

Головне архівне управління України  
Український державний науково-дослідний інститут  
архівної справи та документознавства  
(УДНДІАСД)

**СТУДІЇ**  
**з архівної справи та**  
**ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА**

**STUDY**  
on the archives  
and records sciences

Видруковано за фінансовим сприянням фундації ім. Олега Ольжича  
(Голова правління М. Плав'юк)

Том четвертий  
Fourth volume

Київ – 1999

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ  
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ  
ІНСТИТУТ

ББК 79.3я 53  
С 88

**Редакційна колегія:**

*Ляхоцький В.П.* (головний редактор),  
*Матяш І.Б.* (заступник головного редактора),  
*Федорова Л.Н.* (відповідальний секретар),  
*Боряк Г.В., Бутич І.Л., Глизь І.І., Денисенко А.В., о. Дмитрій (Рудюк),*  
*Дубровіна Л.А., Калакура Я.С., Кулешов С.Г., Ларін М.В. (Росія), Мацюк О.Я.,*  
*Німчук В.В., Папакін Г.В., Пиріг Р.Я., Сергійчук В.І., Смолій В.А., Ульяновський В.І.,*  
*Федосов В.В. (Білорусь), Христова Н.М., Шандра В.С., Шурубуря А.А.*

**Редакційна рада:**

*Борисевич С.О. (Кам'янець-Подільський), Гика В.М. (Луцьк),*  
*Гурбова Л.В. (Сімферополь), Карпова А.В. (Херсон),*  
*Маруцjak О.В. (Київ), Метальнікова Н.Б. (Донецьк),*  
*Резнікова В.В. (Харків), Хаварівський Б.В. (Тернопіль),*  
*Царьова Н.М. (Львів)*

**Рекомендовано до друку Вченою Радою Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства**

*Розповсюдження та тиражування без офіційного дозволу Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства забороняється. Редколегія не завжди поділяє точку зору авторів, зберігає оригінальний стиль матеріалів, залишає за собою право скорочувати тексти. Друковані в інших виданнях матеріали до розгляду не приймаються. При передруку публікацій посилання на «Студії з архівної справи та документознавства» обов'язкове.*

**Видання зареєстровано Вищою Атестаційною комісією при Кабінеті Міністрів України як фахове видання з спеціальності «Історичні науки» (Бюлетень ВАК України, 1999, № 4, с. 47)**

ISBN 966-7250 -19-9

© Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (УДНДІАСД), 1999  
© Автори публікацій, 1999

## ЗМІСТ

## CONTENTS

<b>I. Архівна справа: історія та сучасність</b>	
<i>Володимир Ляхоцький.</i> УДНДІАСД: п'ять років наукових досліджень у галузі архіво- і документознавства	18
<i>Габріель Мутафян, Анатолій Шурубур, Катерина Селівєрстова, Валентина Шакало.</i> Хроніка становлення (1994–1999 рр.)	26
<i>Ангела Волинець.</i> Видання УДНДІАСД	30
<b>II. Теорія і методика архівознавства</b>	
<i>Володимир Ляхоцький, Катерина Селівєрстова.</i> Організація архівної справи в Україні: тенденції, шляхи модернізації (до концепції визначення прогностичної моделі архівної системи XXI ст.)	33
<i>Анатолій Шурубур.</i> Нові українські стандарти з організації зберігання документів національного архівного фонду України	52
<i>Ярослав Калакура.</i> Архівознавство у шевченківському університеті	58
<i>Михайло Довбищенко.</i> До питання про нові напрями висвітлювальної роботи на кафедрі архівознавства Київського університету культури і мистецтв	61
<i>Наталія Гончарова.</i> Інформаційний менеджмент та підготовка фахівців-архівознавців	62
<i>Лариса Скрицька.</i> Чи потрібні Україні «радіоактивні» архіви (до проблеми методики виявлення і відбору документальних пам'яток у Чорнобильській зоні відчуження)	64
<i>Олена Володіна, Любоє Шевченко, Елеонора Коваль, Анатолій Шурубур.</i> Мікробіологічний стан документальних фондів центральних державних архівів України	70
<b>III. Джерелознавчі галузі знань</b>	
<i>Михайло Ходоровський.</i> Історіографічні джерела до історії масонського руху в Україні (друга половина XVIII ст.)	75
<i>Максим Савченко.</i> З історії археографічної практики академічних і архівних установ України повоєнних років	79
<i>Вадим Скуратівський.</i> Біографія як категорія культури. Попередні нотатки	82
<i>Володимир Качкан.</i> «Був невміру совісним і невтомним» (сходинами життєпису Іллі Кокорудза)	85
<i>Володимир Семистяга.</i> Український архівіст Ліщина-Мартиненко	92
<b>IV. Документознавство: історія, теорія, практика</b>	
<i>Сергій Кулешов.</i> Українське документознавство: сучасний стан та перспективи розвитку	95
<i>Галина Швецова-Водка.</i> Визначення документа в архівознавстві	99
<i>Анатолій Маньковський.</i> Модель захищеного документообігу в установі	102
<b>V. Історія установ, товариств і об'єднань</b>	
<i>Валентина Шандра.</i> Малоросійське генерал-губернаторство (1802-1856): структура, штатний розпис, архів	103
<i>Деметрій Бєлий.</i> Українські громадські організації на Херсонщині 1917-1918 рр.	109
<i>Лариса Рева.</i> Комісія давнього українського письменства при ВУАН: напрями діяльності	116
<i>Ольга Бажан.</i> З історії ЦДАГО України (до 70-річчя заснування)	117
<i>Микола Жулинський, Сергій Гальченко.</i> Архівосховище автографів українського письменства	122
<i>Олександр Пшеничюк.</i> Державний архів Служби безпеки України	126
<i>Надія Платонова.</i> Історія та сучасний стан галузевого державного архіву Міністерств Внутрішніх справ України	127
<i>Григорій Бугера.</i> Галузевий державний архів Міністерства оборони України	132
<i>Volodymyr Ljakhots'kyj.</i> UDNDIASD: five years of science researches on the field of archives and record management	18
<i>Gabriel Moutafian, Anatoly Shurubura, Caterina Seliverstova, Valentina Shakalo.</i> Pages of History (1994–1999)	26
<i>Angela Volynetz.</i> Bibliography of editions of UDNDIASD	30
<b>II. Theory and Methods of archival sciences</b>	
<i>Volodymyr Ljakhots'kyj, Caterina Seliverstova.</i> Organising of archives in Ukraine: Tendensy, Ways of modernization (About the conception of determination the forecasting model of archival system in XXI century)	33
<i>Anatolij Shurubura.</i> New Ukrainian standards of organizing preservation National Archival Found of Ukraine records	52
<i>Jaroslav Kalakura.</i> Archival Science in T. Shevchenko's University	58
<i>Mychailo Dovbyschenko.</i> About the problems of new ways of lecturer's work in department of archival science Kyiv's National University of Culture and Arts	61
<i>Natalja Honcharova.</i> Informing management and training of specialists in archival science	62
<i>Larisa Scrytzka.</i> Need Ukraine «radio-active» archives (About the Problems of Finding and Selecting of Documentary Monuments in Chernobyl Zone)	64
<i>Olena Volodina, Ljubov Shevchenko, Eleonora Koval, Anatolij Shurubura.</i> Microbiological State of documents in Central State Archives of Ukraine	70
<b>III. Sources researching sciences</b>	
<i>Mychailo Hodarovskyj.</i> Historiographic sources to history of Free mason movement in Ukraine (last half of XVIII century)	75
<i>Maxim Savchenko.</i> From the History of archeographic activity of Academic and Archival Institutions of Ukraine at post World War II period	79
<i>Vadym Skurativ's'kyj.</i> Biography as the category of culture. Preliminary comments	82
<i>Volodymyr Kachkan.</i> «He was too conscience and indefatigable» (pages of biography Illja Kokorudza)	85
<i>Volodymyr Semystjaha.</i> Ukrainian archivist Lischina-Martynenko	92
<b>IV. Records sciences: history, theory, practice</b>	
<i>Sergij Kuleshov.</i> Ukrainian records sciences: modern state and perspectives of development	95
<i>Halyna Shvetsova-Vodka.</i> Definition of record in archival sciences	99
<i>Anatolij Man'kovskij.</i> Model of defended records circulation in institution	102
<b>V. History of institution, societies associations</b>	
<i>Valentyna Shandra.</i> General Government of Little Russia (1802-1856): structure, staff, archives	103
<i>Dementij Belyj.</i> Ukrainian public associations in Kherson region 1917-1918	109
<i>Larisa Reva.</i> Commission ancient Ukrainian literature under VUAN: lines of activity	116
<i>Olha Bazan.</i> From the History of TsDAHO (to the 70 <sup>th</sup> – anniversary of founding)	117
<i>Mykola Zulyns'kyj, Sergij Halchenko.</i> Archival store of Ukrainian literaturian's autographs	122
<i>Oleksandr Pshenichukov.</i> State Archives of Security Service of Ukraine	126
<i>Nadia Platonova.</i> History and present of state archives of Ministry of Internal Affairs of Ukraine	127
<i>Hryhory Buhera.</i> State archives of Ministry of Defence's of Ukraine	132

VI. Огляд архівних фондів	VI. Archival collection's review
<i>Ірина Войцехівська.</i> Особовий архівний фонд академіка В. Іконнікова	134 <i>Iryna Voitychiv'ska.</i> Personal Archival Found of Academic V. Ikonnikov
<i>Микола Крjачок.</i> Пам'ятки Григорія Косинки і Тамари Мороз-Стрілець у ЦДАМЛМ України	137 <i>Mykola Krjachok.</i> Documents of Hryhory Kosinka and Tamara Moroz-Striletz in the DAMLM of Ukraine
<i>Георгій Папакін.</i> Документи про долю Закарпаття в архівній спадщині Павла Скоропадського (1920-ті - початок 1940-х рр.)	142 <i>Georgij Papakin.</i> Documents of archival heritage of Pavlo Skoropadskyi about the fate of Transcarpatian region (1920 <sup>th</sup> -early 1940 <sup>th</sup> )
<i>Зінаїда Яненко.</i> Особові фонди, втрачені Державним архівом Полтавської області в роки Другої світової війни	149 <i>Zinaida Janenko.</i> Personal fonds lost in World War II period by Poltava archives
<i>Валентина Смірнова.</i> Відоображення партизанського руху у щоденникових записках його учасників (з фондів колекції Меморіального комплексу)	151 <i>Valentyna Smirnova.</i> Reflection of partisan movement diaries of its participants (from the Found Collections of Memorial Complex)
VII. Видатні архівісти України	VII. Outstanding Ukrainian Archivists
<i>Пам'яті Ореста Матюка:</i> Hoc erat in fatis (Так судилося долею)	156 <i>In memory of Orest Matsuk:</i> Hoc erat in fatis
VIII. Архівознавство за кордоном	VIII. Archives science in abroad
<i>Михайло Ларін.</i> Бєлоруський науково-дослідний інститут документознавства та архівної справи на межі століть	172 <i>Myhalo Larin.</i> All-Russian Research Scientific Institute of Record Management and Archives on the Brink of Centuries
<i>Володимир Федосов.</i> Роль Бєлоруського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи у розвитку архівної галузі	174 <i>Volodymyr Fedosof.</i> Role of Belorussian Research Scientific Institute of Record Management and Archives in Development of Archival Field
IX. Публікації архівних документів	IX. Publications of archival documents
<i>Катерина Климova.</i> «Інструкція мне о архивариусской должности дана...» (до історії архіву Київської духовної консисторії у XVIII ст.)	177 <i>Kateryna Klymova.</i> «I had received instruction about my archivarius post...» (About the history of archives of Kyiv's ecclesiastical consistory in XVIII century)
<i>Володимир Сергійчук.</i> Українські документи у фондах Центрального військового архіву у Варшаві	184 <i>Volodymyr Sergijchuk.</i> Ucrainica in holdings of Central Military Archives in Warsaw
<i>Ірина Матяш.</i> «Надіюсь, що ця сторінка з історії архівної справи на Україні буде цікава для фахівців цього діла...» (маловідомий сюжет історіографії архівознавства)	187 <i>Iryna Matjash.</i> «I hope this page from the history of archives in Ukraine will be very interesting to specialists of such ualification...» (little known plot from historiography of archival sciences)
<i>А. Микола Чабан.</i> Кременецькі сторінки біографії Василя Біднова (за архівними документами)	195 <i>Mykola Chaban.</i> Kremenez's pages from bibliography of Basyl Bidnov (in archival documents)
X. Бібліографія, рецензії, інформація	X. Bibliography, books review, informations
<i>Сергій Кулешов.</i> Нові навчальні видання з документознавства	201 <i>Sergij Kuleshov.</i> New educational books of records science
<i>Ірина Матяш, Костянтин Новохатський.</i> Іздание всеукраїнського білоруського підручника з архівознавства	204 <i>Iryna Matjash, Kostjantyn Novokhats'kyj.</i> First national manual of archival sciences in Belorussia
<i>Анатолій Буравченко, Євген Стуканов.</i> Знаний і незнаний академік Володимир Іконніков	206 <i>Anatoly Buravchenkov, Evhen Stukanov.</i> Wellknown and unknown academic Volodymyr Ikonnikov
<i>Петро Рад'ко.</i> Національні традиції державотворення: концепції, ідеї та реалії	208 <i>Petro Rad'ko.</i> National traditions of statebuilding: Concept, Ideas and Reality
<i>Вікторія Резнікова, Сергій Куделко.</i> Книга, що послужить добрій пам'яті Харківської духовної школи	211 <i>Victoria Resnikova, Sergij Kudelko.</i> Book which shall serve a good memory of Kharkiv's ecclesiastic school
<i>Хроніка</i>	<i>Chronicle</i>
<i>Наталія Христова.</i> Архів і особа	212 <i>Natalija Khrystova.</i> Archives and person
<i>Олена Павлова.</i> Пам'яті поета	212 <i>Olena Pavlova.</i> In memory of poet
<i>Ювілей</i>	<i>Jubilee</i>
<i>Олена Загорєцька.</i> Ювілей вченого історика-археолога Івана Лукича Бутича	213 <i>Olena Zagoretzka.</i> Anniversary of scientist, historian and archaeologist Ivan Lukich Butych
<i>Людмила Федорова.</i> Приклад творчого натхнення	214 <i>Ludmila Fedorova.</i> Example of creative inspiration
<i>Некролог</i>	<i>Obituary</i>
<i>Микола Крjачок.</i> Слово про архівіста, що не зміг встигнути вжити	216 <i>Mykola Krjachok.</i> A word about the archivist, who leave this world untimely
<i>Наші консультації</i>	<i>Our Consultations</i>
<i>Георгій Папакін.</i> Скорочення назв тапузених державних архівів України. Зміни у мережі федеральних архівів Росії	218 <i>Georgij Papakin.</i> Abbreviating of titles of State archival of Ministerial Systems of Ukraine. Changing in the archival net of Russian Federal archives
<i>Список скорочень</i>	218 <i>List of abbreviations</i>
<i>Відомості про авторів</i>	220 <i>List of authors</i>

## *Шановні друзі!*

Від імені Кабінету Міністрів України щиро вітаю Вас з п'ятою річницею заснування інституту.

За цей короткий термін не лише сформована галузева науково-дослідна установа, а й зроблено істотний внесок у розвиток української архівістики.

Заслужене визнання науковців і архівістів здобули періодичні видання інституту, підручник з архівознавства, довідники, науково-методичні посібники.

Інститут активно розробляє прикладні проблеми архівної справи, спрямовані на поліпшення формування, збереженості та використання документів Національного архівного фонду.

Відрадно, що поступово налагоджуються міжнародні фахові зв'язки інституту, що дає змогу не тільки пропагувати здобутки вітчизняного архівознавства, але й ефективно використовувати кращі досягнення зарубіжного архівознавства.

Жучу вам міцного здоров'я, благополуччя, творчої наснаги, нових здобутків на ниві архівної справи.

Віце-прем'єр-міністр України,  
академік

 В. СЕМИНОЖЕНКО

м. Київ – 1999 рік



**ГОЛОВНЕ  
АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ  
УКРАЇНИ**

Головархів України

252680, МСП, м. Київ-110, вул. Солом'янська, 24,  
Тел. 277-27-77, факс 277-36-55

01. 11. 99 № 01-647


На № \_\_\_\_\_

Щиро вітаю колектив Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства з першим п'ятиліттям! Продовжуючи кращі традиції української архівістики, молода установа впевнено долає перепони становлення, заявляє про себе вагомими науковими здобутками.

Ваші дослідження з історії архівної справи, хіміко-біологічних проблем забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду, термінознавчі й лексикографічні праці відомі не лише в Україні, а й у Росії, Беларусі, Канаді, Польщі, Угорщині та інших країнах.

Наукові щорічники «Студії з архівної справи та документознавства», «Пам'ятки» та інші видання інституту користуються популярністю серед архівістів, істориків, викладачів та студентів вищих навчальних закладів. Наукові конференції, семінари, «круглі столи», що проводяться Інститутом, не лише сприяють обговоренню актуальних проблем архівістики, а й виступають важливою формою архівної освіти.

Щиро бажаю науковцям Інституту нових наукових здобутків, творчого неспокою, благополуччя!

Начальник Головархіву України  Р. Піріг

# УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА

## КІЇВСЬКИЙ



## ПАТРІАРХАТ

Патріарх Київський і всієї Руси-України

252004, м. Київ  
вул. Пушкінська, 36

Тел.: (044) 224-10-96  
(044) 224-30-55

01 листопада 1999р.

№ 721

Українська Православна Церква Київського Патріархату вітає Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства із п'ятиліттям!

За короткий час існування завдяки енергії та ентузіазму його директора – В.П.Ляхоцького інститут зробиє вагомий внесок у повернення правди історії православної церкви. Ми відчуваємо дієву допомогу Вашої установи в організації видання новоствореного журналу "Український Богослов", тішимся ініціативою щодо публікації в окремому томі археографічного щорічника документів з історії УПЦ.

Науковці інституту беруть активну участь у підготовці та проведенні заходів, присвячених 2000-річчю Різдва Христового, наукових конференцій, асамблеях, сприяють поверненню славних імен ієрархів Церкви – насамперед митрополита Іларіона (Івана Огієнка). Варта подиву копітка й ґрунтовна робота з виявлення та залучення до наукового обігу багатотисячної епістолярії владики. Інститут один із ініціаторів і дієвих організаторів підготовки першого в історії України науково-довідкового видання "Історія Української Церкви" і т.д.

Закликаю Боже благословення на Вашу самовіддану працю на благо України задля її духовного відродження й процвітання.

З повагою

*Філарет*


ПАТРІАРХ КИЇВСЬКИЙ  
І ВСІЄЇ РУСИ-УКРАЇНИ

*Від імені Державного комітету України з питань науки та інтелектуальної власності та від себе особисто вітаю українських архівістів та архівознавців із п'ятиріччям з дня заснування Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.*

*За короткий період Інститут не лише сформувався як науково-дослідна інституція, а й зробив доволі вагомий внесок у розвиток архівістики. Зусиллями колективу інституту було підготовлено й видано низку наукових, науково-методичних видань, методичних посібників, серед яких підручник з архівознавства, термінологічний словник, бібліографічний довідник "Українські архівісти", часописи інституту. Помітними подіями в розвитку українського архівознавства та встановлення міжгалузевих зв'язків стали наукові конференції, організовані й проведені на базі УДНДІАСД у тісній співдружності з іншими архівними установами.*

*Інститут впевнено розгортає співробітництво зі спорідненими зарубіжними установами, засвідчуючи свій високий науковий потенціал. Праці співробітників УДНДІАСД відомі не лише архівістам, а й історикам України, джерелознавцям, історіографам.*

*Бажаю Вам творчої наснаги, міцного здоров'я, благополуччя, здійснення мрій і наукових планів.*

Голова Комітету  С. Довгий

1 листопада 1999 р.

м.Київ





# НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

252601, МСП, Київ-30, Володимирська, 54. Для телеграм: Київ, Наука  
Телефон: канцелярія 224-5167, 221-65-94; для довідок 225-63-66, 221-64-44

Коллективу  
Українського науково-  
дослідного інституту  
архівної справи та  
документознавства

Шановні колеги!

Національна академія наук України щиро вітає вас із 5-ою річницею діяльності Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства! І хоча Інститут молодий, проте ми є свідками повноцінного становлення цієї провідної в Україні наукової архівної установи. Важливим теоретичним здобутком колективу інституту, зокрема, стали концепції комп'ютеризації архівної справи, підготовки та післядипломної освіти архівістів, оптимальна модель організації архівної справи в Україні. Плідно працює інститут над прикладними проблемами, спрямованими на удосконалення роботи архівних установ, поліпшення умов зберігання документів Національного архівного фонду. Все це вартє високої поваги й переконує у життєздатності молодшої установи.

НАН України, у складі якої давно і плідно працюють споріднені установи, висловлює сподівання на тісну й плідну співпрацю з вашим інститутом.

Нехай усіх архівознавців супроводжує натхнення і прагнення до постійного пошуку нових документальних джерел, збагачення славної української історії, науки і культури.

Щастя вам, здоров'я, миру й добра!

01 листопада 1999 р.

Президент НАН України  
академік НАН України

Б.С.Патон

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО  
імені ШЕВЧЕНКА у ЛЬВОВІ

290013, Львів, вул. ген. Чупринки, 21  
тел. 54-51-63, 54-12-29, 79-85-82;  
факс (0322) 76-04-97;



ЗАСНОВАНЕ 1873 FOUNDED

SHEVCHENKO SCIENTIFIC  
SOCIETY in LVIV

21, Gen. Chuprynka Str., Lviv, 290013, Ukraine  
e-mail: ntsh@ipm.lviv.ua

P/P 2600500013126 ОД АК УСБ МФО 325019; Код ЗКПО 02030376

1 листопада 1999р.

**Високоповажані Колеги !**

З нагоди п'ятої річниці від дня заснування Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства президія Наукового Товариства ім.Шевченка у Львові складає найщиріші вітання.

Не підлягає жодному сумніву, що нарівні з усіма важливими подіями, які відбуваються у нашій країні піднімаються на вищий щабель науковості та об'єктивності дослідження гуманітарних і суспільних наук. Запорукою цього процесу є перегляд і докладне вивчення документальної скарбниці наших і чужих архівів, бібліотек і музеїв в пошуку нових сторінок історії і культури. До цього у свій час прямували великі нашої науки – Максимович, Антонович, Петрушевич, Грушевський, Франко, Чижевський, Біляшівський, Романовський, Меженко та багато інших. Нині з цим процесом пов'язані плани і завдання Вашого інституту. З великою увагою слідкуємо за працею і виданнями Вашого Інституту та сподіваємося, що далі конкретні успіхи ще більше прославлять Вашу інституцію і весь науковий склад перед Україною і світом.

Нехай Ювілей наповнить усіх учасників святкової академії наснагою до нових звершень на полі української науки.

Голова НТШ у Львові

Науковий секретар НТШ  
у Львові

Олег Романів

Олег Купчинський



МІСЬКА РАДА  
КИЇВСЬКА МІСЬКА РАДА



252044. м. Київ, вул. Хрещатик, 36. тел.: (044) 228-2464, 221-2471, 221-2361 факс: (044) 229-2550

01.11.99 № 275-5386

на №

від

Вітаю Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства із п'ятиліттям!

Цей єдиний інститут у Києві й Україні, покликанням якого є наукове та методичне забезпечення розвитку архівної галузі та справочинства країни, за короткий час здобув загальне визнання науковців та громадськості.

Відрадно відзначити доробок вчених Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства у відновленні правдивої ретроспективи минувшини м. Києва. Особливий пріоритет серед численних досліджень віддано історії формування і функціонування структури міського управління, культурним процесам, які відбувалися в місті, діяльності церкви, персоніфікації історичних подій.

Досить плідно попрацювали співробітники інституту над виявленням, опрацюванням і популяризацією документів з історії столиці України під час відзначення 500-річчя надання м. Києву Магдебурзького права.

Бажаю колективу інституту подальшого процвітання, наукових здобутків, творчого довголіття!

Київський міський Голова,

Голова Київської

міської

держадміністрації

О.Омельченко



КИЇВСЬКА МІСЬКА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ  
**ГЕНЕРАЛЬНА ДИРЕКЦІЯ  
 ПО ОБСЛУГОВУВАННЮ  
 ІНОЗЕМНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ**

№ 152-г  
 від 01.11.99

Українському державному науково-дослідному  
 Інституту архівної справи та документознавства  
 Директору, кандидату історичних наук, доценту  
 Ляхоцькому В.П.

**Шановні друзі!**

П'ять років в історичному вимірі – невеликий термін. І все ж вірадно, що Ваш інститут зумів зарекомендувати себе серед наукової громадськості, зробити гідний внесок у формування вітчизняної архівної системи. Присмно відзначити, що за ці роки склалися творчі постійні стосунки з міжнародним історичним клубом "Планета", засновником якого є Генеральна дирекція по обслуговуванню іноземних представництв.

Бажаю колективу науковців подальшої плідної роботи у справі архівного дослідження історичної спадщини українського народу у світовому контексті.

Генеральний директор

П.О.Кривонос



ФАСТІВСЬКА МІСЬКА РАДА  
Винодавчий комітет

255530, м. Фастів, Київська область, площа Леніна, № 1  
01.11.99, № 6-30/1137

Сердечно вітаємо колектив Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства із першою круглою датою - її ювілієм!

Широко znana в Україні праця цієї архівознавчої інституції як науково-методичного центру в галузі архівної справи та документознавства. Однак діапазон діяльності інституту значно ширший. Завдяки безкорисливій допомозі його співробітників фастівчани мали змогу отримати унікальну джерельну інформацію про історію свого міста, перегорнути її невідомі сторінки.

Ми пишаємося тим, що серед фундаторів установи, організаторів дружнього колективу архівознавців наш земляк - Володимир Павлович Ляхоцький, син видомих фастівських педагогів В.О.Кірейчук та П.Є.Ляхоцького, мудре слово й щира душа яких відомі на одному поколінню фастівчан.

Нехай рідна земля надає йому сил у нелегкій директорській праці, а інститут неукліпно прямує до наукових вершин!

1 листопада 1999 р.

Міський голова

О. М. Власенко

Завідуючий Фастівським міським  
відділом освіти, депутат  
Київської обласної Ради

В. Т. Бутник

Завідуюча фастівським державним  
міським архівом

С. А. Андрусенко

## Фундація ім. Олега Ольжича The Olzhych Foundation

252010, УКРАЇНА, м. Київ-10, вул. Січневого повстання, 6

Тел. (044) 290-18-75, факс 290-55-32

01.11.99 № 564

Директорові Українського  
державного науково-дослідного  
інституту архівної справи та  
документознавства  
В. Ляхощькому

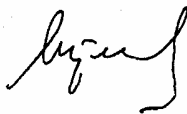
**Вельмишановний Пане Директоре!**

П'ятиліття діяльності Вашого інституту позначене значними досягненнями. Співробітники Інституту роблять, на перший погляд, непомітну, але дуже важливу справу: вони допомагають стверджувати нашу історію, наше минуле, і тим самим - будувати майбутнє нашої держави.

Ваш інститут, започаткований групою науковців, став поважною науковою установою з власним обличчям, він справедливо користується авторитетом, має добрий потенціал.

Бажаємо Вам і Вашим співробітникам натхненної праці, успіхів і звершень.

Голова Правління



М. Плав'юк

Р/р 26000000058001 у Київській філії Укрінбанку МФО 300250  
Код ЗКПО 21479745



# Пам'ять століть

Історичний науковий та літературний журнал

Редакція

252034 м.Київ-34, а/с 32

тел.213-79-48, 224-75-32

рахунок 2606574 в міській дирекції Укрособанку м.Києва МФО 322012 Код 22882851

№ \_\_\_\_\_

- 1 листопада 1999г.

Директору Українського державного  
науково-дослідного інституту  
архівної справи та документознавства,  
члену редакційної колегії,  
заступнику головного редактора  
журналу "Пам'ять століть"  
кандидату історичних наук, доценту  
Ляхоцькому В.П.

## Дорогі друзі!

Редакційна колегія, численний авторський колектив історичного наукового і літературного журналу "Пам'ять століть" вітає науковців з п'ятиліттям Інституту. Бажаємо Вам натхнення, наполегливості і здобутків у творчості, нових монографій, вагомих публікацій у щорічниках "Студії з архівної справи та документознавства", "Пам'ятки", бібліотечної серії "Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки".

## Щастя Вам!

Головний редактор,  
Кандидат історичних наук,  
Заслужений журналіст України

Анатолій Денисенко



## Історичний клуб "ПЛАНЕТА"

252034 м. Київ-34, а/с 32

тел./факс 246-98-06, тел. 224-75-32

Рахунок 26009000196401 в АКБ "Київ" МФО 322498 Код банку по ЗУОКУД №14371868; Код клубу 24102917

№ \_\_\_\_\_

- 1 - листопада 1999 р.

Колективу Українського державного  
науково-дослідного інституту  
архівної справи та документознавства

### Дорогі друзі!

Народившись в часи становлення незалежної України, Ваш Інститут, досліджуючи архівні пласти минушини, активно сприяє державотворчим процесам сьогодення. Активну участь науковці беруть у численних заходах Міжнародного історичного клубу "Планета": засіданнях, теоретичних конференціях, "круглих столах", що сприяє поглибленню наукових і культурних зарубіжних взаємозв'язків.

Прийміть найщиріші привітання з нагоди п'ятиріччя Інституту, побажання успіхів у розвитку фундаментальних архівних досліджень, добра і щастя!

Заступник Голови  
Міжнародного історичного  
Клубу "Планета"

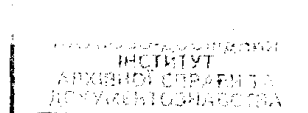
Сергій Грабар



Не тривала за часом історія Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства для його співробітників має особливе значення як період становлення, формування колективу однодумців, визначення стратегії й тактики розвитку. Відтак маємо нагоду висловити щиро вдячність тим, хто підтримував і допомагав, сприяв і надавав цінні поради, спонукав до дії, щиро сприймав перші здобутки:

*Геннадію Боряку, Юлії Братушко, Оксані Гайовій,  
Володимиру Гиці,  
Сергію Грабару, Людмилі Гурбовій,  
Людмилі Васько, Анатолію Денисенку,  
його Святості Патріарху Київському і всієї  
Руси-України Філарету (Денисенку),  
ігумену Димитрію (Рудюку),  
Любові Дубровиній, Ларисі Зайці, Тамарі Зуб,  
Борису Іваненку, Ярославу Калакурі,  
Ніні Киструській, Світлані Кононенко,  
Ларисі Копань, Павлу Кривоносу,  
Михайлу Ларіну, Володимиру Лозицькому,  
Оресту Мацюку, Надії Метальниковій,  
Катерині Мицан, Галині Новіковій,  
Костянтину Новохатському,  
Людмилі Огороковій, Олексію Онищенко,  
Георгію Папакіну, Діані Пельц, Еммі Петренко,  
Руслану Пирого, Галині Порохнюк,  
Георгію Портнову, Тетяні Прись,  
Людмилі Проскуновій, Вікторії Резніковій,  
Ніні Слончак, Валерію Смолю,  
Вірі Соловійовій, Павлу Соханю,  
Богдану Хаварівському, Наталії Царьовій,  
Віталію Чишку*

**Колектив УДНДІАБД**



## АРХІВНА СПРАВА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

*Володимир Ляхоцький*

**УДНДІАСД: П'ЯТЬ РОКІВ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ГАЛУЗІ АРХІВНО-ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА**

Явище, що увійшло до історії другої половини ХХ ст. як науково-технічна революція, соціально-політичні процеси, що невинно набирають сили й прискорюються, об'єктивно зумовили небачене досі зростання ролі науки в забезпеченні функціонування всіх суспільних інститутів та галузей. Не є винятком і найунікальніша із них — архівна, яка дбайливо зберігає, за влучним визначенням античних учених, джерела різних історичних епох. Кожен архівний документ — це, *vero testis temporum, lux veritatis, vita memoria*<sup>1</sup>, без якого історик — «в минуле звернений пророк», приречений на суб'єктивізм та фальсифікацію.

На теренах колишнього СРСР усвідомлення необхідності створення наукового підґрунтя діяльності архівної галузі спричинило утворення ще в березні 1966 р. у Москві Всесоюзного науково-дослідного інституту документознавства й архівної справи. Водночас спроби українських архівістів, представників одного з найкваліфікованіших загонів союзної галузі, утворити в Україні хоча б його філіал наражалися протягом багатьох років на глухий спротив, успіху не мали.

І лише за часів розбудови незалежної Української держави ця ідея нарешті зреалізувалася. Здійснився акт, який, безумовно, згодом увійде окремим рядком до анналів вітчизняної історії.

Промоторами ідеї створення в системі науково-дослідної установи стали в 1990-ті роки керівники та провідні фахівці галузі: Б. Іваненко, В. Лозицький, К. Новохатський, Г. Портнов. Саме завдяки їхнім зусиллям були прийняті відповідні постанови Верховної Ради України (№ 3815-ХІІ від 24.12.1993 р.) та Кабінету Міністрів (№ 311 від 16.05.1994 р.), затверджено установчі документи, виділені необхідні кошти. Невдовзі до розроблення статуту Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства — УДНДІАСД (а саме таку назву дістала нова установа системи) залучився В. Ляхоцький, який з 1 листопада 1994 р., згідно з рішенням колегії та наказом начальника Головархіву України став його директором.

Головною метою діяльності інституту визначено розвиток наукових досліджень у галузі архівної справи та документознавства. Серед його завдань передують розроблення теоретичних і методичних основ документознавства, архівознавства, археографії, в тому числі:

- створення концепцій та прогнозування розвитку архівної справи і документаційного забезпечення управління в умовах інформатизації суспільства;
- нормативних і методичних документів із основних напрямків діяльності державних архівів;
- систем документаційного забезпечення управління та архівних технологій;
- дослідження правових аспектів роботи з документами Національного архівного фонду України та документами установ, організацій і підприємств усіх форм власності;
- надання науково-методичної і практичної допомоги з питань архівної справи, документаційного забезпечення управління та інформаційних послуг архівним установам системи Головархіву України, установам, організаціям і підприємствам;
- організація та проведення робіт з питань науково-технічної інформації (НТІ) в галузі та пропаганда досягнень науки й досвіду роботи в сфері документаційного забезпечення управління й архівної справи;
- координація наукових досліджень, у розробці яких інститут виступає головною організацією;
- державна реєстрація науково-дослідних робіт, які виконує Інститут, та ведення щорічного зведеного обліку державної реєстрації НДР установами системи Головархіву України;
- випуск наукових періодичних видань та окремих праць, матеріалів конференцій, з'їздів, симпозіумів, круглих столів, семінарів тощо.

У галузі документознавства та документаційного забезпечення управління на Інститут покладалися такі завдання:

- розроблення теоретичних основ документознавства, з урахуванням закономірностей документоутворення та формування систем документації;
- розроблення методів удосконалення документаційних систем і технології роботи з документами в органах управління установ, організацій і підприємств;
- підготовка міжгалузевих нормативно-методичних документів з питань документаційного забезпечення управління;
- розроблення, спільно з іншими зацікавленими організаціями, організаційно-правових засад діяльності служб документаційного забезпечення управління;
- визначення методів формування документальних масивів та використання їх як джерела інформації;
- дослідження історії справочинства та документаційного забезпечення управління.

У галузі архівознавства та археографії завдання інституту були визначені таким чином:

- проводити дослідження теоретичних і прикладних проблем архівознавства та археографії, їх історії;
- досліджувати склад, зміст і організацію документів НАФ України як загальнонаціонального надбання;
- вести розробку науково-методичних основ експертизи цінності документів, принципів комплектування ними НАФ України та відомчого зберігання документів;
- розвивати та удосконалювати принципи і методи державного обліку документів і пошуку інформації за допомогою документів НАФ України;
- здійснювати проектування та впровадження автоматизованої архівної технології та надання інформаційних послуг;
- розробляти науково-методичні основи організації використання документів НАФ України, теоретичні та методичні питання публікації документів НАФ України.

<sup>1</sup> Свідок минулого, світло істини, жива пам'ять (лат.).

З питань забезпечення збереженості документів передбачалися:

- дослідження фізико-хімічних і біологічних умов збереження документів НАФ України на паперових та інших носіях;
- розроблення та удосконалення способів, засобів, технологій збереження, консервації, біозахисту та фотореставрації документів НАФ України;
- розроблення технічних і технологічних вимог до засобів оснащення та механізації архівних робіт, до проектування архівів і забезпечення їх пожежної безпеки;
- удосконалення науково-методичних основ організації та вимог до умов зберігання документів НАФ України з різними носіями.

На новостворений Інститут поклалися й завдання щодо наукової організації праці, управління та економіки архівної справи:

- дослідження теоретичних проблем економіки архівної справи;
- розроблення та удосконалення нормативних документів із питань організації праці установ системи Головархіву України та служб документального забезпечення управління;
- розроблення нормативно-методичних документів, що регламентують економічну діяльність установ системи Головархіву України, а також системи управління якістю робіт і послуг архівних установ;
- розроблення методів розрахунку економічної ефективності документального забезпечення управління та архівної справи.

З питань науково-технічної інформації:

- удосконалення інформаційного забезпечення діяльності установ системи Головархіву України;
- розроблення нормативних і нормативно-методичних документів, що регламентують діяльність служб НТІ архівних установ;
- інформаційне забезпечення діяльності установ системи Головархіву України, установ, організацій і підприємств шляхом підготовки інформаційних матеріалів, інформаційних видань і довідково-інформаційного обслуговування з профільної тематики на основі аналізу вітчизняних та іноземних джерел НТІ з питань документального забезпечення управління та архівної справи.

Визначення стратегічних завдань інституту ґрунтувалося передусім на аналізі окремих кризових моментів, притаманних вітчизняному архівознавству, що були спричинені невідповідністю його теоретичних засад, вкрай незадовільному технологічному стану архівних установ країни, відсутністю досвіду проведення в Україні широкомасштабних архівознавчих досліджень.

Відповідно формувалася й структура інституту, яка зрештою, в результаті тривалої апробації, передбачила діяльність таких відділів:

- 1) історії і теорії архівної справи;
- 2) фізико-хімічних та біологічних досліджень;
- 3) теорії та технології формування Національного архівного фонду;
- 4) науково-довідкового апарату та обліку документів;
- 5) документознавства;
- 6) науково-інформаційного відділу;
- 7) сектора науково-технічної інформації.

За штатним розписом, визначеним Кабінетом Міністрів України, гранична чисельність працівників інституту не повинна перевищувати 40 осіб. При цьому планове навантаження за кількістю наукових та методичних тем складало: 1995 р. — 14 (із них 7 наукових і 7 методичних); 1996 р. — 43 (відповідно 26 і 17); 1997 р. — 35 (19 і 16); 1998 р. — 34 (23 і 11); 1999 р. — 33 (25 і 80).

Перше п'ятиліття діяльності УДНДІАСД є приводом для аналізу його доробку, здобутків і невдач на шляху розв'язання поставлених проблем, з'ясування для себе та окреслення для широкого загалу завдань Інституту на найближчий час та перспективу.

Ми не переслідуюмо мети висвітлити всі аспекти діяльності інституту, труднощів, які довелося долати його колективу на шляху становлення, увагу буде зосереджено передусім на основних напрямках наукових досліджень та їх результатах.

З'ясуванню всього спектра тематики актуальних архівознавчих питань, залученню до їхнього обговорення широкого кола вітчизняних та зарубіжних фахівців сприяли організовані й проведені інститутом разом з Головархівом та Спілкою архівістів України українські наукові конференції «Актуальні проблеми розвитку архівної справи» 15-16 березня 1995 р. та «Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи» 19-20 листопада 1996 р. Так, уже назви секцій останньої з них відбивають зміст основних напрямів сучасних архівознавчих досліджень, а саме: «Історія українського архівознавства та архівної справи», «Видатні архівісти України», «Сучасні проблеми архівного будівництва», «Проблеми використання архівних фондів», «Проблеми консервації і реставрації документів». Матеріали цих наукових форумів були оприлюднені окремими збірниками.

Обговорення загальнотеоретичних питань архівознавства підтвердило, що першочерговим для нього, як і для будь-якої іншої наукової дисципліни, що проходить стан оновлення, є вирішення проблеми, котру ми б назвали сутнісною. Її зміст — у визначенні самого поняття «архівознавство», конкретизації об'єкту, предмету та завдань, що власне вирізняють його з-поміж інших наук, зокрема, галузей історичної науки. З огляду на це, вже в першому томі започаткованого інститутом 1996 р. щорічника «Студії з архівної справи та документознавства» було вміщено відповідну статтю Я. Калакури. Згодом даний підхід знайшов відбиття і в підготовленому на базі УДНДІАСД підручнику для студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів — «Архівознавство» (1998). У цьому виданні було зроблено спробу не тільки по-новому осмислити теоретичні засади архівознавства, а й відбити новітні концепції в теорії архівної справи, організації новітніх технологій. Нині науковці інституту аналізують пропозиції і зауваження до змісту підручника, доопрацьовують його розділи. Готуючи книгу до перевидання, вони зосереджують увагу на визначенні місця архівознавства в системі історичних наук, у суспільстві загалом. Як свідчать результати досліджень, у тому числі й закордонних, сутність проблеми архівознавства і спорідненого з ним джерелознавства полягає у всебічному перегляді їхніх завдань в умовах

формування нового інформаційного середовища і реалізації нових концепцій інформаційного підходу до проведення історичних досліджень та інтерпретації його результатів. Ідея інформаційно-документального простору відповідно формує розуміння архівної установи як комунікаційного посередника між минулим, сучасним і майбутнім. З іншого боку, набуває поширення осмислення культурологічного аспекту історичного пізнання, у світлі якого архівний документ розглядається не лише як «сировинна база» для видобування фактів, реконструкції історичної картини, а й як самостійне та часто унікальне соціальне явище. Саме тому увага дослідників зосереджується на багатоаспектному аналізі феномену архівного документа з точки зору юриспруденції, соціології, культурології, теорії комунікацій, інформатики тощо. Однак, безперечно, ключовою тут є його характеристика з позицій історичного джерелознавства і найбільш дискусійним стає аналіз процесу трансформації архівного документа в історичне джерело. І вже зовсім іншого змісту зазначені дослідницькі аспекти набувають у процесі аналізу проблем архівної електронної документації, що в перспективі може зумовити формування окремих напрямів архівознавства та джерелознавства.

Загальновизнаною для історичної науки є необхідність оновлення її методологічної бази та збагачення методичного арсеналу. Серед теоретико-методологічних основ найактуальнішим тут для архівознавства є вирішення питання періодизації історії України. Рациональні пропозиції С. Кульчицького у цьому напрямі були опубліковані у третьому томі інститутських «Студій». Вироблення науково обгрунтованої хронології дозволить не тільки використати застосовані в ній критерії для відповідної періодизації історії архівної справи (зокрема, окремих її напрямів), самого архівознавства в Україні, а й слугуватиме методологічним інструментарієм для побудови оновлених схем класифікації документної архівної інформації. Невідповідність існуючих схем, що застосовуються у архівах із часів СРСР, сучасним поглядам на зміст та періоди історії України створює, по суті, кризову ситуацію, і заважає високоєфективному використанню дослідниками архівних документів.

«Понятійна криза» притаманна сьогодні багатьом галузям знань, у тому числі й теоретичним. Необхідність оновлення термінологічної системи архівознавства та документознавства зумовлена передусім відсутністю україномовних архівознавчих словників, наявністю у словниках, що перебувають у обігу застарілих термінів, появою нових понять та потребою наповнення вже існуючих новим змістом. Початок вирішенню зазначеної проблеми покладено випуском підготовленого УДНДІАСД термінологічного словника «Архівістика». У цьому виданні нове трактування ключові терміни архівознавства, зокрема такі, як «Національний архівний фонд», «документ», «архівний документ» тощо.

Наступний блок проблем ми б назвали концептуально-технологічним, оскільки він пов'язаний не з теоретичними основами самого архівознавства, а з теорією відповідної йому сфери практичної діяльності, тобто — архівної справи. Перша серед них — проблема формування Національного архівного фонду України. Найсуттєвішим теоретичним питанням технології комплектування є перегляд критеріїв у проведенні експертизи цінності документів. І якщо за такою формальною ознакою, як вид документа (тобто різновидами номіналів — наказами, протоколами, актами тощо) визначення термінів зберігання не зазнало кардинальних змін, то за основною характеристикою документів — їхнім змістом — така переорієнтація має, без перебільшення, революційний характер. Зрозуміло, що за радянських часів критерії комплектування державних архівів документами постійного зберігання як майбутніми історичними джерелами визначалися за відповідністю їхнього змісту завданням побудови комуністичного суспільства. У результаті сьогодні значні комплекси архівних документів, що відбивають зміст такого «будівництва», все менше знаходять свого дослідника. Крім відбору документів на державне зберігання, джерелознавчий аспект присутній також у вирішенні такої теоретичної проблеми (у російському архівознавстві вона віднесена до фундаментальних), як визначення часу, коли архівний документ стає історичним джерелом. Полярність думок тут ґрунтується на різному розумінні фаз функціонування документа (при завершенні процесу експертизи, при його включенні до складу архівного фонду чи вже при безпосередньому використанні дослідником в архіві). Між тим, окремими вченими ця проблема розглядається в іншому аспекті, ніж традиційне розмежування стадій — «доджерела» та «джерела». Так, набуття статусу історичного джерела архівним документом пов'язується з його доступністю, тобто часом, коли він стає публічним. Це положення виводить на ще одну з проблем у сукупності технологічних процесів «комплектуювання — зберігання — доступ — використання», що має не тільки теоретичне архівознавче й джерелознавче, а й практичне значення. Йдеться про проблему, пов'язану з архівними документами обмеженого користування. Її сутність полягає у протиріччі між демократичними засадами доступу до архівної інформації, задекларованими законодавчими актами України, та наявністю в державних архівах документів, що мають гриф секретності ще з часів СРСР (УСРР, УРСР). Зрозуміло, що переважна їх частина вже не містить (або взагалі ніколи не містила) державної таємниці, між тим доступ дослідників до них і сьогодні обмежений. З іншого боку, в архівах зберігається й певна сукупність документів, що відповідає Закону України «Про державну таємницю» чи зводу відомостей, що становлять державну таємницю України. Тому на часі — прийняття нормативного документа про порядок розсекречування, зняття грифу секретності чи подовження терміну секретності архівних справ та документів. Архівознавчі та джерелознавчі аспекти цієї проблеми було всебічно розглянуто на прикладі архівно-слідчих справ репресованих на науково-практичній конференції, організованій ЦДАГО України та УДНДІАСД 23 жовтня 1997 р., матеріали якої 1998 р. видрукувано окремим збірником наукових праць.

Ще одна проблема технологічного характеру із джерелознавчим спрямуванням, вирішення якої сприятиме зростанню ефективності використання архівних фондів, — організація науково-довідкового апарату (НДА) державних архівів. Нагальною, передусім для фахівців УДНДІАСД, виступає потреба наукового обгрунтування складу, функцій та завдань різних інформаційно-пошукових засобів (каталогів, путівників, оглядів, описів) НДА, у тому числі автоматизованих, що орієнтовані істориків-архівістів та інших користувачів інформації у змісті архівних фондів. Штучне стримування розвитку архівознавства, ізолюваний та залежний від «центру» стан розвитку архівної справи в Україні за радянських часів не тільки спричинили відсутність фундаментальних

розробок, присвячених історії, теорії та практиці організації НДА, а й незадовільний стан підготовки та функціонування довідників у вітчизняних архівах. Тут доречно наголосити — сучасні, доповнені й уточнені відповідно до змін у громадсько-політичному житті України довідники відсутні у переважній більшості державних архівів. Та й сьогодні видаються вони повільно, нестача коштів гальмує друк уже підготовлених.

Застарілі ж, які й понині у користуванні, мають однобічну спрямованість, їм притаманна пріоритетність висвітлення наявності передусім документів з питань «класової» боротьби та практики соціалістичної творчості. Невирішеною проблемою НДА є питання методики архівного описування. Враховуючи це, УДНДІАСД здійснює розроблення відповідного державного стандарту, що враховуватиме положення аналогічного міжнародного стандарту.

Інформаційно-пошукові засоби НДА виконують, як відомо, переважно сигнальну та орієнтуючу функції, це — одна з головних, але не єдина ланка в технології пошуку архівної інформації. На порубіжжі архівознавства та джерелознавства перебуває ряд інших проблем, пов'язаних із цим процесом, які опрацьовує архівна евристика. В Україні дослідження з цієї галузі знань (їй часто надають статусу спеціальної історичної дисципліни) лише розпочинаються; вона цілком справедливо розглядається у контексті процесу використання архівних документів та архівної інформації. Вироблення раціональної методики пошуку архівної інформації не тільки має логіко-семантичну основу та взаємопов'язане з теорією фондування, класифікацією архівних документів, організацією НДА, а й базується на знаннях про інформаційні потреби споживачів архівної інформації, передусім, істориків. Розроблення теорії потреб в архівній інформації повинно узгоджуватись зі змістом сучасних напрямів історичних досліджень, з одного боку, і водночас враховувати такий досвід в організації науково-інформаційної діяльності наукових бібліотек та інформаційних органів, з другого.

Прикладом реалізації такого завдання слід назвати підготовлену й видану УДНДІАСД монографію завідувачки відділу історії і теорії архівної справи В. Шандри «Київське генерал-губернаторство. 1832-1914: Історія створення та діяльності. Архівний комплекс і його інформативний потенціал» (1999). У ній висвітлюються передумови створення Київського генерал-губернаторства, основні напрями його діяльності, структура цієї установи, характер документування управлінської діяльності, основні комплекси документів, їхнє інформативне наповнення, а також особливості справочинства та його значення для архівної евристики.

Найбільш комплексно сукупність архівних технологій аналізується з інноваційних позицій у концепціях, що мають на меті удосконалення функціонування архівної системи країни загалом. За рівнем масштабності тут заслуговує на увагу проведене в УДНДІАСД розроблення моделі архівної справи в Україні ХХІ ст., перші результати роботи над якою було оприлюднено на конференції «Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи» (більш деталізований варіант якої друкується в цьому збірнику). На основі глибокого аналізу організації архівної справи в Україні та за кордоном, визначення загальноосвітових тенденцій її розвитку, обґрунтовано можливість формування на базі існуючої системи центральних архівних установ Національного архіву України, запропоновано його структуру, наголошується на перевагах запропонованої реорганізації.

В інституті розробляється й інша важлива концепція — забезпечення захисту національних інтересів у галузі архівної справи. Вирішення цього завдання потребує багатоаспектного аналізу проблеми з позицій правознавства, економіки, міжнародного співробітництва, організації архівних автоматизованих систем та ін. Зміст рішень з кожного аспекту відбиватиметься відповідно на матеріально-технічному, технологічному (причому на всіх рівнях процесів формування НАФ, організації зберігання та використання архівних технологій та архівної інформації), кадровому, фінансовому забезпеченні архівної справи.

Проблема потребує детального розгляду передусім тому, що суспільство зацікавлене в забезпеченні верховного права власності на Національний архівний фонд, об'єктивному висвітленні історії, відродженні й захисті духовних цінностей народу України з метою його дальшого розвитку.

Інтереси держави полягають у створенні умов збереженості архівних документів, насамперед державного походження, та використанні зосередженої в них інформації при виконанні відповідного регулювання доступу до документів, що містять державну таємницю, з метою збереження найважливіших елементів державності (конституційного ладу, державного суверенітету, цілісності території), забезпечення ефективного функціонування сучасних державних структурних систем.

Водночас інтереси міжнародної спільноти спрямовані на забезпечення зберігання, поповнення і використання НАФ України як складової частини планетарної соціальної пам'яті з метою гармонійного розвитку, збереження культурного феномену всіх народів світу. Тобто об'єктом загальнонаціональних інтересів у архівній справі виступає, передусім, цілісність НАФ, інформації, яку містять документи.

Документальне середовище як інформаційне джерело відбиває всі аспекти розвитку суспільства в кожний історичний період його існування, включаючи сьогодення. Крім того, що архівно-документальні масиви, як матеріальні носії ретроспективної інформації є органічною складовою загальнонаціональної культурної спадщини, вони, водночас, як інформаційний інструмент управління державою і суспільством, є невід'ємним блоком загальнодержавних стратегічних ресурсів.

Сутність концепції, що розробляється, у цьому зв'язку, полягає у створенні умов зберігання й використання архівних документів, які б запобігали їх фізичній втраті та пошкодженню, вилученню і приховуванню з метою фальсифікації. Серед її завдань — прогнозування, виявлення й аналіз наявної та потенційної загрози збереженості архівних документів, створення з цією метою правової та нормативної бази, розроблення комплексу організаційних заходів, які б запобігали появі будь-якої загрози, створення передумов всебічної координації дій державних органів, архівних установ, громадськості в цьому напрямку.

Концепція буде зорієнтована на: 1) перспективу; 2) випереджаючий характер дій; 3) координацію й коригування її в процесі реалізації; 4) забезпечення верховенства загальносуспільних інтересів при дотриманні балансу інтересів особи, суспільства, держави; 5) протекціоністський підхід до забезпечення освоєння національних архівно-інформаційних ресурсів, насамперед вітчизняними користувачами.

Сфера використання концепції має охоплювати формування державної політики в архівній справі, підготовку відповідних законодавчих і нормативних актів, вироблення і реалізацію супутніх планів і програм.

Виходячи з того, що гарантими ефективного функціонування архівної галузі виступають держава, архівна система України, концепція визначить компетенцію і юрисдикцію кожної сторони у вирішенні проблеми захисту національних інтересів в архівній справі. До складу розробників документа входять начальник аналітично-організаційного відділу Головархіву України К.Новохатський, завідувачка відділу теорії та технологій формування архівного фонду УДНДІАСД К.Селіверстова і старший науковий співробітник цього відділу Л.Скрицька.

Значною мірою пов'язана з вищезгаданою доктриною і підготовлена науковцями УДНДІАСД концепція комп'ютеризації архівної справи в Україні. Її розроблення було розпочато в межах проекту «Архівна та рукописна Україніка» Державної програми «Книжкова спадщина України: створення бібліографічного реєстру та системи збереження й загальнодоступності», участь у якому беруть співробітники Національної бібліотеки ім. В.Вернадського, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, Головархіву України та УДНДІАСД. Основні положення концепції викладені керівником розробки, директором ІР НБУВ Л.Дубровіною<sup>2</sup>, включають аналіз передумов інформатизації архівної справи в Україні, обґрунтування її мети та завдань, виклад історії та сучасного стану інформатизації, визначення основних етапів реалізації проекту, пропозицій щодо використання програмного технічного забезпечення системного комп'ютерного комплексу архівної справи та побудови його структури.

Сутність проблеми у тому, що на сьогодні всі існуючі проекти використання інформаційного ресурсу архівних фондів України за допомогою комп'ютеризації фактично лишаються нереалізованими. Така ситуація спричинена тим, що в них не враховується комплекс реальних видів робіт в архіві, обсяги архівної документної інформації, ступінь її складності, а також вимога щодо уніфікації архівного описування різних рівнів. Необхідним є проведення стандартизації технологічних процесів як на архівознавчому рівні, так і на рівні типологізації програмних рішень, створення єдиних для типових завдань програмно-технологічних комплексів, які будучи сумісними, вирішували б різні завдання відповідно до різних об'єктів інформатизації. Такий підхід дозволить сформувати структуру інтегрованої автоматизованої системи архівної інформації за трьома рівнями. Перший — загальнодержавний, що концентрує дані зведеного характеру національно-державного рівня і виконує роль загальнодержавного міжархівного довідника. Другий — це рівень міжархівних баз даних (БД); третій — БД кожної державної архівної установи. Розроблення відповідних моделей даних архівної системи як цілісної системи описування та обліку різного рівня інформації (рівня архіву, фонду, справи, документа, групи документів, адміністративної інформації тощо) має стати головним завданням науково-методичної роботи архівознавчого напрямку (крім нього, існують напрями техніко-технологічного, програмного, лінгвістичного забезпечення автоматизованої інформатизаційної системи) в галузі інформатизації. Серед найскладніших завдань у цьому напрямку — формування масивів архівної інформації внутріфондової систематизації та класифікація документів і документної інформації (цю проблему для традиційних систем ми зазначали раніше).

Таким чином, на першому етапі основним об'єктом автоматизації має стати облікова інформація на рівні фонду, що зумовлює необхідність прийняття рішення про стандартизовану структуру даних та її зміст, розроблення формату електронного описування. Це вимагає також методологічного узгодження між усіма розробками, які здійснюються під патронатом або за участю Головархіву України («Фондовий каталог», «НАІС», «Археобібліобаза»).

З іншого боку, проблема інформатизації архівної справи повинна узгоджуватись із загальною стратегією інформатизації суспільства та створенням БД документної інформації ще на стадії документоутворення в установах (тобто створення масивів електронної управлінської документації) та документообігу (функціонування документаційних автоматизованих інформаційно-пошукових систем). Це зумовлює необхідність узгодження методик архівознавства та документознавства. Інформація архівної справи має спрямовуватися на створення засад документообігу та телекомунікаційні зв'язки з державними структурами й органами державної влади, включення до загальнодержавних інформаційних ресурсів України.

Важливим завданням є вирішення проблем сумісності існуючих та перспективних БД країн СНД, передусім Росії, Білорусії, а також країн Балтії, інших європейських країн з метою об'єднання ресурсів «Україніки» в зарубіжних архівах, уможливлення не тільки доступу до архівних матеріалів, а й їх копіювання на компакт-дисках.

Системний комп'ютерний комплекс архівної справи має розглядатися як основа інформаційної інфраструктури України, джерельною базою якої виступають усі заклади та підрозділи, що забезпечують облік, зберігання та використання архівних документів, формування НАФ, або здійснюють управління, науково-дослідну та інформаційну діяльність у цій галузі.

Організація функціонування системи архівних установ неможлива без вирішення кадрової проблеми. На часі — не тільки перегляд основного змісту освіти істориків-архівістів, а й формування нових спеціалізацій у відповідності з технологічними проблемами діяльності архівів. Зокрема, архівам потрібні як фахівці-джерелознавці, спеціалісти з археографії та палеографії, так і працівники, що спеціалізуються на певному блоці

<sup>2</sup> Див.: Студії з архівної справи та документознавства. — 1998. — Т. 3. — С. 6-17.

чи блоках архівної технології, зокрема комплексах робіт із комплектування, формування, описування або організації збереженості документальних фондів. Причому остання спеціалізація в умовах вузівської підготовки може бути, так би мовити, міжгалузевою і враховувати потреби в таких фахівцях відділів стародруків наукових бібліотек, а також музеїв.

Різні аспекти цієї проблеми висвітлені розроблений на базі УДНДІАСД проект концепції підготовки та післядипломної освіти кадрів для архівних установ (авт.: Я. Калакура, В. Лозицький, І. Матяш, К. Селіверстова). У ньому сформульовано такі пріоритетні напрями сучасної архівної освіти в Україні:

- розвиток архівознавства як самостійної системи знань та вдосконалення змісту архівної освіти;
- розвиток інформаційного напрямку архівної освіти;
- багатоступеневість підготовки спеціалістів;
- розширення номенклатури спеціальностей, спеціалізацій;
- урізноманітнення форм навчання;
- створення навчально-методичної бази національної архівної освіти.

Необхідність перегляду змісту вищої освіти зумовлена насамперед змінами у сфері практичної діяльності, тобто в архівній справі. Такі зрушення пов'язані з ускладненням технології зберігання документів, нагальним завданням створення та функціонування науково-довідкового апарату, у тому числі за допомогою комп'ютерних систем, актуалізацією проблем безпеки (захисту архівної інформації, забезпечення збереженості текстів та матеріальної основи архівних документів тощо.) Це спричинює не тільки оновлення змісту навчальних планів традиційної історико-архівної освіти (її здобувають на історичних факультетах університетів), а й формування нових напрямів, зокрема архівно-документознавчого, підготовка фахівців з якого відбувається переважно у вищих навчальних закладах культури. Основна увага приділяється тут архівним технологіям у поєднанні з набуттям знань та умінь студентами щодо процесів створення та функціонування документів, нових інформаційних технологій, природничих і технічних аспектів зберігання та відновлення документів. Звідси випливає й потреба впровадження багатоступеневої системи архівної освіти (бакалавр, спеціаліст, магістр), розширення діапазону спеціальностей, підготовки таких фахівців, як менеджери архівної справи, архівісти-юристи, архівісти-технологи автоматизованих інформаційних систем, спеціалісти з економічних питань та підприємницької діяльності, реставратори документальних пам'яток та ін.

Однією з найважливіших проблем в організації архівної освіти в Україні є створення навчально-методичної бази, що передбачає розроблення навчально-освітніх планів і програм архівної освіти, підготовку національних підручників з архівознавства, документознавства, археографії, консервації та реставрації документів, переклад навчальної та довідкової літератури зарубіжних країн, створення національних стандартів у галузі архівної справи, термінологічних словників з архівознавства та документознавства, української архівної енциклопедії, біографічних та бібліографічних довідників українських архівістів.

Початок реалізації цієї концепції покладений випуском уже згадуваних вузівського підручника «Архівознавство» (1998) та термінологічного словника «Архівістика», якому також надано гриф навчального посібника для вузів. Для професійного виховання істориків та архівістів значну роль мають відіграти підготовлені інститутом біографічні видання. Серед них — біобібліографічний довідник «Українські архівісти» (1999), збірники спогадів та наукових статей, присвячених видатному українському архівісту Семену Даниловичу Пількевичу та метру сучасного українського джерелознавства Марку Якимовичу Варшавчику, які підготовлено і видруковано на базі УДНДІАСД у серії «Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела», бібліографічні покажчики публікацій журналу «Архіви України» за 1947-1970 рр. (упор. — А. Батюк та М. Бутич) та 1988-1995 рр. (упор. — Н. Павловська), видрукованих у серії «Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки», комплекс статей, присвячених організаторам архівного будівництва доби української революції О. Грушевському, В. Модзалевському, І. Огієнку та ін.

Цікавим науковим заходом у цьому напрямі стала проведена за ініціативою ЦДАГО України, Спілки архівістів України та УДНДІАСД 21-22 вересня 1999 р. конференція за темою «Архів та особа».

З іншого боку, такою біографічною інформацією заповнюються лакуни в історії як безпосередньо архівознавства, так і архівної справи. Діяльність переважної більшості постатей, що стали об'єктом вивчення, за радянських часів замовчувалася через їхню причетність до українського визвольного руху, різних напрямів так званого «буржуазного націоналізму», участь у міфічних контрреволюційних організаціях, через те, що вони були репресовані тощо.

Від перших днів діяльності інституту його працівники публікували на сторінках різних видань, у часописах, згодом — у «Студіях з архівної справи та документознавства», невідомі або маловідомі документи. З цією ж метою 1998 р. розпочато випуск археографічного щорічника «Пам'ятки», перший том якого відбиває хроніку архівного будівництва в Україні у 1917-1921 рр. Як зазначили упорядники тому в передмові до нього, «необхідність розширення джерельної бази вивчення розвитку архівної справи доби визвольних змагань в Україні та комплексного аналізу архівних документів зазначеного періоду диктується не лише суто прагматичними завданнями архівознавства — розкриттям «білих плям» в історії архівної справи, а й подоланням упереджених підходів до вивчення й оцінки архівного життя певного історичного періоду». Достатньо сказати, що відлік історії державного будівництва у галузі архівної справи в Україні за радянської доби починався з 1 червня 1918 р., тобто з часу підписання В. Леніним декрету РНК РСФРР «Про реорганізацію та централізацію архівної справи в Російській Соціалістичній Федеративній Радянській Республіці», а не зі створення восени 1917 р. Бібліотечно-архівного відділу при департаменті мистецтв Генерального секретарства справ освітніх Української Центральної Ради.

Для оприлюднення результатів вивчення фактично невідомого періоду історії галузі інститут разом із колективами Національної парламентської бібліотеки, НБУ ім. В. Вернадського, Державної історичної бібліотеки, 28-29 жовтня 1997 р. провів наукову конференцію «Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917-1921)». Тексти доповідей, виголошених на ній, вже видруковані й поповнили фонди

архівних і бібліотечних установ. У планах інституту — продовження випуску підручників, другого й третього випусків біобібліографічного довідника «Українські архівисти». Магістральним завданням є й підготовка «Української архівної енциклопедії», в статтях якої буде представлено відомості щодо теорії та історії архівознавства, документознавства, інших споріднених з ними спеціальних галузей історичної науки та спеціальних історичних дисциплін, охарактеризовано найцікавіші архівні фонди, зібрання та колекції, унікальні документальні пам'ятки, що зберігаються в українських архівах, бібліотеках та музеях, архівна зарубіжна «україніка», подано біографічні відомості видатних українських архівістів. 2000 р. мають бути завершені колективна монографія «Нариси з історії архівної справи в Україні», перший випуск історико-архівознавчого довідника «Державні установи України кінця XVIII - поч. XX ст.» (упоряд. — В. Шандра), а також монографії «Документознавство: теоретичні основи» (авт. — С. Кулешов) та «Формування документних фондів: теоретичні засади» (авт. — К. Селіверстова).

Водночас переважна більшість виконуваних УДНДІАСД робіт спрямована на забезпечення функціонування архівних установ України. Найвагоміша з них — розроблення нормативно-методичних документів, що регламентують їхню діяльність у масштабах країни. Йдеться передусім про «Основні правила роботи державних архівів України», «Основні правила роботи архівів (архівних підрозділів) державних органів, підприємств, установ і організацій», «Основні правила роботи з кінофотодокументами», «Основні правила роботи з науково-технічною документацією в державних архівах». Цій меті підпорядкована також робота колективу над державними стандартами «Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів», архівного описання документів, галузевим стандартом «Фотодокументи. Правила зберігання Національного архівного фонду. Технічні вимоги», а також програмою збереження Національного архівного фонду, основні проблеми якої винесені на обговорення Міжнародної конференції, яка відбудеться 2-5 листопада 1999 р.

Окремо слід зупинитися на фундаментально-прикладному характері розроблення Державного стандарту України «Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів». Необхідність підготовки цього нормативного документа (термін завершення роботи — 2000 рік) зумовлена тим, що чинний ГОСТ 6.38.90 з аналогічною назвою не враховує сучасних вимог організації підготовки та функціонування ОРД в Україні і загалом орієнтований на умови оформлення документації в СРСР. Цим ДСТУ буде встановлено склад реквізитів ОРД, правила їхнього оформлення, вимоги до оформлення бланків, їхнього виготовлення та використання. Стандарт буде спиратися на існуючі вітчизняні нормативні документи, зокрема, державні класифікатори та стандарти.

Серед пріоритетної проблематики досліджень науковців УДНДІАСД — теоретичні засади документознавства, теорія, практика та історія справочинства. Дослідження, що проводяться інститутом у цій галузі, можна поділити на фундаментально-теоретичні, фундаментально-прикладні та науково-методичні.

Саме фундаментально-теоретичний характер притаманний монографічному дослідженню «Документознавство: теоретичні основи». Необхідність його проведення пояснюється не тільки відсутністю праць, присвячених аналізу теоретико-методологічних засад даної наукової дисципліни (результати таких розробок відбито переважно в публікаціях ВДІДАС та МДІАІ), а, власне, більшою мірою формуванням нових підходів до розуміння її змісту й завдань. Нова концепція документознавства виникла у сфері бібліотечно-бібліографічної діяльності і її значне поширення пов'язане з впровадженням у навчальних закладах України різних рівнів акредитації підготовки фахівців зі спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність». Маючи досить солідні теоретичні напрацювання, витoki яких слід шукати в «документаційній науці» 1930-1950-х рр. та інформатиці 1960-1970-х рр., цей напрям документознавства поки не розмежований з існуючим конституційованим документознавством, яке сформувалося в 1950-1960-х рр. із надр архівознавства та теорії справочинства. Ігнорування представниками обох концепцій їхньої наявності не знімає потреби зіставлення позицій і врахування даних проявів як реального й типового явища в сукупності наукових дисциплін.

Саме проведення демаркаційної лінії та виявлення споріднених рис має на меті дослідження теоретичних засад різних напрямів документознавства. Однак, такому аналізу, безперечно, повинен передувати стислий виклад історії виникнення документа, наукових напрямів, що досліджували його з різних аспектів, а також процесу формування сучасних концепцій документознавства. Зміст історичних витоків двох концепцій та наявність аналогічних ситуацій в інших науках дали змогу визначити новоутворений напрям як загальне документознавство, а існуюче «архівознавче» документознавство — як одне з відгалужень спеціального документознавства. Порівняльний аналіз теоретичних основ двох трактувань документознавства здійснюється за класичною схемою: об'єкт — предмет — основні завдання — взаємозв'язки з іншими дисциплінами — типологія об'єктів дослідження. Загальне документознавство — документологія — це загальна теорія та історія документа, яка розуміється як певна метанаукова надбудова для наук документально-комунікаційного циклу, до якого входить і спеціальне документознавство. Методологічні засади документологічних досліджень є водночас і методологічним базисом для спеціального документознавства. В дослідженні аналізуються методологічні питання, що стосуються основних понять документознавства, концепцій документа як засобу комунікації та джерела інформації, методів документологічних досліджень, найбільш загальні закономірності утворення та функціонування документів. Лейтмотивом студій є взаємозв'язок і спільність загального та спеціального документознавства, можливість обопільного врахування результатів досліджень, що проводяться у межах цих напрямів. Такий висновок має особливе значення в контексті реалізації представниками наук документально-комунікаційного циклу<sup>3</sup> як у нашій країні, так і за кордоном спільних проектів організації використання

<sup>3</sup> У західній термінології — науки інформації та документації.



інформаційних ресурсів архівів, бібліотек та музеїв, зокрема створення об'єднаних мереж автоматизованих баз даних.

Близькість і спорідненість проблем таких сфер діяльності на прикладі застосування засобів інформаційного пошуку розглянуто у випущеному 1998 р. інститутом препринті «Організація функціонування документаційних інформаційно-пошукових систем». Зокрема, загальною для різних галузей роботи з документацією є структура та принципи функціонування ІПС. З іншого боку, продемонстровано можливість використання різних засобів індексування документів, способів організації інформаційно-пошукових масивів, технологій пошуку інформації в ІПС. Реалізація ІПС різних видів ілюстрована на прикладах ІПС науково-дослідної та управлінської документації, а також довідково-допоміжних документаційних ІПС. Сформульовано основні напрями удосконалення організації функціонування цього класу ІПС.

Науково-методичні розробки, виконувані інститутом у межах документознавства, спрямовані на забезпечення організації діловодства в установах, організаціях і на підприємствах, вирішення питань управління документацією в архівних установах.

У межах першого з цих напрямів УДНДІАСД видано «Перелік типових документів, що утворюються в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, організацій і підприємств, із зазначенням термінів зберігання документів» (1997), який є основним нормативно-методичним посібником при проведенні експертизи цінності документів та їхнього відбору на зберігання і знищення, використовується при формуванні справ, підготовці різних видів номенклатур справ, розробленні схем класифікації документів та галузевих переліків документів із зазначенням термінів їхнього зберігання. Для забезпечення процесу підготовки останніх інститутом видано відповідні методичні рекомендації (1997). Переліки документів є базовими посібниками при вирішенні таких ключових питань в організації справочинства, як підготовка номенклатур справ. Цей процес регламентують опубліковані УДНДІАСД «Методичні рекомендації з розробки та застосування примірних та типових номенклатур справ» (1997). Зокрема, тут висвітлено основні принципи складання номенклатур справ та правила оформлення їхніх заголовків, визначено структуру та терміни зберігання справ, порядок їхнього затвердження тощо.

Найперспективнішим напрямом у сучасному справочинстві є застосування для його функціонування засобів автоматизації. Однак, реалізація проектів комп'ютерного справочинства передбачає (як, до речі, впровадження інших автоматизованих інформаційних систем) вирішення ряду проблем правових, економічних, психологічних, педагогічних, управлінських та ін., серед яких чи не найголовнішою є проблема вибору оптимального програмно-апаратного забезпечення.

Саме з цієї причини 1998 р. УДНДІАСД були видані методичні рекомендації «Організація комп'ютерного діловодства в установах. Програмно-апаратне забезпечення». Вони містять основні характеристики програмно-апаратного складу, що пропонується для вирішення різних завдань електронного документообігу. За взірць взято технічні рішення лідера в галузі комп'ютерного діловодства — фірми Microsoft. Наведено конкретні приклади структури апаратної частини, складу програмного забезпечення для гіпотетичної організації, а також вартісні показники складових системи.

Можливості та основні тенденції розвитку цих засобів більш детально охарактеризовані у виданому 1998 р. препринті «Системи комп'ютерного діловодства: сучасний стан та перспективи розвитку програмно-апаратного забезпечення». Тут розглядаються основні функції та принципи побудови систем комп'ютерного діловодства (СКД) та технічні засоби її реалізації. Особливу увагу приділено магнітним та оптичним пристроям для зберігання інформації, засобам і методам переведення паперових документів на електронну форму, мережевим технологіям обробки електронних документів. Проаналізовано особливості організації та функціонування СКД у діловодних службах установ, загальні принципи побудови такої системи на рівні великої установи — корпорації. Показано можливості використання в СКД системи Internet при розгляді діловодних процесів з точки зору інформаційного менеджменту, а також показано, як можна створити та використати відому інформацію на базі корпоративної мережі Intranet — інформаційного, комунікаційного та управлінського інструменту для будь-якої організації.

У межах цієї ж проблематики відділом документознавства видано практичний посібник «Засоби захисту інформації в системах комп'ютерного діловодства». Проблема, винесена у заголовок роботи, була визначена як одна з пріоритетних при реалізації СКД за результатами проведеного відділом на початку 1998 р. анкетування Міністерств та Державних комітетів України з проблем організації справочинства. Засоби захисту інформації в посібнику поділено на організаційні та програмно-апаратні. Реалізація завдань організаційного характеру розглядається у площині запобігання несанкціонованому доступу до інформації, розподілу рівнів такого доступу та повноважень при роботі з інформацією. Аналізуються можливості систем захисту електронної інформації, пропонувані для електронного документообігу вітчизняними виробниками, зокрема, призначених для управління доступом у приміщення, автоматизоване робоче місце адміністратора захисту, система аутентифікації, підтримки цілісності і забезпечення конфіденційності електронних документів у справочинстві, захист електронної пошти та ін. Кожна частина посібника характеризує певний етап вирішення проблеми захисту інформації. На першому етапі розглянуто модель захищеного документообігу як складову комплексу системи інформаційної безпеки. Запропоновані у посібнику засоби захисту інформації є частинами, що входять до єдиного комплексу інформаційної безпеки. Модульність представлених засобів дозволяє розпочати побудову комплексної системи з будь-якої підсистеми, виходячи з першочергових завдань проведення захисту «слабких» ділянок, де найбільш імовірно втрати інформації. Також наведені дані про вартість засобів інформаційної безпеки.

Друга група науково-методичних розробок орієнтована на забезпечення організації справочинства безпосередньо в архівних установах і роботу в них з різними типами документації. Зокрема, 1998 р. інститутом видано «Альбом стандартних форм документів для архівних установ», що містить 21 форму різних видів

документів. При створенні тексту документа наведено його структуру, трафарет чи зразок. Тобто ці приклади показують принципи побудови документа, встановлюють порядок викладення та розміщення частин тексту.

Видано «Примірну інструкцію з діловодства в центральних державних архівних установах України, Державному архіві при Раді міністрів Автономної Республіки Крим, державних архівах областей, міст Києва та Севастополя». Вона розроблена відповідно до постанови Кабінету Міністрів від 17 жовтня 1997 р. № 1153 «Про затвердження Примірної інструкції з діловодства у Міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органах виконавчої влади», вона має ту саму структуру, що й інструкція, зазначена у постанові, але її зміст адаптовано до умов функціонування діловодної служби у відповідних державних архівних установах.

Підготовлено для апробації збірник форм «Планово-звітна документація державних архівних установ України». Він містить 30 форм планових та звітних документів для різних видів державних архівних установ, включаючи, крім державних архівів (за винятком галузевих), також УДНДІАСД, Центральну лабораторію мікрофотокопіювання та реставрації документів ЦДА України, Науково-довідкову бібліотеку ЦДА України, Дирекцію з експлуатації комплексу споруд ЦДА України. До кожної форми додаються стислі методичні рекомендації щодо її заповнення.

Підготовлено рукопис першого варіанту «Примірних норм часу й виробітку на роботи з управлінською документацією в архівах (архівних підрозділах) державних органів влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій». Документ покликаний забезпечити раціональну організацію роботи архівів (архівних підрозділів) установ, зокрема підготовку їх перспективних та річних планів, контроль за виконанням цих планів. Норми дадуть можливість розраховувати потреби часу на розроблення відомчих переліків документів, примірних номенклатур справ, а також визначити кількість співробітників архівів (архівних підрозділів) установ. Цей збірник нормативів складається з 13 розділів, які відповідають основним напрямам роботи архівів (архівних підрозділів) установ і враховують всі виробничі процеси, що здійснюються там з управлінською документацією. Норми виведені за результатами оброблення первинних матеріалів, вивчення витрат робочого часу із застосуванням методів фотографування і самофотографування та аналізу звітної документації архівів (архівних підрозділів) установ. Базою дослідження стали 25 архівів; найбільшу допомогу в його проведенні подали архіви Верховної Ради, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства культури і мистецтв, Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі, Державного комітету статистики, Державного комітету по водному господарству, Головного контрольного ревізійного управління України.

Спільно із співробітниками Центрального державного науково-технічного архіву України фахівці інституту розробляють «Основні правила роботи з науково-технічною документацією в державних архівах». Структура їх змісту загалом відповідає основним напрямам діяльності державних архівів з архівними документами і відбиває процеси комплектування, експертизи цінності, приймання на державне зберігання, організації зберігання, державного обліку, забезпечення підготовки та функціонування складових науково-довідкового апарату до НТД НАФ України, організацію видачі та використання НТД. Окремий розділ буде присвячено методичній роботі з відомчими архівами.

Сьогодні в творчому доробку науковців інституту — понад 40 видань, чимало зроблено в інших напрямках, однак, найважливішим є, мабуть, інше склався колектив однодумців, об'єднаних важливою метою — своєю творчою працею, інтелектуальним і організаційним потенціалом відновити давню славу вітчизняного архівознавства, що сягає 1920-1930 рр., створити вітчизняну школу документознавства світового рівня, сприяти реформам і діяльності архівної системи України. Взірцем тут слугує життя наших попередників, керованих високими ідеалами, які протягом місяців, власне як і нині, працювали без заробітної плати, відповідного матеріально-технічного забезпечення, але, попри всі негаради й труднощі заклали фундамент національного архівознавства. Кожен науковець усвідомлює в яку епоху визначено долею йому жити, що *omne initium difficile est*<sup>4</sup>, як в розбудові незалежної України, так і у формуванні її новостворених інституцій, наукових зокрема. У цьому сила колективу, системи, держави.

## УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ АРХІВНОЇ СПРАВИ ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА

### *Хроніка становлення (1994–1999 рр.)*<sup>5</sup>

**24 грудня 1993 р.**

Постановою Верховної Ради України № 3815-ХІІ «Про порядок введення в дію Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» передбачено «... розглянути питання про створення в системі Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України науково-дослідного інституту з архівної справи та документознавства».

**16 травня 1994 р.**

Ухвалено постанову Кабінету Міністрів України № 311 «Про створення в м. Києві Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства».

**1 листопада 1994 р.**

Наказом Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України № 45 директором інституту призначено *Володимира Павловича Ляхощького*, кандидата історичних наук, доцента, докторанта кафедри

<sup>4</sup> Будь-який початок — важкий (лат).

<sup>5</sup> Упорядники: Г. Мутафян, К. Селіверстова, В. Шакало, А. Шурубуря.

політичних наук Київського інженерно-будівельного інституту (нині Київського національного технічного університету будівництва і архітектури).

Головархівом України затверджено статут інституту.

**17 листопада 1994 р.**

Розроблено і затверджено зразки печаток, штампів і бланків УДНДІАСД.

**1 січня 1995 р.**

Чисельність співробітників: 8 — на постійній основі, 6 — сумісників (відповідно штатному розпису).

**10 січня 1995 р.**

Затверджено план науково-дослідної роботи Інституту на 1995 р. (14 тем).

**3 березня 1995 р.**

Укладено угоду про співробітництво із Всеросійським науково-дослідним інститутом документознавства та архівної справи (м. Москва).

**15 – 16 березня 1995 р.**

Спільно з Головархівом, САУ, Інститутом української археографії ім. М. Грушевського НАН України, ЦНБ ім. В. Вернадського, кафедрою архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського університету ім. Т. Шевченка, КДІК проведено *першу наукову конференцію* «Актуальні проблеми розвитку архівної справи».

**Травень 1995 р.**

Перша публікація про УДНДІАСД — інтерв'ю з В. Ляхоцьким («Архіви України». — 1994. — № 1/6).

**26 вересня 1995 р.**

Проведено *перше засідання Вченої ради інституту* з порядком денним: 1. Рекомендація «Положення про Вчену раду УДНДІАСД» до затвердження Головархівом України. 2. Про основні напрями науково-методичного забезпечення роботи установ архівної системи України. 3. Затвердження складу редакційної колегії «Наукового архівного вісника», органа Вченої ради Інституту. 4. Рекомендація до друку «Методичних рекомендацій з розробки комплексних норм часу, виробітку і відпускних цін на роботи, що виконуються держархівами на договірних засадах». 5. Висунення праці академіка Вищої школи України В. Качкана «Українське народознавство в іменах» (2 кн.) на здобуття державної премії ім. Т. Шевченка 1995 р. в галузі історії та теорії літератури. 6. Рекомендація до захисту дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук І. Матяш. 7. Затвердження тем дисертаційних досліджень співробітників Інституту: М. Кузнецової, Н. Марченко, Н. Московченко, З. Сендика, Н. Христової.

**16 жовтня 1995 р.**

Створено *Дирекцію інституту* (наказ № 11). Відбулося її перше засідання (протокол № 1 від 13 жовтня 1995 р.).

**5 грудня 1995 р.**

Інститут став колективним членом відновленого історичного товариства Нестора-літописця.

**26-29 грудня 1995 р.**

Участь УДНДІАСД у зустрічі директорів центральних державних архівів України та Російської Федерації з питань обміну досвідом роботи.

**1 січня 1996 р.**

Чисельність співробітників: 19 — на постійній основі, 8 — сумісників (відповідно штатному розпису).

**25 січня 1996 р.**

Захист *К. Климовою* дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за темою: «Наукова діяльність Київського відділу імператорського Російського воєнного — історичного товариства (1908–1914 рр.)».

**1 березня 1996 р.**

Створено робочу групу з розроблення *«Концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні»* на чолі з директором Інституту рукописів ЦНБ ім. В. Вернадського (тепер НБУВ) Л. Дубровіною (наказ № 5).

**30 травня 1996 р.**

Сформовано авторський колектив з підготовки підручника *«Архівознавство»* для студентів вищих навчальних закладів України, до якого увійшли науковці Інституту К. Климова, В. Ляхоцький, І. Матяш, К. Селівєрстова, З. Сендик, А. Шурубур, а також фахівці та викладачі Головархіву України, Інституту української археографії ім. М. Грушевського НАН України, ЦНБ ім. В. Вернадського, Київського державного університету ім. Т. Шевченка.

**4 липня 1996 р.**

Зареєстровано у Міністерстві України у справах преси та інформації *друкований орган УДНДІАСД — щорічник «Студії з архівної справи та документознавства»*. Серія КВ № 2110.

**9 липня 1996 р.**

Спільно з Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, Інститутом рукописів ЦНБ ім. В. Вернадського та Головархівом України започатковано видання збірника наукових праць *«Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна Україніка»*, перший випуск якого вийшов друком під назвою *«Інформатизація архівної справи в Україні: сучасний стан та перспективи»* (К., 1996. — 308 с.).

**31 липня 1996 р.**

Опубліковано проект Національної програми збереження бібліотечних і архівних фондів України (газета «Культура і життя»). Співрозробники — науковці інституту: А. Шурубур, К. Селівєрстова, Л. Вук, Н. Іванова.

**27 вересня 1996 р.**

Наказ № 15 про *започаткування друкованого органу УДНДІАСД — щорічника «Студії з архівної справи та документознавства»* (ідея В. Ляхоцького). Затверджено склад редакційної колегії (протокол № 1 від 21.01.1997).

**30 вересня 1996 р.**

Створено і затверджено авторський колектив наукового видання *«Нариси з історії архівної справи в Україні»* (протокол Дирекції № 9 від 30.09.1996). Концепцію видання розглянуто на засіданні Вченої ради (протокол № 2 від 23.10.1996).

**1 листопада 1996 р.**

Проведено першу атестацію наукових співробітників (наказ № 22).

**19-20 листопада 1996 р.**

Спільно з Головархівом України, САУ та Київським університетом ім. Т. Шевченка проведено Всеукраїнську наукову конференцію «Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи». Секції: «Історія українського архівознавства та архівної справи», «Видатні архівісти України», «Сучасні проблеми архівного будівництва», «Проблеми викладання архівознавства у вузах України», «Використання архівних фондів», «Проблеми збереження, консервації і реставрації документів». Круглі столи: «Архівні документи та проблеми архівного будівництва на шпальтах українських часописів», «Проблеми комп'ютеризації архівної справи». Презентація інституту серед архівної та наукової громадськості.

**19 грудня 1996 р.**

Підписано до друку перший том щорічника «Студії з архівної справи та документознавства». Визначено сталі рубрики часопису: Архівна справа: історія та сучасність; Теорія і методика архівознавства; Джерелознавчі галузі знань; Документознавство: історія, теорія, практика; Огляди архівних фондів; Історія державних установ; Видатні архівісти; Архівістика за кордоном; Публікації архівних документів; Бібліографія, рецензії, інформація.

**26 грудня 1996 р.**

Розроблено перший варіант оптимальної моделі організації архівної справи в Україні (кер. авт. кол. В. Ляхоцький).

**1996 р.**

Захист *І. Матяш* дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за темою: «Український героїчний епос у історіографічних та бібліографічних джерелах ХІХ–ХХ ст.: дослідження, публікації, репертуар».

**1 січня 1997 р.**

Чисельність співробітників: 21 — на постійній основі, 15 — сумісників (відповідно штатному розпису).

**21 січня 1997 р.**

Затверджено емблему інституту та форми нових бланків (розробники — А. Заєць, В. Ляхоцький).

**31 березня 1997 р.**

Вийшов друком «Перелік типових документів, що утворюються в діяльності органів влади та місцевого самоврядування, інших установ, організацій і підприємств, із зазначенням термінів зберігання документів» (розробники — заввідділу Головархіву Г. Портнов, головний спеціаліст Головархіву України С. Сельченкова, В. Ляхоцький, І. Матяш).

**6 – 13 квітня 1997 р.**

Встановлено ділові контакти з архівістами Сполученого Королівства Великобританії під час відвідання країни директором Інституту В. Ляхоцьким у складі делегації українських архівістів.

**28 травня 1997 р.**

Захист завідувачем відділу документознавства *С. Кулешовим* дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за темою: «Гіпология наукових документів: історія та сучасний стан».

**25 – 26 червня 1997 р.**

Проведено міжвідомчу нараду-семинар «Концепція системної комп'ютеризації архівної справи України», присвячену обговоренню основних положень концепції.

**26 червня 1997 р.**

Рішення Вченої ради інституту про початок підготовки Української архівної енциклопедії (протокол № 2 від 26.07.1997). Ідея В. Ляхоцького з цього приводу була висловлена на засіданні Дирекції (протокол № 3 від 21.04.1997).

**31 липня 1997 р.**

Розроблено галузеві відзнаки. Автори: В. Ляхоцький (ідея), А. Заєць (художник), К. Новохатський (положення), Ю. Гарщин (виконання).

**23 жовтня 1997 р.**

Спільно з ЦДАГО та ДА СБУ проведено науково-практичну конференцію «Архівно-слідчі справи репресованих: Науково-методичні аспекти використання». Секції: «Джерелознавчі аспекти використання архівно-слідчих справ у наукових дослідженнях», «Забезпечення соціально-правових потреб суспільства в ретроспективній інформації стосовно репресованих. Впровадження автоматизованих інформаційно — пошукових систем у роботі з архівно-слідчими справами».

**24 жовтня 1997 р.**

Вийшов друком другий том щорічника «Студії з архівної справи та документознавства», у якому оприлюднено Міжнародний стандарт архівного описання ISAD (G)-1994 (пер. з англ. В. та К. Селіверстових).

**27 жовтня 1997 р.**

Вийшла монографія *І. Матяш* «Катерина Грушевська: життєпис, бібліографія, архіви» (К., 1997. — 224 с.)

**28 – 29 жовтня 1997 р.**

Проведено спільно з Національною парламентською бібліотекою України Всеукраїнську наукову конференцію «Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917-1921 рр.)». Збірник наукових праць вийшов за однойменною назвою (К., 1998. — 275 с.)

**24 – 30 листопада 1997 р.**

Участь директора інституту в консультативній зустрічі керівників архівних служб СНД, засіданні Європейського бюро Міжнародної ради архівів.

**3 грудня 1997 р.**

Розроблено проект концепції системної комп'ютеризації архівної справи України (керівник авторського колективу — Л. Дубровіна).

**11 грудня 1997 р.**

Спільно з кафедрою історії Східної Європи Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича започатковано видання збірника наукових праць «*Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи*», перший випуск якого вийшов друком 1997 р. (Київ, Чернівці, 1997. — 349 с.).

**24 грудня 1997 р.**

Інститут став колективним членом Міжнародного історичного клубу «Планета».

**26 грудня 1997 р.**

Проведено міжгалузевий семінар з проблем української архівної термінології в рамках підготовки видання термінологічного словника з архівної справи.

**1 січня 1998 р.**

Чисельність співробітників: 34 — на постійній основі, 8 — сумісників (згідно штатного розпису)

**7 січня 1998 р.**

Вийшов друком короткий історичний нарис «Епістолологія», підготовлений доцентом кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки І. Войцехівською та В. Ляхощим (К., 1998. — 54 с.).

**Січень-лютий 1998 р.**

Відбулися 8 термінологічних семінарів науковців інституту та співробітників ЦДА за участю фахівців Інституту української мови НАН України з обговорення дефініцій архівних термінів для тлумачного словника з архівної справи (керівник К. Селіверстова, канд. пед. наук, доц.).

**17 березня 1998 р.**

Започатковано серійне видання «*Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки*» (ідея І. Матяш). Перший випуск: Ляхощий В. Іван Огієнко (митрополит Іларіон): Показчик архівних джерел. — К., 1998. — 80 с.

**14 травня 1998 р.**

Проведено «круглий стіл» з обговорення проекту *концепції підготовки і післядипломної освіти кадрів для архівних установ України* за участю науковців інституту, архівістів, викладачів київських вузів і технікумів.

**25 травня 1998 р.**

Розглянуто на Дирекції та затверджено «*Положення про галузевий довідково-інформаційний фонд з проблем архівної справи та документознавства*», розроблене Л. Одиною та А. Волинець.

**1 червня 1998 р.**

Започатковано серійне видання «*Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела*». Підписано до друку перший випуск: Збірник на пошану Семена Даниловича Пількевича. — К., 1998. — 114 с. Проект видання було схвалено на засіданні Дирекції за пропозицією В. Ляхощого, створено робочу групу (протокол № 3 від 06. 04. 1998).

**1 червня 1998 р.**

Вийшов друком підготовлений спільно з Головархівом України, Інститутом української археографії ім. М. Грушевського НАН України, НБУ ім. В. Вернадського, Київським національним університетом ім. Т. Шевченка *підручник для вищих навчальних закладів України: Архівознавство*. — К., 1998. — 316 с.

**15 червня 1998 р.**

Побачив світ *перший український термінологічний тлумачний словник: Архівістика* /Авт.-упорядн.: К. Новохатський, К. Селіверстова та ін.— К., 1998.— 106 с. Ідея розроблення словника висловлена К. Новохатським на засіданні Дирекції (протокол № 4 від 21. 03. 1996).

**30 червня 1998 р.**

Захист *Н. Марченко* дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за темою: «Видання для дітей в Україні: історіографія, джерела, типологія».

**7 липня 1998 р.**

Вийшов друком другий випуск серії «*Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки*»: Войцехівська І.Н. Академік Володимир Іконников: Життєпис та бібліографія. — К., 1998. — 129 с.

**9 липня 1998 р.**

На Вченій раді інституту обговорено проект концепції підготовки та післядипломної освіти кадрів для архівних установ України, розроблений авторським колективом у складі: І. Матяш (керівник), Я. Калакура, В. Лозицький, К. Селіверстова (протокол № 2 від 09. 07. 1998). Опубліковано у «*Студіях з архівної справи та документознавства*» (Т. 3. — К., 1998. — С. 17-25).

**20 серпня 1998 р.**

Затвердження і надання чинності (наказом Головархіву України № 47) галузевому стандарту України «ГСТУ 55.001-98 Документи з паперовими носіями. Правила зберігання Національного архівного фонду. Технічні вимоги» (розробники — Л. Вук, А. Шурубур).

**15 жовтня 1998 р.**

Вийшов друком *Анотований показчик публікацій журналу «Архіви України» за 1988-1995 рр.* (укл. Н. Павловська. — К., 1997. — 151 с.).

**14 грудня 1998 р.**

Реєстрація ГСТУ 55.001-98 Державним комітетом України по стандартизації, метрології та сертифікації (№ 804/200290)

**15 грудня 1998 р.**

Вручення премії НАН України ім. М. Грушевського за високопрофесійну підготовку до видання «Щоденника О.Ф. Кістяківського» (у двох томах) *В. Шандри* як члену авторського колективу.

**21 грудня 1998 р.**

Проведено круглий стіл «Закон України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» і перспективи розвитку архівної справи» у системі заходів з відзначення першого Дня працівників архівних установ, встановленого Указом Президента України Л. Кучми від 30 жовтня 1998 р. № 1200/98

- 24 грудня 1998 р.**  
Вийшов друком третій том щорічника «Студії з архівної справи та документознавства».
- 24 грудня 1998 р.**  
Започатковано видання археографічного щорічника «Пам'ятки» (ідея В. Ляхоцького, наказ по Інституту № 1). Перший том вийшов як збірник документів «Історія архівної справи в Україні 1917-1921 рр.».
- 24 грудня 1998 р.**  
Урочисте засідання Вченої ради інституту, присвячене відзначенню першого Дня працівників архівних установ. Почесною грамотою Головархіву України нагороджені *В. Ляхоцький, І. Матяш, К. Селіверстова, Н. Христова, А. Шурубуря*. Вітальними листами Головархіву нагороджені *З. Сендик, В. Шакало*.
- 1 січня 1999 р.**  
Чисельність співробітників: 32 — на постійній основі, 8 — сумісників (відповідно штатному розпису).
- 14 січня 1999 р.**  
Підписано до друку біобібліографічний довідник «Українські архівісти» (У 3-х вип. — Вип. 1 (XIX ст.—1930-ті рр.). — К., 1999. — 368 с.).
- 12 січня 1999 р.**  
Вийшов друком другий випуск серії «Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела»: Спеціальні галузі історичної науки. Збірник на пошану Марка Якимовича Варшавчика. — К., 1999. — 212 с.
- 15 лютого 1999 р.**  
Вийшла друком монографія: *Шандра В.* Київське генерал-губернаторство (1832-1914): історія створення та діяльності, архівний комплекс і його інформативний потенціал. — К., 1999. — 144 с.
- 17 березня 1999 р.**  
На засіданні Вченої ради ухвалено рішення про участь Інституту у підготовці енциклопедії «Історія Української Церкви» як співупорядника та співініціатора започаткування, підготовки і друку.
- 29 червня 1999 р.**  
Захист *Н. Христовою* дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за темою: «Науково-довідковий апарат архівів та рукописних підрозділів бібліотек в Україні у 1920-1990 рр.»
- 15 вересня 1999 р.**  
Ухвалено постанову Кабінету Міністрів України № 1716 «Про затвердження Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000-2005 роки» Програму розроблено спільно з Міністерством культури і мистецтв України (співрозробники від архівної галузі — *А. Шурубуря, К. Селіверстова*).
- 21 вересня 1999 р.**  
Вийшов друком третій випуск серії «Архіви та бібліографічні джерела української історичної думки»: Батюк А. А., Бугич М. І. «Архіви України»: Бібліографічний покажчик змісту (1947-1970). — К., 1999. — 188 с.
- 20-22 вересня 1999 р.**  
За ініціативою голови Спільноти архівістів України, директора ЦДАГО України Б. Іваненка спільно з Головархівом України, Українським біографічним товариством, кафедрою архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету ім. Т. Шевченка науковцями УДНДІАСД за активною участю *І. Матяш* і *Н. Христової* (членів президії Спільноти архівістів України) організовано і проведено наукову конференцію молодих дослідників «Архів і особа».
- 4 жовтня 1999 р.**  
На засіданні дирекції затверджено відзнаку УДНДІАСД «Почесна грамота» (розробники — *А. Брайков, В. Ляхоцький, А. Шурубуря*).
- 19 жовтня 1999 р.**  
Орденем УПЦ КП Святого рівноапостольного князя Володимира Великого за заслуги перед помісною Українською православною церквою нагороджено *В. Ляхоцького*.
- 21 жовтня 1999 р.**  
УДНДІАСД став колективним членом Української Технологічної Академії.
- 28 жовтня 1999 р.**  
Підписано до друку монографію *К. Селіверстової* «Архіви і бібліотеки — інформаційний ресурс суспільства».
- 2 листопада 1999 р.**  
Спільно з Головархівом України, САУ, Київським національним університетом культури і мистецтв підготовлено і розпочато роботу Міжнародної наукової конференції «Національна архівна спадщина: проблеми збереження».

## ВИДАННЯ УДНДІАСД<sup>6</sup>

### Монографії, підручники, словники

1. Матяш І.Б., Катерина Грушевська: життєпис, бібліографія, архіви / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД. — К., 1997. — 224 с.
2. Войцехівська І.Н., Ляхоцький В.П. Епістологія: Корот. істор. нарис / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД. — К., 1998. — 54 с.
3. Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / Ред. кол.: Я.С. Калакура та ін. — К., 1998. — 316 с.
4. Архівістика: Термінолог. словник / Авт.-упоряд.: К.С. Новохатський, К.Т. Селіверстова та ін. — К., 1998. — 106 с.
5. Шандра В.С. Київське генерал-губернаторство. 1832-1914: Історія створення та діяльності, архівний комплекс і його інформативний потенціал. — К., 1999. — Вип. 1. — 144 с.
6. Селіверстова К.Т. Архіви і бібліотеки — інформаційний ресурс суспільства. — К., 1999. — 440 с.

<sup>6</sup> Упорядкувала Анжела Волинець.

**Видання, що продовжуються**

7. Студії з архівної справи та документознавства / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД. — К., 1996 — Т. 1. — 166 с.
8. Студії з архівної справи та документознавства / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД. — К., 1997. — Т. 2. — 160 с.
9. Студії з архівної справи та документознавства / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД. — К., 1998. — Т. 3. — 199 с.
10. Пам'ятки: Археографічний щорічник / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД. — К., 1998. — Т. 1. — 228 с.

**Збірники наукових праць**

11. Актуальні проблеми розвитку архівної справи: Доповіді та повідомлення наук. конф., 15-16 березня 1995 р. / ГАУ при КМ України. Спілка архівістів України. УДНДІАСД. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, НБУ ім. В.І. Вернадського, Кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського Університету ім. Т.Г. Шевченка, Київський держ. ін-т культури. — К., 1996. — 203 с.
12. Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна Україніка»: Зб. наук. праць. — Вип. 1. Інформатизація архівної справи в Україні: Сучасний стан та перспективи / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, НБУ ім. Вернадського; ГАУ при КМ України. УДНДІАСД. — К., 1996. — 308 с.
13. Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: Наук. доп. Всеукр. конф., Київ, 19-20 лист. 1996 р. — У 2-х чч. / Упоряд.: В.П. Ляхощкий, І.Б. Матяш. — К., 1997.
14. Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882-1972) в контексті українського відродження: Наук. доп. другої Всеукр. наук.-теорет. конф., 18-19 лютого 1997 р.: До 115-річчя від дня народження / Всеукр. т-во І.Огієнка, Кам'янець-Подільський держ. пед. ін-т, Кам'янець-Подільський відділ ДА Хмельницької обл., УДНДІАСД. — Кам'янець-Подільськ; Київ, 1997. — 345 с.
15. Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної Європи: Зб. наук. праць / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД, Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. Каф. історії Східної Європи. — К., Чернівці, 1997. — Вип.1 — 345 с.
16. Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917-1921): Зб. наук. праць / Ред. кол.: В.С. Лозицький та ін. — К., 1998. — 276 с.
17. Архівно-слідчі справи репресованих: Наук.-метод. аспекти використання: Зб. наук. праць / Ред. кол.: Р.Я. Пиріг та ін. — К., 1998. — 161 с.

**Серійні видання**

18. Ляхощкий В.П. Іван Огієнко (митрополит Лпаріон): Покажч. архівн. джерел. — К., 1998. — Вип. 1. — 79 с. — (Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки).
19. Войцехівська І.Н. Академік Володимир Іконников: Життєпис та бібліографія / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД. — К., 1998. — Вип. 2. — 129 с. — (Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки).
20. Батюк А.А., Бутич М.І. «Архіви України»: Бібліогр. покажч. змісту за 1947-1970 рр. — К., 1999. — Вип. 3. — 197 с. — (Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки).
21. Збірник на пошану С.Д. Пількевича. Спеціальні галузі історичної науки / Ред. кол.: В.П. Ляхощкий та ін. — К., 1998. — Вип. 1. — 114 с. — (Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела).
22. Збірник на пошану М.Я. Варшавчика. Спеціальні галузі історичної науки / Ред. кол.: Я.С. Калакура та ін. — К., 1998. — Вип. 2. — 210 с. — (Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела).

**Бібліографічні покажчики**

23. Український героїчний епос (думи): Бібліогр. покажч. перелік архівних фондів / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, УДНДІАСД; Уклад. І. Матяш. — К., 1995. — 64 с.
24. Архівна та бібліотечна справа доби визвольних змагань в Україні (1917-1921): Каталог книжкової виставки / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД, НДБ ЦДА України, М-во культури і мистецтв України, ДІБ України; Упоряд.: Л. Ястремська, М. Лук'яненко, З. Мусина, Г. Порохнюк. — К., 1997. — 58 с.
25. Анотований покажчик публікацій журналу «Архіви України» за 1988-1995 рр. / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Уклад. Н.П. Павловська. — К., 1997. — 151 с.
26. Українські архівісти: Біобібліогр. словник: У 3-х вип. — Вип. 1. ХІХ ст. — 1930-ті рр. / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Упоряд.: О.М. Коваль, І.Б. Матяш, В.С. Пандра — К., 1999. — 168 с.

**Методичні посібники**

27. Методичні рекомендації щодо складання відомчих (галузевих) переліків документів із зазначенням термінів їхнього зберігання / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Упоряд.: Г.В. Портнов, В.П. Ляхощкий. — К., 1997. — 18 с.
28. Розробка укрупнених (комплексних) норм часу, виробітку та відпускних цін на роботи, що виконуються державними архівами на договірних засадах: Метод. реком. / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Упоряд. В.Г. Мещерін. — К., 1997. — 40 с.
29. Методичні рекомендації з розробки та застосування примірних та типових номенклатур справ / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Упоряд.: Г.В. Портнов, В.П. Ляхощкий. — К., 1997. — 18 с.
30. Методичні рекомендації щодо виявлення і включення до державного реєстру національного культурного надбання, організації обліку та зберігання унікальних документальних пам'яток національного архівного фонду України / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Упоряд.: Т.М. Захарченко, А.В. Кентій, В.П. Ляхощкий, І.Б. Матяш, К.Є. Новохатський. — К., 1998. — 24 с.

31. Використання архівно-слідчих справ громадян, репресованих у 1920-1950-ті рр.: Метод. реком. / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Упоряд.: О.В. Гранкіна, Д.В. Омельчук, Н.П. Московченко. — К., 1997. — 34 с.
32. Типові норми часу і виробітку на основні види робіт з управлінською документацією та документами особового походження на паперових носіях, що виконуються державними архівними установами / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Уклад.: Г.В. Портнов, В.П. Ляхоцький, Г.П. Рижкова та ін. — К., 1997. — 108 с.
33. Організація функціонування документаційних інформаційно-пошукових систем / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД. Відділ документознавства; Уклад. С.Г. Кулешов. — К., 1998. — 26 с. — (Препринт).
34. Визначення кислотності паперу: Метод. реком. / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Упоряд.: А.К. Шурубур, І.М. Міщенко. — К., 1998. — 18 с.
35. Організація комп'ютерного діловодства в установах. Програмно-апаратне забезпечення: Метод. реком. / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД. Відділ документознавства; Упоряд. А.Л. Маньковський. — К., 1998. — 25 с.
36. Системи комп'ютерного діловодства: Сучасний стан та перспективи розвитку програмно-апаратного забезпечення / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД. Відділ документознавства; Уклад. А.Л. Маньковський. — К., 1998. — 33 с. — (Препринт).
37. Альбом стандартних форм документів для архівних установ / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Уклад. М.І. Кузнецова. — К., 1998. — 36 с.
38. Галузевий стандарт України ГСТУ 55.001-98. Документи з паперовими носіями. Правила зберігання Національного архівного фонду. Технічні вимоги / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Розроб.: Вуєк Л.М., Шурубур А.К. — К., 1998. — 34 с.
39. Методика і критерії виявлення і включення унікальних документальних пам'яток Національного архівного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Упоряд.: Захарченко Т.М., Кентій А.В. (керівник), Ляхоцький В.П., Матяш І.Б., Новохатський К.Є. — К., 1999. — 18 с.
40. Примірна інструкція з діловодства в центральних архівних установах України, Державному архіві при Раді міністрів Автономної Республіки Крим, державних архівах областей, міст Києва і Севастополя / ГАУ України. УДНДІАСД. Відділ документознавства; Уклад. Загорецька О.М. — К., 1999. — 62 с.
41. Засоби захисту інформації в системах комп'ютерного діловодства: Практичний посібник / ГАУ України. УДНДІАСД; Упоряд. Маньковський А.Л. — К., 1999. — 36 с.



## Розділ 2 ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА АРХІВОЗНАВСТВА

*Володимир Ляхоцький,  
Катерина Селівєрстова*

### ОРГАНІЗАЦІЯ АРХІВНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ, ШЛЯХИ МОДЕРНІЗАЦІЇ (до концепції визначення прогностичної моделі архівної системи ХХІ ст.)

*“Стара система управління,  
що була традиційною і не припускала сумнівів,  
породити будь-які переми сама по собі не могла”.*

*С. Т. Тайек (СК Великобританія)*

*“Було б помилкою вважати, що демократія –  
це щось статичне і постійне,  
що вже досягнуте в Західній Європі  
і повинне поширитися на Схід.*

*Демократія – це норма життя для всіх суспільств у світі,  
тому що текономічні, культурні та соціальні процеси, які відбуваються,  
потребують створення прозорого архівного простору,  
контролю за доступністю й вироблення нових архівних законодавств”.*  
*Ян Ван Ден Брук, Елен Стендам (Королівство Нідерланди)*

Здобуття незалежності, демократизація та деідеологізація суспільного життя, перехід до ринкової економіки, прийняття Конституції, зміни в системі державного управління і водночас прагнення України інтегруватися у світове співтовариство, досягнути вищих щаблів його прогресу — усі ці чинники сучасності зумовлюють закономірні перетворення і в архівній системі як соціальному інституті.

Найболючішою проблемою в архівній справі радянської доби було обмеження доступу до частини документів, зосереджених в архівах, бібліотеках, музеях. На хвилі «гласності» державна архівна служба СРСР змушена була піти на часткове розсекречення фондів та поліпшення умов доступу до документів. Здійснені на першому етапі перебудови заходи дещо вгамували пристрасті навколо архівів, але паліативні засоби не розв'язали проблему до кінця. Україна не була винятком у пострадянській архівній системі й мала ті ж самі «хвороби», як і вся архівна служба СРСР.

Попередні підсумки реорганізації архівної справи у Центральній та Східній Європі періоду державно-правових перетворень оприлюднено на Міжнародній конференції у Польщі (Пулава, 27 червня — 2 липня 1996 р.) за матеріалами анкетування архівних служб 12 постсоціалістичних країн, в якому брала участь і Україна<sup>1</sup>. Зазначалося, що напередодні краху тоталітарних режимів у цих країнах (Білорусі, Латвії, Литві, Молдові, Польщі, Росії, Румунії, Словаччині, Угорщині, Україні, Хорватії, Чехії) існувала розвинена система архівної справи, яка у перехідний період розвивалась у нерівнозначних політичних і економічних умовах, під впливом різних професійних традицій, що зумовило нерівномірність процесу її модернізації. Ухвалено нові або оновлені чи діють колишні закони, що регулюють архівну справу. Більшість із них поширюється на всі архіви (закони, прийняті ще у період попередньої суспільної системи, діють лише в 4-х країнах: Польщі, Румунії, Хорватії та Чехії). Відбулися серйозні зміни у мережах архівів загальнодержавного значення, число яких збільшилось. Однак характер управління архівами в особі спеціальних національних архівних адміністрацій не змінився, хоча компетенція їх нерівнозначна. Розпочався активний процес правового і організаційного формування недержавних архівів, з якими національні архівні служби встановлюють різноманітні форми взаємовідносин. У кожній з країн реформування архівної справи пройшло один-три етапи: правове регулювання, організаційна перебудова, осмислення ролі та місця архівних документів в умовах демократичного суспільства. В рамках реорганізації архівної справи на основі загальноновизнаних у світовому співтоваристві демократичних принципів процеси перебудови відбуваються під впливом тих архівних систем і структур, що склалися у тій чи іншій країні раніше.

Не дивлячись на нерівномірність та специфіку сучасного розвитку архівної справи в країнах, які пройшли соціалістичний період своєї історії, було відзначено як загальне явище те, що архівна справа перебуває на стадії незавершеного процесу її оновлення. Спостерігається переплетіння традицій, уявлень, технологій попередніх років та цінностей, устремлінь та дій, характерних для демократичного розвитку. Реальна ситуація характеризується суттєвим розривом між зафіксованими в оновленому законодавстві загальноновизнаними міжнародними правовими нормами і недосконалим механізмом їх реалізації або наявністю застарілих правових норм, в рамках яких здійснюються практичні дії з реформування архівної справи. Загальним явищем є негативний вплив на розвиток архівної галузі її низький суспільний статус, складність економічної ситуації, невизначеність взаємовідносин з архівами відомств та недержавного сектора. Хоча у розширенні доступу до архівних документів і відбувся «прорив», але він ще не підкріплений повною мірою відповідною інформаційною інфраструктурою, а саме належним опрацюванням архівних документів, опублікованим і неопублікованим новим і вдосконалим довідковим апаратом.

Роки пострадянського існування української архівної системи фактично стали роками її адаптації до тих змін, які відбулися в Україні як самостійній державі. На думку *Р. Пирога*, доктора історичних наук, керівника Головархіву України, *на першому етапі* (друга половина 1980 — початок 1990 рр.) розпочато «*еволюційне реформування архівної системи*»: здійснено заходи щодо реального формування Національного архівного фонду (ліквідовано існування в Україні двох паралельних архівних Фондів, інтегровано колишні партійні архіви у систему державного фонду); цивілізовано проведено демократизацію архівної справи та розпочато розсекречування архівів; зроблено перші кроки на шляху інтеграції національної архівної служби до світового співтовариства (вперше Україна представлена у керівних органах Міжнародної ради архівів); Верховною Радою 24 грудня 1993 р. прийнято Закон України «Про Національний архівний фонд і архівні установи», яким закладено міцні правові підвалини розвитку галузі. *На другому етапі*, що розпочався 1994 р., основними тенденціями стають нові процеси в архівному будівництві, що продукуються зміною суспільних відносин: включення до НАФ документів недержавних структур; зростання ролі науки в забезпеченні функціонування галузі (1994 р. створено вітчизняний Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства — УДНДІАСД); на базі факультету бібліотечно-інформаційних систем Київського державного інституту культури (нині Київського національного університету культури і мистецтв) розпочато підготовку архівістів за новою спеціальністю «Документознавство та інформаційна діяльність», що створює перспективи отримання галуззю фахівців із знанням нових інформаційних технологій. Водночас виникли проблеми, зумовлені складними процесами в економічній сфері держави, розпадом єдиного інформаційного простору і завданнями реституції архівних цінностей, стрімким збільшенням документів, створених на основі комп'ютерної техніки тощо<sup>2</sup>.

Головархівом України разом з УДНДІАСД визначено проблеми, що потребують наукового осмислення та нагального розв'язання. Однією з них є пошук оптимальної моделі розвитку архівної справи в сучасній Україні<sup>3</sup>. У представленому матеріалі ми прагнемо розглянути можливу альтернативу існуючій в Україні організації управління архівною справою, яка б відповідала демократичним реаліям сьогодення у суспільному житті, а також шляхи модернізації структури архівної системи та проблему Національного архіву (НА). Зауважимо, що *під архівною системою ми розуміємо сукупність архівних установ, об'єднаних спільністю завдань та принципів організації архівної справи, а також засобів і технологій, які функціонують як єдине ціле в масштабах країни або регіону*. Значення поняття «*регіон*» визначається словником як «великий район, що відповідає кільком областям (районам) країни або кільком країнам, об'єднаним економіко-географічними чи іншими особливостями». Однак є й інші трактування цього терміну, особливо часто вживаного у зв'язку з розширенням самоврядування<sup>4</sup>. Ми вкладаємо у його зміст систему регіоноутворюючих факторів, зокрема: територію з рухомими кордонами (село, район, місто, область, країна), її насиченість комунікаційними та соціокультурними системами. Доцільно розглядати регіон як суму ресурсів (ресурсних стосунків). Це дасть можливість при аналізі регіонального розвитку подолати відомчий підхід. Регіональна наука існує давно, але у різні часи і різними науковими школами визначалась як регіональна економіка, економічна географія, територіальне планування і управління, регіональна краєзнавча бібліографія тощо. Наприкінці 1970-х — початку 1980-х рр. активно розроблялись проблеми регіональних інформаційних ресурсів на основі міжвідомчої взаємодії бібліотек і органів інформації<sup>5</sup>.

#### *Управління архівною справою та шляхи його демократизації*

Архівні системи за характером побудови поділяють на централізовані, в яких управління здійснюється єдиним державним органом на єдиних засадах, і децентралізовані. Однак цей поділ умовний, у чистому вигляді вони майже не зустрічаються, але існують змішані — у різних співвідношеннях: з перевагами тих чи інших елементів.

Перші є характерними для країн з режимами тотального контролю за усіма сферами суспільного життя, прикладом якої є структура архівної справи колишнього СРСР. У більшості цивілізованих країн світу архівні системи склалися як змішані з різним рівнем централізації при забезпеченні досить широких самоврядних прав архівних установ. Пріоритет централізації спостерігаємо, зокрема, у Бельгії, Швеції. До переважно децентралізованих відносять архівні системи Великобританії, Італії, США та Канади; на шляху до децентралізації управління перебуває Франція. Прикладом країни з класичною децентралізацією є Федеративна Республіка Німеччина.

Організації архівної справи в Україні, як і в усіх постсоціалістичних державах, притаманний високий ступінь наступності з попереднім періодом її історії. Вона складалася протягом століть з часів Київської Русі і є складовою історії світової архівістики. Через процеси централізації пройшли майже всі держави Європи. З цього приводу наприкінці 1920-х рр. український історик-архівіст *В. Романовський* зауважував, що централізація архівів здійснена «всіма поступовими державами Заходу»<sup>6</sup>.

Перші спроби встановлення державної монополії на документи *Є. Старостін*, сучасний російський вчений-архівіст, відносить до часів Петра I, називаючи Росію піонером у проведенні таких заходів. «Росія — країна особлива. Інститут держави в нашій історії відіграв, та й відіграє значно більшу роль, ніж у країнах Західної Європи, — зазначає він. — Цим, можливо, пояснюється революційне законодавство про архіви, прийняте Петром I. Тоді вперше у світовій практиці відомства зобов'язувалися у визначені терміни здавати до державного архіву свої документи. У Західній Європі цього вдалося домогтися лише у XX ст.»<sup>7</sup>.

Відомі проекти реформування архівів Росії істориків-архівістів *М. Калачова* та *Д. Самоквасова* розроблялись задовго до подій 1917 р. і склали основу перших практичних заходів більшовиків щодо радикальної реорганізації і централізації архівної справи.

За доби визвольних змагань 1917-1920 рр. також здійснено кроки, спрямовані на впорядкування зберігання архівних документів. Наприклад, розроблений за Гетьманщини 1918 р. проект архівної реформи в Українській державі передбачав проголошення державної власності на архівні документи та їхню концентрацію в Національному та губернських архівах<sup>8</sup>.

За радянських часів принцип централізації управління архівною справою, запроваджений відомим декретом «Про реорганізацію і централізацію архівної справи в РРФСР» від 1 червня 1918 р., повністю відповідав схемі централізації та ідеологізації всього суспільного життя. Зважаючи на те, що цим документом, який не так давно вважався епохальним для розвитку радянського архівного будівництва, на довгі роки визначено організаційні основи архівної справи в республіках СРСР, у т.ч. і в Україні, нами проаналізовано публікації 1997-1999 рр., в яких, зокрема російськими фахівцями, практиками і науковцями, висловлені зауваги на предмет оцінки названого декрету та його наслідків<sup>7,9,10,11</sup>.

Константи авторів оформлені нами у поданій нижче табл. 1:

Таблиця 1

## Оцінка наслідків централізації архівної справи в СРСР

ЯК ПОЗИТИВНИХ	ЯК НЕГАТИВНИХ
Приборкане відомче вселаддя над документами (Є. С.) <sup>1</sup>	Проігноровано принципи публічності (Є. С.)
На федеративних підставах започатковано державну правову реформу управління (Є. С.)	Не створене єдине центральне державне сховище чи «національний архів» (Є. С.)
Націоналізована документальна спадщина приватного сектора (Є. С.)	Архівну справу підпорядковано Наркомату освіти, який не зміг перешкодити спробам реставрації відомчих інтересів (Є. С.)
Введені поняття «Державний архівний фонд» (Є. С.)	Набуття поняттям «централізація» управлінського змісту замість початкового — «концентрація» (Є. С.)
Врятовано архіви у період революційного хаосу (А. П.) <sup>2</sup>	Закладено фундамент архівного будівництва радянського зразка у країнах Східної Європи (Є. С.)
Архіви звільнено від відомчого контролю в інтересах наукового використання (Т. Х.) <sup>3</sup>	Повітові (районні) архіви перетворено на перевалочні бази як наслідок концентрації документів у союзних і обласних архівах (А. П.)
Започатковано унікальний за своїми інформаційними якостями комплекс архівних документів (А. А.) <sup>4</sup>	Заведено суворий облік документів (до кількості аркушів у справі) та контроль за характером їхнього використання (А. П.)
Накопичено позитивний досвід фінансування архівної галузі (А. А.)	Зміцнено бюрократичний апарат (Т. Х.)
Розгорнуто широку мережу архівів «до самого низу» — до кожного району (А. А.)	Проведено «чистки» архівних кадрів, репресії по відношенню до архівістів (Т. Х.)
Досягнуто міжнародного визнання наукових і методичних розробок радянського архівознавства, особливо з експертизи цінності та реставрації документів (А. А.)	Відроджено право відомств довільно вирішувати долю архівних документів (Т. Х.)
Створена матеріальна база архівів (А. А.)	Введено суворе анкетування і облік користувачів (Т. Х.)
У Положенні про ЦАУ РСФСР 1929 р. зазначено, що архівні документи інших республік Союзу РСР, що належать їм, але знаходяться на території РСФСР, не включаются до складу ДАФ РСФСР (В. С.) <sup>5</sup>	Зміцнено адміністративно-командну систему управління архівами (Т. Х.)
Легітимізовано (у Положенні про ДАФ СРСР 1980 р.) систему відомчих комплексів документів (за виключенням КІРС, КДБ, Мин-ва оборони) (В. С.)	Проведено «мілітаризацію» архівів (Т. Х.)
Є ДАФ зв'язано в єдине ціле усі архівні цінності країни (В. С.)	Згорнуто публікаційну роботу (Т. Х.)
Підкреслено значущість у СДАФ другорядних і дрібних зібрань документів, які підлягали обліку, охороні, систематизації та вивченню як його частини (В. С.)	Замінені принципи відбору документів за «індивідуальними» характеристиками принципом експертизи цінності за схематичними переліками, що коректувались самими відомствами (Т. Х.)
	Архівні органи інтегровано у тоталітарну структуру державного управління переведенням архівів у ведення НКВС (Т. Х., В. С.)
	У повсенний період завершено процес повного і безперервного підпорядкування архівної системи жорсткому партійно-бюрократичному контролю (Т. Х.)
	Затверджені Положення про ДАФ СРСР (29. 03. 1941) з усуненням ДАФ союзних і автономних республік (В. С.)
	Високий ступінь секретності роботи архівів (В. Б.) <sup>6</sup>

<sup>1</sup> Є.С. — Є. Старостін, проф., ІАІ РДГУ.

<sup>2</sup> А.П. — А. Прокопенко, історик-архівст, консультант Комісії з реабілітації жертв політичних репресій при Президенті РФ.

<sup>3</sup> Т.Х. — Т. Хорхордіна, канд. іст. наук, доц. ІАІ РДГУ

<sup>4</sup> А.А. — А. Артизов, докт. іст. наук

<sup>5</sup> В.С. — В. Савін — канд. іст. наук, доц. ІАІ РДГУ.

<sup>6</sup> В.Б. — Ян Ван Ден Брук (Нідерланди).

Аналіз оцінки вказаних авторів до централізації та її проблем, які були наслідком тоталітаризму в державній політиці СРСР і яких інші, централізовані, держави уникали, дозволило якоюсь мірою зіставити їхнє ставлення до проблеми, яку розглядаємо: «за» централізацію — 15, «проти» — 19. Якщо врахувати, що раніше публікувалися лише позитивні відгуки про централізацію, то перевищення негативних на етапі «переоцінки цінностей» є природним і врешті корисним, бо воно «виконує свого роду очищувальну функцію, виявляючи і розчищаючи ті брехливі завали і недомовленості, що залишились від минулих часів» [9, с. 119].

До позитивної дії декрету належить пов'язаний з централізацією найважливіший і найсуттєвіший його наслідок — *врятування архівів в умовах революційного хаосу*, як зазначав *В. Романовський*, «передусім давши змогу зберегти архівний матеріал» [6, с. 19].

Досягненням централізації стало також *звільнення архівів від контролю відомств*, котрі зобов'язувалися декретом у визначені строки передавати архівні документи до державних архівів. І хоча зламати до кінця відомчий опір і створити по-справжньому єдиний архівний фонд не вдалося, то все ж можна говорити про встановлення контролю над «життєвим циклом документів» з боку державної архівної служби.

Як свідчить таблиця, серед позитивних наслідків зазначено й створення мережі державних архівів з належною матеріальною базою та нормативне і організаційне забезпечення функціонування ДАФ.

Водночас зустрічаємо і прямо протилежні погляди на одні й ті ж явища. Наприклад, позитивній оцінці наукових і методичних розробок радянського архівознавства, особливо з експертизи цінності та реставрації [9, с. 119], протистоїть прямо протилежна: «На заміну принципу відбору документів за «індивідуальними» характеристиками, що потребувало від архівіста найвищого культурно-освітнього рівня, прийшов принцип експертизи цінності за задалегідь визначеним у централізованому порядку схематичним перелікам, що коректувались самими відомствами» [9, с. 118]. На нашу думку, формалізація підходу до оцінювання документів за допомогою переліків є позитивним явищем, якщо не виключає диференційованої оцінки документів. І перший і другий підхід слід розглядати як складові експертизи цінності.

Авторами пропонується по-новому оцінити і таке в цілому позитивне явище, як концентрація документів, яка «у союзних і обласних архівах вихолостила до краю духовне життя провінційної Росії: документи, що відображали усю неповторність розмаїття російських повітів і малих міст, наказано було звозити до обласних архівів. В результаті повітові (районні) архіви, як і музеї, перетворились на своєрідні перевалочні бази, замість того, щоб стати по-справжньому вогнищами культури. Духовне пограбування провінційних архівів — точне відтворення занедбаності, глушини глибинної Росії» [7, с. 33]. Ця думка перекликається у часі з думкою *О. Грушевського*, який закликав до раціональної централізації та «розгалуження» архівних матеріалів, частина яких мала бути передана центру (національному архіву) або у великі міста, «а решта повинна лишитись на місці для переховання і розроблення місцевими силами». Опікуючись на державному рівні проблемами архівної справи (він був першим головою Бібліотечно-архівного відділу за доби Української Центральної Ради), молодший брат визначного історика України, вчений і педагог писав 1918 р.: «В нормальних культурних умовах місцева старовина цікавить і захоплює, передовсім, місцевих людей. Спомини минулого особливо впливові там, де люде живуть серед тих самих історичних будинків, мурів, замків, веж. ...Безпосередня близькість до старовини виховує чулу людину під постійним впливом минулого. І зовсім природно, що при такій близькості місцеві інтелігенти починають цікавитись старовиною, далі захоплюються нею і вповні підпадають її чарам. І коли архівні матеріали лишаются на місці, ці знавці і аматори старовини, природно, будуть працювати над студійованням цих архівних матеріалів. ...Історію краю треба студійовати на місці, в тих же умовах, серед тих споминів, які залишились від давніх часів» (збережена орфографія того часу)<sup>12</sup>. У цивілізованих країнах з досвідом демократії цю істину засвоїли давно і втілюють її як програму культурного плюралізму в Канаді та США.

Несправедливість по відношенню до низових архівів вже відкинута процесами демократизації та регіоналізації, які відбуваються в архівній справі Росії. Муніципальним архівам надане право постійного (довічного) зберігання архівних документів. Однак чіткого права на це так і не зазначено в українському «Типовому положенні про архівний відділ районної державної адміністрації», затвердженому постановою №2086 Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1998 р.

Різні оцінки висловили практики і науковці щодо ЄДАФу. В цілому позитивному погляді протистоїть такий: «...усі останні реалії спірні, особливо створена і маніакально вдосконалювана до 1992 р. структура під назвою «Державний архівний фонд СРСР» [7, с. 33]. Це твердження, на наш погляд, викликає заперечення, особливо з огляду на тенденції інтеграційного розвитку документних фондів усіх видів — архівних, бібліотечних, музейних, довідково-інформаційних. Тут варто застерегти від огульного заперечення централізації, адже «разом з водою можна вихлюпнути і дитину» — ЄДАФ як цілісний комплекс архівних документів, «унікальний за своїми інформаційними якостями, що є гордістю системи і якому заздрять багато хто з зарубіжних колег» [9, с. 119].

Далі спробуємо без зайвої деталізації узагальнити названі в публікаціях **недоліки централізації**, які ми сприймаємо як корисні сьогодні та майбутню уроки історії.

Передусім слід відзначити, що *централізація повністю відповідала прагненням більшовиків встановити повний контроль у країні і сприяла зміцненню адміністративно-командної системи управління архівами*. Як і в партійно-державному загалом, так і в системі архівного управління, на багато десятиліть політичною і господарською реальністю стали жорстко контрольовані ієрархічні системи, засновані на беззаперечному підпорядкуванні низових рівнів вищим, на універсалізмі, стандарті і знеособлюванні; стабільності замість динаміки; уніфікації замість різноманітності; покори, слухняності — замість ініціативи і свободи; саме зі сталінських часів радянська адміністративно-господарська система пережила тривалу еволюцію, була добре

узгоджена у своїх головних елементах, дозволяла тримати суспільство і конкретні організації «в шорах», домагатися виконання завдань, спущених зверху і, незважаючи на втрати, стримувати зовнішні вияви конфліктів та жорстко пригнічувати права окремої особистості.

Управлінню була притаманна відірваність від світового досвіду. Розвиток світової управлінської думки на основі соціології в 1940-1960 рр., кібернетики — в 1950-1960 рр., ситуаційного підходу, на відміну від універсалізму, — в 1970-ті роки та «організаційної культури» — 1980-і радянською управлінською теорією і практикою був або непоміченим, або вилився в боротьбу із так званими буржуазними впливами<sup>13</sup>. За сучасними класифікаціями те, що було поширене раніше, — це бюрократичні системи управління з притаманними їм рисами витратних методів господарювання; жорстких адміністративних структур та адміністративно-командних методів управління; переважання державних форм власності; слабкої розвиненості інформаційних технологій.

Саме цим можна пояснити і запровадження в архівах суворого обліку документів (до кількості аркушів у справі) та контролю за характером їхнього використання, появу у правилах пунктів з вимогою заповнювати анкету з зазначенням партійності, надавати для контролю зроблені виписки і копії документів; згорання публікаційної діяльності. В цьому ракурсі зрозумілою стає така увага влади до облікових процесів — це робилося з метою не стільки збереження для нащадків, скільки з причини остраху поширення серед загалу інформації, яка, з точки зору влади, могла похитнути віру до неї. «Тепер архівні установи переключилися на активне обслуговування потреб класової боротьби», — зазначав полтавський архівіст, директор крайового історичного архіву *Ф. Герасименко* і називав одну з їхніх основних функцій «участь архматеріалами в судово-політичних процесах» (збережена орфографія того часу)<sup>14</sup>. Робота архівів характеризувалась високим ступенем секретності і специфічною практикою відбору документів для постійного чи тимчасового зберігання; був проігнорований у декреті принцип публічності. Централізація ж, позбавлена демократизму, не могла забезпечити гармонійного поступального розвитку архівного відомства, отож призвела до зарегламентованості.

Ігнорування адміністративно-бюрократичною системою правових норм законодавства віддзеркалилося в історії Державних архівних фондів колишніх республік Радянського Союзу. Цей рівень ДАФ було узаконено декретом 1918 р. «Про реорганізацію і централізацію архівної справи в РРФСР». За прикладом Росії були створені ДАФ в інших регіонах колишньої Російської імперії. В Україні створення єдиного Державного архівного фонду (СДАФ) оголошувалося Постановою СНК УСРР «Про охорону архівів» від 31 жовтня 1922 р. і наступною постановою ВУЦВК та РНК від 16 грудня 1925 р. «Про єдиний державний архівний фонд УСРР». Але вже 1941 р. постанова РНК СРСР ліквідує структурну організацію ДАФ СРСР із союзного та республіканського рівней, і Державні архівні фонди республік офіційно припиняють своє існування. Це можна кваліфікувати як протиправні дії, адже так званого юридичного скасування ані декрету 1918 р., ані спільної постанови ЦВК і РНК СРСР від 10 квітня 1929 р. — так і не було, і вони залишалися серед діючих законодавчих актів. Наступні урядові постанови з архівної справи, у тому числі й «Положення про Державний архівний фонд СРСР» 1980 р., закріплювали лише союзний його рівень.

Ось яку оцінку отримали зазначені акти у 1999 р.: «Створення СРСР швидше порушило початкові концептуальні проекти про склад і зміст ДАФ, чим сприяло його розвитку. Це трапилось тому, що члени Союзу поспішили утворити не лише систему архівосховищ, органи управління ними, а й свої ДАФ. Тільки 1929 р., після подолання супротиву ряду найбільших союзних наркоматів і архівних органів деяких союзних республік, було створене ЦАУ СРСР. З цього моменту ДАФ РСФСР вже перестає йменуватися «єдиним», оскільки в усіх союзних республіках діяли положення про свої ДАФ» [10, с. 33].

*До невирішених питань архівної реорганізації 1918 р. належить створення національного архіву.* Воно активно дискутувалося серед тих, хто прагнув створити в Росії передову архівну систему, яка б мала на завершених піраміди національний архів. Вищим ступенем організації, «до якої почасти наближається французька система, була б організація єдиного загальнодержавного архіву, але досягнення цього неможливе з технічних причин», — писав 1923 р. *А. Пресняков*. Серед стримуючих факторів — необхідність значних фінансових вкладень та психологічна невідготовленість російських реформаторів. *Д. Самоквасов* в останньому варіанті проекту реформи також відступив від ідеї утворення центрального (національного) архіву. Її не підтримував і *Д. Рязанов*, перший керівник архівної служби РСФСР з тієї причини, що створення єдиного національного архіву означало б ліквідацію великих старих архівів і позбавляло керівних посад багатьох видатних вчених. Але мета утворити єдиний центральний (національний) архів (архівосховище) у архівістів залишалась. Наступник *Д. Рязанова М. Покровський*, розуміючи, що відсутність подібної установи «заважає правильному керівництву усією архівною справою», 1927 р. негативно ставився до нездійсненності мрії про створення Національного архіву. Декому здавалося, що організація СДАФ могла зняти питання про створення Національного архіву. Але, на думку *В. Савіна*, існування ДАФ не означало повного зникнення ідеї національного архіву, яка проявляла себе впродовж усього ХХ ст., а Державний архівний фонд, задуманий як єдине місце концентрації архівної документації усіх рівнів, поступово розширювався на відомчі складові [10, с. 35].

Наслідком радянського господарювання на початок 1990-х рр. Україна мала «неймовірно відстале технічне оснащення архівів, незадовільне матеріально-технічне постачання, низьку заробітну плату, невідповідні умови праці та побуту, невисокий суспільний престиж професії архівіста і, в силу цього, значну плінність кваліфікованих кадрів, що призводило до зниження професійного рівня працівників архівів». Зазначаючи про це у Зверненні, Установчий з'їзд Спілки архівістів України констатував неспроможність архівів повністю задовольнити зростаючі потреби суспільства у ретроспективній інформації<sup>15</sup>.

Реформування архівної справи на демократичних засадах потребує внесення змін в існуючу систему управління, переходу від адміністративно-командних і засадово-розпорядчих методів до децентралізації і демократизації управління, передавання повноважень на місця, підвищення ролі наукового опрацювання управлінських рішень, що приймаються. На місце адміністративно-командної системи управління приходять законодавче регулювання діяльністю архівних установ. Розвиток ринкових стосунків у суспільстві потребує розроблення економічних методів управління галуззю. Нових підходів в регулюванні процесами зберігання і використання документів вимагають недержавні форми власності (ліцензування, страхування, комерційне використання тощо)<sup>16</sup>.

У світлі сказаного є природним, що нині заговорили про «вдосконалення централізації і приведення її у відповідність із зміненими умовами суспільного життя», обмеження і оновлення централізації<sup>17</sup>. Під час опитування, проведеного УДНДІАСД<sup>3</sup>, експерти висловились таким чином: *Л. Гіцова* (ЦДІАК) — за «розумне» централізоване управління. Потрібен час, щоб визначитись, що належить центру, а що низовим ланкам; *Н. Слончак* (ЦДКФФА ім. Г. Пшеничного) — «воно має залишатись для розв'язання загальних питань: підготовки законодавчих актів, координації науково-методичної роботи, фінансування архівних установ»; *Л. Гурбова* (Державний архів Автономної республіки Крим) — «жорсткої централізації архівної справи бути повинно. Головархів має бути координатором, контролюючим органом щодо додержання закону про НАФ, інших нормативних документів...»

Нині провідною тенденцією розвитку є децентралізація, що відповідає процесам демократизації та світової інтеграції. У країнах західної демократії всіляко ініціюються й підтримуються процеси деконцентрації та децентралізації. Вони покликані реально забезпечити панування народу за допомогою народу та для народу.

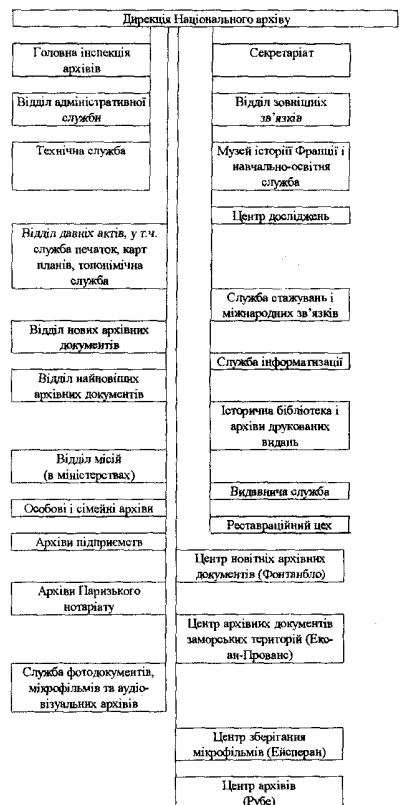
Адміністративна **деконцентрація** передбачає законодавчу передачу повноважень центральних органів державної виконавчої влади передусім представникам центральної виконавчої влади на місцях (це не поширюється на представницькі органи місцевого самоврядування).

**Децентралізація** державної влади — це оптимальне розмежування повноважень між центром і органами місцевого самоврядування. Всесвітня Декларація і Європейська Хартія про місцеве самоврядування визначають основні положення і принципи, на основі яких здійснюється децентралізація. Загальновизнаним уже стало те, що без децентралізації ефективне функціонування державної влади неможливе, оскільки жодною країною не можна успішно керувати з центру. Децентралізація здійснюється на основі вільного самоврядування громад, законодавчого делегування громадам певних повноважень держави, нових партнерських стосунків між державою та громадами.

Стратегією ЮНЕСКО стосовно розвитку архівної справи у країнах Східної Європи одним з головних напрямів визначено «скасування централізованої мережі державних архівів»<sup>18</sup>. Фактично вони виступають проти суворої регламентації кожного кроку, яка душить ініціативу і не може враховувати специфіку архівів.

1982 р. на шлях децентралізації архівної справи стала *Франція*, яка може слугувати певним зразком для України в організації реформування архівної справи і пристосування її до змін у державному управлінні. У Франції система державного управління архівами виникла за часів Революції 1790-1796 рр. разом з утворенням Національного архіву та архівних служб в департаментах. З 1958 р. державна архівна служба функціонально підпорядкована Міністерству культури. Перед цим вона належала Міністерству народної освіти, а ще раніше нею керувало Міністерство внутрішніх справ. *Складну структуру* управління архівною справою у Франції представлено у табл. 2.

Таблиця 2.  
Структура Національного архіву Франції



Після завершення процесу деконцентрації влади для центральних органів залишаються лише завдання щодо визначення стратегічних цілей, організації діяльності, оцінки та контролю. При децентралізації, тобто переданні повноважень від держави адміністративно-територіальним утворенням (регіональним архівам, архівам департаментів, муніципальним архівам, архівам державних установ) держава залишає за собою контроль у двох видах: адміністративний контроль за дотриманням правових норм діяльності служби та фінансовий контроль. Таким чином, децентралізація не знімає питання про правове регулювання архівною справою та здійснення функцій контролю з боку держави, що забезпечує єдиний підхід до опрацювання архівних документів, дозволяє уникати знищення (з недбалості) цінних архівних фондів. 1995 р. на міжнародному семінарі архівістів у Москві *Р.Клейе-Мишо* (Франція), зокрема, відзначав: «Архівна система Франції працює непогано, про що свідчить те, що вона пережила досить важливу реформу, як децентралізація, без особливо великих втрат»<sup>19</sup>.

З точки зору технології проведення реформування управління архівною галуззю цікавим є також досвід *Великобританії*<sup>20</sup>. У Сполученому Королівстві з 1992 р. відбувалося реформування в органах державного управління, що позначилося і на архівній системі. Мета реорганізації — «покращити економічні показники діяльності з надання послуг користувачам у порівнянні з тими, які були раніше, і щоб це покращання стало очевидним». Одним із завдань, наприклад, ставилось скорочення часу на виконання замовлення користувача: 1995 р. він вже становив 40 хв., а 1997 — мав скоротитися до 30 хв.

Проведення модернізації вимагає спеціальних запланованих заходів і дотримання певних правил, набуття співробітниками нових навичок, — на цьому наголошував на міжнародному семінарі директор Національного архіву Сполученого Королівства *С. Тайек*. Його рекомендації з цього приводу передбачають необхідність:

- визначення мети перемін, наприклад, досягнення світового рівня чи підвищення економічності;
- активного ведення роз'яснювальної роботи, пам'ятаючи про те, що чим нижче професійний рівень персоналу, тим з більшим острахом він ставиться до змін;
- управляти твердою рукою;
- бути готовими до того, що більшість людей не бажає перемін. Той, хто задоволений сьогоdnішнім станом чи навіть не задоволений, просто лінивий, не захоче проводити зміни, тому що це нелегка робота;
- заохочувати питання «Чому?». Весь час відповідати на нього, можливо, і обтяжливо, але ставлячи питання, чому і що треба робити, той хто запитує завжди отримує потрібну інформацію, особливо коли він дійсно не знає, чому він це робить;
- спостерігати за результатами і доводити їх до загального відому кожного співробітника ... різними засобами, однак найкращим з них може бути система звітності і відкрите обговорення досягнутих результатів з участю виконавців.

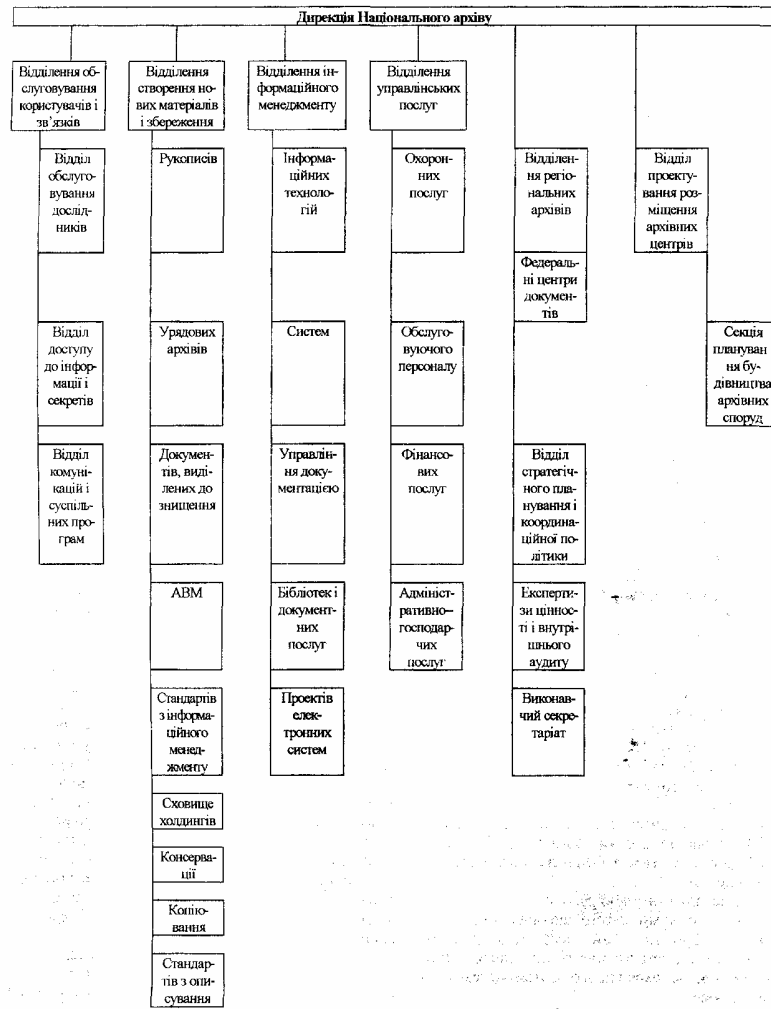
Глибокі зміни у Національному архіві, на його думку, можливі лише за умови набуття усіма без винятку співробітниками таких нових навичок, як професійні архівні або інші, наприклад, бухгалтерські; теоретично-практичну підготовку з експертизи цінності документів на усіх рівнях; вміння працювати з громадськістю, особливо в галузі рекламної діяльності у країні та за її межами; навички державної служби для управління і координації діяльності департаментів щодо зберігання і знищення документів; навички в галузі інформаційних технологій, що дозволили б виконувати професійні та управлінські завдання; управлінські навички з економічного, кваліфікованого та ефективного використання наявних ресурсів в умовах відкритої звітності [20, с. 62-63].

Інтерес для українських архівістів має й практика організації громадського самоуправління в умовах децентралізованої моделі архівної справи *Федеративної Республіки Німеччини*, де така система є сталою з давніх часів. Державні архіви тут не пов'язані між собою організаційним підпорядкуванням (відсутнє центральне архівне управління), але між федеральним архівом та іншими підтримуються стосунки колегіальності. Архівна система Німеччини функціонує без будь-яких правових підстав. Децентралізована модель архівної системи без центрального органу управління в ФРН діє завдяки співробітництву архівістів: двічі на рік там збирається Конференція архівних референтів, а також Федеральна конференція комунальних архівістів, Спілка німецьких архівістів. Для успішного функціонування децентралізована система вимагає особливих зусиль архівного співтовариства у галузі: 1) створення науково обґрунтованих стандартів, їхньої публікації, визнання і застосування на практиці; 2) широкої освіти на науковій основі, її вдосконалення для виконання спеціальних завдань, а також зобов'язань постійно підвищувати професійну кваліфікацію; 3) наступності й поширення форм комунікації архівістів, які повинні сприяти вільному обміну думками, досвідом, інтеграції при повазі до різних форм і типів архівів, водночас враховуючи особливі інтереси окремих специфічних груп<sup>21</sup>.

Отже, у зарубіжній практиці спостерігаємо децентралізовані моделі архівних систем як з центральним органом управління, який уособлює Національний архів (Франція, Об'єднане Королівство Великобританія, Канада — див. табл. 3), так і без такого (Німеччина).

Структура Національного архіву Канади

Таблиця 3.





*Власне, вже не йдеться про те, ставати Україні на шлях децентралізації чи ні. Запровадження у державі місцевого самоврядування, демократизація суспільного життя вимагають і архівну справу адаптувати до цих процесів.*

Сьогодні на часі підготовка — і психологічна, і дослідницька, і інформаційна, і нормативно-методична, і законотворча — до деконцентрації, або розв'язання проблеми розподілу повноважень між центральним і місцевими державними органами виконавчої влади, та децентралізації, або проблеми співвідношення державного управління і місцевого самоврядування.

Нині формуються нові рівні документування і відповідно нові рівні стосунків: центральний архівний орган уже не матиме прямої управлінської дії до документів, створених органами місцевого самоврядування або ж установами недержавних форм власності. Та й місцеві архіви будуть підзвітні насамперед місцевому населенню як платнику податків до місцевого бюджету, з якого вони фінансуються, а не центральному органу. Поряд з підвищенням відповідальності (адже на місці контроль за їхньою діяльністю дієвіший, ніж із центру) розширяться їхні права і самостійність в ухваленні рішень.

*У цих умовах на перший план виходять такі функції центрального органу, як розробка регламентуючих документів, контроль за їх виконанням, тобто державне регулювання архівної справи.*

Особливо помітними будуть тенденції децентралізації стосовно недержавної частини НАФ, і тут основним завданням державної архівної служби буде не перешкоджати об'єктивному процесу її становлення і розвитку, але сприяти введенню його в цивілізовані правові рамки, встановивши державну опіку над недержавною частиною Національного архівного фонду і контроль за дотриманням архівного законодавства.

Управління архівною справою з одного центру притаманне усім постсоціалістичним державам, хіба що статус, повноваження і компетенція таких служб різні. Про це свідчить, наприклад рівень їхньої підпорядкованості. Більшість архівних служб (Латвія, Польща, Румунія, Словачія, Угорщина, Хорватія, Чехія) мають відомчу підпорядкованість, тобто є структурами таких відомств як МВС (Румунія, Словачія, Чехія), Міністерство культури, освіти, науки (Польща, Угорщина, Хорватія), Міністерство юстиції (Латвія). У п'яти країнах, у т.ч. в Україні, рівень підпорядкованості досить високий: подвійний (президент і уряд) у Росії, уряд (Литва, Молдавія, Україна), адміністрація президента (Білорусія).

Відповідно до «Закону про НАФ і архівні установи в Україні» архівна галузь є самостійною у структурі народногосподарського комплексу і складається з системи архівних установ, на чолі якої — центральний орган виконавчої влади в галузі архівної справи — Головне архівне управління України, що забезпечує реалізацію державної політики в галузі архівної справи та справочинства, здійснює управління архівною справою, несе відповідальність за її стан і подальший розвиток, координує діяльність системи архівних установ. 1988 р. ліквідовані архівні відділи облвиконкомів, чим здійснено перший крок у напрямку демократизації управління. Проведено адміністративну деконцентрацію — передачу повноважень архівних відділів облвиконкомів (функцій, штатів, фонду заробітної плати) державним архівам областей. Цей крок був зумовлений рядом причин, про які повідомляє один з організаторів цієї акції начальник організаційно-аналітичного відділу ГАУ, заслужений працівник культури України *К.Новохатський*. Система управління через архівні відділи облвиконкомів, стиль і методи їхньої діяльності склалася ще 1930-ті рр. і, природно, відповідала загальній схемі управління народним господарством попередньої суспільної системи. 1970-1980-ті рр. підводили до думки про невідповідність організаційної структури управління місцевими архівами досягнутому рівню архівної справи. Не маючи ніяких інших важелів впливу на характер архівної діяльності, крім адміністративно-господарських, архівні відділи часто змушені були виступати в ролі додаткової бюрократичної надбудови, зайвої ланки при передачі від гравку до місцевих архівів управлінських рішень. ГАУ до 60% питань вирішував безпосередньо з місцевими архівами. Внаслідок реорганізації було спрощено й прискорено проходження управлінських рішень, ліквідовані дублювання і паралелізм у роботі, знято міжособні конфлікти, виріс рівень допомоги районним та відомчим архівам, зросла самостійність державних архівів. Успіху сприяло і позитивне вирішення організаційних питань (введення у штат державного архіву області посади заступника директора з мережі держархівів, створення організаційно-методичних відділів), хоча воно і гальмувалось союзними нормативними документами, не отримало підтримки і від союзного галузевого органу управління (останнім навіть «не було дано рекомендації», як дипломатично висловився *К.Новохатський*, для публікації дискусійного матеріалу з цієї проблеми, як і 1995 р., — додамо, — про національний архів). Заходи, що послідували за цим — перехід на нові умови господарювання, включення до складу облдержархівів колишніх партійних архівів — підвищили роль цих установ як регіональних центрів<sup>22</sup>. З точки зору сьогоденних суспільних перетворень цей крок можна вважати далекоглядним, який сприяв зростанню самостійності та ініціативи основних установ галузі і нині відповідає курсу України на розвиток демократичних начал в управлінні, на зміцнення регіонів. Районні і міські архіви діють у безпосередньому підпорядкуванні відповідних виконкомів, маючи статус їхніх відділів.

У контексті визначеної перспективи децентралізації управління система функцій ГАУ набуватиме інших акцентів. Нами проведено аналіз чинного Положення про Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України (затверджене постановою Кабміну від 20 жовтня 1995 р. № 853) та проекту Положення про Головне архівне управління України, що розроблений 1999 р. і проходить процес обговорення і затвердження. Для порівняння використано Положення про Федеральну архівну службу Росії, затверджену постановою Уряду РФ від 28 грудня 1998 р. Під час аналізу до уваги взято коло обов'язків служб, визначених цими документами. Слід

відзначити, що хоча російський документ приймався на три роки пізніше, але, на наш погляд, і йому не вдалося відійти від тих усталених форм регламентації діяльності архівних установ, що були притаманні центральному органу управління архівною справою за радянських часів. Разом з тим у положенні про Росархів вже враховані суспільні переміни останніх літ, хоча б узяти п.4, де йдеться про взаємодію управлінської діяльності Росархіву з «Російською академією наук, Російським товариством істориків-архівістів та іншими громадськими об'єднаннями», або п.5, де визначені актуалізовані завдання, наприклад, таке як «аналіз стану архівної справи, вивчення тенденцій і закономірностей, визначення концепції і стратегії її розвитку з врахуванням регіональних особливостей». В українському проекті першими серед функцій названі розроблення цільових програм розвитку архівної справи та участь у розробленні проектів загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку.

Зважаючи на те, що в умовах відходу від адміністративно-командних методів управління значно зростатиме роль законодавчих і нормативних актів у забезпеченні процесів регуляції і саморегуляції документообігу та документозберігання, не підлягає сумніву, що *законотворча функція* займатиме провідне місце серед усіх функцій Головархіву. Однак вона не зазначена у чинному Положенні, хоча очевидним є вже той факт, що саме центральному органу належить постійно відстежувати правові норми у законодавчих актах України і адаптувати їх до архівної справи, вчасно реагувати на потреби суспільства і формувати державну політику в архівній сфері. У такому ракурсі ця функція не представлена і в Положенні про Росархів, де лише вказано, що він «забезпечує підготовку проектів законодавчих і інших нормативних правових актів з питань забезпечення збереженості, поповнення та використання документів АФ РФ». Автори вважають, що в українському проекті про ГАУ має бути відображеною ця функція, а не тільки визначене як завдання «участь у формуванні і реалізації державної політики в галузі архівної справи і діловодства».

Звертає на себе увагу той факт, що серед зазначених 36 функцій ГАУ — лише дві-три мають характер організаційно-координаційних. У перспективі ж саме *організаційно-координаційні і контрольно-наглядові функції* повинні забезпечувати організацію і контроль виконання державного законодавства та нормативних актів з архівної справи та документоутворення і превалюватимуть в управлінській діяльності всіх державних управлінських структур усіх рівнів. У проекті їх вже більше, але серед зазначених 44 функцій вони губляться і не мають належного акценту.

Водночас *організаційно-методичні функції*, змістом яких є формування, зберігання та використання НАФ, складають у переліку функцій ГАУ третину! (їх 12; у проекті — 10). У зв'язку з тим, що перевага віддана організаційно-методичним функціям, «загубились» законотворча (про це зазначалось вище), функція стратегічного планування розвитку архівної справи та визначення політики інформатизації у галузі, управління розвитком мережі архівів. Слід прийняти до уваги, що організаційно-методичні функції мають стати основними для ЦДА, потенціал яких у цьому плані поки що використовується слабо, хоча вони і проголошені науково-методичними центрами у Законі про НАФ.

У переліку функцій одним з головних обов'язків управлінських структур повинно залишитися *консультативно-методичне забезпечення процесів документоутворення і документозберігання*, а також нагляд за дотриманням всіма організаціями нормативних вимог щодо роботи з документами, як ретроспективними, так і поточного характеру. У зв'язку з цим вимагають доповнення та конкретизації *контрольно-наглядові функції державного регулювання документального забезпечення управління*, зокрема зазначена у проекті функція під №13; її змістові надасть конкретики доповнення про те, що ГАУ встановлює порядок віднесення документів до складу НАФ, визначає категорії організацій, документи яких підлягають включенню до складу НАФ, розробляє і затверджує типові переліки та погоджує розроблені відомчі переліки.

Треба бути готовими і до розвитку архівів у недержавному секторі економіки, науки, культури, сприяти утворенню їхніх професійних об'єднань, які можуть перебрати на себе *консультативно-методичну функцію*, яка сьогодні зазначена як функція ГАУ, і забезпечити якісне функціонування низової ланки архівів.

Загальнодержавна політика децентралізації спрямована на демократизацію, надання регіональній владі самостійності і активності дій, не виключаючи разом з тим протекціоністської політики і підтримки держави. Враховуючи зростаючу роль місцевого самоврядування і необхідність сприяння його правовому забезпеченню у сфері архівної справи та покращанню діяльності найчисельнішого загону державних архівних установ на рівні районів і міст (на 01.01.99 р. вони склали у системі відповідно 487 та 151 одиницю), державним управлінським структурам вже зараз потрібно подбати про розширення прав названих архівів у питаннях постійного зберігання документів, взаємодії з установами-джерелами комплектування, надання їм права контролю за виконанням як державного законодавства, так і інших правових актів органів місцевого самоврядування тощо. Отже, *по відношенню до місцевих архівних установ, які стають підпорядкованими органам місцевого самоврядування, державні управлінські структури виконуватимуть функцію державного регулювання архівною справою*.

Щоб уявити роль центрального органу в цих умовах, можна звернутися до досвіду Великобританії, де створена децентралізована система зберігання документів. У країні існує 250 архівів, що зберігають державні документи, включаючи аудіо і візуальні матеріали, а також електронні документи. Національний архів виконує стосовно до них *інспектуючі функції* на предмет того, чи відповідають їхні сховища необхідним умовам зберігання документів та обслуговування користувачів. Управління цими архівами здійснюється виключно на місцевому рівні, а Національний архів лише слідкує за дотриманням вимог державних стандартів і не втручається в управління регіональними і місцевими архівами<sup>20</sup>.

В умовах децентралізації державної влади і демократизації суспільного життя зростатиме роль громадськості в управлінні, яке поступово набуватиме *громадсько-державного характеру*. У контексті зростання цих

тенденції можна говорити про стимулювання участі в управлінні архівною справою громадськості, об'єднання громадян, колегіальних та науково-дорадчих органів архівних установ, їх колегій, дирекцій, наукових рад, експертних і методичних комісій, проведення наукових конференцій, семінарів, конкурсів наукових робіт. Все це має сприяти зміцненню зв'язків архівістів з науковими організаціями та вищими навчальними закладами, творчими спілками та громадськими організаціями, допоможе поєднувати єдиноначальність з колегіальним керівництвом, забезпечувати прийняття науково обгрунтованих рішень. У плані громадського сприяння розвитку архівної справи відкривається значне поле для діяльності Спілки архівістів України та її осередків на місцях. Вони можуть, за прикладом розвинених країн, вже зараз взяти на себе вирішення окремих проблем, наприклад, опікування професійною освітою архівістів, вивчення потреб практики в кадрах, розроблення та апробацію програм підготовки і перепідготовки фахівців.

Яким чином, через які громадські органи управління буде здійснюватися в Україні вплив суспільства на вирішення проблем архівної справи, покаже час, але вже сьогодні очевидно: необхідна співпраця архівістів з істориками у питаннях вироблення політики розвитку Національного архівного фонду, його наповнення на всіх рівнях — від місцевого до загальнодержавного — і у всіх частинах державного і недержавного секторів, розроблення сталої системи періодизації вітчизняної історії і систематизації архівної інформації. Збереження та розширення цієї тенденції співпраці на майбутнє обумовлюється ускладненням завдань, які ставить суспільство перед архівістами. Одне з головних серед них — забезпечення найбільш повного і об'єктивного відтворення в архівних зібраннях сучасних процесів суспільного життя. Для майбутнього дослідника не може бути достатньою базою для вивчення суспільного життя нашого періоду лише офіційна документація. Але прослідкувати те, наскільки повно і всебічно фіксується для історії наше життя, не під силу одним архівістам. Досвід демократичних суспільств дає нам зразки вирішення проблеми. У США, наприклад, у мерії кожного населеного пункту є штатна посада місцевого історика, в обов'язки якого входить визначення значимості окремих подій для історії та якою мірою вони мають бути зафіксовані в архіві. У Канаді та США набули поширення архіви «усної історії» (понад 400 — в останній). Центри «усної історії» при університетах, бібліотеках, музеях, державних установах, приватних організаціях на аудіокасетах фіксують інтерв'ю про важливі події представників різних кіл суспільства — від політичних і державних діячів до рядових службовців, фермерів, студентів, представників національних меншин.

На шляху реформування архівної системи слід зважити ще й на те, що суспільство зараз потребує не просто інформаційного доказу тієї чи іншої дії, а комплексного аналітичного огляду проблеми в цілому. Управлінські ланки держави переходять до прогностичних форм своєї діяльності з багатоваріантними моделями розвитку подій і на порядок денний стають питання оволодіння методами *стратегічного планування* із застосуванням економічних методів на всіх рівнях архівної системи. Стратегічне планування набуло поширення в управлінні Національними архівами (НА) та Національними бібліотеками (НБ) різних країн. Майже всі НБ європейських країн мають перспективні (стратегічні) плани (частіше всього на 5 років). Водночас переміщення центру ваги структурних перетворень до регіонів робить актуальним розроблення регіональних програм розвитку архівної справи. Як правило, стратегічний план включатиме загальні положення (про місію, або соціальне призначення, архіву чи архівів регіону, про статус і правові основи діяльності, принципи, стратегічні цілі і пріоритетні завдання); основні напрями діяльності (комплектування архіву, забезпечення збереженості документів, наукове опрацювання фондів та вдосконалення НДА, організація обслуговування користувачів, соціокультурна, інформаційна та публікаційна діяльність, науково-дослідна та науково-методична робота); забезпечення розвитку архіву (вдосконалення системи управління, реконструкція, технічне переоснащення, впровадження нових технологій, партнерство і співробітництво).

Специфічна роль і місце у науковому й інформаційному забезпеченні розроблення управлінських рішень належить *Українському державному науково-дослідному інституту архівної справи та документознавства (УДНДІАСД)*, що виявляється у таких формах діяльності, як наукове прогнозування, нормативно-методичне забезпечення функціонування галузі, надання інформаційної підтримки оперативним рішенням ГАУ та здійснення їх наукової експертизи.

*Прогностичне спрямування*, наприклад, мають концептуальні розробки Інституту в галузі інформатизації архівної справи та підготовки і післядипломної освіти кадрів для архівних установ України<sup>23</sup>. Відомо, що роль теорії не обмежується узагальненням досвіду практичної діяльності і накладанням його на нові ситуації, а пов'язана з творчим опрацюванням цього досвіду, завдяки чому теорія має відкривати нові перспективи перед практикою, розширювати її горизонти. «Теорія, — за влучним визначенням у Філософському енциклопедичному словнику, — виступає як найбільш досконала форма наукового обгрунтування і програмування практичної діяльності»<sup>24</sup>. Отже якщо теоретичне знання не випереджатиме практику, воно не матиме сенсу і нічого, крім простої реєстрації вже досягнутого, запропонувати не зможе. На цьому шляху — оволодіння методами стратегічного та програмно-цільового планування.

В умовах децентралізації управління *методична* єдність роботи архівних установ набуває значення системоутворюючого елементу і сприяє функціонуванню галузі як системи. Тому одним з основних напрямів діяльності ГАУ є організація нормативно-методичного забезпечення функціонування архівів, у здійсненні якого інститут бере активну участь. Про це свідчать, наприклад, останні його методичні розробки з організації

комп'ютерного діловодства в установах, визначення кислотності паперу, методики виявлення унікальних документальних пам'яток і включення їх до Державного реєстру національного культурного надбання тощо<sup>25</sup>.

Нарешті, для здійснення *інформаційного забезпечення управління* створюється його база як у традиційній формі довідково-інформаційного фонду, так і автоматизованих баз даних. Звичайно, в умовах фінансового дефіциту та існуючого поки що для багатьох наукових працівників мовного бар'єру важко розраховувати на доступність зарубіжної інформації, тому не можна не визнати, що відсутність інформації про досягнення інших держав стримує розвиток і науки і практики архівної справи.

Розглядаючи функції Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства у процесах управління архівною справою, слід підкреслити також його роль у *теоретичних розробках*, що створюють наукове підґрунтя для нормативних та методичних документів, уніфікації архівних технологій. До них належать видання термінологічного словника та підручника з архівної справи, історичного нариса з епістології тощо<sup>26</sup>.

Донедавна у структурі архівних установ України була відсутня наукова установа, домінуюча розвитку архівної науки утримувала Москва, де з 1966 р. по 1991 р. діяв Всесоюзний науково-дослідний інститут докумен-тознавства та архівної справи. Українська архівна наукова школа була зруйнована ще 1930-і роки, а спроба її відновлення при Київському державному університеті у вигляді аспірантури не знайшла підтримки у державних органів влади і була ліквідована 1949 р. Навіть філіалу Всесоюзного науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи не судилося бути в Україні: порушене у 1970-і рр. питання про нього так і залишилося не реалізованим.

Лише в умовах незалежної України стало можливим передбачити у Законі про НАФ, а потім і створити в листопаді 1994 р. УДНДІАСД. Відродження націо-нальної науки, посилення її впливу на практику, узагальнення і творче використання як вітчизняної, так і світової архівної науки і практики — такі завдання виконує вже п'ять років головна архівна наукова інституція галузі. Глибокі теоретичні та науково-прикладні дослідження в галузі архівознавства і документознавства створюють сприятливі передумови для здійснення прогресивних перетворень в архівній справі.

### ***Система архівних установ і проблема створення Національного архіву***

Якщо структура управління архівною справою у постсоціалістичних державах у перехідний період не зазнала суттєвих змін, то у мережі державних архівів зміни виявилися вражаючими. Лише у Польщі й Хорватії ці системи залишилися колишніми. В інших країнах організовані нові архіви на базі партійних архівів (Литва, Молдова, Росія, Румунія, Україна), створені спеціалізовані архіви (Латвія, Росія, Словачія, Угорщина), утворені архіви на основі архівів спецслужб (Литва, Росія, Румунія, Україна), відбулося злиття колишніх державних архівів (Молдова, Росія, Угорщина), а також архівів колишньої правлячої партії і державних архівів.

Що стосується недержавних архівів, то відбувається активний процес їхнього формування. Серед організацій, архівам яких у сучасних умовах надано офіційний статус недержавних, значаться: партії, профспілки, релігійні конфесії, приватні підприємства, творчі спілки, молодіжні об'єднання, підприємства зі змішаним капіталом, наукові (академічні) установи. Усталюються і форми взаємних стосунків з ними державних архівних служб (методичне забезпечення їхньої діяльності, угоди і лише в окремих випадках договірні фінансові та організаційні взаємні зобов'язання).

Ядро Національного архівного фонду України складає *мережа державних архівів*, побудова якої відповідає структурі державницького устрою суспільства і становить класичну ієрархічну систему.

Вищий щабель цієї ієрархії становлять сім *центральных державних архівів* — унікальні архівні установи, в яких представлено досить повний комплекс документів загальнодержавного характеру: Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО); Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО); Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК); Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ); Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г.С. Пшеничного (ЦДКФФА); Центральний державний науково-технічний архів України (ЦДНТА); Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛІМ).

Їх доповнює мережа *галузевих державних архівів*, що забезпечують зберігання спеціальних видів архівних документів: Державний архів Міністерства оборони України, Архів Міністерства внутрішніх справ України, Державний архів Служби безпеки України, Державний архів Державного комітету України з гідрометеорології, Державний картографо-геодезичний фонд України.

Головними архівами в регіонах є 25 *державних архівів областей та Автономної Республіки Крим, міські державні архіви та архівні відділи державних районних адміністрацій*. До мережі архівів входять архівні підрозділи самоврядних наукових установ, державних музеїв та бібліотек.

Низовою і найчисельнішою ланкою архівної системи є *архівні підрозділи державних органів, підприємств, установ і організацій, а також архіви та архівні підрозділи об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій, заснованих на колективній та приватній формах власності*.

У порівнянні з архівними системами інших країн вітчизняна не має видового різноманіття архівів демократичних суспільств. Наприклад, невід'ємною ланкою ринкової економіки в цивілізованих країнах є *бізнес-архіви*: в Англії вони мають історію не в одну сотню років; у Німеччині вони відомі як підприємницькі архіви фірм і банків, кількість яких досягла 400 одиниць, об'єднаних у товариство німецьких архіваріусів-економістів на чолі з відомою в архівному світі *Е. Крокер*; у Франції — це економічні і фінансові архіви. Бізнес-архіви розглядаються як необхідна умова плідної бізнесової діяльності, а ділків, які думають лише про сьогоднішній день, не створюють архівів і, як правило, не витримують конкуренції, називають *wild cats* —

дикими кішками. Чи зможемо ми стимулювати нашу нову генерацію підприємців порівнятися зі своїми великими попередниками та зарубіжними бізнесменами і створити бізнес-архіви?

Відсутні в Україні і електронні архіви. Уже в середині 1980-х рр. у країнах Західної Європи і США у машиночитаному вигляді створювалось від 50 до 80 відсотків урядової документації, на початку ж XXI ст. при сучасних темпах розвитку технологій половина інформаційних ресурсів буде створюватися і зберігатися лише в електронній формі.

Кардинального розв'язання потребує проблема відомчого зберігання документації. Заощадливі американці не пошкодували капіталовкладень і побудували 12 Федеральних центрів для зберігання документації 50 своїх штатів. Накопичений значний досвід створення центрів сучасної документації, так званих проміжних архівів, у Франції, Англії, Канаді з широким використанням електронно-обчислювальної техніки для обліку надходжень документів, складення їх переліків, для ідентифікації і пошуку документів, для розроблення режиму ефективного використання приміщень сховищ, для автоматизованого відслідковування і повідомлення про встановлені строки експертної оцінки, знищення або передання документів до архіву. Можна говорити поки що лише про *перспективу* створення в Україні подібних спеціально побудованих і комп'ютеризованих Центрів документації для 8 регіонів. Але зараз першим кроком може бути такий захід: з метою підвищення значущості процесів зберігання сучасної документації перейменувати установи, які зберігають відомчі документи, на *Центри сучасної документації*, запровадивши їх систему:

Центр сучасної документації Міністерства (Галузевий архів);

Центр сучасної документації Зональний (міжвідомчий) — для декількох областей — всього по Україні 8, по кількості зон;

Центри сучасної документації районів (міст) на базі архівів райміськдержадміністрацій.

Структурної перебудови потребує головна ланка архівної системи — мережа центральних архівних установ, від удосконалення якої багато в чому буде залежати оптимальна організація зберігання, якість поповнення і використання документів НАФ, а також раціональне використання державних асигнувань на архівну галузь. Необхідність реформування диктується підвищенням ролі ЦДА в загальнонаціональній архівній системі, що викликане зростаючими суспільними потребами та економічними перетвореннями. На сьогодні кожному ЦДА окремо важко виконати ці складні завдання. Розпорощення сил та підходів стримує реалізацію єдиної технічної та методичної політики щодо створення автоматизованої архівної системи України. Комп'ютеризація часто залежить від психологічної готовності до автоматизації керівництва кожного з семи ЦДА, тому її рівень на сьогодні в цих установах різний. Значну проблему становить наявність у ЦДА непрофільної документації, накопиченню якої буде сприяти зміна форм власності. Непрофільна документація, як другорядна для них, створює труднощі в її науково-технічному опрацюванні та доведенні до користувача, часто залишається недоступною. Недостатньо використовується науково-методичний потенціал ЦДА, що зумовлюється відсутністю наукового статусу цих установ, не стимулюється закріплення творчих кадрів, здібних до дослідницької роботи, написання дисертацій. Дублюється ряд управлінських функцій, матеріально-технічного постачання, планово-фінансового розвитку.

За радянських часів *проблема Національного архіву* не досліджувалась, обмежена була 1920-ми рр., як було зазначено вище. У сучасній Росії вона не знаходить підтримки, проти ідеї створення російського національного архіву активно виступає керівництво Росархіву [10, с. 27].

В Україні добре відомі зарубіжні національні архіви. Пошуки ж аналогів у вітчизняній практиці вивели на проект архівної реформи 1918 р. за часів Гетьманату, інформація про який була вміщена у підручнику з архівознавства 1932 р.<sup>27</sup> Нами віднайдена у ЦДАВО доповідна записка архівно — бібліотечного відділу Головного управління мистецтв і національної культури до Міністерства Народної освіти та Мистецтва від 18 вересня 1918 р. за № 344, підписана *Л. Модзалевським*. У ній викладені основні положення пропонуваної архівної реформи, що мала на меті утворення Національного архіву<sup>28</sup>. Ця знахідка у червні 1996 р. дала підставу говорити не про зарубіжний досвід створення національного архіву, а про *відновлення ідеї українського національного архіву*. Виявлений документ було розмножено і використано для експертного опитування. Так вперше після 1932 р. (рік видруку підручника «Архівознавство») оприлюднено свідчення про спроби створення «Національного архіву Української Держави» урядом П. Скоропадського. Прерогатива реанімації ідеї Національного архіву, таким чином, належить саме науковцям інституту.

У проекті архівної реформи радянських часів 1919 р. назву «Національний» було замінено на «Центральний всеукраїнський головний архів», про що засвідчила *І. Матяш*, яка помітила цю трансформацію і іронічно назвала «недоречною» для більшовиків назву «національний»<sup>28</sup>. Ми, в свою чергу, пояснюємо це тим, що принцип так званого інтернаціоналізму, сповідуваний більшовиками, був несумісний з поняттям «національного», котрий пов'язувався з «буржуазним» і вживався, як правило, у сполученні з ним.

Не обійшли увагою ідею створення Українського національного архіву дослідники історії архівної справи України<sup>28, 29, 30, 31</sup>. Наприклад, *Г. Папакін* стверджує, що «з травня 1918 р. питання організації Академії та архівів йде в одній в'язці, про що свідчать щоденники *В. Вернадського*», а зародження ідеї проведення архівної реформи і створення Національного архіву відноситься до серпня 1918 р. на засідання комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук, секретарем якої був *Л. Модзалевський*, завідувач Архівно-бібліотечного відділу в уряді гетьмана П. Скоропадського<sup>30</sup>.

*І. Матяш* віднайдені документи, що відносяться до доби УЦР, розроблені Бібліотечно-архівним відділом на чолі з *О. Грушевським* і викладені ним у плані діяльності відділу ймовірно у жовтні 1917 р., де як перший напрям роботи визначено «утворення Національного архіву ...»<sup>31</sup>.

1998 р. побачив світ 1-й том щорічного видання УДНДІАСД збірки документів «Пам'ятки» (Ч. 1. Історія архівної справи Україні (1917-1921 рр.)). У ньому вперше вводяться до наукового обігу документи, що засвідчують зародження ідеї організації Національного архіву та її розвитку українськими вченими і державними діячами. До вересня 1918 р., коли був складений лист Л. Модзалевського про проект архівної реформи і створення Міжвідомчої комісії з її проведення<sup>8</sup>, укладачами віднайдено і включено до 1 тому «Пам'яток» вісім документів — офіційних та видрукованих у тогочасній пресі, в яких розглядається питання утворення Українського національного архіву і навіть проект його статуту<sup>32</sup>.

Нашим експертам питання про Національний архів було поставлено дипломатично як ставлення до проекту Національного архіву 1918 р. Відповіді переважно також носили ухильний характер, але дехто мав з цього приводу і чітко визначену позицію. Думки розділилися між тими, хто категорично заперечував ідею створення Національного архіву на базі ЦДА, «оскільки і фізично і теоретично ... це здійснити надзвичайно важко і дорого» (*Г. Боряк*, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України), та іншими, хто висловився подібно до *В. Резнікової* (ДА Харківської області), що «ЦДА у комплексі й зараз можна розглядати як національний архів».

У відповідях уже бачимо одну можливу модель Національного архіву як комплекс ЦДА. Додамо ще думку *В. Лозицького* (Головне архівне управління України): «В Україні має бути Державний (національний) архів України. Базою для його створення повинні стати ЦДАК, ЦДАВО та ЦДАГО, оскільки це архіви, що зберігають профільні документи з історії держави. До Державного архіву України мають увійти ЦІМРД та ДЕКС і централізована бухгалтерія. Це дасть змогу сконцентрувати кваліфіковані кадри в одному архіві. Краще організувати фінансове і матеріально-технічне забезпечення. Рациональність об'єднання — концентрація джерел з історії України в одному архіві і територіальне розміщення»<sup>33</sup>.

У жовтні 1997 р. проблема Національного архіву дискутувалася на науковій конференції «Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917-1921 рр.)» на секції з проблем української архівістики (голова *І. Бутич*, вчений секретар *В. Шандра*). Відбулося активне обговорення, яке засвідчило неоднозначний підхід до розв'язання проблеми в сучасних умовах. Мали місце сумніви у доцільності змін в усталеній архівній системі; висловлені думки про те, що немає сенсу змінювати назву державних архівів на «національний», що завдання реформи 1918 р. фактично втілені — замість одного маємо сім ЦДА, які концентрують документи загальнодержавного значення (*К. Климова*, *В. Шандра*). *І. Бутич* і *А. Кентії* стверджували, що «національний» не суперечить державному, а навпаки — підкріплює державність головного архіву. Треба дати сталу дефініцію «національного архіву»; проблеми немає, на базі кількох архівів створювати національний — якщо він об'єднає всі фонди — це стабільність держави, нації (*А. Кентії*). Нераціонально тримати два архіви під одним дахом (*Л. Гіцова*). Всі ЦДА слід об'єднати в один Національний архів, вивчити на предмет економічної ефективності, хоча це є очевидним, про що говорить і практика зарубіжних Національних архівів (*І. Бутич*). Учасники обговорення зійшлися на тому, що до питання про національний архів доцільно повернутися ще раз, організувати його вивчення на базі зарубіжного досвіду, зокрема Франції.

А ось що думають з приводу цього статусу провідні фахівці відомства, у чьому підпорядкуванні знаходяться національні установи, — *Г. Чміль* та *Т. Прокошева* (Міністерство культури і мистецтв України), *Л. Муха* (Національна бібліотека України ім. В. Вернадського): скорочення бюджетних асигнувань не позначатиметься на національних установах; статус національної установи надає державні гарантії фінансування, а при можливих скороченнях бюджетних асигнувань це не зачепить національні заклади; статус національної установи забороняє змінювати право власності, тобто захищає її від будь-яких зазіхань на надану їй власність, служить гарантом недоторканості території, яку вона займає; національним установам забезпечена першочергова всебічна державна підтримка; національні заклади не підлягають приватизації; статус національної установи зобов'язує, водночас це почесно і авторитетно.

Спеціальною комісією Ради Європи 1994 р. опублікована книга «Архіви у країнах Європи», в якій відображено досвід функціонування національних архівів західноєвропейських країн<sup>34</sup>. Національним архівам притаманні ідентичні функції: вони зберігають свою архівну спадщину, створюють доступ до неї громадян, а також організують роботу з поточними урядовими документами. Відтак кожен з архівів має свої відмінності, обумовлені історичними та національними особливостями і традиціями, фінансовими і трудовими ресурсами, архівними законами. Зважаючи на характер адміністративного управління — централізоване чи децентралізоване — відповідальність національних архівних установ за зберігання документів центральних, регіональних чи місцевих органів влади теж відрізняється, як є різною і їхня роль в організації роботи з документами поточних і тимчасових архівів. Наприклад, до функцій Національного архіву Франції входять такі: розроблення нормативів, що мають забезпечити збереженість документів, незмінність організаційної структури фондів та якість НДА; управління поточними і тимчасовими архівами центральних органів державної влади; науково-технічний контроль за діяльністю державних архівних служб (архівами департаментів, регіонів, комун і відомств); науково-технічний контроль за поточними архівними документами і документами тимчасового зберігання у розосереджених службах держави; науково-технічний контроль за діяльністю архівів адміністративно-територіальних утворень і державних установ, що не мають архівної служби.

Нижче подаємо аналітичний матеріал, який автори узагальнили у табличному варіанті (табл. 4):

Таблиця 4

**Національні архіви Західноєвропейських країн-членів Ради Європи: підпорядкування, повноваження, контроль над поточними і проміжними (тимчасовими) архівами**

Назва країни	Характер управління	Кому підпорядкований	Юрисдикція поширюється на	Контроль над поточними і тимчасовими архівами (відомчими)
Бельгія	Централізоване	Міністерству науки	всю територію	урядовими установами
Великобританія	Децентралізоване	Лорд-канцлеру	лише центральні урядові архіви	центрами документації (проміжними архівами)
Данія		Міністерству культури	всю територію	затв. переліки з термінами зберігання для урядових архівів
Іспанія	Децентралізоване	Міністерству культури	історичні, проміжні архіви, провінційні є автономними	керує центрами документації (проміжними архівами)
Італія	Децентралізоване		всю територію	поточними архівами центральних і місцевих урядових установ; складає переліки проміжних архівів
Нідерланди		Міністерству здоров'я і культури	місцеві архіви не підпорядковані головному архіву	складає переліки проміжних архівів
Португалія		Президенту Ради міністрів	всю територію	складає переліки проміжних архівів
Франція	Децентралізоване	Міністерству нац. освіти і культури	всю територію	інспектування архівів центрального уряду по всій країні
ФРН	Децентралізоване	Міністерству внутрішніх справ або федеральному канцлеру чи бундестагу	під юрисдикцією земель	Бундесархів керує центрами документації (проміжними архівами)

Управління галуззю через НА здавна випробуване світовою практикою. Як засвідчує довідник МРА<sup>35</sup>, ці інституції мають майже всі країни<sup>7</sup>. Назви архівів різноваріантні, хоча переважна більшість має зазначення національного. Наприклад, Канада, Куба, Португалія, Японія мають назву «Національний архів»; Індія, Ірландія, Монголія, Нікарагуа, Фінляндія, Чілі — додають у кінці назви «Національний архів» зазначення країни; Греція та СК Великобританія у назвах не вживають поняття «національний» (Головний державний архів, Державний архів); США — «Національний архів та управління документацією»; Аргентина — Головний архів нації (держави) тощо.

В Україні Указом Президента від 18 червня 1995 р. затверджене «Положення про національний заклад (установу) України», згідно з яким статус національного надається закладу, провідному в даній галузі, який отримав загальнодержавне і міжнародне визнання результатів своєї діяльності.

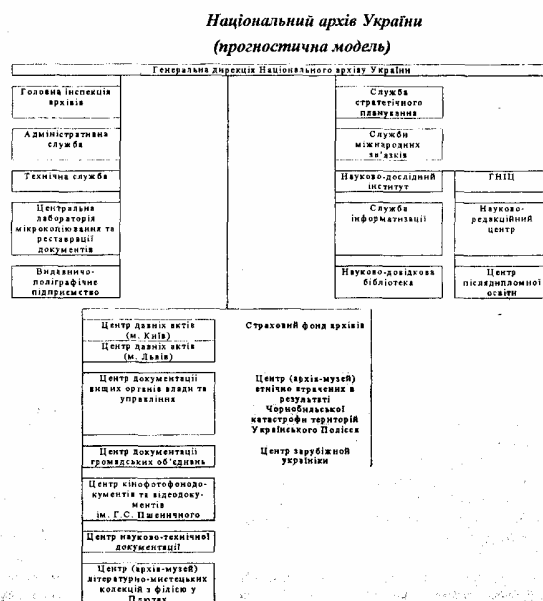
<sup>7</sup> Аргентина, Бразилія, Греція, Індія, Ірландія, Ісландія, Канада, Колумбія, Куба, Мексика, Монголія, Намібія, Нікарагуа, Пакистан, Перу, Південна Африка, Португалія, Румунія, Саудівська Аравія, Сполучене Королівство Великобританія, Сполучені Штати Америки, Угорщина, Філіппіни, Фінляндія, Франція, Чілі, Югославія, Японія тощо.

Виходячи з викладеного, найбільш раціональним нам вбачається шлях створення Національного архіву України через об'єднання всіх Центральних державних архівів, чим досягатиметься:

- Цілісність документального комплексу загальнодержавного значення та створення фонду найціннішої ретроспективної інформації нашого суспільства, в якому гармонійно поєднуються фонди ЦДА як його структурні частини.
- Підвищення наукового статусу та авторитету у суспільстві єдиної архівної установи через надання їй діяльності науково-методичного спрямування, розгортання науково-дослідницької роботи, перетворення її на головну лабораторію з експертизи, апробації і широкого впровадження наукових напрацювань, створення бази для організації підготовки та післядипломної освіти архівних кадрів.
- Забезпечення ефективного функціонування об'єднаних у єдиний комплекс центральних держархівів на базі єдиної управлінської служби, яка створить умови для оперативного і мобільного керівництва цим комплексом, що вивільнить кошти на розвиток нових інформаційних технологій, створення єдиної інформаційно-пошукової системи для всіх структурних підрозділів та страхового фонду.
- Забезпечення гарантованого для національних закладів державного фінансування у будь-яких умовах економічного стану та економічних відносин в Україні, а також фінансування за окремими, встановленими Кабінетом Міністрів, нормативами.
- Збереження права власності на закріплені за національною установою приміщення, майно, земельні ділянки, які не підлягають приватизації та зміні форми власності, що дозволить назавжди визначити і територію, і будівлі для довічного зберігання розташованих на них безцінних документальних скарбів.

Створення Національного архіву необхідно, на думку авторів, розпочати з організації Генеральної дирекції, яка організує розроблення програми інтеграції Центральних державних архівів у Національний архів та додаткового утворення нових, питання про які досить серйозно розглядаються фахівцями. Всі вони стають його структурними підрозділами як Центри зберігання архівних документів: давніх актів, вищих органів влади та управління, громадських об'єднань, науково-технічної документації, літературно-мистецьких колекцій, а також новостворені — зарубіжної українки, страховий фонд архівів, архів-музей етнічно втрачених в результаті Чорнобильської катастрофи територій Українського Полісся. ГАУ у структурі Національного архіву трансформується у Головну інспекцію архівів для здійснення організаційно-координаційних та контрольних функцій. Інтеграцію ЦДА та їхнє функціонування у єдиному Національному архіві забезпечуватимуть спільні для них структури — адміністративна та технічна служби, лабораторія мікрокопіювання і реставрації документів, відділи міжнародних зв'язків, стратегічного планування, інформатизації, науково-довідкова бібліотека, а також потужне видавничо-поліграфічне підприємство (табл. 5).

Таблиця 5.





Науковим підрозділом Національного архіву стає УДНДІАСД, стратегічні напрями наукової роботи якого визначатимуть його структуру у складі з Галузевим науково-інформаційним та Науково-редакційним центрами, Центром архівної післядипломної освіти (табл. 6).

Таблиця 6

**Науково-дослідний інститут Національного архіву України  
(прогностична модель)**

Апарат управління				
Галузевий науково-інформаційний центр				
Аналітико-синтетична служба	Сектор наукового перекладу	Сектор ДФУ	Сектор інформаційного забезпечення	Відділ системної комп'ютеризації
Науково-редакційний центр				
Редакція журналу «Архіви України» та бюлетеню САУ «Архівіст»	Редакційний відділ наукових та методичних видань	Редакція неперіодичних видань («Студії...», «Пам'ятки» тощо)		
Центр післядипломної освіти				
Відділ історії та теорії архівної справи				
Відділ фізико-хімічних та біологічних досліджень				
Відділ теорії та технології формування національного фонду				
Відділ обліково-пошукових засобів				
Відділ використання архівної інформації				
Відділ документознавства				
Відділ економічних і правових досліджень				

Щодо назви, то за «Національний архів України» перш за все промовляє аналогія з Національним архівним фондом, яким він опікується. У Російській Федерації головними архівними установами є Державні архіви РФ і Архівний фонд РФ, що вказує на федеративність устрою країни, головні архіви РФ ще мають назву федеральних, яка засвідчує вищий щабель у державній ієрархії установ. В Україні за вказаним вище Указом Президента від 18 червня 1995 р. провідні заклади (установи) гуманітарної сфери отримують статус і назву національного, а не державного закладу. Визначений «Положенням про національний заклад (установу) України» статус серед перших отримали такі як: Національна опера, Національна парламентська бібліотека, Національний академічний театр російської драми ім. Лесі Українки, Національний театр оперети, Національний академічний драматичний театр ім. Івана Франка, Національна кіностудія художніх фільмів ім. Олександра Довженка, Національна філармонія, Національний музей історії України, Національний художній музей, Національний заповідник «Софія Київська», Шевченківський національний заповідник, Національний заповідник «Херсонес Таврійський», Національний заповідник «Давній Галич», Національний заповідник «Хортиця», Національний симфонічний оркестр, Національний науково-реставраційний центр; вищі навчальні заклади — Національний університет ім. Тараса Шевченка, Національний аграрний університет, Національний технічний університет, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Національний педагогічний університет ім. Михайла Драгоманова, Національний університет культури і мистецтв, Національна музична академія ім. Петра Чайковського, Національна юридична академія, Національний медичний університет ім. Олександра Богомольця, Національна академія внутрішніх справ, Національна бібліотека України ім. Володимира Вернадського тощо. Національний статус надано теле— і радіокомпаніям України, а також науковим центрам (організаціям) таким, як Національний центр космічних досліджень.

### Summarium

Наші пропозиції щодо шляхів модернізації архівної справи в Україні ґрунтуються на таких засадах:

1. Курс України шляхом ринкових реформ спричиняє глибокі перетворення як в економіці, так і в суспільних відносинах, соціально-політичному житті. Роздержавлення економіки і структурування суспільства позначаються на структурі та змісті НАФ, зумовлюють творення широкого спектру поточних документів та

появу архівів у недержавному секторі економіки, в політичних об'єднаннях, в наукових і культурно-просвітницьких громадах.

Набуття архівними документами та послугами властивостей товару створює нові взаємовідносини з користувачами, але попри всі ринкові впливи архівна справа повинна залишатися тією сферою, де регулююча, захисна роль держави має бути тривалою, якщо не постійною.

2. Із зміною принципів формування НАФ — від ідеологічних обмежень до повноти відтворення в Національному фонді усіх спектрів життя суспільства — постає питання про наявність у мережі архівних установ таких архівів, які б зберігали документацію нових видів або навіть таких, що стимулювали б її утворення.

Пріоритетною є проблема доступності архівної інформації для суспільства, яке усвідомлюватиме її необхідність для усіх ланок адміністративної, економічної, наукової і культурної діяльності. Її розв'язання залежатиме від економічних, а не політичних факторів і передбачатиме впровадження в архівну справу комп'ютерної та репрографічної техніки.

3. У суспільному житті України зараз домінують і посилюватимуться децентралізаційні тенденції. Це змушує ще раз, прогножуючи децентралізацію, визначити позитивні і негативні моменти централізованого управління для архівної справи і виробити не руйнівні, а досить ефективні еволюційні шляхи переходу до саморегуляції процесів документоутворення та документозберігання.

Централізація архівної справи мала за радянських часів свої здобутки у подоланні відомчих бар'єрів і забезпеченні уніфікованих вимог щодо документоутворення та документозберігання. Разом з тим позбавлене демократизму централізоване управління спричинило до негативних явищ — зарегламентованості, знеособлювання, універсалізму, безініціативності, пріоритету планових завдань над потребами користувачів, узурпації центром права на прийняття рішень для усієї архівної системи часто без врахування національних особливостей і традицій, специфіки окремих архівів.

Проблема передусім полягає у тому, щоб при проведенні децентралізації зберегти ті елементи централізованого управління, які б забезпечили уніфікацію вимог і виконання їх усіма відомствами, а також зорієнтувати архівну систему на потреби користувачів. Насамперед треба вирішувати питання, що сприятимуть забезпеченню уніфікації вимог та їх виконанню усіма структурами державного, недержавного, громадського секторів суспільства, а саме питання створення розвиненої законодавчої і нормативної бази та механізмів виконання законів і нормативних актів. Усе це зумовлює необхідність *державного регулювання та контролю за процесами документоутворення і документозберігання*.

4. В умовах децентралізації і деконцентрації державної влади все більшого значення набуватиме вплив суспільства на архівну справу через громадські структури. Нині у тій чи іншій площині ці проблеми, крім архівних установ, мають у своїй компетенції установи:

*державні* — Інститут української археографії та джерелознавства ім. Михайла Грушевського з філіями в регіонах України, Інститут історії України, Центр пам'яткознавства Товариства охорони пам'яток історії і культури при НАН України;

*недержавні* — Товариство охорони пам'яток історії та культури при НАН України;

*громадські* — Спілка архівістів України, історичне товариство Нестора-літописця, Наукове товариство ім. Тараса Шевченка, Міжнародний історичний клуб «Планета»;

*змішані* — Колегія Головархіву, система експертних комісій, Вчена рада УДНДІАСД, науково-методичні ради при державних архівах.

Демократизація галузі відбуватиметься через здійснення *принципу громадсько-державного управління архівною справою* з утвердженням пріоритету громадських органів у визначенні національної політики в архівній сфері, виданні архівних документів, проведенні просвітницько-виховної роботи з метою залучення населення до історико-краєзнавчих досліджень в архівах. Передбачається значне підвищення ролі Спілки архівістів України через створення її місцевих відділень, які б об'єднали у своїх лавах істориків, краєзнавців, професіоналів-архівістів, фахівців музеїв і бібліотек та сприяли виробленню архівної політики, формуванню напрямів комплектування НАФ, координації видавничих планів з публікації архівних документів, організації просвітницької діяльності.

5. На перехідний період, в умовах кризової економіки, можуть бути здійснені деякі заходи в межах визначеного для архівної системи державного фінансування, а саме:

формування громадських органів сприяння діяльності архівів на всіх ієрархічних рівнях — у центрі, в областях, містах, районах (відділень САУ і ін.);

формування мережі галузевих державних архівів з правом постійного зберігання документів даного відомства та функціями державного архіву і органу управління стосовно документації, яка створюється в установах і організаціях відомства;

науково-методичне та нормативне забезпечення організації архівів у недержавній сфері;

створення Галузевого науково-інформаційного центру з питань архівної справи та документознавства;

створення Центру післядипломної освіти і Регіональних науково-освітніх центрів по підготовці і перепідготовці кадрів<sup>23</sup>.

6. Оскільки універсальної моделі національного архіву не існує, що зумовлюється різницею конкретних умов окремих країн, які впливають на характер діяльності НА, слід вважати за потрібне розробити модель спеціально для України. Одним з її можливих варіантів пропонується *створення типологічної моделі Національного архіву України*, коли за основу братимуться функції НА. Головними вимогами при моделюванні НА є такі:

А. Оптимальна модель НА повинна являти собою систему його типологічних функцій.

Б. НА необхідно розглядати як підсистему інших систем вищого класу (національної архівної, національної інформаційної, світової архівної, світової інформаційної).

В. У межах кожної типологічної функції слід визначати її основні сучасні завдання.

Г. При виборі шляхів вирішення кожного із завдань доцільно враховувати об'єктивні фактори, які характеризують потреби суспільства в архівній інформації, різноманітність видів документів, що підлягають архівному зберіганню, та рівень розвитку архівної справи в Україні й світі.

Д. Усі вибрані рішення мають бути сумісними й взаємопов'язаними.

Е. Намічені для виконання цих рішень акції повинні забезпечуватися в необхідних випадках відповідними юридичними санкціями, правовими актами.

*Компонентами моделі* будуть слугувати: функція — основне завдання — головні фактори — рекомендовані заходи. Наприклад:

Функція — розроблення наукових основ архівної справи.

Основне завдання — наукове забезпечення формування, зберігання та використання НАФ України спільними зусиллями НА та інших архівів під його керівництвом.

Головні фактори — науковий потенціал архівних установ і юридичний статус НА.

Рекомендовані дії (заходи) — розроблення перспективного координаційного плану наукових досліджень, необхідних для забезпечення ефективного функціонування НАФ в умовах інформатизаційних процесів у суспільстві, розрахованих на здійснення як силами самого НА, так і на корпоративній основі під керівництвом НА; спорядження НА відповідним юридичним статусом.

Процес розроблення моделі складатиметься з двох *етапів*: збирання і аналізування відомостей, що характеризують специфіку функціонування архівної системи України; вибір найбільш раціональних з точки зору цієї специфіки шляхів вирішення кожного з основних завдань; підготовка документів, що регламентують діяльність НА і визначають його участь у розвитку архівної справи.

При створенні моделі окремі її компоненти слугуватимуть критеріями оцінки існуючого стану справ, за якими, наприклад, визначатиметься, яке місце у загальному обсязі роботи з реалізації тієї чи іншої функції належить вирішенню основних завдань, іншими словами, наскільки сьогодні цілеспрямована діяльність на даній ділянці, чи достатньо способи і шляхи вирішення основних завдань підкріплені юридично і забезпечені необхідними регламентуючими документами та ін.

7. Впровадження прогностичної моделі управління архівною справою обумовлюватиметься наявністю як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, до яких належать:

— подальша демократизація суспільного життя;

— органічне поєднання засад централізму і самоврядування;

— вдосконалення законодавчої бази галузі, створення належної нормативної бази для забезпечення доступу до архівної інформації;

— достатнє фінансове та матеріально-технічне забезпечення архівних установ, організації впровадження нових технологій в архівну галузь;

— впровадження механізмів впливу на виконання законів і вироблення нових вітчизняних традицій поваги до законодавства та регуляції.

Привертаючи увагу працівників архівної галузі та усіх тих, кому не байдужі її проблеми, до питань управління архівною справою в сучасних умовах і запрошуючи їх до обговорення та пошуку оптимальної для нашої держави її структури, ми насамперед сподіваємось на думку фахівців регіональних рівней архівної системи, які вже понад десять років працюють в умовах обласних архівів як управлінсько-виробничих структур. Подаючи окремі матеріали зарубіжного досвіду, автори мають на увазі стимулювати другий крок на шляху демократизації управління — передачу повноважень від центрального органу галузі до Національного архіву. Важливо зафіксувати сучасний погляд на поставлену проблему й фахівців ЦДА та ГАУ. Висловлені думки, пропозиції, проведені дослідження ми маємо намір опублікувати окремим збірником, провести «круглий стіл». Усі ці заходи допоможуть у виробленні колективної думки щодо оптимальної моделі організації архівної справи в Україні та її створення з врахуванням об'єктивних реалій і традицій формування і функціонування архівної системи, а також умов, які б забезпечили найефективніше збереження і використання документальних скарбів України.

### Примітки

<sup>1</sup> Козлов В. П. Архивы Центральной и Восточной Европы в посттоталитарный период // Отечественные архивы. — 1997. — № 1. — С. 3-12.

<sup>2</sup> Пиріг Р. Я. Сучасне архівне будівництво і вітчизняне архівознавство // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: Наук. доп. Всеукр. конф. (Київ, 19-20 листопада 1996 р.). — Ч. 1. — К., 1997. — С. 23-28.

<sup>3</sup> Ляхощький В. П. До проблеми визначення оптимальної моделі архівної справи в сучасній Україні // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: Наук. доп. Всеукр. конф. (Київ, 19-20 листопада 1996 р.). — Ч. 1. — К., 1997. — С. 29-37.

<sup>4</sup> Современный словарь иностранных слов. — СПб., 1994. — С. 516; Щедровицкий П. Г. Региональное развитие и культура: Постановка проблемы // Программирование культурного развития: региональные аспекты. — М., 1994. — С. 6-13 тощо

<sup>5</sup> Селиверстова Е. Т. Координированное комплектование — путь к созданию единого фонда региона (на примере библиотек Украины) // Сов. Библиотековедение. — 1978. — № 1. — С. 56-70; Селиверстова Е. Т. Координированное комплектование как важный фактор оптимизации библиотечных фондов областного региона: Дисс. канд. пед. наук. — К., 1980. — 256 с.; Карпачов Н. С. Формирование территориальных библиотечных комплексов. — Новосибирск, 1978. — 239 с. тощо.

<sup>6</sup> Романовський В. Нариси з архівознавства. — Х., 1927. — С. 19.

<sup>7</sup> К 80-летию декрета «О реорганизации и централизации архивного дела в РСФСР» // Отечественные архивы. — 1998. — № 2. — С. 31-34.

<sup>8</sup> ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 4, спр. 2, арк. 4-4 зв.

<sup>9</sup> Артизов А. Н. Размышления о советском архивном деле, навеянные чтением книги Т. И. Хорхординой «История Отечества и архивы. 1917-1980-е гг.» // Отечественные архивы. — 1998. — № 2. — С. 117-120.

<sup>10</sup> Савин В. А. Государственный архивный фонд России: генезис понятия // Отечественные архивы. — 1999. — № 1. — С. 27-38.

<sup>11</sup> Брук Я. В. Д., Стендам Э. Международное архивное сотрудничество, осуществляемое Советом Европы // Отечественные архивы. — 1996. — № 2. — С. 98-101.

<sup>12</sup> Грушевський О. Наші наукові потреби // Пам'ятки. — Т. 1. — К., 1998. — С. 56-57.

<sup>13</sup> Евенко Л. И. Уроки американского менеджмента (вступит. Статья) // Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер. с англ. — М.: Дело, 1992. — С. 14-15.

<sup>14</sup> Див.: Рад. арх. — 1931. — №3. — С. 4.

<sup>15</sup> Див.: Архіви України. — 1991. — № 2. — С. 4-5.

- <sup>16</sup> Ларин М. В. О научном и информационном обеспечении разработки управленческих решений // Управление в архивном деле. Федеральные, региональные и муниципальные архивы. Архивист как государственный служащий: Материалы международного семинара 21-23 марта 1995 г., Москва. — М., 1995. — С. 116-120.
- <sup>17</sup> Мазин К. Д. Проекты архивной реформы в России конца XIX — нач. XX вв. Автореф. дисс... канд. ист. наук. — М., 1987. — С. 5.
- <sup>18</sup> Плате А. Стратегия ЮНЕСКО по поддержке развития архивного дела в странах Восточной Европы, вступивших на путь демократизации // Управление в архивном деле. Федеральные, региональные и муниципальные архивы. Архивист как государственный служащий: Материалы международного семинара 21-23 марта 1995 г., Москва. — М., 1995. — С. 10.
- <sup>19</sup> Клейе-Мишо Р. Органы государственного управления и архивы во Франции // Управление в архивном деле. Федеральные, региональные и муниципальные архивы. Архивист как государственный служащий: Материалы международного семинара 21-23 марта 1995 г., Москва. — М., 1995. — С. 30-41.
- <sup>20</sup> Тайек С. Практическое руководство архивным учреждением: методы управления (Опыт Соединенного Королевства) // Управление в архивном деле. Федеральные, региональные и муниципальные архивы. Архивист как государственный служащий: Материалы международного семинара 21-23 марта 1995 г., Москва. — М., 1995. — С. 54-63.
- <sup>21</sup> Витт Р. Децентрализованная архивная политика на примере Федеративной Республики Германии // Управление в архивном деле. Федеральные, региональные и муниципальные архивы. Архивист как государственный служащий: Материалы международного семинара 21-23 марта 1995 г., Москва. — М., 1995. — С. 41-54.
- <sup>22</sup> Новохатский К. Е. Архивные отделы в Украине — «возвращаться нет смысла» // Отечественные архивы. — 1992. — № 4. — С. 113-115.
- <sup>23</sup> Дубровіна Л. А. Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи // Студії з архівної справи та документознавства. Т. 3. — 1998. — С. 6-17; Матяш І., Калакура Я., Лозицький В., Селівєрстова К. Концепція підготовки та післядипломної освіти кадрів для архівних установ України // Студії з архівної справи та документознавства. — Т. 3. — 1998. — С. 17-25.
- <sup>24</sup> Теория // Философский энциклопедический словарь. — М., 1983. — С. 677.
- <sup>25</sup> Організація комп'ютерного діловодства в установах. Програмно-апаратне забезпечення: Метод. рек. / Упоряд. А. Л. Маньковський. — К.: УДНДІАСД, 1998. — 25 с.; Методика і критерії виявлення і включення унікальних документальних пам'яток Національного архівного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання / ГАУ при КМ України; УДНДІАСД; Упоряд. Захарченко Т. М., Кентій А. В. (керівник), Ляхоцький В. П., Матяш І. Б., Новохатський К. С. — К., 1999. — 18 с.; Примірна інструкція з діловодства в центральних архівних установах України, Державному архіві при Раді міністрів Автономної Республіки Крим, державних архівах областей, міст Києва і Севастополя / Упоряд. Загорєцька О. М. — К.: УДНДІАСД, 1999. — 62 с.; Засоби захисту інформації в системах комп'ютерного діловодства: Практичний словник / Упоряд. Маньковський А. Л. — К.: УДНДІАСД, 1999. — 36 с. тощо.
- <sup>26</sup> Архівістика: Термінологічний словник / Авт.-упоряд.: К. С. Новохатський, К. Т. Селівєрстова та ін. — К., 1998. — 106 с.; Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / Редкол.: Я. С. Калакура та ін. — К., 1998. — 316 с.; Войцехівська І. Н., Ляхоцький В. П. Епістологія: Корот. історич. нарис. — К.: УДНДІАСД, 1998. — 54 с. тощо.
- <sup>27</sup> Архівознавство: Підручник. — Х., 1932. — С. 33-34.
- <sup>28</sup> Матяш І. Архівна справа в Україні 1917-1921 рр.: особи, події, здобутки // Пам'ятки. — Т. 1. — К., 1998. — С. 4-10.
- <sup>29</sup> Коваль О. М. В. Модзалевський і архівна реформа в Україні (1918-1920) // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи. — Ч. 1. — К., 1997. — С. 253-259.
- <sup>30</sup> Папакін Г. В. Павло Скоропадський та архівна справа в Українській державі 1918 р. До постановки проблеми // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи. — Ч. 1. — К., 1997. — С. 118-123.
- <sup>31</sup> Матяш І. Модель організації архівної справи доби Центральної Ради // Центральна Рада і український державотворчий процес: Матеріали наук. конф. 20 березня 1997 р. — Ч. 2. — К., 1997. — С. 285-291.
- <sup>32</sup> Пам'ятки. — Т. 1. — К., 1998. — 226 с.
- <sup>33</sup> Лозицький В. Управління архівною справою в Україні: історія, пролеми, перспективи // Констати. — 1996. — № 2. — С. 8.
- <sup>34</sup> Archives in the European Union. Report of the Group of Experts on the Coordination of Archives 0//European Comission, Secretariat-General. Luxembourg, 1994. — 102 p.; Совет Европы и архивы // Отечественные архивы. — 1996. — № 3. — С. 102-106.
- <sup>35</sup> Directory: 1997 / ICA. — Paris, 1997. — P. 78-92.

Анатолій Шурубуря

## НОВІ УКРАЇНСЬКІ СТАНДАРТИ З ОРГАНІЗАЦІЇ ЗБЕРІГАННЯ ДОКУМЕНТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Серед нормативних документів, що регламентують організацію архівної справи, провідне місце посідають державні стандарти. Їхне розроблення в Україні тільки розпочато. Зокрема, підготовку комплексу галузевих стандартів України з питань зберігання документів Національного архівного фонду здійснює Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (УДНДІАСД).

За замовленням Головного архівного управління України і планом науково-дослідної роботи УДНДІАСД розроблено галузевий стандарт України ГСТУ 55.001-98 «Документи з паперовими носіями. Правила зберігання Національного архівного фонду. Технічні вимоги». Його остаточною редакцією була узгоджена з Управлінням державної пожежної охорони МВС України, Українським центром державного санітарно-епідеміологічного нагляду Міністерства охорони здоров'я України, Державним комітетом України у справах містобудування і архітектури, Центральним державним архівом вищих органів влади та управління України, Центральним державним історичним архівом України у м. Києві, Центральним державним науково-технічним архівом України, Центральним державним архівом-музеєм літератури і мистецтва України. Після цього стандарт було затверджено і надано чинності з 1 січня 1999 року наказом ГАУ України від 20.08.1998 р. № 47 і зареєстровано Українським науково-дослідним інститутом стандартизації, сертифікації та інформатики Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації за № 804/200290 від 14. 12. 1998 р.

Стандарт має сприяти вирішенню проблеми збереження цінної інформації, яка знаходиться у фондах архівних установ і є неоціненним національним надбанням для прийдешніх поколінь.

При розробленні стандарту використано відповідні положення законів України «Про Національний архівний фонд і архівні установи»<sup>1</sup> і «Про пожежну безпеку»<sup>2</sup>, галузевого стандарту ОСТ 55.6-85 «Документи на бумажних носителях. Правила державного зберігання. Технічні вимоги»<sup>3</sup>, «Основних правил роботи державних архівів СРСР»<sup>4</sup> та інших стандартів і нормативно-технічних документів архівної галузі з врахуванням науково-технічних досягнень останніх років, узагальнено та систематизовано досвід, накопичений у цій галузі<sup>5</sup>.

Стандарт розроблено згідно вимог Державної системи стандартизації України до побудови, викладу та оформлення стандартів<sup>6</sup>, тому структура стандарту зазнала значних змін порівняно з ОСТ 55.6-85<sup>3</sup>.

Структура ГСТУ обумовлена необхідністю дотримання відповідної послідовності виконуваних в архіві робіт, починаючи від надходження на державне зберігання до організації користування документами.

Цей стандарт поширюється на всі види документів, матеріальною основою яких є папір (окрім фотодокументів), а також береста, папірус, пергамент.

Стандарт встановлює технічні вимоги до:

- будівель і робочих приміщень архівів;
- режимів зберігання документів: санітарно-гігієнічного, світлового та температурно-вологісного;
- порядку організації контролю за фізичним станом документів;
- комплексу заходів щодо забезпечення збереженості документів під час надходження на державне зберігання, постійного зберігання, спеціального оброблення, користування та транспортування.

Вимоги цього стандарту обов'язкові для державних архівів і архівних підрозділів державних органів, підприємств, установ та організацій України, що здійснюють зберігання документів Національного архівного фонду. Їх необхідно враховувати під час проектування, будівництва, оснащення та експлуатації будівель архівів.

Стандарт складається з тринадцяти розділів: «Галузь використання», «Нормативні посилання», «Визначення», «Будівлі архівів», «Комплекс приміщень архіву», «Забезпечення збереженості документів під час надходження на державне зберігання», «Забезпечення збереженості документів під час зберігання», «Контроль фізичного стану документів», «Забезпечення збереженості документів під час використання», «Забезпечення збереженості документів під час переміщення та транспортування», «Забезпечення збереженості особливо цінних документів та унікальних документальних пам'яток», «Вимоги безпеки», «Організація охоронного режиму приміщень державних архівних установ», а також трьох додатків: «Засоби вимірювання та регулювання температурно-вологісного режиму зберігання документів», «Реєстрація показників контрольно-вимірювальних приладів у архівах», «Оптимізація температурно-вологісного режиму в архівосховищах». Перші два додатки — рекомендаційні, третій — обов'язковий.

Розділи «Нормативні посилання», «Визначення» та «Організація охоронного режиму приміщень державних архівних установ» розроблені вперше. Вимоги безпеки праці при проведенні робіт із реставрації та консервації, дезінфекції та дезінсекції документів зведено в окремий новий розділ — «Вимоги безпеки».

В розділі «Нормативні посилання» наведено посилання на низку стандартів та нормативних документів, які використані при розробленні стандарту.

В розділі «Визначення» подані терміни та визначення, що використовуються згідно вимог відповідних стандартів<sup>3, 7, 8</sup>.

Вимоги стандарту поширюються на проектування спорудження та реконструкцію будівель архівів і на окремі архівні приміщення в будівлях іншого призначення. Уточнені вимоги щодо розміщення будівель архівів в місцях, віддалених від пожежонебезпечних об'єктів та від об'єктів, які забруднюють повітря агресивними газами та пилом, враховуваний стан забруднення повітря в районах будівництва архівів. Наведені види шкідливих домішок в атмосферному повітрі, середньодобовий вміст яких не повинен перевищувати гранично допустимі концентрації.

Експлуатацію архівних будівель необхідно здійснювати згідно з вимогами пожежної безпеки<sup>2, 9, 10, 11</sup>.

Визначені вимоги щодо розміщення документів в пристосованих будівлях (приміщеннях).

Стандартом визначені вимоги до комплексу приміщень архіву. Будівлі (група будівель) архіву — це комплекс основних і допоміжних приміщень для виконання функціональних завдань архіву щодо зберігання, оброблення, користування документами і допоміжних функцій адміністративно-господарського, технічного та побутового характеру.

Приміщення основного призначення, їх розміщення й обладнання повинні забезпечувати раціональний взаємозв'язок функціональних підрозділів архіву, збереженість документів на всіх ділянках роботи з ними, дотримання вимог охорони праці, техніки безпеки, пожежної безпеки та виробничої санітарії.

До приміщень основного призначення віднесено: сховища; робочі приміщення працівників архіву; приміщення для приймання та тимчасового зберігання, акліматизації документів; приміщення для ізоляції, знепилювання, дезінфекції та дезінсекції уражених документів; приміщення для переплетення та реставрації документів; приміщення для приготування клеїв і розчинів; приміщення для відтворення документів (мікрофільмування, електрофотокопіювання, фотореставрація тощо); приміщення для зберігання облікових документів та науково-довідкового апарату; комплекс читального залу (читальний зал, дільниця видавання, дільниця інформаційно-пошукових систем, тимчасове сховище, зал для читання мікрофотокопій, сховище для їхнього зберігання); науково-довідкова бібліотека (довідково-інформаційний фонд) зі сховищем, каталогами, місцями для читачів; методичний кабінет; виставковий кабінет; допоміжні приміщення (гардероб, приміщення для приймання їжі, вбиральні тощо);

Уточнені вимоги до облаштування архівосховищ, до систем кондиціонування та вентиляції, водопостачання та каналізації, до системи електропостачання, до будівельних матеріалів, які використовуються для внутрішнього опорядження сховища.

Сховища обладнуються стаціонарними металевими стелажми, допускається експлуатація наявних дерев'яних стелажів, оброблених вогнезахисними композиціями. Для забезпечення циркуляції повітря відстань між рядами стелажів (головний прохід) повинен бути не менше 1,2 м; відстань між стелажми — не менше 0,8 м; відстань між зовнішньою стіною будівлі та стелажми — не менше 0,8 м; відстань між підлогою та нижньою полицею стелажу — не менше 0,2 м; відстань між стелажми та опалювальними системами — не менше 1,1 м.

Документи, які надійшли до архіву на державне зберігання, проходять обов'язковий етап тимчасового зберігання (карантин) у приміщенні для приймання та тимчасового зберігання або у відповідних технологічних приміщеннях для спеціального оброблення (акліматизації, знепилювання, дезінфекції, дезінсекції).

В період карантину здійснюється комплекс контрольно-профілактичних заходів, який включає перевірку фізичного стану документів і встановлення потреби в спеціальному санітарно-гігієнічному обробленні. Перевірка фізичного стану проводиться з метою виявлення документів, уражених біологічними шкідниками; вологих документів; документів з дефектами носія та тексту; ступеня запиленості документів. Санітарно-гігієнічне оброблення документів проводиться у випадку ураження біологічними шкідниками (пліснява, комахи) дезінфекції, дезінсекції.

Акліматизація документів проводиться у спеціальному приміщенні за умови інтенсивного провітрювання. Обов'язковий етап акліматизації підлягають:

I група — документи з високим ступенем вологості, які зазнали прямої дії води (намокання документів в екстремальних умовах затоплення, пожежогасіння тощо);

II група — документи з помірним ступенем вологості, які зазнали короткострокової дії опадів або довготривалого зберігання у приміщеннях з відносною вологістю від 80% до 90%;

III група — документи з низьким ступенем вологості, які зазнали короткочасної дії вологи повітря (перевезення закритим транспортом під час дощу, туману не довше однієї доби).

Документи I групи слід акліматизувати не менше десяти діб при температурі від 25 °С до 30 °С та відносній вологості повітря від 20 % до 40 %. Документи слід розгорнути або розвісити, попередньо видаливши з них надлишок вологи пористим папером, провести примусове нагрівання повітря в приміщенні, обдування документів теплим повітрям при температурі від 30 °С до 40 °С, застосовувати вакуумні засоби сушіння.

Документи II групи слід акліматизувати в розгорнутому вигляді при температурі від 15 °С до 25 °С не менше трьох (при відносній вологості від 30 % до 40 %) — п'яти діб (при відносній вологості від 50 % до 60 %).

Документи III групи потрібно акліматизувати при температурі від 15 °С до 25 °С та відносній вологості повітря від 30 % до 60 % не менше однієї (в розгорнутому вигляді) (двох діб (у стопах).

Знепилювання документів необхідно проводити з урахуванням ступеня їхньої запиленості, фізичного та санітарно-гігієнічного стану. Обов'язковому знепилюванню підлягають коробки, папки, обкладинки і корінці палітурок документів. Особливо цінні документи, унікальні документальні пам'ятки, а також документи з високим ступенем забруднення та запилення, зі слідами старої плісняви тощо слід знепилювати поаркушно.

Під час знепилювання необхідно дотримуватися загальної технологічної послідовності операцій:

- вологі запилені документи висушити в приміщенні акліматизації, а потім знепилити;
- вологі (I група) запилені документи, пошкоджені біологічними шкідниками, звільнити від надлишку вологи пористим папером, а потім дезінфікувати, висушити і знепилити;
- вологі (II та III групи) запилені документи, пошкоджені біологічними шкідниками, послідовно дезінфікувати, висушити, знепилити;
- сухі запилені документи, пошкоджені біологічними шкідниками, знепилити після їхньої дезінфекції (дезінсекції).

Можлива зміна загальної послідовності технологічних операцій з урахуванням фізичного стану документів та методів дезінфекції (дезінсекції).

Під час карантину в приміщенні для приймання та тимчасового зберігання документів слід проводити щоденне вологе прибирання із застосуванням розчину формаліну (2 %) чи розчину катаміну АБ (4 %), а після закінчення карантину — вологе прибирання стелажів, столів, полиць. У разі виявлення комах необхідно провести оброблення приміщення в режимі місцевої дезінфекції.

Документи слід зберігати в коробках або папках на стелажах (у шафах, сейфах) у горизонтальному чи вертикальному положенні, карти зберігаються підвишеними на висувних штангах. Забороняється зберігати документи на підлозі, підвіконнях, у нерозібраних столах.

У горизонтальному положенні рекомендується зберігати документи великого формату, в м'яких обкладинках або без них. Вони мають бути нещільно укладеними в коробки або папки.

У вертикальному положенні можна зберігати документи в твердих палітурках і ті, які щільно укладені в твердих папках.

Документи з паперовими носіями рекомендується зберігати при температурі від 17 °С до 19 °С і відносній вологості повітря від 50% до 55%. Різкі коливання температури та вологості не допускаються.

Температурно-вологісний режим зберігання документів контролюється шляхом регулярного вимірювання температури, відносної вологості кімнатного та зовнішнього повітря:

- у сховищах з кондиціонерами — двічі на тиждень;
- у сховищах без кондиціонерів — тричі на тиждень;
- за умов порушення режиму зберігання.

Параметри зовнішнього повітря необхідно заміряти безпосередньо або записувати за даними метеослужби.

Приміщення сховищ освітлюються лампами розжарювання в закритих плафонах із рівною зовнішньою поверхнею. Освітлення сховищ прямим сонячним світлом забороняється. Природне освітлення дозволяється за умови встановлення на вікнах світлорозсіювачів. Конструкція світильників має бути пожежобезпечною і запобігати механічному пошкодженню чи випадінню лампи.

Враховуючи, що пил є одним із негативних факторів, що впливає на збереженість документів, санітарно-гігієнічні роботи в архівосховищах необхідно проводити регулярно: щоденно — вологе прибирання підлоги та сухе прибирання полиць, стелажів і шаф; у плановому порядку, не рідше одного разу на місяць — санітарні дні, під час яких проводити вологе прибирання стелажів, шаф, плінтусів, підвіконь та знепилювання коробок із документами.

Середньодобовий вміст шкідливих домішок у повітрі архівосховищ не повинен перевищувати рівня, встановленого санітарними нормами, а саме (мг/м<sup>3</sup>): сірчистий ангідрид — 0,05; двоокис азоту — 0,04; хлор — 0,03; пил — 0,15; сажа — 0,05; завислі речовини — 0,05<sup>12</sup>.

Для захисту документів від пилу необхідно:

- забезпечити максимально можливу герметичність сховищ та обладнати вентиляційну систему протипиловими фільтрами;
- проводити систематичне вологе прибирання у сховищах;
- періодично (не рідше одного разу на рік) проводити знепилювання пилососами стелажів, шаф, коробок із документами, під час якого протирати водним розчином формаліну (2 %) або катаміну АБ (4 %) цокольні частини стелажів, підлогу, плінтуси та підвіконня;
- не допускати утворення щілин у підлозі та під плінтусами.

Забороняється заходити у сховища у верхньому одязі, мокрому брудному взутті, тримати там сумки, портфелі, зберігати картон, папір, старі меблі та інші сторонні предмети, зберігати та вживати їжу, палити, використовувати електронагрівачі та виконувати роботи з використанням відкритого вогню.

У сховищах із санітарно-гігієнічною метою можуть застосовуватися прилади й апаратура для перевірки стану повітря та документів, а також проводяться дезінфекційні заходи згідно з «Переліком пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні» та його щорічних доповнень, узгоджених із

Міністерством охорони здоров'я України. Виконання цих робіт слід проводити з дотриманням умов забезпечення збереженості документів та вимог безпеки праці.

У сховищах повинна забезпечуватися вільна циркуляція повітря, яка б виключала можливість утворення непровітрюваних зон.

На території та в будівлях архіву не допускається гніздування птахів та утримання тварин. Вікна у приміщеннях архіву, що відкриваються в теплі пори року, слід захищати сітками з діаметром отворів не більше 0,5 мм. Захисними сітками потрібно обладнувати також зовнішні вентиляційні отвори.

Забороняється розведення у сховищах квітів та вирощування на території архіву рослин, що належать до родин розоцвітих, зонтичних, складноцвітих та інших, на яких селяться шкідливі для документів комахи.

З метою своєчасного виявлення комах і плісняви потрібно двічі на рік (початок і кінець опалювального сезону) проводити обов'язкове ентомологічне та мікологічне обстеження документів (вибірково) та сховищ.

Якщо у сховищі виявлені біологічні шкідники, потрібно вжити термінових заходів щодо оброблення документів, засобів їхнього зберігання, приміщень.

Уражені пліснявою та комахами документи необхідно ізолювати та передати на дезінфекцію чи дезінсекцію. Для ізоляції документи слід загорнути в папір або плівку та розмістити в окремому приміщенні (ізоляторі).

Стелажи та шафи, в яких зберігалися уражені пліснявою документи, необхідно протерти водними розчинами формаліну (3 %) або катаміну АБ (5 %) і просушити.

Місцеву дезінфекцію сховищ слід проводити антисептиками згідно з «Переліком пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні» та його щорічних доповнень, узгоджених із Міністерством охорони здоров'я України. Підлогу, плінтуси, вікна, підвіконня, стіни необхідно обробити інсектицидами на висоту не менше, ніж 1,5 м. Документи обробленню вказаними препаратами не підлягають.

У випадку масового ураження документів слід провести загальну дезінфекцію та дезінсекцію сховищ і документів, які там зберігаються, силами санітарно-епідеміологічних станцій або карантинних служб під контролем працівників архіву.

У разі пліснявиння стін (підлоги, стелі), необхідно зняти штукатурку та фарбу, обробити поверхню розчином формаліну концентрації від 3 % до 5 % та провести ремонт з додаванням у будівельні матеріали розчинів антисептиків.

Знищення гризунів слід проводити силами санепідемстанцій.

У державних архівах здійснюється обов'язковий контроль фізичного стану документів, які надходять на зберігання і тих, що зберігаються. Мета цього контролю — виявлення пошкоджених і уражених документів, їх облік, спеціальне оброблення та реставрація.

Контроль фізичного стану документів, які зберігаються в архіві, слід проводити під час здійснення перевірки наявності та стану справ, а також у процесі виконання будь-яких архівних робіт, які вимагають поаркушного перегляду справ (каталогізація, наведення запитів, експертиза цінності, тематичне виявлення, підготовка до мікрофільмування тощо).

Фізичний стан документів визначається візуально з урахуванням ступеню їх збереженості та наявності ознак руйнування носія чи тексту. У ході перевірки фізичного стану документів підлягають виявленню: документи, уражені біологічними шкідниками (пліснява, комахи); документи з фізико-хімічним руйнуванням носія; документи з фізико-хімічним руйнуванням тексту; вологі документи.

Використання документів слід проводити з дотриманням температурно-вологісних, світлових, санітарно-гігієнічних умов забезпечення їх збереженості. Під час використання документів необхідно забезпечити контроль їх фізичного стану.

Під час роботи з документами забороняється:

- залишати документи на робочих місцях у розкритому вигляді та без нагляду на тривалий час;
- піддавати документи дії прямого сонячного світла;
- деформувати документи, робити на них помітки, вставки та виправлення, вставляти закладки;
- змінювати порядок аркушів у справах з непідшитими документами;
- ксерокопіювати документи;
- знімати копії на кальку без накладання на документи твердої прозорої пластини, робити зліпки з воскових, сургучних та інших печаток і штампів;
- вилучати окремі документи та їх складові частини (креслення, фотографії, марки та ін.);
- вживати їжу на робочому місці.

Рівень освітлення під час використання документів не повинен перевищувати:

- на робочих столах — 100 лк;
- під час експонування документів — 50 лк.

Використання оригіналів документів для експонування, як правило, забороняється. Необхідно використовувати копії документів. Оригінали документів можуть експонуватися у виняткових випадках за умови обов'язкової наявності страхових копій і страхової оцінки кожного документа.

Під час експонування документів на виставках, як правило, застосовують режим штучного освітлення з використанням ламп розжарювання та розміщення документів у закритих вітринах, обладнання яких внутрішніми джерелами світла забороняється. У вільний від відвідувачів час документи, що експонуються, слід зберігати у темряві.

Під час виконання будь-яких робіт із відтворення документів слід забезпечити обмежену, лише технологічно необхідну експозицію документів під джерелом світла.

Слід обмежувати ксерокопіювання та сканування документів, насамперед унікальних і особливо цінних. На одне замовлення дозволяється робити не більше 50 аркушів копій. Впродовж року з одного документа дозволяється робити не більше однієї копії.

Переміщення та транспортування документів слід проводити з дотриманням вимог, які забезпечують їх фізичну збереженість, захист від механічних пошкоджень, дії світла, високої вологості, опадів.

Транспортні засоби й тара для перевезення документів повинні бути чистими. Повторне використання тари та пакувальних засобів забороняється.

Транспортування документів у межах населеного пункту дозволяється тільки в закритих автомашині за умов щільної укладки документів і за плюсової температури та вологості повітря від 30% до 70%.

Тривалість перевезення та перебування документів в відкритому повітрі при високій відносній вологості повітря (дощ, туман), повинна бути мінімальною. За таких умов необхідно застосовувати захисні вологонепроникні пакувальні засоби (полімерні мішки, плівки).

Перевезення та перебування документів при мінусовій температурі повинно максимально обмежуватися. Застосування герметичного упакування у цьому випадку не рекомендується. Для зимових перевезень необхідно використовувати закритий автотранспорт із кузовом, який опалюється.

На далекі відстані автомобільним, водним, повітряним та залізничним транспортом документи слід транспортувати упакованими, в критих транспортних засобах відповідно до правил перевезення цінних вантажів, встановлених для даного виду транспорту.

Документи щільно упаковуються в дерев'яні ящики, що вистилаються шаром водонепроникного матеріалу (полімерна плівка, імпрегнований або дубльований папір), а потім — обгортковим папером масою не менше 100 г/м<sup>2</sup>.

Водонепроникний захист необхідно передбачати в усіх випадках транспортування, зокрема й під час транспортування в спеціальних контейнерах, призначених для зберігання документів.

Після перевезення документи повинні пройти контрольну перевірку в установленому порядку, а у разі необхідності — акліматизацію та спеціальне оброблення.

Особливо цінні документи та унікальні документальні пам'ятки, за наявності необхідних умов, слід зберігати відокремлено та розміщувати в окремому сховищі або в ізольованій частині сховища.

Сховище особливо цінних документів та унікальних документальних пам'яток має бути обладнано автономною охороною та пожежною сигналізацією.

В екстремальних ситуаціях особливо цінні документи та унікальні документальні пам'ятки підлягають першочерговій евакуації.

Приміщення для постійного зберігання особливо цінних документів та унікальних документальних пам'яток має відповідати технічним вимогам до сховищ.

У діючих будівлях із нерегульованим кліматом для зберігання особливо цінних документів та унікальних документальних пам'яток слід відводити приміщення з кращими кліматичними характеристиками (сухі, добре провітрювані, з найменшим річним перепадом температур і відносної вологості повітря).

Забороняється зберігання особливо цінних документів та унікальних документальних пам'яток у підвальних і напівпідвальних приміщеннях.

Особливо цінні документи та унікальні документальні пам'ятки, що надходять на відокремлене зберігання (нові надходження та виявлені в архіві), повинні пройти контрольну-профілактичну перевірку.

Використання оригіналів особливо цінних документів та унікальних документальних пам'яток, як правило, забороняється.

Замість оригіналів слід використовувати копії особливо цінних документів та унікальних документальних пам'яток. У разі необхідності використання оригіналів, вони можуть бути видані лише за наявності страхових копій і страхової оцінки документів.

З метою забезпечення збереженості особливо цінних документів та унікальних документальних пам'яток створюється страховий фонд копій шляхом їх мікрофільмування або переведення на інші носії інформації, а також фонд користування копій цих документів.

Страховий фонд має зберігатися відокремлено як від оригіналів, так і від фонду користування, фонд користування — окремо від оригіналів.

Загальні вимоги пожежобезпеки — згідно «Правил пожежної безпеки України» та стандартів з пожежної безпеки<sup>2, 9, 10</sup> до території архівних установ:

- до всіх будівель має бути забезпечений вільний доступ;
- користування відкритим полум'ям (вогнища, факели) на території архівних установ (якщо це не пов'язано з технологічними процесами) забороняється;
- будівництво тимчасових споруд у протипожежних розривах між будівлями забороняється;
- у випадках, коли система міського водопостачання не може забезпечити потреби пожежогасіння водою, необхідно мати на території водойми — резервуари з достатнім запасом води.

Технологічне обладнання повинно бути забезпечене силовою електропроводкою із заземленням згідно з відповідним стандартом<sup>13</sup>.

Електропроводка в темних приміщеннях фотолaboratorій, у витяжних шафах, на реставраційних столах, в приміщеннях для дезінфекції та дезінсекції має відповідати нормам і правилам для вологих приміщень.

Забороняється експлуатація несправних опалювальних систем та вентиляційних установок. Вентиляційні установки, що обслуговують пожежовибухонебезпечні приміщення, повинні мати дистанційні пристрої включення (відключення) на випадок пожежі або аварії — відповідно до спеціально встановлених для кожного приміщення вимог.

Усі виробничі, складські, допоміжні та адміністративні споруди, архівосховища повинні бути обладнані засобами пожежогасіння (вогнегасники, пожежний інвентар, пожежні інструменти), системами автоматичного гасіння та оповіщення про пожежу.

Лабораторні та виробничі приміщення для спеціального оброблення та реставрації документів повинні бути обладнані центральним водяним опаленням, забезпечені питною водою згідно з стандартом<sup>14</sup>, мати загальну припливно-витяжну вентиляцію та місцеве відтягування повітря в окремих технологічних точках (раковини для миття, витяжні та сушильні шафи, апаратура з потужними джерелами світла, реставраційні столи для знепилювання тощо) згідно з санітарними нормами і правилами<sup>15</sup>.

Усі роботи, пов'язані з можливістю виділення токсичних або пожежо-, вибухонебезпечних парів та газів, повинні проводитися тільки у витяжних шафах.

Лабораторне устаткування (робочі поверхні столів, стелажів, витяжних шаф), що призначене для роботи з вибухонебезпечними речовинами, повинно мати негорюче покриття.

У лабораторних та виробничих приміщеннях забороняється використання та зберігання легкозаймистих (ЛЗР) та горючих (ГР) рідин у кількостях, що перевищують встановлену наказом по архіву норму для роботи однієї зміни. Зберігати ЛЗР та ГР слід в металевих шафах або ящиках з піддонами.



Загальні вимоги безпеки під час проведення реставраційних робіт і спеціального оброблення документів (дезінфекції, дезінсекції, акліматизації, знепилювання) — згідно вимог відповідних стандартів<sup>16, 17, 18</sup>:

— працівники лабораторних та виробничих приміщень повинні проходити інструктаж з техніки безпеки при роботі з хімічними речовинами та матеріалами;

— під час роботи з токсичними речовинами слід користуватися спецодягом (окуляри, гумові рукавиці, халати), використовувати респиратори або марлеві пов'язки.

Мікроклімат виробничих приміщень повинен відповідати вимогам санітарних норм.

Вміст газів і парів у повітрі лабораторій та виробничих приміщень архіву не повинен перевищувати гранично допустимих максимальних разових концентрацій, які встановлені<sup>17, 19</sup> (мг/м<sup>3</sup>): ацетон — 200; аміак — 20; бензол — 5; бензин — 300; дихлоретан — 10; ксилол (толуол) — 50; сірчана кислота — 1; оцтова кислота — 5; фенол — 0,3; озон — 0,1; формальдегід — 0,5; пил — 6. Контроль за станом повітря в лабораторних та виробничих приміщеннях повинен здійснюватися згідно з вимогами відповідних стандартів<sup>17, 19, 20</sup>.

Персонал, зайнятий на реставраційних роботах, повинен бути забезпечений засобами індивідуального захисту згідно з стандартом<sup>21</sup> та чинними нормативними документами.

Працівники архівів повинні бути забезпечені санітарно-побутовими приміщеннями згідно з СНиП 2.09.04-87<sup>22</sup> та медичним обслуговуванням.

Новим є розділ «Охоронний режим приміщень державних архівних установ», який регламентує порядок входу і виходу фізичних осіб із приміщень архіву, вносу (вивозу) документів і матеріальних цінностей, правил відвідування сховищ, опечатування у позаробочий час.

Документами, що дозволяють вхід і вихід з приміщень архіву, є:

— службове посвідчення — для працівників архівних установ;

— перепустка тимчасова — для учасників конференцій, нарад, семінарів та інших заходів;

— перепустка до читального залу архіву — для осіб, які працюють у читальному залі;

— перепустка разова — для осіб, які звертаються за отриманням довідок та для працевлаштування.

Документами, що дають право на винесення (вивезення) матеріальних цінностей та документів з приміщень архівів, є:

— перепустка на винесення (вивезення) матеріальних цінностей, підписана керівником архівної установи та головним бухгалтером;

— перепустка на винесення (вивезення) документів, підписана керівником архівної установи.

— перепустка на автотранспорт, що прибув з вантажем або за вантажем, підписується керівником архівної установи.

Порядок допуску працівників архіву у сховища визначається наказом керівника архівної установи.

Допуск обслуговуючого персоналу, працівників ремонтних служб у сховища дозволяється лише у супроводі хранителя фондів.

У кожному сховищі архіву ведеться книга обліку відвідувань сховища працівниками архіву (крім тих, що мають право постійного доступу) та сторонніми особами.

На посту охорони у вестибюлі архіву ведеться книга обліку відвідувань архіву.

Керівник архівної установи наказом визначає відповідальних за сховища архіву, на яких покладається персональна відповідальність за збереженість документів, а також працівників архіву, на яких покладається опечатування сховищ і службових приміщень.

Сховища та інші приміщення архіву, де зберігаються документи, підлягають опечатуванню. У кожному архіві ведеться облік печаток і штампів.

Сховища у робочий час зачиняються на ключ. Ключі від сховищ у робочий час знаходяться у хранителя фондів.

Ключі від сховищ у позаробочий час зберігаються під наглядом посту охорони.

В статті приведені положення і вимоги стандарту, які, як показала практика, викликають питання у працівників архівних установ.

Завершується розроблення другого галузевого стандарту України ГСТУ 55.002-99 «Фотодокументи. Правила зберігання Національного архівного фонду. Технічні вимоги». Цей стандарт буде поширюватися на оригінали та копії фотодокументів на правах оригіналів, а саме: негативи, дубль-негативи чорно-білі й кольорові, позитиви зображення чорно-білі й кольорові.

### Примітки

<sup>1</sup> Про Національний архівний фонд і архівні установи: Закон України № 3815 — XII від 24 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — К., 1994. — № 15. — С. 86.

<sup>2</sup> Про пожежну безпеку: Закон України № 3747—XII від 17 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — К., 1994. — № 5. — С. 21.

<sup>3</sup> ОСТ 55.6 (85) Документы на бумажных носителях. Правила государственного хранения. Технические требования. Взамен МРТУ 55-3-67; Введ. 01.01.86 / Главархив СССР. ВНИИДАД. — М., 1985. — 27 с.

<sup>4</sup> Основные правила работы государственных архивов СССР / ГАУ при Совете Министров СССР. — М., 1984. — С. 35-50.

<sup>5</sup> Вуек Л. М., Шурубур А. К. Аналіз фізичного стану документів Національного архівного фонду і умов їх зберігання в державних архівах України // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи. — К.: Головархів України, УДНДІАСД, 1996. — Ч. 2. — С. 207-211; Володіна О. П., Шурубур А. К., Рещетников С. В., Шевченко Л. О. Мікро-біологічний контроль повітря центральних державних архівів України // Тези та матеріали доповід. Міжнарод. наук.-практич. конф. «Реставрація музейних пам'яток в сучасних умовах. Проблеми та шляхи її вирішення». — К.: Нац. н.-д. реставр. центр України, 1998. — С. 19-21; Володіна О., Шурубур А., Рещетников С., Шевченко Л. Про мікробіологічний контроль повітря центральних державних архівів України // Студії з архівної справи та документознавства. — 1998. — Т. 3. — С. 57-62; Володіна О. П., Шевченко Л. О., Коваль Е. З., Шурубур А. К. Мікробіологічний стан документальних фондів держархівів України // Матеріали та тези доповід. II Міжнарод. наук.-практич. конф. «Проблеми збереження, консервації та реставрації музейних пам'яток». — К.: Нац. н.-д. реставр. центр України, 1999. — С. 18-19; Володіна О., Шевченко Л., Коваль Е., Шурубур А. Мікробіологічний стан документальних фондів центральних державних архівів України // Студії з архівної справи та документознавства. — 1999. — Т. 4. — С. 70-74.

<sup>6</sup> ДСТУ 1.0-93 Державна система стандартизації України. Основні положення; ДСТУ 1.2-93 Державна система стандартизації України. Порядок розроблення державних стандартів; ДСТУ 1.5-93 Державна система стандартизації. Загальні вимоги до побудови, викладу та оформлення стандартів.

<sup>7</sup> ГОСТ 7.48-90 Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Консервация документов. Основные термины и определения.

<sup>8</sup> ДСТУ 2732-94 Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення.

- <sup>9</sup> Правила пожежної безпеки України; Введ. 22.06.95 / УДПО МВС України. УкрНДБП. — К.: Укравхбудінформ, 1995. — 195 с.
- <sup>10</sup> ГОСТ 12.1.004-91 ССБТ. Пожарная безопасность. Общие требования.
- <sup>11</sup> СНиП 2.01.02-85 Противопожарные нормы.
- <sup>12</sup> Список ГДК № 3086-84, затверджений головним державним санітарним лікарем СРСР.
- <sup>13</sup> ГОСТ 12.1.030-81 ССБТ. Электробезопасность. Защитное заземление, зануление.
- <sup>14</sup> ГОСТ 2874-82 Вода питьевая. Гигиенические требования и контроль за качеством.
- <sup>15</sup> СНиП 2.04.05-91 Отопление. Вентиляция и кондиционирование.
- <sup>16</sup> ГОСТ 12.0.001-82 ССБТ. Основные положения.
- <sup>17</sup> ГОСТ 12.1.007-76 ССБТ. Вредные вещества. Классификация и общие требования безопасности.
- <sup>18</sup> ГОСТ 12.1.008-76 ССБТ. Биологическая безопасность. Общие требования.
- <sup>19</sup> ГОСТ 12.1.005-88 ССБТ. Общие санитарно-гигиенические требования к воздуху рабочей зоны.
- <sup>20</sup> МУ-МЗ № 5910-91 Методические указания по определению вредных веществ в воздухе рабочей зоны.
- <sup>21</sup> ГОСТ 12.4.011-89 ССБТ. Средства защиты работающих. Общие требования и классификация.
- <sup>22</sup> 28. СНиП 2.09.04-87 Административные и бытовые здания.

*Ярослав Калакура*

## АРХІВОЗНАВСТВО У ШЕВЧЕНКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

1999 рік — ювілейний для Національного університету імені Тараса Шевченка: виповнюється 165 років з часу його заснування. Ювілейний він і для колективу університетської кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, створеної 55 років тому в жовтні 1944 р. Є нагода, аби з висоти цих дат оглянути основні етапи розвитку архівознавства в університеті, підсумувати доробок кафедри щодо підготовки істориків-архівістів, узагальнити досвід минулих літ, а заодно привернути увагу до вузлових проблем подальших архівознавчих досліджень, актуальних напрямів і перспектив формування фахівців для архівної галузі України ХХІ ст. Цим питанням і присвячена пропонована стаття, що продовжує тему, порушену в попередніх публікаціях<sup>1</sup>.

Історія кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки невіддільна від історії Київського університету св. Володимира, в якому з перших років існування була започаткована підготовка професійних істориків і викладання тих дисциплін, які прямо чи опосередковано відбивають нинішній профіль кафедри. Кафедра вважає себе спадкоємцем тих традицій, які були закладені фундаторами історичного джерелознавства, археографії, архівознавства, історіографії, історичної географії, палеографії, геральдики, нумізматики та ін. дисциплін, а саме В. Антоновичем, М. Грушевським, М. Драгомановим, М. Іванишевим, В. Іконниковим, І. Каманіним, М. Костомаровим, П. Кулішем, О. Лазаревським, М. Максимовичем, В. Романовським та ін. З діяльністю учених університету пов'язане створення і діяльність Київської археографічної комісії, Київського архіву давніх актів, Товариства Нестора Літописця, видання «Київської старовини», «Літературно-наукового вісника», проведення археологічних з'їздів, на яких гостро порушувались питання архівної справи і підготовки архівістів.

І все ж, безпосередньо рішення про створення в Київському університеті кафедри архівознавства і архівного відділу були прийняті у серпні-жовтні 1944 р. Ще гриміли залпи гармат і «катюш» на західних рубежах України, йшли запеклі бої з нацистськими окупантами українських земель, а у звільненому, але зруйнованому Києві, у реєвакуйованому університеті робились перші кроки щодо створення архівознавчого осередку. З яких мотивів виходило керівництво республіки, вирішуючи питання підготовки архівістів у Києві? На нашу думку, спрацювали декілька факторів. По-перше, архівна галузь, зокрема, архіви, за роки війни зазнали величезних втрат, як документальних, так і матеріальних, кадрових. Були зруйновані архівосховища, сотні архівних працівників загинули на фронтах війни, частина архівістів була репресована сталінським режимом, а частина вивезена до Німеччини, або не повернулась з евакуації. Все це створило гострий дефіцит архівних працівників, а їх підготовку в таких масштабах вже не міг забезпечити Московський історико-архівний інститут. По-друге, сталінське керівництво створювало ілюзію перетворення союзних республік, в т. ч. й УРСР, у суверенні держави, особливо у зв'язку з вступом України до ООН. Хоч архівна галузь України залишалась у віданні союзного і республіканського наркоматів внутрішніх справ, закладались основи для її цивілізації та розширення, що теж диктувало збільшення потреб у спеціалістах з архівної справи. По-третє, це винятково широкі масштаби робіт, які належало виконати архівісту: впорядкування документів у зв'язку з їх реєвакуацією і реституцією; описування нових архівних фондів, створюваних на матеріалах злочинів окупаційного режиму, діяльності підпільних антифашистських організацій і партизанських загонів. Це вимагало високого професіоналізму архівістів. Треба мати на увазі й те, що тоталітарний режим розглядав архівну справу як один з інструментів своєї ідеології й політики. В архівних фондах були зафіксовані різноманітні відомості про громадян, які в будь-який час могли бути використані партійними, державними або каральними органами, а для цього потрібні були «надійні» люди нової генерації.

Нарешті, чому було вирішено готувати архівістів саме у Київському університеті. Очевидно, враховувалось, що це столичний університет, який знаходився під пильним наглядом республіканської влади, що в Києві зосереджувались основні центральні державні архіви та органи управління галуззю, що Київ відчував найбільшу

потребу в архівних кадрах. Бралось до уваги й те, що Київський університет мав порівняно кращі умови, педагогічні кадри, досвід та навчально-матеріальну базу.

29 вересня 1944 р. було видано наказ № 3597 по Нагородному Комісаріату освіти УРСР щодо утворення при історичному факультеті Київського університету ім. Т. Г. Шевченка відділу істориків-архівістів. На виконання цього циркуляру ректор університету В. Бондарчук своїм наказом за № 263 від 3 жовтня 1944 р. оголосив утворення у складі історичного університету кафедри архівознавства та відділу істориків-архівістів<sup>2</sup>. Декану факультету Ю. Білану було доручено розробити навчальний план цього відділу, укомплектувати кафедру.

Створення будь-якої нової кафедри завжди пов'язано з труднощами, насамперед, з підбором не тільки завідувача, але й кваліфікованих викладачів. Оскільки на факультеті практично не було фахівців з архівознавства, на завідування кафедрою університет запросив молодого, талановитого і перспективного історика-архівіста, випускника Московського історико-архівного інституту (1937 р.), начальника науково-видавничого відділу Архівного управління НКВС УРСР тридцятирічного кандидата історичних наук Федора Павловича Шевченка. 10 листопада 1944 р. наказом ректора його було призначено завідувачем кафедри архівознавства і допоміжних історичних дисциплін. У цьому відношенні кафедрі поталанило, адже Ф. Шевченко мав досвід практичної роботи в архівах, 1940 р. він був директором обласного архіву в Чернівцях, в 1941 р. очолював Краснодарський архів, а з 1942 р. працював в Архівному управлінні НКВС. 1943 р. він захистив кандидатську дисертацію про діяльність російських воявод у гетьманській Україні, мав досвід археографічної діяльності і нахил до педагогічної роботи. Ф. Шевченко з властивою йому енергійністю, ініціативністю та наполегливістю взявся за організацію навчально-методичної і наукової роботи, за підбір викладачів. За останнього пропозицією, на посаду старшого викладача кафедри за сумісництвом було призначено тодішнього начальника науково-методичного відділу Архівного управління НКВС УРСР, теж вихованця Московського історико-архівного інституту В. Стрельського. В'ячеслав Ілліч 1945-1947 рр. був директором Державного історичного архіву, а в довоєнні роки працював у архівах Миколаєва, в т. ч. завідував там кафедрою історії. Це допомогло йому швидко опанувати лекційні курси, в т. ч. архівознавства. У залученні В. Стрельського до роботи на кафедрі виявилась далекоглядність Ф. Шевченка, адже у вересні 1945 р. його призначили заступником голови Комісії з історії Великої Вітчизняної Війни, а завідування кафедрою було покладено на В. Стрельського. Федір Павлович залишався за сумісництвом викладачем кафедри, став доцентом, читав курс археографії, керував аспірантами.

Майже 40 років очолював кафедру В. Стрельський. Тут він здобув звання доцента, професора, захистив докторську дисертацію, був проректором університету. В. Стрельський був авторитетним істориком-архівістом, джерелознавцем, організатором науково-дослідної і навчально-методичної роботи. Він залучив до роботи на кафедрі відомих істориків-джерелознавців для читання професійно орієнтованих курсів. Зокрема, А. Введенський читав дипломатику, А. Грінберг — історію архівної справи в країнах Західної Європи, М. Варшавчик — історичну хронологію, метрологію, сфрагістику і палеографію, С. Яковлев — археографію та історію державних установ, з 1948 р. було запроваджено курс епіграфіки (А. Мацай), а з 1964 р. на кафедрі розпочав викладацьку роботу О. Долинський, який опанував ряд нових курсів, зокрема дипломатику. Наприкінці 60-их рр. на кафедру прийшли А. Іваненко та Р. Петренко, а 1981 р. С. Павленко.

З іменем В. Стрельського пов'язане становлення аспірантури на кафедрі, підготовка і публікація підручників, навчальних посібників, методичних розробок. 1963 р. вийшов друком посібник «Допоміжні історичні дисципліни», основи розділи якого «Джерелознавство», «Архівознавство», «Археографія» належали В. Стрельському. А. Введенський підготував розділ «Дипломатика». У написанні інших розділів посібника взяли участь В. Дядиченко та С. Яковлев. Цілу низку розвідок з джерелознавства, архівознавства, спеціальних історичних дисциплін викладачі кафедри опублікували на сторінках міжвідомчого збірника «Історичні джерела та їх використання» (1964-1972 рр.).

У 1970-х рр. діяльність архівної галузі дедалі більше централізувалась, а підготовка архівістів в основному зосереджувалась у Москві, інтерес до роботи архівного відділення з боку міністерства вищої освіти і Головархіву України знижувався, що й призвело до деякого згорання роботи і частково перепрофілювання кафедри. Сам завідувач кафедри більше зосереджувався на розробці джерелознавчих проблем. З-під його пера вийшов цілий ряд підручників з теорії і методики джерелознавства, з джерелознавства історії СРСР, з методики науково-дослідної роботи студентів<sup>3</sup>. Ідеологічні доктрини тих часів орієнтували істориків на так звані загальносоюзні проблеми, а українознавча тематика дедалі більше звужувалась або розроблялася лише в контексті союзних тем.

За неповними даними період з 1945 по 1982 р. тільки на стаціонарі кафедра підготувала більше 550 істориків-архівістів, близько 40 кандидатів наук<sup>4</sup>. За багаторічну роботу 1982 р. В. Стрельський був нагороджений орденом «Знак пошани».

У тому ж році у зв'язку з похилим віком і погіршенням стану здоров'я В'ячеслав Ілліч склав з себе обов'язки завідувача кафедри, залишаючись професором, а 1983 р. він помер.

Учений залишив десятки книг, сотні статей, багато учнів, послідовників і продовжувачів його починань згадують його доброю пам'яттю.

Активізувати підготовку архівістів почав відомий історик-джерелознавець, археограф, архівіст, Володимир Олександрович Замлинський, запрошений на завідування кафедрою у серпні 1982 р. Як і його попередники, він теж закінчив Московський історико-архівний інститут. За його плечима був досвід роботи в архівах Волині, в Інституті історії партії. При підтримці ректорату кафедра уклала угоду про співробітництво з Головним архівним управлінням, ініціювала цільовий прийом архівістів-практиків на заочну форму навчання, проведення наукових конференцій, підготувала бібліографічний довідник з історичних дисциплін<sup>5</sup>.

Однак пріоритетне місце у роботі кафедри продовжувало залишатися за джерелознавством, відсуваючи на другий план архівознавство. 1987 р. було змінено назву кафедри на кафедру джерелознавства та архівознавства, спеціальність реорганізували у спеціалізацію з кількістю студентів 8-10 осіб. Помітною подією в житті кафедри стало проведення у Києві у червні 1990 р. Всесоюзної наукової конференції «Перебудова в історичній науці і проблеми джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін». Основна увага на конференції приділялась пошуку нових підходів до використання та інтерпретації джерел, підвищенню ролі спеціальних історичних дисциплін у формуванні істориків, розгортання історіографічних досліджень.

З 90-х років започатковується новий, сучасний етап у розвитку кафедри, у підготовці архівістів. Проголошення суверенітету і державної незалежності України, прийняття Верховною Радою Закону «Про Національний архівний фонд і архівні установи» поставило перед університетом, історичним факультетом і кафедрою принципово нове завдання — стати національним центром наукового і навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців з архівознавства. Колектив кафедри на чолі з В. Замлинським розгорнув підготовчу роботу в цьому напрямі. Було розроблено новий навчальний план з архівознавства, програму його методичного забезпечення, опрацьовано тематику і проспект нових досліджень, серед них особлива увага приділялась підготовці навчальних підручників і посібників. На чільне місце ставились питання нового бачення історії України, її джерельної бази, очищення від «фальсифікації» і спотворень. 1992 р. зусиллями кафедри у співпраці з Інститутом історії України, ряду вузів побачив світ навчально-методичний посібник із спеціальних історичних дисциплін<sup>6</sup>. Вперше було здійснено комплексний підхід до з'ясування предмету кожної дисципліни в контексті джерелознавства. Викладачі кафедри взяли участь у підготовці унікального дослідження «Історія України в особах» у двох частинах. На жаль, у розпалі реалізації цих планів Володимира Олександровича у грудні 1993 р. не стало.

Виконання обов'язків завідувача кафедри тимчасово було покладено на доц. Ю. Сороку, а в листопаді 1994 р. Вчена рада університету обрала завідувачем автора цих рядків. Для мене це була і висока честь і водночас розуміння великої відповідальності перед пам'яттю про своїх попередників, перед колективом кафедри. Продовжуючи втілення в життя розробленої програми і уточнюючи її, вдалося забезпечити зростання складу викладачів кафедри, зміцнити її матеріальну базу, збільшити кількість студентів архівознавчого відділення. З метою зосередження колективу, насамперед, на підготовці істориків-архівістів і розробки вузлових архівознавчих проблем було змінено назву кафедри. Її нова назва — кафедра архівознавства та спеціальних історичних дисциплін — більш повно відбиває її профіль, як випускової. Це дозволило визначити пріоритети в роботі, переорієнтувати усіх викладачів на архівознавчо-джерелознавчий напрям.

1995 р. кафедрі довелося зустрітися з деякими непередбаченими і неприємними подіями, зокрема, з рішенням лазаренківського уряду про виключення з номенклатури спеціальностей вищої школи архівознавства. Разом з Головархівом України, його новим керівництвом в особі професора Р. Пирого було потрачено майже два роки, аби відновити спеціальність у трьох її рівнях: бакалавр, спеціаліст, магістр. Після прийняття позитивного рішення було розроблено весь комплекс документів, включаючи концепцію архівознавчої освіти, її державний стандарт, модель спеціаліста, навчальний план, навчальні програми дисциплін для ліцензування спеціальності «архівознавство» за напрямом «Історія» в Київському університеті імені Тараса Шевченка.

Зараз у колективі кафедри 9 викладачів, у т. ч. 3 доктори наук, професори (Я. Калакура, Б. Корольов, М. Щербак), 6 кандидатів наук, доцентів (І. Войцехівська, А. Зубко, А. Іваненко, С. Павленко, М. Палієнко, Ю. Сорока). При кафедрі функціонує аспірантура (6 аспірантів), докторантура (2 докторанти), консультаційний пункт (5 осіб). Особливо радує те, що підвищився інтерес і зросла популярність спеціальності архівознавство серед студентів.

З березня 1995 р. діє нова угода з Головним архівним управлінням України про співробітництво на період до 2005 р., підписана ректором університету В. Скопенком та тодішнім начальником Головархіву Б. Іваненком. Вона передбачає об'єднання сил науковців і практиків архівної справи для поліпшення підготовки архівознавців і розвитку наукових досліджень. Особливе місце в цій програмі відводиться творчим зв'язкам з Українським державним науково-дослідним інститутом архівної справи і документознавства, з Інститутом української археографії і джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України (подібна угода укладена в грудні 1998 р.), з Інститутом рукопису НБУ ім. В. Вернадського та ін. інституціями.

Практичним результатом цього співробітництва стала підготовка і видання першого національного підручника з архівознавства, довідника з джерелознавства історії України, термінологічного словника з архівістики тощо<sup>7</sup>.

Усі ці видання мають унікальний характер. Особливо високу оцінку архівознавчої громадськості, а також студентів дістав підручник «Архівознавство». До його написання було залучено провідних теоретиків і практиків архівної справи, в т. ч. докторів наук Г. Боряка, Л. Дубровіну, Р. Пирого, М. Щербака, канд. наук К. Климову, В. Ляхоцького, І. Матяш та ін. Автори розглядають архівознавство як цілісну наукову систему і комплексну навчальну дисципліну, що вивчає в органічній єдності історію, теорію і методику архівної справи. Відштовхуючись від національних традицій і зарубіжного досвіду архівознавства, авторський колектив висвітлює основні етапи формування архівної системи України, її еволюцію на шляхах демократизації та децентралізації, інтегруючи роль Національного архівного фонду, сучасні підходи до класифікації документів, експертизи їхньої цінності. Значне місце в підручнику зайняли питання, пов'язані з принципами комплектування архівів, оптимізацією зберігання, реставрації документів, з застосуванням новітніх інформаційних технологій в архівній справі та науково-дослідній роботі в цій галузі.

Критичне засвоєння уроків національної архівістики у зіставленні з досвідом зарубіжних держав, теоретичне осмислення сучасних проблем збереження історичної пам'яті є неодмінною умовою підготовки висококваліфікованих істориків-архівістів третього тисячоліття, прищеплення їм історико-філософського підходу до архівів як феномена духовної культури людства.

Розроблена кафедрою у співпраці з Головархівом України, Українським державним науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства, іншими інституціями концепція підготовки та післядипломної освіти кадрів для архівних установ України передбачає оволодіння як циклом загальноосвітніх та соціально-економічних дисциплін, так і фундаментальних і професійно-орієнтованих дисциплін, комплексом практичних навиків роботи в архівній галузі.

Значне місце в теоретичній підготовці істориків-архівістів відводиться джерелознавчій історіографічній та історіософській підготовці. Всі джерелознавчі спецкурси: з історії української державності, політичних партій, руху опору, культури та ін. читаються з обов'язковим залученням архівних фондів.

Новий навчальний план підготовки істориків-архівістів передбачає вивчення студентами кількох іноземних мов, у т. ч. польської та турецької (індивідуально).

За денною і заочною формою навчання університет протягом останніх років підготував понад 1600 істориків-архівістів, багато з яких працюють на провідних посадах у центральних і місцевих архівах України, в Головному архівному управлінні, в Українському державному науково-дослідному інституті архівної справи та документознавства, в інших наукових і навчальних закладах, перебувають на державній службі.

За останні роки помітно підвищився рівень теоретичної і практичної підготовки випускників, впроваджено більше 20 нових навчальних професійно-орієнтованих курсів, завершується написання комплексу національних підручників і посібників з базових дисциплін спеціальності, в т. ч. з археографії та історичного джерелознавства.

Колектив кафедри далекий від самозадоволення, оскільки бачить і «вузькі місця» в своїй роботі. Все ще відстає рівень практичної підготовки архівістів порівняно з зарубіжним досвідом організації архівної справи, особливо в опануванні новітніх технологій архівістики, комп'ютерних систем, в роботі з технотронними документами; очікуються певні зміни професорсько-викладацького складу кафедри, приплив молодих сил, проводиться робота щодо зміцнення матеріально-технічної бази кафедри, створення спеціалізованої аудиторії та навчальної лабораторії.

Вступаючи в ХХІ ст., кафедра прагне зберегти і примножити позитивний досвід і набутки попередніх років, повніше використати їх у підготовці нової генерації істориків-архівістів як передової частини української інтелігенції, що має відіграти пріоритетну роль у збереженні історичної пам'яті, утвердженні гуманістичних цінностей.

#### Примітки

<sup>1</sup> Замлинський В.О., Стрельський В.І., Іваненко А.М. Розробка спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін // Вісн. Київ. ун-ту. Історичні науки. — К., 1984. — № 26; Калакура Я.С. Спеціальні історичні дисципліни в Національному університеті імені Тараса Шевченка // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. — К., 1997; Його ж. Сучасна концепція архівознавчої освіти // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи. — Ч. 1. — К., 1997; Матяш І., Калакура Я., Лозицький В., Селіверстова К. Концепція підготовки та післядипломної освіти кадрів для архівних установ України // Студії з архівної справи та документознавства. — Т. 3. — К., 1998 та ін.

<sup>2</sup> Державний архів м. Києва, ф. 1246, оп. 5, спр. 27, арк. 211.

<sup>3</sup> Стрельський В.І. Джерелознавство історії СРСР: Період імперіалізму. — К., 1961; Його ж. Теория и методика источниковедения истории СССР. — К., 1968; Основы научно-исследовательской работы студентов. — К., 1981 та ін.

<sup>4</sup> Стрельський Вячеслав Ильич: Библиографический указатель ученого. — К., 1987. — С. 6.

<sup>5</sup> Исторические дисциплины: Краткий библиографический справочник-указатель. — К., 1990.

<sup>6</sup> Специальные исторические дисциплины. — К., 1992.

<sup>7</sup> Архівознавство: Підручник / Гол. ред. Я.С. Калакура. — К., 1998; Джерелознавство історії України: Довідник / Гол. ред. М.Я. Варшавчик; Архівістика. Термінологічний словник / Авт.-упор. Новохатський К., Селіверстова К. та ін. — К., 1998.

*Михайло Довбищенко*

### ДО ПИТАННЯ ПРО НОВІ НАПРЯМИ ВИКЛАДАЦЬКОЇ РОБОТИ НА КАФЕДРІ АРХІВОЗНАВСТВА КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

Досвід практичної роботи в архівах свідчить про суттєві недоліки у справі підготовки фахових архівістів у вузах України. Це стосується передусім питань практичної роботи з документами і, в першу чергу, з давніми актами. Актуальність цієї проблеми стає цілком зрозумілою, якщо взяти до уваги, що в архівах, бібліотеках та музеях нашої держави зберігається величезна кількість документів, які стосуються історії України XVI–XVIII ст. Ці документи написані староукраїнською, польською та латинською мовами, тому їх якісне опрацювання в архівах передбачає знання вищезгаданих мов та палеографії. На жаль, досі в Київському університеті культури і мистецтв викладався лише теоретичний курс палеографії. Неповний курс латинської мови читався тільки в деяких групах, а курси польської та староукраїнської мови не викладалися зовсім. Краща ситуація з викладанням згаданих дисциплін склалася в Національному університеті імені Тараса Шевченка, але і там студенти не отримують належних теоретичних і практичних знань, необхідних для роботи з давніми актами.

З огляду на вищевикладене, кафедрою архівознавства було визнано за доцільне ввести нові дисципліни, які б дали змогу покращити ситуацію у справі підготовки фахівців з архівної справи.

Найперше, автор цієї статті запропонував ввести до викладання розширений курс палеографії. Програма курсу передбачає, крім теоретичної частини, введення комплексу практичних занять, без яких викладання цього предмету втрачає сенс. З цією метою було підготовлено близько 100 аркушів якісних копій документів з фондів

Центрального державного історичного архіву України в м. Києві та Головного історичного архіву в м. Варшаві. За допомогою цього матеріалу студенти мають отримати практичні знання для наукового опрацювання давніх актів, які передбачають копіювання, читання та переклад тексту, складання анотацій та формування науково-довідкового апарату. Зважаючи на те, що в архівах України зберігаються документи, які відрізняються між собою як за типом письма, так і ступінню фізичної збереженості, автором цієї статті було визнано за доцільне виробити певні критерії для диференційованого підходу до наукового опрацювання давніх рукописів. Нині ведеться робота над виробленням критеріїв поділу давніх актів на чотири ступені складності залежно від яких буде оцінюватися рівень знань студентів.

Другою дисципліною, покликану підготувати студентів до роботи з давніми актами є курс «Судові та станові установи України XVI–XX ст.». Досвід викладання палеографії свідчить, що практичне вміння читати давні акти є недостатнім для розуміння змісту цих документів. Кожен з них утворювався в певних установах на основі встановлених правил справочинства та законодавчих актів різних держав. Не маючи хоча б загального уявлення про специфіку роботи цих установ і тих законодавчих норм, якими вони керувалися, архівіст не зможе провадити якісне наукове опрацювання цих документів. Саме тому кафедрою було визнано за доцільне включення до навчальної програми курсу «Судові та станові установи України XVI- початку XX ст.», який міг би підготувати студентів до повноцінного вивчення палеографії як науки.

Курс має на меті познайомити студентів зі специфікою функціонування державних, судових та станових установ України, починаючи з часів адміністративних та правових реформ у Великому князівстві Литовському (XVI ст.) і аж до початку Першої світової війни. Велику увагу буде приділено історії українського права, і в першу чергу, Литовським статутам, чинність яких на Україні не припинялася аж до середини XIX ст. Студентів буде ознайомлено зі специфікою справочинства та документації цих установ, основними правилами перекладу та описування документів, складених іноземними мовами — польською та латинською.

З наступного навчального року згадані дисципліни викладатимуться у чотирьох групах архівістів кафедри бібліотекознавства та інформаційних систем.

*Наталія Гончарова*

#### ІНФОРМАЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ТА ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ-АРХІВОЗНАВЦІВ

Ефективність використання і перспективи розвитку науково-технічного потенціалу архівознавства, на наш погляд, підлягають впливу таких чинників, як:

- наявність потенційної можливості держави до самостійного вирішення проблем в галузі науки і культури;
- необхідність спільного використання, як власного архівознавчого потенціалу, так і потенціалу інших країн щодо вирішення проблем національного розвитку;
- необхідність і доцільність орієнтації на досягнення національної мети розвитку архівознавства на основі використання можливостей науково-технічного потенціалу зовнішнього походження;
- необхідність створення ефективно системи моніторингу фактичного стану вітчизняного архівного потенціалу та потенціалу зарубіжних країн з метою формування та подальшого поповнення Національного архівного фонду України.

Можна визначити три основні групи джерел підвищення ефективності діяльності в архівній галузі. Зокрема, до першої групи належать можливості, що знаходяться безпосередньо в сфері науково-виробничої та творчо-інтелектуальної діяльності, спрямовані на підвищення науково-методичного рівня фахівців-архівознавців, створення умов внутрішнього творчого росту та забезпечення інтелектуальних вимог користувачів, а також прагнення до опанування новими прогресивними формами та методами організації архівної справи.

Можливості другої групи пов'язані зі створенням найсприятливіших та стимулюючих умов підвищення загального рівня продуктивності праці різних категорій працівників архівної галузі з усього спектру науково-пізнавальної, історико-ретроспективної, творчої та культурно-просвітньої діяльності.

Можливості третьої полягають у створенні такого соціально-економічного і правового механізму, який найбільше сприятиме широкому суспільному впровадженню результатів архівних досліджень як на загальнодержавному рівні, так і в межах міждержавних відносин.

Для застосування апробованого міжнародним досвідом «Формули успіху» в архівній справі необхідно:

- визначити глобальні і локальні напрями розвитку, тобто вибрати цільову орієнтацію з наступною декомпозицією конкретних цілей до рівня окремих заходів і завдань;
- підготувати кваліфікованих фахівців-архівознавців;
- надати фахівцям архівних установ необхідне організаційно-правове, науково-методичне та матеріально-технічне забезпечення.

Формула успіху має такий вигляд:

$E = f(C; K_{\text{ц}}; T_{\text{ц}})$ , де:

$E$  — ефективність функціонування потенціалу архівної галузі;

$C$  — цільова орієнтація (або сукупність локальних цілей) розвитку галузі;

$K_{\text{ц}}$  — кадрова складова, тобто рівень (кількісний і якісний) забезпеченості цільової орієнтації конкретними фахівцями-архівознавцями.

$T_{\text{ц}}$  — технологія функціонування кадрової складової з досягненням цільової орієнтації.

Технологічна компонента є не що інше, як науково-методичне, матеріально-технічне та організаційно-регламентуюче забезпечення архівної системи в цілому та її окремих фахівців.

Слід звернути увагу на той факт, що в основі ефективного функціонування архівної системи лежить оптимальний вибір напрямів розвитку та забезпеченість процесу необхідною кількістю достатнього рівня

кваліфікованих фахівців. Щодо удосконалення технологічної складової, то повнота і системність її опрацювання може підвищувати, або знижувати загальний рівень діяльності в архівній галузі.

Вважаємо за доцільне звернути увагу на вибір раціональної спрямованості розвитку архівної системи, зокрема, як в напрямі функціонування самої системи, так і поліпшення якісного складу та теоретико-методичної бази підготовки фахівців-архівознавців. Рішенню даних завдань на сучасному етапі сприяє введення до навчального процесу на базі Київського національного університету культури і мистецтв програми підготовки фахівців за шифром спеціальності 7.02.01.05 — документознавець-архівіст<sup>1</sup>. Сьогодні підготовка фахівців-архівознавців не може ґрунтуватися тільки на традиційних формах і методах відпрацьованих десятиріччями, які значною мірою були притаманні гуманітарним галузям знань. Архівна галузь сьогодні і фахівці, які потрібні їй, повинні не тільки формувати і опрацьовувати інформаційні ресурси, але й здійснювати заходи з управління цими ресурсами відповідно до існуючих ринкових умов суспільства.

Аналіз змін в системі управління економікою в Україні невід'ємно пов'язаний з введенням до обігу поняття «менеджмент», що в свою чергу передбачає введення до науково-практичної діяльності поняття «менеджмент в архівній справі». Основним в діяльності менеджера, в тому числі і менеджера архівної справи, є процес прийняття управлінського рішення. Управлінське рішення в архівному середовищі має загальні і специфічні ознаки. Складовою управлінського рішення є послідовність здійснення етапів його прийняття. Алгоритм прийняття управлінського рішення передбачає конкретизацію основного завдання або мети, розроблення альтернативних варіантів та моделювання процесу реалізації рішень з використанням теорії економічних ризиків та їх впливу на прийняття рішення та наслідки його виконання. Моделювання процесу виконання управлінських рішень пов'язане з побудовою організаційно-технологічних схем, в яких визначено основні етапи і процедури пророблення та реалізації рішень з елементами маркетингових досліджень, кон'юнктури середовища, загальних збугових характеристик та диверсифікаційних аспектів ринків науково-технічної та інтелектуально-творчої продукції, що на сьогодні становить основу архівного інформаційного ресурсу.

Виконання управлінського рішення передбачає здійснення основних функцій менеджменту в їх взаємозв'язку та послідовності, що обов'язково потребує безперервного, достатнього документаційного насичення: використання та опрацювання нових форм документів, таких як бізнес-проект, бізнес-план, план інвестиційно-інноваційної діяльності та супроводжуючої їх науково-технічної документації. Впровадження нових форм документального забезпечення економічної діяльності архівів зумовлює зміни в структурі та складі архівних закладів: призначення фахівців, або структурних підрозділів щодо здійснення маркетингових досліджень. У цьому зв'язку спробуємо визначити зміст поняття «маркетингу архівної справи» та особливостей його використання в процесі управління попитом.

На сьогодні визначені такі види маркетингу: стратегічний маркетинг, що являє собою комплекс наукових досліджень перспектив розвитку архівної справи; тактичний маркетинг — комплекс заходів по здійсненню послуг та реалізації архівної продукції; експортний маркетинг — комплекс організаційно-економічних заходів щодо розвитку потенціалу архівної справи з метою отримання інформаційного продукту та надання конкурентоздатних послуг на зовнішньому ринку. Для досягнення максимальної результативності маркетингової діяльності фахівці-архівознавці повинні постійно здійснювати маркетингові дослідження. Їхніми основними складовими, на наш погляд, є: рекламно-збутова діяльність; кон'юнктура ринку основної продукції та послуг архівних установ; розроблення методів та підходів щодо ціноутворення та реалізації товарів та послуг. Об'єктом товарної спрямованості в архівних установах є інформаційний продукт, який може бути реалізованим, як в межах самої галузі так і поза нею, що в останньому випадку, переводить його до категорії інформаційного товару з усіма властивими товару якостями. Інтеграційні зв'язки інформаційного ресурсу та комунікаційного потенціалу, тобто процес управління перетворенням інформаційного продукту в товар прийнято визначити як інформаційний менеджмент.

Сьогодні конче необхідно розробляти концепцію підготовки фахівців інформаційного менеджменту в галузі архівної справи. Вони мають вирішувати такі основні завдання:

- здійснювати координацію і регулювання попиту на інформаційний товар з його пропозицією як на вироблений в архіві, так і привнесений з зовні;
- проводити уніфікацію основних елементів (реквізитів) документів та систематизацію процесів постачання інформацією в системи і мережі;
- визначати торгово-збутову і рекламну спроможність щодо інформаційного ресурсу як товару та доцільність економічної діяльності з точки зору підвищення ефективності функціонування архівних установ.

Першим кроком у справі підготовки таких фахівців кафедра архівознавства Київського національного університету культури і мистецтв вважає розроблення та викладання навчального курсу «Економіка і менеджмент в архівній справі», в основу якого покладено концепцію розвитку інформаційного менеджменту. В межах цього курсу, передбачена конкретизація і узагальнення знань з основних архівознавчих дисциплін в напрямку їх практичного використання в діяльності установ державної архівної служби, доведення теоретико-методичного обґрунтування побудови архівної галузі та її місця в системі інформаційно-документаційного забезпечення менеджменту; прищеплення та розвиток навичок управлінської діяльності на рівні середнього ланцюга управління архівної галузі.

Загально-теоретичні і методичні аспекти викладання цього курсу передбачають розроблення навчально-методичних підходів, які реалізуються на основі різноманітних форм і методів навчання, таких як диспути, дискусії, брейнштормінг, ситуаційний аналіз та ділові ігри.

Ділові ігри не можуть бути віднесені до інновацій в традиційному розумінні цього поняття, але в практиці формування навчальних курсів їм приділяється недостатньо уваги. Ділові ігри — це відображення ситуацій, які можуть виникати в повсякденній діяльності, а тому вони одночасно мають бути формою і інструментом використання теоретичних знань та оволодіння практичними навичками відповідно до умов сьогодення. Типи

ділових ігор можуть бути різноманітними: від моделювання процесу управління різноманітними організаційними формами до засвоєння концептуальних підходів стратегії та тактики певних видів діяльності.

Навчальна ділова гра «ІМАС» — (інформаційний менеджмент архівної справи) проводиться на останньому курсі навчання студентів кваліфікації «документознавець-архівіст» і є складовою практичного закріплення набутих теоретичних знань з навчального курсу «Економіка і менеджмент в архівній справі».

У складі ділової гри можна виділити такі складові:

- Загальне положення, де розглядається концепція ділової гри, формулюються очікувані результати її проведення, визначається коло учасників з урахуванням їх загально-теоретичної і практичної підготовки.

- Мета та основні завдання ділової гри, де подається стисла характеристика основних завдань та порядок їх виконання.

- Організація процесу взаємодії учасників гри (основних ігрових груп) в ході виконання ігрових завдань.

- Поетапна організація здійснення ігрових завдань (проведення гри) з обов'язковим визначенням мети кожного етапу та впливу на кінцевий результат з наступною оцінкою виконаного завдання.

- Механізм підбиття підсумків та керування грою, де визначається склад експертно-методичної групи та розробляються основні показники та інтегральні критерії оцінки виконання завдань.

- Методичне забезпечення гри, що формується методичними вказівками для учасників гри, інструкціями експертом та документами, необхідними для оцінки рівня виконаних завдань.

- Первинна інформація для проведення ділової гри. На початку ділової гри учасникам повідомляється мета та завдання, провадиться формування ігрових груп, та розподіл ролевих обов'язків.

Сценарій ділової гри «ІМАС» складається з трьох основних етапів.

На першому етапі кожна ігрова група одержує комплект документів які потребують прийняття різноманітних рішень на стадіях виконавець-експерт-керівник та комплект нормативно-методичних документів, що мають бути підґрунтям щодо прийняття управлінського рішення. Після виконання всіх дій першого етапу гри комплекти з документами передаються до експертно-методичної групи.

Другий етап гри можна назвати етапом інспектування. Ігрові групи одержують «чужі» комплекти опрацьованих документів, аналізують правильність дій колег, обґрунтовують і вносять своє рішення, щодо компетентності у вирішенні поставлених завдань іншою ігровою групою.

Заключний етап ділової гри — це підбиття підсумків першого та другого етапів та визначення кінцевих результатів колективного виконання завдань.

Такий сценарій гри та загальний теоретико-методичний підхід до її проведення дає змогу варіювати змістовною частиною, виходячи з конкретних обставин та завдань сучасного розвитку архівної справи.

Сучасні методики ділових ігор неможливі без використання комп'ютерної техніки, а тому засвоєнню навичок вільного спілкування на рівні людина- машина- середовище повинно приділятися більше уваги вже на стадії підготовки спеціаліста. Процес, що відбувається в системі «людина- машина- середовище», ґрунтується на сприйманій інформації, її переробці, прийнятті конкретного рішення та доведення його до виконавців.

Таким чином, здійснення комплексного, системного підходу до організації підготовки та подальшого використання фахівців з архівознавства у межах спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» передбачає реалізацію принципу «необхідності і достатності». Це знаходить своє відображення у збалансованості наданих знань, необхідних для присвоєння кваліфікації їхній достатності щодо висококваліфікованого виконання виробничих завдань в конкретних умовах практичної діяльності. Відносно ж процесу використання таких фахівців, принцип «необхідності і достатності» має своє відбиття у жорстко визначеній кількості фахівців, якої потребує галузь архівної справи та їх достатності щодо ефективного функціонування цієї галузі.

Інформаційний менеджмент на сучасному етапі знаходиться на стадії активного розвитку, що вимагає від архівної галузі найскорішого визначення стратегії в напрямку галузевої зацікавленості та підтримки системи підготовки фахівців менеджерів архівної справи.

#### **Примітки**

<sup>1</sup> Н. Гончарова, В. Терно. Проблеми професійної підготовки спеціалістів з архівної справи у рамках спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» // Студії з архівної справи та документознавства. — Т. 3. — 1998. — С. 25-27.

*Лариса Скрицька*

### **ЧИ ПОТРІБНІ УКРАЇНІ «РАДІОАКТИВНІ» АРХІВИ? (До проблеми виявлення і відбору документальних пам'яток в Чорнобильській зоні відчуження)**

*«Який був храм — дізнатися з уламків,  
з руїн, розвалин, попелу, золи...»<sup>1</sup>*

В рамках Української Національної програми ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту громадян на період до 2000 р. здійснюється комплекс заходів щодо врятування і збереження історико-культурної спадщини потерпілих районів. Над вирішенням цієї проблеми впродовж восьми років працює історико-культурна експедиція Міністерства з надзвичайних ситуацій України за участю провідних науковців. Керівником експедиції є головний спеціаліст МНС Р. Омельяшко, а незмінним її членом поетеса Л. В. Костенко, яка власноручно відібрала в «зоні» значну частину документів цінного інформаційного змісту.

На етапі діяльності польових експедицій набуває першочерговості польове дослідження територій виселення, результати якого (відібрані музейні предмети, документальна спадщина і ґрунтова фото — та



відеофіксація об'єктів матеріальної культури в їх природному оточенні) в поєднанні з фольклорно-етнографічними, лінгвістичними, історико-краєзнавчими та іншими матеріалами, зібраними в переселенському середовищі, стануть джерельною базою для формування майбутнього музею-архіву Українського Полісся — багатопрофільного регіонального архівного фонду на різних матеріальних носіях.

За даними Головархіву України, «...з 35,9 тис. архівних справ, що зберігаються в державних сховищах та відомчих архівах 80-ти установ і організацій, розташованих на території 30-кілометрової зони відселення, протягом 1986-1987 рр. було евакуйовано 30,8 тис. справ»<sup>2</sup>, а «...безпосередньо у 30-кілометровій зоні залишилося 5,1 тис. справ відомчих архівів установ і організацій, що функціонували в м. Прип'ять та Чорнобильському р-ні, а також особисті документи громадян, які були евакуйовані»<sup>3</sup>.

Ситуація ускладнюється тим, що «зона», як ракова пухлина, розростається, бо це є захворювання всього природного організму України, і лікування її «хірургічним шляхом» — простим окресленням на мапі 30-кілометрового кола — проблеми не вирішує, бо радіоактивні метастази невпинно йдуть далі й далі. Прикладом може слугувати обезлюднене і спустошене с. Кливини Поліського р-ну, яке є «зоною» поза «зоною». Якщо ж врахувати, що експертиза цінності документів евакуйованих архівів проводилася в основному в 1986-1990 рр. за чинними на той момент критеріями відбору і що величезний пласт документації особового походження залишився практично поза полем зору архівістів та дослідників, то стає зрозумілим, якого принципово важливого значення набуває обстеження «мертвої зони» з метою виявлення і відбору документального масиву, що містить суттєву багатоаспектну ретроспективну і просвітницьку інформацію про етно — та генофонд Українського Полісся та його носіїв в контексті комплексного аналізу Чорнобильського апокаліпсису.<sup>4</sup>

Така експертно-пошукова робота на сьогодні ще не має усталених форм і методів, бо практично відсутні відповідні аналоги у вітчизняному та світовому архівознавстві. Тому критерії і методи відбору документів в «зоні» відрізняються від загальноприйнятих і багато в чому мають прецедентний характер.

Пропонована стаття є спробою концептуально-аналітичного викладення особистого бачення автора постановки і розв'язання проблем визначення ціннісних орієнтирів і створення необхідного методичного підґрунтя для відбору документальної спадщини в рамках діяльності історико-культурної експедиції.

*Отже, критерії відбору документальних пам'яток. Передусім відзначимо, що для переважної більшості документації, особливо офіційної, основним критерієм є інформативність її змісту.* Тут слід ще раз наголосити на тому, що документна інформація має носити ретроспективний (відтворення до аварії) характер і, водночас, бути спрямованою у майбутнє, при цьому обидва її вектори мають за висхідну точку відліку теперішній час. Зупинимось докладніше на висвітленні цього питання.

До певного часу кожна нація розвивається в якійсь мірі відокремлено, накопичуючи і викристалізовуючи набутий досвід, насамперед, в духовно-ментальній сфері, який потім, як негативний, так і позитивний, має бути принесеним на олтар загальної культури знову з'єднаного і цілісного земного братства. Таким чином, культура кожного етносу є неповторною і безцінною. І поняття «культура» та «цивілізація», на наш погляд, не є тотожними, а, навпаки, інколи антагоністичними, бо не ступінь розвитку технократичної цивілізації, а ступінь розвитку внутрішньої культури і її найвищого прояву — духовності, є визначальним фактором в подальшому еволюційному процесі. Велика духовна місія в загальнолюдському процесі сходження покладена саме на слов'янські народи, які, не зважаючи на трагічний історичний досвід (а, можливо й завдяки йому), несуть в своїй глибинній ментальності величезний духовний потенціал. Безумовно, такі національні класичні риси українського психотипу, як емоційно-почуттєве сприйняття дійсності, глибокий ліризм, підсвідомий зв'язок з природою як запорука існування взагалі, релігійна формація душі у поєднанні з сильно вираженим активним життєлюбним, життєздатним началом мали спричинитися до високого духовного злету, творення самобутньої творчої спадщини, формування на генному рівні надійного психологічного самозахисту та потенційної здатності до самовідновлення етносу після глобальних катаклізмів і потрясінь.

Гено — і етнофонд українців мав увійти до загальнолюдської скарбниці як безцінне надбання практичного еволюційного досвіду для подальшого формування оптимальної моделі надбіологічної, високодуховної людини та нової людської спільноти. З цієї точки зору *особливої уваги вимагало вивчення українського Полісся, яке тісно пов'язане з етногенезом українства та усього слов'янства.* Саме тут найповніше законсервувалися давні традиції нашої культурної спадщини, збереглися найархаїчніші елементи в усіх сферах громадсько-побутового життя, які в інших регіонах повністю зникли. Але довгий час цей край залишався малодослідженим, і тільки чорнобильська біда активізувала дослідницькі роботи в цьому напрямі.

Чорна Полинна зоря завдала нищівного удару в саме серце України, уразивши на генетичному рівні всю екосистему українсько-білоруського Полісся.

Масовий відтік носіїв культури із забруднених територій внаслідок їх депортації в інші регіони України створює загрозу непоправної втрати основних етнічних коренів регіону — антропологічного, мовного, культурно-духовного (вірування, обрядовість, фольклор, ремесла тощо) — внаслідок процесів трансформації і подальшої повної асиміляції в місцях переселення. Крім того, зміна усталеного укладу життя, розрив поліщуків з своїм соціально-культурним і природним середовищем послаблює на генному рівні систему їх психологічного захисту, водночас стресогенні психічні випромінювання переселенців сприймаються на ноосферному рівні підсвідомістю корінного населення в місцях проживання чорнобильців, що може призвести в майбутньому до негативних соціальних і демографічних наслідків.

Постає нагальна потреба для активізації сучасного культурологічного процесу відродження України, взагалі, та соціально-культурної адаптації переселених поліщуків, зокрема, якомога повніше *зберегти всю матеріальну культуру, весь духовний скарб, всю систему духовних цінностей населення Полісся, до складу якої входив весь край з його природним ландшафтом, прадавньою історією, унікальним лісовим господарсько-культурним типом, кожне село зі своїм особливим культурним мікрокосмом, кожен поліщук як невід'ємна складова етнотипу і загальної духовної спадщини.*

Але зникнення будь-якої цивілізації, етносу ніколи не обумовлювалося лише зовнішніми факторами, — завжди мали місце фактори внутрішнього, глибинного характеру: якщо злет духовності є рушійною силою розвитку будь-якого суспільства, то духовний злам неминуче призводить до руйнації, гниття, природних і техногенних катастроф, як бумерангова відповідь живої Землі на порушення людиною законів Природи та забруднення земної ноосфери потворними випарами деградованої, деформованої людської психіки. Трагедія Полісся стоїть в цьому ж ряду, бо її корені криються саме в проявах духовного забруднення людиною навколишнього світу та самої себе.

*Тож постає друга потреба: дослідження первісних причин катастрофи, в тому числі, проявів деструктивних тенденцій в середовищі самого поліського населення до квітня 1986 р. (пьяцтво, гультайство, бузувільство тощо).*

Водночас, досліджуючи і аналізуючи будь-яке негативне явище, ми не можемо забувати того, що кожна подія є наслідком попередньої і причиною наступної, тому й чорнобильська катастрофа, в свою чергу, в причинно-наслідковому ланцюгу буття може розглядатися (з точки зору метаісторичного дослідження) як превентивний, випереджувальний, охоронний захід для виживання людства на наступних етапах його розвитку.

Тотальне промислове, хімічне, токсичне забруднення Землі, знищення лісових масивів, порушення водних систем суттєво змінює екологію планети, водночас швидкість цих змін набагато випереджає швидкість адаптації людського організму до них, що призводить до численних хвороб та психогенних стресів. Перед людством постає проблема очищення забрудненої земної поверхні з одночасним розробленням методики пристосування різних етнічних груп до екстремальних екологічних умов проживання.

Не виключено й те (в середовищі вчених побутує й цей погляд), що ми живемо на зламі історико-кліматичних епох, зумовлених циклічністю розвитку самого Всесвіту, що призведе в недалекому майбутньому до зникнення захисного екрану навколо Землі і проникнення в земну атмосферу космічних радіаційних променів. Непристосовані до життя в умовах високої радіації живі істоти щезнуть з лиця Землі.

Отже, не виключено, що українська нація, як генетично найбільш життєздатна, з високим порогом виживання, стане основою формування нової людської раси, пристосованої до проживання в нових екстремальних умовах. А висхідною точкою для мутантних процесів, як це не парадоксально, є чорнобильська катастрофа, як запорука виживання етносу в прийдешніх катаклізмах планетарно-космічного масштабу. Тому в полі зору майбутніх досліджень має бути весь спектр трансформацій процесів пристосування переселенців до цілковито нових для них умов проживання та всі можливі фізичні зміни. В цьому контексті великого значення набуває збереження всіх необхідних висхідних компонентів для майбутнього науково-порівняльного аналізу і, в першу чергу, первинної медичної документної інформації практично про кожну особу, народжену в зоні до «війни» 1986 року.

В самій зоні відчуження Державною програмою передбачається самовідновлення екосистем з переходом їх до стійкого первісного стану. Вже зараз неповторно змінилася мікротопоніміка покинутих людиною поселень. Звідси витікає значущість будь-якої документної фіксації доаварійного стану природного середовища регіону.

Таким чином, критерії відбору документів, насамперед, обумовлюються трагічною специфікою Поліського регіону, який є своєрідним заповідником прадавньої слов'янської культури і водночас майже повністю належить до територій, що постраждали від наслідків аварії на ЧАЕС, яка є катастрофою світового масштабу і, безумовно, матиме глобальний, якщо не вирішальний, вплив на подальший розвиток української людності та людства в цілому.

Більшість інформації необхідного спрямування змістовно сконцентрована в документах особового походження та первинній управлінській документації, яка за чинними нормативами не підлягала відбору на постійне зберігання, отже значний відсоток документів, необхідних для комплексного дослідження, залишився на відселених територіях. Тому перед архівістом-практиком постає завдання — відібрати на цих територіях такий документний масив, вивчення і узагальнення якого стане джерельно-прогностичною базою для відродження системи духовних цінностей українського народу та подолання повсюдного нині процесу його фізичного вимирання. *Інформативне наповнення документів має охоплювати всі аспекти етнічного буття регіону (традиційна народна культура, мова, соціально-психологічні процеси, антропологічні дані, генофонд, особливості природного середовища, історико-краєзнавча інформація про кожне село) в їх реконструкції та видозмінах.*

Для наочної ілюстрації наведемо коротку характеристику фізичного стану, номінального і функціонального складу документів, відібраних на етапі проведення первинної експертизи в умовах польового експедиційного обстеження 19 «мертвих» сіл Чорнобильського та Поліського районів в квітні 1999 р. Обстеження було проведене в адміністративних і приватних будинках у селах: Весняне, Вільшанка (Ольшанка), Бовище (Бовища), Буда, Запілля, Іванівка (Янівка), Кам'янка, Кливини, Корогод (Великий Корогод), Красний посьолок (Красне), Лелів (Лельов), Новосілки, Плитовище (Плютовище), Рудня-Вересня, Рудьки, Стара Рудня, Черевач, Ямпіль; церква в с. Красне (Красно), школа в Нових Шепеличах<sup>5</sup>.

### **Управлінська документація**

Обстеження і відбір документів адміністративного характеру дуже ускладнювалися такими чинниками:

1) значна частина документів в неупорядкованому стані, розкидана і перемішана, привалена меблями, уламками цегли, скла, прикидана сміттям;

2) документи забруднені і злежалися внаслідок тривалої дії на них атмосферних опадів, підняття ґрунтових вод, пилу, продуктів гниття.

Звичайно, велика кількість документів знищена, пошматована, зотліла цілком або частково, тому робота виконувалася у критично стислих часових рамках, тобто в 12-15 разів зростала інтенсивність пошуку роз'єднаних частин документів, їх прочитання і відбір. Застосовувався метод фізичного відокремлення вцілілих

інформаційно насичених частин документів та перенесення на них інформації з документів пошкоджених, дуже забруднених, із згасаючим текстом.

Частина документів, виявлених на території обстежених сіл, мала бути передана раніше до районного архіву. В подальшому вважаємо за необхідне проведення додаткової пошукової роботи в цьому напрямку та звіряння інформаційної цінності відібраних документів на предмет виявлення дублетності.

Всю відібрану управлінську документацію можна поділити за функціональною ознакою на такі великі групи: документи сільрад, фельдшерсько-акушерських пунктів і колгоспних пологових будинків; шкіл, бібліотек, клубів, магазинів, поштових відділень.

1. *Сільські ради.* Документи цієї групи найповніше збереглися в селах Корогод (Великий Корогод) і Черевач. Вцілілий інформаційний масив архіву Корогодської сільської ради стсується сіл Корогод, Замошня, Глинка; Черевацької — Черевач, Ямпіль, Рудня-Вересня. Але він значно пошкоджений. Наприклад, в приміщенні Корогодської сільської ради виявленої неупорядкований архів за [1975] — 1982 та оперативна документація за 1983 — квітень 1986 роки. Документи були розкидані по підлозі з уламками скляних ампул та залишками картонних упаковок з-під препаратів кальцію-1 та йодистого калію. Крайня прочитана дата на етикетках — 28. 04. 1986. В суміжних кімнатах знаходився, напевно, паспортний стіл. Документи про прописку і виписку, заповіти, майнові угоди були розкидані по всій кімнаті і перебували в жакливному стані. В маленькій кімнатці біля входу зберігався упорядкований архів за [1947-1975]: описи № 1, 1-0, 2, акт про виділення до знищення документів, що не підлягають зберіганню, підшиті справи. Більшість справ була розірвана навпіл і пошматована, деякі справи збереглися неушкодженими. Відбирання, очищення, пошук документів тривали 4 години. До цього слід додати, що відбір значно ускладнювався тим, що від респиратора часто запотівали окуляри, а в гумових захисних рукавицях досить незручно було робити необхідні записи.

Відібрано документи фінансового, господарського, соціально-культурного, майново-правового, природоохоронного характеру; протоколи засідань правління, супровідні відомості і податкові квитанції, касові книги, акти перевірок каси<sup>6</sup>; аналітико-статистичні дані про підсобні господарства; погосподарські книги, зошити обліку здачі молока громадянами державі; відомості про посівні культури, аналіз ґрунтів, утримання коней в особистих господарствах; кількість худоби, птиці в колективних і особистих господарствах; акти санітарного обстеження і паспорти криниць, цвинтарів; документи про протипожежні заходи, про проведення засідань з цивільної оборони, кадровий склад; списки ветеранів Великої Вітчизняної війни; акти обстеження умов проживання сімей воїнів, що загинули під час Великої Вітчизняної війни; книги особистого прийому громадян, акти конфіскації майна, справи товариського суду; книги записів нотаріальних дій, заповіти, договори купівлі-продажу нерухомості; документи про прописку і виписку, листування з військкоматом; відомості про кількість учнів в школах, роботу закладів культурно-освітньої сфери тощо.

Відібраний документний масив відображає тип і особливості господарювання в колективних і приватних господарствах, а також побутові умови життя поліщуків, їх статки, майново-правові відносини, громадянський стан, склад мешканців (вікові категорії, адреси, прізвища), що може слугувати в подальшому інформаційною базою для відповідей на соціальні запити громадян та складання своєрідного реєстраційно-генеалогічного іменного покажчика населення Полісся.

Показовим для цих архівів є перехреснення інформації, різнобічне інформаційне навантаження. Так, інформаційну цінність в подальшому вивченні топографічної та економічної картини сіл до аварії 1986 р. матимуть такі документи, як акти санітарного обстеження і санітарні паспорти всіх криниць і цвинтаря (1983-1985), в котрих зафіксовані дати їх побудови, зовнішній вигляд, місцезнаходження, описання навколишнього середовища, якісні показники води. Документи про протипожежні заходи містять інформацію про наявність лазень, погребів, їх місцезнаходження, опис зовнішнього виду. Списки мешканців (з датами народжень) на момент катастрофи можуть бути складені і на основі документів про здавання молока за 1985 р., з журналів занять з цивільної оборони. Книги особистого прийому громадян, звернення (заяви, скарги) громадян, справи товариського суду свідчать про розпочатий процес зубожіння і деградації краю з потужними віковими традиціями і досить високою культурою викладання шкільних предметів в місцевих школах (див. Школи). Ці документи можуть бути використані для соціально-аналітичного дослідження негативних впливів нівельованої, антилюдської, антиприродної імперської політики на потужний культурний пласт поліського соціуму і виникнення руйнівних тенденцій як закономірний результат такої взаємодії. Вони можуть прислужитися і для вивчення в майбутньому усіх можливих факторів (в т. ч. психогенних, психо-інформаційних), поєднання яких спричинило вибух на ЧАЕС у квітні 1986 р.

2. *Фельдшерсько-акушерські пункти (ФАП) і колгоспні пологові будинки (КПБ).* Ця група документів в досліджених селах виявилася найбільш збереженою. Досить повні архіви відібрані в с. Рудня-Вересня, Кливини (ФАП і КПБ), менше збереглося документів в с. Стара Рудня (ФАП), Іванівка (КПБ), Запілля (ФАП), окремі документи відібрані в с. Вільшанка (ФАП). Документи Запільського ФАП були виявлені під сіном і дошками у напівзогнившому хліві у дворі.

Статистичні звіти і плани роботи ФАП і КПБ збереглися в значній кількості, але це копії — оригінали мають бути в архівах вищих (за підпорядкованістю) медичних установ. Відібрані документи з відомостями про поіменний і віковий склад мешканців (в т.ч. дітей по селах), народжуваність і смертність (загального характеру та поіменні); аналітично-статистичні та поіменні дані про вакцинацію населення та захворюваність (інфекційні, онкологічні, наркологічні, венеричні хвороби, сухоти та олігофренія); журнали амбулаторного прийому хворих та подворових обходів; історії перебігу вагітності, пологів, післяпологового розвитку немовлят; акти обстеження криниць; теми санітарно-освітніх бесід; документи про роботу місцевих осередків Червоного Хреста тощо. Цікавими є акти передачі майна при частій зміні медичного персоналу в Іванівському КПБ, розміщеному в убогій селянській хаті, з точки зору фіксації недостатньої матеріальної бази КПБ.

Відібрані документи дають повне уявлення про стан здоров'я і медичного обслуговування населення обстежених сіл; народжуваність і смертність в цих населених пунктах, що матиме неабияке значення в

майбутньому при дослідженні впливу радіаційних викидів і повної зміни умов і навколишнього середовища на генну структуру і процеси мутації людського організму (на прикладі масового відселення поліщуків). Крім того, документи цієї групи (особливо журнали вакцинації населення) можуть бути використані для складання повних списків жителів і встановлення їх віку на час катастрофи, а також як важливе інформаційне джерело при проведенні пошуково-генеалогічних досліджень (розгалуження і перехрещення родин по селах, ступінь родства та ін.) і вивчення взаємопроникнення польських мікрокультур внаслідок міжсільських шлюбів.

3. *Школи.* Слід відзначити, що практично суто управлінських документів про роботу шкіл виявлено дуже мало — невелика підбірка архіву Корогодської школи та класні журнали Черевацької восьмирічної школи. До цієї групи документів можна умовно віднести документи особового походження, виявлені в приватних будинках, насамперед, учнівські зошити, фотографії. Так, в селі Черевач в будинках вчителів було відібрано багато учнівських зошитів з творами учнів про своє село, батьківщину, державний герб; з народознавства; записи протокольного характеру засідань педради. В інших приватних будинках було знайдено багато читацьких зошитів учнів з оцінкою прочитаних творів. Відібрані найцікавіші взірці. А в с. Ямпіль в хаті Петра і Мотрони Гриненків був виявлений комплект віньєточних фотографій випускників Черевацької школи. В цілому побіжний аналіз перелікованих документів свідчить про досить високу культуру викладання в селі шкільних предметів, пов'язаних з духовною сферою розвитку дитини. Невеликий архів Корогодської школи доповнюється приватним архівом її директора. В с. Рудьки знайдено багато учнівських зошитів з творами (наприклад: «Що таке щастя?»). Окремо слід сказати про шкільний архів в Новошепеличах. В результаті експертного огляду були відібрані альбоми з фотографіями і текстовою частиною (подекуди листами) про роботу червоних слідпитів, з історії школи, про трудову допомогу школярів колгоспу ім. Калініна; а також плани роботи класних керівників, документи математичного і драматичного гуртків тощо. На наш погляд, документи мають безумовну вартісність і з точки зору висвітлення психології шкільного життя підлітків за 2-3 місяці до безповоротної зміни в ньому.

4. *Бібліотеки.* Значна частина документів цієї групи безповоротно втрачена. Так, в с. Кливини (приміщення клубу) всі документи згнили, в с. Черевач (приміщення клубу) підлога повністю зірвана, провал підлоги всіяний розірваними і забрудненими каталожними картками, а в с. Буда в окремому приватному будинку серед зогнених документів вдалося відшукати і відчистити тільки два томи інвентарної книги, з яких було знято обкладинки. Тільки у с. Вільшанка взято поодинокі документи: плани роботи, аналітичні показники про читачів (вікові категорії, освіта, професія) і читану літературу (загальна кількість, теми і види), документи роботи краєзнавчого куточка, декілька читацьких формулярів для дорослих як взірці.

5. *Клуби.* Приміщення всіх клубів (стіни, підлога) сильно пошкоджені. Всі папери практично знищені. Відібрані лише окремі документи: журнал складу ради клубу і план роботи (Красний посёлок), плани роботи (Весняне), літературний сценарій вистави драматичного гуртка (Вільшанка). Але в с. Стара Рудня серед приватних паперів родини Рабчевських був виявлений журнал обліку роботи Старо-Руднянського сільського клубу. Записи в журналі детальні, інформативні; фізичний стан документа задовільний.

6. *Магазини.* Практично всі приміщення торговельних точок в селах виявилися абсолютно порожніми. Лише в Красному посёлку знайдено і взято рукописний зошит з фіксацією кількості щомісячного завезення і споживання алкогольних напоїв за 1985 р., а в с. Буда в приватному будинку був виявлений зошит інвентаризації магазину станом на 14.12.1985.

7. *Поштові відділення.* Більшість залишених документів непоправно пошкоджена. Вдалося відчистити й взяти окремі списки передплатників та тексти телеграм за квітень 1986 р., які можуть бути використані і як музейні експонати для наочного підтвердження того, «що не відаємо ми часу свого».

### **Документи особового походження**

За номінальною ознакою відібрані в хатах документи можна поділити на такі групи: фотографії, листи, довідки, особисті документи, учнівські зошити, дитячі малюнки, замовлення, тексти молитов, поминальники. Для ідентифікації господарів хати (за відсутності інших документів з такими відомостями) бралися неінформативні вітальні листівки та страхові поліси, які після використання в процесі описування зібраних архівів будуть виділені до знищення.

1. *Фотографії.* Це найбільша за кількістю та інформаційною насиченістю документна група, фізичний стан якої в цілому задовільний. У хатах велика кількість фотографій була вкладаєна разом з листівками і паперовими прошарками у дерев'яні рами під скло. При відборі рами розбиралися, фотографії виймалися. Знімалися також забруднені паспорти. Часто на зворотному боці таких фото зустрічалися дарчі написи або інша інформація щодо дати, місця зйомки та зафотографованих осіб. Лише декілька рам з фотографіями були залишені під склом як музейні предмети. Фотографії з сімейних альбомів найбільш постраждали: часто ми знаходили розшматовані альбоми, а забруднені й скручені, пересохлі, а подекуди й зотлілі фотографії валялися по кутках, під напівзгнилим лахміттям, ліжками, перевернутими меблями, навіть були викинуті в клуні. І все ж більша частина цінних фото була зібрана й відчищена від пилу.

Всі відібрані фотографії за характером зображеного можна умовно поділити на такі групи: портретні (салонні) фото членів родин у сучасному до часу зйомки одязі; фото селян в повсякденному вбранні на фоні рідного села, біля рідної хати, за роботою, на відпочинку: усміхнених, щасливих; так звані «етнографічні» фотографії (індивідуальні і групові) дітей, жінок і чоловіків в народному традиційному (для цього села) одязі; військові фотографії (царська армія часів першої світової війни, солдати громадянської і Другої світової війни, солдатські фото дітей-призовників повоєнного часу). Багато фотографій відібрано в с. Рудьки, Новосілки, Плитовище, Вільшанка. В с. Плитовище в хаті Сірошів знайдено (за візуальною оцінкою) близько 100 фотографій села, його околиць, сільчан на відпочинку і за роботою (збирають гриби, пораються на городі тощо). На багатьох фотографіях в кадр схоплено поліське господарське збіжжя. В с. Новосілки, Черевач, Іванівка

відібрано чимало фотографій поліщуків в унікальних вишитих сорочках, хустках, спідницях, фартухах. Є фото колоритних селянських груп.

Відібрані фотографії дають повне уявлення про морфологічні (антропологічні) риси поліщуків досліджуваної місцевості та їх дітей (на протязі ХХ ст.); фіксують унікальний поліський одяг, предмети побуту, дерев'яну архітектуру (екстер'єр і інтер'єр); а також навколишній, втрачений вже назавжди, вигляд сільських вулиць, околиць, природного середовища.

2. *Листи*. Це друга особистісна інформаційно насичена група документів. Вона складається з листів солдат-призовників до родини та до дівчат; листів дітей, що переїхали в місто, до батьків-селян, листів родичів та друзів. Здебільшого вони містять інформацію побутово-господарського та психологічного характеру. В цьому контексті цікавим є лист онуки до старої селянки в с. Корогод, де згадуються повторні сновидіння старенької про Захід Сонця над Поліссям. Цікавими також видаються листи родичів людей старообрядної конфесії. Як правило, листи були дуже забруднені. Але більша їх частина знаходилася в конвертах, що значно зменшило ступінь пошкодження. Із забруднених конвертів інформація (дата штемпелювання, адреса відправника) переносилася у зошит польових спостережень і буде використовуватися при укладанні опису. До цієї групи інформативно примикають поодинокі документи, наприклад, альбомні аркуші із записами щоденного господарського життя.

3. *Довідки про роботу*. Такі документи були знайдені в приватних архівах Йосипа Рудаки (с. Плитовище), який не був колгоспником і працював в артілях (1930-1950); родини Дедошів (1941-1945, подані від сільради, с. Новосілки), Івана Рабчевського (с. Бовище). До цієї ж групи відносимо трудові угоди з колгоспом на 1986 р. (наприклад, Швець Параски на вирощування буряка, с. Весняне) тощо.

4. *Особисті документи*. Це свідоцтва про народження і смерть, паспорти, метрики, свідоцтва про інвалідність; профспілкові, комсомольські та військові квитки; дипломи, грамоти, некрологи. Умовно сюди ж відносимо документи, що за своєю функціональною спрямованістю традиційно входять до складу документів про виробничу діяльність, зокрема: щоденник проходження виробничої практики з інфекційних хвороб студентки Олексієнко Тетяни (с. Вільшанка), книжка здавання молока державі з останнім записом аж за 03.05.1986, взята з хати Бондаренків в с. Плитовище. Відбір таких документів здійснювався за ознакою важливості їх інформації для особи-власника. Наприклад, запис про здачу молока третього травня 1986 р. селянином Бондаренком свідчить: 1) на 7 (!) день після грандіозних радіаційних викидів забруднене молоко (бо продукт вбирає до 80% радіонуклідів) споживалося господарем і здавалося державі; 2) на 7 (!) день після катастрофи в родині Бондаренків (припускаємо, що і в с. Плитовище в цілому) не мали ніякої суттєвої інформації про наслідки вибуху на ЧАЕС і вплив радіаційного опромінення на організм людини, ґрунти, рослинність і т.п.; 3) на 7 (!) день після аварії сім'я жила в своїй хаті, яка розташована поряд із радіаційно забрудненим цвинтарем і хвойним лісом, де і зараз стоять мертві дерева. А в хаті цієї родини було відібрано і взято багато архаїчних і цінних ужиткових предметів, в т.ч. ковальських виробів. Таким чином, один запис в маленькому документі може дати суттєву інформацію до роздумів про життя талановитої поліської родини в момент катастрофи та цілком ймовірно подальші зміни в фізичному стані її членів.

5. *Документи творчого характеру*. В основному відібрані нечисленні документи, що фіксують прояви дитячої і підліткової фантазії, дитячого світосприймання тощо. До їх складу входять дитячі малюнки; дитячі і підліткові пісенники, орнаментовані квітками; спроби самовираження у віршах і в прозі.

Ці документи можуть допомогти проникнути у внутрішній світ поліщуків — творців рушникових орнаментів, дерев'яних мережаних виробів і т.п. — і зрозуміти його через світобачення їхніх дітей та онуків, де простежується трансформація високого естетичного начала в оштамповану духовність 70-х — 80-х рр. ХХ ст.

6. *Документи релігійного змісту*. Це невелика, але змістовна група. Сюди відносимо: тексти молитов (в т.ч. неканонічних), замовляння, поминальники тощо. Можливо, знайдені молитовні тексти мають старообрядське походження. Так само потребують професійного дослідження в контексті загального вивчення унікальної народної польської системи лікування, в т.ч. засобами вербальної магії, відібрані тексти замовляння проти злих і зурочення (с. Ямпіль, хати Шевченко Лесі Никифорівни і Литвин Мотрі Григорівни). Щодо поминальників, то більша частина їх була взята з церкви Архистратига Михайла в с. Красне (Красно). Поминальники валялися окремою купою на підлозі у прохідній частині церкви. Щоб уникнути відбору документів радіаційно забруднених, спочатку акуратно знімався верхній прошарок і вивчався нижній. Критерії відбору: дата документа, спосіб відтворення (саморобні, тиражовані різної форми і виду), географічна віднесеність власника (з якого села і країни), особливості записів. Якщо забруднений поминальник мав цікаві внутрішні записи, а обкладинка вже була представлена за формою у відібраних взірцях, вона знімалася. Дуже забруднені аркуші без записів або без істотно значимих записів подеколи виймалися. Всі відібрані взірці ретельно очищалися на місці від бруду і пилу. Діапазон датування відібраних поминальників — 1943-1984 рр.; встановлена «географія» церковного приходу — близько 15 сіл України і Білорусії. В усі поминальники, очевидно, раніше були вкладені квитанції до касових прибуткових ордерів за виконання церковної треби — гарматки (грамотки) на рік. Але на момент відбору більшість квитанцій зникла. Самі по собі квитанції ніякої цінності не мають, але якщо поминальника немає, або він пошкоджений, або в ньому відсутнє прізвище прихожанина, бралася квитанція як документ опосередковано інформативний. Ці пам'ятки духовно-релігійного характеру можуть стати в нагоді і при вивченні різноманітності мовного ареалу Полісся: в багатьох випадках граматичні записи імен співпадають з їх фонетичною вимовою.

Отже, підсумовуючи викладений матеріал зробимо висновки:

1. Експертиза цінності виявлених в зоні обмеженого доступу документів повинна носити комплексний характер і вимагає від архівіста *науково-творчого підходу*, а значить — високої професійності;

2) Послідовно простежується інформативне доповнення і взаємопроникнення документів офіційного та особового походження;

3) Фізичний стан документів найбільш постраждав не від радіаційного забруднення, а від жакливих умов їх «зберігання»;

4) В умовах радіаційного забруднення найдоцільнішими є методи переносу інформації на «чисті» носії;

5) В умовах відбору документів у випадку їх «зберігання» в мертвій зоні — найдоцільнішим є метод відокремлення неушкоджених, інформаційно насичених документних частин (фрагментів) з переносом на них інформації (візуально сприйнятої архівістом) із частин пошкоджених, непридатних для транспортування. Слід зауважити, що радіаційно забрудненими досить часто були тільки обкладинки справ або документів, очищення і транспортування яких є абсолютно недоцільним: обкладинки матеріальної цінності не мають і суттєвої інформації не несуть (йдеться про управлінську документацію; паспорти, конверти, обкладинки тиражованих типографських зошитів для документів особового походження). Назва документа повинна бути перенесена на «чисті» аркуші з обов'язковою позначкою архівіста про це. Такий метод повністю виправдав себе — жоден з документів не був «зазриманий» і всі відібрані архіви до аркуша пройшли жорсткий дозиметричний контроль.

6) Подальші кроки — вироблення цілісної концепції щодо об'єднання в єдину класифікаційну схему всіх архівних документів, відібраних в зонах відселення та переселення поліщуків; копійних документів з державних архівосховищ; а також фотодокументів, аудіозаписів, відеоплівків, створених в процесі діяльності самої експедиції, — для формування єдиного документаційно-інформаційного комплексу з розробленою системою посилаць (прив'язкою) до відібраного музейного фонду.

### Примітки

<sup>1</sup> Пахльовська О. Під полиною зорею //Фотонарис про історію та культуру Чорнобильського Полісся. — Седа-стиль. — К., 1996.

<sup>2</sup> Портнов Г.В. До питання про збереження документальної спадщини установ та громадян потерпілих районів від аварії на ЧАЕС //Матеріали наук.-практ. конф. з питань виявлення, збереження та охорони історико-культурної спадщини населення, що потерпіло від аварії на Чорнобильській АЕС, м. Рівне, 15-16 травня 1992. — Л., 1996. — С. 114.

<sup>3</sup> Там само. — С. 144.

<sup>4</sup> Про необхідність і актуальність такого дослідження див.: Там само. — С. 116.

<sup>5</sup> Тут і далі використано дані польових первинних записів, які можуть бути уточнені в процесі повного наукового описування аналізованих документів.

<sup>6</sup> Йдеться про оперативну фінансову документацію за 1983- квітень 1986 р., строки зберігання якої на момент катастрофи не закінчилися і яка може бути використана при подальшому реконструктивно-інформаційному відтворенні господарської діяльності регіону.

*Олена Володіна, Любов Шевченко,  
Елеонора Коваль, Анатолій Шурубур*

## МІКРОБІОЛОГІЧНИЙ СТАН ДОКУМЕНТІВ ЦЕНТРАЛЬНИХ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ УКРАЇНИ

Проблема боротьби з пліснявинням архівних документів вже давно знаходиться в центрі уваги багатьох дослідників. Для її вирішення необхідно знати головні риси та специфічні особливості життєдіяльності плісневих грибів в різних умовах їх існування. З цією метою проводяться дослідження складу, морфології, фізіології та екології грибів, якими уражаються архівні документи.

Поява грибів в архівах залежить від наявності речовин, що необхідні для їх розвитку, вологості, температури та адаптаційної здатності цих організмів. В сховищах можуть розмножуватися близько 300 видів грибів, але в кожному конкретному випадку складається цілком певне їх угруповання, де переважають ті види, для яких оптимальні саме ці умови. Видова різноманітність колоній грибів рухлива: при зміні умов середовища спостерігаються зміни їх складу.

Мікроскопічні гриби можуть руйнувати до 60% маси паперу, викликаючи порушення його текстури, зміну забарвлення, зниження показників механічної тривкості та зміну хімічних властивостей целюлози.

Деякі представники грибів-мікроміцетів, що ушкоджують документи, можуть спричинювати різні захворювання людини. Це вимагає по-новому оцінити значення дезінфекції уражених документів, а також санітарно-гігієнічних правил, встановлених в архівах.

З метою виявлення документів з біологічними ушкодженнями ми вибірково переглянули 1810 справ шести держархівів, розташованих у м. Києві. Методом стерильних мазків з 325 справ виділено ізоляти грибів, що належать до 3 відділів, 7 порядків, 26 родів та 68 видів.

Найбільша кількість видів грибів, виділених з документів архівів, відноситься до відділу Deuteromycotina класу Нурфомуцетес порядку Moniliales родів Aspergillus та Penicillium (див. табл.). Гриби роду Aspergillus за числом таксонів, поширеністю та біологічною активністю займають одне з перших місць серед представників цього порядку. Вони широко розповсюджені в ґрунтах, мають високу метаболічну активність і адаптаційну здатність, рясно спороносять в різних умовах, стійкі до впливу несприятливих факторів<sup>1</sup>. Деякі види роду Aspergillus здатні рости при низькій вологості і тому першими оселяються на паперових документах<sup>2</sup>. Нами ідентифіковано 15 видів цього роду. Особливо часто в обстежених документах зустрічалися представники групи Aspergillus niger. Відомо, що A. niger є активним деструктором полімерних матеріалів, в тому числі і паперу. В наших дослідах він найчастіше виділявся з картонних палітурок і переднього форзацу справ. Відомо, що грибок може розвиватися також на шкірі, поліетилені, в присутності клейких речовин, наприклад, в місцях з'єднання книжного блоку з палітуркою. Деякі штами цього гриба мають патогенні для людини властивості.

За нашими спостереженнями *A. ficuum* та *A. carbonarius* теж відносяться до деструкторів целюлози. За результатами нашої роботи *A. foetidus* — найпоширеніший представник роду *Aspergillus*. Більшість колоній цього гриба розвивалася на верхніх палітурках папок з картону, а також на справах з вагману у сховищі № 2 Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

Серйозними руйнівниками паперу є представники групи *A. flavus* — *A. flavus* та *A. oryzae* (див. табл.). Ці гриби фізіологічно дуже активні, здатні розвиватися в умовах зниженої вологості і підвищеної температури. *A. flavus* розвивається на всіх матеріалах книг, особливо на синтетичних покриттях. Добре виживає в латентному стані. Спори цього гриба зберігали життєздатність в кімнатних умовах впродовж 12 років<sup>2</sup>.

Таблиця

### МІКРОФЛОРА ДОКУМЕНТІВ ЦЕНТРАЛЬНИХ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ

Систематична належність мікоорганізмів	Архіви						Загальна кількість колоній
	2	3	4	5	6	7	
1	Кількість колоній кожного виду						8
<b>ГРИБИ</b>							
<b>ZIGOMYCOTINA</b>							
<i>Mucor circinelioides</i>		1					1
<i>M. globosus</i>			4				4
<i>M. hiemalis</i>		1	1				2
<i>M. hlumbeus</i>	1	1					2
<i>M. pusillus</i>	1						1
<i>M. racemosus</i>		12	1				13
<i>M. aximontensis</i>				1			1
<i>M. spp.</i>			3				3
<i>Rhizopus nigricans</i>	2	4	3	7	1	2	19
<b>ASCOMYCOTINA</b>							
<i>Arachniotus aurantiacus</i>						10	10
<i>Chaetomium globosum</i>				3	15	1	19
<i>Ch. olivaceum</i>				1			1
<i>Ch. seminudum</i>				4			4
<i>Ch. sp.</i>			1				1
<i>Myxotrichum chartarum</i>					82	12	94
<i>Thielavia spp.</i>					19		19
<b>ДРІЖДЖІ</b>							
<i>Candida pulcherrima</i>					+	+	
<i>Saccharomyces spp.</i>				+	+	+	
<b>DEUTEROMYCOTINA</b>							
<b>HYPHOMYCETES</b>							
<b>MONILIALES</b>							
<b>Moniliaceae</b>							
<i>Aspergillus awamori</i>				1			1
<i>A. carbonarius</i>					2		2
<i>A. duricaulis</i>				1			1
<i>A. ficuum</i>				3	2	1	6
<i>A. flavus</i>		1		5			6
<i>A. foetidus</i>				6		2	8
<i>A. fumigatus</i>				1		3	4
<i>A. nidulans</i>					1		1
<i>A. niger</i>	1	1	5				7
<i>A. niveus</i>				1			1
<i>A. ochraceus</i>				1			1
<i>A. oryzae</i>					2	2	4
<i>A. restrictus</i>					1		1
<i>A. sulphureus</i>				2			2
<i>A. versicolor</i>		2					2
<i>A. spp.</i>				2	1		3
<i>Botryosporium longibrachiatum</i>				3			3
<i>Paecilomyces variotii</i>			27	5			32
<i>Penicillium</i>				1			1

brevicom pactum							
P. caseicola			1				1
P. citrinum	1						1
P. cyclopium		19	29	24	6	30	108
P. diversum				1			1
P. expansum		6	41		4		51
P. fellutanum			3	1			4
P. funiculosum					5		5
P. janthinellum	1				4	1	6
P. lilacinum				1			1
P. martensii		12			1	4	17
P. nigricans						1	1
P. notatum	20	34	277	12			343
P. oxalicum				6			6
P. restrictum				2			2
P. spinulosum			1				1
P. spp.	3	3	22	22	3	5	58
Trichoderma viride				1			1
Verticillium album				1			1
<b>Tuberculariaceae</b>							
Fusarium gibbosum					1		1
F. moniliforme				1			1
F. oxysporum				7			7
<b>Dematiaceae</b>							
Alternaria alternata	1	14	3	41	3	22	84
Cladosporium cladosporioides		316	5	5			326
C. epiphyllum				2	4	2	8
C. herbarum		4		1			5
Epicoccum nigrum		1					1
Fulvia fulva				2			2
Oidiodendron tenuissimum						6	6
Papularia sphaerosperma						1	1
Periconia atropurpurea						1	1
Stemphylium botryosum				2	12	4	18
S. graminis					4		4
Sterigmatobotrys macrocarpa					2		2
Ulocladium chartarum						9	9
Wallemia sebi						2	2
<b>COELOMYCETES</b>							
Phoma herbarum						2	2
<b>AGONOMYCETES</b>							
Mycelia sterilia		3	5	10		2	20
Papulaspora immersa						1	1
<b>БАКТЕРІЇ</b>	6	63	61	98	112	117	457
<b>АКТИНОМІЦЕТИ</b>				1			1
<b>КЛІТИНИ ВОДРОСТЕЙ</b>					+	+	

Примітка: (+) – були присутні в пробі



Види роду *Cladosporium* характеризуються високою целюлозолітичною активністю. *C. cladosporioides* здатен адаптуватися до широкого кола полімерних матеріалів різного хімічного складу. Велика кількість його колоній (208) була знайдена на верхніх палітурках справ з паперу, картону тканини та шкіри у сховищах Державного архіву Київської області (див.табл.). *C. herbarum* активно руйнує папір документів, картон та інші полімерні матеріали<sup>3</sup>.

Рід *Alternaria* був представлений тільки одним видом *A. alternata*. В природних умовах штами цього виду пошкоджують широке коло полімерних матеріалів, таких як органічне скло, капронові вироби, гумово-технічні тканини, полівінілхлоридні плівки та інше. Ми виділяли цей гриб з паперу, ватману, картону та ледерину. Є відомості, що він ушкоджує також документи із шкіряними палітурками та матеріали, вкриті поліетиленовою плівкою<sup>3</sup>. Вид вважається також небезпечним в патогенному аспекті.

Інші види цього порядку — *Episcoccum nigrum*, *Papularia sphaerosperma*, *Stemphiliium botryosum*, *Ulocladium chartarum*, *Wallemia sebi* — добре адаптуються до широкого кола різних субстратів, а тому активно руйнують папір та інші полімерні матеріали<sup>4</sup>.

За спостереженнями відомого біолога Ю. П. Нюкши<sup>3</sup> гриби порядку *Mucorales* завжди присутні в повітрі сховищ і на поверхні документів. Окрім паперу, представники роду *Mucor* використовують як субстрат палітурки з тканини та шкіри, розвиваються на стінах бібліотечних приміщень. У наших досліджах найактивнішим видом з роду *Mucor* був *M. racemosus*. Колонії цього гриба виділяли з газет, паперу, картону, тканини та шкіри документів ДАКО (див.табл.). Варто відмітити, що деяким штамам *M. pusillus* властиві патогенні якості і вони можуть спричиняти отомікози людини<sup>5</sup>.

З роду *Rhizopus* в приміщеннях архівів та бібліотек поширений *R. nigricans*. Досить часто колонії цього гриба ми виділяли з паперу, ватману, картону, тканини, шкіри та з поверхні афіш. За даними ВООЗ гриби роду *Rhizopus* є патогенними для людини та тварин<sup>6</sup>. Відділ *Ascomycotina*, один з численних, налічує декілька десятків тисяч видів. Нижчі представники цього відділу — дріжджі — мають вегетативне тіло у вигляді окремих клітин, що брунькуються чи діляться. У нашому дослідженні аскоміцети були представлені 4 видами грибів та 2 видами дріжджів. *Mucotrichum chartarum* — типовий деструктор паперу. Ми часто виділяли його з різних частин документів, підготовлених до реставрації в Центральному державному історичному архіві у м. Києві. Як правило, більшість цих справ була у поганому фізичному стані, мала сліди підмочування, мікробних ушкоджень, плями та нальоти різного кольору. Вартий уваги той факт, що *Mucotrichum chartarum* вперше в Україні виділений нами з архівних документів.

Представники роду *Chaetomium* відомі як активні целюлозоруйнівники. Крім помітної деструкції паперу вони утворюють пігментні плями різного кольору<sup>3</sup>. Частіше за інші види виділявся *Ch. globosum*. Він активно руйнує папір, текстильні вироби та інші полімерні матеріали<sup>4</sup>. Більш за все його виявлено на пошкоджених документах ЦДАК (див.табл.).

Представники інших порядків *Phoma herbarum* (пор. *Coelomycetes*) а *Papulaspora immersa* (пор. *Agonomycetes*) зустрілися в архівах рідко. Останній вид має широкі адаптаційні властивості до полімерних субстратів, в тому числі, целюлози.

Окрім грибних колоній з обстежених документів виділяли колонії бактерій та актиноміцетів. Бактеріальні колонії складала 25% від загальної кількості мікроорганізмів. Особливо багато їх було в ЦДАК, ЦДАВО та сховищі №2 ЦДАМЛМ. Наявність великої кількості бактерій на документах в останньому архіві пояснюється підвищеною вологістю повітря у ньому. Крім того, при перегляді препаратів під мікроскопом нами були виявлені клітини водоростей (табл.) та залишки мікроскопічних кліщиків (ЦДАК, ЦДАВО). Відомо, що останні харчуються грибами-деструкторами паперу і самим папером.

Аналізуючи мікробіологічний стан документів конкретно кожного архіву, можна відзначити таке. В найкращому стані знаходяться документи Центрального державного архіву громадських об'єднань, до речі, у цьому архіві і найкращий мікробіологічний стан повітря<sup>7, 8</sup>. Вибіркова перевірка справ показала, що документи з видимими біологічними ушкодженнями тут немає. Однак висіви мазків довели, що 6 з 8 ідентифікованих грибів — небезпечні руйнівники паперу.

Результати проведеної нами роботи свідчать, що більше 70% виявлених з документів ДАКО мікроскопічних грибів є деструкторами целюлозомістких матеріалів. Особливо часто виділявся *Cladosporium cladosporioides*. У сховищах №№ 2, 7, 8, де зберігаються справи, привезені з іншого сховища по вул. Володимирської, ми вибірково оглядали документи та справи, підготовлені на реставрацію. Найбільша кількість колоній гриба була виявлена тут на верхніх палітурках і корінцях справ. У сховищах №№ 3, 4, 5, 6 зберігаються документи колишніх партійних архівів у доброму стані. Кількість колоній гриба на верхніх палітурках тут була значно меншою. В сховищі № 1 ми обстежили документи, підготовлені на дезінфекцію. Рік тому вони намочили і після підсихання покрилися нальотами грибів. Переважна більшість колоній мікроміцетів це *Aspergillus versicolor* та *Penicillium expansum*. Перший вид — небезпечний руйнівник паперу та патогенний гриб.

На перший погляд здається, що видовий склад плісневих грибів в ДАКО та ДАМК має багато спільного. Насправді, вісім видів грибів з 17 (*Mucor hiemalis*, *Rhizopus nigricans*, *Aspergillus niger*, *Penicillium expansum*, *Penicillium notatum*, *Alternaria alternata*, *Cladosporium cladosporioides*) були присутні в обох архівах, до речі, майже всі вони є руйнівниками паперу. Однак, кількісне співвідношення видів в архівах було різним. Якщо в ДАКО домінував *C. cladosporioides*, то в ДАМК — *P. notatum*.

В сховищах №№ 1, 3-5 ЦДАМЛМ виявлено приблизно ту ж кількість видів пліснявих грибів, що й в ДАКО чи ДАМК (див. табл.). Навіть деякі види, такі як *Rhizopus nigricans*, *Penicillium cyclospium*, *P. notatum*, *Alternaria alternata* та *Cladosporium cladosporioides*, були спільними для трьох архівів. Однак, архіву притаманна своя видова специфіка, тому тільки в ньому ми виділяли з документів *Verticillium album* та *Fusarium oxysporum*.

Сховище № 2 архіву міститься у підвальному приміщенні. Внаслідок незадовільної роботи опалювальної системи тут вже давно встановився свій мікроклімат з підвищеною вологістю. Спектр мікроміцетів в ньому значно ширший, ніж в інших сховищах архіву, разом взятих. Мабуть, найкращі умови існування склалися для представників родів *Aspergillus* та *Penicillium*, бо кількість видів кожного роду суттєво збільшилася. Можна з певністю твердити, що в даному сховищі склалася своя специфічна мікобіота, тому з його документів виділено 13 видів грибів, які не зустрічалися більше в жодному архіві (див. табл.).

У двох приміщеннях сховища № 2 під вікнами зовнішніх стін на великій площині пошкоджені стіни. Зі стін ми виділяли колонії *Aspergillus versicolor*, *A. ochraceus*, *Mucor saximontensis*, *Mucor* sp., *Penicillium* sp., *Sacharomyces* sp. та бактерії.

Взагалі треба відмітити, що з 28 видів грибів, ідентифікованих на документах — 17 руйнівники паперу, а 6 — патогенні види. Зрозуміло, що при такій концентрації в сховищі целюлозоруйнівних грибів документи знаходяться під загрозою.

В ЦДІАК та ЦДАВО переглядалися, в основному, документи, підготовлені до реставрації. Обидва архіви розміщуються в одній будівлі, тому не дивно, що характер забруднення документів мав багато спільного. Передусім треба відзначити сильне забруднення документів архівів бактеріями. Кількість бактеріальних колоній становила в ЦДІАК та ЦДАВО відповідно 112 та 117 (див. табл.). Ми не визначали таксономічної належності бактерій, тому що це трудомісткий процес, який вимагає багато часу, специфічного обладнання та матеріалів. Вважається, що при звичайних умовах зберігання бактерії не завдають шкоди, а стають активними тільки при 100% вологості, тобто при намоканні документів. Слід також сказати, що половина, а точніше 11 ідентифікованих видів грибів, були спільними для обох архівів (табл.). Також на документах архівів були присутні дріжджі двох родів та клітини водоростей. Розбіжності між архівами, окрім видового складу грибів, полягали ще в тому, що в ЦДІАК дуже часто, особливо зі сторінок в середині справи, виділяли *Muxotrichum chartarum*, а в ЦДАВО головними руйнівниками документів були *Penicillium cyclopium* та *Alternaria alternata*.

Серед оглянутих справ були й такі, що у 60-ті роки оброблялися дустом. З таких справ виділялися колонії *Aspergillus restrictus*, *Chaetomium globosum*, *Muxotrichum chartarum*, *Penicillium cyclopium*, *P. martensii*, *P. sp.*, *Stemphylium botryosum*, бактерії та дріжджі.

Наведені вище дані дають підставу вважати, що самими поширеними видами грибів-деструкторів паперу в центральних державних архівах України були *Alternaria alternata*, *Rhizopus nigricans* (всі обстежені архіви), *Penicillium cyclopium* (5 архівів) та *P. notatum* (4 архіви). Ці види спроможні ушкоджувати всю основу документів — папір, ватман, картон, тканини, ледерин та шкіру.

Серед 68 видів мікроскопічних грибів, ізованих нами з документів, 24 види — патогенні гриби, що викликають респіраторні та інші захворювання (див. табл.). Переважна більшість з них є представниками родів *Aspergillus* та *Penicillium*. Найбільшу загрозу для здоров'я працівників архівів становлять поширені в наших архівах патогенні мікроміцети *Alternaria alternata* та *Penicillium cyclopium*. Взагалі вважають, що більша частина грибів, що оселяється на папері, є умовно патогенними. Майже всі види роду *Aspergillus* та багато видів роду *Penicillium*, які мають високу енергію розмноження, відносять до потенційно небезпечних для людини<sup>9</sup>. Наведені відомості необхідно враховувати працівникам архівів, які безпосередньо контактують з документами, ураженими патогенними грибами.

Аналіз результатів мікробіологічного вивчення документів держархівів свідчить, що серед них майже немає таких, які б не були забруднені бактеріями або мікроскопічними грибами. Документи, на яких були знайдені гриби-деструктори паперу або патогенні гриби, треба дезінфікувати. Справи, на яких знайдені бактерії, треба ретельно висушити, особливо після реставрації.

Провідним напрямом в захисті документів від біоушкоджень повинна бути профілактика: обов'язковий перегляд документів, виявлення уражених та їх знешкодження. Головну увагу слід приділяти контролю за станом архівних фондів та дотримання вимог режиму зберігання. Це сприятиме не тільки подовженню строків зберігання документів, але й оздоровленню умов праці архівістів.

#### Примітки

<sup>1</sup> Билай В.И., Коваль Э.З. Аспергиллы. — К.: Наукова думка, 1988. — 204 с.

<sup>2</sup> Покровская Ю.П. Эколого-систематический анализ микромицетов, обитающих в хранилищах различных регионов // Микология и фитопатология. — 1996. — Т. 30. — Вып. 1. — С. 26–32.

<sup>3</sup> Нюкиа Ю.П. Биологические проблемы консервации: специфичность и комплексность // Теория и практика сохранения памятников культуры. — СПб: РНБ, 1996. — С. 7–20.

<sup>4</sup> Лукаускас А.Ю., Микельскене А.И., Шляужене Д.Ю. Каталог микромицетов — биодеструкторов полимерных материалов. — М.: Наука, 1987. — 341 с.

<sup>5</sup> Fassatiava O. Plizne a vlnacite hoube v technicne microbiologie. — Praha: SNTL, 1979. — 237 с.

<sup>6</sup> Микозы в Европе: Отчет о совещании ВОЗ. — М.: Медицина, 1983. — 80 с.

<sup>7</sup> Володіна О.П., Шурубур А.К., Решетников С.В., Шевченко Л.О. Мікробіологічний контроль повітря центральних державних архівів України // Тези та матеріали доповідей Міжнар. науково-практичн. конф. «Реставрація музейних пам'яток в сучасних умовах. Проблеми та шляхи їх вирішення». — К.: Принт-Лайн. — 1998. — С. 19–21.

<sup>8</sup> Володіна О., Шурубур А., Решетников С., Шевченко Л. Про мікробіологічний контроль повітря центральних державних архівів України // Студії з архівної справи та документознавства. — 1998. — Т. 3. — С. 57–62.

<sup>9</sup> Нюкиа Ю.П. Биологическое повреждение бумаги и книг. — СПб: РАН, 1994. — 233 с.

### Розділ 3 ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ГАЛУЗІ ЗНАТЬ

*Михайло Ходоровський*

#### ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ МАСОНСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVIII СТ.)

Актуальним завданням сучасної української історичної науки є об'єктивне висвітлення складних суперечливих процесів, які протягом тривалого часу лишались на периферії дослідницьких інтересів, або взагалі замовчувалися. Серед найменш досліджених проблем — вивчення вітчизняного масонського руху, різних його форм і проявів на території України.

Українське масонознавче джерелознавство знаходиться ще на початковому етапі свого розвитку. Для видання відповідних покажчиків, довідників, словників необхідно здійснити значну за обсягом роботу, пов'язану з виявленням джерел, їх класифікацією, критичним аналізом тощо.

Доводиться констатувати, що з плином часу втрачено назавжди значну кількість зібраних масонських документів. За наявними даними в державних архівах Вінницької, Житомирської, Київської, Миколаївської, Полтавської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької, Чернігівської областей, Кам'янець-Подільському міському державному архіві Хмельницької області відсутні документальні матеріали про місцеві ложі, що утворились протягом XVIII ст. Між тим в межах означеного періоду, за підрахунками автора цієї статті, в різних регіонах України діяло 39 лож. А саме (за сучасним адміністративно-територіальним розподілом): у Вінницькій обл. — 3 ложі, Житомирській ложі — 4 ложі, Львівській обл. — 11 ложі, Миколаївській обл. — 1 ложа, Полтавській обл. — 4 ложі, Рівненській обл. — 5 лож, Тернопільській обл. — 2 ложі, Харківській обл. — 2 ложі, Хмельницькій обл. — 3 ложі, Чернівецькій обл. — 2 ложі, а також у м. Києві — 2 ложі.

Наведені кількісні показники укладено нами на основі вивчення документів Центральних державних історичних архівів України у м. Києві та Львові, а також документальних матеріалів російських і польських архівних установ. Слід врахувати, що державницька руйна заварила централізації масонського руху в українських землях, тому перші ложі, що утворились в них, підпорядковувались осередкам ордену сусідніх держав. Назвемо декілька комплексів документів, зосереджених в державних архівах Російської Федерації і Польщі, в яких містяться важливі відомості щодо масонського руху в Україні та діяльності вітчизняних адептів ордену за її межами:

- Російський державний архів давніх актів: ф. 8 (Калінкін дім і справи про злочини проти «моральності»), ф. 16 (Внутрішнє правління), ф. 146 (Слідчі справи);

- Центр збереження історико-документальних колекцій (м. Москва, Російська Федерація): ф. 730 (Матеріали масонознавця Т. Бакуніної);

- Відділ рукописів Державної російської бібліотеки: особові фонди — 14 (В. Арсен'єв), 76 (Ф. Голубинський), 128 (М. Кисельов), 147 (С. Ланської), 237 (Д. Попов);

- Головний архів давніх актів (м. Варшава, Польща): № 847 (Канцелярія сенатора Новосільцева);

- Відділ рукописів Національної бібліотеки (м. Варшава, Польща): № 1760 (Бібліотека Замойського статуту).

Зокрема, у польських архівосховищах зберігаються документи, що висвітлюють діяльність перших масонських лож в Україні, в т. ч. ложі в м. Вишневець на Волині (1742)<sup>1</sup>, Провінційної ложі «Досконалої Таємниці» в м. Дубно (1780)<sup>2</sup>, ложі «Безсмертя» в м. Немирові і Києві (1784-1787)<sup>3</sup>.

Розглядаючи друковані джерела, слід, передусім, відзначити виданий у минулому столітті тритомний збірник листів вихованця Києво-Могилянської академії С. Гамалії<sup>4</sup> — найяскравішої постаті у товаристві російських масонів, що діяли у Москві під орудою М. Новикова (1780-1792). Епістолярна спадщина С. Гамалії свідчить про вплив української духовної традиції на розвиток просвітницького напрямку в російському масонстві XVIII ст.

Зарубіжна історіографія ордену нараховує численні праці узагальнюючого характеру (масонські енциклопедії, довідники, огляди, нариси історії світового вільномулярства), а також дослідження, що охоплюють коло теоретичних проблем, пов'язаних з окультизмом як одного з джерел масонської ідеології (алхімією, кабалістикою, нумерологією, астрологією тощо) і питання взаємозв'язків вільних мулярів з духовно-лицарськими орденами тамплерів, ілюмінатів і розенкрейцерів.

Було б перебільшенням стверджувати, що зарубіжною історіографією започатковане систематичне вивчення українського масонського руху. Але окремі його прояви (щоправда, без урахування національного контексту) розглядалися у сукупності з іншими питаннями в працях німецьких, австрійських, польських, угорських дослідників. Так, в енциклопедичному довіднику німецького масонознавця С. Ленінга містяться відомості про ложу у містечку Вишневець на Волині (1742), що започаткувала масонський рух на українських землях<sup>5</sup>.

Судячи з наявних матеріалів, масонство міцно укорінилося на українському ґрунті у другій половині XVIII ст. В межах цього періоду в працях зарубіжних дослідників, насамперед С. Малаховського-Лемпицького містяться відомості про діяльність вільномулярських осередків у Галичині, Буковині, Поділлі, Волині та ін.<sup>6</sup>

Одна з розвідок польського історика Л. Хасса присвячена безпосередньо українському вільномулярству<sup>7</sup>. Згадана праця відзначається ґрунтовною джерельною базою. Значну наукову цінність становлять оприлюднені Л. Хасом документальні матеріали, виявлені у польських і французьких архівах. Не визнаючи за масонством самостійних політичних акцій, Л. Хасс все ж дотримувався думки, що діяльність перших масонських лож в

Україні спричинилась до виникнення таємних політичних товариств — осередків вітчизняного національно-визвольного руху.

Вільномулярство часів Просвітництва — предмет дослідження чималої кількості праць російських істориків XIX ст.: О. Галахова, С. Єшевського, М. Лонгінова, О. Незеленова, С. Петровського, П. Пекарського, В. Ключевського, А. Себеки<sup>8</sup> та ін. У згаданих дослідженнях містяться важливі відомості щодо участі українців в масонських ложах Петербургу і Москви.

Слід, передусім, відзначити книгу М. Лонгінова про діяльність вільномулярського угруповання т. зв. «московських мартиністів» на чолі з М. Новиковим. Автор цієї книги відводить провідну роль у формуванні ідеології мартиністів вихованцям Києво-Могилянської Академії, послідовникам філософського вчення Г. Сковороди: С. Гамалії, М. Антоновському, П. Прокоповичу-Антонському та ін. Якщо діяльність перших російських лож під орудою І. Єлагіна обмежувалась вивченням і виконанням певних ритуалів, то «сковородинці» (М. Лонгінов пише, зокрема, про «моральну силу» С. Гамалії)<sup>9</sup> виводили М. Новикова та його однодумців на шлях активної духовної праці.

Слідом за дослідженням М. Лонгінова побачили світ журнальні статті О. Пипіна, які згодом вийшли окремим виданням під редакцією Г. Вернадського<sup>10</sup>. На відміну від свого попередника О. Пипін розширив предмет дослідження, ввівши в науковий обіг архівні документи з історії масонства не тільки другої половини XVIII, але й початку XIX ст. Особливо слід відзначити розроблений О. Пипіним і згодом доповнений Г. Вернадським покажчик масонських лож, в т. ч. тих, що діяли в Україні. Праці О. Пипіна і М. Лонгінова не втратили наукової цінності і сьогодні.

Г. Вернадський, учень О. Пипіна, зосередив свої зусилля, головним чином, на вивченні вільномулярства періоду правління Катерини II. Окремий розділ його монографії присвячений філософським шуканням тогочасного масонства. Він докладно проаналізував, зокрема, філософський доробок українця-масона Л. Давидовського<sup>11</sup>.

До цієї ж генерації російських істориків кінця XIX — початку XX ст. належить В. Семевський, який вивчав зв'язки вільномулярства з таємними політичними організаціями, зокрема, з тими, що діяли в українських землях<sup>12</sup>. Слід відзначити масонознавчий доробок російської дослідниці Т. Соколовської, який становить значну кількість праць, в т. ч. з історії ордену та діяльності його в Україні, а також з питань масонської символіки і тлумачення різноманітних масонських систем<sup>13</sup>. Д. Багалій, аналізуючи масонську літературу, відзначав серед кращих праць В. Семевського та Т. Соколовської і радив їх вивчати українським дослідникам<sup>14</sup>.

В українській історіографії XIX — початку XX ст. не висувалась як першочергова проблема всебічного дослідження масонського руху. Окремі його прояви протягом згаданого періоду висвітлювались у працях представників наукових центрів Києва — О. Лазаревського, Ф. Терновського, М. Іконникова, М. Оглобліна, Ф. Фортинського<sup>15</sup> та ін.; Харкова — М. Сумцова, Є. Іванова<sup>16</sup> та ін.; Житомира — В. Переговського, М. Кустодського<sup>17</sup>; Одеси — О. Фроловського<sup>18</sup>. До цього слід додати опубліковані в Москві і Петербурзі розвідки, дослідження істориків українського походження: М. Затворницького, Д. Мордовця, В. Тукалевського, М. Коробки<sup>19</sup> та ін. Досить значна за обсягом, але компілятивна за своїм змістом книга В. Терлецького з історії вільномулярства<sup>20</sup>, що була видана в Полтаві 1911 р. Натомість слід відзначити праці з питань масонського руху організатора і секретаря Полтавської архівної комісії І. Павловського<sup>21</sup>.

Певний етап розвитку масонської історіографії в Росії і в Україні підсумовував двотомний збірник праць з історії ордену під редакцією С. Мельгунова та М. Сидорова (1914-1915)<sup>22</sup>. В цьому виданні, зокрема, вміщені масонознавчі розвідки професора Київського університету М. Довнар-Запольського «Урядові утиски масонів», «Семен Іванович Гамалія»<sup>23</sup>. До третього, невиданого тому цього збірника призначалась стаття С. Єфремова «Масонство на Україні». У вітчизняній історичній науці то була перша спроба систематизованого викладу масонського руху в українських землях. У згаданій статті, яка дійшла до нас у журнальному варіанті, С. Єфремов більше приділив увагу вільномулярству другої половини XVIII — початку XIX ст. Певні неточності, допущені дослідником (зокрема, про підпорядкованість перших масонських лож в Україні виключно Великому Сходу королівства Польського та Великого князівства Литовського), пояснюються відсутністю відповідної джерельної бази.

С. Єфремов торкнувся важливої проблеми зв'язків масонства з українством. Спочатку він обстоював тезу, що «... масонство на Україні менш усього можна звати масонством українським, — менш усього, бо воно не відбивало на собі національні української людності риси»<sup>24</sup>. Згодом С. Єфремов переглянув свою позицію стосовно цього питання, підкреслюючи, що вільномулярство «...безперечно мало тенденцію і рости на силах, і розвиватися в бік свого українізування»<sup>25</sup>.

До цієї ж думки схилявся М. Грушевський, зазначаючи, що в умовах Руїни українська інтелектуальна еліта відчувала потребу «...побудування собі нової ідеології, чи релігії в ширшому розумінні слова, та моралі, незалежної від офіційного церковного канону»<sup>26</sup>. Разом з іншими дослідниками (пріоритет у цьому питанні, напевно, належить М. Сумцову)<sup>27</sup> М. Грушевський звернув увагу на «масонський аспект» філософської спадщини Г. Сковороди. Він зазначав, що «... проповідь Сковороди має так багато спільного або суголосного з масонськими доктринами, що не може не насуватись гадка, чи під час свого побуту за кордоном, або після повороту звідти не підпав він впливам якихсь містичних течій, що вплинули на вироблення в середині XVIII в. масонства. В кожному разі у нього стрічаються зовсім паралельні гадки і навіть фразеологія»<sup>28</sup>.

В першій половині 1920-х рр. вільномулярство потрапило у сферу досліджень новоутворених наукових центрів: історичної секції ВУАН в Києві під керівництвом М. Грушевського, об'єднання молодих вчених-істориків Одеського інституту народної освіти на чолі з М. Слабченком, Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури під орудою Д. Багалія. Зокрема, М. Слабченко слідом за С. Єфремовим розглянув масонський рух України в історичній ретроспективі<sup>29</sup>. Він першим вказав на зв'язки з вільномулярством культурно-освітнього гуртка, т. зв. «Попівської академії», що діяла на Слобожанщині під орудою архітектора і письменника О. Паліцина.

За інших умов праці С. Єфремова, М. Грушевського, М. Слабченка мали б призвести до більш активного вивчення історії українського масонського руху. Проте у добу тоталітаризму гуманістичні засади масонства не узгоджувались з офіційною ідеологічною доктриною. Масонство, так само як і «попівщина», обвинувачувалось у пропаганді ідеології т. зв. «абстрактного гуманізму», аполітичності тощо. В цей період дослідження з історії масонства не друкувались окремими виданнями, а використовувались у монографіях, збірниках з питань революційного руху (переважно декабризму), в нарисах з історії, культури, філософії тощо. Для прикладу можна назвати праці українських науковців Д. Багалія, В. Горського, М. Лисенка, Л. Медведської, О. Рябініна-Склярєвського, Н. Суровцевої, Ф. Ястребова, російських істориків М. Дружиніна, М. Нечкіної<sup>30</sup> та ін.

Науковці української діаспори досліджували вільномулярство в контексті історії українського народу (Д. Дорошенко, Н. Полонська-Василенко та ін.), його визвольних змагань (Б. Кравців та О. Оглоблін), розвитку духовної культури (Д. Чижевський, Є. Онацький)<sup>31</sup>. В різні періоди у Варшаві і Торонто були видані нариси з історії світового вільномулярства українських дослідників Ю. Липита Б. Гомзіна<sup>32</sup>.

Зокрема, Ю. Липа першим з українських дослідників порушив питання щодо впливу ідеології ордену на процес державотворення. Він наводить такі факти: «Французька революція, а за нею і сучасна демократія вирости з ідей великих енциклопедистів, вільних будівничих Вольтера, Дідро, Кондорсе... Наполеон і його штаб закладають ложі в визволеній Італії, а з тих лож пізніше виходить визволитель і соборник Італії, вільний будівничий Гарібальді. Відродження Сполучених Штатів Америки відбулося під знаком вільного будівництва. Ложі полків і армій одушевляли і братали старшин із жовнірами для спільної боротьби за свободу». З вище наведеного Ю. Липа робить висновок: «В історії вільних будівничих кожного українця зацікавити може передовсім роль вільних будівничих у творенні сучасних світових державностей»<sup>33</sup>.

Б. Гомзін визнає за можливе причетність до ордену багатьох відомих осіб, зокрема, письменників, громадсько-політичних діячів В. Капніста та Г. Полетики, історика, археографа і бібліографа М. Бантиш-Каменського та ін.<sup>34</sup> Однак ці припущення поки що не знайшли документального підтвердження у вітчизняних архівах. Значною мірою це стосується і зарубіжних архівів, судячи з найповнішого біо-бібліографічного словника масонів XVIII-XIX ст. (в т. ч. українського походження), виданого в Парижі масонознавцем Т. Бакуніною<sup>35</sup>.

Для сучасного масонознавства актуальною є проблема ефективного використання наявних рукописних і друкованих джерел. Так, на думку Д. Лотаревої, для російської масонської літератури останніх десятиліть характерним є нехтування джерелознавчим аналізом документальної спадщини вільних мулярів<sup>36</sup>. Внаслідок цього з'являються видання, в яких науковий підхід до вивчення певних явищ вільномулярства підмінюється їх тенденційним тлумаченням. Для прикладу можна назвати книги Б. Башилова, В. Бегуна, Л. Замойського, В. Острєцова, О. Платонова<sup>37</sup> та ін. Відзначимо, що для авторів згаданих праць характерне упереджене ставлення до українського вільномулярства. Викликають заперечення також спроби перебільшення ролі масонства у громадсько-політичному житті в працях О. Зінухова, Є. Парнова<sup>38</sup> та ін. На нашу думку стосовно сучасної російської історіографії масонства, рівню наукової літератури найбільше відповідають дослідження С. Аржанухіна, а також А. Серкова та О. Соловйова<sup>39</sup>, в котрих охоплюються події, пов'язані з вільномулярським рухом в Україні.

В останні роки привернула увагу низка газетних і журнальних публікацій українських дослідників з історії вільномулярства. Серед них статті Л. Гузара, М. Томенка, С. Хамулюка, В. Ткаченка<sup>40</sup> та ін. Значний період історії масонства охоплює праця О. Крижанівської «Таємні організації в Україні» (1998)<sup>41</sup>.

Судячи з виявлених друкованих матеріалів, в різні часи масонство як багатоаспектне суспільне явище оцінювалось і оцінюється неоднозначно. Так, М. Сумцов вказував на суттєву різницю між «дійсним станом справ» у масонському русі і «керівними ідеальними вимогами громадського або особистого удосконалення»<sup>42</sup>. Але водночас підкреслював, що критикам масонства невідома його «світла сторона» — філантропічна діяльність ордену, у якій практично втілений девіз Вольтера «Любіть Бога, але любіть також смертних!»<sup>43</sup>. До уваженої, але в цілому позитивної оцінки масонства схилилась більшість українських істориків.

Підсумовуючи огляд виявленої наукової літератури, слід констатувати наявність певного набутку у галузі історіографії українського вільномулярства. Разом з тим, до цього часу не реконструйовано повну і цілісну картину масонського руху в Україні, зокрема, періоду його зародження і становлення протягом XVIII ст. Це справа сьогодні і XXI ст.

### Примітки

<sup>1</sup> Відділ рукописів Національної бібліотеки (м. Варшава, Польща), Бібліотека Замойського статуту, № 1760, т. 11, арк. 177.

<sup>2</sup> Там само, арк. 172.

<sup>3</sup> Головний архів давніх актів (м. Варшава, Польща), Канцелярія сенатора Новосільцева, № 847, арк. 116.

<sup>4</sup> Письма С. И. Г. — В 3-х томах. — М., 1832-1839.

<sup>5</sup> *Lening C. Encyclopaedie der Freimauerei: In 3 Bde. — Leipzig. — 1822-1828. — Bd. 2. — 1824. — С. 105.*

<sup>6</sup> *Malachowski-Lempicki S. Wykaz polskich loz wolnomularskich oraz ich czlonkow w latach 1738-1821. — Krakow, 1929. — 319 s.*

- <sup>7</sup> Hass L. Wolnomularstwo ukraińskie: (do rewolucji lutowej 1917 r.) //Studia z dziejow ZSSR I Europy Srodkowej. — 1981. — № 17. — S. 5-46.
- <sup>8</sup> Галахов О. Обзор мистической литературы //Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1875. — № 11. — С. 84-175. Ешевский С. Сочинения: Ч. 1-3. — М., 1870; Ч. 3. — 712 с. Лонгинов М. Новиков и московские мартинисты. — М., 1867. Незеленов А. Николай Иванович Новиков, издатель журналов 1769-1785 г. — СПб., 1875. — 446 с. Петровский С. Очерки из истории русского масонства в XVIII в. //Христианское чтение. — 1889. — июль. — С. 125-163; ноябрь. — С. 355-389; декабрь. — С. 571-602. Пекарский П. Дополнения к истории масонства в России XVIII столетия. — СПб., 1869. — 224 с. Ключевский В.О. Исторические портреты. Деятели исторической мысли. — М., 1990. — 623 с.
- <sup>9</sup> Семёка А. Русские розенкрейцеры и сочинения императрицы Екатерины II против масонства. — СПб., 1902. — 58 с.
- <sup>10</sup> Лонгинов М. Новиков и московские мартинисты. — М., 1867. — С. 163.
- <sup>11</sup> Пытин А. Материалы для истории масонских лож //Вестник Европы. — 1872. — Кн. 1. — С. 174-214; Кн. 2. — С. 561-603; Его же. Русское масонство XVIII и первая половина XIX в. — Пг., 1916. — 574 с.
- <sup>12</sup> Вернадский Г. Русское масонство в царствование Екатерины II. — Пг., 1917. — 289 с.; Там же. — С. 113-114.
- <sup>13</sup> Семевский В. Декабристы — масоны //Минувшие годы. — 1908. — Т. 1. — № 2. — С. 1-50; № 3. — С. 127-170; № 5-6. — С. 379-433.
- <sup>14</sup> Соколовская Т. Капитул Феникса. Высшее тайное масонское правление в России (1778-1822 гг.) //Вестник императорского общества ревнителей истории. — Вып. II. — Пг., 1915. — С. 217-316; Русское масонство и его значение в истории общественного движения: (XVIII и первая четверть XIX столетия). — СПб., 1907. — 184 с.; Братья Златоурового Креста //Русский архив. — 1906. — № 9. — С. 89-93; Из материалов по истории масонства //РС. — 1907. — февраль. — С. 344-346; Обрядность прежнего русского масонства //РС. — 1907. — XI. — С. 707-717.
- <sup>15</sup> Багалій Д. Вступні пояснення до матеріалів //Рух декабристів на Україні. — Х., 1926. — С. 3-13.
- <sup>16</sup> Лазаревский А. Иван Романович Мартос: Биографический очерк //КС. — 1895. — Т. 51. — С. 48-71; Отрывок из дневника В.Я. Ломиковского //КС. — 1895. — Т. 51. — ноябрь. — С. 230-243; Терновский Ф. Материалы для истории мистицизма в России. Записки К.А. Лохвицкого //Труды духовной академии. — 1863. — Т. III. — Кн. 10. — С. 161-203; Иконников В. Киев в 1654-1855 гг. //КС. — 1904. — Т. 87. — С. 1-64; Оглоблин Н. Киевское дело 1828 г. о “преважных политических тайнах” //Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1894. — Кн. 13. — С. 222-242; Фортинский Ф. О тайных статутах тамплиеров //Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1888. — № 2. — С. 29-32.
- <sup>17</sup> Сумцов Н. О влиянии малорусской схоластической литературы XVII в. на великорусскую раскольничью литературу XVIII в. и об отражении в раскольничьей литературе масонства. — К., 1896. — 13 с.; Предисловие к публ. “Житие Сквороды, описанное другом его, М.И. Коваленским” //РС. — 1886. — № 9. — С. 103-113; Центральный державный историчний архів України, м. Київ, ф. 1672 (Особовий фонд С. Іванова), оп. 1, спр. 138.
- <sup>18</sup> Переговский В. Масонские ложи в Житомире //Киевлянин. — 1879. — № 27. — С. 2; Кустодский М. Сведения о масонских ложах, бывших в Волынской губернии //КС. — 1895. — Т. 51. — № 11. — С. 62-63.
- <sup>19</sup> Фроловский Г. Пути русского богословия. — Париж, 1983. — 600 с.
- <sup>20</sup> Затворницкий Н. О киевских масонах //Русский архив. — 1906. — № 9. — С. 412-415; Мордовец Д. О масонской ложе “Соединенных Славян” //РС. — 1878. — Т. 21. — С. 187-189; Тукалевский В. Искания русских масонов. — СПб., 1911. — 71 с.; Коробка Н. Польские общества 20-х годов и декабристы //О минувшем: Исторический сборник. — СПб., 1909. — С. 189-233.
- <sup>21</sup> Терлецкий В. Масонство в его прошлом и настоящем. — Полтава, 1911. — 193 с.
- <sup>22</sup> Павловский И. К истории полтавского дворянства. 1802-1902: Очерки по архивным данным. — Вып. 1, 2. — Полтава, 1906. — 321 с.; Масонская ложа в Полтаве //Труды Полтавской Ученой архивной комиссии. — Вып. 6. — Ч. 1. — Полтава, 1909. — С. 1-15.
- <sup>23</sup> Масонство в его прошлом и настоящем //Под ред. С.П. Мельгунова, И.П. Сидорова: В 2 т. — М., 1991.
- <sup>24</sup> Центральный державный историчний архів України, м. Київ, ф. 262 (Особовий фонд М. Довнара-Запольского), оп. 1, спр. 75; Там само, ф. 1672 (Особовий фонд С. Іванова), оп. 1, спр. 138.
- <sup>25</sup> Сфремов С. Масонство на Україні //Наше минуле. — 1918. — № 3. — С. 3-16; Там само. — С. 3.
- <sup>26</sup> Сфремов С. Від легенди до історичної правди //Декабристи на Україні. — К., 1926. — С. 3.
- <sup>27</sup> Грушевський М. Духовна Україна. — К., 1994. — С. 97.
- <sup>28</sup> Сумцов Н. Предисловие к публ. “Житие Сквороды, описанное другом его, М.И. Коваленским” //РС. — 1886. — № 9. — С. 103-113.
- <sup>29</sup> Грушевський М. Духовна Україна. — К., 1994. — С. 96, 97.
- <sup>30</sup> Слабченко М. Масони на Україні та потайні товариства //Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття: В 2-х т. — Х., 1925. — Т. 1. — С. 93-102.
- <sup>31</sup> Багалій Д. Декабристи на Україні //Червоний шлях. — 1926. — № 1. — С. 93-116; Горський В. Релігійно-містичні концепції. Масонство //Історія філософії на Україні. — В 2 т. — К., 1987. — Т. 1. — С. 384-390; Лисенко М. До питання про Малоросійське товариство //УІЖ. — 1967. — № 4. — С. 66-75; Медведская Л. Декабристы на Полтавщине. — Х., 1960. — 63 с.; Рябінін-Склярський О. Масони Рішельєвського ліцею //Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН. — 1925. — № 2-3. — С. 134-140; Суворцова Н. Олізар і його відношення до декабристів //Наукові записки науково-дослідної кафедри історії української культури. — Х., 1927. — № 6. — С. 145-161; Ястребов Ф. Декабристи на Україні //Історія Української РСР: В 2 т. — К., 1967. — Т. 1. — С. 371-380; Дружинин Н. К истории идейных исканий П.И. Пестеля //Революционное движение в России в XIX в. — М., 1985. — С. 305-329; Нечкина М. Движение декабристов. — М., 1955. — Т. 1-2.
- <sup>32</sup> Дорошенко Д. Нарис історії України: В 2 т. — К., 1991. — Т. 2. — 349 с.; Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2 т. — К., 1993. — Т. 2. — 606 с.; Кравців Б., Оглоблин О. Масонство //Енциклопедія українознавства. — Париж; Нью-Йорк, 1962. — Т. 4. — С. 1486-1488; Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. — К., 1992. — 230 с.; Онацький С. Масонство //Українська мала енциклопедія. — Буенос-Айрес, 1959. — Т. 5-8. — С. 929-930.
- <sup>33</sup> Ліпа Ю. З історії вільних будівничих. — Варшава, 1933. — 20 с.; Гомзін Б. Масони. Тайна організації. — Торонто, 1970. — 30 с.
- <sup>34</sup> Ліпа Ю. З історії вільних будівничих. — Варшава, 1933. — С. 4-5.
- <sup>35</sup> Гомзін Б. Масони. Тайна організації. — Торонто, 1970. — С. 25.
- <sup>36</sup> Vаконтіне Т. Le repertoire biographique des francs — macons russes (XVIII-e et XIX-t siècles). — Paris, 1967. — 640 p.
- <sup>37</sup> Лотарева Д. Некоторые источниковедческие проблемы изучения масонской книжности в России в конце XVIII- первой половины XIX века //Мировосприятие и самосознание русского общества (XI-XX вв.). — М., 1994. — С. 142-163.
- <sup>38</sup> Башилов Б. История русского масонства. — М., 1992-1995. — Вып. 1-15; Бегун В. Рассказы о “детях вдовы”. — Минск, 1986. — 141 с.; Замойский Л. За фасадом масонского храма. — М., 1990. — 288 с.; Острецов В.М. Масонство, культура и русская история: Историко-критические очерки. — М., 1998. — 720 с.; Платонов О. Терновый венец России. — М., 1996. — 703 с.
- <sup>39</sup> Зинухов А. Этюды о масонстве //Этюды о масонстве. — Х., 1994. — С. 143-155; Парнов Е. Трон Люцифера: Критические очерки магии и оккультизма. — М., 1991. — 302 с.
- <sup>40</sup> Аржанухин С.В. Философские взгляды русского масонства. По материалам журнала “Магазин свободномасонский”. — Екатеринбург, 1995. — 223 с.; Серков А. Российское масонство (1800-1861 годы): Дис. канд. ист. наук: 07.00.00. — М., 1990. — 207 с.; Соловьев О. Русское масонство. 1730-1917. — М., 1993. — 265 с.
- <sup>41</sup> Гузар Л. Українські масони //Універсум. — 1994. — № 1-2. — С. 35-36; Томенко М. Таємниця українського масонства //Молодь України. — 1992. — № 93. — С. 2; Хамуляк С. Ідеї масонства і Україна //Молода нація: Альманах. — К., 1996. — № 4. — С. 127-132; Ткаченко В. Вільні каменяри, або масони в Україні: чи допоможуть вони молодій незалежній державі? //Україна. — 1992. — № 26. — С. 8-9.
- <sup>42</sup> Крижановська О. Таємні організації в громадсько-політичному житті України (масонський рух у XVIII- на початку XX ст.). — К., 1998. — 133 с.
- <sup>43</sup> Сумцов Н. Предисловие к публ. Житие Сквороды, описанное другом его, М.И. Коваленским //РС. — 1886. — № 9. — С. 106.
- <sup>44</sup> Сумцов Н. О влиянии малорусской схоластической литературы XVII в. на великорусскую раскольничью литературу XVIII в. и об отражении в раскольничьей литературе масонства. — К., 1896. — 13 с.

Максим Савченко

### З ІСТОРІЇ АРХЕОГРАФІЧНОЇ ПРАКТИКИ АКАДЕМІЧНИХ І АРХІВНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ ПОВОЄННИХ РОКІВ

Серед проблем вітчизняної археографії визначне місце займає проблема досліджень її розвитку як науки, зокрема, за радянського післявоєнного періоду. Автор розвідки має на меті висвітлити окремі аспекти співпраці науковців та архівістів під час підготовки збірників документів до видання із зазначеної проблеми, тенденції повоєнного розвитку української радянської археографії як науки, впровадження методологічних засад оброблення документів.

Проблемам розвитку археографії, зокрема в повоєнний період, приділили значну увагу в своїх дослідженнях І. Бутич, С. Яковлев, І. Демкін, І. Бойко, І. Крип'якевич, Е. Стецюк, В. Голобуцький та ін.<sup>1</sup>

Дане повідомлення охоплює хронологічно ті часи, які радянська історіографія називала періодом відбудови і розвитку соціалістичного народного господарства, коли історична наука піднялася на черговий щабель як знаряддя ідеологічного обґрунтування існуючої системи. Серед установ відповідного спрямування непересічне місце системою було відведено Інституту історії Академії наук УРСР, важливою ділянкою роботи якого була публікація історичних документів. В цій роботі знайшли місце і можливість розкрити свій науковий потенціал ряд українських істориків.

На вимогу часу та потреб держави і суспільства Інститут історії АН УРСР в 1946-1953 рр. проводив археографічну роботу у двох можливих напрямках, які вважали найважливішими на той час історичними проблемами: визвольна війна українського народу середини XVII ст. та селянський рух у першій половині XIX ст. Цій проблематиці приділялась значна увага, щоб у відповідності з партійними рішеннями наблизити тематику публікацій до завдань соціалістичного будівництва.

З метою поглиблення археографічної роботи 1947 р. при Інституті історії було створено відділ археографії, на який покладалось завдання підготовки до друку збірників документальних матеріалів<sup>2</sup>.

1950 р. Інститут історії України АН УРСР було реорганізовано в Інститут історії АН УРСР. Головним завданням його діяльності визначалася вже не наукова розробка історії України, а історії СРСР, де історія України розглядалась як частина російської, а також історії країн народної демократії і загальної історії.

Зокрема, науково-видавничій діяльності партійне керівництво інституту рекомендувало звернути особливу увагу на підготовку збірників документів, які б піднімали актуальні ідеологічні проблеми<sup>3</sup>.

Більшість науково-дослідних установ України, публікуючи документальні матеріали в період з 1946 по 1953 р., орієнтувалися на «Основные правила публикации документов Государственного фонда Союза ССР», які були видані Головним архівним управлінням СРСР і Інститутом історії Академії наук СРСР в 1945 р. Це видання мало велике значення в справі уніфікації підготовки документів до друку в усіх радянських республіках. Проте питання археографічного опрацювання стародавніх українських текстів не були висвітлені, і це не дивно. Жодна проблема відтворення національних пам'яток культури інтернаціональної спільноти СРСР не піднімалася. Адже в них — коріння національного феномену відмінностей, згадка про які владними органами сприймалася не інакше, як прояв націоналізму.

У зв'язку з цим виникали питання, які потрібно було терміново вирішувати. В результаті Інститут історії України АН УРСР разом з архівними установами України розробили окремі правила видання документальних джерел з історії України XVII ст.

Прийоми і методи передачі тексту документів XVII ст., написані українською мовою, викладені у передмові до видань. Так, упорядники збірника «Україна перед визвольною війною 1648-1654 рр.» (Інститут історії України АН УРСР, Управління державними архівами МВС УРСР, Центральний державний історичний архів УРСР у м. Києві) розробили такі правила передачі українських текстів.

Для надання методичної допомоги та з метою обміну досвідом роботи Архівне управління УРСР в 1947 р. почало видавати періодичний друкований орган «Науково-інформаційний бюлетень». В перші роки він виходив неперіодично — 1-2 рази на рік, з 1951 р. — тричі на рік. Протягом 1947-1955 рр. було видано 22 номери видання, де було опубліковано ряд статей і з проблем археографії<sup>4</sup>.

Значним поштовхом для розвитку археографії стала ухвала постанови вищих органів влади, яка передбачала широке святкування 300-річчя «возз'єднання» України з Росією в січні 1954 р., як видатної історичної події. Документальні матеріали, присвячені цій даті були відібрані відповідно до соціального замовлення в Центральному державному архіві давніх актів СРСР, Центральному державному історичному архіві УРСР, в філіалі Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові та деяких інших державних архівах СРСР.

В період підготовки та проведення «ювілею» радянські історики опублікували багато досліджень і документальних публікацій, присвячених цій даті.

Так, в 1952-1953 рр. Архівне управління та ЦДІА УРСР разом із Інститутом історії АН УРСР підготували 3-ох томний збірник «Воссоединение Украины с Россией», що вийшов у світ на початку 1954 року<sup>5</sup>. В 1954-1955 рр. готувався до видання четвертий том збірника. В ньому були опубліковані документи періоду визвольної війни українського народу 1648-1654 рр., що були надіслані архівами Польської Народної Республіки<sup>6</sup>.

Саме в цей час закладалися підвалини української радянської археографії. За основу, як правило, бралася схема, яка передбачала перед початком роботи над новим збірником скласти робочу групу на чолі з відповідальним редактором, в обов'язки якого входила розробка проспекту, методичні розробки, схеми

розміщення документів всередині збірника, редагування, написання вступної частини. Відповідальний редактор здійснював керівництво і контроль за проведенням всієї роботи під час підготовки збірника.

Перед початком пошукової роботи ретельно вивчалася специфіка тематики, література питання, складався список джерел та окреслювалися основні напрямки і етапи.

При копіюванні дослідникам ставилося завдання якомога точнішої передачі всіх особливостей документа: з заголовками, підписами, печатками, з усіма наявними неточностями та помилками. Все це виправлялося вже в процесі роботи над документами.

Після виявлення документів та їх передруку починалася найважча робота — археографічна обробка документів. До неї тоді входило: складання заголовків, науково-довідкового апарату, оброблення тексту документів, датування й уточнення легенд.

При проведенні археографічного оброблення як історики, так і архівісти керувалися, в основному, «Правилами издания исторических документов».

Під час звіряння виявлених документів значна увага приділялася правильному їх датуванню. У випадку, коли дата відсутня, дослідники уточнювали її за змістом, з допомогою документів однієї і тієї ж справи, а також за іншими ознаками.

Пристаючи до археографічного оброблення дослідникам, як і тепер, перш за все необхідно було встановити єдиний принцип оброблення документів. Її починали лише при наявності всіх виявлених, скопійованих і звірених документів.

Укладачі збірників, одержавши документи свого розділу і уточнивши їх текст, розміщували їх всередині розділів за загальноприйнятою ознакою (територіальній, хронологічній і т.д.) Кожному члену робочої групи, що працювала над збірником, як правило доручався один розділ для археографічного оброблення.

Після розміщення документів всередині розділів укладачі ретельно їх переглядали, залишаючи для збірника найцінніші документи, відкладаючи окремо ті, які з певних причин не могли увійти до збірника. Відбір документів проходив під контролем відповідального редактора. Відкладені ж документи використовувалися для складання науково-довідкового апарату.

Археографічне оброблення передбачало одночасно складання заголовку документів і проведення правки тексту, відмічалися місця, де необхідно було дати текстові примітки та примітки до змісту (підрядкові та реальні примітки). Примітки до змісту подавалися там, де те чи інше слово, історична особа або подія згадувалася в тексті документа вперше. Наступні згадки цих слів і подій не коментувалися.

Щоб уникнути повторень, на одне і те ж слово або подію в розділах збірника члени робочої групи складали списки слів і подій, які зустрічалися в документах, та на які повинні бути складені примітки до змісту. Відсутність таких списків потягла б за собою повторень приміток в розділах збірника. На текстуальні примітки таких списків не складали.

Закінчивши роботу із заголовками та правку тексту і визначивши необхідні для тексту примітки упорядники переходили до їх складання. Це був найвідповідальніший етап археографічної роботи над збірником і складанням важливої частини науково-довідкового апарату.

Примітки до змісту повинні були відзначитися лаконічністю і ясністю подання відомостей і стосуватися предмету тільки в тій мірі, в якій це необхідно. Слід відзначити, що до науково-довідкового апарату крім текстових приміток до змісту відносили й передмову, хроніку подій, список скорочень, покажчики та зміст. Після написання заголовків, текстуальних приміток до змісту археографічна обробка вважалася закінченою.

Перед друком документів упорядники взаємно перечитували матеріали всіх розділів збірника з метою внесення однорідності (уніфікації) в заголовки документів, в датування, легенди, виключення можливості повторення одного і того ж документа в різних розділах.

Одночасно з закінченням археографічного опрацювання готували і передмову, яка, як правило, складалася з двох частин: від упорядників (археографічна передмова) та вступна стаття (історична частина передмови) <sup>7</sup>.

Проте, незважаючи на значні успіхи в публікаціях історичних документів, сучасники відзначали, що деякі науковці мало приділяли уваги питанням археографічного опрацювання документальних матеріалів, допускали вільне поводження з текстами документів, документи подавалися без дотримання правил археографії, місцями при підготовці видання виявлялося, що були відсутні, зокрема, підписи авторів документів. Навіть коли упорядниками були держархіви, копії документів свідчили про те, що більшість архівістів не дотримувалися навіть елементарних правил копіювання документів. Деякі з них надходили в скороченому вигляді, пропускалися заголовки та підписи, не вказувалися дати складання документів, в легендах були відсутні дані, які вказували, чи є документ оригіналом чи копією <sup>8</sup>.

В процесі роботи над збірником документів «Воссоединение Украины с Россией» пошукова робота вчених принесла все ж таки відчутні результати. Для публікації було відібрано 466 найцінніших історичних документів. З метою всебічного висвітлення теми до збірника увійшли 299 найвагоміших документів, що були опубліковані раніше в основних друкованих виданнях, таких як «Архив Юго-Западной России», «Акты Южной и Западной России», «Памятники, издаваемые Киевской комиссией для разбора древних актов», «Донские дела» та ін. <sup>9</sup>

Серед здобутків необхідно відмітити і те, що були знайдені і вперше опубліковані 29 листів Богдана Хмельницького до російського уряду. Всі оригінали документів вперше опубліковані за новою українською орфографією.

До першого тому увійшли документи, які висвітлюють історичні події напередодні визвольної боротьби українського народу за 1620-1647 роки. Це й податкові реєстри, інвентарі маєтків, королівські привілеї, ряд документів про національно-релігійний гніт та селянські виступи, українську еміграцію до Росії, документи, що



відображають зв'язки між українськими та російськими козаками, їх спільну боротьбу проти турецько-татарської експансії.

В другий і третій томи збірника увійшли документи, які висвітлюють боротьбу українського та білоруського народів проти польсько-шляхетського гніту, їх підтримку з боку російського козацтва та селянства, політичні, економічні, церковно-релігійні та культурні українсько-російські зв'язки 1648-1654 рр.

Документи в усіх томах збірника розміщені в хронологічному порядку. Збірник має археографічну передмову, вступну статтю, іменний та географічний покажчики, примітки та словник маловживаних і незрозумілих слів і виразів, список скорочень, список видань, в яких вже була опублікована частина документів, що увійшли до збірника. Крім того, упорядковано й подано до видання перелік всіх опублікованих документів<sup>10</sup>.

В передмові до збірника «Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах» упорядники, враховуючи практику здійснили спробу розробити правила публікації історичних документів, написані українською мовою XVII ст. Правила передбачали передавання текстів документів за сучасним українським правописом із збереженням особливостей стилю та мови того часу.

Доповненням до цього видання є збірник «Документи Богдана Хмельницького», видані Інститутом суспільних наук Академії наук Української РСР разом з Архівним управлінням при Раді Міністрів Української РСР 1961 р. До нього увійшли листи, універсали та накази Б. Хмельницького за період 1648-1654 рр. і матеріали, що висвітлюють події перших повоєнних років. Збірник містить докладний науково-довідковий апарат.

Видання текстів, написаних старою українською мовою було пов'язане з багатьма труднощами. Українська мова формувалася на основі територіальних діалектів древньоруської мови, зазнавала впливу від кочівників, Литви та Польщі. Все це призвело до того, що історичні джерела, які були створені українською мовою в XVI-XVIII ст., мають елементи староруської, церковно-слов'янської, російської та польської мов. Саме тому словниковий склад, граматичні форми та норми правопису тогочасної української мови відрізняються від сучасної літературної мови. Розроблення правил видання таких документів становила значні труднощі. Це пояснювалося тим, що в XVI-XVIII ст. в українській мові існували різні діалекти і звукові особливості, різноманітні паралельні граматичні форми, вживалися різні букви і надрядкові знаки. Існували різні норми правопису і стилі письма, змішаний характер лексики документів, які написані українською мовою і містять багато російських та польських слів та зворотів.

Отже, необхідно зазначити, що українська радянська археографія того часу мала певні досягнення в справі видання документальних матеріалів. в цей період науковцями докладалося чимало зусиль для підготовки археографічних кадрів, які спроможні були б самостійно виконувати складну роботу щодо видань історичних джерел. ця робота передбачала глибокий аналіз різноманітних джерельних масивів, знання лінгвістичних особливостей письма різних епох, теоретичного узагальнення та переосмислення досвіду попередників.

Не буде перебільшенням відзначити, що у повоєнні роки в історичній науці, в тому числі й в археографії, спостерігалось помітне піднесення. Проте негативний вплив культу особи Й. Сталіна відбився і на роботі археографічних установ. Всебічний тиск держави на науковців визначав вузькі тематичні напрямки, спрямовані в основному на відображення ролі керівника країни в становленні та розвитку радянського суспільства, висвітлювались питання класової та ідеологічної боротьби. Збірники документів, що видавалися, мали тенденційний характер. Тематичні збірники повністю витіснили інші типи видань. Ідеологічний догматизм, односторонність і упередженість переважної більшості видань, свідоме замовчування і навіть фальсифікація певних історичних подій і діяльності видатних осіб призвели до того стану, що значна кількість цих документальних публікацій не стала повноцінним джерельним фундаментом для історичних досліджень. З поля зору видавців випали історичні епохи, різні аспекти багатовікового суспільного й етнокультурного розвитку народу<sup>11</sup>. Упорядники більшості збірників не мали змоги приділяти достатньої уваги підбору документів, які б всебічно висвітлювали історичні події, видання мали на меті переважно ідеологічне спрямування. Не практикувався широкий обмін досвідом, що дозволило б уникнути хиб при підготовці нових видань. Крім того, окреме місце займали й проблеми відсутності необхідного розроблення методологічних засад в цьому напрямку. Це й принципи виявлення і відбору документів до друку, подання тексту документа, складання приміток і науково-довідкового апарату. Недоліки методології увібрали в себе і «Основные правила...», де стверджувалась ілюстративно-хрестоматійний метод відбору документів до друку і припускалися «виправлення» в текстах джерел, які публікувалися.

#### **Примітки**

<sup>1</sup> Чунтулов В. Великое содружество двух братских народов //Научно-информационный бюллетень. — № 1 (20). — К., 1955. — С. 58.

<sup>2</sup> Яковлев С. О. Українська радянська археографія. — К., 1965. — С. 100.

<sup>3</sup> Решения XIX съезда партии и задачи государственных архивов УССР //Научно-информационный бюллетень. — № 1 (14). — К., 1953. — С. 3-4.

<sup>4</sup> Мітюков О. Г. Радянське архівне будівництво на Україні 1917-1973. — К., 1975. — С. 169.

<sup>5</sup> Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в трех томах: 1620-1654 годы. — М., 1954.

<sup>6</sup> Научно-информационный бюллетень. — № 1 (23). — К., 1956. — С. 3.

<sup>7</sup> Демкин И. В. Археографическая обработка документов и составление научно-справочного аппарата к сборнику: (из опыта работы ЦГАОР УССР) //Научно-информационный бюллетень. — № 2-3 (24-25). — К., 1956. — С. 42-49.

<sup>8</sup> Научно-информационный бюллетень. — № 1 (23). — К., 1956. — С. 6.

<sup>9</sup> Бутич И. К 300-летию присоединения Украины к России //Научно-информационный бюллетень. — № 1 (11). — К., 1952. — С. 12.

<sup>10</sup> Бутич И. Сборник документов, посвященный 300-летию воссоединения Украины с Россией //Научно-информационный бюллетень. — № 2 (15). — К., 1953. — С. 24-30.

<sup>11</sup> Сохань П. Стан і перспективи розвитку української археографії //Український археографічний щорічник. — Вип. 1. — К., 1992. — С. 15.

Під кінець біжучого століття, відповідно тисячоліття, ба, навіть, двотисячоліття, наука попри немалу ефективність своїх нинішніх пізнавальних засобів, так і не розв'язала нагальне завдання — проблему довкола необхідності створення цілісної, інтелектуально цілком суверенної дисципліни, присвяченої індивідуальній людській біографії. Тобто, з одного боку, цивілізація нагромадила розмаїтий і вже практично незорний «біографічний» матеріал у тих чи тих його «гапках». Від підкреслено особистісних, екзистенційно забарвлених «автобіографій» типу мемуарів чи навіть «сповідей» до тих чи тих персональних життєписів у всьому їхньому «жанровому» діапазоні: від украй суб'єктивних (типу романізованих біографій, белетризованих «життів великих людей») до об'єктивно документованих — протокольованих. А з другого боку проблеми, вочевидь постає, — на тому колосальному біографічному тлі, — прикра невіршеність саме загального її характеру, відсутність переконливого наукового апарату, що мав би супроводжувати інтелектуальну і спеціально академічну інституалізацію гіпотетичної дисципліни — про індивідуальну людську біографію<sup>1</sup>.

Зрозуміло, що автор цих рядків аж ніяк не претендує на бодай спробу до творення такого апарату і відповідно такої дисципліни... Завдання його набагато скромніше, але водночас доволі важливе і ризиковане — вказати на надзвичайний духовний ризик, що очікує на тих, хто «ризикне» на те творення. Ризик, який на нашу думку, межує аж з повною неможливістю, принаймні, в умовах сучасної цивілізації, самої сучасної історії, — створити дисципліну згаданого типу<sup>2</sup>.

Йдеться, власне, ніби про методологічну безперспективність проблеми — про неможливість саме за сучасних історичних умов віднайти базовий метод «Біографіки» (термін українського дослідника О. Валишевського), певну центральну ідею-домінанту, довкола якої ґрунтується вся сума подієвості окремого людського життя.

Неможливість, передовсім хоча б тому, що ми нині, — у кожному разі, у хронологічних межах Нового часу — не знаємо-не відаємо про ту ідею-домінанту і можемо перебиватися щодо неї лише різного роду гіпотезами, здогадками, припущеннями... Не більше<sup>3</sup>.

Хай методологічним взірцем для нас тут буде славнозвісна теорема Геделя, що її основне положення, спрощено кажучи, полягає у тому, що ту чи ту теорему можна довести лише необхідно виходячи за її межі. Ця теорема, схоже, стільки чи елементарно, скільки чи геніально вхопила сам синтаксичний ритм світоустрою. Світоустрою, що його важливою складовою є людина і людство.

Відповідним чином ніби вичерпне наукове розв'язання тієї чи тієї індивідуальної біографії можливе лише за умови особливого методологічного виходу за межі тієї біографії. Принаймні, межі часові<sup>4</sup>.

Але що ж то за межі? На якій онтологічній основі ми маємо їх визначити — і позначити у якійсь ще прийдешній, методологічно переконливій «біографіці»?

Здавалося б, це заввичай дата народження, а особливо дата смерті тієї чи тієї персони, що всю її біографічну суму ми маємо намір представити. Відповідно ми і виходимо у своїх зусиллях за останній хронологічний кордон відповідного життя. Ми, зрозуміло, це люди Нового часу, адекватних йому цивілізаційних структур, які почали складатися у сучасних своїх формах десь на перетині XVI-XVII ст.<sup>5</sup>

Підкреслено орієнтована на індивідуально-особистісне, свідомість Нового часу, отож, веде відлік індивідуального людського часу саме на основі згаданих його першодат, облаштуваючи шляхом певного виявлення, громадження і затим того чи того осмислення й пояснення тих чи тих подій поміж тими датами.

Але одразу нагадаємо, що весь велетенський масив, сказати б, досучасних світоглядів, від давнини до пізнього європейського Середньовіччя, сенси виокремленого людського життя — саме не виокремлював, а обов'язково ніби розчиняв їх у певних надособистісних стихіях, в особливій імперсональності. Різко кажучи, свідомість такого типу «не цікавилася — або майже не цікавилася! — «датами» народження і смерті індивіду. Зате була чи не заіпнотизована саме «народженням» і «смертю» як особливими знаряддями імперсональності, що з їх допомогою ота імперсональність визначала, формувала, вибудовувала події відповідного людського життя. І присутність тієї імперсональності у кожному житті була настільки масивною, що по суті, всі індивідуальні фарби, а тим більше відмінки того життя вже значили мало, а то й взагалі нічого не значили. Включаючи його конкретну хронологію<sup>6</sup>...

Отож, то були грандіозні культури, але без натяку бодай на «біографіку», як ми її нині розуміємо. Тобто без інтересу до індивідуальної біографії. А в деяких випадках навіть агресивно її відкидаючи. Колись Юрій Лотман як різючий типологічний феномен тієї давньої імперсональності нагадував про вкрай парадоксальну, з сучасного погляду, давньоєгипетську композицію, що у ній народження цариці Хатшепсут, котра затим, унаслідок певних політичних обставин, стала власне самодержицею, ніби «фараоном», було зображене — у вигляді народження... хлопчика.

Власне, це один із міріадів свідчень того, що у широкому значенні, досучасний світ у такому ступені не знав меж поміж собою у всьому своєму огроми і окремим людським життям, що тоді про творення виокремленої біографії не могло бути «світоглядної» мови. Власне, та біографія виникала на необхідно містифікованій, гранично міфологізованій основі. По суті, теоремі Геделя у власному її прикладному «біографічнознавчому» значенні у тому соціокультурному просторі не було місця: тогочасна людина невимушено виходила за свої індивідуальні рямці, але не за саму грандіозну імперсональну структуру тієї доби. Олександр Македонський, а затим Цезар і його політичні спадкоємці вже за життя оголошувалися богами, і, зрозуміло, що така бутєва суміш індивідуально-особистісного і радикально надособистісного стояла незворушним бар'єром на шляху до

створення їхніх «нормальних» біографій. Їхні життєписи необхідно створювалися, але так само необхідно вони були переповнені різного роду містифіковано міфологічними побудовами<sup>7</sup>.

Фактично, лише Новий час приступив, у контексті своїх історіографічних зусиль, до нормальної правильної, з його погляду, реконструкції індивідуального біографічного матеріалу, сказати б, «досучасності».

Але що означали ці зусилля? Нерідко то була інстинктивна модернізація того чи того давнього життя — у напрямі до прояснення його вже цілком сучасними цінностями й уявленнями. Взагалі великий подвиг західної історіографії від Нібура до Момзена і Едуарда Майєра незрідка постає як несвідоме чи напівсвідоме осучаснення центральних постатей, принаймні, античності (Сулла як «консервативний революціонер», Цезар як провісник європейських диктаторів — ХХ, то під їхнім знаком пройшло те століття і т. д.)<sup>8</sup>.

Геніально-критичне прочитання тими істориками давніх джерел поєднувало в собі дивовижну проникливість зі специфічною байдужістю дослідників до цілого подієвого масиву у тих джерелах як до «пересудів», «фантазій», «міфологізацій». Якось забувалося, що ті давні світоглядні галюцинації були все ж таки цілком об'єктивною данністю стародавнього світу і відповідно становили невід'ємну складову його історичних процесів, а особливо масових. Необхідно постає питання, що ж таке, приміром, об'єктивна реконструкція біографії Олександра Македонського. Сам він ніби-то ще жартував зі свого божественного походження, але сказати б, для «масової свідомості» тих і подальших часів останнє було вже цілком dokonаним «фактом», котрий відповідно і визначав сам характер Олександрового всесвітнього царствування — передовсім його шхилку<sup>9</sup>.

Взагалі історіографічна техніка Нового часу — це, переважно, саме глибоко критичне перечитування (поряд з інтенсивним виявленням) основного корпусу давніх джерел і, отож, їхня всебічна, часто-густо різка ревізія. Що у ній давня політична і інша персона, колись катастрофічно-імперсональна, відповідно-підкреслено саме «персонізувалася», посилювалася у своїх індивідуальних ознаках, рисах і характеристиках — у тих чи тих сучасних реконструкціях<sup>10</sup>. Лише останні десятиріччя біжучого століття поставили вкрай нагальну проблему відтворення сучасним історіографічним цехом — справді автентичних моделей давньої поведінки. І колективної, і індивідуальної, тоді міцно пов'язаної з першою.

Скажімо, Кіркегор чи Ніцше створювали той світоглядний і спеціально біографічний «портрет» Сократа, який був потрібен цим великим мислителям для потверджень певних їхніх власних побудов. Сьогодні історик культури може поставити драстичне навіть для нашого сучасника, вже призвичаєного до розмаїтих «ревізій», питання: а чи Сократ узагалі існував<sup>11</sup>?

Характерна доля так званого «гомерівського питання», яке відтак остаточно розгортається у площині доволі скептичного ставлення до Гомерової авторської легенди, аж до цілковитого заперечення відповідної постаті як конкретно-індивідуальної, а не міфологічного утворення<sup>12</sup>.

Словом, давня «біографіка» — то, переважно, пізній інтелектуальний продукт, похідна від оптичних ілюзій сучасної зниці, яка ніби-то зупиняється на об'єктивностях давноминутих світів, а насправді бачимо там те, що взагалі-то становить підвалини сучасного існування, відповідну йому ціннісно-аксіологічну суму. Насправді і Тіт Лівій, і Светоній, і Плутарх витворювали тексти, що передовсім резонують у своїх квазібіографічних побудовах не з реальною подієвістю тих чи тих великих життів, а з великими міфологічними системами. Ті квазібіографії справді постають як особливе відлуння тих систем<sup>13</sup>.

Вельми характерно, що світоглядне закінчення-завершення Давнього Світу з дивовижною послідовністю поєднує, з одного боку, підкреслено точну хронологію однієї справді великої абсолютної за своїм значенням біографії, що потому стане першоознакою всіх біографій Нового часу, а з другого — виводить ту біографію навіть не просто у великий, а космічний, ба навіть містичний час.

Ідеться, умовно кажучи, про «Біографію» Ісуса Христа, котрий імплікував в історичну речовину особистісний компонент на повну його силу. Відтак ось уже рівно дві тисячі років, як спочатку середземноморська, а затим і вся світова історія постає — як необхідне екзистенційне співробітництво всіх її процесів, навіть до краю імперсональних, надколективних, з ірраціональною, але беззаперечно виокремленою людською особистістю. Відтак дедалі більше посилюється саме особистісна міра історії — і відповідно все більшого значення набирають її суто персональні ознаки, колізії, дії. Грандіозна Особистість, яка ввійшла в світову історію на початку ери, названої її Іменем, заклала наріжний камінь зовсім нового розуміння індивідуальної присутності у тій історії. Виникає «біографіка» справді нового типу, яка і становить немалий масив культурної системи, цілковито організованої довкола постаті Ісуса Христа. Системи, відомої під назвою європейсько-християнське Середньовіччя<sup>14</sup>.

Власне йдеться про стрімке становлення двох типів «біографії». З одного боку, це, у широкому значенні, жалібний жанр. Неозоре агіографічне пасмо у середньовічному письменстві. З другого, абсолютно унікальна за самою своєю світоглядною генезою «Сповідь» блаженного Августина, ніби аж альтернативна засадничим агіографічним началам. Житіє, по суті, трансформує давній світоглядний канон індивідуального, яке цілком вростає в надособисте. У певному розумінні всі «жалібні» герої, од святих Близького Сходу до святих ірландських і, нарешті, київсько-руських, надзвичайно схожі одне на одного, контекстуально і колізією подібні одне до одного, тоді як у «Сповіді», — по суті вперше в історії світового письменства, — зафіксовані перші кроки психологічно індивідуального, їхні необхідні подальші біографічні конфігурації. Так у світовий обіг входить доти небачений жанр — жанр автобіографії у власному значенні, — на основі якого тільки і можлива справді цілісна реконструкція окремого людського життя. Його власне біографія<sup>15</sup>. І агіографічний суворий канон, і Августинова «Сповідь», що вибудована на зовсім іншій оповідній основі — це ніби протилежні за своїм спрямуванням жанри, які проблему індивідуальної біографії «закільцювали» з різних її кінців.

Герой житійний і герой «Сповіді» схожі один на одного — так, як людина, що входить у воду, схожа на людину, яка звідти виходить...

Саме ці жанри по різному, але фундаментально визначили новоєвропейські літературно-біографічні конструкції в їхніх основоположних схемах.

Агіографія усіх християнських часів і широт з Новим часом трансформувалася у літературу, зосереджену на одній персоні, на тому чи тому їх життєвому подвигу.

«Сповідь» Августина, серед інших чинників, визначила появу «Сповіді» Руссо як широкого психологічного пейзажу індивідуальної людської поведінки, а передовсім як глибоко внутрішніх, аж інтимно-особистісних її аспектів<sup>16</sup>.

Разом з тим цей вплив мав місце в епоху вкрай інтенсивної секуляризації європейської культури, що ставала саме ново-європейською. Отож, колосальне релігійне напруження і житійної і Августинової прози у новій літературі поступалося місцем напруженню суто подієвому та психологічному.

Так і розпочинається, — здається з «Історії Карла XII» молодого Вольтера — новоєвропейська «біографіка», що вповні зберегла своє значення аж до наших днів, залишаючись одним із домінантних жанрів літературного сьогодення — і навіть злободення.

Як бачимо, відповідний жанр має довгу і своєрідну соціокультурну і спеціально літературну генеалогію. Він містить очевидну «житійну» інерцію у своєму зосередженні на окремій особистості — у поєднанні з певним наскрізним життєвим мотивом цієї особистості. Тією чи тією домінантою в її життєдіяльності. Отож, «біографіка» від Вольтера, приміром, до Моруа — то ніби «агіографія» Нового часу, тільки саме секуляризована. В окремих творчих випадках, у міру авторового обдаровання, тут може виказати себе те, що вперше стало семантикою в Августиновій «Сповіді» — суто психологічний ландшафт внутрішньої героєвої сутності (можна пригадати кращі витвори того ж Моруа або Стефана Цвейга, цих емблематичних представників саме такого спрямування відповідного жанру).

Таким чином, Новий час проблему біографії вирішував у напрямі не спеціалізованої наукової дисципліни, а суто літературного творення, перетвореної давньої жанрової інерції. Справді, від того ж Вольтерівського напівбелетристичного «Карла XII» і далі, нова і новітня «біографіка» розгортається, переважно, у художньому чи напівхудожньому напрямі. Немала ж сума академічних біографій у вигляді наукових монографій, по суті, тяжіє до представлення тих чи тих історичних «красевидів» з обов'язковим «наскрізним» геросом цих «красевидів» (можна пригадати, скажімо, капітальну монографію видатного російського барокознавця Олександра Морозова про Михайла Ломоносова — твір, який, власне, є вдалою реконструкцією загальних соціокультурних сюжетів німецького Бароко та їхніх відгомонів у ранньопетербурзькій культурі).

Отож, сучасність, ніби відсунувши у бік теоретизування довкола «біографіки», «явочним» прагматичним порядком розв'язує її завдання, створюючи її або художню, або суто наукові варіанти.

Можливо, що відповідна наукова дисципліна справді — справа майбутнього. І, не виключено, що навіть далекого. Поки що набагато легше досліджувати солідний літературно-світоглядний родовід представлених жанрів, аніж запропонувати бодай певні і бодай почасти переконливі методологічно-евристичні засади гіпотетичного, сказати б, «біографознавства».

А проте належить звернути увагу на кілька стратегічних сюжетів культури Нового часу, на ті її устремління і напрями, у тині яких та майбутня дисципліна має можливість до повільного, але очевидного конституювання.

Новий час як сума індивідуальних біографій на повну свою силу починається, як уже говорилося, на порозі XVII ст. І вельми характерно, що європейське людство з тим з величезними, а то й безплідними зусиллями реконструює перші ті біографії (приміром, Шекспіра). І річ не просто у всій неймовірній складності так званого «шекспірівського питання», а в самій соціокультурній ситуації тієї доби, коли будь-яка індивідуальна біографія, від монарха і канцлера до якого-небудь провінційного «джентрі», лише складалася — саме як індивідуально-виокремлений феномен. Трохи чи не комічне враження справляють сучасні «шекспірознавці» до сучасників Шекспіра: мовляв, чому вони про нього майже нічого не писали і взагалі ніби не рефлексували на нього... Відповідь доволі проста і доволі драстична: жанр самої рефлексії — літературної чи тим більше наукової — на особистість у всій її неповторності, унікальності чи просто значущості ще не виробився. Принаймні, він вкрай запізнився порівняно з шекспірівськими п'єсами<sup>17</sup>.

В англійській культурі, попри високий ступінь індивідуалізму у ній, навіть власне біографічний жанр типу Моруа чи Стефана Цвейга склався зовсім недавно. Після англійських перекладів тих же Моруа і Цвейга. Отже, історично кажучи, тільки «позавчора» чи навіть «вчора».

Як би там не було, а позаминуле і минуле століття створюють цілі бібліотеки біографій (і жодної відповідної теоретичної розвідки...).

Але справжнє цвітіння жанру розпочинається лише по першій світовій війні. І це вельми характерно. І це дозволяє, принаймні, внести бодай кілька попередніх положень до гаданої майбутньої наукової дисципліни про індивідуальну біографію...

...Десять від Відродження до вікторіанської доби європейська цивілізація розуміла себе передовсім нескінченне громадження індивідуалізму всіх його рангів, рівнів, напрямів. Перша світова, а за нею Друга і супровідні тим війнам тоталітарні режими у рішучій, аж брутальній формі довели, що акції індивідуалізму у тій цивілізації стрімко падають. Повоєнна доба, вибудувавши на Заході так звані «масові суспільства», спорядивши їх величезною технологічною сумою, продовжила той стрімкий процес знецінення індивідуального.

Але саме у цьому столітті, ніби у полемічному режимі щодо того знецінення, література з особливою енергією вдається саме до біографічного жанру, до того чи того представлення підкреслено індивідуального. У якійсь дивовижній хронологічній відповідності з хронологією тих чи тих катастроф індивідуального у міжвоєнній Європі, виникає вже не полиця, а справжній монблан белетризованих і небелетризованих біографій. Сказати б, «теорема Геделя» — у вигляді стрімкого переходу Європи від очевидного лібералізму до того приховано імперсонального стану світу, що став першосемантикою прози Франца Кафки, чи не

найпроникливішого «біографа» і «портретиста» пізньої західної цивілізації — у всій своїй синтаксичній парадоксальності призвела до справжньої літературної «зливи» «біографіки», але вже в добу, коли підкреслено індивідуалістичне, різко особистісне у тій цивілізації хутко збувається і забувається.

Але то вже тема іншого дослідження.

### Примітки

<sup>1</sup> На це вже вказував великий літературознавець *О. І. Білецький* у його призабутій нині статті: «Биографический метод в литературе» //БСЭ. — Т. 6. — М.: СЭ, 1927. — С. 281-81. Див. також нашу статтю: До духовної біографії сучасника //Філософська та соціологічна думка. — 1991. — № 8. — С. 115-126.

<sup>2</sup> Зрештою, варто пригадати одну, сьогодні напівзабуту роботу, що у ній мало місце бодай частинне, але переконливе констатування проблеми: *Винокур Г.* Биография и культура. — М., 1927.

<sup>3</sup> Найглибший, хоча ніби «мимовільний» погляд на проблему див.: *Бахтин М.* Проблемы поэтики Достоевского. — 4 изд. — М.: Сов. Россия, 1979. Характерна абсолютна байдужість великого літературознавця до «біографічного методу» саме як безперспективного...

<sup>4</sup> Зрозуміло, що у нас імплікація теореми Геделя в досліджуваний матеріал носить якщо й не метафоричний, то чи не виключно культурологічний характер.

<sup>5</sup> Спробу подати «духовну біографію» того періоду див. у нашій кн.: *Скуратівський В.* Історія і культура. — К., 1996. — С. 123-126.

<sup>6</sup> Певні аспекти цієї проблеми див. у ст.: *Аверинцев С. С., Роднянская И. Б.* Автор //Краткая Литерат. Энциклопедия. — Т. 9. — М.: СЭ, 1978. — С. 28-29.

<sup>7</sup> Спробу пояснити це явище див. у наших ст.: «Героическое», «Эпос, Эпопея» в кн.: «Энцикл. словарь юного литературоведа». — М.: Педагогика, 1987. — С. 50-51, 393-400.

<sup>8</sup> Див. про це у нашій кн.: *Скуратовський В. Л.* Мистецькі проблеми в німецькому романі ХХ ст. — К.: Вид-во Київського ун-ту, 1972. — С. 77-102.

<sup>9</sup> Пор. спробу російського радянського белетриста *Василя Яна* створити романізовану біографію Олександра Македонського як давнього двійника диктаторів біжучого століття («Вогні на курганах», 1932 р.).

<sup>10</sup> Найбільш різкий приклад — образ Гая Юлія Цезаря в третьому томі «Римської історії» *Теодора Моммзена*, що становить стільки ж ретельну реконструкцію тієї гіперстаті, скільки ж — історичний прогноз німецької історії — ХХ.

<sup>11</sup> Можна пригадати також гіперболічний скептицизм квазіісторичних реконструкцій московського проф. Фоменка — як уже патологічний випадок подібних ревізій... («Реконструктор» тут уже не віднаходить і самої античності...).

<sup>12</sup> Див. відповідну традицію від *Вольфа Ф. А.* (кінець ХVІІІ ст.) до *Лосева О. Ф.*

<sup>13</sup> Див. блискучий етюд *Топорова В. М.*: «О семионике предсказаний у Светония» //Труды по знаковым системам. — Вып. 2. — Тарту, 1965.

<sup>14</sup> Див.: *Аверинцев С. С.* Мифы //Кратк. Ант. Энциклопедия. — Т. 4. — М.: СЭ, 1967. — С. 879-880. Див. також нашу статтю: Міф //УЛЕ. — Т. 3. — К.: Українська енциклопедія, 1995. — С. 382-385.

<sup>15</sup> Характерний інтерес київської теології кінця минулого — початку нинішнього століття саме до «Сповіді» Августина (що пізніше відгукнулося у романній творчості Михайла Булгакова — див. цикл відповідних праць М. С. Петровського).

<sup>16</sup> Див. відповідні спостереження нашого земляка, академіка *Миколи Конрада*.

<sup>17</sup> Див. останній вкрай агресивний зразок того «ревізійністського» «шекспірознавства»: *Тилишов И.* Игра об Уильяме Шекспире или Тайна Великого Феникса. — М.: Артист. Режисер. Театр, 1998.

### Володимир Качкан

#### «БУВ НЕВМІРУ СОВІСНИМ І НЕВТОМНИМ» (СХОДИНАМИ ЖИТТЄПISУ ІЛЛІ КОКОРУДЗА)

Кокорудз Ілля Федорович (криптоніми: І; І.К.; К.І.; І.К.; К-к; Р-з; 31.07.1857 — містечко Яворів біля Львова — 02.06.1933, Львів) — залишив в українській історії та культурі помітний слід як багаторічний директор академічної гімназії, знавець класичної філософії та автор численних розвідок і студій з поля педагогії, української та класичної літератур, староукраїнських писемних пам'яток, фундатор і голова «Рідної Школи», дійсний член НТШ, широкознаний і вельми шанований публіцист, науковий оглядач ряду поважних видань, суспільно-громадський діяч.

Видно, перший імпульс до майбутньої інтенсивної і невсипущої праці дістався Іллі від батька, шанованого за активність в громадських справах, розумного й дотепного від народження: був членом руської гвардії 1848 р., церковним провізором, міським радником. Через свою малограмотність батько спізнав незручності неписьменного люду, і коли син-одинак підріс, намагався вишколити його. Та хлопчина був хворобливим, і аж на дев'ятому році його записали до нормальної школи у Яворові. Як тільки батько відчув у сина неабиякий живець цікавості до навчання, купував йому нові різні співанники, молитовники, інші книжки. І коли другокласник читав Апостола у церкві на Введення, батьківській втісі не було меж. Отці-катехити Роман Пасічинський і Степан Маренин підучували його, схилили батька до того, аби небавом віддати сина до гімназії. Але Федір Кокорудз не міг собі дозволити такої розкоші — утримувати сина поза домом не мав фінансової змоги. Спробував прилаштувати сина у якійсь бурсі у Львові, але ні при «Ставропигійському Інституті», ні при «Народному Домі» вільних місць не виявилось. Залишалося вітцеві привчати хлопця до ведення сільського господарства. Та, видно, не до грабель тягнулася душа Іллі. Якось з товаришем І. Маковеем (пізніше висвятився на священника) поїхав до Львова і на кілька золотих, взятих у матері, з допомогою знайомого крамаря записався до академічної гімназії, а мешкати попросився до своячки. Навідування батька нічим не могли змінити ситуацію: син відмінно опановував предмети, показував зразкову поведінку. Отже довелося стягатися-скупитися, а синове навчання підпирати. Так і закінчив Ілля з батьківською підтримкою нижні класи, а вже вищу гімназію, як тоді говорили, осилив власним розрахунком. Більше того, уже мав зароблені лекціями гроші і дещо переселив родичам.

Заакцентую, що І. Кокорудз не тільки закінчував кожен рік гімназії з відзнакою, а й проявляв найдіяльнішу участь у громадському житті: став з шостого класу провідником гуртка, в якому виголошував реферати з української історії та літератури, декламував вірші провідних поетів, реферував найновішу літературу. Відомо, що 1877 р. у зв'язку з Львівським процесом над соціалістами за доносом поліція зробила обшук у гуртківців, зокрема, вилучила в Іллі досить українських книжок, виданих у Києві. На щастя, нікому з членів гуртка не було

інкриміновано злочину, і справу закрили. Сам же І. Кокорудз на відстані часу говорив про тодішні гімназійні гуртки як про «найкращий вислів гарних, ідейних національних змагань молоді» (Бібліографія Іллі Кокорудза // Рідна Школа. — 1938. — Ч. 13-14. — С. 220).

1879 р. І. Кокорудз з відзнакою завершив студії і за порадою директора гімназії Василя Ільницького звернувся до цесаря з клопотанням призначити йому стипендію «Єлисавети в золоті». Після навчання мав відбути трирічну військову службу. На його щастя, і ця сторінка його долі перегорнулася з часом щасливо для власної будучини. Річ у тім, що у восьмому класі Кокорудз подав рекламацію від служби як поодинокий син. Коли ж це прохання не було взято до уваги і 1 жовтня 1879 р. він таки став у Перемишлі до чинної служби, то небагом звернувся з проханням до самого цесаря, долучивши до листа усі гімназійні свідоцтва. Та радість таки не має меж: його увільнено від служби, визнано за ним «право однорічного охотника». (Там само. — Ч. 15-16. — С. 245). Приїхавши до Яворова, одержав на пошті листа із Відня, де повідомлялося про надання йому цесарем згаданої стипендії (професор Михайло Нечиталюк помилково пише про службу в австрійській армії протягом трьох років — (1879-1881) // УЛЕ: В 5 т. — К.: Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 1990. — Т. 2. — С. 524-525).

Відчуваючи тривкий матеріальний ґрунт під ногами, І. Кокорудз вступив до омріяного Львівського університету на філософський факультет. Серед улюблених професорів і доцентів, що давали глибокі знання з української мови та літератури, класичної філології, стародавньої історії, педагогії, психології, славистики, німецької літератури, — Огоновський, Венцлевський, Цвіклінський, Брікнер, Ліске, Черкавський, Охорович, Пілят. І. Кокорудз одразу ж став відвідувати семінари, у яких поглиблено вивчав українську, грецьку, латинську та німецьку мови.

На другому році навчання відбув однорічну військову повинність, успішно склав іспит на звання поручника в резерві.

Університетські роки для Іллі Кокорудза — то не тільки важка щоденна праця власне в аудиторіях на лекціях, семінарах та колоквіумах. Це і жива участь у товаристві «Дружній Лихвар» (був виділовим, брав участь у літературно-науковому гуртку). 1882 р. організував класично-філологічний гурток, який, на жаль, існував недовго. Як делегат «Дружнього Лихваря» 1879 р. поставив свій підпис про заснування у Львові 1880 р. щоденної газети «Діло» (першим її редактором став Володимир Барвінський).

Ще гімназистом за пропозицією В. Ільницького 1883 р. «обняв місце провізоричного помічника заступника вчителя в українській гімназії» (Рідна Школа. — 1938. — Ч. 15-16. — С. 245).

На прохання о. Василя Чернецького часто-густо виступав у сільських читальнях Львівського повіту, де не раз до нього присікувалися «сторожі порядку», бо вбачали у його високопафосному переконаному патріотизмі спроби посягти «національну ненависть». (Там само).

У липні 1885 р. склав іспит з української мови і літератури як основного предмету та з класичної філософії як додаткової дисципліни у гімназіях з українською, польською та німецькою мовами викладання. З жовтня зайняв посаду заступника вчителя у німецькій гімназії в Бродах. Поглиблюючи власні знання, І. Кокорудз згодом склав і професорський іспит з класичної філології як основного предмету в гімназіях. Як один із засновників «Шкільної Помочі», гуртка «Товариство вчителів вищих шкіл» у Бродах, Ілля Кокорудз вів активну публічну діяльність, намагався ширше знайомити польську інтелігенцію і загалом населення з досягненнями українського письменства.

З 1890 р. І. Кокорудз — дійсний учитель гімназії у Станіславові, професор. За його спонукою молодь влаштовує щорічні вечорниці на честь Тараса Шевченка. Громадсько-культурна, просвітницька справа повсюдно чекала на нього: виділовий у «Руській Бесіді»; член комітетів, що готували ювілей Т. Шевченка, частий на святочних зібраннях промовець, доповідач; виділовий «Просвіти» і як її активіст — серед селян або в читальнях; секретар «Товариства руських жінок»; член-засновник і виділовий «Руського Клубу»; засновник і директор «Банку Зв'язкового». Коли помер його навчитель, колишній гімназійний директор о. Василь Ільницький, то саме він, Ілля Кокорудз, від імені багатьох науково-культурних, громадських та просвітніх товариств, інтелігенції та громадськості Станіславова прибув на похорони до с. Підпечари і мав біля могили зворушливу, змістовну промову, про яку ще довго гомоніли селяни по усій окрузі та не скупилися на слова тодішні газети.

Саме із Станіславовом, цим могутнім культурно-науковим, освітнім містом Галичини, пов'язані щасливі сімейні літа цього діяча. Тут 1892 р. він одружився з Іванною Чачковською, дочкою директора місцевої реальної школи. Буквально через два роки дружину обрали головою «Товариства руських жінок». Вона активно розбудовувала цю громадську організацію, залучила до неї нових членів, часто проводила вечори, інші заходи для дітей. Саме вона організувала найздібніших і підготувала до вистави оперету «Коза-дереза» М. Лисенка. Збирала датки на відкриття інституту позамісцевих українських дівчат, які навчалися у публічних школах Станіславова. Та неприхильні цій справі елементи розіграли інтриги, поширювали різні недобрі чутки про фінансові справи — і добрий почин завмер.

І. Кокорудз перед переїздом до Львова, де став викладати в українській гімназії ряд дисциплін, підготував розвідку «Професор д-р Омелян Огоновський: Огляд его життя і наукової та літературної діяльності» (1895, лютий, Станіславів), за яку його «іменовано своїм членом-основником» (Там само. — С. 246). Цю студію опублікували ЗНТШ (1895. — Т. 5. — Кн. 1. — С. 1-34).

З 1895 р. Кокорудз спочатку викладає, а з 1911 до 1927р. є незмінним директором Львівської академічної гімназії. Був обраний до виділу НТШ, «Руської Бесіди», «Руського Педагогічного Товариства», 1927 р. був обраний головою «Рідної Школи», головою Союзу українських власників реальностей.

Та життя — як той смолоскип. Здається, ще вчора буяла розгониста молодість, ще позавчора кучерявилася мрії-плани, задуми, сподівання, а коромисло життя, переобтяжене важкою щоденною працею, турботами, невлаштованостями або й злигоднями, пригинає до землі. І. Кокорудз до останніх хвилин тримався за життя,

жив не для себе — для народу. За тиждень до кончини прийшов на засідання головної управи «Рідної Школи», де демонстрував з обговорюваних питань врівноваженість, відповідальність за кожне слово. Уже будучи тяжко хворим, записав усе майно на народні потреби, перш за все, для дівочої гімназії (до того у Дорі у власній волі дав прихисток приватній народній школі).

Похорон Іллі Кокорудза відбувся 5 червня. То була велетенська маніфестація, що зібрала на бруковані вулиці Львова тисячі людей. Прощальну промову виголосив з балкона будинку Кость Левицький, промовляв директор гімназії Денис Лукіянович. Похоронну процесію до Личаківського цвинтаря вело численне духовенство. Біля гробниці родини Кокорудзів співав хор під управою Купчинського. Промови виголосили доктор М. Коновалець від «Рідної Школи» та «Просвіти», професор Я. Гординський від НТШ, Костянтина Малицька — від учительства та ін. (див.: Діло. — 1933. — 3, 7 черв.).

Початкові спроби літературно-наукової діяльності І. Кокорудза припадають на гімназійні роки. Скажімо, у восьмому класі на ранку, влаштованому з нагоди ювілею срібного весілля цісарської пари, Ілля декламував власні вірші. Так само презентував свої художні паростки у «Дружному Лихварі», історично-науковому гуртку.

Перша розвідка «Посланіє Т. Шевченка: Естетично-критична студія» (Зоря. — 1885. — Ч. 15-19). Про цю працю в оглядовому плані веде мову І. Франко у вступі до власної докторської дисертації «Політична поезія Шевченка, 1844-1847 рр.». Він, зокрема, зазначає, що І. Кокорудз, незалежно від М. Драгоманова, О. Андрієвського та ін., звернув увагу на конечність історичного і генетичного студіювання Шевченка... (Франко І. Збір. творів: В 50 т. — К.: Наук. думка, 1980. — Т. 27. — С. 247).

Подальші дослідження Кокорудза — «Маркіян Шашкевич і народні пісні» (1887), «О міфології слов'янській» (1888), «Причинок до спору язикового» (1891), «Думки Шевченка, їх генеза і мотиви» (1892), згадана студія про життєвий шлях О. Огоновського. Як дослідник пам'яток культури, мистецтва та старовинного права на Русі, І. Кокорудз залишив наступникам цікаві праці, як: «О становищу женщин в стариннім законодательстві руськѣм» (1886), «О власти і її нарушеній в стариннім законодательстві руськѣм» (1887), «Взаємини між староруськими законодавчими пам'ятниками» (1898). Ця, остання, мала значний розголос серед вчених. На неї, зокрема, відгукнулися позитивними рецензіями С.Томашівський та М. Грушевський. Так, Грушевський зазначає, що наука «руського права в Галичині зістається в дуже нужденнім стані», і з'ясовує ряд причин, які зумовили такий стан. Однією з найпосутніших називає відсутність у Львівському університеті кафедри руського права (до речі, кафедра польського права існувала з 1880 р.). Далі ж, відзначивши культурно-історичний підхід Кокорудза до з'ясування поставленої проблеми, М. Грушевський детально переповідає основні моменти дослідження, а також кидає критичний погляд на упущення при аналізі деяких важливих джерел (ЗНТШ. — 1899. — Т. 29. — Кн. 3. — С. 7-8).

Зупиню увагу на ширшому розгляді історико-літературознавчої студії І. Кокорудза про О. Огоновського. Позитивним є те, що авторові вдалося поєднати біографічний елемент з детальним аналізом творчості Огоновського у контексті доби. Так, буквально з перших сторінок доказово розкрито внесок вченого у розвиток, утвердження руської мови, «єї самостійности, єї вартости до научною трактовання», домагання зробити у Львівському університеті кафедру, де б руська мова і література були «основними студіями». На відміну від свого попередника Я. Головацького, який орієнтувався на російську мову і науку і, врешті, пішов чужинцям служити, Огоновський, як це наголошує автор студії, всіма силами «старався скріпити ідею українсько-руську» (Згадана студія. — С. 3).

І. Кокорудз малює детальну картину конкретних справ, через які, власне, і йшло утвердження, укорінення духу українства передусім в університеті, серед молоді. Підкреслено сильну методичну лінію професора Огоновського, що проявлялося у його педагогічній та агітаційно-пропагандистській діяльності. Як зазначає Кокорудз, найборше інтерес у студентства до предметів викликав «самою річю», якою і намагався у них «любов до українсько-руської мови розігріти... Виклади говорив з пам'яті при помочи скриптів, а говорив поволи, виразно і ясно, при тім так же чистою мовою і цвитучим стилем, що приковував увагу слухачів. Щоб оминати сухости в трактованню предмету, влітав в виклад інтересні оповідання про різні факти або приключення то з історії, то з життя письменників. Кожний виклад попереджав коротким повторенням попереднього викладу, щоб слухачам улегшити зорієнтоване. На диво, що бодай за моїх студентських часів викладова саля була повною слухачів... Умів виклад свій оживити і цікавість наукову у слухачів (на його лекції сходилися студенти з інших факультетів. — В.К.) розбудити вказуванем на багатство лексикальне нашої мови, то звертанем уваги на найрізномордніші форми діалектичні, то напроваджуванем аналогічних прояв з инчих язиків, то втягуванем самих слухачів до розв'язування граматичних питань та спірних гадок» (Там само. — С. 4.).

Серед інших зразкових як для дидактики, так й взагалі для педагогії рис методичного стилю професора Огоновського І. Кокорудз впосібнює наступні: «дуже чемне та привітне й симпатичне поведжене з слухачами» — це найліпше проглядалося під час семінарських занять («умів лагідним способом хибу спростувати, щоб і студента поучити і не зразити его»); уміння вести спір саме з наукової площини, наукових засад; повна приязнь до студентів, не беручи до уваги їхню партійну приналежність чи конфесійно-релігійну зорієнтованість; у подачі матеріалу з подробиць, що збуджували інтерес, посилювали ефект сприймання та засвоєння-майстерне вицлюєвання з теорій та гіпотез безсумнівного й правдивого; вимога на іспитах посутнього знання предмету.

Наступна грань діяльності Огоновського, якій Кокорудз приділяє значну увагу, ширше послуговуючись статистичними відомостями, — це діяльність Огоновського у «Просвіті» і, зокрема, на посту голови, на якому він пробув сімнадцять літ (з 1877 р.).

Щоб, як то мовиться, вибити ґрунт з-під ніг відкритих та прихованих ворогів української справи в Галичині й, зосібна, просвітньої, Кокорудз в інформаційному стилі подає факти, що собою підтверджують титанічну працю Огоновського і практично не потребують коментування. Часто-густо на зіставленні автор вибудовує

висновок. Ось короткий ряд конкретних справ на рахунку голови «Просвіти», на що звертає увагу І. Кокорудз: засновано сім нових філій «Просвіти» у Самборі, Стрию, Бродах, Золочеві, Кам'янці-Струмиловій, Перемишлі, Рогатині; зростання членів: 1877 р. — 326, 1893 — 6700; розгорнулася могутня фундаційна діяльність на «Просвіту» (С. Качала, С. Грушкевич, С. Дубравський, І. Кизима), на стипендійний фонд імені Т. Шевченка, на інші фонди (М. Шашкевича, С. Качали, О. Огоновського); будівництво руського театру, будинку «Просвіти», закладання фундаменту під бібліотеку «Просвіти», розпочато створення архіву, музею тощо. Цісарська влада, Галицький сейм виділяли значні суми на розвиток товариства «Просвіта», сам цісар у «Народному Домі» 1880 р. узальшив, що «Просвіта» є «дуже хосенним товариством» (Там само. — С. 7).

Заявивши: «Програма цілого народного сторонництва — то моя програма», Огоновський проявив неабиякий хист організатора та публічного оратора. Кокорудз, який нерідко слухав виступи свого вчителя перед численними зборами, підкреслює, що промови професора стверджували його несхибний характер, гарячий патріотизм як політика. Він сміло порушував ті події, що безпосередньо перед тим сталися і живо заворушили умами русинів... Держав все руку на живчику життя руського народа, відчував хотьби й найменше яке занепокоєне і зараз взивав до бачности» (цю тезу можна підкріпити прикладами: 2 лютого 1882 р. на зборах «Просвіти» гостро й аргументовано розкритикував товариство «Oświta ludowa», що мало своєю метою спольщити українське сільське населення Галичини, високо підніс самостійність українців, простолюду, завдячуючи якому збережено мову, віру, світогляд; так само на зборах «Просвіти» 1885 р. підняв голос проти златинщення української обрядової культури, колонізації народних шкіл та проти накидування руським школам польських книжок популярних замість руських... проти вмішування польських ієрархів і духовників в руські справи церковні і обрядові... проти непрошених опікунів щодо... руських прав»; на зборах «Просвіти» 1887 р., підносячи на належний рівень національно-політичні події галичан, виступив категорично проти епігонів Руського Собору 1848 р.; врешті, коментуючи відкинення в сеймі 24 січня 1887 р. подання посла Юліана Романчука щодо заснування руської гімназії у Перемишлі, Огоновський резюмує: а «русський нарід ніколи не нагнає під кормигу польську» (Там само. — С. 9).

Розглядаючи громадсько-політичну діяльність О. Огоновського, І. Кокорудз робить, так би мовити, не просто чисто політологічний зріз проблеми, а намагається аналізувати надати соціально-політичного, історико-культурологічного та філософсько-естетичного характеру. Народне сторонництво, народовство вченого і громадського діяча, на думку Кокорудза, ґрунтувалося на глибоких, фундаментальних знаннях, на переконаному патріотизмі. Це доводив п. Огоновський різногранною діяльністю: виголошуючи 1886 р. у «Народному Домі» пам'ятну промову у 25-і роковини смерті Кобзаря, засівав думку: незворотній вплив Шевченкових ідей на розвій суспільності у всій Русі-Україні; непохитну рішучість та політичну сміливість і цільність натури задемонстрував 1884 р., коли очолив депутацію, що прибула до Відня з протестом реформування єзуїтами товариств, що були під опікою Василіян. Таку ж незалежну позицію він обстоював і при зустрічі з Львівським єпископом Сильвестром Сембратовичем; засобами друкованого слова вступав у полеміку й, стоячи на правових засадах, діставав блискучі перемоги (так було і в полеміці зі «Словом» та «Пролом», які звинувачували Огоновського, ніби він підписав «донос українофільської секти» проти Івана Головацького за те, що цей як редактор Вісника законів державних тримається «московської мови». А в «Ділі» (1885. — Ч. 61), як каже Кокорудз, не показуючи «заїлости або ненависти партійної», а з позиції найчистішої крові народовця, чітко, аргументовано розкрив суть своєї поїздки до Відня і наступних усних промов та бесід — дати «просвітню, суспільну і політичну» оцінку стану справ у Галичині.

Такий блискучий і переможний полемізм демонстрував Огоновський з Іваном Левицьким (Зоря. — 1888. — С. 179), що накинувся на нього у IV випуску Галицько-руської бібліографії XIX ст. (замітка про «Ладу» Шеховича); І. Франком (Зоря. — 1894. — С. 94), який у вступі до статті «Із старих рукописів» (Жите і Слово. — 1893. — Кн. 1. — С. 134-135) закинув, ніби Огоновський згідно висловлювався про староруську апокрифічну літературу; русофілом І. Свистуном, що обізвав професора «прихильником анархістів» (Бесіда літературний додаток до «Страхопуда»). — Л., 1893. — С. 260); польським шовіністом Й. Третьком, що вважав вченого «bezwzględny obrońcą koliszczyzny» (Kwartalnik naukowy. — Lwów, 1890. — Rocznik IV. — S. 324); М. Драгоманівим та М. Павликом, що в «Народі» (1893. — С. 117) обізвали його неуком і шарлатаном.

Розглядаючи творчість О. Огоновського, Кокорудз робить таку градацію: а) твори поетичні; б) твори науково-граматичні в) твори науково-історичні; й критичні; г) книжки для шкіл та популярні.

Щодо поетичних візій, то, зазнає дослідник, Огоновський мав нахил до віршописань (у Бережанській гімназії складав їх по-німецьки, навіть у 7-му класі зробив спробу написати цією мовою драму; дещо публікував у таких виданнях, як «Зоря Галицька як альбум», «Галичанин», «Сборник»). У його віршах «Крест», «Руська піснь» — «пробивається гаряча любов до свого народа» (Там само. — С. 14).

Критик особливий наголос робить на драматичному доробку літератора — історичних драмах «Федько Острожський» (1861) та «Гальшка Острожська» (1887). Порівнюючи історичні драми Огоновського з українським драматургічним набутком (твори Костомаріва, Ільницького, Устияновича, Бораковського, Куліша, Барвінського), І. Кокорудз, з одного боку, подає наближений до змісту переказ творів, а з другого — приправляє його оціночним ферментом, зіставляє з критичними висловлюваннями Володимира Барвінського (Діло. — 1882. — С. 80), Наталя Вахнянина (Зоря. — 1882. — С. 318-319).

Із мовознавчих праць потрапили в поле зору І. Кокорудза: «O przyimkach w językach starosowienskim, ruskim i polskim» (1877), «Einige Bemerkungem über die Sprache der altpolnischen Sophienbibel» (1880), «Studien auf dem Gebiete der ruthenische Sprache» (1880). У цих працях, особливо ж в останній, автор «вказав питоменість мови руської і показав її відрубність від великоруської і самостійність між прочими слов'янськими мовами» (Цит. праця І. Кокорудза. — С. 20; курсив мій. — В.К.). Позитивно на цю студию Огоновського відгукнулися М. Сумцов («... изучение этого сочинения принесло бы пользу также малорусским писателям, поставив на



твердую науцнуну почву их практическое знание языка...» //Кіевская Старина. — 1887. — С. 346), І. Франко («... се найосновніша праця на полі малоруського язикознавства» //Світ. — 1881. — С. 20).

Серед лінгвістичних праць вчених-славістів, які потрапили під око Огоновського-рецензента, І. Кокорудз називає розвідки, окремі книжкові видання Ф. Міклошича, П. Житецького, інших вчених.

Чи не найбільше уваги приділив І. Кокорудз історико-літературознавчій капітальній праці свого учителя «Історія літератури руської», яку він, до речі, розпочав публікувати ще 1886 р. окремими подачами у «Зорі» і фактично творив її до кінця життя (вийшло у світ чотири томи у шести книгах загальним обсягом три тисячі дев'яност шість сторінок). Критик при цьому заявив неабияку обізнаність з предметом розгляду, розкрив чимало сторінок творчої роботи О. Огоновського. Так, серед найважливіших прикмет кількатомної історії літератури І. Кокорудз визначає, що «... всюди з неї консеквентно пробиває змагане виказати самостійність національної мисли. Се сю самостійність викazuje автор не тільки в творах нової доби, почавши від появу «Енеїди» Котляревського, але проводить її і через цілу літературу руську аж до перших засновників, досновуючи вижний висказ ученого Шляйхера, що «russiasch und kleinrussisch sind bis ins XI jahrhundert hinauf zu erkennen» (Там само. — С. 24; переклад з німецької: руські і малоруські пізнані ще з XI ст. — В.К.)

І. Кокорудз відзначив деталізм та загальний фундаменталізм праці, її систематику. Загальний же висновок такий: «...Ом. Огоновський причинився до розв'язання гордійського узла напутаних відносин mezi велико- і українсько-руською літературою і положив разом з словарем Желехівського і вчати бібліографією І. Левицького сильну підвалину під будову нашого словесного і наукового храму» (Там само. — С. 26).

Додамо, що на історію літератури було немало високих оцінок знаних фахівців, як от І. Франка («Історія руської літератури» Ом. Огоновського є немов увінчанням всіх дотеперішніх праць детальних, а разом є ширшим фундаментом для дальших праць... Праця проф. Огоновського на довгі літа буде невичерпним скарбом багатоцінних біографічних і історико-літературних фактів і подробиць» //Зоря. — 1893. — С. 37). А ще з ріки доброзичливих оцінок випливають публікації Брікнера (*Archiv für slavische Philologie*. — Berlin, 1887. — В.К.), Сумцова (Кіевская Старина. — 1887. — Кн. 2. — С. 347-348), Третьяка (*Kwartalnik Historyczny*. — 1894. — S. 109).

З інших праць акцентовано І. Кокорудзом читацьку увагу на таких: «Слово о полку Ігореве. Поетичний пам'ятник руської письменности XII віку. Текст з перекладом і з поясненнями» (Л., 1876) та «Кобзар» Тараса Шевченка в 2 томах» (Л., 1893).

І. Кокорудз також робить важливе спостереження над естетико-критичними студіями про твори Шевченка, що як правило, друкувалися у «Правді», — відзначає, що всі вони «одної системи», отже, подано «провідну гадку тої поезії, причини, що викликали її написання, і час, коли написано» (Там само. — С. 28).

З-поміж інших граней діяльності О. Огоновського виосібнює і критичну сторону, показує той конструктивізм, що проступав з оглядів та рецензій вченого на праці К. Устияновича, Красюченка, Я. Головацького, багатьох інших авторів.

На кінець, завершуючи огляд життєдіяльності п. Огоновського, І. Кокорудз, дещо перефразовуючи слова В. Науменка з некрологу у журналі «Кіевская Старина» (1994. — груд.), пише, що, без перебільшення, цей вчений є «одним з найбільших представників» науки і суспільного життя в Галичині» (Там само. — С. 34).

І. Кокорудз часто публікував огляди новинок літератури, оперативні рецензії на твори з різних галузей знань. У полі його зору були твори Г. Квітки-Основ'янка, Ю. Федьковича (під зарядом НТШ 1906 р. у Львові видав томик поезій на 410 с. для молоді), І. Франка, Б. Грінченка та ін.

Рецензуючи фольклорно-етнографічну студію В. Герасимовича «Народні звичаї, обряди та пісні в селі Крехові Жовківського повіту» (1894), І. Кокорудз робить історико-порівняльний аналіз праць Головацького, Кольберга, Лепкого, Франка. На цьому фоні студія в оцінці Кокорудза виглядає такою, у якій докладно передано перебіг звичаїв та обрядів, точну паспортизацію. Праця є «пильною і повною» (ЗНТШ. — 1895. — Т. 6. — Кн. 2. — С. 10-11).

Серед рецензованих і високо поцінованих спеціальних зарубіжних видань — двох випусків журналу «*Archiv für slavisch Philologie*» (1895. — В. 17) (ЗНТШ. — 1897. — Т. 14. — С. 36-37) та за 1897 р. (Т. 19. — 644 с.) (ЗНТШ. — 1898. — Т. 26. — Кн. 6. — С. 31-32).

Рецензент глибоко прочитує дослідження М. Сумцова «Современная малорусская этнография» (К., 1897. — 85 с., відбиток з журналу «Кіевская Старина»), і вибудовує свої оціночні судження на зіставному аналізі численних студій Житецького, Милорадовича, Ястребова, Чернявської, Комарова, Кузьмичевського, Франка, Волкова.

Постійне вивчення староукраїнських писемних пам'яток, давньої української літератури і культури дали І. Кокорудзу добрий ґрунт, стоячи на якому він намагався об'єктивно оцінювати кожний факт або явище. Роздумуючи над рукописним «Предисловієм» до книги П. Петрушевича, писаної 1840 р. кирилицею, І. Кокорудз робить історико-літературні екскурси, а вкінці підводить читача до таких висновків: автор правомірно називає «мову галицько-руську мовою малоруською, відрубною від російської та ляхитської», а загалом праця руського священика з Галичини «дає досить світла на повстання нових гадок і поглядів щодо заводин живої народної мови в тих часах, в котрих інший руський священик Венедикт Левицький яко цензор три роки раніше сконфіскував «Русалку Дністрову» задля її народної мови і правописи» (ЗНТШ. — 1900. — Т. 3-4. — С. 7-8).

З більших за обсягом критичних оглядів І. Кокорудза привертають увагу дослідника праці про діяльність відділу НТШ за 1897 та 1898 рр. (ЗНТШ. — 1898. — Т. 21. — С. 3-7; 1899. — Т. 27. — С. 12-19).

Неабияку вартість має огляд за 1898 р. По суті, за такими оглядами, повними статистики, конкретних імен, дат, можна писати історію ЗНТШ і також самого товариства. З цієї публікації І. Кокорудза видно, що 2 лютого 1898 р. загальні збори НТШ обрали своїм головою Михайла Грушевського, а виділовими, їхніми заступниками, референтами стали Ілля Кокорудз, Сидір Громницький, Кость Паньківський, Дем'ян Савчак, Юліан Левицький,

Осип Роздольський, Іван Франко, Олександр Колесса, Іван Верхратський. Стає відомо, що виділ провів протягом року двадцять п'ять засідань. Основною метою НТШ було «плекати і розвивати науку і штуку в українсько-руській мові...» (ЗНТШ. — 1899. — Т. 27. — С. 12).

Цікава статистика щодо фінансування міністерством освіти діяльності: так, на 1898 р. було виділено 2 тисячі злр., на 1899 заплановано — 3 тисячі; сейм крайовий, у свою чергу, на видавничі потреби виділив 1,5 тисячі і ще 1,5 тисячі злр. — на видавничі справи археографічної комісії. Також випало і 500 злр. на історичну бібліотеку.

Важливо знати і про формування фонду пожертвувань (І. Кокорудз серед найбільших сум називає датки М. Грушевського — 120 злр., С. Федака — 500, з Києва — 106.68, з Чернігова — 19.05, з Одеси — 12.70 і т.д.). Розширену статистику подає І. Кокорудз і про формування інших фондів — доцентів, стипендійного імені М. Грушевського; є точна звітність щодо витрат на видання секціями філологічною, історичною, природничою, різними комісіями, ювілейними комітетами. Окрема графа — про зв'язки НТШ з різними науковими інституціями; про розбудову матеріальної бази НТШ та ін. сфери діяльності, як от: про членство, обмін книгами, тощо.

Органічною ділянкою в життєтворчому наповненні І. Кокорудза є його зв'язок з тодішньою періодичною пресою. Найактивніше заявляв він про своє авторство у «Зорі», «Ділі», «Правді», ЗНТШ.

Цікаві спостереження щодо авторства І. Кокорудза, обширу його тематики вмістив М. Возняк під заголовком «Ілля Кокорудз про своє життя до 1897 р.» у журналі «Рідна Школа» (1938. — Ч. 13-14. — С. 219-220). Возняк мав на руках із бібліотеки І. Кокорудза кілька випусків «Діла» з публікаціями. Отже, стає відомо, що «Думки Шевченка, їх генеза і мотиви» прийшли до читачів зі шпальт цієї щоденної популярної газети (Діло. — 1892. — Ч. 149-150). Виголошена 1893 р. промова на честь Т. Шевченка у Станіславові мала добру прихильність публіки, але думки автора про переклади псалмів, що є найкращими з-під пера Шевченка, бо він їх органічно зукраїнізував, — ще краще сприймалися через публікацію (Діло. — 1893. — Ч. 51). Так само цього року в «Ділі» (Ч. 178) появилася стаття-роздум з приводу появи нового тому історії української літератури професора О. Огоновського.

Коли у «Товаристві руських жінок» велися суперечки щодо правопису, І. Кокорудз не забарився сказати своє слово з цього приводу (Слово до розваги // Діло. — 1894. — Ч. 251). Надсилаючи до редакції зі Станіславова 20 листопада 1894 р. статтю, писав у листі: «Тому що знана загоріла кліка в Станіславові загорливо підійняла борбу проти товариств русько-народних, котрі ще не впровадили у себе нової правопису і придержуються для утилітаризму старої, щоб не розлетілись, тому, що оклеветують наших найлучших людей з тої самої причини, сіють роздор і все розбивають), заслуноуючись тим ніби-то поводом, прошу о поміщення в «Ділі», яко вступного артикулу, слідууючої статті, написаної в загальнім тоні, бо такі борби безперечно і деінде суть і будуть з великою шкодою для нашого народного сторонництва».

Продовження цієї теми подав І. Кокорудз у наступній подачі «Домашній роздор в Станіславові» (Діло. — 1895. — Ч. 87). Він писав: «Ми свого часу оцінили се діло (себто правопис) в статті, котра обговорювала справу народоства в правописі — без натяку на відносини іменно в Станіславові, але станіславівці зараз зрозуміли, що ми до них піяли».

Протягом наступних років І. Кокорудз теж активно дописує до «Діла» й інших видань. Ось у числі 194 за 1895 р. подає оглядову статтю під назвою «З Станіславова». З її приводу сам автор писав: «Відсилаючи до Хвальної Редакції «Діла» статтю про Клюб руський на напасти «Буковини», забув я підписатись і просити, щоб помістили як кореспонденцію або відповідно оброблену статтю. Тим часом Вп. Редактор помістили яко «надіслане». Прошу тому уважати ту статтю яко дискретну кореспонденцію».

Мав рацію М. Возняк, коли узагальнював, що «справа вечорів та звісток про них у пресі у честь Шевченка лежала особливо на серці Кокорудза...» (Цит. публікація. — С. 220), і дійсно, надсилаючи до «Діла» 19 березня 1896 р. повідомлення про загальні збори «Банку зв'язкового», він дивувався, чому досі не появилася матеріал з вечора на честь Кобзаря, де було звиш шістьсот осіб.

Із краєзнавчо-етнографічних популярних есеїв, нарисів варто назвати «Враження з подорожі на виставу в Парижу» (1900).

Під зарядом Руського педагогічного товариства видав у Львові 1906 р. «Спомини з Атен» (237с.) — повчальну книгу як нарис-мандрівку, у якій уміло поєднав дар оповідача й вченого, доброго знавця історії, мистецтва, літератури Італії та Греції, у подорожі по яких автор пробув 1995 р. Ця багато в чому документальна річ значно доповнює його книжку «Археологічна поїздка по Греції атенських конгресистів в 1905 р.» (Л., 1905. — 134 с.). Згодом І. Кокорудз публікує у Львові історико-мистецтвознавчу розвідку «Старинна штука в Ватиканськму музею» (Л., 1907. — 27 с.), побудовану як на власних враженнях, так і на історико-фактологічній базі, яку автор почерпнув, в основному, із німецькомовних досліджень Й. Вількенманса, Р. Кекуле, Я. Бурхгардта, Б. Бухера, В. Гельбіда, А. Баумайстера, М. Голігнона, Г. Мерца.

Немаловажним джерелом до пізнання життєпису Іллі Кокорудза є його листування, зокрема, з М. Возняком, О. Барвінським, М. Грушевським, І. Франком. Див.: ВР ЛНБ ім. В. Стефаніка, ф. 29 (Возн.), од. зб. 323, арк. 1-3; ф. 11 (Барв.), од. зб. 4790, арк. 1-3; од. зб. 1416, арк. 1-47; ЦДІАЛ України, ф. 1235, оп. 1, спр. 541, арк. 1-21; Франко І. Збір. творів: В 50 т. — К.: Наук. думка, 1986. — Т. 49. — С. 274-275. Ось, скажімо, 7 квітня 1894 р. зі Станіславова, адресуючи у «Правду» для Олександра Барвінського матеріал, у листі додавав: «Високоповажний Пане Совітнику! Посилаю се сю допись, котру прошу ласкаво помістити ще в сім випуску, доки ще мова о угоді.

Як буде місце, то прошу і мою оцінку на «LeczniŹstwo na Rusi» в дальших числах помістити з підписом, як і перше: І.К.» (ВР ЛНБ ім. В. Стефаніка, ф. 11 (Барв.), од. зб. 4790, арк. 1). 28 червня 1895 р. повідомляв, що на адресу «Правди» для Василя Лукича переслав рецензію на книгу доктора Гринцевича «LeczniŹstwo na Rusi». Вважав, що та праця «цікава на поли руської етнографії, тому уважав за добре подати русинам о ній ширшу відомість» (Там само, арк. 2). Під іншою одиницею зберігання — 1416 у цьому ж фонді є 27 листів І. Кокорудза до О. Барвінського зі Львова за 1894, 1904, 1907, 1910, 1911-1916 рр. Зверну увагу на найактуальніші рядки. Ось

5 липня 1904 р. І. Кокорудз повідомляє, що, працюючи над словником, «призначеним для русинів», врахував зауваження Барвінського, зокрема, зняв ряд слів, але не наукових термінів. Чимало залишив і «польських висловів» (Арк. 1; тут йде мова про польсько-український термінологічний словник, над яким працював І. Кокорудз. — *В.К.*).

Не без інтересу дослідник зверне увагу і на лист без дати, у якому І. Кокорудз пише, що «Правда» часом дозволяє собі публікувати такі матеріали, з яких видно, як одні «втягають свої бруди на світ ширший. Один тому, що виділ Тов[ариства] Руск[их] Женщин не хотів сейчас на его брутальне домагане і заховане, як мені оповідали, ввести фонетики, *другий*... виступив проти виділу, а властиво певних осіб в виділі і ну ж найпідліше агітувати проти св[ято]ніколаївських вечорниць, ходячи від дому до дому, — ну ж намовляючи, щоб виписувалися з Товариства» (курсив автора. — *В.К.*; Там само, арк. 3-3 зв.).

Цікаві думки можна виудити з листів від 16 та 26 липня 1904 р. В одному повідомляє про проведення у Підлютім неподарк Перегінська вакацій (Там само, арк. 11), у другому — про активну роботу над словником, і що «русський словарець» (тобто, українська частина. — *В.К.*) відредагована (Там само, арк. 13).

Важливий шкіц до питання про історико-літературознавчі погляди І. Кокорудза маємо у листі від 19 грудня 1904 р. Там йдеться про підготовлений для ЗНТШ огляд, що від раніше запропонованого є «повніший, багатший матеріалом, через що дає спромогу учителеви розвинути перед учениками ширший виднокруг і нав'язати до інших європейських літератур». Та зауважує, що в оглядуваному дослідженні недостатньо висвітлено розвиток драми XVII-XVIII ст., вплив суспільних відносин на літературне життя і про таких діячів, як М. Максимович, А. Метлинський (Там само, арк. 15-16 зв.).

Вагомі за значенням, а широкі за порушеним спектром питань є десять листів І. Кокорудза за 1895, 1897, 1899, 1907-1909 рр. до Михайла Грушевського. Акцентує увагу на найважливіших моментах: 10 лютого 1895 р. зі Станиславова висловлює шкоду, що не зміг вчасно надіслати обіцяну студію (був зайнятий підготовкою відчиту до читальні), а також до конференції) (ЦДІАЛ України, ф. 1235, оп. 1, спр. 541); 10 жовтня 1899 р. повідомляв М. Грушевського «яко начального редактора Вістника» (ЛНВ. — *В.К.*), що подивований «простяцькою критикою мови моїх «Взаємин». Як пише, річ не стільки в критиці як у її тональності, що «так обиджує» (Там само, арк. 5).

І. Кокорудз вважає, що орган «Товариства ім. Шевченка огидив самих наукових членів того товариства, а відтак фахового доволітнього учителя українсько-руської мови, що від 15 літ бере участь в літературнім руху і має також певне право говорити про правила... вкінці такі непослідного члена народного сторонництва.

Чи то не смішно? В часі, коли інші постають на нашу мову в літературі, ми самі проти себе виступаємо, закидаючи собі незнане... Де ж солідарність партійна? Москвофіли солідарно приступом ідуть, а ми гриземся і нівечимося» (Там само, арк. 6); 19 травня 1908 р. пише, що слід обдумати «способи забезпечення удержання д-ра Франка і його родини, щоби головний Виділ оплачував (если матеріальний стан Товариства позволив би) кошти лічення д-рови Франкови аж до його виздоровлення, а відтак евентуально купив його бібліотеку і ціну купна виплачував ратами на виховане дітей, аж доки не покінчать сини університету». Далі стає зрозуміло, що М. Грушевський «вже від себе заініціювали оказію в Товаристві в сім ділі» (Там само, арк. 11-12); 24 травня того ж року повідомляв, що лист і рукопис д-ра Свенціцького одержав». Далі ж інформував, що статтю І. Свінцицького відредагує, а на наступне засідання поставить «справу вибору дійсних членів» (Там само, арк. 13); 2 березня 1909 р. у листі радиться з М. Грушевським «о ласкаве вияснення, якої квоти д. д-ви Маковейови на переписування матеріалів до біографії Федьковича і о предложення виділови Товариства до ухвали друк[ування] тої ж біографії та й матеріалів до неї» (Там само, арк. 16).

Значні відомості до життєдіяльності Іллі Кокорудза почерпуємо з листування І. Франка. Так, наприклад, 6 квітня 1879 р. Франко зі Львова писав до Ольги Рашкевич, що збирає матеріали до задуманої для «Громади» статті «Причинок до характеристики психологічного і культурного стану нашого повітства»; серед інших достарчувачів називає професора І. Кокорудза (Франко статтю надіслав до «Громади», але вона не була опублікована. Уперше надрукована 1926 р. у збірнику «За сто літ» (№ 4) під заголовком «Культурні образки Галичини. І. Що се за інтелігенція — галицькі попи»).

У листі від 15 травня 1891 р. до Василя Лукича є цінні штрихи до загальної оцінки Франком І. Кокорудза як літературного критика і публіциста. Автор листа задоволений критичним розглядом його твору «Сурка»; бачимо, що І. Кокорудз був першим, хто відгукнувся в «Зорі» і, як зазначає Франко, «стрібував ввійти в інтенції автора і критикувати річ по собі, з того, що в ній сказано і показано, не примірюючи і не прикроюючи її ані до своїх власних улюблених тенденцій, з котрими автор не має нічого спільного (метода Цеглинського), ані до того, що той автор десь колись на зовсім іншу тему о іншій речі сказав або й не сказав (метода Кримського)...» (Франко І. Збір. творів: В 50 т. — К.: Наук. думка, 1986. — Т. 49. — С. 274-175).

А з листа до Ольги Франко від 10 серпня 1891 р. маємо інформацію про те, що І. Кокорудз в числі 165 членів делегації побував у Празі на з'їзді товариства «Боян» (Там само. — С. 285).

Як бачимо, навіть дешиця з листування І. Кокорудза, яке розпоширене по різних фондах наукових бібліотек, державних архівів та приватних збірок, — то безцінний внесок до пізнання життя і творчості одного з визначних галицьких діячів кінця XIX- першої третини XX ст.

Володимир Семистяга

## УКРАЇНСЬКИЙ АРХІВІСТ ІВАН ЛІЩИНА-МАРТИНЕНКО

Серед мільйонних жертв комуно-більшовицького беззаконня — чимало українських архівістів. Здобуття Україною незалежності створило умови для повернення нащадкам їхніх імен і вилучених із ужитку творів. Чільне місце серед них належить непересічній особистості, творчо обдарованій натурі, великому патріоту своєї держави полтавчанину Івану Івановичу Ліщині-Мартиненку.

Перші невеличкі розвідки про нього неповні, плутані й не завжди точні<sup>1</sup>. Зовсім не досліджена його громадсько-педагогічна діяльність в Луганську. Ось чому, ввівши в обіг раніше недоступні широкому загалу нові джерела, автор прагне узагальнити й доповнити свідчення про талановитого архівіста, педагога й діяча культури, який усе своє життя присвятив служінню своєму народу.

Народився І. Ліщина-Мартиненко 1883 р. в небагатій сім'ї поміщика-дворянина у с. Ліщинівка колишньої Білякської волості Кобилякського повіту на Полтавщині. Його мати — селянка, яка походила з кріпаків. Узаконений був тільки аж через 10 років. 1903 р. здібний юнак закінчив Першу полтавську хлопчачу гімназію і продовжив навчання на факультеті східних мов (монголо-китайсько-маньчжурське відділення), а потім історико-філологічному факультеті Санкт-Петербурзького університету. Водночас отримав диплом Санкт-Петербурзького археологічного інституту<sup>2</sup>. У 1912-1914 рр. викладав російську мову і літературу в приватних вищих та середніх закладах Варшави, Вацлавку та інших міст Варшавської губернії. Деякий час викладав навіть у Варшавському університеті. З початком Першої світової війни евакуювався до Полтави, де продовжив педагогічну діяльність. Радо зустрів російську лютневу демократичну революцію 1917 р., сподіваючись, що вона прокладе шлях до національного і культурного відродження української держави. На хвилі національного піднесення брав активну участь у роботі відновленої «Просвіти», в організації і зміцненні української національної церкви, очолював підмонастирську самоохорону, обирався до Полтавської міської ради<sup>3</sup>.

Роки українських національно-визвольних змагань і громадянської війни стали трагічними для його родини. Підступно був вбитий батько. Безвинно постраждали брати Микола і Анатолій, «помилково» розстріляні червоними. Та й за його голову призначалась солідна винагорода. Переховувався від червоних і білих. Не сприймаючи русифікаторського курсу як більшовиків, так і деніківців в національно-культурному будівництві, в знак протесту відмовився викладати в навчальних закладах Полтавщини. Намагання співпрацювати з державними установами за часів Директорії теж було невдалим. З труднощами добравшись до Галичини і побачивши там повний безлад, змушений був вернутися додому.

У січні 1920 р. І. Ліщину-Мартиненка запросили обійняти посаду губерньського інспектора позашкільної роботи культурно-просвітницького товариства «Українська культура». Виїхавши у відрядження до м. Хоролу, у червні 1920 р. прямо в приміщенні міської бібліотеки був заарештований місцевим відділком ВЧК<sup>4</sup>. Етапований до ГубЧК у Полтаву, змушений свідчити на допитах про соціальне походження, роботу культурно-просвітницької організації «Українська культура» в губерньському центрі та на місцях, викладати власні думки і погляди на проблеми національно-державного будівництва в країні. Після тривалого утримання у в'язниці 4 серпня Колегією ВЧК був засуджений до 5 років ув'язнення і 17 серпня переведений до Полтавського концентраційного табору, що знаходився на так званій «шведській могилі». Працював на важких фізичних роботах, знову переводився до в'язниці, де завдяки енциклопедичним знанням признався лектором, а потім і ректором народного університету при БУПРі. Всього ж знаходився в ув'язненні 18, 5 місяців<sup>5</sup>.

Звільнивши 22 грудня 1921 р. з концтабору, нова влада заборонила йому працювати в системі установ НКО<sup>6</sup>. Ось чому майже дев'ять місяців він поневірявся у пошуках роботи. І тільки у серпні 1922 р. дозволили влаштуватися у Полтаві вченим архівістом. Невдовзі очолив відділ. У вересні 1923 р. за пропозицією Центру губвиконком затвердив його головою губарху, а у січні 1924 р. на з'їзді Рад обрали завідуючим губвідділу. Перебуваючи на цих посадах, він зробив усе належне, щоб впорядкувати і взяти на облік не тільки архіви Полтави, а й архіви повітових центрів по всій губернії. Робив можливе і неможливе, щоб припинити нищення архівів на місцях і за допомогою губвиконкому вплинути на установи у справі охорони архівів. Пояснюючи свою патріотичну позицію, 9 жовтня 1929 р. власноруч відмітив: «Я зрозумів, що я правильно зробив, що із в'язниці відмовився виїздити у Польщу, як цього хотіли теща і жінка і що я тут в міру сил буду працювати для свого народу, який в УСРР вийшов на арену історично-державного життя і навколо УСРР об'єднує всі українські землі»<sup>7</sup>.

Працюючи в архівному управлінні, І. Ліщина-Мартиненко мав стійкі ділові й приятельські стосунки із завідуючим історико-революційного відділу губарху, відомим на Полтавщині вченим, архівістом, краєзнавцем, мовознавцем, педагогом і діячем культури — В. Щепотьєвим. Познайомились вони ще під час навчання у Петербурзі, коли Щепотьєв 1903-1904 рр. був студентом останнього курсу духовної академії. Зустрічі поновились під час Першої світової війни і переросли в активну співпрацю на культурно-освітньому ґрунті у роки українських національно-визвольних змагань. Цінуючи його як архівіста, Ліщина-Мартиненко наголошував, що Володимир Олександрович був професіоналом високого гатунку, мав ще дореволюційний досвід роботи з архівними документами і «працював дуже совітливо і уміло, акуратно і невтомно реєструючи матеріали, допомагаючи уважно молоді, що їй треба було привчити до архіви». Як завідділом губархіву «одразу ж поставив правильно роботу, реєструючи «Жандармський архів» у дуже важких умовах (приміщення не опалювалось)»<sup>8</sup>. Трагедією для них обох обернулося знайомство з С. Єфремовим, який 1923 р. приїздив до Полтави і спілкувався з багатьма представниками громадськості міста. Одна з причин приїзду — опрацювання музейно-архівних матеріалів про творчість П. Мирного (О. Я. Рудченка). Ці та інші матеріали про українських письменників містились в приміщенні Пролетарського музею. В цьому ж будинку знаходився й губарх. Після знайомства С. Єфремову були надані для опрацювання усі наявні документи і матеріали. Але 1929 р. все це зовсім по іншому розцінили слідчі ДПУ.

Очолоючі губерньське архівне управління, І. Ліщина-Мартиненко тісно співпрацював з вченим секретарем Укрцентрархіву О. Водолажченко, інструктором В. Барвінським і особливо з Д. Багалієм, який тоді де-факто керував всією роботою Укрцентрархіву. Був й особисто знайомий з ними, бо разом брали активну участь у підготовці й проведенні першого Всеукраїнського з'їзду завідуючих губархівів, який з успіхом провели у грудні 1924 р. у Харкові. Оцінивши зроблене в губерньських архівних установах, він без перебільшення відмітив:

«Працював у Полтаві не за страх, а за совість в надзвичайно важких умовах 1922-1924 рр. так, що робота Полтавського губарху високо цінувалась в Центрархіві і на місці»<sup>9</sup>.

Для тоталітарно-бюрократичного режиму, що формувався в країні, були потрібні інші критерії роботи. Восени 1924 р. розпочалася «чистка» радянського апарату на Полтавщині. Позапартійний націонал-патріот І. Ліщина-Мартиненко ніяк не влаштував місцеve компартійне керівництво, а тому підлягав негайному звільненню з посади завідуючого відділом губвиконкому. Для єдиного годувальника великої родини — дружини, трьох малих дітей, психічно хворого брата, сестер і старої матері — це був страшний удар. Щоб вижити — влаштувався підмітати двори і колоди дрова для приватників. І все ж без роботи не залишився. Новий голова Укрцентрархіву Ђотін перевів його до Артемівська на посаду заступника завідуючого Донецького губернського управління з тим самим утриманням.

У грудні 1924 р. І. Ліщина-Мартиненко покинув Полтаву і перебрався до Артемівська, де, як вчений архівіст, завідував губернським історичним архівом і водночас обіймав посаду заступника завідуючого губарху при президії губвиконкому<sup>10</sup>. Але плідно працювати на новому місці не вдалось, адже місцева влада дивилась на архівну роботу як не варту її уваги. До того ж, ним були втрачені й зв'язки з Укрцентрархівом. Цьому не сприяли його нова посада і ротация кадрів, що там відбулась.

Працювати ж довелося в надзвичайних умовах. В Донбасі, як ніде, були масово знищені архівні матеріали під час громадянської війни. Ті, що вціліли, продовжували нищити місцеві установи при мовчазному потуранні органів влади. Цьому об'єктивно сприяли й нічим не виправдані регіональні адміністративно-територіальні перевлаштування. І хоч спільно з вченим секретарем історичного губархіву В. Петрушевським вдалось зробити немало для збереження, впорядкування й розроблення місцевих архівних матеріалів, більше того вдіяти не зміг. Бо архіви нищилися при безпосередній участі завідуючого губархіву члена більшовицької партії з 1913 р. Панкрасова. У зв'язку з неможливістю зупинити масове варварське знищення архівних документів, влітку 1926 р. він поїхав до Харкова і особисто доповів керівництву Укрцентрархіву про причини та масштаби знищення архівних масивів на Донеччині. Просив негайного втручання. Вбачав, що єдиний вихід подолати опір Артемівського округкому КП (б) У, який підтримував далекого від архівістики Панкрасова — негайне звільнення його із займаної посади і на цій підставі, реорганізувавши окрархуправління, усунути з роботи Панкрасова. Отримавши гарантії, що Укрцентрархів проведе розслідування — повернувся до Артемівська. Побачене приголомшило. Панкрасов уклав договір з паперовою фабрикою на продаж макулатури і розпочав вивозити «непотрібні» папери. Особливо постраждав архів пошти. Були знищені цінні документи періоду громадянської війни: пошто-телеграми про дислокацію і пересування військових частин супротивних сторін, з історії пролетарських економічних й революційних рухів тощо. Проведена за його наполяганнями ревзія Центрархіву повністю підтвердила вищенаведене.

11 серпня 1926 р. питання про наслідки обслідування окрархіву розглянула на своєму засіданні президія Артемівського окрвиконкому. У прийнятому рішенні визнавалось за необхідне упорядкувати архів, негайно увільнявся з займаної посади вчений архівіст І. Ліщина-Мартиненко, ставилось питання про зняття з посади завідуючого архівом і пошук на його місце нової кандидатури<sup>11</sup>.

На цьому й скінчилась архівна діяльність І. Ліщини-Мартиненка. Але продовжилась науково-педагогічна та культурно-освітня.

Ще в Артемівську він викладав українську мову і літературу в українській та єврейській семирічках. Власне те, що 1926/1927 навчальному році у зросійшеному Артемівську відкрилась і запрацювала українська школа ім. Б. Грінченка, — цілковито його заслуга. За його участю і наполягання комітет сприяння школі зібрав велику суму — декілька тисяч карбованців. За ці кошти були придбані книги, лави, столи, устаткування для лабораторій, обладнані кабінети, бібліотека, їдальня тощо. Школа стала однією з найкращих у Донбасі.

Переїхавши до Луганська, І. Ліщина-Мартиненко з 1 вересня 1926 р. працював на посаді професора ДНО<sup>12</sup>. Викладав загальне мовознавство, українську мову і літературу, вів педпрактику. Відсутність в окружному центрі фахівця такого рівня змусили його водночас читати предмети українознавчого циклу в сільськогосподарському інституті, вечірньому робітничому університеті, кооперативному технікумі, ФЗУ об'єднаної промисловості та інших навчальних закладах, де виступав не тільки як талановитий лектор, а й як активний популяризатор творчості Т. Шевченка, історії України, української церкви, національної культури.

Усім серцем сприйнявши державну політику коренізації, робив усе залежне для втілення в життя українізації, називаючи себе її маленьким каменярем<sup>13</sup>. І встиг зробити у цій галузі чимало. Зокрема, поставив на належний рівень окружні курси українознавства. Створив і очолив гурток українізації при окружній профспілці просвітян. Створив і обладнав перший в Донбасі кабінет українознавства при ДНО. За його ініціативою всі українізатори окружного центру взяли активну участь в обговоренні проекту державного українського правопису. Його власні зауваження, як і поради фахівців міста, були відіслані у Харків до правописної комісії і видруковані нею у спеціальному «Бюлетені». Зовсім не випадково 1927 р. його як фахівця запросили взяти участь у Всеукраїнському правописному з'їзді і навіть обрали до президії з'їзду<sup>14</sup>.

Працюючи у Луганську, він налагодив і підтримував тісні наукові зв'язки з ведучими мовознавцями ВУАН, Харкова, Києва і Полтави. Неодноразово виїздив з Луганська і спілкувався з професорами Г. Голоскевичем, О. Куриловою, О. Синявським, С. Тимченком, В. Щепотьєвим. Уже після правописного з'їзду подав свої пропозиції й зауваження з приводу проведення українізації і прийнятого нового державного правопису особисто наркомові освіти М. Скрипнику<sup>15</sup>. Як кореспондент ВУАН зібрав в Донбасі і передав цікаві фольклорні та діалектичні матеріали ведучим науковцям академії, залучив до цієї роботи здібну студентську молодь. Бажаючи, щоб студентська та учнівська молодь Луганщини отримувала знання не гірші, ніж у великих наукових центрах, узагальнив досвід викладання кращих фахівців-педагогів України і створив вузівські та загальношкільні програми з різних українознавчих курсів.

Активну участь брав І. Ліщина-Мартиненко і в роботі наукового товариства на Донеччині. За його ініціативою 1927 р. міський гурток українознавства при будинку Робос приєднався на правах окремої секції до товариства. Він особисто очолив цю секцію і був введений до його керівних органів<sup>16</sup>. Про плідну працю у товаристві свідчать його ґрунтовні розвідки за 1927 р. — про творчу спадщину Т. Шевченка, В. Винниченка, М. Максимовича, Д. Багалія, з актуальних проблем історіографії української літератури, мовознавства тощо. Тоді ж у журналі «Радянська школа» за № 2 ним же був викладений досвід роботи українознавчого гуртка у Луганську. За його безпосередньою участю на початку 1928 р. в Луганську вийшов перший збірник праць

наукового товариства на Донеччині, а 1929 р. перший випуск з серії краєзнавчої науково-популярної бібліотеки Донбасу.

Не покинув він і архівознавчої роботи. В місцевих та загальнореспубліканських виданнях він та луганські історики С. Грушевський і В. Фесенко видрукували огляди архівних фондів Луганщини, нотатки про діяльність Д. Багалія в налагодженні архівної справи в Україні, які не втратили свого значення досьогодні<sup>17</sup>.

На жаль, 1928 р. в стінах ДІНО, а потім і на шпальтах місцевої преси розпочалося цькування подвижника національної справи на Луганщині. Продовжилось воно і 1929 р. Підключилися до нього і окружні установи. Аналіз документів свідчить, що за цим стояли окружком КП (б) У і окружний відділ ДПУ<sup>18</sup>.

У серпні 1929 р. слідчий відділ Луганського окружного відділу ДПУ на підставі зібраних агентурних донесень звинуватив І. Ліщину-Мартиненка в антирадянській контрреволюційній діяльності за ст. 54-10 КК УСРР і запросив санкцію на його арешт і обшук. 9 вересня виписали ордер, а 10 вересня заарештували. Вилучили також велику бібліотеку і різне листування<sup>19</sup>.

Це був непоодинокий випадок, бо тоді ж в окружному центрі відбувся погром національно свідомої української інтелігенції. Після перших допитів потерпілих і «свідків» 16 жовтня 1929 р. справу І. Ліщини-Мартиненка виділили в окреме виробництво і перекваліфікували на ст. 54-11 КК УСРР, як учасника підпільної контрреволюційної організації СВУ<sup>20</sup>. Незважаючи на його заперечення і протести, справу нещадно фальсифікували.

На початку лютого 1930 р. слідство було завершено. У сфабрикованій обвинувальній постанові говорилось, що звинувачений походить із колишніх дворян-поміщиків. Ще в дореволюційні часи примикав до українських націоналістичних угруповань у Полтаві «Боян» і «Мазепинці», які були організовані для звільнення України від іга Москви. В добу Директорії займав чільне місце в громадських колах, брав активну участь в зміцненні петлюрівської влади і створенні апарату управління, переслідував селян, які пограбували маєток батька і дехто навіть був розстріляний. В цьому ж документі І. Ліщина-Мартиненко звинувачувався в націонал-шовінізмі, релігійно-містичному ухилі, як непримиримий ворог радянської влади і учасник СВУ, який мав регулярний зв'язок не тільки з полтавською групою В. Щепотьєва, а й з керівниками СВУ С. Єфремовим, В. Ганцовим і Г. К. Голоскевичем, а також у шкідницькій діяльності в гуртку українізаторів Луганська та в стінах ДІНО<sup>21</sup>.

Слідчі окрвідділу ДПУ запропонували міру соціального захисту — вислати І. Ліщину-Мартиненка на 5 років до концентраційних таборів. З цією пропозицією погодилась 4 лютого 1930 р. і окружна прокуратура. Але у зв'язку з роздмухуванням компартійними органами так званої справи СВУ прокуратура УСРР збільшила цей термін удвічі<sup>22</sup>. 14 лютого 1930 р. судова трійка при колегії ДПУ УСРР підтримала цю пропозицію і постановила ув'язнити Ліщину-Мартиненка в концентраційному таборі терміном на 10 років, враховуючи термін ув'язнення з 10 вересня 1929 р., а справу здати до архіву<sup>23</sup>.

Зазначений термін покарання І. Ліщина-Мартиненко відбував у таборах міста Свободного Управління Біломоро-Балттабу НКВС СРСР. Через шість з половиною років ув'язнення з урахуванням заліків у нього нарахувалось понад 8 років відбутого терміну. Про те, як він працював 1936 р., свідчить характеристика. «Работает преподавателем Центрального техникума КВО; хороший педагог, к порученному делу относится хорошо, ударник, трижды премирован с занесением на Красную доску и в Трудовую книгу ББК, поведение хорошее, админвзысканиям не подвергался». Та незважаючи на такі показники, в умовно-дostroковому звільненні Управлінням ББТабу НКВС СРСР 17 квітня 1936 р. йому було відмовлено<sup>24</sup>.

Майже через 60 років 17 травня 1989 р. його реабілітувала Луганська обласна прокуратура на підставі ст. 1 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. про додаткові заходи по відновленню справедливості стосовно жертв репресій, що мали місце у 30-х–40-х і на початку 50-х років<sup>25</sup>. Подальших свідчень ні про нього, ні про його родичів встановити не вдалось.

### Примітки

<sup>1</sup> Бахмутський шлях (Луганськ). — 1998. — № 5. — С. 31-32; Українські архівісти: Біобіографічний довідник. — Вип. 1. — К., 1999.

<sup>2</sup> Бахмутський шлях (Луганськ). — 1998. — № 5. — С. 31-32; Українські архівісти: Біобіографічний довідник. — Вип. 1. — К., 1999.

<sup>3</sup> Там само, арк. 8 зв.

<sup>4</sup> Там само, арк. 102.

<sup>5</sup> Там само, арк. 103.

<sup>6</sup> Там само, арк. 8, 103.

<sup>7</sup> Там само, арк. 19.

<sup>8</sup> Там само, арк. 80, 81.

<sup>9</sup> Там само, арк. 105 зв.

<sup>10</sup> Державний архів Донецької області, ф. Р-1146, оп. 1, спр. 167, арк. 76; ДА УСБУ ЛО, спр. 13305, арк. 8 зв.

<sup>11</sup> Державний архів Донецької області, ф. Р-1169, оп. 2, спр. 96 а, арк. 47 зв.

<sup>12</sup> Тепер Луганський державний педагогічний ун-т ім. Т. Шевченка.

<sup>13</sup> ДА УСБУ ЛО, спр. 13305, арк. 24.

<sup>14</sup> Там само, арк. 8, 24 зв.

<sup>15</sup> Там само, арк. 25.

<sup>16</sup> Праці наукового товариства на Донеччині в м. Луганському. — Луганське, 1928. — С. 96, 100.

<sup>17</sup> Там само. — С. 87-89, 91, 92, 95, 96, 101.

<sup>18</sup> ДА УСБУ ЛО, спр. 13305, арк. 114, 116.

<sup>19</sup> Там само, арк. 2-4, 7.

<sup>20</sup> Там само, арк. 1.

<sup>21</sup> Там само, арк. 143-14 6.

<sup>22</sup> Там само, арк. 146.

<sup>23</sup> Там само, арк. 147.

<sup>24</sup> Там само, арк. 149.

<sup>25</sup> Там само, арк. 150-150 зв.

## ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО: ІСТОРІЯ, ТЕОРОІЯ, ПРАКТИКА

*Сергій Кулешов***УКРАЇНСЬКЕ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО:  
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Стимуляція розвитку будь-якої наукової дисципліни завжди зумовлена певними чинниками. Чи не найголовнішою подією, що фактично спричинила започаткування документознавчих досліджень на державному рівні в Україні, було відновлення її незалежності. Звідси постала проблема нормативного забезпечення процесів створення документів та функціонування різних типів документації у масштабах країни. Зокрема, були розроблені державні стандарти, що стосувалися науково-дослідної, технологічної, конструкторської документації, комплект керівних нормативних документів із створення страхового фонду документації<sup>1</sup>. Однак пріоритетне значення для документознавства завжди мала управлінська документація, зважаючи, що головною сферою практичного застосування результатів його наукових досліджень є справочинство. У цьому аспекті заслуговує на увагу розроблення і впровадження в Україні Державного класифікатора управлінської документації (ДКУД)<sup>2</sup>. Своєчасною була підготовка ДСТУ «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення»<sup>3</sup> однак у його змісті не було враховано зауваження Головного архівного управління України, деяких державних архівів, та й у цілому — досвід, накопичений архівістами країни. Більша частина його тексту — це україномовна версія аналогічного ГОСТу СРСР, і поза увагою розробників залишився його критичний аналіз, зроблений ще в радянській архівознавчій літературі. Деякі «нововведення» даного ДСТУ були запозичені з ранніх версій зазначеного ГОСТу, і така заміна не була на користь першому вітчизняному стандарту з діловодства й архівної справи.

Вищевикладене зовсім не означає, що ми повинні нехтувати цінним досвідом набутих радянським документознавством, зокрема, фахівцями Всесоюзного (тепер — Всеросійського) науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи (ВНДІДАС) та Московського історико-архівного інституту (тепер Історико-архівний інститут у складі Російського державного гуманітарного університету). Й досі з користю послуговуємося низкою підготовлених ними нормативних документів, теоретичними та методичними розробками. Однак, ситуація в документаційній сфері в останнє десятиліття настільки змінилася, що в умовах власної держави потребує самостійного вирішення проблема управління даною сферою. Це, зокрема, впливає із специфіки національного законодавства, організації державного управління, економічної та іншої інфраструктури, особливостей роздержавлення, приватизації, характеру суб'єктів різних форм власності, наявних політичних партій та громадських об'єднань і т.д.\* Такі зрушення не тільки спричиняють видову диференціацію документів збільшення потоків документації, а й створюють нові специфічні умови її функціонування і потребують вироблення оригінальних рішень щодо регламентації та регулювання цього процесу. Слід констатувати, що деякі напрями в документостворенні, документообігу та документозберіганні слабо або зовсім не контрольовані державою. Зокрема, це стосується документації, що відкладається у приватних фірмах та підприємствах, і збереження якої необхідно не тільки для вирішення питань громадян соціально-правового характеру, а й тому, що частина її повинна увійти до Національного архівного фонду України. Поширюється технологія створення електронних управлінських документів, питання обліку і зберігання яких для наступного передання до архіву (архівного підрозділу) українським документознавством та архівознавством поки не вирішується і вони зникають як об'єкт комплектування та архівного зберігання.

Слід зауважити, що донедавна, у радянські часи, ВНДІДАС та МДІАІ були в СРСР єдиними дослідницькими центрами у галузі документознавства. Зокрема, ВНДІДАС тримав монополію на вироблення стратегії у сфері уніфікації та стандартизації документів, нормативного і методичного забезпечення організації справочинства (ототожнюваного у більш широкому розумінні з документаційним забезпеченням управління) в масштабах усієї країни. Між тим, така практика мала для цієї сфери безперечні переваги, оскільки досвід вже нашої країни показує всю негативність децентралізованої підготовки нормативних документів нефахівцями і мета такого дійства тільки у бажанні відомства-замовника фінансово «підживити» організацію-розробника (часто підвідомчу). З іншого боку, поширення результатів діяльності ВНДІДАС, що з достатньою повнотою забезпечували організацію процесів справочинства, функціонування уніфікованої системи організаційно-розпорядчої документації, а також досить ґрунтовно розроблена теоретична база такого «прагматичного», управлінського документознавства, знімало необхідність розвитку цієї наукової дисципліни в регіонах. Домінуючими «документознавчими» публікаціями в республіках були статті з розтлумаченням союзних нормативних розробок та пропагандою досвіду їхнього застосування. Та й вищу освіту документознавця можна було здобути в СРСР тільки в МДІАІ, а захистити дисертацію — у цьому закладі та у ВНДІДАС. Все це спричинило фактичну відсутність на початку 1990-х років національних наукових шкіл та інституцій у галузі цієї дисципліни в Україні.

\* В самій Російській Федерації зараз відбувається широкомасштабне оновлення нормативного та організаційно-методичного забезпечення організації справочинства в країні.

Поліпшити ситуацію повинно було заснування 1994 р. у системі Головного архівного управління Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (УДНДІАСД) відповідно до Постанови Верховної Ради України від 24 грудня 1993 р. «Про порядок введення в дію Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи». За стислий термін силами інституту було підготовлено ряд методичних посібників, що забезпечували реалізацію різних технологічних процесів у справочинстві<sup>4</sup>. Базовою для розроблення примірних та індивідуальних інструкцій з справочинства для всіх установ та організацій країни стала розроблена Головархівом України й затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 1997 р. «Примірні інструкції з діловодства у міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органах виконавчої влади». Враховуючи перспективність і поширення в організаціях та установах комп'ютерного справочинства, відділ документознавства УДНДІАСД у перші роки свого існування зосередив увагу на методичному його забезпеченні<sup>5</sup>. Зараз найпріоритетнішою розробкою відділу є підготовка Державного стандарту України «Уніфіковані системи документації. Система організаційно-розпорядчої документації. Загальні вимоги до оформлення документів», який повинен замінити аналогічний за напрямом ГОСТ 6.38.-90. Цей стандарт стане вихідним для інших нормативних документів з документаційного забезпечення управління, що у підсумку дасть можливість створити нормативний комплекс «Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації». Державна регламентація організації процесів справочинства та підготовки офіційних документів є головними завданнями, на вирішення яких спрямовуватимуться у подальшому прикладні документознавчі дослідження в УДНДІАСД. Необхідність та актуальність розроблення даних напрямів підтвердили результати проведеного відділом документознавства інституту 1997 р. анкетування діловодних служб міністерств та державних комітетів України<sup>6</sup>. У перспективі узагальнення базових нормативних та методичних матеріалів у цій сфері дасть можливість розробити Державну систему документаційного забезпечення управління. Безумовно, що в країні здійснюється діяльність, пов'язана із розробленням законів, стандартів, керівних нормативних документів, класифікаторів техніко-економічної інформації (що мають, так би мовити, документознавчий характер), зі створенням різних уніфікованих систем документації чи обігом електронної документації. Однак, ці розробки часто незкоординовані, не мають планового характеру, їхні проекти не завжди узгоджуються з компетентними та зацікавленими відомствами та організаціями.

Зрозуміло, що для галузевої науки найголовнішим завданням є забезпечення результатами досліджень функціонування відповідної сфери практичної діяльності. Однак будь-яка наука не може розвиватися без обґрунтування своїх теоретико-методологічних засад. В документознавстві, що оформилося як наукова дисципліна в СРСР, такий базис було розроблено протягом 1960-1980-х років вченими ВДІДАСу та МДІАІ, і найвагоміший внесок було зроблено В. Банасюкевичем, М. Ілюшенко, Т. Кузнецовою, Я. Лівшицем, К. Мітяєвим, А. Соковою та ін. Маючи солідну дослідницьку базу та потужний інтелектуальний потенціал російське документознавство, виходячи з нових умов життя суспільства, зосереджує увагу на вирішенні проблем «документа в адміністративних структурах» та «електронного документа в управлінні», що фіксують назви проведених нещодавно конференцій. Перспективним є вирішення проблем управління документаційними ресурсами для прийняття управлінських рішень з позицій інформаційного менеджменту (М. Ларін), що посилює інтеграцію документознавства з науками інформаційного циклу. З іншого боку, обґрунтування такого напрямку як історичне документознавство (А. Сокова, В. Янкова та ін.) все більшою мірою утверджує його як спеціальну історичну дисципліну. Водночас основне дослідницьке тематичне ядро дисципліни залишається практично незмінним — це організація справочинства та проблеми організаційно-розпорядчої документації. За кордоном науки з назвою «документознавство» немає, але є позначення галузей знань, що більшою або меншою мірою подібні до теорії справочинства. В англо-американській літературі вона отримала назву «управління документацією»<sup>7</sup>.

Однак існують й інші підходи до визначення змісту науки про документ. Зокрема, в західноєвропейській термінології поняття «документація» часто позначає не тільки, так би мовити «внутрішньообігові» документи, а й разом з ними різні видання (друковані книги, журнали, аркушеві видання). Таке трактування є залишком існування у 1930-1950-ті роки «документаційної науки», яку також ще називали «документацією» (як галузь знань) чи «книго-архівно-музезнавство». Її засади базувалися на досить широкому розумінні поняття «документ», що у подальшому використовується інформатикою та у сфері діяльності бібліотек й органів інформації, а також певною мірою популяризоване Міжнародною федерацією з інформації та документації (МФІД).

Здається, що останнім часом ідеї «документаційної науки» набувають нового значення. По-перше, поширення електронної управлінської документації, електронних «видань» та електронних комунікацій взагалі фактично знімають відмінності між «книгою» та «документом» за ознаками їх зовнішньої форми\*. По-друге, це розгляд джерел безвідносно до характеристик як одиниць зберігання в інформаційних ресурсах суспільства. Така позиція реалізується, зокрема, при створенні масштабних комп'ютерних баз даних «документальної пам'яті нації», в яких збирається інформація про будь-які джерела (друки, рукописні книги, управлінську документацію, кінофотофонодокументи тощо) поза залежністю від місця їхнього зберігання (архів, бібліотека, музей, приватне зібрання). По-третє, це поширення концептуальної тези про наявність певного об'єднання наукових дисциплін у цикл, який можна назвати документально-комунікаційним (його назва має різні варіанти) і у яких спільний об'єкт дослідження — документ.

На початку 1990-х років у Московському державному інституті культури формується нове розуміння документознавства. Поняття «документ» вже давно використовується в бібліотечно-бібліографічній сфері і, як ми вже відзначали, воно близьке до його трактування в «документаційній науці» та «науковій» інформатиці. В останній розроблялися проблеми документів — документальних джерел інформації, але оскільки тема документальних комунікацій все більше стала поступати місцем проблемі електронних комунікацій, то



утворену прогалину заповнило нове документознавство. Воно набуло досить значного поширення, особливо у вузах культури. Зокрема, в Україні на її засадах було відкрито навчальну спеціальність «Документознавство та інформаційна діяльність», підготовлено ряд навчальних програм з курсу «Документознавство», видано навчальні посібники та підручник з цієї дисципліни<sup>8</sup>. Таким чином, на сьогодні в Україні склалася ситуація існування двох концепцій документознавства.

Різномасштабність розуміння сутності наукової дисципліни цілком звичне явище. Наприклад, існують різні погляди на зміст і структуру інформатики, історичного джерелознавства, книгознавства тощо. Однак є необхідність наукового аналізу такої ситуації. І тому на часі зіставлення теоретичних основ кожної з концепцій, уточнення завдань, об'єкта і предмета різних напрямів документознавства. За нашою думкою, новоутворене документознавство можна представити як певну метанаукову надбудову над усіма науками документально-комунікаційного циклу, яка узагальнює теоретичні знання про різні характеристики складових документа, його властивості, функції, типологію, а також закономірності утворення й функціонування. Традиційне документознавство, є власне спеціальним документознавством, яке складається з ряду напрямів. Найпріоритетнішим й найрозробленішим з них є управлінське, яке вивчає проблеми створення та функціонування управлінської (а з неї переважно — організаційно-розпорядчої) документації. Є й інші напрями спеціального документознавства, що досліджують різні специфічні види документів, наприклад, кінофотофонодокументи (кінофотофонодокументознавство або аудіовізуальне документознавство), картографічні документи (картографічне документознавство), науково-технічну документацію (науково-технічне документознавство) та ін. Однак ці відгалуження спеціального документознавства розвинені значно менше, ніж управлінське, й тому, безперечно, найперше потребують розроблення теоретичних основ. Водночас електронне документування і організація функціонування електронних документів є настільки специфічними, що утворюють фактично автономну галузь знань — електронне документознавство, існування якого можливе як на метанауковому рівні, так і в усій інфраструктурі спеціального документознавства. Зокрема, як вже відзначалося, впровадження комп'ютерного справочинства зумовлює необхідність вирішення питань щодо правового статусу електронних управлінських документів, організації їхнього зберігання, порядку передавання до архіву.

Визначення сутності та розмежування двох концепцій документознавства є не тільки теоретичною проблемою. Значного поширення в Україні набула практика підготовки державними і недержавними вузами, середніми спеціальними навчальними закладами фахівців зі спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність». Це призвело до того, що в її межах відкриваються спеціалізації, у змісті навчання яких або немає ніякого документознавства, або його трактування настільки широке, що воно носить довільний характер. Це ж стосується, зокрема, й розуміння «інформаційної діяльності». Створюються привабливі назви спеціалізацій, однак фактично без відповіді на запитання: знання про які документи будуть отримувати ці майбутні «документознавці» і на яких конкретних робочих місцях вони будуть працювати? Зокрема, більшість фахівців з різних видів управлінської документації (наприклад, бухгалтерської, банківської, торговельної, цінкової, ресурсної тощо) — це дипломовані спеціалісти з різних галузей економічного профілю. Тобто у зміст навчання відповідних економічних спеціальностей вже закладається знання про певний вид документації і ці випускники є також і документознавцями. Традиційною і водночас необхідною є підготовка документознавців-справочинців (фахівців з ОРД) для різних відомств та організацій. Доцільним є також поєднання цієї спеціалізації з підготовкою архівістів, зважаючи на спорідненість справочинства й архівної справи, що збільшує можливість працевлаштування випускників. Перспективною є підготовка документознавців-патентознавців та документознавців-референтів інформаційних органів. В Україні на початку 1990-х років була фактично зруйнована низова ланка інформаційних органів, які в умовах економічної кризи скорочувалися чи не в першу чергу керівниками набувши самостійність організацій та підприємств. Зважаючи на сучасні тенденції інтеграції в управлінні документацією та управлінні інформацією в установах і організаціях, доцільною є підготовка фахівців з інформаційно-документаційного забезпечення управління, зокрема, для вищих органів влади та місцевого самоврядування.

Визначення сутності документознавства, його місця серед інших наук, структури, об'єкта, предмета та завдань (у тому числі кожного з напрямів) є проблемами, так би мовити, внутрішньонаукової рефлексії. Крім таких наукознавчих аспектів актуальними залишаються майже всі проблеми теоретичних досліджень, що були свого часу сформульовані фундатором документознавства К. Г. Мітяєвим<sup>9</sup> і у подальшому більш масштабно розкриті у працях А. М. Сокової<sup>10</sup>. Перш за все, це аналіз документів різних видів за їх основними складовими — інформацією та її матеріального носія, зокрема, з точки зору їхніх функцій та властивостей. Звідси постає блок проблем, пов'язаний з організацією текстів офіційних документів, що укладається у межі напряму, названого документною лінгвістикою. Потребує подальшого вирішення й типологічна проблема, оскільки, незважаючи на наявність розроблених класифікацій схем документів, побудованих за різними їх ознаками, ще не вичерпані всі можливості для обґрунтування типологічних критеріїв поділу документації. Загальна типологічна схема, в якій враховувалися всі системи документації, поки що не має завершеного вигляду.

З типологічною пов'язана і термінологічна проблема. Як вже відзначалося навіть частково не вирішив її ДСТУ «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення». Виданий УДНДІАСД термінологічний словник «Архівістика»<sup>11</sup> увібрав лише базові поняття документознавства. Є сподівання, що більшою мірою його сучасні поняття будуть відображені в «Українській архівній енциклопедії», яка готується цим інститутом разом з архівними установами, бібліотеками та музеями. До енциклопедії мають увійти також терміни, що позначають основні види сучасних документів, а також найпоширеніші в українському справочинстві XIV-XIX ст. назви документів. Однак, це не знімає необхідності підготовки у перспективі вітчизняного «Словника типів документації та видів документів» (на кшталт виданого в Москві 1974 року «Краткого словаря видов и

разновидностей документів», який в історичній частині враховував назви документів, поширених переважно на території середньовічної Росії). Виконання такого завдання є вже прерогативою історичного документознавства і значною мірою буде реалізовано на порубіжжі з історичним джерелознавством, дипломатикою, історією української мови, справочництва, державних установ України. Як дослідницький напрям історичне документознавство знаходиться на етапі конкретизації своїх завдань та меж, і зрозуміло, що найвагоміші результати ним можуть бути досягнені тільки у «прикордонних зонах». На нашу думку, такий інтегративний підхід продемонстровано у виданому УДНДІАСД монографічному дослідженні, в якому висвітлено історію Київського генерал-губернаторства та організацію документування його діяльності, охарактеризовано діловодну службу канцелярії та архів цієї установи<sup>12</sup>.

Чи не найпріоритетнішими темами історичного документознавства мають стати питання історії створення та функціонування документів, різних систем документації, еволюції видів документів і типів документації. Саме на базі цих досліджень можливе формулювання найвищих концептуальних узагальнень-закономірностей, виявлення яких завжди наголошувалося як головне завдання документознавства і що відбито майже в усіх його визначеннях як наукової дисципліни. Загальне документознавство свої закономірності фактично «успадкувало» від документаційної науки (їхнє уточнення впродовж 1960-1980-х років відбувалося у межах «наукової» інформатики). У спеціальному документознавстві такого роду залежності були виявлені у процесі дослідження управлінської документації. Деякі з них тематично, а іноді й за змістом співзвучні з відомими закономірностями зростання у часі обсягів потоків наукових документів, старіння цих документів, їх типологічної диференціації тощо. Зокрема, це стосується висновків збільшення потоків документації<sup>13</sup>, відповідності змісту управлінських документів функціям управління<sup>14</sup> (і відповідної їхньої кореляції в процесі еволюції), утворення різних форм управлінських документів впродовж їхньої історії<sup>15</sup>.

Враховуючи сучасні тенденції переходу у документаційному забезпеченні управління «від аналізу потреб організацій в документованій інформації до надання вільного вибору необхідних даних з інформаційного масиву й забезпеченні доступу до них»<sup>16</sup>, постає актуальність дослідження характеру розсіяння інформації у потоках управлінської документації в установі. Виявлення міри розсіяння необхідних відомостей з певного питання у документопотоці дасть можливість використовувати такі результати при організації інформаційно-пошукових систем, у тому числі автоматизованих гіпертекстових, призначених для самостійного добору відомостей з них абонентом, створенні аналітичних інформаційних довідок та оглядів, добірок документів, інших формах інформаційного забезпечення управлінської діяльності.

Існує закономірність втрати управлінським документом тої первісної цільової функції, заради якої він був створений<sup>17</sup>. Її дослідження пов'язано не тільки з визначенням «життєвого циклу» таких документів, а й з вивченням різних фаз їхньої трансформації в історичне джерело. До речі, остання проблема зараз визначається російськими колегами як одна з фундаментальних теоретичних в архівознавстві та джерелознавстві і є предметом обговорення на конференціях<sup>18</sup>.

Вирішення управлінським документознавством усіх поставлених перед ним завдань неможливо без об'єднання зусиль представників різних сфер практичної діяльності, пов'язаних з документацією та наук документально-комунікаційного циклу — документознавства, архівознавства, археографії, джерелознавства, книгознавства, бібліографознавства та ін. Тому відділ документознавства УДНДІАСД сподівається на творчу співпрацю з фахівцями-практиками справочних служб, архівних установ, вченими науково-дослідних інститутів та вузів.

### Примітки

<sup>1</sup> ДСТУ 2391-94. Система технологічної документації. Терміни та визначення; ДСТУ 3008-95. Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення; ДСТУ 3321-96. Система конструкторської документації. Терміни та визначення основних понять; комплект КНД «Страховий фонд документації» (КНД 321.007-94 — 321.009-94 та ін.). Найближчим часом буде уведено ДСТУ «Державна уніфікована система документації. Основні положення», розроблений Державним науково-дослідним інститутом інформатизації та моделювання економіки.

<sup>2</sup> ДК 010-96 Державний класифікатор управлінської документації: Видання офіційне /Держстандарт України. — К., 1997. — 187 с.

<sup>3</sup> ДСТУ 2732-94 Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення: Видання офіційне /Держстандарт України. — К., 1994. — 32 с.

<sup>4</sup> Методичні рекомендації щодо складання відомчих (галузевих) переліків документів із зазначенням термінів їхнього зберігання /ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Упоряд. *Портнов Г. В., Ляхоцький В. П.* — К., 1997. — 18 с.; Методичні рекомендації з розробки та застосування примірних та типових номенклатур справ /ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Упоряд. *Портнов Г. В., Ляхоцький В. П.* — К., 1997. — 18 с.; Перелік типових документів, що утворюються в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, організацій і підприємств, із зазначенням термінів їхнього зберігання /ГАУ при КМ України. УДНДІАСД. — К., 1997. — 256 с.

<sup>5</sup> Організація комп'ютерного діловодства в установах. Програмно-апаратне забезпечення: Методичні рекомендації /ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Упоряд. *Маньковський А. Л.* — К., 1998. — 24 с.; Системи комп'ютерного діловодства: сучасний стан та перспективи розвитку програмно-апаратного забезпечення. Препринт /ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Авт. *Маньковський А. Л.* — К., 1998. — 33 с.; Засоби захисту інформації в системах комп'ютерного діловодства: Практичний посібник /ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Авт. *Маньковський А. Л.* — К., 1998. — 36 с.; Організація функціонування документаційних інформаційно-пошукових систем: Препринт /ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Авт. *Кулешов С. Г.* — К., 1998. — 26 с.

<sup>6</sup> Див.: *Загорецька О. М.* Сучасні проблеми організації діловодства в міністерствах та державних комітетах України //Студії з архівної справи та документознавства. — 1998. — Т. 3. — С. 80-81.

<sup>7</sup> Див., наприклад: *Банасюкевич В. Д., Сокова А. Н.* Управление документацией (из зарубежного опыта) //Отеч. архивы. — 1992. — № 2. — С. 100-106; Архивы и управление документацией за рубежом. Основные проблемы: Аналит. обзор /ГАУ СМ СССР. ВНИИДАД; Авт. *А. Н. Сокова.* — М., 1989. — 57 с.; Управление документацией в информационный век: (Реф. ст. Nare C., McLeod J. Records Management in the Information Age //Management Information. — 1997. — Vol. 4. № 4. — P. 23-25) //Документоведение и архивное дело за рубежом: Информационный бюллетень /ВНИИДАД. ОЦНТИ. — 1998. — № 1. — С. 4-6.

<sup>8</sup> *Кушнарченко Н. Н.* Документоведение: Учеб. для студентов ин-тов культуры /Харьков. гос. ин-т культуры; Отв. ред. Шейко В. Н. — Х., 1997. — 384 с.; *Асеев Г. Г., Шейко В. Н.* Информационные технологии в документоведении: Учеб. пособие /Харьков. гос. ин-т культуры. — Х., 1997. — 290 с.; *Швейцова-Водка Г. М.* Типология документа: Навч. посібник для студентів ін-тів культури /Рівн. держ. ін-т культури. — К.: Кн. палата України, 1998. — 80 с.; Документознавство: Програма курсу для інституту культури зі спеціальності «Бібліотекознавство та бібліографія» /Рівн. держ. ін-т культури. — Рівне, 1997. — 14 с.

<sup>9</sup> Митяев К. Г. Документоведение, его задачи и перспективы развития // *Вопр. архивоведения: Науч.-информ. бюлетьень*. — 1964. — № 2. — С. 27-37.

<sup>10</sup> Сокова А. Н. Современные исследования в области документоведения // *Сов. архивы*. — 1978. — № 4. — С. 42-50; Сокова А. Н. Документоведение как научная дисциплина: объект, предмет, основные задачи // *Документирование управленческой деятельности: Сб. науч. тр. / ГАУ СМ СССР. ВНИИДАД*. — М., 1986. — С. 5-30 та ін.

<sup>11</sup> Архівістика: Термінологічний словник / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Авт. — упорядн.: *Новохатський К. С., Селіверстова К. Т. та ін.* — К., 1998. — 106 с.

<sup>12</sup> Шандра В. С. Київське генерал-губернаторство (1832-1914): історія створення та діяльності, фаховий комплекс і його інформативний потенціал. — К., 1999. — 144 с.

<sup>13</sup> Митяев К. Г. О методологии классификации и экспертизы документов // *Вопросы методологии исторической науки: Тр. / Москов. гос. истор.-архивн. ин-т*. — Т. 25. — М., 1967. — С. 123; *Илизаров Б. С.* Источниковедческие проблемы архивоведения (Методы измерения объемов письменной информации): Учеб. пособие / *Москов. гос. истор.-архив. ин-т*. — М., 1981. — 120 с.; *Мингалев В. С.* Общие закономерности и тенденции документообразования в социально-экономических системах управления (Проблемы изучения): Учеб. пособие / *Москов. гос. истор.-архивный ин-т*. — М., 1983. — С. 21-22.

<sup>14</sup> *Мингалев В. С.* Общие закономерности и тенденции документообразования в социально-экономических системах управления. — С. 10.

<sup>15</sup> Сокова А. Н. Принцип историзма в документоведении // *Сов. архивы*. (1981. № 4. (С. 26-31.

<sup>16</sup> *Ларин М. В.* Управление документацией и новые информационные технологии. — М.: Науч. книга, 1998. — 137 с.

<sup>17</sup> *Козлов В. П.* О некоторых современных теоретико-методических проблемах архивоведения и источниковедения // *Отеч. архивы*. — 1995. — № 2. — С. 8.

<sup>18</sup> На нашу думку, розгляд архівного документа як історичного джерела може здійснюватись принаймні у трьох аспектах, зокрема, як властивість, стан і статус документа. Архівний документ до вивчення його дослідником, будучи «доджерелом», має всі властивості документа-джерела. У стані історичного джерела він перебуває при безпосередньому його опрацюванні в процесі історичного дослідження. І, нарешті, архівний документ отримує офіційний статус історичного джерела після відбиття його інформації у каналах наукової комунікації (публікація тексту документа чи його цитування, посилання на нього у наукових працях тощо).

**Галина Швецова-Водка**

## ВИЗНАЧЕННЯ ДОКУМЕНТА В АРХІВОЗНАВСТВІ

Сучасне архівознавство — це одна з наукових дисциплін, що вивчає організацію роботи з документами в суспільстві. Відомий дослідник архівознавства В. Автократов писав, що архівознавство — це дисципліна «документна за об'єктом вивчення і інформаційна за характером завдань, що розв'язуються»<sup>1</sup>. Інший теоретик архівознавства — Б. Ілізаров — вважав, що об'єктом його дослідження, присвяченого теоретичним і методичним проблемам архівознавства, «є документ (у найширшому значенні слова)»<sup>2</sup>. У сучасному українському підручнику, виданому УДНДІАСД, стверджується, що «архівознавство — це наукова система, яка вивчає історію, теорію і практику архівної справи...»<sup>3</sup>, а архівна справа — це «галузь життєдіяльності суспільства, яка охоплює наукові, культурологічні, правові і техніко-економічні умови відбору, експертизи цінності, опрацювання, зберігання архівних документів та організацію користування ними»<sup>4</sup>. Отже, «документ» — це одне з головних понять, що використовується в архівознавстві, і його визначенню приділяється значна увага. Тому в пропонованій статті передбачається розглянути термінологічну працю в галузі архівознавства щодо визначення поняття «документ», з урахуванням як історичного підходу, так і сучасних теоретичних розробок у галузі типології документа. Головним методологічним засобом при аналізі дефініції документа буде уявлення про різні значення поняття «документ», що сформувалися протягом ХХ століття і існують у різних науках документально-інформаційного циклу на даний час<sup>5</sup>.

Поняття «документ» як позначення об'єкта архівної справи і, опосередковано, її теорії утвердилося порівняно недавно. В. Автократов писав з цього приводу: «У свій час був уведений до використання термін «документальні матеріали» (до 1940-х рр. говорили про «архівні матеріали»), який 1970 р. був замінений терміном «документи»<sup>6</sup>. На його думку, ця заміна була викликана прагненням до інтеграції понятійного апарату інформаційних наук, що було позитивним явищем, але при цьому не було враховано відмінності архівних документів.

Архівознавчі дослідження значно вплинули на розвиток уявлень про поняття «документ», зокрема, на уточнення різних значень поняття «документ». Архівознавцям було відоме найширше трактування документа, яке ми називаємо Документ I, як будь-якого матеріального об'єкта, що містить у собі інформацію, незалежно від його походження (створений людиною чи природний об'єкт). Зокрема, К. Рудельсон пише: «Як явище матеріальної дійсності будь-який предмет є джерелом інформації і навіть історичним джерелом, історичною пам'яткою. Проте поняття «джерело інформації» і «історичне джерело», які не є ідентичними, за своїм змістом ширше, ніж поняття «документ»<sup>7</sup>. Отже, від найширшого значення поняття «документ» в архівознавстві пропонувалося відмовитись.

Друге значення поняття «документ» (Документ II) також обговорювалося архівознавцями. Е. Ханпира пише: «У культурології «документом» можна назвати будь-який створений людиною матеріальний об'єкт, у якому уречевилася людська думка (аркуш паперу, колесо, парковий ландшафт, книга тощо), тобто будь-який матеріальний об'єкт «другої природи»<sup>8</sup>. Але це значення поняття «документ» також не було визнано архівознавством. Головна причина такого ставлення полягала в тому, що загальне поняття «документ» ототожнювалося з архівним документом. Точніше, ставилося завдання: визначити «документ» таким чином, щоби все, що підходить під це визначення, можна було прийняти на зберігання в архіві»<sup>9</sup>.

З цього погляду неприйнятним для архівознавства було й третє значення поняття «документ» (Документ III), що охоплює матеріальні об'єкти, спеціально створені людиною для передачі соціальної інформації, будь-яким способом передачі інформації. У «Словнику сучасної архівної термінології соціалістичних країн» (1982 р.) була зафіксована така дефініція: «Документ — результат закріплення інформації про предмети об'єктивної дійсності і розумову діяльність людини засобами письма, графіки, фотографії, звукозапису або іншим способом на будь-якому носії»<sup>10</sup>. Укладачі «Словника...» розуміли, що така дефініція «дає можливість зберегти до документів, наприклад, твори живописців і скульпторів: адже ці твори, без сумніву, закріплюють інформацію про розумову діяльність людини»<sup>11</sup>. Використання такої дефініції мотивувалося тим, що: по-перше, вона давала можливість

охопити не тільки всі відомі способи закріплення інформації на матеріальному носії, але й такі, що можуть виникнути в майбутньому; по-друге, що в «Словнику ...» знайшов своє місце також термін «архівний документ», який покликаний уточнити, звзвати розуміння документа як об'єкта архівної справи. Щодо основної дефініції документа, то висновок був такий: «це документи, але документи не з точки зору архівної справи, архівознавства»<sup>12</sup>. А поняття «архівний документ» повинно забезпечити таке обмеження обсягу поняття «документ», при якому з нього вилучаються картини, скульптури, фрески, медалі як такі, що не зберігаються в архівах. Архівний документ тут визначався як «документ, що зберігається в архіві». Визначення цілком справедливе, однак воно все ж таки не давало відповіді, які ж документи (з наведеного вище обсягу поняття «документ») повинні зберігатися в архіві.

Для архівознавства найприйнятнішим з погляду матеріальної форми виявилось четверте значення поняття «документ» (Документ IV). Від попереднього (тобто Документа III) воно відрізняється тим, що обсяг поняття «документ» обмежується способом фіксування інформації, який умовно, узагальнюючи, можна назвати записом. «Запис» тут означає процес, за допомогою якого «інформацію вносять і зберігають у певному фізичному тілі з метою її наступного одержання (відтворення)»<sup>13</sup>. Способами здійснення запису, у даному розумінні, можуть бути різні графічні засоби (знаки, малюнки, креслення, букви, зображення), що їх наносять рукою або технічним пристроєм, а також кіно-, фото-, фонодокументи, голографія, машиночитаний запис за допомогою електронно-обчислювальної машини.

Значення Документа IV знайшло міжнародне визнання в стандарті ISO 5127/1-1983 «Документація та інформація. Словник». Документ (document) визначається тут як «записана інформація, що використовується як одиниця в документальному процесі»<sup>14</sup>. Деякі фахівці архівної справи вважали, що така дефініція не влаштовує архівознавство, і віддавали перевагу визначенню документа в ГОСТі 16448-83: «Матеріальний об'єкт з інформацією, що закріплена винайденим людиною способом для її передачі в часі та просторі»<sup>15</sup>. Е. Хан-Пира пише, що дефініція ГОСТа 16448-83 уточнює міжнародний стандарт завдяки тому, що вводить «дві додаткові ознаки: 1) зафіксованість інформації способом, винайденим людиною, не обмежуючи способи закріплення [інформації] тільки записом та 2) визначення мети — для передачі в просторі та/або часі»<sup>16</sup>. Але насправді перша зазначена відмінність не звужує, а розширює обсяг поняття «документ», повертаючи його до значення Документа III чи навіть до Документа I, тому що розміщення матеріального об'єкта природного походження в музей теж є способом «закріплення» інформації про нього, винайденим людиною. Друга ознака не є специфічною для Документа IV чи будь-якого іншого значення поняття «документ», вужчого за Документ I, тому що документ завжди тільки тому є документом, що призначається для закріплення інформації, тобто її передачі в часі. Разом з тим завдання передачі інформації у просторі виконують не всі документи, а тільки такі, що самі «рухаються», тобто передаються від комуніканта до реципієнта, віддаленого в просторі, але у визначенні документа в ГОСТі 16448-83 не ставилося завдання відокремити саме такі документи.

До визначення документа в міжнародному стандарті ISO 5127/1-1982 близьким є визначення документа в «Словнику архівної термінології» Міжнародної ради архівів: «Документ — сполучення (комбінація) носія та інформації, що записана на (в) ньому і може бути використана як свідчення або повідомлення»<sup>17</sup>. Перша частина цієї дефініції за змістом повністю збігається із стандартом ISO. У другій половині підкреслюється доказовий та інформаційний характер документа. Щодо інформаційного характеру, то він не може слугувати за відміну рису будь-якого різновиду документа, тому що всі документи (тобто в будь-якому значенні) призначені для передавання інформації у суспільстві. Доказовий характер, тобто здатність слугувати за свідчення, теж притаманний будь-якому документу (бо будь-який документ підтверджує існування інформації, яка передається, але не зникає, в зв'язку з тим, що вона фіксується в документі). Водночас існують різновиди документів, що мають особливий доказовий характер, бо вони свідчать про певні юридичні факти і мають необхідний набір засвідчень (підписи, печатки, особливий матеріальний носій тощо). Можливо, маюся на увазі, що тільки такі документи можуть бути об'єктом архівної справи? Але практика роботи архівів суперечить такому припущенню, тому що крім офіційних документів, що мають незаперечне юридичне значення, в архівах зберігають і документи особового походження, які утворилися впродовж творчої, наукової та іншої діяльності окремих осіб і, частіше за все, не мають юридичних ознак.

Різні дефініції документа розглядалися в дослідженні, проведеному в межах Програми з управління документами і архівами ЮНЕСКО<sup>18</sup>. Інтерес викликає поданий в ній висновок: «визначення поняття «документ» не повинне лімітуватися формою документів або характером носіїв, що використовуються для їх створення. Перелік у визначенні можливих форм документів є невиправданим, оскільки вони можуть швидко застаріти з появою нових носіїв і способів запису. Тому важливо, щоб у законодавстві наводилося узагальнене визначення «документа» як записаної інформації незалежно від фізичної форми та характеристик... Таке визначення може (але не зобов'язане) включати вказівку на доказову та інформаційну цінність документа»<sup>19</sup>.

У змісті поняття Документ IV найсуттєвішою рисою, крім вказівки на запис інформації як спосіб її закріплення, є охоплення всіх можливих знакових систем і засобів запису. Саме це значення документа є в наш час найрозповсюдженішим і визнаним, хоча раніше під словом «документ» розуміли тільки писемні (текстові або словесні, вербальні) документи, оскільки вони склали основну масу документів.

На різноманітність способів запису інформації як характерну рису документа неодноразово вказував відомий архівознавець К. Мітяєв. Вже 1946 р. в навчальному посібнику «Теорія і практика архівної справи» він виділив розділ «Загальне документознавство»<sup>20</sup>. У ньому ще не було визначення документа, але термін «документ» використовувався як синонім терміна «документальні матеріали», який характеризувався через перерахування видів документів. Цей перелік свідчить про те, що обсяг поняття «документ» не обмежувався ані «технікою» запису інформації, ані способом її відтворення. 1959 р. у навчальному посібнику «Історія та організація діловодства в СРСР» К. Мітяєв продовжує пошук визначення «документа» і зазначає, що поняття «документ» або «документальні матеріали» позначає «все, що є документальним, тобто що ґрунтується на відображенні об'єктивної дійсності і є відбиттям, фіксацією, реєстрацією фактів, подій, явищ за допомогою письма, зображення, звукозапису»<sup>21</sup>. Зміст поняття «документ» у цьому визначенні не залежить від способу запису і

відтворення інформації. Інша річ — посилання на те, що «документ» позначає «все, що є документальним». Як відомо, таке «коло» у визначенні (невідомого через самого себе) визнається за логічну помилку. «Документальне» тут пояснюється як «відображення об'єктивної дійсності» (вочевидь, на відміну від художнього домислу, що відображає свідомість творця). Але ця теза залишилася не розкритою.

Більш глибоко поняття «документ» було розроблено в статті К. Мітяєва, присвяченій обґрунтуванню документознавства як особливої наукової дисципліни<sup>22</sup>. Тут він зазначає: «Які б способи не застосовувалися для відбиття, «запису» [інформації], у всіх випадках ми одержуємо документи — текстові, зображувальні, звукові, комплексні»<sup>23</sup>. Сам процес запису інформації було запропоновано називати «документування». Не можна не погодитись і з таким висновком: «Усі документи, незалежно від способу документування, служать цілям відбиття інформації про явища об'єктивної дійсності і розумової праці людини. В силу цього документи становляться одним з найважливіших носіїв інформації, засобами і способами її збереження і передавання в часі і на відстані...»<sup>24</sup>.

Однак, поряд із твердженням про рівнозначність різних способів запису інформації, К. Мітяєв висловився за обов'язковість словесного способу документування: «Слово — обов'язкова умова ідентифікації збереженого в документах. ... Звідси для всіх документів, незалежно від способів відбиття, обов'язковою є словесна ідентифікація збереженого. Без словесного позначення того, що зберігається, документа немає»<sup>25</sup>. На перший погляд, це твердження протирічить заявленому раніше — про незалежність документа від способу фіксування інформації. Вочевидь, потрібні дослідження, які могли б підтвердити цю думку або спростувати її. Щодо характеристики документа як такого сховища інформації, що відбиває тільки факти об'єктивної дійсності, то вона вже не повторювалася. Характеристика документа як записаної інформації уточнюється С. Кулешовим при визначенні тих матеріальних предметів із записом інформації, які можуть бути об'єктом архівної чи бібліотечної справи: це такі речові вироби, які основною функцією мають передачу інформації, а не щось інше (наприклад, проїзний квиток має за основну функцію — засвідчувати право на проїзд, грошові купюри — бути платіжним засобом і т.д., тому вони не належать до документа як об'єкта архівної чи бібліотечної справи)<sup>26</sup>. Виходячи з цього, у термінологічному словнику «Архівістика», розробленому і виданому УДНДІАСД, подається цілком правильна, виважена дефініція документа: «запис інформації на матеріальному носії, основна функція якого — збереження і передавання інформації в просторі й часі»<sup>27</sup>. Ця дефініція, безумовно, є загальною для таких споріднених галузей діяльності як архівна та бібліотечна справа, бібліографія, науково-інформаційна діяльність тощо.

Водночас у цьому словнику є визначення «архівного документа»: «документ, що припинив виконувати свою основну соціальну функцію, заради якої був створений, але через свою історичну, наукову, культурну цінність, вагомість як джерела інформації зберігається в архіві або підлягає архівному зберіганню»<sup>28</sup>. Це визначення вже набагато конкретніше, ніж згадувана вище дефініція «архівного документа», і, разом з тим, достатньо «просторе» для того, щоб охопити все розмаїття архівних документів.

У зв'язку з виходом термінологічного словника «Архівістика» очевидно є необхідність перегляду ДСТУ 2732-94 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення». Визначення документа в цьому стандарті — «матеріальний об'єкт, що містить у зафіксованому вигляді інформацію, оформлений у заведеному порядку і має у відповідності з чинним законодавством юридичну силу»<sup>29</sup> — з одного боку, недостатньо конкретне, а з іншого — занадто вузьке для загального поняття документа. Неконкретність цього визначення в тому, що в ньому не вказано на запис як спосіб закріплення інформації, тому воно поширюється на більш широкі значення «документа», ніж Документ IV. Матеріальні об'єкти, що вважаються документами, і в значенні Документа I теж «оформляються у заведеному порядку», тільки порядок цей різний, скажемо, для управлінських документів, видань чи музейних експонатів, і, відповідно, юридична сила теж різна. Якщо ж «домислити» це визначення, тобто вважати, що воно вказує і на спосіб запису інформації, і на посилене юридичне значення інформації, що передається, бо фіксує певні правові відносини, юридичні факти, — то ця дефініція більш пасує визначенню так званого «управлінського документа» (або «ділового» чи «службового»), який, до речі, в ДСТУ 2732-94 згадувався, але не визначався<sup>30</sup>, а в словнику «Архівістика» відсутній. Наявний у словнику термін «управлінська документація» визначається як «сукупність взаємопов'язаних офіційних документів...»<sup>31</sup>, але в такому значенні він не охоплює документів, що надходять у сферу управління не від офіційних осіб. Терміни «управлінський документ», «діловий документ», «службовий документ» потребують особливого розгляду і уточнення значень.

Як підсумок треба зазначити, що сучасне визначення «документа» в термінологічному словнику «Архівістика» є логічним завершенням розвитку термінологічної праці в галузі архівознавства. Але це не означає, що вже все в документознавстві вирішено і з'ясовано. Потребують подальших досліджень типологія документа, характеристика його окремих видів, типів, жанрів.

### Примітки

<sup>1</sup> Автократов В. Н. Общая теория архивоведения // Вопр. истории. — 1973. — № 8. — С. 59.

<sup>2</sup> Илизаров Б. С. Актуальные теоретические и методологические проблемы советского архивоведения: Учеб. пособие / Моск. гос. ист.-архив. ин-т. — М., 1984. — С. 9.

<sup>3</sup> Калакура Я. С. Архивоведение как научная дисциплина // Архивоведение: Пidrуч. для студ. ист. ф-тiв вищ. навч. закл. — К., 1998. — Розд. I. — С. 7.

<sup>4</sup> Там само. — С. 6.

<sup>5</sup> Швецова-Водка Г. М. Типология документа: Навч. посiб. для студ. iн-тiв культури. — К.: Кн. палата України, 1998. — С. 9-16.

<sup>6</sup> Автократов В. Н. Некоторые аспекты исследования объекта и предмета архивоведения // Тр. ВНИИДАД. — М., 1976. — Т. VI. — Ч. 1. — С. 33.

<sup>7</sup> Рудельсон К. И. Современные документные классификации / АН СССР. Науч. совет по комплекс. пробл. «Кибернетика». ГАУ при СМ СССР. ВНИИДАД. — М.: Наука, 1973. — С. 17.

<sup>8</sup> Хантара Э. И. О соотношении терминов «документальная информация», «документальная информация», «недокументальная информация» // Науч.-техн. терминология: Науч.-техн. реф. сб. / Всесоюз. науч.-исслед. ин-т техн. информ., классификации и кодирования Гос. ком. стандартов СССР. — 1986. — № 9. — С. 5.

<sup>9</sup> Хантара Э. И., Рудельсон К. И., Елатьевский А. В. Некоторые вопросы архивоведческого терминоведения // Сов. архивы. — 1979. — № 5. — С. 7.

<sup>10</sup> Словарь современной архивной терминологии социалистических стран / ВНИИДАД. — М., 1982. — Вып. I. — С. 63.

<sup>11</sup> Хантура Э. И. Некоторые вопросы терминоведения в связи с подготовкой «Словаря современной архивной терминологии социалистических стран» // Актуальные проблемы архивоведения и документоведения. Естественнонауч. и техн. вопр. архив. дела / ВНИИДАД. — М., 1981. — С. 82-83.

<sup>12</sup> Там само.

<sup>13</sup> Горон И. Е., Корольков В. Г. Запись и воспроизведение информации // БСЭ. — 3-е изд. — М., 1972. — Т. 9. — С. 350-351.

<sup>14</sup> International Standard. ISO 5127/1-1983. Documentation and information. Vocabulary. Pt 1. Basic concepts. — 1983 — 12 — 15. — Printed in Switzerland.

<sup>15</sup> Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения: ГОСТ 16487-83. — Введ. 01.01.85. Взамен ГОСТ 16487-70. — М., 1987.

<sup>16</sup> Хан-Пира Э. И. Термин документ и музейное дело // Основные тенденции и перспективы развития архивного дела и документационного обеспечения управления: Сб. науч. тр. / ВНИИДАД. — М., 1990. — С. 134.

<sup>17</sup> Dictionary of Archival Terminology / Comp. by T.V. Evans, F.-J. Himly and P.Walne; Ed. by P.Walne. — M (nchen; New York; London; Paris: K.G. Saur, 1984. — P. 63.

<sup>18</sup> Ketelaar E. Archival and records management legislation and regulation: a RAMP Study with guidelines. — Paris: UNESCO, 1985. — 121 p.

<sup>19</sup> Костянова Л. Г., Чуковенков А. Ю. Определение понятия «документ» в зарубежном законодательстве, терминологических стандартах и словарях // Науч.-техн. терминология: Науч.-техн. реф. сб. / Всесоюз. науч.-исслед. ин-т техн. информ., классификации и кодирования Гос. ком. стандартов СССР. — 1986. — № 10. — С. 20.

<sup>20</sup> Митяев К. Г. Теория и практика архивного дела: Учеб. пособие / Главрхив МВД СССР. Ист.-архив. ин-т; Под ред. И. Л. Маяковского. — М., 1946. — 248 с.

<sup>21</sup> Митяев К. Г. История и организация делопроизводства в СССР: Учеб. пособие / Моск. гос. ист.-архив. ин-т; Под ред. А. В. Чернова. — М., 1969. — С. 8.

<sup>22</sup> Митяев К. Г. Документоведение, его задачи и перспективы развития // Вопр. архивоведения. — 1964. — № 2. — С. 27-37.

<sup>23</sup> Там само. — С. 28.

<sup>24</sup> Там само. — С. 29.

<sup>25</sup> Там само.

<sup>26</sup> Кулешов С. Г. Документальні джерела наукової інформації: поняття, типологія, історія типологічної схеми / Укр. акад. інформатика. — К.: УкрІНТЕІ, 1995. — С. 26.

<sup>27</sup> Архівістика: Термінолог. словн. / УДНДІАСД. — К., 1998. — С. 27.

<sup>28</sup> Там само. — С. 16.

<sup>29</sup> Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення: ДСТУ 2732-94. — Чинний від 1995-07-01. — К.: Держстандарт України, 1994. — С. 3.

<sup>30</sup> Там само. — С. 8.

<sup>31</sup> Архівістика: Термінолог. словн. / УДНДІАСД. — К., 1998. — С. 65.

**Анатолій Маньковський**

## МОДЕЛЬ ЗАХИЩЕНОГО ДОКУМЕНТООБИГУ В УСТАНОВІ

Впровадження комп'ютерних технологій у сферу справочинства спричинено збільшенням обсягів документообігу в установах, необхідністю захисту самих документів на всіх етапах їхнього руху.

В умовах бурхливого розвитку комп'ютерної техніки, телекомунікацій, нових електронних форм зберігання даних актуалізувалася проблема захисту інформації, зокрема в системах комп'ютерного справочинства. Це зумовлено рядом факторів: лібералізацією суспільних відносин, поширенням засобів блокування електронної інформації, несанкціонованого доступу до неї, впливу на неї ззовні тощо. Головним завданням інформаційної безпеки є запобігання несанкціонованого доступу до інформації, розподіл його рівнів та повноважень при роботі з нею.

Практика захищеного документообігу в різних установах має давні традиції і базується, головним чином, на засекречуванні, забезпеченні конфіденційності, встановленні автентичності (однозначного визначення автора), адресата документа, які традиційно реалізувалися на рівні фізичних документів з печатками, підписами, датами. В сучасних інформаційних системах організація захищеного документообігу виконує ті самі традиційні функції, але їхня реалізація на рівні задокументованої інформації (а точніше — на всіх рівнях представлення інформації — від машинного коду до твердої копії) вже потребує розроблення спеціалізованих інформаційних технологій.

Захищений документообіг — складова частина комплексної системи інформаційної безпеки, яка складається із взаємопов'язаних частин — підсистем, наприклад, захищеної електронної пошти, захисту від несанкціонованого доступу, захищених баз даних тощо.

При комплексній побудові захисту документообігу використовуються загальні модулі, які повинні захищати будь-яку підсистему загальної системи. Це вигідно як з економічної точки зору, так і виходячи з необхідності підвищення рівня безпеки. Наприклад, загальними будуть центри сертифікації ключів чи сфери безпеки тощо. Це дозволить побудувати централізоване управління захистом, незалежно від порядку або часу впровадження нових підсистем захисту.

Розглянемо структуру та деякі атрибути захищеного електронного документообігу (підсистеми).

1. Цифровий електронний підпис є певним еквівалентом звичайного підпису, печатки. Його наявність дозволяє з високою мірою вірогідності встановити авторство електронного документа, а також підтвердити його незмінність від моменту підпису до моменту перевірки з точністю до одного біту, тобто найменшої одиниці виміру інформації, яка використовується в комп'ютерних системах для її кодування. Фіксувати електронний підпис може тільки власник закритого (конфіденційного) ключа. Здійснити ідентифікацію електронного підпису можуть тільки ті суб'єкти, які працюють з цією інформацією, або ті, що повинні працювати з нею. При цьому використовується відкритий (неконфіденційний) ключ власника підпису.

2. Шифрування змісту електронного документа забезпечує його конфіденційність. Це означає, що зрозуміти текст електронного документа має можливість тільки той, хто створював цей документ, або той, кому цей документ призначений.

3. Система аутентифікації, підтримки цілісності та забезпечення конфіденційності електронних документів дає можливість однозначно визначити автора документа, забезпечити надійний захист документа від небажаного коригування і підробки, перевірити автентичність документа, зберегти в тасмніщі його текст при обробленні, зберіганні або передаванні каналами зв'язку. Ця система дозволяє створювати різні варіанти захищеного документообігу — від електронної пошти до баз даних із віддаленим доступом.

4. Система запобігання несанкціонованого доступу (далі — НСД) до інформації дозволяє користуватися інформацією тільки користувачам, у яких є відповідні повноваження на доступ до інформації, визначені адміністратором захисту, вона забезпечує контроль і протоколювання роботи користувачів, веде реєстрацію нелегальних і помилкових дій користувачів. Складається із підсистем: запобігання НСД до персональних комп'ютерів, НСД до локальної мережі, НСД до баз даних.

5. Система захисту внутрішньовідомчих мереж від зовнішнього вторгнення захищає ресурси внутрішньої мережі при роботі в корпоративній мережі, наприклад, в Intranet.

## ІСТОРІЯ ТОВАРИСТВ, УСТАНОВ І ОБ'ЄДНАНЬ

*Валентина Шандра*

**МАЛОРОСІЙСЬКЕ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВО (1802-1856):  
СТРУКТУРА, ШТАТНИЙ РОЗПИС, АРХІВ**

Малоросійське генерал-губернаторство — адміністративно-територіальна і політична одиниця Російської імперії, створена для інтеграції Лівобережної України у складі Російської імперії. Спершу складалося з двох губерній — Полтавської і Чернігівської, 1836 р. приєднано Харківську. Очолювалось генерал-губернатором, довіреною особою верхньої влади, якому імператор делегував частину своїх повноважень для управління краєм. Генерал-губернатор зосереджував всю повноту адміністративної влади: наділявся правом законодавчої ініціативи, визначав ступінь поширення в генерал-губернаторстві загальноросійських узаконень, контролював діяльність державних установ, в тому числі і судових, стежив за призначенням перших посад в губернських присутствених місцях. Здійснював організаційно-військові заходи для формування козацьких нерегулярних військових ополчень 1812, 1831, 1855 рр.; забезпечував організацію переселення козацького і селянського станів в Новоросію, Кавказ, на землі Чорноморського війська, Дон, Кубань і Крим; і облаштування іноземних колоністів.

За час існування Малоросійського генерал-губернаторства остаточно ліквідовані залишки автономії Гетьманщини в адміністративному, судово-правовому, соціально-господарському відношеннях. Відмінності станів — шляхти, козацтва, купецтва, і селянства — були нівельовані і приведені у відповідність з структурізацією загальноросійської державної системи. Останні два генерал — губернатори обіймали ще й посаду попечителя Харківського учбового округу з правом контролю за діяльністю університету (з 1846 р.). Генерал-губернатори Малоросії: О. Куракін (1802-1808), І. Лобанов-Ростовський (1808-1816), М. Рєпнін (1816-1834), О. Гур'єв (1834-1835); чернігівські, полтавські і харківські генерал-губернатори — В. Левашов (1835-1836), О. Строганов (1836-1839), М. Долгоруков (1839-1847), С. Кокошкін (1847-1856).

Ця стаття підготовлена з метою проаналізувати структуру Управління малоросійського генерал-губернатора як установи, яка здійснювала управлінські вище губернського рівня функції в значному історичному регіоні України впродовж півстолітнього періоду. Спеціальна увага звернена на стан архіву, його збереженості та можливості використання архівних джерел вторинного походження для історичних досліджень.

Управління генерал-губернаторством організовувалося відповідно до тогочасних традицій, закріплених для такого рівня державних установ законодавчими нормами. Як найвища установа для Лівобережної України, воно в основних рисах повторювало верховну владу, бо полягало в єдиноначальному без колегіальної форми урядуванні, а особистий представник імператора — генерал-губернатор — приймав рішення самостійно. Корегувалися його повноваження усними та письмовими розпорядженнями монарха. Законодавчі акти інструктивного характеру визначали його дії як державного чиновника в типових життєвих ситуаціях, не даючи можливості генерал-губернаторам відхилитися від стратегічних завдань урядової політики щодо приєднаних до Російської імперії регіонів. Підпорядковувалася ця установа одночасно і імператору, і, до певної міри, Міністерству внутрішніх справ.

Призначення на посаду першого малоросійського генерал-губернатора О. Куракіна відбулося 4 лютого 1802 р. Формування ж установи здійснювалося у відповідності з новим штатним розписом, затвердженим Олександром I 18 квітня 1802 р., згідно з яким головний управитель губерніями міг називатися або військовим губернатором, або генерал-губернатором. В основу розпису було покладено зразковий загальноросійський штатний розпис. Генерал-губернатору призначалося жалування в 6 тис. крб. Канцелярію очолював правитель, державний чиновник VI класу, з жалуванням в 600 крб. Канцелярські витрати та гінців виділялася 2 тис. крб. Загальна сума коштів становила 8 600 крб.<sup>1</sup>, що за схемою П. Зайончковського було більше від нижньої і менше від вищої межі для такої категорії посад в Російській державі<sup>2</sup>.

1816 р., коли малоросійським військовим губернатором було призначено М. Рєпніна, канцелярія також зазнала змін, які, однак, не були оформлені певним узаконенням. Її штатний розпис передбачав 22 посади: правитель канцелярії, секретар, 4 начальники відділень з 4 старшими та 2 молодшими помічниками, 10 переписувачів<sup>3</sup>. При канцелярії встановлювалось постійне чергування<sup>4</sup>.

1826 р. були внесені зміни до штатного розпису генерал-губернаторських управлінь в загальноросійському масштабі. Положенням Комітету міністрів від 16 лютого затверджувався новий штат для малоросійського військового губернатора. Він передбачав посади: правитель канцелярії, два секретарі та два їхніх помічники для поліцейської, господарської і судної частин, а також посаду журналіста. До штатного розпису канцелярії тоді не було внесено архіваріуса. Недогляд було виправлено сенатським розпорядженням від 31 грудня цього ж року<sup>5</sup>.

1834 р., згідно з статутом Головної господарської контори для управління малоросійськими козаками, при канцелярії військового губернатора засновувалося особливе відділення. До його складу ввійшли секретар, два столоначальники і чотири канцелярські служителі<sup>6</sup>.

Спеціальне рішення про розширення Малоросійського генерал-губернаторства шляхом приєднання до нього Харківської губернії не вносилося до Повного зібрання законів Російської імперії. Лише повідомлялося іменним указом Сенату в кінці 1835 р. про перейменування Слобідсько-Української губернії на Харківську, згідно з назвою головного міста губернії<sup>7</sup>. А вже у висновку Державної ради від 4 березня 1836 р., затверджену Миколою I, яким вносилися зміни для канцелярії чернігівського, полтавського і харківського генерал-губернатора, вказувалося, що канцелярія малоросійського військового губернатора припиняє свою діяльність<sup>8</sup>.

Нова канцелярія чисельно збільшувалася, нараховуючи 27 посадових одиниць. В ній передбачалися посади — правителя канцелярії, двох чиновників з особливих доручень, трьох секретарів. При кожному секретареві призначалося по два помічники для несення служби по судній, поліцейській і господарській частинам. На останнього з них покладалися і обов'язки скарбника. Крім того, називалася посада журналіста. Канцелярська праця виконувалася 14 служителями, які порівну поділялися на вищі і нижчі категорії.

Через місяць, положенням Комітету міністрів від 28 квітня 1836 р., спеціально обумовлювалося, що число чиновників з особливих доручень не є до кінця визначеним. В разі потреби кожний генерал-губернатор чи військовий губернатор може клопотатися перед урядом про дозвіл на введення їхніх посад понад штат<sup>9</sup>. І справді, вже наступного року, 31 жовтня, чернігівський, полтавський і харківський генерал-губернатор О. Строганов поставив питання про призначення додатково для нього ще й третього чиновника з особливих доручень з військових штаб-офіцерів. Генерал-губернатор пояснював в доповідній записці Миколі І необхідність введення такої посади великою кількістю слідчих справ, які ведуться в його канцелярії<sup>10</sup>.

На початку 1850-х років Микола І намагався посилити бюрократичні основи управління, піднявши значимість чиновників державних установ, серед них і генерал-губернаторських канцелярій. 29 жовтня 1851 р. висновком Державної ради чиновники з особливих доручень отримали підвищення у класах посад і категорій мундирів до VII розряду, збільшувався розмір пенсійного забезпечення. Щодо канцелярії чернігівського, полтавського і харківського генерал-губернатора, то тут відбулися такі от зміни: правитель канцелярії отримував шостий посадовий клас і шостий розряд по мундиру; секретарі поділялися на старших і молодших з підвищенням їх класів і категорій та розмірів пенсій<sup>11</sup>.

При генерал-губернаторові його помічниками діяли чиновники з особливих доручень та чиновники і службовці канцелярії. Перші перебували на найвищому щаблі і виконували найскладніші розпорядження головного начальника краю. Вони, як правило, стосувалися тих питань, над вирішенням яких працював в той час генерал-губернатор. Їх діяльність не визначалася ніякою інструкцією.

Дипломату Д. Бантиш-Каменському малоросійській військовий губернатор М. Репнін, готуючись до переїзду в Полтаву, запропонував зайняти місце чиновника з особливих доручень в його Управлінні, з тим, щоб той працював лише над вивченням та написанням «Истории Малой России», бо на той час в Україні піднялася хвиля звернень до історичного минулого. Надвірному раднику, князю Баратову М. Репнін доручив разом з іншими чиновниками провести попереднє слідство у справі повстання Чернігівського полку 1826 р. Оскільки брати Муравйови мали родинний маєток на території Малоросійського генерал-губернаторства, то Репнін розпорядився допитати правителя та обшукати їхній маєток у м-ку Хомуці<sup>12</sup>. 1828 р., за його розпорядженням, той же Баратов об'їхав і оглянув господарство у маєтках міністра внутрішніх справ В. Кочубея, що знаходилися в Полтавському повіті. Чиновник з особливих доручень, полковник Хаников завідував штабом малоросійських козацьких полків 1831-1832 рр.<sup>13</sup>. А вже 1847 р. чиновник з особливих доручень ревізував справи ремісничих управ, зокрема справочинство Полтавської ремісничої управи, відзначаючи бездіяльність старостів при стягуванні податків<sup>14</sup>.

На час урядування С. Кокошкіна чиновник з особливих доручень З. фон Єзерський займався виясненням дотримання духовних заповітів в генерал-губернаторстві, а П. Пассек ревізував справи харківського міського магістрату. Виявлені останнім порушення були передані на розгляд карного суду<sup>15</sup>. Чиновники з особливих доручень, як правило, за призначенням генерал-губернатора очолювали дорадчі комітети і комісії, що засновувалися при цій установі, або входили до них на правах членів з конкретними завданнями. Головою ярмаркового комітету при С. Кокошкіну спершу був чиновник з особливих доручень П. Пассек, а вже згодом — поліцеймейстер Паліцин<sup>16</sup>.

Наступною за важливістю після чиновників з особливих доручень в Управлінні малоросійського генерал-губернатора була посада правителя канцелярії. Вона також не регламентувалася певним документом і, за звичай, генерал-губернатор, міг доручати правителю канцелярії крім відповідальності за стан справочинства виконання будь-яких завдань.

Правителем канцелярії при О. Куракіну був в 1802-1803 рр. надвірний радник Приморський, якого змінив колезький асесор Усов. До цього він виконував обов'язки губернського секретаря. Обіймав він посаду правителя канцелярії до 1806 р. Регістратором в часи Куракіна рахувався якийсь Орлов.

Згідно з запискою М. Репніна 1816 р. на правителя канцелярії покладался нагляд за веденням, «течением», справ. Він контролював розподіл вхідних паперів по експедиціям, відправлення вихідних за підписом військового губернатора. Під особливою увагою були журнал донесень государю, таємне справочинство, підготовка річних звітів та відомостей. Окремо йшлося про збір необхідних даних для детального статистичного описування Малоросії<sup>17</sup>. Першим правителем канцелярії при М. Репніну був М. Новиков, який з столиці 1816 р. приїхав до Полтави. Входяв він до складу ради Інституту шляхетних панянок та виконував інші серйозні доручення. Правитель канцелярії, петербуржець О. Імберг (? — 1864), був директором Полтавського театру. За розпорядженням М. Репніна він організував спектакль, кошти від якого пішли на викуп актора-кріпака М. Щепкіна<sup>18</sup>. 1834 р. правитель канцелярії Максимович за дорученням військового губернатора зібрав та опрацював статистичні відомості про чисельність податних станів в генерал-губернаторстві, які були покладені в основу доповідних записок про зміну податкової системи та з якими М. Репнін потім звертався до Миколи І<sup>19</sup>.

На час формування військових козацьких ополчень в Управлінні генерал-губернатора додавалися нові, тимчасові посади, зокрема, кур'єри. 1812 р. їх було троє, кожний з яких отримав свій маршрут для оповіщення з приписами генерал-губернатора Я. Лобанова-Ростовського про початок набирання до війська<sup>20</sup>. Ад'ютанти губернатора здійснювали формування козацьких полків в 1831 р., коли входили до складу губернських комітетів. Скажімо, ад'ютант Бібіков, гвардії капітан, перевіряв фізичний стан козаків при прийнятті їх до козацьких полків та коней, що виділялися поміщиками<sup>21</sup>.

За відомостями, почерпнутими з публікацій документів та статей, можна встановити, що чиновники канцелярії малоросійського генерал-губернатора з'ясовували багато питань і мали немало інших доручень. Для ведення єврейських справ (на 1850 р. у Полтаві було біля 11 тис. євреїв), зокрема, коробочного збору, стежив



чиновник з назвою — вчений євреї. На його утримання із цих же коштів було виділено 200 крб. Цей чиновник поєднував обов'язки рабина та скарбника у єврейській громаді<sup>22</sup>.

Чиновник канцелярії М. Репніна С. Грембецький об'їжджав повітових і губернських маршалів дворянства з відкритим листом малоросійського військового губернатора про подання останніми відомостей про врожай 1821 р. У його розпорядження була виділена легка бричка на чотирьох ресорах, «четверик», що дозволяло досить ефективно здійснювати зв'язок з повітими і, зокрема, з повітовими маршалами<sup>23</sup>.

При О. Строганові (1837 р.) чиновник його канцелярії Долинський разом з поліцеймейстером допитував члена Полтавського приказу громадської опіки Стебліна-Камінського щодо витрат коштів на спорудження приміщення Полтавського інституту шляхетних панянок, здійснював перевірку документів і, зокрема, прибутково-витратних книг. Він же взяв Стебліна-Камінського під домашній арешт<sup>24</sup>.

Генерал-губернатори для з'ясування більш складних питань місцевого управління зверталися до практики утворення комітетів і комісій, членами яких призначали місцевих досвідчених і авторитетних діячів. О. Куракін для напрацювання інструкцій щодо проведення генерального межування призначив комітет (1803 р.) у складі сенатора Д. Трошинського, радників Алексєєва, Козодовлева і Неплюєва<sup>25</sup>. М. Репнін також вдавався до заснування різних комісій, члени яких допомагали йому приймати вивірені рішення. Коли ним було поставлене перед урядом питання, чи можливо використати капітал І. Судієнка, заповіданий на спорудження храму на Шведській могилі, для спорудження кадетського корпусу, то військовий губернатор створив комісію з 7 місцевих діячів, які провели підготовку проекту, укладання плану місцевості, дослідження ґрунту тощо<sup>26</sup>.

С. Кокоскін 8 листопада 1851 р. заснував ярмарковий комітет для нового облаштування Роменської ярмарки та для нагляду за торгівлею, її благоустрою. Він також організовував будівництво гостинного двору. До комітету ввійшли міський архітектор, голова думи, депутати від дворянства і купецтва. Голову комітету призначав генерал-губернатор. Спершу ним був чиновник з особливих доручень П. Пассек, потім — підполковник Ейлер, згодом — поліцеймейстер Паліцин. Діяльність комітету регламентувалася інструкцією. Для нагляду за кінним ярмарком створювалося окреме відділення комітету у складі повітового землеміра, ратмана думи, депутата від купецтва. Основний комітет мав в своєму розпорядженні осіб для збирання коштів з торгівлі, до чого залучалися і солдати<sup>27</sup>.

Генерал-губернатори часто самі очолювали дорадчі комітети. Головою комісії по спорудженню Полтавського інституту шляхетних панянок був М. Репнін. О. Строганов, створюючи комісію для ревизування будівництва приміщення інституту шляхетних панянок, призначив її головою управляючого Полтавською казенною палатою Д. Пасєнка.

Розглянемо структуру канцелярії Управління малоросійського генерал-губернатора. Згідно з справочинними описами архівного фонду Управління малоросійського військового губернатора та запискою М. Репніна 1816 р. можна констатувати, що канцелярія мала дві експедиції, які в свою чергу поділялися на відділення з окремим веденням справочинства поліцейських, військових, судних цивільних і судних карних, будівельних, богоугодних, господарських справ та справ прохальних. Генерал-губернатор давав до канцелярії свої накази та «черные письма». Відділення мали числову назву — від першого до четвертого, і очолювалися начальниками. У першому велися зносини з Герольдією, заводилися справи за проханнями та справочинство про дворянські вибори. У другому — зосереджувалося виконавче, поліцейське справочинство та справи судного характеру, та чи не найбільше, «тяжебные дела» — про майнові претензії поміщиків один до одного. У третьому — зосереджувалося вирішення судово-карних справ, велися зносини з духовним керівництвом та справи, пов'язані з винними відкупками. В останньому, четвертому, зосереджувалося справочинство будівельної частини, справи щодо діяльності богоугодних закладів, училищ, приказів громадської опіки, мануфактур та фабрик і справи про «хлебопашество и все экономии»<sup>28</sup>.

Коли О. Строганов здійснював розслідування витрат М. Репніним, то встановив, що за наказом М. Репніна на утримання штату Управління кошти виділяв приказ громадської опіки, а згідно з чинним законодавством додаткові гроші на канцелярію можна було отримати лише за рішенням Сенату, то звернувся за поясненням до колишнього малоросійського військового губернатора, який на той час (1838 р.) перебував у Римі. М. Репнін, резонно посилаючись на забуті уже факти двадцятирічної давності та неможливість через хворобу повернутися на батьківщину, щоб зібрати відповідні документи оправдального характеру, пригадав лише прізвище Харченка, одного з начальників відділень його канцелярії, в якому зосереджувалися справи щодо діяльності приказів. Разом з тим пояснював, що на той час в Російській державі не було чітко встановленого штатного розпису канцелярій при військових губернаторах, і він визначався довільно, за зразок бралися штати губернських правлінь. Пригадав М. Репнін, що саме тоді він виділив в окреме структурне відділення приказу канцелярію<sup>29</sup>.

При потребі справочинство з одного чітко визначеного питання могло набрати самостійного значення. Так було при формуванні малоросійських козацьких полків 1831 р. На час їх формування створена була тимчасова військова канцелярія<sup>30</sup>, де зосереджувалися оригінальні накази малоросійського військового губернатора, донесення командирів про становище полків та справочинство з інших проблем, які вимагали втручання М. Репніна.

Вивчаючи справи фонду Управління чернігівського, полтавського і харківського генерал-губернатора (ф. 969), вдалося встановити, що канцелярія мала таку структуру. Перше відділення розглядало скарги селян про жорстокість поміщиків, вело справи про чиновників, їх нагороди, пенсійне забезпечення, просування по службі. Друге — зосереджувало справи про благоустрій міст, зокрема будівництво, яке велося в Харкові, стан мостів, поштових доріг, заснування заводів. Третє — судове — вело справи про стягнення податків, недоїмок, а також про земельні суперечки. Відділення поділялися на столи, кожний з яких видав своїми питаннями. В кожному з них зосереджувався певний напрям діяльності. Один з них, «козацький», повинен був вести справи про облаштування козаків. 1840 р. він був ліквідований, а замість нього утворювався «таємний» стіл для ведення справ про політичні настрої та благодійність населення. При генерал-губернаторові С. Кокоскіну канцелярія

також складалася з трьох відділень: поліцейського, судного, господарського<sup>31</sup>. (1855 р.). Справочинство з формування кінних козачих полків зосереджувалося в першому столі першого відділення.

Однією з форм діяльності генерал-губернатора був нагляд, тому ним постійно ревізувалися присутствені місця та окремі посадові особи. Для перших малоросійських генерал-губернаторів перебування в дорозі було більш звичним, ніж в установі за паперами. О. Куракін, сконцентрувавши своє, як основне завдання, спорудження урядових приміщень, постійно об'їжджав Малоросію. Лише м-ко Келеберду він відвідав кількаразово, налагоджуючи постачання каменю в Полтаву для будівництва. Ось чому кожний генерал-губернатор створював невелику, особливу канцелярію, яка супроводжувала його в поїздах по присутствених місцях ввірених його управлінню губерній, а також до Санкт-Петербургу. М. Рєпнін мав до того ж таку і в м. Яготині<sup>32</sup>. Очолював цю тимчасову канцелярію секретар, який готував відповідні документи для поїздок і під час поїздок.

Коли генерал-губернатор від'їжджав, то найважливіші справи, як-то: про звільнення чиновників чи віддання їх під суд, грошові витрати тощо екстра-поштою доставлялися на розгляд головному правителю краю до Санкт-Петербургу. Інші заведеним порядком вирішувалися в його канцелярії в Полтаві.

1856 р. канцелярія чернігівського, полтавського і харківського генерал-губернатора припинила своє функціонування. Незакінчені справи загальнодержавного значення передавалися до Міністерства внутрішніх справ, місцевого — відповідно до канцелярій чернігівського, полтавського і харківського губернаторів. Чиновники залишалися поза штатом, крім посади вченого єврея, яка передавалася до штату харківського губернатора<sup>33</sup>.

Що стосується освіти чиновників в Управлінні малоросійського військового генерал-губернатора, то можна констатувати його високий рівень. П. Галаган, який служив в канцелярії М. Рєпніна в 1817-1820 рр., закінчив гірничий кадетський корпус<sup>34</sup>. І. Трошинський, до речі, племінник сенатора Д. Трошинського, з другого відділення, був кандидатом Харківського університету. Вихованцем цього закладу був і П. Пригара, інший чиновник канцелярії М. Рєпніна<sup>35</sup>.

Маючи в своєму розпорядженні недостатньо повний фактичний матеріал щодо походження основної частини чиновників генерал-губернаторської канцелярії, дозволю з того, що сказано, висловити таке припущення. На перших порах генерал-губернатори займали посади і формували управлінський апарат своїх канцелярій з приїжджих чиновників, росіян за походженням, яких вони знали з попередньої своєї служби і запрошували до переїзду за собою. А вже згодом на нижчі і середні посади службовців приймали місцевих вихідців, які отримували навички адміністративної професії.

Окремого розгляду потребує таке важливе питання як стан збереженості архіву Управління Малоросійського генерал-губернаторства. Перша його частина за 1802-1834 рр. не збереглася. Тут ми, звичайно, не враховуємо штучно створений в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві з п'яти одиниць зберігання фонд під назвою «Малоросійський військовий губернатор» (ф. 1 343). Початок цього фонду поклали три справи, які були передані з Чернігівського обласного архіву 1955 р. Дві інші були виділені з розсипу «Народна освіта», отриманого архівом з відділу рукописів ЦНБ ім. В. Вернадського 1980 р.

Так от, І. Павловський у своїй праці «Описание архивов Полтавской губернии» повідомляв 1915 р., що генерал-губернаторський архів, як єдиний цілісний комплекс, зберігається в архівосховищі Полтавського губернського правління, вміщуючи документи з 1802 по 1856 рр.<sup>36</sup> Звідси випливає, що з переведенням квартири генерал-губернатора до Харкова основна частина архіву, за період з 1802 по 1834 рр., залишалася на зберіганні в архівосховищі Полтавського губернського правління. Сюди ж, напевне, була повернена і друга його частина, за період з 1835 по 1856 рр., і весь масив зберігався під назвою — генерал-губернаторський архів. Полтавський архівіст, директор крайового історичного архіву Ф. Герасименко (Герасименко) повідомляв уже, що цей фонд, як і фонд чернігівського, полтавського і харківського генерал-губернатора, переховувалися спершу в архіві Полтавського губернського правління, а до жовтня 1917 р. — в підвальному приміщенні Полтавського окружного суду. З утворенням Центрального історичного архіву Полтавщини 1918 р. ці фонди перебували під опікою архівістів, знаходячись в помешканнях, в яких перебували раніше<sup>37</sup>. Лише 1929 р. Полтавський крайовий історичний архів вніс їх опрацювання до свого плану роботи і впродовж весни-літа того ж року їх документи впорядковувалися, роз'єднувалися, перев'язувалися та помірними в'язками передавали з підвального до основного архівного приміщення. 3 грудня 1929 р. вони вже були придатними до наукового використання<sup>38</sup>. В цьому архівосховищі фонд малоросійського генерал-губернатора зберігався під номером 1 242.

Відомий архівіст О. Насонова повідомляла в одному з своїх оглядів 1929 р., що з кількох фондів генерал-губернаторств в Україні найкраще збереглися два фонди — малоросійського генерал-губернатора (1802-1835) та чернігівського, полтавського і харківського (1836-1857), перший з них нараховував 170 погонних метрів, другий — 120. Нею вже тоді констатувалося, що фонди полтавських установ — канцелярії губернатора та губернського правління збереглися далеко не повністю<sup>39</sup>. В одній з публікацій в галузевому часописі «Архівна справа» той же Ф. Герасименко (Герасименко) деталізував стан збереженості діловодного архіву чернігівського, полтавського і харківського генерал-губернатора, визначивши її ступінь як досить повну. Вказав на наявність канцелярських описів та повідомив, що збереглися навіть описи, знищених за розпорядженням міністра внутрішніх справ з подання губернатора, справ. Він же повідомив, що частина цих документів з невідомих йому причин опинилася в помешканні І. Павловського, після смерті якого в 1922 р., вони вже не повернулися до архівосховища, а потрапили на базар<sup>40</sup>.

Впродовж 1937-1938 рр. велика частина фондів полтавського архівосховища, серед них і два фонди, що нас цікавлять, були передані до харківських архівів. У роки Другої світової війни фонд Управління малоросійського військового губернатора був евакуйований, як і решта 91 фонд, з Полтавського архіву до Росії, спершу до м. Балашова Саратовської, а згодом до м. Шадринська Курганської областей і назад не повернувся.

Як встановлено за справою фонду, друга його частина, за період з 1835 по 1856 рр., знаходилася в філії ЦДІА Української РСР у Харкові і 1963 р. 272 одиниці зберігання цього фонду були передані до центрального

однойменного архівосховища у Києві, де йому було присвоєно номер 969 з назвою Канцелярія чернігівського, полтавського і харківського генерал-губернатора (1836-1856).

Нещодавно автору стало відомо, що в Держархіві Полтавської області зберігаються діловодні та інвентарні описи і алфавіти справ, укладені в той час, коли архів Малоросійського генерал-губернаторства перебував на відомчому та архівному зберіганні. Під час дослідження кожного опису фонду 1 242 вдалося з'ясувати таку картину. Полтавські архівісти, впорядковуючи фонд в 1930-х роках, використовували діловодні описи, укладені архіваріусами Управління малоросійського генерал-губернатора. До справ, які виявилися неописаними, або до яких описи були втрачені, архівісти підготували нові, так звані інвентарні описи, які укладалися в продовження архіву існуючої структури установи. Згідно з проставленою на них нумерацією всіх описів існувало 31. Проте збереглися не всі, втрачено три описи під номерами 12, 16, 30.

1936 р. архівною комісією у складі старшого бригадира Стефанович, бригадира Баштанника і робітника Краснова було укладено акт від 31 травня, яким повідомлялося, що робота по впорядкуванню фонду Малоросійського генерал-губернатора успішно завершена. Архівісти встановили, що названий фонд вмщував 45 482 одиниці зберігання (в акті вони названі архоодинаціями). Перегляд цих описів дозволив зробити такий висновок. Заголовки справ в переважній більшості достатньо інформативні. Внесена до них інформація може бути використана нарівні з документною, особливо в тих випадках, коли йдеться про факти, події, які вже відбулися. З іншого боку, її можливо сприймати при багаторазових однотипових записах як певну тенденцію в суспільному розвитку, зокрема в тих випадках, коли називався ініціативний документ при заведенні справи. При спостереженні такої тенденції з визначеними соціальними чи природними явищами її можна рекомендувати для первісних статистичних підрахунків. У цьому відношенні вирашними є діловодні описи до справ цивільного столу судного відділення, які супроводжуються алфавітами справ. Кожне прізвище, винесене в алфавіт, має станове визначення (козак, селянин, поміщик або вказана чиновницька посада). Важливою може бути інформація і для біографістики, бо в заголовках чітко вказувалися посади, на які відбувалося призначення чиновників чи їх переміщення по службі. Такою ж чіткою є інформація про смерть чиновників, зокрема в тих випадках, коли вони очолювали установи. Теж саме стосується й заголовків справ про ведення будівництва в повітових і губернських містах, прокладання доріг тощо, що дозволяє використовувати такого роду інформацію для укладання тогочасних топографічних карт місцевостей. Цікавою в цьому плані є й заборонна інформація, яка дозволяє стверджувати про наявність певних суспільних явищ, які розцінювалися небажаними для краю.

Звичайно зрозуміло, що втрата документів завжди непоправна, але до певної міри вторинна інформація може бути використана як первісна, з іншого боку — на неї можна спиратися і для продовження архівного пошуку. Її значущість посилюється ще й тому, що архівні матеріали інших державних установ Лівобережної України періоду XIX ст., зокрема першої його половини, збереглися фрагментарно. Спробуємо продемонструвати ці висновки на прикладах, подавши заголовки деяких справ:

- 1818 р. З приводу скарги Варвари Зориновської на людину «русской породы» Василя Полякова за вчинені їй образи;
- 1820 р. Про договір рядчиків Латинова і Шапошнікова для розкопування дороги понад річкою у Полтаві;
- 1820 р. Про заборону водити в Малоросії ведмедів;
- 1821 р. Про проведення в Новозибкові кур'єрської дороги з двоверстовою дистанцією;
- 1821 р. Про землетрус в Кременчуці і Ніжині;
- 1823 р. Про дозвіл єврею Вінницькому залишатися винокурором в маєтку губернського секретаря Шульжевського;
- 1824 р. Про висилання євреїв з Ромен в ті міста, де вони рахуються за ревізійними записами;
- 1825 р. Про заснування в м-ку Гомонці триразового ярмарку (ярмонки);
- 1825 р. Про смерть директора Новгород-Сіверської гімназії Халанського;
- 1826 р. Про дозвіл власнику театру Івану Штейну давати театральні вистави з живими картинками під час Ільїнського ярмарку;
- 1828 р. Про доставляння списків з жалуваних грамот м-ку Ніжину для архіву в. й. в. канцелярії.
- 1828 р. З приводу скарги козака Бориса Соханя за описання Гадяцьким нижнім судом його подвір'я з городом та віддачу єврею Когану за борги його батька;
- 1828 р. Справа з приводу скарги козака Андрія Руденка про пограбування у нього волів поміщиком Климовим;
- 1829 р. Про правила, згідно з якими в літній час, коли зручно, члени підкоморського суду, виїжджаючи для обходів земель, не використовувалися на виконання інших доручень;
- 1833 р. Про спорудження шосе від Києва до Броварів;

Опис 18, складений до справ, сформованих у другому столі господарського відділення, навів на думку про можливу цілісність і нерозривність фонду, бо там відклалися справи з 1816 по 1840 р. Теж саме спостерігається і при формуванні справ першого столу поліцейського відділення (оп. 29), крайні межі якого обрамлювали — 1816-1839 рр. Перервність при формуванні справочинства відбулася лише після переїзду чернігівського, полтавського і харківського генерал-губернатора до Харкова.

Як з'ясувалося, в Держархіві Полтавської області зберігаються також справочинні та інвентарні описи фонду Канцелярії чернігівського, полтавського і харківського генерал-губернатора, який мав номер 1 259. Вивчення описів дозволяє стверджувати, що цей фонд зосереджував в собі 25 312 справ за період, в основному, 1833-1856 рр. Записи про впорядкування відносяться до 1937 р. Фонд мав 24 описи, з яких збереглися 1-6, 14-24. Як і в попередньому фонді, в цьому наполовину збереглися описи справочинного і інвентарного характеру. Стан збереженості останніх дещо гірший, деякі з них не мають початкових і кінцевих аркушів, а до деяких є лише алфавіти справ. Досить часто не проставлена структура архівних документів, хоча за змістом опису вона легко визначається. Деякі справи за тематичною ознакою виділені в окреме справочинство, зокрема про купівлю селітри для Шосткинського порохового заводу, формування кінних козаких полків, про переміщення

чиновників, призначення нагород, подання на присвоєння наступних чинів тощо. В інших випадках описи сформовано без дотримання структури установи. Коли виникала потреба в інформації, що зосереджувалася в полтавській частині архіву генерал-губернатора, тоді їх надсилали з Полтави до Харкова, де архівні справи вливалися в справочинство канцелярії чернігівського, полтавського і харківського генерал-губернатора. Так було з 861 справою господарського відділення першого столу, в якому зосередилися документи з 1818 по 1839 рр. Один із заголовків вказує, що ці справи були перевезені до Харкова в 1837 р. Не було чіткості і в дотриманні хронологічної послідовності в описуванні справ. Натомість, заголовки описів достатньо високої інформативності, яка демонструється ось цими кількома типовими зразками:

- 1836 р. Про утримувачів питних зборів;
- 1836 р. Відомості про стан корчемних справ;
- 1837 р. Про збір з міщан і селян Київської та Чернігівської губерній протягом 1837-1838 рр., за указом урядового Сенату, по вісім копійок з кожної ревізійної душі для закінчення прокладання Броварського шосе;
- 1838 р. За ініціативою виконуючого обов'язки чернігівського, полтавського і харківського генерал-губернатора. Про сплату Полтавським губернським правлінням коштів за наймання архівного приміщення Переяславським повітовим судом;
- 1839 р. Справа про призначення П. Пассека на службу до канцелярії чернігівського, полтавського і харківського генерал-губернатора;
- 1840 р. По відношенню управляючого Міністерством внутрішніх справ про переселення жителів великоросійських губерній в Західний край, в тому числі до Вітебської і Могильовської губерній;
- 1840 р. Справа про з'єднання архівів присутствених місць Чернігівської губернії в один склад;
- 1841 р. По відношенню управляючого Міністерством внутрішніх справ про необхідність доставляння переліків іноземної літератури, яка перебуває в місцевих бібліотеках;
- 1841 р. Про висилання на проживання до Чернігівської губернії;
- 1841 р. Про встановлення нагляду за чиновниками державних установ Полтавської губернії;
- 1841 р. За відношенням ради Харківського університету про надсилання одного примірника історичних довідок і текстів промов, які проголошувалися на урочистих університетських зібраннях;
- 1841 р. Про надсилання в Міністерство внутрішніх справ відомостей про іноземців;
- 1842 р. Про відкриття в Полтаві харчевні селянином Шунтовим;
- 1842 р. Про відкриття в муку Змієві четвертого ярмарку;
- 1843 р. Про передачу маєтку поміщика Маслова в опіку за жорстоке поводження з селянами;
- 1843 р. Справа, ініційована рапортом чернігівського, полтавського і харківського генерал-губернатора про смерть 1 липня поміщика Костянтиноградського повіту Полтавської губернії, генерал-ад'ютанта, графа К. Ламберта;
- 1845 р. За проханням княгині Варвари Репніної про дозвіл на перенесення тіла її покійного чоловіка, генерала від кавалерії князя М. Репніна з м-ка Яготина для поховання в Густинсько-Троїцькому монастирі.

З наведених звичайних, типових описових статей вже можна побачити, що вони відображають, як правило, одиничний історичний факт, перенесений з справи до опису, що дозволяє справочинні та інвентарні описи вважати вартісним джерелом ретроспективної інформації та рекомендувати архівістам захищати їх до категорії архівних справ.

Отже, Управління Малоросійського генерал-губернаторства слід розглядати як найвищу державну структуру для Лівобережної України. Кількаразове звернення уваги урядом на її структуру підкреслює значимість цієї посади в системі місцевого урядування. Цю установу очолював генерал-губернатор, який в своєму підпорядкуванні мав канцелярію. Її умовно можна поділити на управлінську та справочинну. До першої відносилися чиновники з особливих доручень, ад'ютанти, правителі канцелярії, начальники відділень, які перебували в безпосередньому спілкуванні з генерал-губернатором, виконуючи його управлінські розпорядження. Основне завдання цих управлінців полягало в збиранні потрібної інформації та її аналітичному опрацюванні. До другої категорії віднесемо службовців, які вели справочинство, готували тексти документів, зберігали їх в відділеннях та столах і передавали на архівне зберігання. Досить великим спектром питань, які вирішував генерал-губернатор, можна пояснити створення в його канцелярії значного за розмірами (понад 70 тис. справ) архіву, який, на жаль, не дійшов до нас в повному обсязі. До певної міри, вторинна інформація справ збереглася в справочинних і інвентарних описах та алфавітах справ, які можна використовувати при здійсненні історичних досліджень.

### Примітки

<sup>1</sup> ПСЗ. — Т. XLIV. — Вторая часть. — Книга штатов. — Отд. III и IV. — СПб., 1830. — № 24 985.

<sup>2</sup> *Зайончковский П. А.* Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. — М., 1978. — С. 75.

<sup>3</sup> Російський державний історичний архів в Санкт-Петербурзі, ф. 1035, оп. 1, спр. 461, арк. 2.

<sup>4</sup> ЦДІАК України, ф. 1 343, оп. 1, спр. 2, арк. 3.

<sup>5</sup> 2ПСЗ. — Т. I. — 1825-1827. — СПб., 1830. — № 154, 796.

<sup>6</sup> 2ПСЗ. — Т. IX. — № 6 727.

<sup>7</sup> 2ПСЗ. — Т. X. — Отд. II. — 1835. — СПб., 1836. — № 8 654.

<sup>8</sup> 2ПСЗ. — Т. XI. — Отд. I. — 1836. — СПб., 1837. — № 8 943.

<sup>9</sup> 2ПСЗ. — Т. XI. — № 9 113.

<sup>10</sup> 2ПСЗ. — Т. XII. — Отд. I. — 1837. — СПб., 1838. — № 10 629, 10 702.

<sup>11</sup> 2ПСЗ. — Т. XXVI. — Отд. II. — 1851. — СПб., 1852. — № 25 691; ЦДІАК України, ф. 707, оп. 18, спр. 15, арк. 4.

<sup>12</sup> *Павловский И. Ф.* К истории Малороссии во время генерал-губернаторства кн. Н. Г. Репнина // Труды ПГУАК. — Полтава, 1905. — Вып. 1. — С. 63.

<sup>13</sup> ЦДІАК України, ф. 1 283, оп. 1, спр. 1.

<sup>14</sup> *Павловский И. Ф.* Полтава в XIX столетии // Труды ПГУАК. — Полтава, 1907. — Вып. 4. — С. 59.

<sup>15</sup> ЦДІАК України, ф. 969, оп. 1, спр. 90, 142.

<sup>16</sup> *Павловский И. Ф.* Полтава: Исторический очерк. — Полтава, 1910. — С. 109, 174, 380, 381.

<sup>17</sup> Російський державний історичний архів в Санкт-Петербурзі, ф. 1035, оп. 1, спр. 461, арк. 1.

- <sup>18</sup> М. Н. Выкуп М. С. Шепкина из крепостного состояния // Киевская старина. — 1897. — Кн. 10. — Отд. II. — С. 9-10.
- <sup>19</sup> С. Н. Численность податных сословий в губерниях Полтавской и Черниговской в 1835 году // Киевская старина. — Кн. 3. — С. 99.
- <sup>20</sup> Павловский И. Ф. Малороссийское ополчение в 1812 году по архивным данным // Киевская старина. — 1906. — Кн. 9. — С. 7.
- <sup>21</sup> 2ПСЗ. — Т. VI. — Отд. I. — № 4 536; ЦДІАК України, ф. 1 378, оп. 1, спр. 233, арк. 2.
- <sup>22</sup> Павловский И. Ф. Полтава в XIX столетии // Труды ПГУАК. — Полтава, 1907. — Вып. 4. — С. 63, 64.
- <sup>23</sup> ЦДІАК України, ф. 1 343, оп. 1, спр. 2, арк. 4.
- <sup>24</sup> Павловский И. Ф. Учреждение Полтавского института и постройка для него здания приказом общественного призрения // Труды ПГУАК. — Полтава, 1909. — Вып. 6. — Ч. I. — С. 20.
- <sup>25</sup> ПСЗ. — Т. XXVII. — № 20 704.
- <sup>26</sup> Павловский И. Ф. О Шведской могиле и капитале Судьенко: (По неизданным архивным данным) // Русская старина. — 1904. — Июль. — С. 233.
- <sup>27</sup> Павловский И. Ф. Полтава: Исторический очерк. — Полтава, 1910. — С. 109, 174, 380, 381; *Его же*. Очерк деятельности малороссийского генерал-губернатора князя А. Б. Куракина (1802-1808). — Полтава, 1914. — С. 52.
- <sup>28</sup> Российский державный историчний архів в Санкт-Петербурзі, ф. 1035, оп. 1, спр. 461, арк. 2.
- <sup>29</sup> Павловский И. Ф. Полтава: Исторический очерк. — Полтава, 1910. — С. 176-177.
- <sup>30</sup> ЦДІАК України, ф. 1 378, оп. 1, спр. 8.
- <sup>31</sup> Адрес-календарь: Общий штат Российской империи. — 1850. — Часть вторая. — СПб., 1850. — С. 168.
- <sup>32</sup> Отношения малороссийского военного губернатора князя Репнина к маршалкам дворянства о крестьянах // ЧОИДР. — 1874. — М., 1874. — Кн. 2. — Смесь. — С. 50.
- <sup>33</sup> 2ПСЗ. — Т. XXXI. — Отд. I. — 1856. — СПб., 1857. — № 30 189, 30 557.
- <sup>34</sup> Павловский И. Ф. К истории полтавского дворянства. 1802-1902. Очерки по архивным данным. — Полтава, 1906. — С. IV.
- <sup>35</sup> ЦДІАК України, ф. 1 343, оп. 1, спр. 2, арк. 5.
- <sup>36</sup> Павловский И. Ф. Описание архивов Полтавской губернии. — Полтава, 1915. — С. VI.
- <sup>37</sup> Герасименко Х. До історії архівної справи на Полтавщині. — Х., 1928. — С. 11.
- <sup>38</sup> Герасименко Ф. Дещо з життя та діяльності Полтавського краєвого історичного архіву // Архівна справа. — 1929. — Кн. 11. — С. 82-83.
- <sup>39</sup> Н. О. До огляду Єдиного державного архівного фонду УРСР // Архівна справа. — 1929. — Кн. 11. — С. 23-30.
- <sup>40</sup> Герасименко Ф. Полтавський краєвий історичний архів // Архівна справа. — Кн. 8. — Харків, 1928. — С. 22-39.

**Дементій Белій**

## СТАТУТИ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК ДОКУМЕНТАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ НА ХЕРСОНЩИНІ 1917-1918 РР.

Український політичний та культурний рух на Херсонщині за півтора революційних роки зазнав значних змін: від національно-революційного пафосу єднання з республіканською Росією до усвідомлення необхідності захисту ідеї української державності всіма національними силами. В його історії 1917-1918 рр. можна виділити кілька етапів, кожний з яких має свої характерні особливості.

Основною рисою першого етапу (березень-червень 1917 р.) є організаційне оформлення херсонського українства. У місті з'явилась перша масова українська легальна організація — товариство «Українська Хата»<sup>1</sup>, яке крім традиційних культурно-просвітницьких завдань взяло на себе й політичні: захист і представництво інтересів українства та «придбання йому відповідних часу прав в Державі Російській»<sup>2</sup>. Для цього етапу характерні масові заходи національно-просвітницького змісту, організовані «Українською Хатою»: мітинги, лекції, зустрічі. Серед найвагомших — квітнева загальноміська національна маніфестація, видання першої україномовної газети, створення української військової громади, заснування земських курсів з українознавства для вчителів тощо.

Другий етап (липень — жовтень 1917 р.) позначений процесами політичної диференціації українського руху, створенням осередків українських соціалістичних партій (УПСР та УСДРП), які відмовилися блокуватися на перших демократичних виборах до міської Думи з позапартійним товариством «Українська Хата»<sup>3</sup> і увійшли до єдиного соціалістичного блоку.

Завдяки перемозі цього блока, українські соціалісти здобули 17 депутатських місць, а по окремому «українському списку» зміг пройти лише один гласний<sup>4</sup>. «Українська Хата» як політична організація херсонського українства швидко втрачала свій авторитет, її керівництво вимушене було вийти у відставку, а товариство переорієнтувалося виключно на культурно-просвітницькі завдання.

У зв'язку з загальнодержавними політичними подіями — відмовою Тимчасового Уряду визнати Херсонщину у складі України та германофільськими звинуваченнями на адресу діячів українського руху — серед блоку соціалістичних сил Херсону намітились серйозні розбіжності. Наприклад, у жовтні 1917 р. представники українських соціалістичних партій виступили із заявою про необхідність зміщення з посади херсонського губернського комісара С. Юріцина, котрий на липневих муніципальних виборах до міської думи очолив загальний соціалістичний список<sup>5</sup>.

Під час третього етапу (листопад — грудень 1917 р.) центрами головних подій, що обумовили розвиток українського руху на Херсонщині, стали Петроград та Київ: петроградський збройний заколот та створення Ради Народних Комісарів і київське проголошення Української Народної Республіки. У Херсоні за пропозицією прибулого з Одеси З. Висоцького<sup>6</sup> створено Революційну Раду (рада революційних організацій), яка зробила спробу об'єднати усі організації Херсону, незалежно від національної орієнтації, на єдиній платформі «політичного українства», тобто визнано владу Центральної Ради. З Одеси ж до Херсона на підтримку української влади в грудні прибули підрозділи гайдамацького куреня. Взагалі, 1917-1918 рр. на херсонські політичні події відчутно впливає так званий «одеський український політичний фактор» (до Херсона регулярно приїждять з лекціями, консультаціями, вказівками представники одеського політичного «бомонду» В. Чеховський<sup>7</sup>, М. Гордієвський<sup>8</sup>, З. Висоцький та ін., у херсонських українських інституціях працюють деякі одесити, ті ж гайдамаки також прибули з українського Відня).

Головною подією українського життя третього етапу стало визнання губернським з'їздом представників Рад, Земств, місцевих самоврядувань Херсонщини у складі УНР.

Четвертий етап (січень — березень 1918 р.) найскладніший й кривавий, був обумовлений збройним конфліктом між УНР та РНК, демобілізацією армії, Брест-Литовською угодою та трагічними подіями встановлення радянської влади в Одесі та Миколаєві. Цей етап характеризується динамічною та мінливою політичною ситуацією: ще на початку січня у Херсоні українська Рада військових депутатів та Совет робітничих

депутатів вирішили об'єднатися на платформі визнання Центральної Ради, а вже в лютому з'їзд перебраної Ради визнає владу РНК. У цей період відбулися пограбування арсеналів і військових складів, озброєння добровільних військових формувань, які підтримували різні політичні течії (і серед них створення загонів вільних козаків<sup>9</sup>), чисельні обшуки, експропріації, сутички і нарешті грандіозне збройне повстання херсонців проти австро-німецьких військ та погром українського Народного будинку та Національного театру, який влаштувала Спілка фронтовиків у березні 1918 р.

І на фоні трагічних подій та повного політичного фіаско херсонських осередків українських соціалістичних партій стає відчутним потужний розвиток українських національних культурно-просвітницьких інституцій: реорганізованої у «Просвіту» «Української Хати», «Української Книгарні», товариства «Думка», української вчительської спілки, української студентської громади, постійних курсів з української мови, українського національного театру тощо.

Під час п'ятого етапу (в квітні 1918 р.) влада у Херсоні юридично належала УНР. Але українські діячі зазначали у своїх доповідях, що міська Дума чинила негласний опір розвитку національної справи. У листі до Києва голова Херсонської «Просвіти» Іван Челюк констатував, що більшість зруйнованих під час березневого більшовицького повстання будов були швидко відремонтовані, а ремонт приміщень українських інституцій навіть не починався<sup>10</sup>.

Цей період в історії українського руху на Херсонщині завершується появою цікавого документа, який зберігається в архівному фонді «Української Книгарні» — статуту Спілки українських національних організацій Херсонського району, спілки, що була покликана об'єднати зусилля «для захисту інтересів української національності»<sup>11</sup>. На жаль, подальша доля об'єднання українських національних організацій досі невідома.

Цікаво простежити на прикладі статутних документів українських організацій еволюцію ідеї національної спільноти на теренах Херсонщини. Впродовж року ідея позапартійного політичного товариства всіх українців трансформувалася у спробу об'єднання всіх українських політичних та громадських організацій для захисту інтересів українства.

На початку 1917 р. національно-демократична «поступова» «Українська Хата» ставила собі за мету «працювати на всіх напрямках, які ведуть до взаємного єднання окремих людей українського походження і пробудження національної свідомості»<sup>12</sup>.

У листопаді 1917 р. політичні українці об'єдналися на платформі визнання влади Центральної Ради, а в квітні 1918 р. після року пошуків і втрат, після року становлення українського руху статут Спілки українських національних організацій Херсонського району визнав чотири найважливіших — вже загальних положення: «захист української державності, влада — відомим і певним українцям, захист економічних і політичних прав українського населення, широкий розвій і захист української культури»<sup>13</sup>. У цьому статуті були відокремлені поняття української державності від партійних ознак влади та визнані загальноукраїнські інтереси, які необхідно було відстоювати.

Так завершився перший рік історії масового українського національного руху на Херсонщині. Його документальними пам'ятками стали статутні положення українських організацій: «Української Хати», Революційної Ради, Спілки українських організацій, «Вільного козацтва», які зафіксували на своїх сторінках бачення херсонськими українцями мети, завдань національного руху, демократичного уявлення правового громадського простору, в якому свідомі українці передбачали будувати вільну Україну.

При публікації документів ми намагалися максимально зберегти особливості тексту, оскільки у тодішніх нормах українського правопису також відбулися зміни національного мислення свідомих українців, їхні спроби відокремитись від загальноросійської спільноти.

Публікацію підготував Бєлий Деметрій Васильович, магістр філології, провідний спеціаліст державного архіву Херсонської області.

### **Статут товариства «Українська Хата» в Херсоні\***

Квітень 1917 р.

#### ***Мета товариства***

- Культурно-просвітне і політичне товариство «Українська Хата», працюючи в Херсоні і Херсонській губернії, веде свою діяльність в національним демократично-поступовим напрямку і має своєю метою відродження українського народу і придбання йому відповідних часу прав в Державі Російській. Для здійснення зазначеної мети товариство при всякій нагоді виступає як окрема українська політична організація і по мірі сил і спроможності: закладає свої бібліотеки, музеї, читальні, книгарні; заводять свої школи, стипендії, захистки про дітей і дорослих, бюро праці і т.п.; споряджає публічні лекції і відчити, просвітні курси, літературно-музичні вечори, концерти, спектаклі, виставки і т.п.: видає книжки і часописи українською мовою; об'єднує сім'ї членів товариства, упорядковуючи для них сімейні вечори, забави, екскурсії і т.п.; має постійні зносини з усіма іншими подібними українськими інституціями;

- і взагалі працює на всіх на[прямах] [я]кі ведуть до взаємного єд[нання] [о]кремих людей українського походження і [до] пробудження їх національної свідомості.

#### ***Кошти товариства***

- Кошти товариства складаються: з вступної плати; з членських вкладок, жертв, процентів з капіталів і прибутків од майна, видань, підприємств товариства; зі зборів од виставок, концертів, відчитів, спектаклів і т.п., що будуть споряджатись од товариства і на користь йому.

Грошовими тратами товариства порядкують загальні збори або Рада у тих межах, які визначили їй загальні збори, або на підставі постанов тих зборів.

#### ***Склад товариства:***

Членами товариства можуть бути особи обох полів, окрім тих, які не мають права належати до товариства на поставі загальних законів.

Члени товариства діляться на почесних, дійсних і членів-співробітників і вибирають їх загальні бори таємним голосуванням: нових членів рекомендує Рада або не менш як три члени, й імена кандидатів Рада оповіщає за два тижні перед виборами.

Почесних членів вибирають загальні збори таємним голосуванням з членів чи й з не членів товариства за особливі заслуги товариству або за вельми корисну роботу на полі літератури, науки, умілости або громадської діяльності.

Дійсні члени платять вступаючи в товариство, по одному карбованцю і щороку до каси товариства членську вкладку — п'ять карбованців. Дійсні члени, які зроблять вкладку не менш як сто карбованців за один раз, звуться довічними членами.

*Увага:*

- Учні й солдати членську вкладку платять в розмірі трьох карбованців.
- Загальні збори можуть своєю постановою побільшити або зменшити членську вкладку.

Члени-співробітники мають такі самі права, як й дійсні, і допомагають товариству своєю працею.

Члени товариства: почесні, дійсні і співробітники мають право рішати всі справи товариства на загальних зборах і подавати їм через Раду свої заяви і пропозиції.

Вибрані члени одержують права дійсних членів товариства тоді, як заплатять членську вкладку або частину її, коли вона платиться частинами.

Членів, діяльність яких не відповідає статутіві або суперечить меті товариства, загальні збори можуть виключити більшістю  $2/3$  голосів присутніх членів. Товариство може заводити в районі своєї діяльності місцеві філії.

### **Порядкування справами товариства**

Справами товариства порядкують загальні збори членів і Рада його, що перебуває в Херсоні.

Рада порядкує всіма справами товариства і є його заступником скрізь і завжди.

Рада товариства складається з 8 членів, яких вибирають загальні збори на два роки.

Окрім того загальні збори вибирають щороку ще трьох кандидатів на членів Ради, щоб заступати тих, які вийдуть з Ради до часу, на який їх вибрано.

*Увага:* коли треба буде, [то] число членів Ради і їх кандидатів може бути змінено постановою загальних зборів.

Щороку з Ради виходить  $1/2$  членів, перший рік по жеребу, а потім по черзі. На місце тих, що вийшли, загальні збори вибирають нових і можуть знову вибрати тих самих, що вийшли. Рада вибирає щороку з проміж себе голову, товариша голови, скарбника і писаря, і поділяє проміж себе усі інші обов'язки.

Засідання Ради бувають звичайні, не менш одного разу на місяць, і надзвичайні, які скликає голова або його товариш тоді, коли сього треба, з власної ініціативи, або коли заявить проте  $1/3$  членів Ради.

Засідання Ради стають правоздатними, коли збереться не менш як  $1/2$  її членів і голова або його товариш.

Всі діла у Раді розв'язуються звичайною більшістю голосів присутніх у засіданні членів: коли голоси поділяться на-рівно, перевагу дає голос голови.

Окрім Ради загальні збори вибирають щороку контрольну комісію з трьох членів і двох кандидатів до них.

Щорічні справоздання і обрахунки Ради повинні попередити розглянути контрольна комісія, яка подає до загальних зборів свою постанову про них.

*Увага:* для справоздання рік лічиться з 1 січня до 31 грудня.

Щоб улаштувати окремі справи і порядкувати окремими інституціями товариства, Рада може вибирати окремі комісії з проміж своїх або інших членів товариства. Такі ж комісії можуть вибирати і загальні збори.

Загальні збори бувають звичайні і скликає їх Рада щороку і надзвичайні, які скликає Рада коли треба, з власного приводу, або ж коли вимагає того, — пояснивши мету таких зборів, — не менш як 15 членів товариства або контрольна комісія. У такому разі збори повинні бути скликані не пізніше, як через місяць після того вимагання, поданого на письмі.

Перші загальні збори складаються з фундаторів товариства, які у тому ж таки засланні вибирають нових членів без звичайної рекомендації.

Про день, годину й місце загальних зборів Рада сповіщає завчасу всіх членів товариства, визначивши всі справи, що мають бути постановлені до розгляду зборам.

Загальні збори стають дійсними, коли на них буде не менш як  $1/2$  Ради і число членів товариства, рівне  $1/3$  числа членів, що живуть у Херсоні. Щоб розв'язати питання про зміну Статуту і скасування товариства, треба, щоб було на зборах число членів товариства рівне  $2/3$  числа членів, що живуть у Херсоні. Коли збори не могли відбутися через те, що не зібралося на них вище згадане число членів, то не пізніше, як через два тижні мусять бути скликані другі збори, які вважаються дійсними скільки б не прийшло на них членів.

Загальні збори вибирають щоразу голову й писаря зборів з присутніх членів.

Загальні збори порядкують ось якими справами: вибирають членів Ради, контрольної комісії та інших органів і кандидатів до них: виробляють накази для діяльності цим органам, перевіряють і затверджують справоздання і обрахунки Ради: вибирають нових членів товариства з рекомендованих кандидатів: визначають порядок трат з капіталів товариства: розв'язують питання про придбання, продаж і заставу майна товариства, про позички і взагалі рішають усякі питання щодо діяльності товариства.

На загальних зборах усі справи й питання, окрім показаних у п. 32, розв'язуються більшістю голосів (таємним чи прилюдним голосуванням) присутніх на зборах членів, які мають право голосу.

*Увага:* право голосу на загальних зборах мають тільки ті члени, які заплатили постановлену членську вкладку на той самий рік.

Щоб рішати питання про продаж нерухомого майна, про трати з основних капіталів і про позички, про зміну статуту і скасування товариства, — треба не менш як  $2/3$  голосів усіх присутніх на зборах.

### **Права та обов'язки товариства**

Товариство має право на законних підставах набувати для своїх потреб рухоме й нерухоме добро, а також продавати й заставляти його, робити позички, умови і т.п., що буде треба для мети товариства, а також обороняти свої справи через від поручників Ради у всіх інституціях і скрізь, де може бути в тому потреба.

Члени товариства мають полегкості, [наприклад] купують видання товариства і у всіх інституціях його, в мірі, яку постановляють загальні збори.

Товариство має печатку з своїм назвищем.

У своїй діяльності товариство підлягає всім існуючим державним законам.

### **Про скасування товариства**

Коли товариство перестане існувати, все майно його постановою останніх загальних зборів членів товариства передається одному з подібних товариств за для тієї ж самої мети.

\* Друкується за текстом газети «Вістник товариства «Українська Хата» в Херсоні». — 1917. — № 3. — 23 квітня. — С. 1-3.

### **Статут робітничої організації «Вільне Козацтво»\*<sup>14</sup>**

1917 р.

Робітнича організація «Вільне козацтво» становить своїм завданням:

Удержати непорушне порядок та спокій населення, уберегти хазяйство і все добро народне од знищення і грабування. І взагалі стояти на сторожі спокою та порядку і захищати здобутки революції як на Україні, так і в цілій Росії. Це завдання «Вільне Козацтво» буде провадити в життя в тісному контакті з революційним військом.

Склад організації:

Членом організації може бути кожен член соціалістичної партії або по рекомендації комітетів партій.

Обов'язки члена «Вільного козацтва»:

1. Кожен член повинен справно вносити щомісяця членську вкладку. (Коли членська вкладка не вноситься товаришем на протязі 2-х місяців, то товариш рахується вибувшим з організації). Членська вкладка установлюється загальними зборами «Вільного Козацтва». Вступний внесок не менш 1 крб.

2. Всі члени організації строго додержуються всіх постанов загальних зборів, статуту і розпорядження Ради «Вільного Козацтва» в рамках своєї організації.

План організації:

1. Всі члени «Вільного Козацтва» об'єднуються по десяткам: на чолі кожного десятка стоїть десятський старшина.

2. Десятки складають сотні: на чолі — сотенний старшина. Десять сотень складають курінь: на чолі куреня стоїть рада куреня.

3. Кожна сотня має раду з сотенним старшиною на чолі. Рада сотні складається з десятників, на чолі яких сотенний старшина, вибраний зборами сотні (десятські старшини і сотенні старшини вибираються відповідними зборами).

Рада куреня складається: з отамана і 2-х помічників і писаря, обібраних загальними зборами куреня «Вільного Козацтва» і з сотенних старшин і осавулів. В допомогу отаману куреня вибирають загальні збори куреня із сотенних старшин. Кожен член «Вільного Козацтва» повинен бути озброєним на кошти організації. Коли член «Вільного Козацтва» покидає товариство, зброя повертається до куреня «Вільного Козацтва». Муштра обов'язкова для всіх членів згідно з планом, затвердженим радою куреня. В час виступу проти контрреволюційних вибухів кожен член «Вільного Козацтва» повинен явитись на призначене місце по розпорядженню десятського старшини. За відхилення від розпоряджень кожен член підлягає товариській карі.

Обов'язки десятського старшини: кожен десятський повинен знати свій десяток. Щомісяця відбирати членську вкладку, оповіщати свій десяток про загальні збори сотні і куреня, а також і передавати постанови ради куреня і ради сотні для виконання членами «Вільного Козацтва».

Обов'язки сотенного старшини: мати постійний контакт з десятським і слідкувати за тим, аби всі постанови були виконані десятськими: відбирати членську вкладку десятків для повертання в скарбницю куреня; керувати муштрою сотні.

Обов'язки осавулів: мати постійний контакт з сотенними старшинами всіх сотень і слідкувати за тим, аби всі постанови були виконані сотнями. Доглядати за муштрою сотень. В час виступів сотень передавати всі розпорядження отамана сотенним старшинам і вести і командувати сотнями.

Рада куреня відає всіма справами куреня «Вільного Козацтва», по потреби виступає від свого імені в зносини з революційними організаціями і має право на представництво від всього куреня во всіх революційних організаціях, коли на то буде потрібно. Змінити пункти статуту можливо загальними зборами при більшості голосів.

\* Назва документу. Друкується за текстом журналу «Известия Херсонского уездного земства». — 1917. — № 45. — 12 листопада. — С. 1487-1488.

### **Херсонська Революційна Рада (Рада революційних організацій Херсону та Херсонського повіту)\***

грудень 1917 р.

Херсонська військова громада скликала з представників різних організацій для влаштування в Херсоні свята з приводу оголошення 3-м Універсалом Української Народної Республіки. На цей нараді по пропозиції прибувшого з Одеси 3. Висоцького було поставлено питання про заснування в Херсоні української революційної організації, позаяк місцеві, так звані «народные комиссары», ні українських організацій, ні Центральної Ради не визнають, а між тим вони хтять взяти владу в Херсоні в свої руки.

Нарада ця ухвалила скласти комісію яка б розглянула питання від яких інституцій скільки представників запросити на організаційне засідання.

22 листопада [1917] в помешканні другої хлоп'ячої гімназії відбулось засідання, на якому вирішено заснувати в Херсоні революційну раду з районом діяльності на місто Херсон і Херсонський повіт, в склад ради введені представники слідуєчих інституцій:



1. Рада селянських депутатів у повному своєму складі:	21 чоловік
2. Від військової громади	9
3. Від української партії соціалістів-революціонерів	7
4. Від	5
5. Від	3
6. Від	3
7. Від	3
8. Від	2
9. Від	2
10. Від	2
11. Від повітової зеської управи	1
12. Від	1
13. Від	1
14. Від	1
15. Від	1
16. Від	1
17. Від	1
Разом від 17 установ	64

Зібрання ради повинно відбуватись щотижня, але певного дня поки що не призначено [...]. Винесена також постанова про те, що всякі політичні демократичні організації національних меншин, які визнають владу української Центральної Ради мають право надсилати до революційної ради своїх представників.

Радою обрано бюро в складі 9 чоловіків і 5 кандидатів до них, а саме товариші: Гаврилук, Фенченко, Куринний, Безуглий, Єременчук, Майлер, Захарів, Молоків і Логненко: кандидати товариші: Малеча, Челюк, Комисарів, Довбиш і Довганів.

Бюро це доручило членам Куринному, Челюкові і Майлеру звернутись до Губерніального комісара з приводу отводу революційній раді, військової громаді і взагалі усім українським організаціям певного помешкання, позаяк помешкання другої хлоп'ячої гімназії, де вони мешкали, повинно одійти Румунській комісії [...]

На послідок Революційна Рада одноголосно постановила: визнавати Українську Центральну Раду найвищим законодавчим органом, а її Генеральний Секретаріат єдиним своїм урядом по Україні і тільки її розпорядження вважати для себе обов'язковими, які всіма силами підтримувати і виконувати.

Тт. Фенченко і Комисарів обрані тимчасовими писарями бюро, а т. Безуглого — тимчасовим головою бюро.

\* Друкується за текстом статті Івана Челюка: Херсонська Революційна Рада // Известия Херсонского уездного земства. — 1917. — № 51-52. — С. 1687-1689.

\*\* Так в документі.

### Статут Спілки українських національних організацій Херсонського району\*

1. Спілка українських національних організацій утворюється з метою об'єднання і координації роботи всіх національних організацій і груп для захисту інтересів української національності.

2. В спілку входять всі українські партії та організації: «просвіти», «самоосвіти», «селоспілки\*\*», книгарні, книгозбірні, читальні, друкарні, видавничі товариства, редакції українських газет та журналів, шкільні комітети, учительські спілки, театральні і музичні гуртки, студентські і жіночі громади, кооперативи, споживчі і кредитові товариства, клуби, спортивні українські гуртки, українські професійні спілки, різні українські промислові підприємства і т.і.

3. Кожна українська організація, котра входить у спілку, залишає за собою усі права, що до внутрішнього життя, програму і розпорядок і входить у спілку для координування своєї роботи в національному і політичному напрямі, на загальних умовах, які однаково приемлемі\*\* для всіх партій і організацій.

4. Спілка не може виносити постанов і робити заходів, котрі явно суперечать програмі тій чи іншій українській організації, без офіційної згоди на те відповідної організації.

5. В спілку входять українські організації, котрі визнають такі загальні положення:

- Захист Української Державності.
- Влада як в центрі, так і на місцях повинна бути в руках відомих і певних українців.
- Захист економічних і політичних прав українського населення.

Спілки: б) Порядкує коштами Спілки, діловодством і листуванням: в) Купує майно: г) Наймає помешкання для життя і інших потреб; г) купує і орендує всякого роду підприємства і нерухоме майно, наймає і роштите\*\* служащих\*\*, признає їм платню і зазначає працю: д) кермує підприємствами: е) виконує постанови загальних зборів і Ради Спілки: ж) видає, бере і учитує векселі і обов'язкові трати в розмірі сум, призначених інструкцією: з) видає довіреності, робить наторіяльні\*\* і домашні акти і договори по всяким справам Спілки і підписує чеки: і) клопочеться про збільшення коштів Спілки всякими законними способами: й) скликає загальні збори чергові і надзвичайні, приймає разом з Радою Спілки нових членів Спілки; к) взагалі, веде всі діла Спілки, як повноправний представник правління.

19. Правління робить усі видатки по обрахункам, котрі щорічно ухвалюються загальними зборами.

20. Правління закладає нові українські організації, які найде потрібними і робить свої пропозиції тій чи іншій організації в її національній праці.

21. Все листування в справах Спілки, а також одержання грошей, посилок, листів і т. і. по пошті, залізниці, таможні і пароплавних пристанях, ведеться од імені правління за підписом голови і писаря правління, і обов'язково копіюється. Векселі, умови і інші документи від імені Спілки повинні бути підписані не менш, як трьома членами правління.

22. Рада Спілки складається із представників усіх організацій, котрі входять у Спілку по одному від кожної організації. Членів Ради обирають самі організації. З поміж себе члени Ради обирають голову, йому заступника.

23. Засідання Ради відбувається не менш, як один раз на місяць. Членів Ради скликає голова Ради по своєму власному почині, або коли того вимагають не менш, як три члени Ради, або правління Спілки. Засідання Ради законні, коли прибуде не менш як  $\frac{1}{3}$  всіх членів Ради, в тому числі голова або його заступник. Постанови Ради записуються в протоколі і підписуються всіма присутніми. Справи в Раді рішаються більшістю голосів.

24. До обов'язків Ради належить загальний догляд за діяльністю правління, а саме: а) контроль каси і діловодства; б) розгляд і обміркування справ які подають правління або члени Спілки; в) перша перевірка річного общоту\*\*, сміт\*\* і ріжних проектів, які правління або члени Спілки подають до розгляду загальних зборів: г) приймання разом з правлінням нових членів до Спілки: д) доглядає за тим, щоб правління і окремі члени Спілки пильно додержувались програми Спілки і національного напрямку їх діяльності.

Коли хто їх порушує, то Рада вирішує справу сама, чи передає на розгляд загальних зборів.

25. Загальні збори бувають звичайні або чергові і надзвичайні. Чергові збори скликаються правлінням у січні або лютім місяці для розгляду і ухвали справоздань і балансу за минулий рік, затвердження обрахунку видатків і плану діяльності в новім році, обрання членів правління і т. і. Надзвичайні збори скликаються правлінням для вирішення негайних справ по власному почині, чи Радою через правління або при письмовій заяві не менш як  $\frac{1}{4}$  усіх членів Спілки. При чому в тій заяві мусить бути ясно зазначені ті справи, які мають бути обмірковані на зборах. Правління на таке домагання повинно скликати загальні збори не пізніш, як через 14 днів після його одержання.

26. На загальні збори з правом рішального голосу кожна організація посилає не більше 10 уповноважених представників. Всі ж інші члени організації мають право дорадчого голосу. Члени правління користуються на загальних зборах правом рішального голосу. Збори вважаються повноправними, коли на них зберуться представники не менш, як  $\frac{1}{2}$  всіх існуючих в Херсоні організацій. Коли ж стільки представників не буде, то другі збори скликаються через 7 днів по тому ж програму, і вони мають силу при всякому числі зібранихся. Кожного разу загальні збори вибирають собі голову з числа присутніх, його заступника і секретаря, але не з членів правління і Ради.

27. Способи голосування визначають самі збори, але всякого роду вибори провадяться таємним голосуванням. Постанови загальних зборів записуються головою загальних зборів, писарем і кількома присутніми уповноваженими від організацій. Рішення приймаються більшістю голосів, але для рішення справи що до зміни цього Статуту, або припинення Спілки треба більшості  $\frac{2}{3}$  голосів присутніх уповноважених, при умові, коли на зборах беруть участь не менш, як  $\frac{2}{3}$  існуючих в Херсоні організацій.

28. Кошти Спілки складаються: а) із членських внесків, які бувають вступні і щорічні: б) добровільних пожертв: в) прибутків від належачих Спілці капіталів, майна і підприємств, а також спадщини по духовним заповітам: г) всякого роду субсидій: г) прибутків від улаштованих вистав, концертів, вечорів, лекцій, гулянок, карнакових і по підписним листам зборів і т. і.

29. Розмір членських внесків і розподілення прибутків вирішується загальними зборами.

30. Після ліквідації Спілки всі кошти і майно Спілки передаються в фонд по збудуванню пам'ятника Т. Г. Шевченкові у м. Херсоні.

\* Назва документу. Друкується за машинописним текстом з правками, який зберігається у фонді «Української Книгарні» Державного архіву Херсонської області. ДАХО, ф. Р-965, оп. 1, спр. 4, арк. 17-19 зв.

\*\* Так в тексті.

### Примітки

<sup>1</sup> Культурно-просвітне та політичне товариство «Українська Хата» в Херсоні — перше легальне масове українське товариство в місті, проіснувало з 25 березня 1917 р. до 5 січня 1918 р. Чисельність товариства: в березні — 103, в квітні — 291, в листопаді — близько 500 членів. Голова Ради товариства до жовтня 1917 р. — Микола Чернявський, з листопада — Іван Челюк. В березні до Ради товариства входили: Й. Олексенко, С. Бобров, А. Грабенко, Д. Гринецька, С. Куличенко, К. Курінний, Х. Лиханський, Н. Малеча, Н. Московченко, М. Пилипівич, А. Пхіденко, Т. Радченко, І. Челюк, М. Чернявський, С. Шульгін, Ю. Шомін, Т. Якушев. В грудні членами Ради були вже 22 особи: Челюк, Шило, Жайворінок, Бобров, Шохін, Топорков, Чернявський, Шомін, Попель, Лиханський, Хрисоскулі, Сидоренко, Фенченко, Шульгін, Аудерська, Козубенко, Радченко, Яковенко, Сербінов, Сіріченкова, Поляков, Ємець. З квітня товариство видавало друкований орган — газету «Вісник товариства «Українська Хата» у Херсоні» (в краснавчому відділі обласної універсальної наукової бібліотеки зберігаються окремі числа Вісника). Серед заходів Української Хати — організація мітингів, демонстрацій літературно-музичних вечорів, лекцій, курсів української мови для всіх бажаючих, видання брошур та листівок. Товариство створило книжковий магазин, бібліотеку, артистично-співочий гурток. У місті діяло кілька філій «Української Хати», зокрема, на Воєнному форштадті. За сприянням товариства «Українська Хата» повітове земство улаштувало літні курси з українознавства для народних вчителів, на які були запрошені українські науковці та громадські діячі (Д. Яворницький, С. Русова, Гордієвський та ін.).

<sup>2</sup> Вісник товариства «Українська Хата» в Херсоні. — 1917. — № 3. — 23 квітня.

<sup>3</sup> *Бойко В. М.* Участь українських партій у муніципальній кампанії 1917 р. // УІЖ. — 1997. — № 5. — С. 28.

<sup>4</sup> Известия Херсонского уездного земства. — 1917. — № 33. — 20 серпня. — С. 1059.

<sup>5</sup> Известия Херсонского уездного земства. — 1917. — № 45. — 12 листопада. — С. 1492-1493.

<sup>6</sup> Висоцький Зиновій Тарасович, член УСДРП, кандидат до Всеросійських Установчих зборів.

<sup>7</sup> Чеховський В. М., український соціал-демократ, голова Ради міністрів та міністр іноземних справ в першому уряді Директорії, один з організаторів та голова української автокефальної православної церкви, засуджений в 1930 році у справі «Спілки Визволення України».

<sup>8</sup> Гордієвський Михайло (1885), філософ і педагог. Доцент (1915), пізніше професор Одеського університету, автор багатьох педагогічних праць, член ТУП, у революційні роки — член УПСР, один з керівників українізації Одеси. В 1938 році заарештований. Подальша доля невідома. Енциклопедія Українознавства. Том 2. — Л.: НТШ, 1993. — С. 411-412.

<sup>9</sup> Рідний край. — 1918. — 23 та 24 січня. Історія Херсонського вільного козацтва, загони якого постали на початку січня 1918 р., як й історія українських збройних формувань на Херсонщині, на жаль, ще маловідома. Ймовірно, що до зими 1918 р. у формуванні власних загонів для представників українських партій не було потреби: з травня по листопад 1917 р. херсонські українські організації опирались на діяльність української військової громади, а з грудня — на підрозділи гайдамацького куреня, які прибули до міста для підтримки представників Центральної Ради. Але після масової демобілізації армії, коли більшість солдатів, і, зокрема, національно орієнтованих, роз'їхалось по домівкам, а на їх місце прибули вороже налаштовані до «зрадницької» Центральної Ради фронтовики, необхідно стало якнайшвидше створення добровільних військових частин. 18 січня відбулись загальні збори вільного козацтва Херсонського повіту. Була обрана Рада Вільного козацтва з 6 осіб, якій й доручено організувати у Херсоні та його повіті «Вільне Козацтво» «для охорони порядку і боротьби з анархією та самосудами» (Рідний край — 1918-23 січня). Дивись також примітки 14.

<sup>10</sup> Державний архів Одеської області, ф. 42, оп. 37, спр. 62, арк. 5.

<sup>11</sup> Державний архів Херсонської області, далі ДАХО, ф. Р-955, оп. 1, спр. 4, арк. 17.

<sup>12</sup> Вісник товариства «Українська Хата» в Херсоні. — 1917. — № 3. — 23 квітня.

<sup>13</sup> ДАХО, ф. Р-955, оп. 1, спр. 4, арк. 17.

<sup>14</sup> «Вільне козацтво» — українські територіально-військові добровільні формування Ведуть свій початок від березня — квітня 1917 р., коли на Звенигородщині виникли перші товариства. Ініціатором утворення «Вільного козацтва» став комісар громади с. Гусаківка Звенигородського повіту Київської губернії Никодим Смоктьїй.

Організаційна структура куреня базувалася за територіальним принципом: села створювали сотні, які на рівні повагу складали курінь. Із Звенигородщини Вільне Козацтво поширилося на всю Київщину, Катеринославщину та Чернігівщину. Весною 1917 р. кошовим отаманом обрано селянина Семена Гризла. Влітку Вільне Козацтво мало вже кілька тисяч членів, які створили декілька кошів: імені Семена Палія, імені гетьмана Сагайдачного та ін. Зокрема, на Херсонщині першими, за повідомленнями «Известий Херсонского уездного земства», з'явилися добровільні українські напіввійськові формування в Одесі (товариство «Січ») та в містечку Широке (зараз Дніпропетровська область) («Вільне Козацтво» імені І. Сірка). (Известия Херсонского уездного земства. — 1917. — № 40. — С. 1310; № 45. — С. 1490.)

16-17 жовтня 1917 р. на перший Всеукраїнський з'їзд Вільного Козацтва в Чигирині зібралося дві тисячі делегатів, які представляли 60 тисяч вільних козаків Київщини, Чернігівщини, Полтавщини, Катеринославщини, Херсонщини й Кубані. Наприклад, Гайдамацький курінь Херсонщини. Гайдамаки — назва різних українських військових формувань, що постали 1917 р. під час т. зв. українізації частин російської армії) мав понад 8 тисяч козаків. З'їзд обрав Генеральну Раду з 12 осіб. Почесним отаманом Вільного Козацтва обрано командира Першого Українського корпусу генерала П. Скоропадського. Створено фонд Вільного Козацтва. Управа Вільного Козацтва розмістилася в Білій Церкві.

До січня 1918 р. Генеральна Рада Вільного Козацтва підлягала Секретаріатові Внутрішніх Справ, з січня 1918 — Секретаріатові Військових Справ. З початку українсько-совєтської війни Генеральний Секретаріат став перетворювати Вільне Козацтво на територіальну армію. Передбачалося створення двох відділів: реєстрового або військового і громадського або невійськового козацтва. До реєстрового козацтва добровольці набиралися на професійній основі, але для вступу потрібні були рекомендації від кількох українських організацій та волосного земства чи селянської Ради. (Рідний край. — 1918. — 23 січня.) Вільні козаки відіграли значну роль у боях січня 1918 р., особливо на півдні Київщини.

В березні — квітні 1918 р. вільні козаки за вимогою німецького командування були роззброєні. Пізніше чимало козаків брало участь у повстанських боях проти гетьманської влади та в боротьбі проти червоних.

## РОБОТА КОМІСІЇ ДАВНЬОГО УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА ПРИ ВУАН

Бібліографування давньої української літератури почалося ще наприкінці XVI-першої половини XVII ст. Наприкінці 20-х років XX ст. створилися деякі умови для її комплектування, зберігання і вивчення.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України зберігає документи про роботу в цьому напрямі Комісії давнього українського письменства, яка діяла при ВУАН. Пропонуємо увазі читача маловідомі сторінки її діяльності.

26 жовтня 1927 р. акад. В. Перетц звернувся до I Відділу ВУАН з доповідною запискою, в якій зазначив, що словесний матеріал старого українського письменства охоплює майже вісім століть і його пам'ятки відбивають увесь хід культурного та художнього розвитку українського народу. Але водночас вивчення літератури старого письменства, розшуки, збереження та видання його пам'яток посувалися надзвичайно мляво, хоч без цього не можна зрозуміти історичного розвитку української літератури та багатьох її сучасних явищ. Фахівців, спеціально підготовлених до наукового дослідження та видання пам'яток старого письменства, було дуже мало, а їхня діяльність часто-густо не координувалася. Тому акад. В. Перетц запропонував утворити Комісію, яка б об'єднала науковців-фахівців для виявлення, вивчення та видання пам'яток старого українського письменства від найдавніших часів до кінця так званої «старої традиції», себто, до часів І. Котляревського (ІР НБУВ, ф. X, № 8696, арк. 3).

17 листопада 1927 р. I-й Відділ (там само, № 12461, арк. 3), а 5 грудня того ж року (там само, № 18698, арк. 1) Спільне зібрання ВУАН ухвалили пропозицію акад. В. Перетца.

Визначаючи завдання Комісії, її голова акад. В. Перетц підкреслював, що рукописна книга та невелика кількість стародруків є джерелом вивчення творчого надбання давньої України. Виходячи з цього, вчений вважав першим завданням — розшукування рукописного та стародрукованого матеріалу про українське письменство і далі організацію його наукового вивчення.

Одночасно він зазначав, що через історичні обставини більшість цих матеріалів загинула, а частина опинилася у російських книгозбірнях та музеях. З великим боєм вчений говорить про привласнення Росією безцінних раритетів українського давнього письменства.

Від часу свого заснування Комісія стала однією з найпомітніших ланок Історико-філологічного відділу ВУАН. Як свідчать протоколи засідань, члени Комісії проводили велику пошукову, наукову та організаційно-методичну роботу. Особливу роль у діяльності Комісії відіграв її голова — академік В. Перетц (1870-1935), філолог, історик літератури. У своїх працях він обстоював твердження про українське походження рукописних і стародрукованих пам'яток Київської Русі («Из лекций по истории древнерусской литературы», «Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI-XVIII веков» та ін.), звертав увагу на форму, побудову літературних пам'яток і вимагав ґрунтовного вивчення й інтерпретації текстів та їх критичної публікації. Він розглядав українську літературу Київської Русі з її пізнішими періодами (XVI-XVIII ст.) як єдиний безперервний літературний процес.

Для плідної роботи Комісії необхідно було залучити до цієї справи науковців-фахівців. За перший рік свого існування Комісія мала одного штатного працівника та двох постійних позаштатних у Києві і одного — у Москві. Позаштатних — непостійних працівників Комісії у Києві було 2, у Ленінграді — 5, у Москві — 2. Згодом, у зв'язку із зміною номенклатури, всіх позаштатних працівників, постійних і непостійних, перейменовано у членів Комісії.

Початковий склад Комісії давнього українського письменства був такий: голова — акад. В. Перетц, заступник голови — проф. С. Маслов, секретар — проф. О. Назаревський, С. Гаєвський, М. Гепленер, П. Попов (Київ), проф. В. Адріанова, проф. С. Балухатий, І. Єремін, І. Нікольська, проф. С. Шеглова (Ленінград), проф. С. Богуславський та М. Гудзій (Москва). — (ІР НБУВ, ф. X, № 12454, арк. 1).

Пізніше членами Комісії стали проф. Д. Абрамович (з 30. 11. 1928 р.) з Ніжина, М. Марковський (з 26. 01. 1929 р.), Н. Кістяківська (з 07. 11. 1929 р.) та О. Маслова (з 07. 11. 1929 р.) з Києва.

Діяльність Комісії розпочалася з 24 листопада 1927 р., коли, після ухвали I-м відділом ВУАН, відбулося перше її організаційне засідання (там само, № 12461, арк. 3). Основними напрямками наукової праці Комісії були виявлення та вивчення елементів світської літератури в словесній продукції давньої України; давньої легенди в Україні; української публіцистичної літератури XVI-XVII ст.; дослідження діалектики літературного процесу в Україні; теорії письменства (поezії та прози) в Україні XVII-XVIII ст.; соціології стилю пам'яток давньої України; розроблення питань марксистської методології в літературознавстві; розшукування, облік та описування рукописів українського походження в межах СРСР; складання систематичної бібліографії давнього українського письменства тощо.

Наукові пошуки велися у книгозбірнях Москви, Ленінграда, в інших містах, а також у книгозборищах Києва з метою виявлення та обліку українських рукописів різних часів, визначення їхньої наукової вартості. Значна увага надавалася рекомендаційній бібліографії пам'яток мови та письменства. Так у протоколі Ч. 35 (10) від 25 жовтня 1930 р. (там само, № 12467, арк. 1) було ухвалено взяти участь ВУАН у складанні довідкового посібника для широких читачьких кіл. Цю роботу було доручено С. Маслову та О. Назаревському.

Члени Комісії дбали про оприлюднення результатів своєї наукової діяльності. З цієї метою проводилися засідання, де виголошувалися наукові доповіді, які широко обговорювалися присутніми.

За час існування Комісії з 17 листопада 1927 р. до 1 жовтня 1930 р. було проведено 36 засідань, з них 13 — закритих та 23 прилюдних. Було зачитано 47 доповідей.

Комісія давнього українського письменства мала своє видання — «Пам'ятки мови та письменства давньої України» (як окрему серію у збірниках Історико-філологічного відділу ВУАН). За час діяльності Комісії вийшли друком: «Пам'ятки XI-XVIII ст. про князів Бориса та Гліба» С. Богуславського (К., 1928), «Твори І. Некрашевича» Н. Кістяківської (К., 1929); надруковано працю Т. Сушицького «Західноруські літописи як пам'ятки літератури» (упорядкував та підготував до друку О. Назаревський); працю С. Гаєвського «Александрія в давній українській літературі» та ін.

Підготовлено до друку праці Д. Абрамовича «Кисво-Печерський Патерик» та І. Єреміна «Твори Кирила Туровського»; працю М. Гудзія «Історія сімох мудреців» в українській обробці та ін.

Плани роботи на 1931-1933 рр. (там само, № 12447, арк. 3) передбачали збільшення коштів, особливо на науково-організаційні, операційні витрати та на оплату відряджень членів Комісії з метою розшукування нових матеріалів-рукописів та стародруків стосовно письменства давньої України, вивчення та підготовки їх до друку. Причому Комісія передбачала оприлюднення не лише самих текстів української повісті, пам'яток легендарного характеру, сатирико-побутового письменства, описи деяких збірок, а й підготовку першої систематичної бібліографії давнього українського письменства тощо.

У «Звіті Комісії Українського письменства за 1930 рік» (там само, № 12429, арк. 1-10) відзначено, окрім основних завдань роботи Комісії, громадську та науково-популяризаційну її діяльність, зв'язок із виробництвом, йшлося також про досягнення й недоліки в роботі Комісії, зокрема, недостатній рівень «марксо-ленінської методології, яку повинні були опанувати її члени».

Цілком можливо, що саме такі зауваження й стали причиною ліквідації та політичного розгрому Комісії ВУАН, яка на початку 30-х років припинила свою діяльність, а праці її членів надовго залягли в спецхранах, або були знищені.

Проте нині традиції діяльності Комісії давнього українського письменства, біля джерел яких стояли В. Перетц, С. Маслов, О. Назаревський та інші відомі українські вчені — люди яскраві і цілеспрямовані, принципи і безкомпромісні — заслуговують на продовження, поглиблення й вивчення досвіду роботи.

*Ольга Бажан*

### З ІСТОРІЇ ЦДАГО УКРАЇНИ

(До 70-ліття заснування)

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України) створено у жовтні 1991 р. на базі колишнього Архіву ЦК Компартії України, який існував у різні роки і як самостійна установа, і як структурна частина науково-дослідних інститутів ЦК КПРС.

Створений 1929 р. як один із 30 філіалів Центрального партійного архіву Інституту ім. В. Леніна. Єдиний партійний архів (ЄПА) діяв у складі Інституту історії партії і Жовтневої революції в Україні при ЦК КП(б)У на правах його відділу. Відповідно до Положення про Інститут в архіві мали концентруватися і зберігатися документи ЦК Компартії України, Центральної Контрольної Комісії КП(б)У, ЦК ЛКСМУ, комфракцій республіканських радянських, профспілкових органів і громадських організацій, документи ліквідованих губернських і повітових партійних і комсомольських органів, спогади учасників революційного руху, фотоілюстровані матеріали історикопартійного характеру. Згідно з положенням про Інститут, завдання ЄПА КП(б)У полягали у збиранні і систематизації архівних матеріалів, їх всебічному використанні у науково-дослідній, публікаторській і довідковій роботі. Крім цього, на архів покладалось науково-методичне керівництво місцевими партійними секціями, що входили до складу історико-революційних відділів окружних державних архівів<sup>1</sup>.

Чільне місце у перших планах роботи установи посідали питання зосередження в її сховищах найважливіших комплексів історико-партійних документів. За вказівкою ЦК КП(б)У до партійного архіву Інституту з поточного архіву Центрального Комітету були передані документи його відділів по 1926 р. включно. Більше 2 тис. справ надійшло від ЦК ЛКСМУ. Значна кількість документів в обсязі 205 лінійних метрів<sup>2</sup> була отримана від партійних секцій окружних історичних архівів. Архів прийняв також документи партійних і комсомольських осередків великих підприємств м. Харкова.

Вже наприкінці 1932 р. в ЄПА КП(б)У налічувалось понад 100 тис. справ<sup>3</sup>. Вони умовно об'єднувалися у чотири секції: 1) документи ЦК і ЦКК КП(б)У; 2) документи місцевих партійних організацій; 3) документи ЦК ЛКСМУ; 4) копійні документи з історії партії, мемуари ветеранів революційного руху, ілюстративні матеріали (фотографії, схеми, діаграми, плакати). Проте профіль документальної бази ЄПА КП(б)У ще не був чітко визначений. Разом з документами республіканських партійних і комсомольських органів, які підлягали зберіганню, в його сховищах знаходилися також фонди місцевих органів та їх первинних організацій. Тому завдання уточнення фондового складу ставало одним з найактуальніших.

Документи, прийняті на зберігання, вимагали проведення їх науково-технічної обробки, оскільки на початку 1930-х рр. вони надходили до архіву у більшості своїй в неописаному стані. Через невелику кількість працівників партійного архіву (його штат складався з 8 чоловік)<sup>4</sup> і значний обсяг матеріалів, темпи роботи з упорядкування фондів, її якість не відповідали потребам використання документів. Особливо гостро це питання постало в зв'язку із підвищенням інтенсивності інформаційно-довідкової діяльності архіву в період підготовки до 15-ої річниці Жовтневої революції 1917 р. Внаслідок активізації науково-технічної обробки документів вдалося поліпшити стан документальної бази архіву. До середини 1930-х рр. практично всі справи були розібрані, описані і обліковані в книгах надходжень, картках фондів, описах. З метою вдосконалення обліку документів ЄПА КП(б)У розробив обов'язкову для всіх партійних архівів «Реєстраційну картку Єдиного

партійного архіву КП(б)У», в якій враховувався кожний фонд, його обсяг, повнота і наявність документів, їх хронологічні межі, форма описання, місце зберігання (назва партійного архіву) і подальші зміни фонду. Один екземпляр картки залишався у місцевому партархіві, а другий — надсилався в ЄПА КП(б)У для створення загальної республіканської картотеки обліку Єдиного партійного архіву КП(б)У.

У зв'язку з перенесенням столиці України із Харкова у Київ, до останнього був перевезений і партійний архів. Чимало зусиль і енергії у створення і впорядкування його документальної бази, підготовку до переїзду, у збереження матеріалів під час Великої Вітчизняної війни доклала завідувач ЄПА КП(б)У М. Мінаєва.

В зв'язку з переїздом 1937 р. проводилася ревізія фондів, яка сприяла приведенню у відповідність наявності архівних документів із показниками облікової документації.

В діяльності ЄПА КП(б)У все вагомішою ставала робота щодо виявлення, підбору і розроблення документів за основними темами науково-дослідної роботи Інституту історії партії при ЦК КП(б)У. Так, на базі документів партійного архіву було видруковано ряд збірників, що присвячувалися першій російській революції 1905-1907 рр., історії комсомолу та ін. Серед них:

«Коротка хронологія революції 1905 року на Україні». (Х., 1931); «До історії боротьби більшовицьких організацій України за партію в період між II і III з'їздами, 1903-1905 рр.» (Х., 1934); «Більшовицькі організації України під час революції 1905-1907 рр. Зб. матеріалів і документів». (К., 1940); «Зародження Харківського комсомолу: Зб. документів і матеріалів 1917-1918 років. Харків». (О., 1934); «Історія КП(б)У у матеріалах і документах» (Вип. 1. — 1933; Вип. 2. — 1934). Актуальною у роботі Інституту і архіву була публікація документів і матеріалів партійних з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. На початок 1931 р. до друку були підготовлені матеріали I, II, III з'їздів КП(б)У.

Зростала потреба в документній інформації для довідкової роботи, обсяг якої збільшувався з кожним роком. Особливо інтенсивно обслуговувалися партійні органи у 1935-1936 рр. у зв'язку із перевіркою і обміном партійних документів. Якщо 1933 р. до ЄПА КП(б)У надійшло 567 запитів, то 1935 р. їх було 3809, в 1938 — 5 тис. Своєчасному і якісному виконанню запитів сприяла персональна картотека, що на середину 30-х рр. налічувала понад 64 тис. карток<sup>5</sup>.

За постановою ЦК КП(б)У від 1 грудня 1939 р. партійний архів Інституту історії партії і Жовтневої революції в Україні було виокремлено у самостійну установу при ЦК КП(б)У — Центральний партійний архів ЦК КП(б)У (ЦПА ЦК КП(б)У). Керівництво ним покладалося на відділ пропаганди і агітації ЦК<sup>6</sup>. Подальші зміни у системі організації діяльності і підпорядкування партійних архівів закріплювались у прийнятій за рішенням ЦК ВКП (б) постанові ЦК КП(б)У від 3 лютого 1940 р. «Про місцеві партархіви та інститути істпарту<sup>7</sup>». Встановлювався чіткий порядок комплектування архівів і користування документами.

В ній передбачалося надходження архівних документів за розпорядженням відповідних партійних органів у терміни, що визначались обкомом і ЦК КП(б)У і обов'язково у впорядкованому стані. Допуск дослідників до роботи із документами мав здійснюватися з дозволу обкомів та ЦК КП(б)У і тільки у приміщенні архіву<sup>8</sup>. Закладені у постанові умови користування архівними документами значно обмежували доступ до них. За своїми функціями Центральний партійний архів, по суті, перетворювався на сховище партійних документів. Відповідно до згаданих рішень ЦПА ЦК КП(б)У зобов'язувався у найкоротший термін провести розроблення і описання архівних документів, забезпечити керівництво облпартархівами з питань упорядкування, систематизації партійних документів та архівної техніки. За станом на 1 січня 1941 р. в ЦПА зберігалось понад 200 тис. справ<sup>9</sup>. З метою концентрації документів, що відбивали діяльність більшовицьких організацій в Україні в Центральному партійному архіві, Оргбюро ЦК КП(б)У 2 квітня 1941 р. ухвалило постанову, згідно з якою архівні і музейні установи України мали в двохмісячний термін виявити, описати і передати до ЦПА всі документи, матеріали, фотографії, що стосувалися діяльності партійних організацій<sup>10</sup>. Але здійсненню відзначеної мети завадила війна.

Влітку 1941 р. частина фондів Центрального партійного архіву евакуйована у м. Челябінськ, проте вивезти всі документи вглиб країни не вдалося. Значна кількість їх спалена через нестачу для евакуації транспортних засобів. За підрахунками, здійсненими автором на основі описів знищених справ, які нині знаходяться в архіві, ЦПА втратив близько 144 тис. одиниць зберігання<sup>11</sup>. Під час війни внутрішньоархівна діяльність практично не проводилась. Головне завдання полягало у збереженні документів.

29 березня 1944 р. Оргбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову, в якій зазначалося: «Просити Наркомшляхів СРСР виділити 2 вагони на ст. Челябінськ для відправки партархіву ЦК КП(б)У до м. Києва. Розмістити партархів в будинку філіалу ІМЕЛ (Інститут Маркса-Енгельса-Леніна) (Левашовська вул., № 10<sup>12</sup>)». У квітні 1944 р. документи Центрального партійного архіву реєвакуйовані, а вже влітку архів відновив свою діяльність.

У червні 1945 р. Центральний партійний архів ЦК КП(б)У знову був підпорядкований Українському філіалу Інституту Маркса-Енгельса-Леніна при ЦК ВКП (б) на правах його сектору<sup>13</sup>. Реорганізація здійснювалась, як відмічалося у постанові Політбюро ЦК КП(б)У, з метою утворення архівної бази українського філіалу ІМЕЛ для наукового розроблення історії більшовицької організації України і докорінного поліпшення науково-методичного керівництва партархівами обкомів КП(б)У<sup>14</sup>. Штат архіву затверджено у кількості 12 чоловік. Заступником директора Інституту історії партії по партархіву (він же завідуючий партархівом) призначено А. Юрченка<sup>8</sup>.

У комплексі завдань, що постали перед колективом архівістів у повоєнний час, особливого значення набувала проблема створення повноцінної джерельної бази історичної науки.

По-перше, варто було виявити і взяти на облік документи, що відклалися в партійних і комсомольських органах під час війни, а також передвоєнні роки, багато з яких з різних причин не поступили на зберігання.

<sup>8</sup> \* А. Т. Юрченко — український історик, у 1925-1943 рр. — на науково-адміністративній роботі в Центральному архівному управлінні УРСР, у 1943-1945 рр. — директор ЦДАОР УРСР, у 1945-1948 рр. — заступник директора Інституту історії партії при ЦК КПУ по партархіву.

По-друге, варто було виявити і зібрати документи підпільних партійно-комсомольських органів і організацій, антифашистських груп, партизанських з'єднань і загонів.

По-третє, у зв'язку із втраченою оригіналів потрібно було заповнити прогалини в архівних фондах шляхом розшуку і копіювання найважливіших документів у центральних і обласних партійних та державних архівах.

Для вирішення накреслених завдань ЦК КП(б)У вжив ряд заходів щодо поповнення документальної бази партархіву. Протягом 1945-1950 рр. Центральним Комітетом було передано на зберігання понад 60 тис. справ<sup>15</sup>. Особливу цінність становили матеріали з'їздів, конференцій і пленумів ЦК за час з 1925 по 1941 рр., документи його відділів за період до — і повоєнних років.

ЦК КП(б)У вважав за необхідне зосередити фонди усіх губкомів партії, частина яких знаходилась там з довоєнного часу, в партархіві. Вони склали самостійний документальний масив у кількості 11 тис. справ за 1921-1925 рр. і згодом широко використовувались у складанні історії республіканської і місцевих партійних організацій<sup>16</sup>. Рішенням Центрального Комітету із партархівів обкомів КП(б)У до архіву Інституту історії партії передано також протоколи конференцій, пленумів і засідань бюро обласних, окружних, місцевих і районних комітетів партії. Упродовж 1947-1950 рр. надійшло більш 1000 справ із згаданими документами, що дозволило поповнити базу інформаційного сектору ЦК<sup>17</sup>.

У зв'язку із ліквідацією Комісії з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук УРСР 1949 р. Інституту історії партії доручається прийняти документи Українського штабу партизанського руху (УШПР), партизанських з'єднань і загонів. У числі справ, що надійшли на зберігання, велику групу склали листівки підпільних організацій, партизанських формувань, антифашистських груп. Таким чином в архіві створювалось унікальне зібрання документальних джерел з історії підпільного та партизанського руху Другої світової війни.

Значну увагу працівники архіву приділяли виявленню документів з історії Компартії України в Центральному партійному архіві ІМЕЛ при ЦК ВКП (б).

Внаслідок проведеної роботи, до середини 50-х рр. документальна база архіву зросла більш ніж у вісім разів і налічувала за 1917-1950 рр. 225 фондів, 138417 справ<sup>18</sup>.

На необхідності створення належних умов для тривалого зберігання документів, удосконалення реставраційних робіт, забезпечення архівів відповідними технічними засобами наголошувалось у доповіді заступника директора Інституту історії партії П. Павлюка<sup>9</sup> на республіканській нараді завідуючих партархівами у травні 1955 р.

Перші кроки з реставраційної обробки документів в архіві зроблено наприкінці 1950-х рр. Але для широкого розгортання цієї роботи необхідно було створення відповідного підрозділу, який відкрито 1963 р.<sup>19</sup> У першу чергу, реставрації були піддані фонди ЦК Компартії України (особливо 20-х — 30-х рр.), губкомів КП(б)У, Українського штабу партизанського руху, партизанських з'єднань і загонів, підпільних організацій періоду Великої Вітчизняної війни.

Для забезпечення надійної збереженості оригіналів документів значна увага в архіві приділялась питанням формування страхового фонду шляхом їх мікрофільмування і мікрофішування. 1957 р. створено лабораторію, яка, головним чином, виготовляла фотокопії на замовлення Інституту історії партії і обласних партархівів. 1963 р. вона розширюється і укомплектується відповідним обладнанням. За час існування нею виготовлено понад 1 млн. кадрів мікрофотокопій найцінніших документів з історії Компартії України<sup>20</sup>. З 1994 р., згідно з рекомендаціями Головархіву України, роботи з мікрофішування документів були припинені. Щодо мікрофільмування документів, то через неможливість забезпечити цей процес у повному обсязі, архів перейшов на виготовлення страхових копій шляхом ксерокопіювання.)

Напрями подальшого розвитку діяльності архіву визначались нормативно-методичними документами Центрального партійного архіву ІМЛ при ЦК КПРС. Серед них — Положення про Архівний фонд КПРС, Переліки документальних матеріалів партійних органів і первинних організацій, що підлягали зберігання в партійних архівах (1965 р., 1984 р.), які закладали і розвивали принципи наукового комплектування архівних фондів; Основні правила роботи партійних архівів обкомів, крайкомів партії та філіалів ІМЛ при ЦК КПРС (перше видання — 1970 р., друге — 1980), де узагальнено досвід практичної діяльності партійних архівів. Крім цього, працівники архіву керувалися інструктивними матеріалами ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС щодо складання науково-довідкового апарату до фондів архівів і класифікатора єдиного зведеного каталогу (1971 р.); організації роботи з відновлення згаючих текстів особливо цінних документів (1976 р.); збирання, зберігання і використання спогадів ветеранів партії і комсомолу, учасників революційного руху і громадянської війни (1978 р.) та іншими.

Теоретичні положення правил та інструкцій ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС широко використовувались працівниками архіву у науково-методичній роботі. Колектив партархіву на чолі з Ю. Бабко<sup>10</sup> практикував систематичне вивчення стану місцевих партархівів, аналізував їх плани і звіти, складав висновки і рекомендації за ними, надавав консультації з питань архівної справи.

Неодноразово на базі партархіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України проводились семінари і наради архівістів з актуальних питань архівного будівництва. Так, у вересні 1972 р. відбулася регіональна нарада реставраторів-палітурників партархівів (1981 р. проведені аналогічні збори); а у травні 1976 р. — семінар хранителів фондів партійних архівів Білоруської і Молдавської РСР, республік Прибалтики з проблем організації зберігання документів<sup>21</sup>.

<sup>9</sup> П.І. Павлюк — український історик-архівіст. У 1933-1939 рр. — на науково-адміністративній роботі в архівних установах УРСР, 1943-1954 рр. — заступник начальника Архівного управління МВС УРСР. 3 травня 1954 р. по листопад 1976 р. — заступник директора Інституту історії партії при ЦК КПУ по партархіву.

<sup>10</sup> Ю.В. Бабко — професор, доктор історичних наук, у 1955-1983 рр. — старший науковий співробітник, зав. сектором, заступник директора Інституту історії партії при ЦК КПУ з партархіву.

Створенню оптимальних умов для зберігання і користування документами сприяло введення в експлуатацію у грудні 1984 р. спеціалізованої будівлі архіву. На початку наступного року архівні документи перевезено у нові сховища, де вони розміщуються і сьогодні.

Ситуація в країні у другій половині 80-х рр., зумовлена проголошенням нового політичного курсу на перебудову, демократизацію і гласність у суспільстві, спричинила небувалий інтерес громадськості до вітчизняної історії та її джерел. Особливу увагу привертала документи вищого політичного керівництва країни (Комуністичної партії). Саме через них дослідники намагались знайти пояснення численним «білим плямам» у минулому. У свою чергу партійно-державна номенклатура також прагнула використовувати свій архівний фонд з метою пошуку переконливих, вагомих аргументів на користь обраної політики і трактуванню історичного процесу з позицій панівної ідеології про керівну роль партії у радянському суспільстві. У зв'язку з цим питання режиму доступу до партійних архівів постало як ніколи гостро. 1988 р. Інститут історії партії при ЦК Компартії України увійшов до ЦК КПУ з клопотанням дозволити видачу дослідникам протоколів засідань Політбюро, Оргбюро, Секретаріату і пленумів ЦК, протоколів з'їздів і конференцій КП України 1918-1982 рр., що зберігалися в архіві Інституту. Відповідно до діючих Правил роботи партійних архівів, надання згаданих документів у користування відвідувачам було заборонено. І хоча на той час Центральним партархівом ІМЛ при ЦК КПРС готувався проєкт нових Правил, в якому передбачалося розширення доступу до документів ЦК КПРС і місцевих партійних комітетів, Інститут історії партії при ЦК КПУ отримав негативну відповідь з таким мотивуванням: «до виходу нових нормативних документів дотримуватися існуючих правил роботи партійних архівів»<sup>22</sup>.

Назрілі питання вдосконалення роботи архівних установ Компартії України розглядалися на республіканській нараді завідуючих, яку Інститут історії партії провів за узгодженням із ЦК КПУ 1-2 червня 1989 р. На ній порушувалось широке коло проблем, які стосувались розширення джерельної бази наукових досліджень, підготовки нового видання «Компартія України: від витоків до сьогодення», визначення пріоритетів у діяльності архівів. Обговорювалися питання допуску до роботи з партійними документами не лише членів партії, а й безпартійних та зарубіжних дослідників. Наголошувалось на необхідності спрощення оформлення документів відвідувачів і недоцільності перевірки зроблених ними виписок під час роботи з документами<sup>23</sup>.

Цього ж року Центральний партійний архів Інституту історії партії при ЦК Компартії України реорганізовано в Архів ЦК Компартії України, який функціонував у складі Інституту політичних досліджень ЦК КПУ.

Статус державного і сучасну профілізацію архів отримав після передання архівів Компартії України до системи Головархіву відповідно до Указу Президії Верховної Ради України від 27 серпня 1991 р. і постанови Кабінету Міністрів України № 290 від 25 жовтня 1991 р. Розроблено і затверджено Статут Центрального державного архіву громадських об'єднань України і Положення про нього, які визначали основні завдання і функції установи.

Наказом Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України № 52 від 1 листопада 1991 р. «Про перетворення Колишнього Архіву ЦК Компартії України на Центральний державний архів громадських об'єднань України» затверджувалась структура архіву. Створювалися відділи: комплектування, зберігання і обліку документів; використання документів та інформації; лабораторія реставрації та мікрофотокопіювання. Директором архіву призначено Р. Пирога<sup>11</sup>.

У грудні 1992 р. в архіві розпочала працювати експертно-перевірна комісія (ЕПК). До речі, подібна комісія діяла і в партійному архіві. Її склад був затверджений ЦК КПУ 1987 р.

Головне завдання архіву у зазначений період полягало в інтегруванні установи до державної архівної системи. На єдиній галузевій стандарті переводились облікові документи. Через розсекречування архівних фондів і значне розширення доступу до них суттєво перебудовувались форми і методи діяльності читального залу. Якщо 1991 р. його відвідували 187 дослідників<sup>24</sup>, то у другій половині 1990 рр. їх кількість досягла майже 300 чоловік на рік<sup>25</sup>. Розпочалась робота щодо визначення установ — джерел комплектування ЦДАГО України.

Повстало завдання у найкоротші терміни провести науково-технічне оброблення понад 12 тис. одиниць зберігання, прийнятих в екстреному порядку з поточного архіву ЦК Компартії України 1991 р. Завдяки самовідданій праці фахівців В. Василенка, Г. Голубової, Г. Куїч, Н. Маковської, О. Ткача, Д. Щедріної ця робота була завершена практично повністю 1995 р.<sup>26</sup>

З 1994 р. набула систематичного характеру робота з потенційними фондоутворювачами — сучасними політичними партіями. Її наслідком стало проведення круглого столу з керівниками ділових служб партій, приймання на державне зберігання документів Народного Руху України, Української республіканської партії, Демократичної партії України.

Помітною подією останніх років є передання до архіву документів колишнього КДБ України. На виконання Указу Президії Верховної Ради України від 9 вересня 1991 р. «Про передачу архівних документів Комітету державної безпеки України до державних архівів республіки» архів отримав понад 34 тис. архівно-слідчих справ репресованих по м. Києву та Київської області. У зв'язку з цим перед працівниками архіву постали нові завдання. Потрібно було, передусім, впорядкувати ці фонди, привести їх у відповідність з нормативами державного зберігання і, головне, визначити порядок надання інформації. Великий суспільний і дослідницький інтерес до документів архівно-слідчих справ змусив архівістів здійснювати прийом документів і провадити комплекс робіт з їх науково-технічного оброблення паралельно з організацією користування. За недовгий час була створена алфавітна картотека, яка налічує 56 тис. персоналій репресованих, продовжується складання опису цього фонду, відпрацьовано механізм видавання справ через читальний зал жертвам репресій, їх рідним, дослідникам.

<sup>11</sup> Р.Я. Пиріг — професор, доктор історичних наук; у 1989-1991 рр. — заступник директора Інституту історії партії при ЦК КПУ по партархіву; з 1991 по 1997 рр. — директор ЦДАГО України; з 1998 р. — начальник ГАУ України.



Вирішення складних і різноманітних проблем стало можливим завдяки високому професійному потенціалу працівників архіву. За станом на 1 січня 1996 р. в ньому працювали доктор історичних наук (директор архіву, професор Р. Пиріг) і 5 кандидатів наук (заступник директора Н. Маковська, головний хранитель фондів Д. Щедрина, завідувач відділом використання документів та інформації А. Соловйова, наукові співробітники Т. Гриценко, В. Мазур). Питанням вдосконалення кваліфікації архівістів завжди приділялась особлива увага. Традиційним стало проведення в архіві науковометодичних семінарів за участю відомих вчених, де розглядаються проблематика досліджень з актуальних питань історії України, архівознавства, результати наукових розвідок, що базуються на документах архіву.

Документальна база ЦДАГО України за станом на 1 січня 1994 р. налічує 135 фондів, 246443 справ. Це — цінні, нерідко унікальні документи, більшість з яких знаходилась на таємному зберіганні і вперше відкриті для дослідників.

У фондах Центрального комітету Компартії відклались стенограми з'їздів та конференцій, документи вищого партійно-державного керівництва — Політбюро, Оргбюро, Секретаріату за період з 1918 по 1991 рр. Вони дають повне уявлення про внутрішню політику, що проводилась в Україні, про формування тоталітарної системи, процеси економічного, господарського та культурного життя республіки.

Документи періоду визвольних змагань 1918-1920 рр. висвітлюють діяльність багатьох українських політичних партій: соціалістів-революціонерів (боротьбістів), соціалістів-федералістів, Української комуністичної партії, Компартії Східної Галичини. Архів має досить повний фонд єврейських політичних партій (Бунд, Комфарбанд, Поалей-Ціон, Сіоністські організації, місцеві комітети цих партій, молодіжні організації) за 1902-1931 рр.

Особливий інтерес викликають документи анархістського руху на чолі з Нестором Махно (щоденник його дружини, звернення, накази, друковані видання).

Документи про українізацію, розвиток національної культури 1920 рр. розкривають погляди націонал-комуністів — М. Скрипника, А. Шумського, М. Хвильового, Г. Лапчинського, визначних вчених — М. Грушевського, С. Єфремова, А. Кримського.

Матеріали архіву дають можливість прослідкувати розробку і реалізацію в Україні репресивної політики сталінізму (проведення колективізації та розкуркулення, голодомор 1932-1933 рр., переслідування інтелігенції та ін.).

Архів має найповніший документальний комплекс партизанського руху на території України у роки Другої світової війни (матеріали Українського штабу партизанського руху, найбільших з'єднань С. Ковпака, О. Федорова, М. Наумова та ін., сотень партизанських загонів, у тому числі тих, що діяли в Польщі і Чехословаччині).

В архіві зберігаються матеріали «Музею визвольної боротьби Українського народу» (Празький архів), які відбивають діяльність української еміграції у міжвоєнний період. Це документи Української академічної громади, Центральної емігрантської спілки українських студентів, Українського історико-філологічного товариства, об'єднань колишніх військових УНР, Спілки українських пластунів, Спілки українських лікарів та інших організацій. Представлено особисте та громадське листування багатьох видатних українських діячів — В. Винниченка, Є. Петрушевича, С. Смаль-Стоцького, О. Кандиби, В. Петріва, А. Ливицького, Антоновичів (Дмитра, Катерини, Марка і Михайла), С. Петлюри та ін.

Великий масив документів повоєнного періоду містить цінну інформацію для вивчення новітньої історії України. Зокрема, вони відбивають такі її сторінки як голод 1946-1947 рр., діяльність ОУНУПА. Архівні документи цього періоду дозволяють простежити розвиток ідеологічних процесів у суспільстві, боротьби із різноманітними проявами інакомислення, розкрити позицію партійно-державного керівництва України, його стосунків із Союзним центром і т. д. У них зафіксовані передісторія, хроніка аварії, наслідки Чорнобильської катастрофи.

У документах ЦДАГО представлені такі персоналії як Г. П'ятаков, Е. Квірінг, Ф. Кон, С. Косіор, Л. Каганович, М. Хрущов, Л. Брежнєв, В. Щербицький та ін.

Для ефективного пошуку потрібної інформації архів має відповідний науково-довідковий апарат. Він включає в себе описи документів, покажчики, систематичний та хронологічний каталоги. До його складу входять 37 картотек, з них — 22 тематичні (до 100-річчя від дня народження О. Довженка; про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною; про україно-болгарські та україно-польські відносини 1947-1964 рр.; з проблем Другої світової війни та ін.) і 15 — персональних, абеткових (за особовим складом партизанських з'єднань і загонів; партійних, комсомольських і радянських працівників). В архіві створена автоматизована пошукова система за фондом архівно-слідчих справ колишніх репресованих громадян, поповнюється комп'ютерний банк даних з цієї теми.

Науково-довідковий апарат значно розширюють внутрішньоархівні довідкові видання: «Перелік питань, розглянутих на з'їздах і пленумах ЦК Компартії України (1918-1991 рр.)»; «ЦДАГО України і його науково-довідковий апарат»; «Друга світова війна в документах ЦДАГО України (1939-1945)». Готується видання пугівника-довідника за фондами архіву.

За повоєнні роки своєї діяльності архівом підготовлено спільно із академічними науково-дослідними інститутами, іншими державними архівами понад 30 фундаментальних збірників документів, серед яких: «З досвіду діяльності органів партійно-державного контролю України по залученню мас до управління державою (1923-1934 рр.)» — 1965 р.; «Советская Украина в годы Великой Отечественной войны» — 1985 р.; «Культурне будівництво в Українській РСР»; «М. О. Скрипник. Вибрані твори» — 1991 р.; «Національні відносини в Україні у ХХ ст.» — 1994 р.; «Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів». — 1990 р.; «Голод в Україні. 1946-1947 рр.» — 1996 р.; «Чорнобильська трагедія». — 1996 р.; «У лещатах тоталітаризму. Перше двадцятиріччя Інституту історії НАН України. 1936-1956.» — 1996 р. У виданні згаданих збірників документів активну участь брали досвідчені фахівці архіву з публікаторської роботи А. Соловйова і Т. Гриценко.

Документи архіву постійно репрезентуються на сторінках відомих історичних журналів, періодичної преси.

У жовтні 1997 р. на базі ЦДАГО України відбулася науково-практична конференція «Архівнослідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання». За її матеріалами був виданий однойменний збірник наукових праць.

Примірники видань архіву та інша довідкова-допоміжна література розміщуються у читальному залі архіву і надаються у користування дослідникам. В архіві створений і діє методичний кабінет, в якому зосереджені як галузеві посібники, так і розробки працівників архіву з питань архівознавства, археографії та інших спеціальних історичних дисциплін.

Вперше історія архіву була викладена у монографічній праці Д. Щедріної «Источники опыта борьбы и созидания», яка вийшла в світ у серпні 1987 р. і присвячувалась проблемам діяльності партійних архівів України. Згодом, історичні аспекти напрямів роботи архіву висвітлювались в окремих публікаціях його працівників: Р. Пирога, А. Соловйової, Н. Маковської, А. Кентя.

За 70-річну історію свого існування архів нагромадив великий і цінний досвід збирання і зберігання унікальних документальних пам'яток, які є невичерпними джерелами вивчення минулого і базою наукового прогнозування розвитку суспільства. Нинішня діяльність архіву, спрямована на інформаційне забезпечення сучасних громадських процесів, є складовою частиною розбудови демократичної правової держави.

### Примітки

- <sup>1</sup> Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України), ф. 1, оп. 7, спр. 125, арк. 116-117.
- <sup>2</sup> В Україні до середини 30-х рр. архіви обліковували документальні матеріали не за одиницями зберігання, а «лінійним» способом. Умовно визначалось, що на лінійному метрі стелажа розташовувалось 100 справ. Такий облік не отримав широкого розповсюдження, оскільки не надавав точних відомостей про кількість справ в архівах.
- <sup>3</sup> Щедрина Д. С. Источники опыта борьбы и созидания. — К., Политиздат Украины, 1987. — С. 44.
- <sup>4</sup> Там само. — С. 43.
- <sup>5</sup> Там само. — С. 49.
- <sup>6</sup> ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 513, арк. 35-36.
- <sup>7</sup> Істпарт — Комісія з історії Комуністичної партії України. Створена 13 лютого 1921 р. за постановою Політбюро ЦК КП (б) У. У квітні 1921 р. перейшов у відання ВУЦВК. Основне завдання — збирання історико-партійних документів і друкованих матеріалів, їх концентрація, облік і впорядкування. З січня 1922 р. підпорядковувався ЦК КП (б) У. Істпарт і його місцеві підрозділи існували до 1940 р.
- <sup>8</sup> ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 578, арк. 34-36.
- <sup>9</sup> Щедрина Д. С. Вказ. праця. — С. 64.
- <sup>10</sup> ЦДАГО України, ф. 1, оп. 9, спр. 191, арк. 129.
- <sup>11</sup> Там само, ф. 39, оп. 3, спр. 94-428, 430-449.
- <sup>12</sup> ЦДАГО України, ф. 1, оп. 9, спр. 196, арк. 71.
- <sup>13</sup> З 1953 р. — Інститут історії партії ЦК Компартії України — філіал інституту Маркса-Енгельса-Леніна при ЦК КПРС; з 1956 р. — інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.
- <sup>14</sup> ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 797, арк. 67.
- <sup>15</sup> Щедрина Д. С. — Вказ. праця. — С. 72.
- <sup>16</sup> 1980 р. відповідно до «Положення про Архівний фонд КПРС» фонди губкомів КП (б) У були повернені відповідним обласним партійним архівам.
- <sup>17</sup> Щедрина Д. С. — Вказ. праця. — С. 73.
- <sup>18</sup> Там само. — С. 74.
- <sup>19</sup> Соловйова А. А., Щедрина Д. С. Хроніка партійного архівного будівництва на Україні // УІЖ. — 1988. — № 6. — С. 30.
- <sup>20</sup> Там само.
- <sup>21</sup> Там само. — С. 31.
- <sup>22</sup> ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2447, арк. 76.
- <sup>23</sup> Пирог Р. Я., Щедрина Д. С. Архів ЦК Компартії України // Архіви України. — 1991. — № 3. — С. 50.
- <sup>24</sup> ЦДАГО України, ф. 264, оп. 1, спр. 5, арк. 4.
- <sup>25</sup> Там само, спр. 113, арк. 11.
- <sup>26</sup> Там само, спр. 5, арк. 2, спр. 125, арк. 116-117.

*Микола Жулинський, Сергій Гальченко*

## АРХІВОСХОВИЩЕ АВТОГРАФІВ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА

У березні 1930 р. Інститут Тараса Шевченка в Харкові організував до Шевченкових роковин у залі книгозбірні ім. В. Короленка велику виставку, присвячену геніальному поетові. Дві найбільші події в тодішній столиці України, приурочені до пам'ятної шевченківської дати, набули великого громадського розголосу: закладення пам'ятника поетові й шевченківська виставка.

Було здійснено широкі пошуки в Україні й Росії — Інститут звернувся майже до всіх музеїв і архівів республіки, установ, організацій, багатьох приватних осіб з проханням розшукувати й передавати у власність Інституту або на виставку (з умовою повернення) малюнки, фото малюнків, архівні документи, видання творів Шевченка різних років.

Надходження перевершили всі сподівання. Неможливо переоцінити ту роботу, яку провів учений секретар Інституту І. Айзеншток. З Москви й Ленінграда він привіз передані в дар Інституту Тараса Шевченка унікальні матеріали: малярські твори Шевченка, зокрема, його малюнки, автопортрети й портрети, автографи художніх творів, листів. Лише малярська спадщина Шевченка була репрезентована на виставці 80 малюнками і 46 шкiцями, серед них — 9 автопортретів, серія «Блудний син», 12 акварелей періоду заслання 1849-1857 рр., портрети Айри Олдріджа, М. Щепкіна та інші твори.

На 1930 р. Інститут мав 18 автографів Шевченкових творів, 58 листів поета і 5 листів до нього; разом же автографів і різних документів було 138.

Фактично Інститут Тараса Шевченка постав 1926 р.: 5 січня на засіданні Укрголовнауки під головуванням М. Яворського і з участю заступника наркома освіти Я. Ряппо, академіка Д. Багалія, професора О. Палладіна та інших було ухвалено рішення підтримати клопотання організаційного бюро перед Народним Комісаріатом освіти щодо надання приміщення новоутвореному Інституту й затвердження тимчасового штатного розпису.

Відбулося ще кілька засідань і, нарешті, в листопаді 1926 р. директором Інституту було призначено члена президії ВУАН Д. Багалія, вченим секретарем — І. Айзенштока, науковими співробітниками: в Харкові — М. Плевака, в Київському філіалі — О. Дорошкевича, аспірантами — А. Шамрая та М. Новицького. Згідно з положенням про Інститут Тараса Шевченка, переданим на затвердження Укрголовнауці 6 листопада 1926 р., науково-дослідну роботу мали здійснювати такі структурні підрозділи (кабінети): 1. Кабінет дошевченкової літератури; 2. Кабінет для вивчення життя Шевченка; 3. Кабінет для дослідження творчості Шевченка; 4. Кабінет бібліографії Шевченка та нової української літератури; 5. Кабінет післяшевченкової літератури; 6. Кабінет Жовтневої літератури. У Харкові мали працювати чотири кабінети, у Київському філіалі — два.

Не було приміщення, працівники не одержували зарплати, але формувалася наукова бібліотека, започатковувалися літературно-меморіальні колекції, збиралися автографи Т. Шевченка, П. Куліша, Ганни Барвінок, І. Нечуя-Левицького, йшла активна підготовка до видання творів Шевченка й Куліша. В оголошенні «Від Інституту ім. Шевченка», яке читаємо в «Літературному архіві», говориться: «Науково-дослідний Інститут Тараса Шевченка ставить своїм головним завданням вивчення й дослідження Історико-літературних процесів на Україні до Жовтня і сучасної радянської літератури. При Інституті вже організовано рукописний відділ, що налічує чимало цікавих рукописів, що стосуються літератури XIX і XX ст., досить згадати цінну збірку автографів Шевченка (понад 70 назв), великий архів Панаса Мирного і збірки матеріалів таких сучасних поетів, як В. Еллан (Блакитний), В. Сосюра й ін. Всього зараз рукописний відділ має понад 2000 назв, але для тих величезних завдань, що стоять перед однією з центральних літературознавчих установ, — це фонди ще дуже невеликі і потребують постійного поповнення»<sup>1</sup>.

Завідувач рукописним відділом А. Шамрай просив надсилати до Інституту Тараса Шевченка за адресою: Харків, вул. Лібкнехта (кол. Сумська), № 33 літературні матеріали (рукописи, критичні дослідження, листування, фотографії і т. д.), особливо ті, що стосувалися відомих українських письменників, або, принаймні, повідомляти про їх існування рукописний відділ. Відбувається цілеспрямоване, систематичне накопичення відповідної бази — рукописних і книжкових фондів як необхідної передумови розгортання широкої програми наукових досліджень і видання творів української літератури.

Отже, Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України народжувався з потреби творити національну науку про літературу, з необхідності зібрати й опрацювати розпорошену і несистематизовану рукописну спадщину української літератури від давнини до сучасності.

Зосередити в Інституті рукописи, літературні тексти, описати, класифікувати й на їх основі видавати зібрання творів письменників, здійснювати літературознавчі дослідження — з цих завдань виходили ті, хто стояв біля витоків нашої науково-дослідної установи, яка мала назву Інститут Тараса Шевченка. Цим розпочиналася нова врожайна хвиля українського літературного відродження на ниві літературознавства — її підняли С. Єфремов, А. Кримський, В. Перетц, Д. Багалій, І. Айзеншток, О. Дорошкевич, С. Маслов, М. Гудзій, П. Полов та ін.

До літературних текстів, до слова, написаного талановитими попередниками, збереженого й уже, здавалося, добре знаного, звертаються погляди українських учених, їх вабить давня українська писемність, літературна спадщина Г. Сковороди, І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Гоголя, П. Куліша, Марка Вовчка. Йшла посилена підготовка видань творів української літературної класики, звідусіль збиралися рукописи творів, меморіальні речі письменників, епістолярій, прижиттєві видання. Формується відділ рукописів Інституту Тараса Шевченка в Харкові, своєрідною перлиною в якому стають рукописи Шевченка.

Збирання архівних документів літературного профілю було визначено головною метою Інституту Тараса Шевченка: ця діяльність лишилася пріоритетною і для Інституту літератури. Відтак визначилося й завдання меморіального, або архівного відділу, який розпочав із 1926 р. інтенсивну концентрацію рукописної й малярської спадщини Шевченка, а згодом і інших письменників XIX та XX ст.

При Інституті ім. Тараса Шевченка за активної участі письменників України в 1930-1932 рр., на основі зібраних матеріалів організовано Всеукраїнський літературний музей. У 1933-1934 рр. після реорганізації Інституту рукописні фонди радянської літератури були вилучені з його сховищ і передані до різних установ, зокрема, до Харківської наукової бібліотеки ім. В. Короленка. Відділ втратив уже заінвентаризовані особисті архіви В. Блакитного, А. Заливчого, В. Сосюри, В. Чумака, І. Кириленка, П. Тичини, І. Кулика, М. Хвильового, Г. Михайличенка, О. Слісаренка, Л. Чорнова, архіви журналів «Забой», і «Червоний шлях», особові справи членів літературної організації «Плуг» (624 од. зб.) й архіви самого «Плугу» (316 од. зб.) та інших редакцій та літературних груп. Були передані також ще не заінвентаризовані матеріали. Так, 16 грудня 1934 р. за розпорядженням Спілки письменників України віддали «до Будинку літератури літературний архів, а саме: 55 (п'ятдесят п'ять) зв'язок: 1) п'єси, 2) архів «Плугу», 3) рукописи окремих письменників дожовтневої літератури, 4) архів ДВОУ (частина архіву — післяжовтневої літератури)»<sup>2</sup>.

У своїх поясненнях до акту від 31 липня 1937 р. про передану названих фондів тодішній працівник відділу Г. Сінько, звинувачуваний у «ворожій діяльності», свідчив: «Велику кількість матеріалів було передано бібліотеці ім. В. Короленка в м. Харкові та Спілці радянських письменників України (кілька тонн), про що свідчать акти про прийом та передачу рукописних матеріалів»<sup>3</sup>. Акти збереглися, але самих матеріалів у жодній зазначеній установі досі не виявлено.

У відділі рукописних фондів і текстології нинішнього Інституту літератури зосереджено спадщину переважно класиків української літератури, а також матеріали, що висвітлюють літературний процес в Україні і минулих часів, і нашого сьогодення. Нині тут налічується понад 200 фондів як особистих, так і організацій та установ літературно-мистецького профілю. Це — рукописи художніх творів, щоденники, листи, іконографічні матеріали та інші документи (понад 100 тис. од. зб.). Фонди опрацьовуються, каталогізуються і надаються для роботи всім зацікавленим особам, установам та організаціям.

Накопичені багатющі матеріали стали науковою базою для створення академічних видань творів Т. Шевченка (у 10-ти, 6-ти й 12-ти томах), двотомних академічних видань творів Г. Сковороди та І. Котляревського, а також науково-критичних видань: зібрання творів І. Франка (у 50-ти томах), творів Лесі

Українки (у 12-ти томах), творів Панаса Мирного (у 7-ми томах: два томи містять неопубліковану спадщину письменника), видання творів і праць А. Кримського (у 5-ти томах), І. Нечуя-Левицького (в 10-ти томах). М. Коцюбинського (в 6-ти й 7-ми томах). П. Грабовського (в 3-х томах). С. Руданського (у 3-х томах). М. Рильського (у 20-ти томах). П. Тичини (у 12-ти томах) та ін. Видано 6 випусків збірника «Питання текстології», які засвідчують здобутки цієї важливої галузі українського літературознавства. Активно користувалися джерельною базою відділу й учені, які писали «Історію української літератури» (у 8-ми томах), «Історію українського мистецтва» (у 6-ти томах), «Шевченківський словник» (у 2-х томах) та інші праці. До матеріалів відділу часто звертаються й зарубіжні дослідники.

Надбання відділу зафіксовано в «Описі рукописів Т.Г. Шевченка» (К., 1961), у тритомнику «Личные архивные фонды в государственных хранилищах СССР» (М., 1962-1980), у численних наукових виданнях.

На сьогодні інститутський відділ рукописів є одним із найбільших і найбагатших літературних архівів України, оскільки сконцентрував у своїх сховищах автографи творів і листи українських письменників від XVII до XX ст. Крім того, тут зберігаються матеріали видатних діячів культури (композиторів, художників, акторів) та вчених, робота яких була пов'язана з літературним процесом.

Фонд давніх рукописів складають переважно оригінали та списки рукописів XVII, XVIII й початку XIX ст., стародруки й фотокопії рідкісних видань, що надійшли здебільшого в 30-х рр. Із різних архівів Харкова. Є тут збірники з творами літературного, історіографічного, теологічного та літургійного характеру, кілька рукописів із нотними зразками: значна частина збірок містить матеріали різного змісту. Найстаріший рукопис — Синодик — належить до XVII ст. Особливу цінність становлять автографи І. Величковського кінця XVII ст., списки творів З. Копистенського та І. Вишенського, список XVII ст. повісті «Александрія» та збірники XVIII ст. Велика кількість давніх рукописів та їхніх списків зберігається у фондах О. Бодяньського та І. Франка. Бодяньський приділяв багато уваги збиранню, вивченню і введенню в науковий обіг давніх пам'яток писемності. У його колекції є список XVIII ст. збірки творів С. Яворського, список XVIII ст. «Повести об Азовском сидении», «Повести о Мамаевом нашествии», «О начало древнего славянского народа» та багато інших.

У великій колекції давніх рукописів І. Франка поряд зі описками давніх пам'яток зберігаються оригінали XVII ст. Це — рукописна збірка С. Комаревського 1687 р., частина збірки XVIII ст. С. Теслевцьового, збірка житій і повістей XVIII ст., збірники пісень та віршів, численні записи легенд, повістей, житій, проповідей, притч.

Досить широко представлена творчість Г. Сковороди. Його фонд утворився з рукописів, які надійшли з Центральної наукової книгозбірні Харкова 1930 та 1938 рр., та з Державної бібліотеки СРСР ім. В. Леніна 1955 р.; переважно це автографи та списки окремих творів і листів.

Фонди І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, Г. Квітки-Основ'яненка, містять оригінали листів, текстів славнозвісних класичних творів, зокрема, автографи поеми «Енеїда» та п'єс «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник», повістей «Божі діти», «Щира любов», п'єси «Сватання на Гончарівці». Є Гребінка представлений автографами байок і листуванням.

Найбільшою цінністю відділу рукописів і взагалі загальнонаціональною цінністю українського народу є фонд Шевченка, в основі якого — колекція автографів, зібрана свого часу Інститутом Тараса Шевченка у Харкові й доповнена надходженнями зі сховищ колишнього Радянського Союзу та від приватних осіб. У цьому фонді зберігаються автографи збірок «Мала книжка» («захалавна»), «Більша книжка», «Три літа», прозових творів, альбому з малюнками та фольклорними записами. Фонд містить також численні списки творів поета, прижиттєві видання із авторськими правками, друковані матеріали про нього.

В архіві Марка Вовчка — рукописи її творів, нотатники, фольклорні записи та велике за обсягом листування. У 1980-х– на початку 1990-х рр. цей фонд значно поповнився надходженнями з приватних архівів родини проф. О. Дорошкевича та правнука письменниці Б. Лобача-Жученка.

У відповідних персональних фондах зібрано також рукописи творів С. Руданського, А. Свидницького, Л. Глібова. Зокрема, тут є автографи знаменитих «Співомовок» С. Руданського, частина його перекладу «Іліади» та ін.

Невеликий за обсягом, але вельми цінний архів І. Нечуя-Левицького сформувався 1945 р. з надходжень від Приватних осіб та з фондів Київського музею західного мистецтва: чорнові варіанти повістей «Причепи» і «Світ зав'язала», друга частина роману «Чорні хмари», матеріали, що відклалися у фондах І. Франка, Василя Лукича, Ганни Барвінок, О. Маковея, І. Белея та інших діячів літератури і мистецтва. В останні роки фонд збагатився оригіналами кількох листів Нечуя-Левицького, які передав бібліограф Ф. Сарана.

Винятковою повнотою характеризується архів Панаса Мирного (близько 1500 од. зб.). Склався він, головним чином, із матеріалів, що надійшли 1929 р. з тодішнього Полтавського державного музею, Миргородського краєзнавчого музею, 1953 р. — з Полтавського, літературно-меморіального музею Панаса Мирного та Чернігівського літературно-меморіального музею М. Коцюбинського, 1954 р. — з Архіву АН СРСР у Ленінграді та від приватних осіб. Це — численні чистові й чорнові автографи художніх творів із редакціями й варіантами, переклади, статті, листування, біографічні документи.

Широко представлена рукописна спадщина М. Старицького. До цього фонду матеріали надійшли ще 1938 р., переважно від родичів письменника.

Понад тисячу одиниць зберігання нараховує фонд Я. Головацького, переданий 1955 р. з Державної публічної бібліотеки ім. М. Салтикова-Щедріна: рукописи наукових праць, статей, досліджень, біографічні матеріали та листування.

За обсягом матеріалів фонд П. Грабовського невеликий (понад 100 од. зб., серед них оригінал збірки «Кобза»), але численні автографи (творів і листів) зберігаються також у фондах Івана Франка та Василя Лукича, яким поет надсилав із заслання свої твори для друку. Значна кількість рукописів П. Грабовського надійшла до фонду 1941 р. від його дружини А. Павелко-Грабовської.

Одним із найбільших за кількістю архівних матеріалів є фонд І. Франка (понад 5 тисяч од. зб.). Велику кількість матеріалів (переважно статті Франка) передав 1940 р. І. Лизанівський. У 1940-х рр. автографи Франка

надійшли від В. Щурата й Д. Лукіяновича, 1950 р. — від М. Возняка та з фондів Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, 1955 р. — від Інституту археології АН УРСР, а також від приватних осіб, зокрема, від А. Гугоровича.

Фонд Франка складають не тільки автографи його художніх творів, статей і наукових розвідок, листів: тут міститься велика колекція давніх рукописів, історичних та етнографічних документів, фольклорних записів, а також рукописи багатьох інших письменників і діячів культури, над якими працював Франко як редактор.

Особиста бібліотека Франка налічує 5784 унікальні книжки, зібрані й систематизовані самим письменником: це — художня й наукова література українською, російською, німецькою, англійською, французькою, польською, чеською та іншими мовами, книжки з фольклористики, мовознавства, мистецтвознавства. Історії, філософії, економіки, естетики та інших галузей науки. Є тут комплекти періодичних видань другої половини XIX ст. і початку XX ст., що стали бібліографічною рідкістю. На багатьох книжках є дарчі написи Франкові, його маргіналії: на берегах трапляються написані рукою І. Франка його власні твори та переклади. Згідно із заповітом письменника бібліотека повинна зберігатися разом із його архівом. Нині підготовлено до друку зведений каталог бібліотеки Франка — 12607 карток (упор. З. Крапивка).

Є автографи таких творів, як «Земля» та «У неділю рано зілля копала» О. Кобилянської, «Палій» і «Гріх» В. Стефаніка, «Забобон» Л. Мартовича та багато інших.

Велику наукову цінність становить фонд Лесі Українки (понад 1500 од. зб.), де зосереджено майже всю її рукописну спадщину: оригінали окремих поезій, драм, статей, книжки з особистої бібліотеки, численний іконографічний матеріал. Дослідники можуть звертатися і до фондів Олени Пчілки (понад 2 тис. од. зб.). О. Косач-Кривинюк, а також до архівів М. Драгоманова, Грицька Григоренка (О. Судовшикової).

У фонді М. Коцюбинського зібрана частина листування, автографи прозових творів «Intermezzo», «У грішний світ», «В пугах шайтана». Завдяки матеріалам, накопиченим у фондах А. Тесленка, Н. Кобринської, В. Самійленка, О. Олесь, Христини і Христі Алчевських, Л. Яновської та багатьох інших письменників, простежується розвиток українського літературного процесу початку XX ст.

У наших фондах представлено частину архіву М. Гоголя, а також автографи Г. Державіна, І. Тургенєва, П. В'яземського, А. Фета, Я. Полонського, О. Блока, В. Короленка та інших письменників, які писали російською мовою. В окремому фонді — коректурні аркуші творів О. Бальзака, автографи і малюнки Й. Крашевського, листи А. Барбюса, Р. Роллана та ін.

В останні десятиліття започатковано архівні фонди С. Васильченка, І. Кочерги, Ю. Яновського, М. Рильського, С. Тудора, Я. Галана, В. Поліщука, М. Семенка, П. Тичини, В. Сосюри, М. Бажана, О. Гончара, М. Шпака, К. Герасименка, Я. Качури, О. Гаврилюка, М. Івченка, Миколи і Марка Вороних, Л. Первомайського, П. Козланюка, В. Симоненка, В. Стуса та багатьох ін.

На початку 1990-х рр. із архівів колишнього КДБ передано архівні матеріали В. Винниченка, М. Грушевського, М. Годованця, а також Д. Шумука. Із-за кордону надійшли поповнення до архівів Марка Вовчка, Олени Пчілки й Лесі Українки. Перевезено в Україну матеріали М. Драй-Хмари, О. Ольжича, І. Багряного, В. Барки, У. Самчука, Д. Чуба (Нитченка), П. Одарченка, І. Косач-Борисової та інших діячів літератури і науки; надійшов весь празький архів О. Олесь.

Як окремий фонд зберігається книжкова колекція «Шевченкіана» видатного українського бібліографа і критика Ю. Меженка. В ній — майже всі прижиттєві й посмертні видання творів Шевченка, переклади його творів мовами народів світу, велика добірка критичної літератури про письменника, матеріали про увічнення пам'яті поета.

Наші фонди містять ті частини бібліотек О. Білецького, М. Сиваченка, Л. Махновця, В. Кречотня, що стосуються текстології, джерелознавства, архівознавства та археографії.

Над поповненням фондів відділу рукописів активно працювали: у 1930-х рр. — Г. Сінько, Д. Косарик (Коваленко), у 1940-1950-х — М. Грудницька, М. Дяченко; у 1960-1970-х — С. Зубков, А. Полотай, К. Секарева, а в 1980-1990-х рр. — М. Жулинський, С. Гальченко, Т. Третяченко, А. Шацька, Г. Бурлака та ін.

Першим завідувачем відділу рукописів був А. Шамрай, згодом цю посаду обіймали Г. Сінько (1934-1936 рр.), М. Грудницька (1944-1956 рр.), О. Кисельов (1957-1958 рр.), С. Зубков (1959-1973 рр.), В. Микитась (1974-1979 рр.), М. Жулинський (1979-1993 рр.); з 1993 р. — С. Гальченко.

Велику роботу по науковому опрацюванню архівів і введенню їх у науковий обіг провадили Г. Сінько, М. Деркач (упорядкувала в післявоєнний час архіви І. Франка і Лесі Українки), І. Лучник, А. Ряппо, Й. Куриленко, Е. Бонташ, Н. Розова, М. Дяченко, А. Полотай, К. Секарева, С. Зубков, Т. Третяченко. Нині упорядкуванням фондів займаються кандидати філологічних наук Г. Бурлака (вчений хранитель фондів), Л. Чернишенко, Д. Стус, М. Коцюбинська, Л. Мірошніченко, А. Шацька; старші лаборанти З. Крапивка, Л. Гурєва, Н. Лисенко, М. Терещенко, А. Ріненко. У відділі діє комп'ютерний центр (зав. О. Дворко).

Джерельну базу фондів відділу рукописів чи не найактивніше використовував видатний український вчений, основоположник школи українських текстологів чл.-кор. НАНУ М. Сиваченко (досить згадати хоча б його ґрунтовні дослідження прози Панаса Мирного, А. Свидницького, гуморесок С. Руданського, поезії П. Грабовського). Вагомим внеском у розвиток текстології стала праця Н. Вишневської «Лірика Лесі Українки. Текстологічне дослідження» (1976 р.). У 1980-х рр. з'явилися праці молодшого покоління текстологів: «Художня проза Лесі Українки. Творча Історія» (1983 р.) Т. Третяченко, «Літературна спадщина Маркіяна Шашкевича. Проблеми текстології» (1988 р.) Г. Бурлаки, «Над текстами Івана Сенченка» (1989 р.) М. Гнатюк, «Текстологія поетичних творів П.Г. Тичини» (1990 р.) С. Гальченка.

Під час підготовки зібрання творів І. Франка в 50-ти томах із найкомпетентніших фахівців відділу була створена текстологічна комісія (М. Бернштейн — голова, О. Білявська, Н. Вишневська, М. Гончарук, Ф. Погребенник, А. Полотай, К. Секарева, Т. Третяченко), яка здійснювала науковий контроль за якістю підготовки усіх текстів.

На початку 90-х років відновила свою наукову діяльність в Інституті літератури — і саме у відділі рукописів — видатний літературознавець М. Коцюбинська, яка очолила роботу по збиранню, упорядкуванню і виданню спадщини В. Стуса (у 1994-1999 рр. вийшли друком шість томів у дев'яти книгах).

Комплекс архівних матеріалів, зібраних у відділі рукописів, — це документальні джерела до вивчення не лише історії української літератури, її взаємозв'язків з іншими слов'янськими літературами, а й вітчизняної філологічної науки і культури взагалі. Виняткову цінність становлять архіви письменників-класиків, але важливе наукове значення мають і документальні зібрання інших діячів літератури, мистецтва, науки, які працювали переважно на терені України.

Як відзначалося, Інститут Тараса Шевченка первісне мав на меті збирання саме його спадщини. Проте вже у перші роки діяльності в його фондах почали концентруватися архіви українських літераторів, а згодом і численні матеріали не лише прозаїків, поетів; драматургів, а й істориків літератури, мистецтвознавців, етнографів, мовознавців, педагогів, перекладачів, видавців. Ці джерела мають істотне значення для дослідження історії української культури.

### **Примітки**

<sup>1</sup> Літ. архів. — 1930. — Кн. III-IV. — С. 379.

<sup>2</sup> Див.: Акти і листування відділу рукописів Інституту української літератури ім. Т. Шевченка Академії наук УРСР. — Кн. 1. — С. 14.

<sup>3</sup> Там само. С. 62.

*Олександр Пишніков*

## **ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (ДА СБУ)**

Державний архів СБ України створений постановою № 206 Кабінету Міністрів України від 1 квітня 1994 р. на базі архівних фондів, що виникли у процесі службової діяльності органів державної безпеки УРСР та сучасних органів безпеки України.

ДА СБУ складається з відділів: комплектування та забезпечення архівних фондів; науково-дослідної роботи, інформації та практичного використання архівних документів, а також архівів тимчасового зберігання регіональних Управлінь СБУ.

Архів розміщений у спеціалізованому приміщенні, яке відповідає сучасним нормам зберігання документів. Загальна площа архівосховищ 1521 кв. м., загальна довжина стелажів — 7690 м.

У ДА СБУ, з урахуванням архівних фондів регіональних Управлінь, зберігається понад 930 тис. одиниць документів, з яких переважна більшість стосуються оперативно-розшукової діяльності органів безпеки і мають особливі умови використання у відповідності із Законом України «Про державну таємницю».

У 53 фондах архіву, сформованих за функціональною або персональною ознаками, знаходяться документи, що виникли в процесі оперативно-службової діяльності Центрального апарату ВУНК-ДПУ-НКВС-НКДБ-МДБ-МВС-КДБ та СБ України, з 1918 р.

Найбільшу науково-історичну і суспільно-політичну цінність становлять такі масиви документів ДА СБУ:

- про національну державність, політичні партії, повстанський рух в Україні часів національно-визвольних змагань революції 1917-1921 рр.;

- припинені кримінальні справи на безпідставно репресованих та реабілітованих визначних діячів української державності, науки і культури. Серед них, зокрема, документи про життя і творчість М. Грушевського, багатотомні справи процесів над так званими «Спільною визволення України», «Українським національним центром», справа «Весна» на репресованих представників дореволюційного офіцерства і генералітету тощо;

- документи про участь органів держбезпеки у Великій Вітчизняній війні (зафронтових оперативних груп, партизанських загонів тощо). Зберігаються кримінальні справи на осіб, які були викриті органами держбезпеки і притягнуті до відповідальності за військові злочини та шпигунство;

- оригінальні документи антирадянського патріотичного руху опору ОУН-УПА у 1940-х–1950-х рр.;

- документи, які відображають церковні рухи в Україні.

Існує колекція друкованих видань.

Науково-довідковий апарат архіву знаходиться у стадії формування. На сьогодні він складається з пофондових описів, історичних довідок до кожного фонду, картотек систематичного каталогу за предметно-тематичним класифікатором до документів ВУЧК-КДБ, і, окремо, — до документів СНБУ-СБУ, алфавітної особової картотеки фонду припинених кримінальних справ, алфавітної картотеки фонду особових справ працівників органів безпеки.

ДА СБУ виступає науково-методичним центром щодо комплектування, зберігання і практичного використання документів відомчого профілю.

Працівники архіву виконують великий обсяг запитів, які надходять від органів державної влади і управління, народних депутатів України, наукових установ і закладів освіти, громадян України та зарубіжних держав.

Документи архіву широко використовуються в музейній роботі, для підготовки до відзначення роковин визначних діячів вітчизняної історії.

Археографічна робота ДА СБУ здійснюється, насамперед, на основі науково-дослідних програм «Науково-практичне використання документальної спадщини спеціальних служб України» та «Історія Української держави у світлі документів її спеціальних служб».

Здійнюється робота з підготовки багатотомного україно-польського документального видання «Україна та Польща у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Маловідомі документи з архівів спеціальних служб».

Побачив світ перший том цього видання — «Польське підпілля 1939-1941. Львів-Коломия-Золочів». (Варшава-Київ, 1998).

Видані документальні збірники «Остання адреса» (К., 1998-1999, в 3 т.), «З історії спеціальних служб України (1918-1920)» (К., 1999). Документи ДА СБУ використано при підготовці численних збірників документів і матеріалів, зокрема: «З порога смерті. Письменники України — жертви сталінських репресій» (К., 1991), «Колективізація і голод в Україні. 1929-1933» (К., 1993), «Голод в Україні 1946-1947» (К., 1996). Працівники архіву ведуть довгострокову роботу по забезпеченню документальної бази серії науково-популярних книг «Реабілітовані історією».

Користувачами архіву (біля 100 на рік) на підставі документів та за допомогою працівників ДА СБУ підготовлено десятки монографічних та дисертаційних досліджень, статей, публіцистичних виступів.

ДА СБУ спільно з Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України, Інститутом історії України НАНУ та Всеукраїнською спілкою краєзнавців є засновником і бере безпосередню участь у виданні науково-документального журналу «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ» (зареєстрований ВАК при Кабміні України як фахове видання з спеціальності «Історія»). Виходить з 1994 р. Працівники архіву активно виступають як автори на шпальтах наукових й періодичних видань, розробляючи проблематику минулого спецслужб в Україні.

Провідними науково-публікаторськими партнерами архіву є Інститут історії України, Інститут етнологічних досліджень та політології, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Національна Академія СБУ.

Основними завданнями архіву є:

- забезпечення збереженості і обліку документів, переданих на постійне зберігання;
- планомірне і своєчасне комплектування профільними документами, надання методичної допомоги архівам тимчасового зберігання документів регіональних органів СБУ;
- науково-довідкова розробка фондів, створення науково-довідкового апарату;
- проведення науково-дослідної та археографічної роботи.

*Надія Платонова*

## **ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ГАЛУЗЕВОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Історія Центрального архіву Головного управління внутрішніх військ МВС України (ЦА ГУВВ МВС України) безпосередньо пов'язана з історією органів внутрішніх справ. У квітні 1919 р. було підписано декрет «Про робітничо-селянську міліцію», на підставі якого були створені органи внутрішніх справ. 1920 р. створюються наркомати в кількості 13, одним із яких був Народний комісаріат внутрішніх справ. До його складу входили Управління міліції, яке стало центральним органом робітничо-селянської міліції. 1930 р. після ліквідації НКВС союзних республік міліцію виділено у самостійне відомство. При РНК республік створюються Головні управління міліції і кримінального розшуку, які підпорядковуються Об'єднаному державному політичному управлінню (ОДПУ). В ОДПУ були створені особливі інспекції міліції та кримінального розшуку. 1934 р. відновлено НКВС республік, яким підпорядковано Головне управління робітничо-селянської міліції. В лютому 1941 р. НКВС розділяється на Народний комісаріат внутрішніх справ і Народний комісаріат державної безпеки. На початку Великої Вітчизняної війни — 20 липня 1941 р. знову об'єднують функції цих двох відомств — Народного комісаріату внутрішніх справ і Народного комісаріату державної безпеки. 1954 р. зазначені відомства остаточно роз'єднуються з розділом архівних документів за напрямками діяльності.

В архіві МВС залишилися слідчі справи на осіб, які притяглися до відповідальності за спекуляцію, крадіжки, шахрайство та інші кримінальні злочини; облікові справи на осіб, які виселялись на спецпоселення за рішенням позасудових органів та особливої наради; облікові справи на куркулів, які виселялись за рішенням Особливої наради при Колегії ОДПУ; документи з особового складу міліції.

Документи ОДПУ-НКВС-МВС УРСР до 1954 р. зберігались в архіві НКВС УРСР і в установленому порядку передавалися на зберігання до ЦДАЖР УРСР і державних архівів областей.

Нині у ЦДАВО України збереглися архівні документи Управління міліції за 1919-1930 рр. Серед них: документи про боротьбу з бандитизмом; накази Управління міліції (1923-1927 рр.), про паспортизацію населення в 30-ті рр, чистку держапарату, статистичні відомості про боротьбу із злочинністю тощо. Документи органів внутрішніх справ України за 1929-1940 рр. не збереглися ні в архівах системи МВС України, ні в державних архівах. За свідченням зазначені документи не встигли евакуювати в роки Великої Вітчизняної війни.

Постановою Ради Міністрів СРСР від 27 грудня 1984 р. № 1271 «Про надання Міністерству внутрішніх справ СРСР права державного зберігання документів Державного архівного фонду СРСР» на МВС були покладені функції організаційно-методичного керівництва архівною роботою в органах внутрішніх справ і внутрішніх військах. Архів МВС УРСР діяв на правах групи, а потім — відділення інформаційної служби МВС УРСР.

Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України створений (відповідно до Закону України «Про національний архівний фонд і архівні установи» та Постанови Кабінету Міністрів України від 20 березня 1995 р. № 192 «Про створення галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ») для постійного зберігання документів НАФ України, що утворюються в процесі оперативно-розшукової та іншої спеціальної діяльності органів внутрішніх справ України.

Положення про Галузевий державний архів МВС України затверджене наказом Головархіву України та МВС України від 6 червня 1995 р. № 34/382. До складу архіву входять: архів МВС України, архівні підрозділи ГУМВС-УМВС України в областях, Центральний архів внутрішніх військ. Архів МВС України є науково-методичним центром з питань організації архівної роботи в органах внутрішніх справ і внутрішніх військах України, який також здійснює контроль за збереженістю архівних документів, що знаходяться в архівних підрозділах і входять до складу НАФ України.

До архіву МВС України передаються на зберігання документи, що утворилися в процесі діяльності служб центрального апарату МВС, вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ системи МВС України, які дислокуються в м. Києві. Відповідно до наказу МВС України від 16 червня 1992 р. № 350 до архіву передаються: документи, що утворюються в процесі діловодства всіх структур МВС України з терміном зберігання 10 років і більше; нормативні документи міністерства; особові справи, пенсійні справи, накази з особового складу, припинені кримінальні справи, незалежно від терміну зберігання (3, 5, 15 р. і більше); документи спеціальної діяльності органів внутрішніх справ незалежно від терміну зберігання.

До архівних підрозділів ГУМВС-УМВС України в областях передаються документи, аналогічні зазначеним вище, але тільки ті, що утворюються в процесі діяльності служб головних управлінь та управлінь МВС України в областях, установ виконання покарань, учбових закладів, які дислокуються на території області, а також транспортних органів (Управлінь внутрішніх справ на транспорті).

До Центрального архіву внутрішніх військ МВС України передаються документи постійного зберігання, що утворюються в процесі діяльності Головного управління внутрішніх військ МВС та підпорядкованих йому військових частин, а також з особового складу внутрішніх військ.

Архів МВС України (м. Київ, вул. Богомольця, 10) зберігає 63 фонди і близько 50 тис. справ.

Архівні фонди діляться на групи за такими напрямками:

1-й — колекція кримінальних справ судових та позасудових органів (фонд № 32, 2725 справ 1919-1954 рр.) Серед них мають велику історичну цінність справи на осіб, які в 1932-1933 рр. притягувалися до кримінальної відповідальності за труподство, людоїдство. У кримінальних справах містяться процесуальні документи, постанови про початок попереднього слідства, анкети обвинувачуваних, характеристики, протоколи допитів, звинувачувальні висновки, постанови обласних відділів ДПУ тощо.

2-й — колекція справ на спецпоселенців (фонд № 59). Є картотека на 28 тисяч спецпоселенців, особові та облікові справи яких надійшли з Іркутської області та інших регіонів СРСР і були направлені на зберігання до архівних підрозділів ГУУМВС України в областях за місцем виселення. В архівних підрозділах ГУМВС-УМВС знаходяться на зберіганні 540 тисяч архівних справ, які надійшли як через МВС, так і безпосередньо з місць звільнення. (Відповідно до наказу МВС СРСР 1947 р. вперше проводилася реєстрація спецпоселенців. На кожного спецпоселенця заводилась справа і дві картки, одна із яких направлялась в ГІЦ МВС СРСР для централізованого обліку, а друга — разом із справою залишалась за місцем поселення). На сьогодні Росія має картотеку на 2, 5 млн. осіб, які знаходились на спецпоселенні в 1947 р. За вказівкою МВС СРСР архівні справи в 50-ті рр. почали розсилати в архівні підрозділи за місцем виселення. Але потім ця вказівка була відмінена і частина архівних справ залишилась за місцем звільнення осіб із спецпоселення. 1955 р. багато справ були знищені як такі, що не мають оперативної цінності. Так було у Казахстані, де залишились справи кримських татар. На сьогодні там збереглися тільки картки на окремих осіб.

3-й — документи, що утворилися в процесі діяльності служб апарату міністерства, а саме:

— фонди № 3, 18 — діловодство секретаріату з 1940 р. До цих фондів відносяться протоколи колегій, оперативних нарад у міністра та його заступників; статистичні документи про виселення осіб з 1941-1959 рр.; документи розслідування звірств німецьких окупаційних військ у роки Великої Вітчизняної війни, документи про голодомор в Україні 1947-1948 рр.;

— фонд № 25 — документи кримінального розшуку (з 1944 р.);

— фонд № 54 — документи з питань охорони громадського порядку (з 1941 р.). У цьому фонді зконцентровані документи щодо віз і реєстрації, паспортною системи. Є документи з питань охорони громадського порядку під час святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією, проведення Олімпіади в 1980 р. Окрім того, створено окремий фонд — колекція документів Оперативного штабу «Олімпіада-80» (фонд № 63);

— фонд № 26 — документи державної автомобільної інспекції (з 1941 р.);

— фонд № 29 — документи Державної служби охорони (з 1954 р.);

— фонд № 8 — документи Державної пожежної охорони (з 1948 р.). У фонді є журнали обліку великих пожеж з 1937 р., документи щодо організації пожежної охорони в роки Великої Вітчизняної війни.;

— фонд № 4 — документи з кадрових питань (з 1940 р.);

— фонд № 40 — особові справи працівників ОВС (з 1941 р.);

— фонд № 15 — документи інформаційної служби (з 1940 р.). У фонді є статистичні матеріали з питань виселення громадян України (1940-1952 рр.), інформація про осіб, які повернення після засудження, документи про повернення спецпоселенців ОУН-УПА, а також членів їх сімей, на постійне проживання;

— фонд № 53 — статистичні документи з питань злочинності в Україні (з 1942 р.);

— фонди № 7, 11, 13 — документи з питань виконання покарань, стану тюрем та ін. (з 1940 р.);

— фонди № 9, 47, 48 — документи медичної та господарської служби.

4-й — документи Управління по військовополоненим та інтернованим МВС СРСР (фонд № 5) з розслідування злочинів німецьких загарбників в роки Великої Вітчизняної війни, про поховання на території України іноземних громадян — колишніх військовополонених. Ця інформація не в повному обсязі, тому що згідно з розпорядженням Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР від 21 травня 1964 р. № 5/2322 документи були відправлені на зберігання до особливого архіву ГАУ при РМ СРСР. За нашими



даними, всього було направлено 120 тисяч карток на померлих військовополонених та 2586 архівних справ з питань організації та ліквідації таборів із списками військовополонених, які перебували в таборах тощо.

5-й — колекція наказів, вказівок ДПУ-НКВС-МВС-МОГП-МВС (з 1932 р.) (фонд № 46).

6-й — нормативна база колишнього МВС СРСР (з 1934 р.), що відображає організацію діяльності органів внутрішніх справ (фонд № 45).

7-й — постанови та розпорядження вищих органів влади, що стосуються діяльності міліції (з 1938 р.) (фонд № 41).

8-й — документи з питань ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС: доповідні записки, звіти у вищі інстанції, накази, вказівки з питань ліквідації аварії. По лінії служб, які відображають діяльність міліції щодо ліквідації аварії на ЧАЕС (фонд № 44).

Нижче представлено інформацію про склад фондів архівних підрозділів ГУУМВС України в областях.

Архів УМВС України у Вінницькій області складається з 14 фондів, 90 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база УМВС (з 1932 р.); діловодство УМВС (з 1953 р.); особові справи колишніх працівників (з 1932 р.); пенсійні справи колишніх працівників (з 1966 р.); документи військово-лікувальної комісії (з 1944 р.); припинені кримінальні справи (з 1939 р.); кримінальні справи позасудових органів (з 1921 р.); документи на громадян, які були виселені за межі області; документи про військовополонених (накази з особового складу, акти про смерть військовополонених за 1941-1948 рр.); протоколи «трійок» (1935-1938 рр.).

Архів УМВС України у Волинській області має у своєму складі 88 фондів, 62 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база УМВС (з 1944 р.); діловодство УМВС (з 1939 р.); діловодство райвідділів УМВС (з 1944 р.); особові справи колишніх працівників (з 1939 р.); пенсійні справи колишніх працівників (з 1964 р.); припинені кримінальні справи (з 1939 р.); документи відділу шосейних доріг (1940-1951 рр.); документи спецторгу (1944-1947 рр.); документи з питань охорони громадського порядку (списки дітей, які знаходилися в дитячих установах у 1959 р., книги реєстрації безпритульних та безнадглядних дітей за 1945-1970 рр.); документи виправно-трудоустанов (з 1944 р.); документи сімей членів ОУН-УПА, які були виселені в 1944 та 1945 рр.; документи на військовополонених та інтернованих, які померли в таборах (за 1944-1947 рр.); накази по УШОСДОР та списки з особового складу (1940-1951 рр.); документи щодо репатріації осіб (за 1945, 1946, 1956 рр.).

Архів УМВС України у Дніпропетровській області складається з 107 фондів, 168 справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база УМВС (з 1943 р.); діловодство УМВС (з 1950 р.); діловодство райвідділів УМВС (з 1943 р.); особові справи колишніх працівників (з 1956 р.); припинені кримінальні справи (з 1968 р.); документи спецторгу (1937-1947 рр.); документи штабу МППО м. Дніпропетровська, Дніпродзержинська, Кривого Рогу (1943-1960 рр.); документи 3-ї Всеукраїнської школи середнього начскладу робітничо-селянської міліції області (1930-1933 рр.); документи щодо ліквідації аварії на ЧАЕС (з 1986 р.); документи виправно-трудоустанов (з 1944 р.); документи відділу в справах військовополонених та інтернованих (1944-1951 рр.).

Архів УМВС України у Донецькій області має у своєму складі 15 фондів, 197 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: діловодство УМВС (з 1944 р.); особові справи колишніх працівників (з 1944 р.); пенсійні справи колишніх працівників (з 1971 р.); припинені кримінальні справи (з 1954 р.); документи щодо обліку осіб, які були виселені за межі області (за 1930-1956 рр.); протоколи засідань «трійок» (з 1920 р.); справи осіб, які реабілітовані (за 1932-1992 рр.); документи фільтрації інтернованих громадян СРСР, які утримувалися в робочих батальйонах (за 1946 р.); матеріали про військовополонених та інтернованих (1944-1957 рр.); документи виправно-трудоустанов (з 1944 р.); документи МППО (1958-1959 рр.).

Архів УМВС України у Житомирській області включає 50 фондів, 68 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база УМВС (з 1940 р.); діловодство УМВС (з 1937 р.); особові справи колишніх працівників (з 1944 р.); пенсійні справи колишніх працівників (з 1937 р.); припинені кримінальні справи (з 1956 р.); документи військово-лікувальної комісії (з 1944 р.); документи щодо ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС (з 1987 р.); документи на осіб, які були виселені за межі області (за 1948 р.); постанови про виселення куркулів, картотека на колишніх куркулів (1927-1938 рр.); матеріали на військовополонених та інтернованих (1944-1951 рр.).

Архів УМВС України в Закарпатській області складається з 36 фондів, 37 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база УМВС (з 1946 р.); діловодство УМВС (з 1945 р.); особові справи колишніх працівників (з 1946 р.); пенсійні справи (з 1947 р.); документи щодо ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС (з 1986 р.); справи осіб, які перебували в таборах військовополонених; списки розкуркулених та членів їх сімей; постанови про направлення в табори військовополонених німецької, угорської армій (за 1945 р.); виписки з протоколів Особливих нарад про направлення в виправно-трудоустанови табори за втечу з місць поселень та виселення громадян Польщі, Чехословаччини (1947-1949 рр.); накази, штатний розклад, особові картки на виплату грошового утримання та заробітної плати працівникам тюрем; постанови про переведення на положення спецпоселенців закарпатців, які служили в частинах угорських, німецьких, італійських війська (1946-1948 рр.); списки осіб, звільнених з спецпоселень, таборів, військовополонених, військових госпіталів, списки сімей німців, репатрійованих з Закарпаття; списки демобілізованих військовослужбовців угорської, чехословацької армій, відправлених за місцем проживання; кримінальні справи позасудових органів (1942-1954 рр.); документи 5-го відділу управління прикордонних військ НКВС області (польові частини угорської і румунської армій); документи з питань боротьби з націоналістичними бандами на території області.

Архів УМВС України в Запорізькій області має у своєму складі 29 фондів, 123 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база УМВС (з 1943 р.); діловодство УМВС (з 1943 р.); особові справи колишніх працівників (з 1943 р.); пенсійні справи (з 1944 р.); припинені кримінальні справи (з

1971 р.); кримінальні справи позасудового виробництва (1921-1955 рр.); особові справи осіб, які були направлені на спецпоселення; документи про військовополонених, які померли в спецгоспіталях, збірних пунктах військовополонених; документи винищувального батальйону (1943-1948 рр.); відомості про військовополонених.

Архів УМВС України у Івано-Франківській області складається з 20 фондів, 119 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база (з 1928 р.); діловодство УМВС (з 1939 р.); особові справи колишніх працівників (з 1940 р.); пенсійні справи (з 1964 р.); припинені кримінальні справи (з 1960 р.); матеріали військово-лікарняної комісії (з 1944 р.); документи шкіл міліції (з 1963 р.); особові справи членів ОУН-УПА, виселених з території області; діловодство «Мостовлага МВД СССР»; документи установ дитячого перевиховання; документи табору військовополонених м. Станіслава; списки працівників спецгоспітально м. Коломиї.

Архів УМВС України в Київській області має у своєму складі 21 фонд, 153 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база УМВС (з 1943 р.); діловодство УМВС (з 1943 р.); особові справи колишніх працівників (з 1943 р.); пенсійні справи (з 1961 р.); припинені кримінальні справи (з 1964 р.); кримінальні справи на засуджених Особливої нарадою, «трійками» (з 1919 р.); справи спецпоселенців (з 1944 р.); документи щодо ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС (з 1986 р.); документи ліквідованих колоній м. Києва та Київської області (з 1935 р.); документи таборів військовополонених (з 1943 р.); кримінальні справи реабілітованих (з 1921 р.).

Архів УМВС України в Київській області має у своєму складі 12 фондів, 116 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база УМВС (з 1976 р.); особові справи колишніх працівників (з 1979 р.); пенсійні справи (з 1985 р.); припинені кримінальні справи (з 1980 р.); архівні документи з питань ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (з 1986 р.).

Архів УМВС України у Кіровоградській області має у своєму складі 17 фондів, 54 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база УМВС (з 1934 р.); діловодство УМВС (з 1929 р.); особові справи колишніх працівників (з 1921 р.); пенсійні справи (з 1945 р.); припинені кримінальні справи (з 1981 р.); документи слідчого відділу УНКВС (1929-1933 рр.); особові справи ув'язнених, які померли в місцях відбуття покарання (за 1944-1978 рр.); кладовищенські книги обліку військовополонених, які померли у робочому батальйоні (за 1945-1946 рр.); справи про виселення куркулів (1930-1931 рр.); протоколи засідань «трійок» УНКВС (Одеської та Миколаївської областей) (за 1937 р.); документи винищувальних батальйонів (1943-1944 рр.) (списки особового складу винищувального батальйону Новомиргородського району); слідчі справи виробництва позасудових та судових органів (1920-1954 рр.); особові, облікові, контрольно-наглядацькі справи на спецпоселенців, указників; особові справи виселених німців, фольксдойче, які служили у військових формуваннях (РОА, армії Власова, робочих командах, будівельних батальйонах); особові справи спецпоселенців.

Архів УМВС України у Луганській області складається з 64 фондів, 120 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база УМВС (з 1943 р.); діловодство УМВС (з 1943 р.); особові справи колишніх працівників (з 1943 р.); діловодство відділу шосейних доріг (з 1954 р.); кримінальні справи реабілітованих (з 1956 р.); документи військовополонених та інтернованих, які померли в таборах (за 1944-1956 рр.); протоколи «трійок» (1936-1938 рр.); відомості щодо куркулів (за 1930 р.); кримінальні справи реабілітованих (з 1921 р.); діловодство МПВО (1941-1949 рр.); документи 48-го окремого залізничного батальйону (1952-1953 рр.); документи штабу винищувальних батальйонів (1943-1945 рр.); ешелонні списки слідчо-ув'язнених з тюрми № 2 м. Старобельська (за 1941-1945 рр.); картотека на поляків, які виселились 1945 р.; особові справи на спецпоселенців.

Архів УМВС України у Львівській області складається з 104 фондів, 231 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база УМВС (з 1944 р.); діловодство УМВС (з 1941 р.); особові справи колишніх працівників (з 1940 р.); пенсійні справи (з 1972 р.); припинені кримінальні справи (з 1949 р.); документи відділу УШОСДОР (1944-1951 рр.); документи міжобласного навчального пункту УМ (1955-1961 рр.); списки працівників, які брали участь у боротьбі з бандитизмом (за 1945-1960 рр.); документи на військовополонених, які померли в таборах (за 1945-1953 рр.); облікові та особові справи спецпоселенців (1940-1952 рр.); слідчі справи (1940-1945 рр.); документи з питань боротьби з бандитизмом (1940-1950 рр.), окремого залізничного батальйону (за 1952-1953 рр.); документи штабу винищувальних батальйонів (1943-1945 рр.); документи Львівської школи вдосконалення особового складу (1945 р.).

Архів УМВС України в Миколаївській області складається з 86 фондів, 56 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: діловодство УМВС (з 1939 р.); особові справи колишніх працівників (з 1940 р.); документи про слідство та хід судового процесу над групою військовослужбовців німецької армії та німецьких каральних органів (1945 р.); списки померлих та похованих військовополонених (кладбищенські книги); кримінальні справи реабілітованих (з 1956 р.); документи окремого табірному пункту (1948-1951 рр.); документи штабу та служби МПВО м. Миколаєва (накази, особові картки на виплату заробітної платні за 1944-1956 рр.); документи приймальника та групи дитячих колоній (1944-1958 рр.); особові картки колишніх куркулів, виселених в адміністративному порядку (за 1930 р.); списки особового складу винищувальних батальйонів (1944-1948 рр.); кримінальні справи на осіб, засуджених судовими та позасудовими органами (за 1920-1952 рр.).

Архів УМВС України в Одеській області складається з 16 фондів, 493 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база УМВС (з 1938 р.); діловодство УМВС (з 1944 р.); особові справи колишніх працівників (з 1946 р.); пенсійні справи (з 1930 р.); припинені кримінальні справи (з 1954 р.); слідчі справи на осіб, засуджених «трійками», Особливими нарадами; кримінальні справи на осіб, засуджених колегією ВНК-ОГПУ й Особливими нарадами (за 1922-1952 рр.); особові, облікові, контрольно-наглядацькі

справи на осіб, направлених на спецпоселення (за 1944-1986 рр.). Картотека спецпоселенців; особові справи осіб, які померли в установах відбування покарань (за 1944-1986 рр.).

Архів УМВС України в Полтавській області має у своєму складі 41 фонд, 37 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база УМВС (з 1938 р.); діловодство УМВС (з 1943 р.); особові справи колишніх працівників (з 1946 р.); пенсійні справи (з 1966 р.); припинені кримінальні справи (з 1962 р.); діловодство відділу шосейних доріг (з 1951 р.); документи з питань ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС (з 1988 р.); справи на спецпоселенців (з 1959 р.); документи на військовополонених та інтернованих (1945-1951 рр.); документи дитячої трудової колонії (1944-1955 рр.).

Архів УМВС України у Рівненській області має у своєму складі 31 фонд, 49 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база УМВС (з 1947 р.); діловодство УМВС (з 1947 р.); особові справи колишніх працівників (з 1946 р.); пенсійні справи (з 1971 р.); припинені кримінальні справи (з 1956 р.); документи з питань виселення громадян на спецпоселення (1940-1952 рр.); кримінальні справи Військового Трибуналу (за 1919-1920 рр., 1940, 1941, 1944-1952 рр.); особові, облікові, контрольно-наглядацькі справи, анкети на осіб, висланих на спецпоселення (за 1940-1941, 1944-1951 рр.); особові справи на засуджених до позбавлення волі та померлих в місцях позбавлення волі (за 1948-1991 рр.).

Архів УМВС України в Сумській області складається з 11 фондів, 51 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: діловодство УМВС (з 1956 р.); слідчі справи на засуджених військовими трибуналами військ МВС, військовими трибуналами на залізниці, «трійками», Особливими нарадами (за 1936-1953 рр.); звітні справи на спецпоселенців (1947-1950 рр.); списки працівників НКВС, розстріляних та катованих німецько-фашистськими загарбниками; документи на військовополонених та інтернованих, які померли в таборах (за 1945 р.).

Архів УМВС України у Тернопільській області складається з 55 фондів, 47 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база УМВС (з 1939 р.); діловодство УМВС (з 1947 р.); особові справи колишніх працівників (з 1948 р.); пенсійні справи (з 1960 р.); припинені кримінальні справи (з 1945 р.); документи школи міліції (з 1944 р.); документи з питань ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС (з 1986 р.); слідчі справи на осіб, засуджених «трійками», Особливою нарадою; документи установ виконання покарань (1959-1961 рр.); особові, облікові, справи осіб, які були направлені на спецпоселення (за 1939-1961 рр.); документи винищувальних батальйонів (1944-1948 рр.); документи та справи на польських осадників області (1939-1992 рр.).

Архів УМВС України у Харківській області складається з 97 фондів, 142 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база УМВС (з 1933 р.); діловодство УМВС (з 1943 р.); особові справи колишніх працівників (з 1941 р.); пенсійні справи (з 1960 р.); припинені кримінальні справи (з 1945 р.); документи школи міліції (з 1944 р.); документи з питань ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС (з 1986 р.); слідчі справи на осіб, засуджених «трійками», Особливою нарадою (з 1927 р.); документи відділу спецперевезень МВС доріг заходу (1947-1959 рр.); документи відділу дитячих колоній (1943-1953 рр.); списки особового складу дитячих установ; документи перевірки звільнених неповнолітніх; картотека особових рахунків працівників; документи Окружного управління військового постачання Донбаського округу (1944-1947 рр.); документи військової прокуратури в/ч 26-ї дивізії військ МВС СРСР залізничних доріг; документи 49-го окремого інженерно-протихімічного батальйону МПВО НКВС СРСР, 7-го Окремого Червонознаменного інженерно-протихімічного полку МВС СРСР (1941-1960 рр.); списки особового складу винищувального батальйону Красноградського РОМ (1943-1948 рр.), Печенезького РОМ (1943-1944 рр.); акти та кладбищенські книги на померлих військовополонених (1945-1949 рр.); документи Харківської школи начскаду міліції; документи фільтрації громадян (1944-1947 рр.); документи відділу контррозвідки 51-ої дивізії конвойних військ МВС СРСР (1944-1952 рр.), 55-ої дивізії військ МВС СРСР з охорони особливо важливих об'єктів; ешелонні списки осіб, висланих за Указом від 02. 06. 48.

Архів УМВС України у Херсонській області складається з 56 фондів, 65 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база УМВС (з 1944 р.); діловодство УМВС (з 1937 р.); особові справи колишніх працівників (з 1922 р.); пенсійні справи (з 1968 р.); справи на спецпоселенців (з 1937 р.); списки військовополонених, які померли в таборах (за 1945-1946 рр.); протоколи «трійок» (1937-1938 рр.); документи відділу дитячих колоній (1943-1953 рр.); справи спецпоселенців-куркулів; особові справи прийнятих в радянське громадянство іноземних громадян та осіб без громадянства; кримінальні справи позасудових органів (1920-1956 рр.).

Архів УМВС України у Хмельницькій області складається з 25 фондів, 69 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база УМВС (з 1945 р.); діловодство УМВС (з 1929 р.); особові справи колишніх працівників (з 1948 р.); припинені кримінальні справи (з 1991 р.); справи на спецпоселенців (з 1955 р.); документи військовополонених, які померли в таборах (за 1945-1948 рр.).

Архів УМВС України у Черкаській області має у складі 21 фонд, 61 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база УМВС (з 1954 р.); діловодство УМВС (з 1954 р.); особові справи колишніх працівників (з 1940 р.); пенсійні справи (з 1944 р.); припинені кримінальні справи (з 1954 р.); документи з питань ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС (з 1986 р.); слідчі справи на осіб, засуджених Особливою нарадою, «трійками» (з 1920 р.); кримінальні справи на осіб, реабілітованих (з 1955 р.); кримінальні справи позасудових органів (1919-1954 рр.); документи дитячого приймальника-розподільника (1944-1949 рр.); особові картки розкуркулених громадян (1930 р.); документи дитячих трудових колоній (1944-1969 рр.).

Архів УМВС України в Чернігівській області має у складі 183 фонди, 75 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база УМВС (з 1930 р.); діловодство УМВС (з 1930 р.); особові справи колишніх працівників (з 1938 р.); пенсійні справи (з 1941 р.); припинені кримінальні справи (з 1943 р.); документи з питань ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС (з 1986 р.); слідчі справи на осіб, засуджених «трійкою», Особливою нарадою (з 1941 р.); справи на спецпоселенців (з 1940 р.); кримінальні

справи осіб, які реабілітовані (з 1943 р.); списки працівників, які загинули або пропали безвісти під час Великої Вітчизняної війни, були учасниками партизанського руху, загинули при виконанні службових обов'язків та списки працівників, які нагороджені орденами та медалями (1946-1982 рр.); документи щодо виселення указників в 1948 р.; відомості про осіб, які втекли з армією Денікіна (1919-1920 рр.); документи Чернігівської сільськогосподарської трудової колонії (1919-1921 рр.), дитячої трудової колонії Українського червоного хреста (1922 р.).

Архів УМВС України в Чернівецькій області складається з 33 фондів, 37 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: нормативна база УМВС (з 1944 р.); діловодство УМВС (з 1944 р.); особові справи колишніх працівників (з 1944 р.); пенсійні справи (з 1965 р.); припинені кримінальні справи (з 1965 р.); документи школи міліції (з 1942 р.); списки особового складу МПВО (з 1944 р.); облікові та особові справи учасників ОУН-УПА, членів їх сімей, єговістів, виселених у віддалені місця СРСР на поселення рішенням надзвичайних зборів та місцевих органів влади (за 1939-1952 рр.).

Центральний архів Головного управління внутрішніх військ МВС України (ЦА ГУВВ МВС України) був створений 21. 03. 63 в структурі Міністерства охорони громадського порядку УРСР. З серпня 1963 р. архів було підпорядковано МОГП МВС СРСР, з квітня 1967 р. — МОГП СРСР по УРСР, а з лютого 1969 р. — МВС СРСР по УРСР і МРСР.

З 19 листопада 1993 р. ЦА ГУВВ МВС України діє на правах самостійного структурного підрозділу внутрішніх військ МВС СРСР по Українській та Молдавській республіках.

Архів зберігає 39 фондів, 25 тис. справ. Документи систематизовані за напрямками діяльності: накази з особового складу; діловодство УМВС (з 1943 р.); особові справи та службові картки військовослужбовців, звільнених з військ; книги обліку особового складу; фінансово-господарчі документи; звіти, огляди про службово-бойове застосування військ; копії наказів з особового складу окружного управління військового забезпечення НКВС Українського та Харківського округів (1943-1944 рр.); документи, що утворилися в процесі оперативного та службово-бойового застосування військ в післявоєнні роки та на сучасному етапі; багатотиражні газети — видання бригад та дивізій внутрішніх військ (з 1943 р.); службові картки офіцерів, звільнених із військ (з 1943 р.); особові справи військовослужбовців (з 1963 р.); накази по ГУВВ; плани учбової програми і організації роботи з особовим складом, який брав участь у забезпеченні державних, міжнародних спортивно-масових і культурно-молодіжних заходів, а також наданні допомоги населенню, що потерпіло від стихійного лиха, екологічних катастроф тощо; історичні довідки фондоутворювачів; накази з особового складу та списки осіб, які залучались до виконання службових обов'язків в екстремальних умовах, а також під час виконання інтернаціонального обов'язку.

У галузевому державному архіві МВС України ведеться робота щодо створення науково-довідкового апарату до архівних документів. До всіх фондів розроблені фондові огляди. Всі справи описані.

Створені картотеки з особового складу органів внутрішніх справ, на облікові справи спецпоселенців, на осіб, засуджених в кримінальних справах.

У низці архівних підрозділів впроваджуються автоматизовані підсистеми. Створена підсистема «ВВВ», в якій обліковано відомості про працівників органів внутрішніх справ, які загинули або зникли безвісти в роки Великої Вітчизняної війни.

Створена автоматизована підсистема «Бюджет» для пошуку наявності та розміру заробітної платні колишніх працівників.

Створювалась підсистема обліку громадян, які були засуджені Особливою нарадою та «трійками» НКВС — «Протоколи трійок».

Розроблені підсистеми обліку документів щодо спеціальної діяльності органів внутрішніх справ.

Галузевий державний архів МВС України брав участь у підготовці «Книги пам'яті» та книги «Реабілітовані історією». Архівні документи використовувались для видання книг про голодомор в Україні 1932-1934 рр. та 1947-1948 рр.

ЦА ГУВВ підготовлені та видані переліки військових частин внутрішніх військ, які брали участь в ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, історичний нарис «Внутрішні війська на Україні».

Таким чином, документи галузевого державного архіву МВС України широко використовуються для наукових досліджень.

*Григорій Бугера*

## **ГАЛУЗЕВИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ**

Рішення про організацію архіву було одним з перших заходів новоствореного Міністерства оборони України. Командування Збройних Сил, люди, які стояли біля витоків розбудови армії, в першу чергу дбали про збереження джерельної бази з історії становлення армії та військової справи в Україні. Тому вже 20 травня 1992 р. на підставі директиви начальника Головного штабу Збройних Сил України від 11 квітня 1992 р. був створений Центральний архів Міністерства оборони України (на базі архіву штабу Військового округу).

Після прийняття Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 12 квітня 1995 р. № 276 «Про створення галузевого державного архіву Міністерства оборони» та згідно директиви начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 1 липня 1997 р. 20 серпня 1997 р. було організовано Галузевий архів Міністерства оборони України (ГДА МО України). Створення архіву відбулось в результаті переформування Центрального архіву Міністерства оборони України (структура архіву показана на мал. 1).

Згідно з положення про архів, 1 квітня 1997 р. спільним наказом начальника Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів і Міністра оборони України було затверджено і зареєстровано у Міністерстві юстиції України, архів є державною архівною установою Міністерства оборони України на правах управління Генерального штабу Збройних Сил України, яка забезпечує постійне зберігання документів Національного архівного фонду, що утворюються в процесі розбудови і діяльності Збройних Сил України.

Нормативно-методичне забезпечення та контроль за збереженням і використанням документів архіву покладається на МО України та Головархів України.

За станом на 1 січня 1998 р. кількість документів в архіві становила понад 206 тис. од. зб. за 1918-1998 рр. Архів зберігає масиви документів, які можуть зацікавити дослідників. Це документи управлінь штабу Київського військового округу (КВО), штабів армій, документи військових частин та установ, що брали участь в угорських 1956 р. та чехословацьких 1968 р. подіях (тих, що дислокувались на території України); ряду окремих частин, що вели бойові дії на території інших держав (Афганістан, В'єтнам, Єгипет). В архіві зосереджено документи 95% військових частин та установ, що брали участь у ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС. З 1998 р. до архіву в плановому порядку надходять документи за 1991-1992 рр. від управлінь Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України.

Комплектування архіву в зв'язку з реформуванням Збройних Сил, в основному, здійснюється документами тих військових частин та установ, органів військового управління різних рівнів, що ліквідуються. З метою недопущення втрат документів, незаконного їх знищення працівники архіву безпосередньо здійснюють контроль за передаванням документів такими військовими формуваннями.

На виконання запитів соціально-правового характеру за заявами громадян практично спрямована робота більшості працівників архіву, що негативно впливає на діяльність архіву як архівної установи. Із загальної кількості довідок близько 15 % видано громадянам країн СНД.

Для покращання довідкової роботи архівом було розроблено і підготовлено наказ від 29 липня 1995 р. Міністра оборони України «Про порядок ведення довідкової роботи щодо особового складу в Збройних Силах України». В цьому наказі було визначено перелік архівів України та країн СНД, де поряд з адресою, зазначено склад документів і з яких питань до них можна звертатися.

Важливим напрямом діяльності архіву стало створення науково-довідкового апарату до документів. Ця робота має теж свої складнощі, бо КВО практично вона не велась, а на час створення архіву Міноборони в архіві штабу КВО було близько 110 тисяч справ, які потрібно опрацювати одночасно з прийнятими на збереження.

У першу чергу було опрацьовано документи військових частин і установ, котрі брали участь у ліквідації аварії на ЧАЕС, оскільки вони використовувались для довідкової роботи. Було описано практично всі документи, зроблено анотації до справ, зібрано уривчасті відомості в єдину систему.

1995 р. за допомогою науково-дослідного інституту МО України створено автоматизовану пошукову програму для ПЕОМ «Архів», яка прискорить пошук необхідних документів, дозволить систематизувати документи за видами, грифами таємності, статистично їх обробляти.

Одним з напрямів діяльності архіву було і є розв'язання проблеми реставрації документів. З 1994 р. в структуру архіву було введено лабораторію забезпечення збереженості документів. Основним її завданням є проведення палітурних та реставраційних робіт з документами, фізичний стан яких погіршився, а також тими документами, які надходили до архіву, а можливостей для їх приведення в належний стан за межами архіву не було.

Протягом 1994 р. в лабораторії було встановлено першочергово необхідне обладнання. Розуміючи важливість розпочатої справи, командування виділило паперо-різальну машину та картонно-різальний верстат. Було відряджено працівників архіву до державних архівів України на навчання новій справі. Сьогодні щомісячно отримують нове життя в середньому 200 справ з документами.

З часом більшає вплив архіву на загальний стан архівної справи у Збройних Силах. Це, передусім, проявляється в тому, що кожного року в архіві аналізується стан діловодства у військах, архівах військових округів (оперативних командувань), вивчаються недоліки і здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення. Було підготовлено ряд наказів та директив Міністра оборони України та начальника Генерального штабу Збройних Сил України, в яких визначались заходи щодо усунення недоліків, покращання архівної роботи. Було підготовлено і затверджено Тимчасову інструкцію про особливості передання документів до архіву.

Неодноразово командуванням та спеціалістами архіву проводились заняття на зборах представників військових частин і установ, відповідальних за ведення і зберігання документів.

Слід відзначити, що становлення архіву проходило не ізольовано. При прийнятті тих чи інших рішень враховувався досвід роботи архівів аналогічного профілю армій інших держав. 1995 р. з метою вивчення досвіду роботи було направлено працівника архіву в Історико-архівний і військово-меморіальний центр Генерального штабу Збройних Сил Росії. З такою ж метою було запрошено до архіву делегацію представників архівної служби, військових архівів Війська Польського та Словацької армії. Відбувся обмін думками щодо стану архівної справи на етапі розбудови національних армій, досягнуто домовленості про подальший обмін інформацією. Такі зустрічі планується проводити по можливості і в майбутньому.

За результатами роботи архіву Міністерство оборони України видало низку відомчих і міжвідомчих переліків військових частин і установ, документи яких найчастіше використовуються в роботі. Оскільки з багатьох причин документи ще не опрацьовано в такій мірі, щоб їх можна було публікувати, то публікацій з фонду архіву та видання довідників не було.

## ОГЛЯДИ АРХІВНИХ ФОНДІВ

Ірина Войцехівська

## ОГЛЯД ОСОБОВОГО АРХІВНОГО ФОНДУ АКАДЕМІКА В. ІКОННИКОВА

Правду минулого можливо пізнати лише шляхом вивчення документальної спадщини, яка сконцентрувала в собі дух свого часу, лише йому притаманні особливості та характерні риси. Саме архівні джерела та історіографічні матеріали є тими свідками, що можуть дати відповідь, який внесок зробив вчений-історик у становлення та розвиток українського джерелознавства.

Серед відомих вчених чільне місце посідає В.С. Іконников (1841-1923) — історик, джерелознавець, архівіст, який протягом більш як 50-літньої наукової діяльності основну увагу приділяв розробленню проблем джерелознавства, історіографії, бібліографії, документознавства, архівістики, книгознавства та інших споріднених галузей історичної науки. Він залишив сотні наукових праць, численну епістолярію, щоденникові записи та нотатки, службову документацію, неопубліковані рукописи праць тощо.

Однак, життя та творчість В. Іконникова нині ще не достатньо досліджені, а численні вагомі наукові праці вченого багатьом історикам навіть невідомі. Об'єктом вивчення сучасних вчених є окремі, вибіркові питання наукової, педагогічної та громадської діяльності В. Іконникова, інколи побіжно і поверхово висвітлювалась його роль в культурно-освітньому процесі кінця XIX- початку XX ст. Після смерті історика (1923) і практично до середини нашого століття життя та діяльність його не стали предметом наукового вивчення. І не дивлячись на те, що ім'я В. Іконникова увійшло до усіх довідково-енциклопедичних видань кінця XIX- початку XX ст., хоча і з досить однобічною оцінкою, це не привернуло уваги до його наукової спадщини.

Зазначимо, що ім'я В. Іконникова — вченого, історика, джерелознавця ніколи не вилучалось з історії та культури, не заборонялося, однак, до останнього часу його творчість, за рідкісним винятком, не досліджувалась. 1966 р. з'явилася перша публікація відомого вітчизняного історика В. Сарбея до 125-річчя від дня народження В. Іконникова, в якій зазначалося, що вчений «зробив значний внесок у розвиток історичної науки і своєю прогресивною діяльністю на Україні сприяв єднанню кращих здобутків російської та української культур»<sup>1</sup>. Потім у науковій пресі час від часу почали з'являтися розвідки про окремі аспекти наукової спадщини В. Іконникова. В 1990-ті роки почалося активне вивчення творчості В. Іконникова. За нашими підрахунками, за останнє десятиліття вийшло близько 50 видань та публікацій, де предметом дослідження є творчість або «*cutriculum vitae*» В. Іконникова. Як правило, всі ці розвідки базуються на матеріалах «Опыта русской историографии» та численних архівних документах, які зберігаються більш як у 20 архівах України та Росії.

Опрацьовані нами архівні документи та матеріали рукописних відділів бібліотек України і Росії дозволяють констатувати наявність значної джерельної бази для дослідження життєвого та творчого шляху вченого.

Найбільша за чисельністю документів колекція знаходиться в особовому фонді вченого в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (ф. 46), де налічується 709 од. зб., що хронологічно охоплюють період життя вченого з 1861 до 1920 р. Тут зберігаються документи, що характеризують наукову та громадську діяльність вченого, особисті листи, нотатки, записники, в яких перемежуються записи вченого з вирізками та вклейками з матеріалів періодичної преси того часу та авторські приписки до них. Так, його робочий зшиток за 1893 р. має багаті відомості про насичений роботою, активним громадським життям, а головне, інтересами і творчою аурою, період<sup>2</sup>. Цікавий записник (2 книжки), що висвітлює події 1917-1919 рр. в Росії та Україні, серед яких вклейка про розстріл Миколи Романова, де рукою В. Іконникова залишені маргінали та висвітлено багато інших подій<sup>3</sup>. Саме ці документи при вивченні особового аспекту в історії виступають першоосновою для визначення його громадянської позиції, наукових принципів, духовного статусу, професійного рівня.

Великою збіркою представлені епістолярні документи вченого. Більше 5-ти тисяч одиниць зберігається у I та III фондах Інституту рукопису<sup>4</sup>. Серед них листування В. Іконникова з колегами: В. Бузескулом, М. Владимірським-Будановим, М. Дашкевичем, М. Костомаровим, О. Лаппо-Данилевським, О. Левицьким, О. Соболевським та багатьма іншими, іноді по декілька десятків листів, де обговорюються найрізноманітніші наукові та громадські питання.

У даній розвідці ми поставили собі за мету провести джерелознавчий огляд особового фонду В. Іконникова, який зберігається у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (ф. 849) і нараховує 103 од. зб., що хронологічно охоплюють період з 1864 до 1919 р. І хоча фонд цей невеликий, інформативна насиченість його матеріалів значно перевищує більш чисельні архівні та бібліотечні колекції. Комплектування фонду припадає на початок 50-х років, коли матеріали були упорядковані та описані згідно з існуючими того часу правилами описування архівних документів.

Весь документальний матеріал фонду можна розподілити на 4 структурні частини, які висвітлюють основні напрями наукової та суспільної діяльності вченого:

1. Матеріали службової та громадської діяльності.
2. Наукові, педагогічні та творчі матеріали.
3. Епістолярна спадщина.
4. Рукописи та друковані праці інших осіб.

До першої групи матеріалів, що висвітлюють службову та суспільно-громадську діяльність В. Іконникова, належить 30 документів фонду, які репрезентують його активну творчу працю протягом всього життя. Крім особового фонду В. Іконникова ряд документів знаходиться у фондах Київського товариства охорони пам'ятників старожитностей та мистецтва (ф. 725), Управління попечителя Київського учбового округу (ф. 707), Канцелярії Київського окремого цензора (ф. 294), особових фондах М. Сумцова (ф. 2052), М. Довнар-Запольського (ф. 262) та ін. Тут зберігається послужний список В. Іконникова<sup>5</sup>, документи про нагородження його орденами та медалями<sup>6</sup>, конспекти 23-х лекцій з російської історії<sup>7</sup>, повідомлення Міністерства Народної

Освіти про заснування премії та медалі імені професора Київського університету В. Іконникова для слухачів Вищих жіночих курсів<sup>8</sup>, численне листування<sup>9</sup> та багато ін.

Аналізуючи наявний матеріал за хронологічним принципом, зазначимо, що одним з перших документів, котрий зберігається у фонді, є свідоцтво від 6 вересня 1864 р. про нагородження студента Київського університету Володимира Іконникова Золотою медаллю за наукову працю «Максим Грек». Як відомо, цю розвідку він розпочав ще на студентській лаві і в майбутньому вона послужила йому темою кандидатської дисертації. Праця «Максим Грек» пройшла опробування в стінах Київського університету св. Володимира та Новоросійського університету і двічі була видана<sup>10</sup>. Серед документів фонду вагомим і значущим, на наш погляд, є наказ ректора Київського університету про призначення В. Іконникова деканом історико-філологічного факультету з 16 вересня 1877 р. строком на три роки<sup>11</sup>. В. Іконников тричі обіймав цю посаду: 1877-1880, 1883-1887 і тимчасово з січня по квітень 1906 р.

До цієї групи матеріалів відносяться і повідомлення Ради університету 1870 р. про затвердження В. Іконникова у званні екстраординарного професора<sup>12</sup>, повідомлення попечителя Київського учбового округу про нагородження вченого орденом св. Володимира III Ступеня<sup>13</sup>, документ про те, що В. Іконников 1893 р. обраний присяжним засідателем Київського окружного суду<sup>14</sup> та багато ін.

Цікаві документи висвітлюють архівознавчий напрям наукової діяльності В. Іконникова. Серед матеріалів особового фонду є «Положение о Киевском Центральном архиве Древних актовых книг Юго-Западного края и Киевском Историческом архиве»<sup>15</sup>, проект Д. Самоквасова про реорганізацію архівної справи<sup>16</sup>, повідомлення правління Київського університету декану історико-філологічного факультету В. Іконникову про зобов'язання його затверджувати документи-виписки з активних книг, що видаються архівом<sup>17</sup>.

1870-1890 рр. В. Іконников отримує чин колезького радника, починаючи з II Археологічного з'їзду 1871 р. у Петербурзі, бере участь в усіх з'їздах, стає редактором «Университетских известий» — єдиного вузівського наукового часопису в Наддніпрянській Україні і виконує ці обов'язки 40 років (до 1913 р.), стає одним з співзасновників та головою Історичного товариства Нестора-літописця, завідувачем Вищих жіночих курсів у Києві, дійсним та почесним членом комісії, товариств, рад<sup>18</sup>. Про активну суспільну діяльність свідчать документи, що висвітлюють наукові контакти В. Іконникова з колегами, вченими, редакторами журналів, керівниками наукових історичних та архівних комісій та ін. Так, у фонді зберігається копія документу про публікації матеріалів в «Сборнике государственных знаний» і ряд концептуальних положень його редактора В. Безобразова щодо видання журналу. Документ датується 1 липня 1876 р., тобто періодом, коли В. Іконников уже обіймав посаду головного редактора «Университетских известий» і обмінювався з колегами думками щодо визначення критеріїв відбору матеріалів до публікації та оцінки їх значимості. В. Безобразов зазначає, що у його виданні відсутня будь-яка політична та літературна тенденційність і тому наявна повна свобода думок та поглядів при умові їх наукового обґрунтування та викладення. Головним достоїнством статей «Сборника» редколегія вважає наукове опрацювання матеріалів і володіння їх автором сучасним йому станом наукових проблем, котрі висвітлюються в статті<sup>19</sup>.

В. Іконников брав активну участь у підготовці та проведенні Археологічних з'їздів у Росії, про що також свідчать матеріали фонду: членські квитки учасника XI, XII та XIII АЗ в Росії<sup>20</sup>, повідомлення Московського Археологічного товариства про проведення засідання Установчого комітету XII АЗ і про видання журналу «Археологические известия и заметки»<sup>21</sup> тощо. Окрім цих матеріалів зберігаються документи про роботу вченого в ряді інших наукових товариств та організацій. Так, цікавий документ — запрошення В. Іконникова взяти участь у засіданні товариства секретарем Російського Історичного товариства: «За наказом його імператорської величності Великого князя Миколи Михайловича маю честь повідомити Вас, що річне зібрання імператорського Російського історичного товариства під головуванням його імператорської величності государя імператора відбудеться у Царському Селі у четвер, 14-го березня в 9 год. вечора. Форма одягу фрак, чорна краватка, без знаків та орденів.

Поїзд відправиться по Царській гілці Ц. С. — ж. д. в 8 год. 25 хв. вечора<sup>22</sup>.

Чимало документів зберігається у фонді, що торкаються діяльності В. Іконникова в товаристві Нестора-літописця<sup>23</sup>, літературно-артистичному товаристві<sup>24</sup> та ін.

Як відомо, з 1904 р. і майже до самої смерті В. Іконников обіймав посаду Голови Київської Археографічної комісії. Залишились плани, списки, грошові перекази та інші документи діяльності АК та розрахунки видання її праць<sup>25</sup>. Загалом, ця група документів найчисельніша і вагомо репрезентує місце В. Іконникова в суспільно-політичному та культурному житті країни кінця XIX ст.

Друга структурна частина — це наукові, педагогічні та творчі матеріали, до яких відносяться, насамперед, конспекти лекцій вченого<sup>26</sup>, програми лекційних курсів<sup>27</sup>, плани педагогічного навантаження та розподілу предметів для студентів I та II курсів історико-філологічного факультету Київського університету<sup>28</sup>, розклад лекцій<sup>29</sup> та учбові плани викладання предметів<sup>30</sup>.

Цікавими з погляду постановки проблеми і насиченості інформативними матеріалами є програми лекційних курсів вченого. Особливу увагу привертає «Програма з російської історії», в якій майже третина курсу відведена питанням джерелознавства та історіографії: 1. Загальний нарис історичної критики. Порівняльна якість історичних джерел. Вплив скептицизму. Сучасні вимоги опрацювання історії. Допоміжні знання. Зовнішня та внутрішня критика джерел. Розподіл джерел. Праці з російської історіографії. 2. Збирання історичного матеріалу. Давні бібліотеки та сховища документів. Царський архів і бібліотека в Москві. Знищення історичних матеріалів і пам'яток старожитностей. Перші угоди про їх збереження. 3. Археографічна експедиція і археографічні комісії в Росії. Опис та видання рукописів. 4. Російські та іноземні архіви та бібліотеки<sup>31</sup> і т.д. З наведеного уривку видно, що у вченого ще відсутня чітка класифікація джерелознавчого та історіографічного напрямку дослідження. Таке перемешування цих двох проблем взагалі характерне для творчості В. Іконникова, який вважав, що «критичне вивчення джерел та літератури історії в їх поступовому розвитку складає предмет історіографії»<sup>32</sup>. Характерним це було і для інших його програм. Проте необхідно зважити на те, що програма була складена 1870 р., коли курс історіографії як самостійний офіційно не був затверджений для викладання у вузах і окремо не викладався.

Як зазначалося, свою першу лекцію з історіографії Іконников прочитав у Харківському університеті 1867 р. у свої неповні 26 років. Другу — через рік, для студентів Київського університету. Обидві вони були присвячені російській історіографії XVIII- початку XIX ст. і згодом були опубліковані<sup>33</sup>. Перша лекція — «Нарис розробки

російської історії у XVIII ст.» та друга «Загальний погляд на розвиток науки російської історії» — були пов'язані єдиною проблемою, яка у другій лекції значно розширювала і доповнювала виклад матеріалу першої. На відміну від першої лекції, у другій — В. Іконников згрупував джерелознавчий матеріал вже не тільки відповідно його фактологізму та інформативності щодо творчості окремих істориків, а й за загальноісторичними напрямками. Окрім напрямів, які він окреслив у попередній лекції і які були характерні для розвитку історії з XVIII ст., вчений додає ще й нові. Так, творчість Карамзіна він відносить до художнього напрямку в науці; зазначає, що до цього напрямку можна віднести і наукову творчість Костомарова, однак між цими істориками він вбачає і відмінність: «Карамзін ідеалізує державу, а Костомаров — вічеву Русь». Важливим напрямком він називає історико-юридичний, виділяє слов'янофільську школу, її теоретичні засади тощо. Новим, порівняно з першою лекцією, є спостереження В. Іконникова про використання етнографічних даних в дослідженні окремих проблем історичного розвитку. До групи вчених, які широко використовують цей метод, він відносить М. Костомарова, К. Кавеліна, О. Шапова.

В обох лекціях Іконников констатує, що російська історіографія постійно розвивається під впливом загальноісторичної критики. вже в перших історіографічних спробах В. Іконникова чітко простежується риса, що згодом стане характерною — лекцію він починає ознайомленням слухачів з історіографією теми. Аналізуючи коло літератури з досліджуваного питання, він концентрував увагу на постійній боротьбі поглядів та думок навколо тієї чи іншої проблеми чи особи, характеризуючи фактичний матеріал, використаний у працях дослідників. навіть назва другої лекції «Загальний погляд на розвиток науки російської історії» говорить про спробу автора піднятися над конкретним матеріалом і узагальнити його. Саме в цій лекції значно ускладнювався підхід автора до історіографічної її частини. Він набуває форми поєднання аналізу джерелознавчого матеріалу з аналізом власне наукових досліджень.

Звичайно, у двох лекціях всі питання охопити було неможливо, але й те, що було намічено навіть у конспективному плані стало значним досягненням вченого у розвитку тогочасних проблем історіографії.

Зазначимо, що характерною рисою підготовки В. Іконниковим своїх лекційних програм та курсів є упорядкування вченим бібліографії проблеми, яку він вважав початковою стадією наукової розробки взагалі. Про таку методику його роботи свідчать численні виписки з архівних матеріалів Оружейної палати<sup>34</sup>, Міністерства імператорського двору<sup>35</sup>, Рум'янцевської бібліотеки та ін.<sup>36</sup> Цей матеріал був покладений ним в основу упорядкування «Бібліографії до створення історії і географії Росії»<sup>37</sup> та численних бібліографічних карток<sup>38</sup>.

Третя структурна частина — листування В. Іконникова з колегами, друзями, родичами. Поділяючи епістолярну спадщину В. Іконникова на листи самого Володимира Степановича і листи до нього, зазначимо, що в даному фонді є тільки дві справи, де наявні листи, написані В. Іконниковим: лист вченого до професора П. Ковалевського<sup>39</sup> та листи до невідомих осіб, написані російською та англійською мовами<sup>40</sup>. Щодо спадщини кореспондентів В. Іконникова, то у фонді наявні 18 справ, де зберігаються листи до нього. Серед них два листи від доньки Ольги 1894 та 1917 рр.<sup>41</sup>, чотири листи бібліотекаря Юрійського (згодом Київського) університету В. Кордта<sup>42</sup>, в одному з яких він наводить цікаві дані про передачу особових бібліотечних колекцій бібліотеці Університету наприкінці XIX ст. В. Кордт називає бібліотеку М. Костомарова, яка нараховує 1266 одиниць, бібліотеку О. Лазаревського 1000 одиниць, бібліотеку Бібікова 16000 одиниць та ін.<sup>43</sup>, 18 листів від видавця Д. Кожанчикова, з яким В. Іконникова поєднували тісні контакти і який, до речі, займався виданням книги вченого «Граф Мордвінов»<sup>44</sup>.

Багато листів торкаються питання обміну книгами та купівлі нової літератури<sup>45</sup>, звернень з проханнями про допомогу працевлаштуватися або влаштувати своїх дітей тощо<sup>46</sup>.

І, нарешті, остання, четверта структурна частина фонду — рукописи та друковані праці інших осіб, яка нараховує 27 справ. До цієї групи документів ми віднесли ту частину архівного фонду В. Іконникова, яка найяскравіше репрезентує особисті інтереси вченого та його ділові та родинні контакти. Увесь документальний матеріал, що відноситься до цієї групи можна розподілити за групами:

1. Офіційні документи.
2. Атрибутовані матеріали.
3. Документи невідомих осіб.
4. Опубліковані праці.

До офіційних документів керівних осіб ми віднесли «Доповідну записку ректора університету про матеріальний стан студентів університету і про засоби до поліпшення їх побуту»<sup>47</sup>, «Доповідь головного редактора Київської археологічної комісії про видання праць членів комісії»<sup>48</sup>, «Резолюція зборів інженерів і викладачів вищих технічних шкіл м. Петербурга про необхідність розвитку російської промисловості на основі широкого застосування колективної та особистої ініціативи»<sup>49</sup> та ін. Всього 7 од. зб.

Друга група матеріалів (2 справи) вміщує комплекс документів з атрибуцією авторства, місця та часу їх створення. До них належить копія листа Гапона кн. Святополку Мирському з текстом петиції робітників царю Миколі II 1905 р.<sup>50</sup> і вірші В. Шульгіна, Жемчужнікова та ін., серед яких є вірш, присвячений В. Іконникову. На звороті тексту вірша зберігся напис: «Кращої пам'яті я не можу залишити тобі: ось все моє багатство». Цей вірш датується 6 серпня 1863 р.

До наступної групи входять документи невідомих осіб (3 справи), серед яких стаття «Новий почесний член університету св. Володимира» про проф. В. Цингера з посвятою «від укладача» В. Іконникову<sup>51</sup>, статті «Примерка», «Вермишель» та ін., автор (або автори) яких не встановлені<sup>52</sup> та рукопис статті «Украина, Россия и Германия»<sup>53</sup>.

Остання, найчисельніша (15 справ) група матеріалів репрезентує друковані брошури, журнальні публікації, відбитки з часописів та газет.

Серед них брошура М. Драгоманова «Было бы болото, а черти найдутся»<sup>54</sup>, брошура священника Бойчука «Записка о положении православной веры и православных русинов на Холмщине»<sup>55</sup>, стаття О. Горького «Русский царь», надрукована в ж. «Красное знамя»<sup>56</sup>, стаття Сафронеева «Международный конгресс библиотечарей и архивистов в Брюсселе у 1910 г.», відбиток з журналу «Библиотечарь»<sup>57</sup> та газети «Вперед», «Южный край», «Киевлянин», «Вечерние огни», «Вестник свободы» тощо<sup>58</sup>.



Таким чином, особовий архівний фонд В. Іконникова є сукупним документальним зібранням, яке виступає вагомим джерелом вивчення не тільки наукової біографії вченого, а й репрезентує собою комплексне культурологічне явище, що дозволяє визначити місце вченого в генезисі українського джерелознавства.

### Примітки

- <sup>1</sup> Сарбей В. Г. До 125-річчя з дня народження В. С. Іконникова // УЖ. — 1966. — № 12. — С. 130.
- <sup>2</sup> ІР НБУВ ім. В. І. Вернадського, ф. 46, спр. 77, арк. 92.
- <sup>3</sup> Там само, спр. 708.
- <sup>4</sup> Там само, ф. 1, спр. 6304, 11112-11118, 9886, 50278-50279, 9882, 26932; ф. III, спр. 47408-51713, 58862-59738.
- <sup>5</sup> ЦДАК України, ф. 707, оп. 198, спр. 1, арк. 31-47.
- <sup>6</sup> Там само, ф. 849, оп. 001, спр. 15; ф. 707, оп. 40, спр. 67, арк. 15, 28-29, 231, 347зв.; оп. 37, спр. 224, арк. 160, 168; оп. 36, спр. 342, арк. 6; ф. 2052, оп. 1, спр. 486-487.
- <sup>7</sup> Там само, ф. 849, оп. 1, спр. 26, арк. 1-33.
- <sup>8</sup> Там само, ф. 707, оп. 82, спр. 70, арк. 1-10.
- <sup>9</sup> Там само, ф. 262, оп. 1, спр. 165; ф. 849, оп. 1, спр. 50, 51.
- <sup>10</sup> Іконников В. Максим Грек. — Вып. 1. — К., 1865. — 197 с.; Максим Грек и его время: Истор. исследов. — 2-е изд-е, испр. и доп. — К., 1915. — 604+21 с.
- <sup>11</sup> ЦДАК України, ф. 849, оп. 1, спр. 9.
- <sup>12</sup> Там само, спр. 3.
- <sup>13</sup> Там само, спр. 15.
- <sup>14</sup> Там само, спр. 16.
- <sup>15</sup> Там само, спр. 81.
- <sup>16</sup> Там само, спр. 18.
- <sup>17</sup> Там само, спр. 13.
- <sup>18</sup> *Воїцехівська І.* Академік Володимир Іконников: життєпис та бібліографія. — К., 1998. — С. 25-33.
- <sup>19</sup> ЦДАК України, ф. 849, оп. 1, спр. 7.
- <sup>20</sup> Там само, спр. 19.
- <sup>21</sup> Там само, спр. 17.
- <sup>22</sup> Там само, спр. 23.
- <sup>23</sup> Там само, спр. 61, 61а.
- <sup>24</sup> Там само, спр. 20.
- <sup>25</sup> Там само, спр. 64.
- <sup>26</sup> Там само, спр. 26, 27.
- <sup>27</sup> Там само, спр. 75, 76, 77.
- <sup>28</sup> Там само, спр. 78.
- <sup>29</sup> Там само, спр. 79.
- <sup>30</sup> Там само, спр. 60.
- <sup>31</sup> Там само, спр. 68.
- <sup>32</sup> Іконников В. С. Опыт русской историографии. — Т. 1. — Кн. 1. — С. 258.
- <sup>33</sup> Іконников В. С. Очерк разработки русской истории в ХЦШ ст. Лекция. Харьков, 1867. — 27 с.; *його ж.* Общий взгляд на развитие науки русской истории. — К., 1868. — 22 с.
- <sup>34</sup> ЦДАК України, ф. 849, оп. 1, спр. 30.
- <sup>35</sup> Там само, спр. 31, 32.
- <sup>36</sup> Там само, спр. 34, 35.
- <sup>37</sup> Там само, спр. 36.
- <sup>38</sup> Там само, спр. 37.
- <sup>39</sup> Там само, спр. 40.
- <sup>40</sup> Там само, спр. 39.
- <sup>41</sup> Там само, спр. 4, 42.
- <sup>42</sup> Там само, спр. 48, 50.
- <sup>43</sup> Там само, спр. 50.
- <sup>44</sup> Там само, спр. 43-44, 45а.
- <sup>45</sup> Там само, спр. 45, 47, 55.
- <sup>46</sup> Там само, спр. 48.
- <sup>47</sup> Там само, спр. 58.
- <sup>48</sup> Там само, спр. 69.
- <sup>49</sup> Там само, спр. 66.
- <sup>50</sup> Там само, спр. 67.
- <sup>51</sup> Там само, спр. 65.
- <sup>52</sup> Там само, спр. 86.
- <sup>53</sup> Там само, спр. 87.
- <sup>54</sup> Там само, спр. 63.
- <sup>55</sup> Там само, спр. 74.
- <sup>56</sup> Там само, спр. 68.
- <sup>57</sup> Там само, спр. 70.
- <sup>58</sup> Там само, спр. 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100.

### Микола Крячок

## ПАМ'ЯТКИ ГРИГОРІЯ КОСИНКИ І ТАМАРИ МОРОЗ-СТРІЛЕЦЬ У ЦЕНРАЛЬНОМУ ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ-МУЗЕІ ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ

29 листопада 1999 р. виповнюється 100 років від дня народження Григорія Михайловича Косинки (справжнє прізвище Стрілець), видатного майстра українського художнього слова 1920-30-х рр., «у творчості якого всебічно відбилися рухи і настрої селянства часів визвольної війни 1917-1921 рр.<sup>1</sup>».

Трагічну долю цього письменника, безпідставно розстріляного у грудні 1934 р., документально правдиво розкрито на основі вивчення архівів колишнього КДБ у книзі з ґрунтовною передмовою голови Координаційної ради Мартирологу України О. Мусієнка<sup>2</sup>.

1994 р. пішла з життя дружина і найближчий друг Косинки, член Спілки письменників України — Тамара Михайлівна Мороз-Стрілець, для якої збирання і підготовка до друку творчої спадщини Григорія Косинки стали святою метою<sup>3</sup>.

Завдяки Т. Мороз-Стрілець у ЦДАМЛМ України сконцентровані: документальний фонд (№ 798) новеліста, що налічує 109 одиниць зберігання і прижиттєві видання його творів<sup>4</sup>; книги, видані після посмертної реабілітації Г. Косинки<sup>5</sup>; рідкісні книги інших авторів, що зберігаються в бібліотеці письменника<sup>6</sup>; кишеньковий годинник, попілниця, настільна лампа, письмове приладдя та деякі інші предмети, якими користувався письменник.



Г. Косинка. 1926 р., (ЦДАМЛМ України,  
ф. 798, оп. 1, од. зб. 17, арк. 3)

Увагу дослідників привертають книги з дарчими написами Г. Косинки.

З любов'ю і ніжністю він підписував їх своїй дружині: «Милому Тамаряті<sup>7</sup> з великою любов'ю дарую цю книжечку<sup>8</sup>... 3/III 25 р. Гр. Косинка»<sup>9</sup>.

Інша книга, подарована дружині, підписана так: «Зоряному Тамаряті — першому моему критикові-другові, ніжно-хорошій, що дає лупки ледачому Ю<sup>10</sup>... 10 XII 25 р. Гр. Косинка»<sup>11</sup>. Лаконічна, але приязна посвята своєму побратиму по перу: «Тов. Ю. О. Меженкові з товариською пошаною. Автор. 20 XII 25. Харків»<sup>12</sup>.

Дотепний напис на книжці комусь із близьких: «Настусі кучерявій, що зовсім не любить хлопців... Автор. 18 VI 1928 р.»<sup>13</sup>

В бібліотеці новеліста збереглася книга з адресованим йому підписом такого змісту: «Дорогому Гр. Косинці на теплий спогад від Максима Рильського, 2 квітня 1933 р. Київ»<sup>14</sup>.

Переходячи до розгляду документального фонду, на перше місце в якому виносимо творчі матеріали, обмежимося інформативними відомостями для дослідників, не вдаючись до аналізу художніх і публіцистичних творів, оскільки це вже зроблено вченими у сучаній колективній праці<sup>15</sup>.

Творчі матеріали Г. Косинки зібрані Т. Мороз-Стрілець, відклалися у фонді письменника в копіях з друкованих, переважно нині раритетних видань: машинопис його вірша «Крик боротьби», опублікованого у кийській газеті «Більшовик» 2 листопада 1920 р. (ф. 798, оп. 2, од.зб. 1)<sup>16</sup>, фотокопія статті «Мистецтво праці» з газети «Вісти Київського губерньського революційного комітету» від 3 лютого 1920 р. (оп. 2 од.зб. 2); машинопис статті про І. Франка «Вічний революціонер», опублікованої в газеті «Більшовик» від 28 травня 1921 р. (оп. 1, од. зб. 2, арк. 1-4), фотокопії народної казки «Зимівля звірів», виданої в обробці Г. Косинки (К. : Культура, 1928), (оп. 2, од. зб. 3, арк. 1-9), також оповідання А. Чехова «Оратор» (1930) в перекладі Г. Косинки на українську мову (оп. 2, од. зб. 6, арк. 1-5). Є окремі аркуші в фотокопіях видрукованої 1931 р. видавництвом «Комуніст» у Києві тиражем 6000 примірників книги Косинки на німецькій мові «Die Mutter», «Politik» (оп. 2, од. зб. 5, арк. 1-4).

Серед творчих матеріалів важливе значення мають для дослідників фотокопії рукописних новел, що дозволяють вивчати своєрідність авторського письма, текстологію творів. У фонді відклалися перший аркуш новели «Серце» (оп. 2, од. зб. 4) та в повному обсязі оповідання «За земельку» (Образок з одного селяньського весілля) (оп. 1, од. зб. 5, арк. 1-3).

На згаданім аркуші новели «Серце» з лівого боку помітно підпис та помітка Г. Косинки олівцем: «Оригінал. Виправлений примірник, надіслав до редакції». Обидва, наведені тут документи, не датовані<sup>17</sup>.

Збереглися у фотокопіях два листи Г. Косинки, що проливають світло на його спілкування з іншими письменниками.

В листі 1920-х років (лист не датований) Г. Косинка писав В. Поліщуку: «Дорогий Валеріане! ... Я втік (не лайся, Гроно залишив). Мене охопила геніальна ідея — поголити свій образ... Я втік, прощай і не плач «дондеже не з'явлюсь перед тобою во образі людини... Косинка» (оп. 1, од. зб. 7, арк. 1).

Очевидно, Г. Косинка в такій гумористичній формі повідомив Валер'яна Поліщука про вихід з літературної групи «Гроно», що існувала в Києві (жовтень 1920-21 рр.) і через неоднорідність розпалася<sup>18</sup>.

Збереглася фотокопія автографа залученого до наукового обігу листа Григорія Косинки від 4 листопада 1927 р. до Ольги Кобилянської з нагоди 40-ліття виходу її першого знаменитого твору<sup>19</sup>.

Донині не втратив актуальності цей проиятий оптимізмом і вірою «яко націю нас затерти — це не вдасться їм ніколи!

... Коли тільки сота частина мого народу відчуває так, як я, то ми не загинемо?

— Так ми ніколи не загинемо! « — писав Г. Косинка (оп. 1, од. зб. 6).

Збереглися дві поштівки, надіслані Г. Косинці. Одна з них від П. Тичини, надіслана 4 липня 1926 р. з Алушки до Києва на адресу: вул. Короленка, 24 б<sup>20</sup>, пом[ешкання] Григорія Косинки. Поет в ній зазначає: «Любий Товаришу, Ви, певно, вже в Києві, і Тамара Михайлівна. Вашу листівку дістав та не встиг одписати. Вітаю! Я теж за десять день залишаю Крим і так не хочеться! Всього доброго Вам. Тичина» (оп. 2, од. зб. 11).

Дотепний зміст поштівки, тиражованої на звороті фотопортрета Олександра Копиленка, відправленої цим прозаїком Г. Косинці на згадану адресу 5 липня 1927 р. «Дорогий Гриць, — пише Копиленко, — у відповідь на твого листа, щоб ще більше зіпсувати тобі настрої, шлю свою мермизу. Сьогодні їду у відпуск, у Харкові буду лише після І/III.

Де буду — напишу. Вітаю тебе і товаришів і Там[ару] Мих[айлівну]. Твій О[лександр] К[опиленко]» (оп. 2, од. зб. 10).

У фонді є біографічні документи. Зокрема, свідоцтво про народження Григорія Михайловича, видане, як позначено у штемпельнім відтиску, «повторне» 27 листопада 1957 р. відділом Обухівської райради, очевидно, на прохання Тамари Михайлівни. У цьому документі засвідчено, що Стрілець Григорій Михайлович народився 17. XI 1899 року в с. Щербанівці. Батько: Стрілець Михайло Григорович, мати: Стрілець Наталя Романівна (оп. 1, од. зб. 11).

Є також автобіографія, шлях якої до фондів архіву-музею доволі цікавий: 28 листопада 1979 р. під час відкриття пам'ятника в Щербанівці Григорію Косинці до 80-річчя від дня його народження, автору цього огляду з розмови із відомим прозаїком М. Шумилом вдалося довідатися, що тривалий час він зберігає автобіографію Г. Косинки, не ризикуючи її нікому показувати. Незадовго до своєї смерті М. Шумило передав згаданий документ до архіву-музею, який за його згодою було долучено до фонду Г. Косинки.

Автобіографія Григорія Михайловича написана на трьох аркушах учнівського зошита в 1923 році, коли він «був студентом ВІНО<sup>21</sup> ім. М. Драгоманова». Змальовуючи свій життєвий шлях, він зазначав: «Змалку робив поденно на панських економіях (Гусачівські та Григорівські лани), а коли трохи підріс і вивчився читати, то батько мій, робітник Григорівської цукроварні, і мене поставив на свою стежку: я дві зими був робітником на фабриці.

А пізніше, здається р. 1914 я рушив із свого села (Щербанівка, Київського повіту) до Києва шукати долі... зібрався чистити панам черевики, або двірником зробитись, але випадково, як усе в моєму житті, знайшов посаду регістратора у Земстві, почав самотужки учитись, одвідувати так звані «Гімназіальні курси» і скінчив 6 кл. гімназії.

Багато читав, любив Горького, Винниченка, сам іноді дряпав оповідання, але палив їх, бо думав і думаю зараз: коли не можеш дати у творчості силу, рівну найкращим художникам слова — не псуй паперу! ...

Перше своє оповідання «На буряки» надрукував у газеті «Боротьба» за 1919 р., у мене тоді були «Чорні дні», матеріальна скрута і помітив ради гонорару...» (оп. 2, од. зб. 13, арк. 1-2).

Зберігся його членський профспілковий квиток в оригіналі за № 00167528, виписаний «21/III 1929 р.» та скріплений круглою печаткою. В центрі круглого відтиску зазначено: «Місцевком письменників. Київ», а по колу: «Робітників поліграфічного виробництва».

В членському квитку вказано: «Стрілець-Косинка Григорій Михайлович», рік народження «1899», професія «письменник», профстаж «з 1920 р.». В квитку з січня 1929 р. по липень 1934 р. включно наклеєні марки про сплату профвнесків (оп. 2, од. зб. 14).

Тут-таки фотокопії договору, складеного 15 лютого 1930 р. між письменником І. Дніпровським та завідувачим сектором ДВУ на написання дитячої п'єси (оп. 1, од. зб. 10, арк. 1), і записки Г. Косинки, доданої при цьому, такого змісту: «Іване Даниловичу! Заповни оцю штуку своїм підписом і назвою п'єси, а завтра вранці нехай хтось занесе до мене. Гроші вишлемо, як тільки напишеш адресу. Гриць. 30/VII 1930 р.» (там само, арк. 2).

Відклалась також серед біографічних документів фонду машинописна копія повідомлення ТАРС, опублікованого в газеті «Вісті ВПВК» 18 грудня 1934 р., від якого й нині віє холодом жорстокої репресивної машини, жертвою якої став Г. Косинка. В повідомленні під заголовком «Вирок військової колегії найвищого суду СРСР в м. Києві у справі про терористів-білогвардійців» зазначається про засудження виїзною сесією військової колегії згаданого суду 13-15 грудня 1934 р. 28 звинувачених до розстрілу. В переліку цих осіб знаходимо «8. Косинку-Стрілець Григорія Михайловича» (оп. 1, од. зб. 9, арк. 1-1 зв.). Такої ж долі зазнали й внесені до цього списку письменники К. Буревій, О. Влизько, І. Крушельницький, Д. Фальківський, а справу В. Мисика було направлено на додаткове слідство, що призвело до багаторічного заслання.

Тут же відклалася машинописна копія довідки Військової колегії Верховного суду СРСР від 5 листопада 1957 р., в якій зазначено: «Косинка-Стрілець Г. М. реабілітований посмертно» (оп. 1, од. зб. 9, арк. 2).

З матеріалів, що цікавили Г. Косинку і були зібрані ним, у фонді відклались 13 кольорових поштівок початку ХХ ст. На 6 з них зображені «Українське вишивання та мережки» (оп. 2, од. зб. 15, арк. 4, 6, 7, 12, 13), на 3-х — «Мотиви українського орнаменту» (там само, 1, 3, 9). Поштівки оформляв «артист-маляр М. Дяченко» (там само, 1, 3, 9). На звороті поштівок відзеркалено емблему видавництва «Час», що видрукувало їх та зазначено місце, де їх можна було придбати «Склад: крамниця «Час», Київ, Театральна площа 48»<sup>22</sup>. На поштівках вміщено звернення до відвідувачів крамниці: «Жертуйте на пам'ятник Т. Шевченку у Києві»<sup>23</sup>.

Досить своєрідну орнаментальну українську вишивку має в оформленні ще одна поштівка (там само, арк. 2). На цій поштівці що не має будь-яких вихідних даних, олівцем написано «Киевская виставка» і дата «1913».

В цій же групі поштівок на двох зазначено «Гуцульські мотиви: Писанковий орнамент» та вказано місце видання: «Коломия» і авторство «Рис. Гнат Колцуняк» (там само, арк. 5, 8).

На інших двох, випущених у Львові, змальовані дівчата у вишиваному одязі (там само, арк. 10, 11). Крім цього, краї останньої поштівки оформлені чудовим різнобарвним орнаментом української вишивки хрестиком. На нижньому полі однієї з цих поштівок зазначено: «Рисував і komponував Теодор Гриневиц» (там само, арк. 11).

Крім згаданих, є ще 3 поштівки портретних. Одна «листовна картка» з позначкою адреси випуску «Друкарня. Вид. Т-ва «Криниця» у Києві, Хрещ. 42» з зображенням відомого портрета Т. Шевченка (1871 р., худ. І. Крамської) (оп. 2, од. зб. 6, арк. 1). Іншу — «открытое письмо», випустило «Изд-во АХРР, Москва, Петровка, 16» тиражем 100 000 прим. На ній — портрет Т. Шевченка, витиснений на папері рельєфно, в забарвленні під бронзу. На звороті підпис «Т. Г. Шевченко. С работы скульптора Г. В. Нерода» (там само, арк. 3). Третя «листовна картка», яку випустило «т-во «Вернигора». Київ, Львівська 33, п. 28», має малюнок з підписом: «М. Жук. Портрет М. Коцюбинського» (там само, арк. 2).

У фонді значна кількість документів про Г. Косинку. Акварельний малюнок нествановленого художника «Червоні косинці». Внизу на аркуші фототипічним способом друкарськими літерами зазначено: «Від назви такої квітки походить псевдонім письменника» і дещо нижче — слова самого новеліста, що послужили поясненням цього: «Ця квітка — моє дитинство, моя мети, все те, що залишається на все життя... Григорій Косинка» (оп. 2, од. зб. 21).



*Т. Мороз-Стрілець, дружина Г. Косинки, 1936 р. (ЦДАМЛМ України, ф. 798, оп. 2, од. зб. 67, арк. 9)*

У числі документів цієї групи перелік творів Г. Косинки, складений Т. Мороз-Стрілець (1972 р.) (оп. 2, од. зб. 17, арк. 1-2). Цитати з виступів про Г. Косинку М. Ірчана, В. Касіяна, І. Муратова, М. Рильського, В. Сосюри, М. Стельмаха, М. Тарновського (оп. 1, од. зб. 13). Документи, присвячені 70-річчю від дня народження письменника (1969 р.), зокрема, статті: М. Стельмаха «Слово свіже і вражаюче», В. Чухліба «Вишнева ручка», В. Яворівського «Слово про Григорія Косинку»; вірші: Р. Лубківського «Пам'яті Григорія Косинки», Т. Масенка «Колосся жита України», Д. Павличка «Читаючи Григорія Косинку», О. Ющенко «Борозна Григорія Косинки» (оп. 2, од. зб. 25, 26, 27, 30). Статті В. Дрозда, О. Задорожньої, Т. Мороз-Стрілець, І. Савченка, опубліковані в пресі з нагоди 80-річчя від дня народження Г. Косинки (оп. 1, од. зб. 14, 15; оп. 2, од. зб. 32-34).

Неоціненне значення для дослідників мають у цьому фонді фотодокументи: фотографії Г. Косинки, індивідуальні, 15 (1919-1933 рр.), та в групах, 22 (1919-1933 рр.), з Б. Антоненком-Давидовичем, М. Бажаном, М. Галич, Д. Загулом, Я. Качурою, Є. Плужником, В. Підмогильним, М. Терещенком, Я. Савченком, Д. Фальківським, з дружиною Т. Мороз-Стрілець та ін. (оп. 1, од. зб. 17, 19, 20; оп. 2, од. зб. 38, 40, 41). На окремих фотографіях, як і на книгах, письменник написав сердечні посвяти своїй дружині. На одній з них читаємо: «Зоряному Тамаряті» — на спомин від сумного жука. Гр. Косинка. Зима, 1931, м. Харків» (оп. 2, од. зб. 38, арк. 5). На іншій — «Зоряному Тамаряті», Мишці сіренькій, щоб не сумувала, щоб не журилася... Жук. І. VIII 1933 р.» (оп. 2, од. зб. 40, арк. 2).

Заслуговує на увагу фотографія «Дівич-гори» під Трипіллям з трьома вітряками, де любив бувати письменник. На звороті цієї фотографії рукою Т. Мороз-Стрілець наведені образні слова з листа Г. Косинки до В. Стефаніка, що пов'язані з цією місцевістю: «Радісно мені було читати Вашого листа, такий він сердечний та батьківський лист той. Ви, як то годиться, батькам, перехвалили сина свого — Косинку з Дівич-гори... 1927 р.» (оп. 1, од. зб. 18, арк. 2).

У фонді, крім цього, є фотографії (1968 р.) школи у с. Красному-1 (там само, арк. 3) та будинку Інституту народної освіти в Києві (арх. В. І. Беретті, нині університет), де навчався Г. Косинка (там само, арк. 4).

Тамара Михайлівна також зберегла плівку, відзняту кінокамерою одного кадра, в якому письменник зображений в динаміці, бадьорий і веселий на території Київської кінофабрики 1928 р., де він працював редактором. Цей кінокадр переданий на збереження в спеціальне сховище Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. Пшеничного, а в архіві-музеї залишилась фотографія Г. Косинки з цього кадра (оп. 1, од. зб. 17, арк. 4).

Кілька фотографій пов'язано з вшануванням пам'яті письменника. На них відображені меморіальна дошка Г. Косинці та погруддя йому на фасаді згаданого будинку на території заповідника «Софія-Київська» (1971 р.) (оп. 1, од. зб. 22); теплохід «Григорій Косинка» (1973 р.) (оп. 1, од. зб. 23); урочисту подію відкриття пам'ятника Г. Косинці у с. Щербанівці Обухівського району Київської області та покладання квітів на згаданому теплоході до погруддя письменника (1979 р.) (оп. 2, од. зб. 36, арк. 1-2).

Привертає увагу також фотографія, зв'язана з закордонним відрядженням відомих письменників України, що відкладалася у фонді Г. Косинки (оп. 2, од. зб. 74, арк. 1). В пояснювальній записці до цієї фотографії (там само, арк. 3) Т. Мороз-Стрілець зазначила: «Прага, 1925 р., привіз нам П. Тичина», а також — послідовний порядок розміщення сфотографованих. На фотографії Олесь Досвітній, Валер'ян Поліщук, Павло Тичина, Микола Мороз (художник, брат Т. Мороз-Стрілець), відомі діячі чехословацької культури: Франтішек Браніслав, Йосеф Гора, Зденек Неєдлі, Марія Майорова, Богуміл Матезіус. Фотодокумент наклеєний на окремий аркуш (там само, арк. 2) з автографами внизу всіх сфотографованих.

Цікаві й образотворчі джерела фонду: портрет Г. Косинки (В. Касіяна — пап., туш (5, 7x7, 2) (оп. 2, од. зб. 57; 1968 р.); портрет В. Стефаніка (пап., дереворит (19, 7x7) з дарчим написом Г. Косинці від художника 28. XI 1928 р. (оп. 2, од. зб. 75); фотокопія графічного портрета Івана Франка цього ж художника, подарованого ним Г. Косинці 29. XI 1928 р. (оп. 2, од. зб. 76, арк. 2) та виконаний цим майстром пензля портрет Т. Шевченка (пап., тонов., дереворит (10x9, 6) (оп. 2, од. зб. 76, 1960-ті роки); 5 автопортретів В. Касіяна різних розмірів в техніці: ліногравюра, суха голка, 1962, 1963, 1966 рр. (оп. 2, од. зб. 77); Ю. Логвин. Хата, де народився Г. Косинка. Начерк, пап., перо (21, 9x10, 9) (оп. 2, од. зб. 56); ілюстрації Ю. Логвина до оповідання Г. Косинки «Гармонія» (обкладинка, фронтопис, заставка, кінцівка, сторінкові ілюстрації) (оп. 2, од. зб. 49-54; 1965 р.).

З матеріалів родичів Г. Косинки збереглася фотографія К. Анищенка (1885-1929 рр.), українського письменника початку ХХ ст., рідного брата матері Г. Косинки (оп. 2, од. зб. 62).

Зберігся, крім цього, значний архів дружини письменника Т. Мороз-Стрілець: статті, спогади про Г. Косинку та його побратимів по перу, особисті документи про її навчання й роботу, фотографії індивідуальні, родинні, на зустрічах з нагоди ювілеїв Г. Косинки тощо (оп. 1, од. зб. 25, 26; оп. 2, од. зб. 63-73).

Увесь архів Г. Косинки науково впорядкований і видається дослідникам для роботи до читального залу. Він є важливим джерелом не лише для літературознавців, що працюють над ґрунтовнішим висвітленням місця та ролі цього письменника в українській літературі 1920-1930 рр., а й для викладачів літератури у вузах та педучилищах, вчителів коледжів та шкіл, котрі виховують молодь незалежної держави.



Г. Косинка (другий зліва) з членами літературного угрупування «Ланка». Зліва від Г. Косинки Б. Антоненко-Давидавич, справа М. Галич, Є. Плужник, В. Підмогильний, Т. Осьмачка, 1925 р., м. Київ, вул. Володимирська, 49 (ЦДАМЛМ України, ф. 159, оп. 11, од. зб. 140, арк. 3)

### Примітки

<sup>1</sup> Див.: Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. — Л., 1994. — Т. 3. — С. 1145.

<sup>2</sup> Див.: Григорій Косинка //...3 порога смерті... Письменники України — жертви сталінських репресій. Вип. перший. — К., 1991. — С. 263-266.

<sup>3</sup> Див.: впорядковані нею кн.: Про Григорія Косинку. Спогади. — К., 1969; Косинка Г. Гармонія. Новели. — К., 1961; Косинка Г. Гармонія. Оповідання. Публіцистика. Спогади про Григорія Косинку. — К., 1988; Мороз-Стрілець Т. Голос пам'яті. Спогади. — К., 1969; Косинка Г. Заквітчанний сон. Оповідання. Спогади про Григорія Косинку. — К., 1990.

<sup>4</sup> Косинка Г. На золотих богів. Дрібні оповідання. — К., 1922; Косинка Г. Заквітчанний сон. — К., 1923; Косинка Г. Мати. — Х., 1925; Косинка Г. За ворітьми. Оповідання (Відбиток із книжки 33-34 журн. «Нова громада» за 1924 рік). — К., 1925; Косинка Г. В житях. Оповідання. — К., 1926; Косинка Г. Політика. Оповідання. — К., 1927; Те ж. — Х., 1928; Косинка Г. За ворітьми. — Х., 1930; Косинка Г. Серце. — К., 1933.

<sup>5</sup> Косинка Г. Новели /Упоряд. та підготовка текстів Михайла Стельмаха. Вступне слово Максима Рильського. — К., 1962; Косинка Г. Серце. Новели /Упоряд. та вступне слово тих же авторів. — К., 1967; Косинка Г. Твори /Вступна стаття та примітки Олександра Непорожного. — К., 1972; див. також кн., впорядковані дружиною Г. Косинки (поклик 3).

<sup>6</sup> Шевченко Т. Титарівна (Видано на спомин про 50-літні роковини зо дня смерті Т. Г. Шевченка). — К., 1911; Кічура М. «Tempi Passati»; Строби. — Коломия, 1913; Грушевський О. Історичні твори Шевченка на лекціях історії. (Шкільна бібліотека імені Г. З. Грушевської). — К., 1918. — № 1; Олександр Грушевський. Життє і творчість Т. Г. Шевченка. 1614-1636. — К., 1916. — № 2. — (Шкільна бібліотека імені Г. З. Грушевської); Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764-1660). 2 вид. — К., 1916; Загуд Д. Поетика: Підруч. по теорії поезії для факсопнихів, пед. курсів, профтех. шк., технікумів та для самонавчання. — К., 1923; Століття Малоросійських пісень М. О. Максимовича. — К., 1927; Загуд Д. Вибір німецьких балад. — К., 1928; Рильський М. Знак терезів. Вірші. — К., 1931.

<sup>7</sup> Тут і далі у наведених цитатах слова підкреслені у відповідності з рукописами Г. Косинки.

<sup>8</sup> В цій та інших цитатах три крапки поставлено у відповідності з авторством Г. Косинки.

<sup>9</sup> Косинка Г. За ворітьми. — Х.; К., 1925 (інв. № 003165а).

<sup>10</sup> «Ю...» — очевидно, йшлося про Юрія. Можливо, це ім'я вживалося у спілкуванні Григорія Михайловича з дружиною. Офіційно ж Юрій (Юрко) — ім'я грецького походження, те саме, що Георгій (Див.: Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей. — К., 1986. — С. 96).

<sup>11</sup> Косинка Г. Мати. — Х., 1927 (інв. № 003170а).

<sup>12</sup> Кн. Мати (інв. № 003167а).

<sup>13</sup> Косинка Г. Політика. — Х., 1928 (інв. № 003171а).

<sup>14</sup> Рильський М. Знак терезів: Вірші. — К., 1932 (інв. № 003168а).

<sup>15</sup> Див.: Григорій Косинка (1899-1934) //Історія української літератури ХХ століття. Кн. перша (1910-1930-ті роки). — К., 1993. — С. 551-561.

<sup>16</sup> Оскільки далі йтиметься про одиниці зберігання цього ж фонду, то номер фонду в наступних посиланнях не зазначаємо. Не зазначаємо також номер аркуша, якщо од.зб. сформована з одного аркуша.

<sup>17</sup> Автограф першої сторінки новели «Серце» включено як ілюстрацію до кн.: Косинка Г. Гармонія. Оповідання. Публіцистика. Спогади про Григорія Косинку. — К., 1988. — С. 266-289. (Див. вклейки).

<sup>18</sup> Див.: Київ. Енциклопедичний довідник. — К., 1981. — С. 152.

<sup>19</sup> Автограф листа подано повністю як ілюстрацію до згаданої кн.: Косинка Г. Гармонія... С. 288-289 (Див.: вклейки).

<sup>20</sup> Будинок зберігся. Знаходиться на території Національного заповідника «Софія Київська».

<sup>21</sup> ВІНО — вчительський інститут народної освіти.

<sup>22</sup> Розташована між вул. Володимирською, Богдана Хмельницького, Лисенка (Старокіївський район).

<sup>23</sup> В той час документи цього виду, як позначено на них українською мовою, називались «листівка», «переписний листок».

Георгій Панакин

**ЗАКАРПАТСЬКА ПРОБЛЕМА В АРХІВНІЙ СПАДЩИНІ  
ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО  
(20-ті – початок 40-их років)**

60-річчя Карпатської України, яке святкувалося вперше на державному рівні навесні цього року, викликало значну увагу до історії цього краю та закарпатської проблеми у XX ст., зокрема. В м.Ужгороді була проведена цікава міжнародна конференція з цих питань. Проте не можна вважати всебічно освітленою проблему ставлення до долі цієї української землі різних напрямів українського національного руху. Прикладом, немає жодної праці або бодай короткої розвідки, яка б розглядала питання долі Закарпаття в планах та чині національно-консервативного табору, репрезентованого на еміграції гетьманським рухом на чолі з Павлом Скоропадським (1873-1945). Дана стаття не претендує на всебічне висвітлення цього питання, проте намагається хоча б довести природність його існування. Достатньо сказати, що досі у політичній та історичній літературі набула поширення лише одна версія: про зраду гетьманцями Закарпаття, а саме про продаж гетьманом Угорщині усіх прав на ці прадавні українські землі за мізерну плату в 1929 р., про виконання Союзом гетьманців-державників німецького завдання під час боротьби Карпатської України за свою незалежність 1939 р. Проте пошуки історичної правди полягають не у повторенні усталеної думки, а у віднайденні нових даних, аргументів, підходів, визначень. Найнадійнішою основою для цього є лише архівні документи, зокрема, листування політичних діячів зі своїми друзями та прибічниками, в рамках цієї теми практично невикористане. Зовсім не опрацьована епістолярна спадщина П. Скоропадського, яка розпорошена між багатьма архівосховищами України та закордону. Достатньо сказати, що лише кілька його листів до М. Могилянського було видано в Росії<sup>1</sup>. Очевидно, вже настав час зробити повне археографічне описання цих недосліджених джерел нашої історії, а можливо, і видати відповідний збірник епістолярії. За своїм політико-правовим становищем Закарпаття до кінця 1918 р. значно відрізнялося від решти українських земель, що перебували під юрисдикцією австро-угорської корони. З XI ст. воно входило безпосередньо до складу угорського королівства і зазнало значної мадяризації. У другій половині XIX — початку XX ст. існувало принаймні три національні орієнтації, які вели між собою боротьбу за прихильність місцевого населення: проросійська, проукраїнська та русинофільська, яка вважала свій народ окремою нацією. Лише 1918 р., після розвалу внаслідок поразки у Першій світовій війні відразу чотирьох великих імперій (російської, німецької, австро-угорської і турецької) та створення незалежної української держави на Великій Україні, можна було говорити про реальні шанси включення Срібної землі до загальноукраїнських визвольних процесів.

Українські національно-демократичні сили, які гуртувалися довколо Центральної Ради у Києві, навіть не ставили питання про приєднання до т. зв. російської України її відірваних земель. У III Універсалі, який проголосив створення Української Народної Республіки в рамках Російської Федерації, йшлося лише про ту територію України, яку складали 9 колишніх російських губерній, навіть без Криму<sup>2</sup>. Питання про українські землі на заході виникло лише під час підписання Берестейської угоди у січні-лютому 1918 р., у вигляді таємного протоколу, який містив зобов'язання Австро-Угорщини створити окремий коронний край для застереження певної національної автономії Західної України (Східна Галичина та Буковина). Навіть у цьому документі, зрештою, так і не ратифікованому, не йшлося про українські землі за Карпатами. Як згадував керівник австрійської делегації гр. Отокар Чернін, не дивлячись на присутність у Бресті відомого галицького діяча барона М. Василька, Австрія визнала лише «мінімум українських вимог»<sup>3</sup>.

Таким чином, можна стверджувати, що тільки після проголошення 29 квітня 1918 р. гетьманату і прийняттям Павлом Скоропадським титулу «Гетьмана всієї України та військ козацьких» вперше було задекларовано, хоча і в самому загальному розумінні, соборницькі сподівання української консервативної еліти, яка намагалася покласти край соціалістичним експериментам і розбудувати стабільну міцну Українську Державу. Гетьманська дипломатія ставила й намагалася вирішити кримське, бессарабське, холмсько-підляшське питання, претендуючи на реальний зміст титулу глави держави. Так само зусилля прикладалися до конкретної реалізації «галицького протоколу», але не з вини українських дипломатів його було знищено за спільним рішенням німецького та австрійського урядів<sup>4</sup>.

Соборницький зміст титулу гетьмана викликав пошану представників тих українських земель, які поки що знаходилися поза Українською Державою. На початку листопада до П. Скоропадського прибула делегація галицької Української національної ради, трохи пізніше — буковинська на чолі з М. Кордубою. З червня по листопад гетьман приймав посланців українських громад Кубані, Тереку, Сибіру, Далекого Сходу, Холмщини тощо. Але серед них представників Закарпаття не було, оскільки реально питання щодо самовизначення розташованої за Карпатами гілки українського народу постало лише пізно восени 1918 р. Протягом листопада-грудня народні збори у Хрусті, Любовні, Ясені, Сваляві, Мараморощьським Сиготі висловилися за приєднання краю до Великої України, а у січні 1919 р. навіть була проголошена «Гуцульська республіка» в Ясіню<sup>5</sup>.

Героїчна боротьба закарпатських русинів, які нарешті осягли свою належність до української нації, вивела Закарпаття на світову політичну арену, проте не здобула ані незалежності, ані возз'єднання з Україною. За Сент-Жерменською мирною угодою 1919 р. між переможною Антантою та новоствореною Чехословацькою Республікою Закарпаття відійшло до неї. Згідно з Трианонським договором 1920 р. Угорщина відмовилась від усіх прав на цю та інші іонаціональні землі Корони св. Стефана, внаслідок чого вона втратила 68 % довоєнної території та 58 % населення.

Такий арбітраж великих європейських держав та США залишив багато незадоволених, проте протягом майже усіх 20-х років жоден з українських національних рухів на еміграції не висловив протесту проти штучного відокремлення Закарпаття від України. Верх брала очевидна політична обережність й потреба у

підтримці цих держав, а особливо Чехословаччини. Саме на території ЧСР знайшли притулок значна кількість українських емігрантів, тут діяли центральні установи демократичних партій, найбільші культурні та навчальні установи.

Так само не підіймав питання про Закарпаття і створений на початку 20-х років гетьманський рух. У прийнятому в грудні 1920 р. Статуті і Регламенті Українського союзу хліборобів-державників серед його завдань передбачалося «об'єднання усіх українських класів і всіх українських земель біля особи — проголошеного представниками усіх українських класів під час урочистого признання Трудової монархії, якої форми української державності — єдиного, національного, понадкласового, непартійного і дідичного Гетьмана, що персоніфікував би своєю особою, якої Монарх Український, принцип теперішньої і традиційної єдності цілої Української нації і цілої Української землі...» У повному титулі гетьмана згадувалися, крім Великої України, Кубань, Галичина, Волинь, Холмщина, Берестя, Турово-Пінська земля; Закарпаття там не знаходимо у жодній формі, навіть натяком<sup>6</sup>.

Аж раптом на початку 1931 р. український національний табір був збуджений серією публікацій про те, як гетьман Павло Скоропадський, нелегально перебуваючи 1929 р. у Будапешті, зустрічався з керівником тодішнього угорського уряду графом І. Бетленом і ніби-то домовився з ним про відмову від імені України від усіх прав на Закарпаття в обмін на досить малу щорічну пенсію. Як незаперечний доказ на додаток до цих матеріалів в пресі друкувався уривок з щоденника П. Скоропадського про ці події. Своєю чергою, у лютому 1929 р., цей матеріал був довірчо направлений гетьманом В. Липинському. До честі самого ідеолога гетьманства слід зазначити, що він у листі до П. Скоропадського від 20 березня 1929 р. просив дозволу спалити ці документи, але чомусь не виконав за життя цього наміру<sup>7</sup>. На жаль, його найгірші побоювання справдилися, і конфіденційний щоденник був оприлюднений на сторінках бюлетеню «Брацтва класократів-монархістів» прибічниками В. Липинського.

Думаю, що ця поїздка гетьмана не можна розглядати ізольовано від загального контексту центрально-східноєвропейської політики того часу. Підсилення держав Малої Антанти (Чехословаччини, Румунії та Югославії) і міцно пов'язаної з ними Польщі викликали зрозумілу стурбованість їх найближчих сусідів — Угорщини та Німеччини, які зазнали територіальних втрат і мріяли про реванш. Український монархічний рух теж не міг примиритися, що *de facto* світова громадськість погодилася з існуванням quasi-самостійної УСРР у складі СРСР, включенням західних українських земель до складу Польської держави та військовою окупацією Буковини Румунією, а фактично втратою Україною своєї незалежності. Підтримку своїх державницьких та соборницьких зусиль українська еміграція могла шукати лише у держав, постраждалих від війни — тих самих Німеччини та Угорщини. До того ж Угорщина наприкінці 20-х років була єдиною державою Центральної Європи, яка не підтримувала дипломатичних стосунків з Радянським Союзом. Тому в гетьманських колах народилася ідея формування центральноєвропейського блоку для боротьби з СРСР та відновлення незалежності України, провідну роль в якому відігравала б Угорщина. Пріоритет ідеї належав, очевидно, ще В. Липинському, який 1922 р. вже здійснював деякі кроки щодо наведення контактів з угорським урядом.

Слід врахувати ще одну суттєву точку єднання між гетьманським рухом та керівними колами Угорщини — це консервативно-монархічна ідеологія. Графу І. Бетлену, керівнику Партії єдності, пощастило сконсолідувати поміщицько-буржуазні верстви ідеєю патріотизму та повернення історичних земель Корони св. Стефана. Це була та консолідація, якої прагнув, але не досяг гетьман в Україні. До того ж з кількома провідними представниками будапештського естєблїшменту П. Скоропадський був знайомий ще з довоєнних часів або з 1918 р. Як зазначалося у Бюлетені гетьманської управи № 12 від лютого 1931 р., «за посередництва цих провідних людей встановлений був певний контакт між нами і созвучними нашому рухові особами в Угорщині. Ці зносини виявили існування певних симпатій серед впливових політичних кіл Угорщини до цілі наших стремлень — Гетьманської Держави і до характеру нашого руху»<sup>8</sup>.

Конкретні обставини візиту П. Скоропадського до Будапешту у січні 1929 р. можна з'ясувати з опублікованого уривку з гетьманського щоденника, якщо вважати цю публікацію правдивою. Однак, протягом 1931-1933 рр. жоден з прогетьманських публіцистів, які активно виступали у пресі з цього приводу, не піддав сумніву її автентичність. Остаточно достеменність публікації, здійсненої М. Кочубеєм та його товаришами, може підтвердити або спростувати лише видання усього емігрантського щоденника П. Скоропадського, що зберігається зараз у Східноєвропейському дослідному інституті ім. В. Липинського у Філадельфії. Тому нам доводиться спиратися на версію, видруковану 1931 р., з усіма можливими купюрами й правками, внесеними видавцями.

В уривку, зокрема, описувалася зустріч Скоропадського з Бетленом, що відбулася 8 січня 1929 р., їх розмова про можливість надання угорським прем'єром моральної та фінансової підтримки гетьманському руху як політичній течії, дуже близькій Бетлену, про збіг думок і намірів обох сторін. Граф ніби-то запитав думку гетьмана щодо Карпатської Русі: «Не можна ж насправді думати, що, отримуючи від нас допомогу, Ви одночасно посягали б на наші тисячолітні кордони». П. Скоропадський відповідав: «Звичайно, Підкарпатська Русь — українці, але на приєднання їх до майбутньої України ми у даний момент не посягаємо». Проте Бетлен вимагав більшої конкретизації, демонструючи тверезий погляд щодо бажань закарпатських українців: «Вони без сумніву тяжітимуть до єднання з Києвом, а ми цього за будь-яких умов ніколи допустити не можемо, це наше тисячолітнє право. Карпати — природний кордон і наш, і ваш. Взагалі, повторюю, якщо Ви бажаєте мати з нами справу, то Вам слід вирішити питання Підкарпатської Русі у тому сенсі, що Ви вже зараз дасте нам зобов'язання письмове, що Ви ніяких посягань на наші старі кордони не матимете». Далі йшлося про те, що гетьман ніби-то погодився підписати відповідний документ (меморандум та угоду з Бетленом) і навіть підписав 14 січня договір, «у якому він показує згоду дати підтримку Угорщини грошову і моральну, з іншого боку я визнаю кордони Угорщини 1914 р.»<sup>9</sup>

Прибічники гетьмана заперечували існування будь-якої угоди між Скоропадським і Бетленом, випустивши з цієї нагоди спеціальний Комунікат: «Останніми часами невідповідальні чинники ширять проміж українським громадянством баламутні чутки про заключення Ясновельможним паном Гетьманом якогось договору з Угорським Урядом.

В цілях правдивої інформації українського громадянства Гетьманська Управа заявляє, що ніяких договорів з угорськими офіційними, чи офіціозними політичними чинниками з одного боку, а Ясновельможним паном Гетьманом, чи Гетьманською Управою, чи яким будь представництвом організованого Гетьманського Руху з другого боку не було заключено і не існує. За Голову Гетьманської Управи: О. Скоропис-Йолтуховський, С. Шемет»<sup>10</sup>. Але факт поїздки до Будапешту і переговорів з угорським прем'єром вони не спростовували, подаючи їх як прояв дипломатичної активності П. Скоропадського в той момент, коли Голова Ради присяжних УСХД В. Липинський був прикутий до ліжка і не міг фактично виконувати своїх обов'язків.

У свою чергу, численні прихильники останнього це подавали як спробу усунути організатора гетьманського руху від керівництва зовнішньополітичною діяльністю. Сам В. Липинський та М. Кочубей, колишній керівник гетьманської управи, стверджували, що ними були вжиті надзвичайні зусилля, щоб анулювати підписану гетьманом угоду, замінити її на іншу, яка б не містила категоричних зобов'язань щодо Закарпаття. Зокрема, М. Кочубей писав пізніше, що в його редакції угоди, складеної за ніч, було таке формулювання: «Угорщина визнає права Української Держави на всі українські землі, в яких державах вони нині не знаходилися б (малося на увазі Польщу і Румунію), а за те п. П. Скоропадський визнає права Угорщини на землі в кордонах 1914 року»<sup>11</sup>. На наш погляд, таке формулювання відрізнялося від попереднього лише відсутністю персоніфікації (адже йшлося не про гетьмана особисто, а про Державу), а замість того містило несумісні зобов'язання. Угорщина не могла претендувати на Закарпаття, якщо б визнала права Української Держави на всі українські землі. Проте, Кочубей стверджував, що головною його метою було зробити проект неприйнятним для іншої сторони, і цього він домогся.

Отже, які б не були обставини укладання «будапештської угоди», і незалежно від того, чи існувала вона насправді, умови її ніколи не виконувалися. По-перше, якщо навіть припустити факт підписання угоди П. Скоропадським, не було свідчень про отримання іншого підпису. По-друге, план заснування центральноєвропейського антирадянського блоку назвав краху за браком інших учасників, в першу чергу Німеччина не мала наміру його підтримувати. Тому всі розмови між гетьманом та угорським прем'єром залишилися лише обміном люб'язностями і не мали жодних наслідків. Ніколи гетьманський рух, або особисто П. Скоропадський, не отримували коштів від Угорщини, що одноставно визнавали навіть усі його противники.

Тому можна однозначно стверджувати, що про будь-який продаж української землі за Карпатами не могло бути й мови. Звичайно, сам гетьман міг би погодитися з тактичних міркувань, тимчасово, не відновлювати свій суверенітет над цією частиною української держави, щоб здобути Київ і звідти вже вести мову про збирання усіх українських земель, але в інших зовнішньополітичних умовах. Саме на такому поетапному підході до вирішення проблеми соборництва наполягав Комунікат, підготовлений гетьманською управою за перебігом подій 1938-1939 рр. і проголошення Карпатської України<sup>12</sup>.

Протягом 1930-х років лише один організований український рух вжив заходів до своєї реалізації на Закарпатті. Йдеться про Організацію українських націоналістів, яка активно заявила про себе терористичними та політичними акціями. І першою серед них була т. зв. «справа Тацинця» — атентат на лідера закарпатських русофілів Є. Сабова 1930 р., який відразу привернув увагу до радикального напрямку українського руху, що його уособлювала ОУН. Починаючи з другої половини 1930-х років, Закарпаття перебувало в центрі уваги ПУН, там виходив часопис націоналістичної думки «Пробоем», створювалися юнацькі, жіночі та інші осередки ОУН. Один з провідних діячів організації О. Чемеринський (Я. Оршан) навіть випустив спеціальну працю «Закарпаття», яку сучасні дослідники вважають своєрідною програмою ОУН по відношенню до краю<sup>13</sup>. В ній наголошувалося на можливості існування самостійної Карпатської України «до того часу, поки не злучиться з Києвом». Це свідчить про значне місце, яке займало Закарпаття в геополітичних планах ПУН.

Натомість позиція гетьманського руху, чільних діячів та особисто його провідника не могла бути такою відвертою. Консервативна українська політична течія мала рахуватися з реальним станом речей, своїм легальним становищем в інших державах. Очевидно, у намаганні здобути визнання урядів найближчих сусідів, ідеологи гетьманства змушені були піти на вилучення поняття соборності з програмних документів. У першому варіанті проекту нового Статуту Союзу гетьманців-державників зазначалося, що він «ставити собі першим завданням — організацію тих сил, що прагнуть збудувати незалежну, національну, соборну, суверенну Українську Державу на всіх землях, заселених українською етнографічною масою». Критикуючи цей проект, дуже близький до П. Скоропадського у 30-ті роки відомий галицький діяч О. Назарук писав: «...прийняття сії думки статуту в такій стилізації зробило б правдо неможливою організацію СГД в Польщі, Румунії й Чехословаччині, а коли організація мимо того фактично повстала б, то річ ясна, що члени її на підставі такого статуту підлягали б незабаром ще острим переслідуванням і карам, як підлягають члени підпільної ОУН (Організації українських націоналістів під командою Євгена Коновальця), а то з тої причини, що організація кожного правого руху з природи річи більше серйозна ніж організація руху лівого, отже й поборювання її було б серйозніше та довело б до винищення українських зорганізованих монархістів у всіх тих трьох державах, а що найменше до цілковитого дезорганізування організації, якби вона на тій підставі повстала. Статут СГД повинен бути таким, щоб не виключав можливості явного існування організації українських монархістів в Польщі, ЧСР і Румунії, бо прецінь розвиток української нації в тих державах вимагає будови правого крила нації, а не тільки самого лівого, бо тоді та нація немов напіврозтятий скорпіон тільки крутиться в болю і сама себе кусає своїм розколенним жалом»<sup>14</sup>.

Повну слухність цієї думки довели події 1938 р., коли офіційні чинники Чехословаччини вирішили за необхідне вжити репресивних заходів проти проницецького, за їх думкою, українського руху. У квітні 1938 р.



були арештовані представник Гетьманської управи у Чехії Б. Гомзин та ще 14 активних гетьманців, головним чином, із Закарпаття. Нагадаємо, що у 30-х роках там існувало кілька українських монархічних організацій, у тому числі під проводом В. Мурашка — в Ужгороді, В. Мельника — у Хусті<sup>15</sup>. Офіційно їх звинуватили у приналежності до руху, який діяв на шкоду Чехословацькій державі, на її розвал. Звільнили гетьманців лише з нагоди великосвяточної амністії у другій половині квітня, проте питання щодо гетьманського руху з'ясувалося ще довго<sup>16</sup>.

Тому можна наголосити, що гетьманці не випускали Закарпаття з поля свого зору, але, на відміну від ОУН, були прозбавлені можливості вести там активні акції, зв'язані умовами легального перебування на теренах ЧСР. Ми не бачимо в програмних документах згадок про цю та інші українські землі, що перебували під управлінням центральноєвропейських держав (у Статуті знайшла втілення точка зору О. Назарука), але думка про долю Закарпаття, можливість його інтеграції до соборної України існувала і в середовищі монархістів.

Знов увагу усіх напрямків національного руху до цього регіону привернула героїчна епопея українського населення маленького клаптика нашої землі, яке напередодні вибуху Другої світової війни намагалось скористатися слушною нагодою і розпочати будівництво незалежної України. І знов доводиться констатувати, що про допомогу Карпатоукраїнській державі з боку закордонних українців — моральну, фінансову, фахову — написано багато. Причому відзначалося, що в цій допомозі разом брали участь раніш непримиренні табори — члени Організації українських націоналістів, прибічники УНР, діячі ЗУНР.

Достатньо згадати активну роботу в Карпатській Україні військового теоретика ОУН М. Колодзінського-Гузара, який загинув у бою в березні 1939 р., поета О. Ольжича-Кандибу, котрий став культурним референтом організації при уряді о. А. Волошина, відвідання Закарпаття чільним діячем уряду УНР в екзилі М. Левицьким, який об'їздив 4 тис. вояків для зміцнення оборони краю. Колишній президент ЗУНР Є. Петрушевич у жовтні 1938 р. надіслав о. А. Волошину вітального листа.

Проте участь у підтримці Карпатської України монархічного руху та його лідера гетьмана Павла Скоропадського поки залишається не лише не виствітленою, а й найсфальшованішою. Як правило, в існуючій літературі можна зустріти лише короткі звинувачення на адресу Союзу гетьманців-державників у зраді визвольного руху Закарпаття, в активному поборюванні ОУН в той момент, коли треба було спільними зусиллями рятувати нову Українську державу. Навіть у найновішій монографії М. Вегеша, в цілому написаній з об'єктивних позицій, гетьманський рух згадується лише двічі, обидва рази у негативному плані. Зокрема, там міститься звинувачення прибічників П. Скоропадського у неправильній оцінці політики керівників Карпатської України, і більш того, на гетьманців покладається відповідальність за ініціацію проницької орієнтації уряду А. Волошина<sup>17</sup>.

Тому нам уявляється дуже важливим, базуючись на введених до наукового обігу досі невідомого листування П. Скоропадського, а також секретаря Управи СГД С. Шемета зі своїми прибічниками та однодумцями за 1938-1940 рр., показати справжнє ставлення до Карпатської України цього впливового діяча українського національного руху на еміграції. Згадані документи (листування з О. Назаруком та В. Євтимовичем) зберігаються у Центральному державному історичному архіві України, м. Львів та Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, і досі, не дивлячись на їх надзвичайну цінність, не лише не були предметом окремих наукових розвідок, а й не згадувалися у жодній статті чи монографії.

На взаєминах лідерів Карпатської України та Управи СГД, безперечно, відбилосся активне протиборство між ОУН та гетьманцями. Воно особливо загострилося наприкінці 30-х років, коли Організація українських націоналістів посіла визначне місце серед інших рухів на еміграції та отримувала результати своєї багаторічної праці у регіоні. Наприклад, майже у кожному з листів до О. Назарука 1937-1940 рр. гетьман згадує якусь зі сторін діяльності організації.

Оцінка ОУН вустами П. Скоропадського давалася лише негативна («ОУН це велике зло», «нездорове явище», «справа, що не має нічого спільного з українством», «Великий гріх перед українським народом взяли на себе Донцов-Коновалець і вся їх браття» та навіть «гангрена на здоровому українському тілі») <sup>18</sup>. Такі судження слід пояснити перш за все характером полеміки, а також несприйняттям методів роботи проводу ОУН, серед яких гетьманці особливо не схвалювали використання іноземної матеріальної допомоги, причому, з кількох джерел, інтриги, безпринципність у виборі форм діяльності.

Гетьман планував розпочати рішучу ідеологічну боротьбу саме у 1938-1939 рр. Він навіть дорікав Назарукові щодо його недооцінки впливу ОУН, нерішучість у ставленні до цієї боротьби. 25 березня 1938 р. П. Скоропадський писав: «Я з жахом дивлюся, що у вас в Галичині, не дивлячись на те, що багато людей дуже ясно собі уявляють, до чого може привести вся праця ОУН з одного боку, і ширше беручи, праця такого руйніника як Донцов, все ж таки реагують на цю діяльність дуже слабо...»

Залишати боротьбу до літа, чи до весни, коли ви будете у Відні, неможна. Треба вже тепер почати боротьбу з ОУН. Ми будемо це робити, а там, коли Ви хоч трохи будете вільніш, то допоможіть і Ви нам»<sup>19</sup>.

План цієї боротьби був задуманий дуже ґрунтовний — від формулювання ідей «гетьманського націоналізму» як протиположності «донцовському» до поборювання різних акцій ОУН, в першу чергу, терористичних. Розроблялися «цілком таємні» пам'ятні записки про ОУН, які двічі згадував гетьман у листах до Назарука<sup>20</sup>. З приводу терористичних акцій пресовий відділ Гетьманської управи видав окремий Комунікат від 8 лютого 1937 р., в якому, зокрема, зазначалося: «Гетьманський рух вважає, що під цю пору ворогом України № 1 є большевики, а терористична чинність організації полк. Коновальця на теренах Польської держави (до речі вже два роки тому припинена) тільки анархізує і большевізує українське суспільство і є тому для української визвольної справи шкідлива»<sup>21</sup>.

Звідси стає зрозумілим, що зусилля провідників ОУН щодо втілення у життя своїх теорій при розбудові Карпатської України не могло не викликати негативної реакції гетьманців. Практично доводиться стверджувати, що саме активність оунівців, які перебрали на себе керівництво збройною силою нової держави — Карпатською

Січчю, активно втручалися у всі інші сфери діяльності уряду А. Волошина, завадила гетьманові вчинити якісь офіційні кроки на користь цього уряду.

Аналіз листування П. Скоропадського та О. Назарука свідчить, що тема Закарпаття з'являється в ньому ще у лютому 1938 р. Хмари, що збиралися довкола Чехословацької республіки, примушували українських діячів замислитися над майбутнім тієї гілки українства, яка мешкала за Карпатами. На думку Назарука, з'являлася слухна нагода використати міжнародну кон'юнктуру, аби досягти бодай автономії краю: «...аж проситься перевести скріплення і передусім прискорення автономії Підкарпатської Руси, що мало б переломове значіння для української нації взагалі. Чим вчасніше Ваша Світлість могли б звернути на се увагу кому слід на заході, тим краще було б для української справи»<sup>22</sup>. Він підкреслював, що є всі геополітичні підстави для такої автономії, що Німеччина, яка залишилася головним вершителем долі усіх країн Центральної Європи, має бути дуже зацікавлена в ній, і навпаки, передача Закарпаття Угорщині для Третього рейху не вигідна: «це було б рівнозначне з зрізанням острого кінця «стріли справедливості» між народами». Львівський доктор наполягав: «Я сю справу уважаю під сю пору за найактуальнішу зі усіх українських справ...»<sup>23</sup>.

Втім П. Скоропадський, погодившись з думками Назарука, не вважав карпатське питання надто актуальним, хоча припускав і те, що незабаром воно таким стане. Це було напряму пов'язано із його помилковим політичним прогнозом — він вважав, що велика війна в Європі поки що далеко<sup>24</sup>.

Для з'ясування позиції СГД вже на початку карпатських подій дуже цікавим є лист секретаря Гетьманської управи С. Шемета О. Назаруку, де перший викладає свої міркування щодо ставлення Німеччини до карпатської автономії, вважаючи його потенційно прихильним. Зasadничо він зауважив: «На карпато-українську справу тут дивляться як на спробу українських сил, як на іспит зрілості для українців. Іспит цей відбувається в тяжких умовах. І внутрішнє положення цієї української землі і зовнішнє нелегке. Але край маленький і зовнішня політична і фінансова допомога можливі і нікого не обтяжуватимуть занадто. Чому ж не зробити такого іспиту і такої маленької як на німецькі масштаби прислуги українцям?»<sup>25</sup>.

Тому створення уряду Карпатської України у жовтня 1938 р. П. Скоропадський та його прибічники зустріли із захватом. Зокрема, відомий вітальний лист гетьмана, в якому вказувалося: «Вам, народним провідникам і Всенародній Раді Карпатської України засилаю гарячі бажання успішних рішень і чину для забезпечення свobodного розвитку Карпатської України. Хай Ваша одностайність відверне мадярсько-польську небезпеку поневолення і приведе до забезпечення повноти прав Карпатської України»<sup>26</sup>. Є свідчення, що певний час серед гетьманців Закарпаття та близьких до них людей існувала думка про можливість проголошення на Срібній землі регенства Данила Скоропадського від імені Гетьмана всієї України П. Скоропадського; очевидно, про це були й якісь переговори з О. Волошином<sup>27</sup>. Але навряд чи дійшло до чогось реального; принаймні, секретар Гетьманської управи С. Шемет жодним словом не згадував цю ідею в своєму листуванні з іншими гетьманцями. Крім цих декларацій, була спроба навести безпосередні контакти з лідерами Карпатоукраїнської держави. Колишній старшина УСС О. Думін, який проживав на той час у Кенігсберзі і був у постійних зв'язках з СГД (гетьман писав про нього: «Поки що він стоїть далеко від центру нашого руху, але я маю його працюю користуватися, тим самим волею чи неволею і зблизитися з ним») <sup>28</sup>, надіслав А. Волошині листа. В ньому містилися конкретні пропозиції допомоги і запитання щодо потреб молодого держави у фахівцях з різних проблем, можливостей їх придбання до Хусту<sup>29</sup>.

Відомостей про відповідь А. Волошина не збереглося, а якщо вона була, то, очевидно, негативна. Так само зреагували керівники уряду і на пропозиції своїх послуг інших гетьманців — В. Мурашка та Калюжного, які приїхали безпосередньо до Хусту, та ще цілого ряду досвідчених фахівців з монархічного табору. Йшлося про принципову орієнтацію лідерів Карпатської України на власні сили, на те, щоб серед чільних діячів та фахівців були лише місцеві уродженці, відомі і популярні у краї. Можна лише здогадуватися щодо ролі в цьому членів ОУН, які таким чином намагалися закріпити свій привілейований статус — адже вони діяли на Закарпатті принаймні з 30-х років<sup>30</sup>. Про це вже після трагедії писав Назарукові С. Шемет: «Справа могла б набрати великого розмаху навіть при таких силах, що малися, коли б не 105-процентові [так Шемет називає оунівців — 105-процентові патріоти — Г. П. ], що демагогічне форсували «автохтонну» лінію, аби спекти самим печеню...»<sup>31</sup>.

Саме цей курс — не допускати до участі в розбудові Карпатської України усі інші політичні сили (не тільки гетьманців), застерегти монополію ОУН на державотворення — піддавався різкій критиці самим гетьманом та його оточенням. У Комунікаті, випущеному СГД 5 червня 1939 р., з цього приводу вказувалося: «Група конспіраторів, кермована «Проводом» Організації українських націоналістів (ОУН) зпоза кордонів Карпатської України, прийшла в Карпатську Україну і тут розпочала свою діяльність восени 1938 р. Її організація і діяльність мала всі ознаки, характеристичні для мафії.

Нікому там незнані, «люди в масках», як їх там називали, мали по кілька прізвиськ. Більшість з них незнані як у дійсності називаються. Вони хотіли перебрати до своїх рук владу з поміччю двох засобів: збройної сили і інтриги.

Збройною силою для мафії мала служити піддурена ними хустська «Січ».

Інтрига полягала в тому, що мафія видавала себе за зняряддя офіційної німецької політики, що не відповідало правді. [...]

Назовні вони одверто не виступали, працюючи за спинами видвинутих ними автохтонів: д-р Розсоха, богослов Рогач, урядовець банку Роман, Хименець та ін.»<sup>32</sup>

Таку різку оцінку дій ОУН не можна вважати абсолютно об'єктивною, оскільки не всі її члени були «незнаними людьми». Цього не можна сказати ані про О. Ольжича, ані про М. Галагана, ані про М. Колодінського, які відверто і героїчно відстоювали українську справу за Карпатами. Але серед провідників ОУН того періоду можна назвати людину, котра дійсно було злим генієм Карпатської України. Це сотник р. Ярій, колишній старшина австро-угорської армії, один з членів ПУН на теренах Німеччини. Його роль

в трагедії карпатоукраїнської держави ще повністю не з'ясована, проте і мемуаристи, і сучасні дослідники погоджуються з тим, що в своїй функції посередника між певними німецькими колами та керівниками Закарпаття він працював скоріш на користь Третього Рейху, ніж української справи<sup>33</sup>. Свідок цих подій В. Шандор давав йому таку характеристику: «Ріко Ярий був одночасно і зв'язковим від Німеччини, і тому міг бути рушійною силою у підготовці замаху на уряд, організувати гострі напруження між чехами і нами та проводити з декотрими комендантами Січі пронимецьку політику. Саме вона гнала недостатньо озброєних січовиків проти тяжких кулеметів ворожих армій і танків, де вони гинули. Він командував також ворожими польським та мадярськими агентами...»<sup>34</sup>. І далі мемуарист наводить факти, що сотник Ярий виконував завдання гітлерівців щодо унеможливлення опору угорській армії з боку Карпатської Січі.

Тут доречно звернути увагу на те, що саме його згадує гетьманський Комунікат як головного керманіча «мафії»<sup>35</sup>. І ще раніше керівники СГД оцінювали його діяльність вкрай негативно. На початку 1938 р. С. Шемет писав О. Назаруку: «Благородний зрив молоді сказався під кермом бандита Ярого. Людина, для якої ні людське життя, ні честь не мають ніякої цінності»<sup>36</sup>. На нього та на таких, як він, авантюристів покладав Скоропадський відповідальність за трагедію Карпатської України у значно більшій мірі, ніж на німців. Доповнюючи Комунікат, гетьман повідомляв Назарукові: «...я й сам не розумію деяких моментів в діяльності німців, але з повним переконанням в правоту мого погляду, скажу, що в данім разі не стільки німці в своїх політичних вчинках неясні, скільки винні вони в тому, що повірили неймовірній сволоті з українства, а та зіграла домінуючу роллю на Підкарпатті, роллю, що головним чином і привела до таких сумних результатів. Вони змогли зіграти таку роллю, бо влада була в руках такої людини, як Волошин, людини достойної, але слабкої і з малим політичним досвідом. Тут винно все Українство; воно виявляє, на жаль, духовну слабкість, не знаходячи моральних сил раз назавжди викинути з свого середовища таких людей. По-друге, в українців зовсім неоправдана віра в те, що все зроблять німці. Німеччина працює для себе, але це зовсім не виключена річ, а навпаки дуже правдоподібно, що інтереси України паралельні німецьким. Тому допомогати нам, українцям, як своїм *стільникам*, Німеччині було б логічно. Ми можемо цю тему розроблювати законно й це корисно для нашої праці на добро Батьківщини»<sup>37</sup>. Як бачимо, від цих об'єктивних слів до ініціювання пронимецького курсу, в чому звинувачують П. Скоропадського деякі сучасні дослідники, дуже далеко. І навпаки, гетьман постійно висміював наївні сподівання українських діячів на безкорисливу німецьку допомогу. У Закарпатті такі сподівання навіть відбилися у пропагандистському лозунзі «Німці будують Карпатську Україну!».

За свідченням очевидця та активного учасника подій 1938-1939 рр. В. Качуровського у цьому перебільшенні ролі німців та передчасному поборюванні чехів, які аж до 14 березня 1939 р. забезпечували кордони країни, її фінанси й взагалі все постачання, простежувався очевидний наказ Берліну, де розміщувався штаб ОУН для Закарпаття під проводом р. Ярого<sup>38</sup>.

В трагедії 1939 р. на теренах Закарпаття міцно переплелися таємні провокації р. Ярого, саможертвність військових лідерів ОУН М. Колодзінського-Гузара та З. Коссака, відсутність життєвого та політичного досвіду у переважної більшості борців. Мемуарист В. Бірчак, намагаючись бути об'єктивним, так висвітлював їх слабкі сторони: «Відірвані від життя теоретики, які замість життєвого досвіду, життєвої мудрості мали в запасі безліч фраз, безліч приписів, як варити смачні обіди. Але як у практиці їх зварити й чи ті, що писали ці приписи, їх випробували й чи їли ці обіди й чи не були від них хворі, — цього ніхто не знав»<sup>39</sup>.

Молодість, відсутність політичного досвіду, а можливо, й провокації гітлерівців, яким не потрібна була міцна Карпатоукраїнська держава, штовхали оунівців на шлях авантюри. Поміркованість та поступовість уряду А. Волошина вони вважали ледь не зрадою, і кілька разів намагалися влаштувати державний переворот. На це дуже доречно звертав увагу української громадськості гетьманський Комунікат: «Ця організація, захопивши в свої руки організацію «Січ» у Хусті, намагалася грати роллю другого правительствa, ігнорувала легальну владу, ігнорувала закони країни і його інтереси, нарешті тричі робила спробу з поміччю хустського відділу «Січі» доконати насильний переворот і захопити до своїх рук і владу. Все це спричинило в життю Карпатської України великий заколот, облегло мадярам опанувати країну та завело до нинішніх катастрофальних умов життя»<sup>40</sup>. Буквально те ж саме підтверджували і мемуаристи: «Команда Січі втручалася до всього, всюди хотіла бути, в усім забирати голос, всі справи вирішувати. Це був свого роду тоталізм, властиво не тоталізм, а імітація тоталізму, бо ж Січ не мала для цього фахових сил. Це був другий уряд Карпатської України, який саме тим, що був другим, вносив хаос і колотнечу»<sup>41</sup>. Слід нагадати, що і сучасні дослідники покладають на провід Карпатської Січі, зокрема, молодих оунівців з його складу, відповідальність за українсько-чеське протистояння, яке вилилося у відкритий збройний конфлікт 13-14 березня 1939 р., коли угорська армія вже перетинала кордони Карпатської України<sup>42</sup>.

Гетьман однозначно сприйняв захоплення Закарпаття Угорщиною як трагедію для всього українського руху. Данило Скоропадський, його син, писав до О. Назарука: «Карпато-українська трагедія вдарила всіх українців по голові. [...] І Мусимо цю катастрофу якнайскоріше переболіти...»<sup>43</sup>. Саме тому гетьман вдався до рішучих заходів з організації допомоги біженцям із Закарпаття, січовикам, захопленим угорськими військовиками та ув'язненим у концтаборах. О. Назарук благав його задіяти усі свої зв'язки серед німецьких можновладців, оповідаючи правдиві історії: «Сюди доходять жахливі вісті про поведіння з нашими раненими в горах. Чи не можливо було б спонукати бодай німецький Червоний Хрест до якоїсь допомоги і до зменшення величезного терпіння маси невинних людей»<sup>44</sup>. Але просити П. Скоропадського про допомогу українцям не було потреби. Він вже сам звернувся до знайомих німецьких військових, щоб домогтися офіційного надання ув'язненим січовикам статусу військовополонених, а не «січ-банди», як називали їх угорці, а потім і звільнення. Один із врятованих членів Січі, у наступному активний гетьманець А. Кушинський згадував, що у першому списку врятованих з жахливого концтабору у Варьяланосі з 42 осіб не було прибічників гетьмана, а лише члени ОУН та прихильники УНР. Те ж саме можна сказати і про інших січовиків, депортованих до Німеччини<sup>45</sup>.

Згодом П. Скоропадський почав опікуватися усіма закарпатськими біженцями. Під проводом його доньки, Єлизавети Павлівни, було створено Допомоговий комітет, який надавав цим втікачам гроші, одяг, харчі ще довгий час, сприяв культурному розвитку українців. Як свідчить лист С. Шемета до В. Євтимовича, гетьманського представника на Галичину, від 26 липня 1939 р., прибіжники П. Скоропадського були єдиними, хто опікувався приватною допомогою карпатським утікачам: «при наших Товаристві допомоги біженцям, що є під головуванням пані Гетьманової, засновано спеціальний комітет допомоги карпатцям. Цей комітет працює під головуванням панни Гетьманівни Єлизавети Павлівни. Вдалося цьому комітету зібрати також чимало натурою, прислано чимало річей і з Америки і з інших місць»<sup>46</sup>. Навіть ворожий до гетьманців журнал «Пробосем», який видавав у Празі др. С. Росоха, майже у кожному числі згадував роботу СГД серед закарпатців, звичайно, намагаючись висміяти ці заходи. Зокрема, там називалися культурні імпрези у Берліні, влаштовані спеціально для біженців, активна пропаганда й допомога українцям безпосередньо у таборах, розкиданих по Німеччині<sup>47</sup>.

Герої Карпатської Січі були удостоєні окремого вшанування під час гетьманських іменин 8 липня 1939 р. Гетьманіч Д. Скоропадський, звертаючись до всіх присутніх, «з особливою сердечністю вітає земляків з Карпатської України, що спеціально приїхали на це свято з далеких таборів, розкиданих по всій Німеччині: «Знає ви, представники нашої Срібної землі, великого нещастя, — говорив гетьманіч Данило, — нещастя це з внутрішнім боєм відчуває все українство, як в Європі, так і за океаном. І можу тут ствердити, що я був на власні очі свідком того великого захоплення, яке панувало серед цілого патріотичного громадянства за океаном, коли воно довідалося про повстання Карпато-Української держави. Патріоти українські в Америці й Канаді широко відгукнулися на заклик принести також і свою жертву для того, щоб допомогти молодій Державі. І вони вам допомогали морально й матеріально... Молода держава наша на Закарпатті в муках занепадає, але не загинув дух український, не загинув гін до активної боротьби»<sup>48</sup>.

Слід підкреслити, що така повномасштабна допомога була організована без будь-якого звернення з боку екзильного уряду А. Волощина. Є свідчення, що П. Скоропадський намагався налагодити тісніші контакти з лідером закарпатців. Як з'ясувалося під час допиту А. Волошина у Лефортово 1945 р., по приїзді його до Берліну 6 квітня 1939 р. полк. В. Мурашко, знайомий колишнього президента ще по Ужгороду, а нині — керівник організаційного відділу Гетьманської управи, відвідав його у готелі «Мольтке» і запросив на зустріч до П. Скоропадського. Вона відбулася протягом години; за свідченням О. Волошина, гетьман запрошував лідера Карпатської України приєднатися до очолюваної ними «Української громади», але позитивної відповіді не отримав<sup>49</sup>. Ця емігрантська влада, хоч і визнала гетьманський рух одним з двох найавторитетніших на теренах Німеччини, все ж продовжила своє співробітництво з Проводом українських націоналістів. Існують відомості про підписання у Венеції угоди щодо його принципів. Навіть було випущено окрему відозву з цього приводу до закарпатців-утікачів із закликом вступати до Українського національного об'єднання, створеного ОУН<sup>50</sup>.

Випробуванням для будь-якого політичного руху є його здібність вчитися на історичному досвіді, на своїх й особливо на чужих помилках. Тому П. Скоропадський найбільшу увагу звернув на формулювання уроків Карпатської України. Саме цими причинами, а зовсім не бажанням дошкулити ОУН, був покликаний до життя Комунікат, як на нашу думку, одне з найоб'єктивніших досліджень підсумків боротьби за Карпатську Україну, зроблене по гарячих слідах цієї трагедії. Відповідаючи на закиди щодо недоцільності видання цього Комунікату, гетьман писав: «Зовсім не поділяю думки деяких українських політиків, між іншим і Палієва, що про такі справи як ті, що з'ясовані в цьому Комунікаті, не треба писати, бо це на руку нашим ворогам. По-перше, наші вороги, на жаль, від українців знають до найменших подробиць, значно раніш, ніж ми про це довідаємося; по-друге — чесне й справді сильне громадянство не боїться заявляти про свої темні сторони й не боїться прилюдно осуджувати шкідників своєї нації. Нечесно, гидко й ганебно замовчувати, «страха ради іудейська», бо тоді наші люди подумують, що так робити, як в данім випадку робить ОУН, і не так вже кепсько»<sup>51</sup>.

Разом з тим реакція середовища націоналістів на Комунікат виявилася дуже гострою. Вони пустили чутку, що сама його поява була інспірована німцями, що очевидно є нонсенсом — адже в карпатських подіях зв'язок ПУН з гітлерівцями спостерігався однозначно тісніший, ніж у гетьманців. У пресі ОУН піднялася антигетьманська пропаганда, причому, вона зачіпала не лише СГД та його позицію щодо Карпатської України, але й особу самого гетьмана. Навіть і пізніше, вже 1942 р., оунівські пропагандисти писали: «Послухати чи прочитати гетьманців, то нова історія Карпатської України, з її стихійним народним здвигом, з відродженням у Карпатах запорозької традиції, з повстанням гірської республіки, з її кривавою боротьбою на три фронти, то лише одне непорозуміння...»<sup>52</sup>. Списуючи всю трагедію березня 1939 р. лише на стихійність руху та зовнішні обставини, лідери націоналістів продемонстрували власне небажання вчитися на припущених помилках, поважати героїзм Карпатської України не на словах, а на ділі.

Таким чином, можна стверджувати, спираючись на новонайдені документи, зокрема, листування П. Скоропадського, що його позиція стосовно Закарпаття протягом 20-х — початку 40-х років не була ані ворожою, ані зрадницькою. Угода з Угорщиною 1929 р., якщо навіть вона і існувала, ніколи не набрала чинності. В 1930-ті рр. він, будучи пов'язаний умовами легальної праці руху в Чехословаччині, не міг відверто заявити про підтримку українських діячів цього регіону, хоча навіть у розмові з І. Бегленом відстоював його належність до України. Коли ж спалахнули пристрасті довкола Карпатської України, П. Скоропадський, хоча і не зовсім правильно спрогнозував перебіг подій у 1938-1939 рр., намагався надавати допомогу молодій карпатоукраїнській державі на всіх етапах боротьби за її існування. Суттєві розбіжності між гетьманським рухом та ОУН, що набули загрозливих форм саме наприкінці 1930-их років, не дали представникам СГД взяти активну участь у розбудові Карпатської України, що особливо стало неможливим через обструкціоністську позицію ПУН. Авантюризм деяких чільних провідників ОУН також не сприяв співробітництву. Разом з тим загибель Карпатоукраїнської держави гетьман сприйняв як трагедію всього українства, і приклав чимало зусиль

до організації допомоги військовополоненим та біженцям з Закарпаття. Цьому не завадила навіть відсутність порозуміння з урядом А. Волошина. А головне — П. Скоропадський ще раз переконався, що лише за умови єднання всіх конструктивно-державницьких сил можливо було досягти незалежності України навіть у такому мінімізованому масштабі. Ця думка стала стрижнем усієї політики гетьманського руху в 40-х роках.

### Примітки

- <sup>1</sup> Россия и Украина. Из дневников Н. М. Могилянского и писем к нему П. П. Скоропадского. 1919-1926. Публ. А. Сергеева //Минувшее. Исторический альманах. — Т. 14. — М. ; СПб, 1993. — С. 253-278.
- <sup>2</sup> Див. Конституційні акти України. Невідомі конституції України. — К., 1992. — С. 67.
- <sup>3</sup> Чернин О. Брест-Литовск (из мемуаров) //Архив русской революции. — Т. 2. — М., 1991. — С. 162.
- <sup>4</sup> Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). — М., 1936. — С. 76-80.
- <sup>5</sup> Шандор В. Закарпаття, історико-правний нарис від ІХ ст. до 1920 р. — Нью-Йорк, 1992. — С. 189.
- <sup>6</sup> Хліборобська Україна. — Вип. V-VI. — Відень, 1921-1922. — С. 262.
- <sup>7</sup> Скоропис-Йолтуховський О. «Братчики» при роботі //Ідея та дійсність: (Зб. матеріалів та статей). — Л., 1932. — С. 29-30.
- <sup>8</sup> Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі ЦДАЛ), ф. 359, оп. 1, спр. 373, арк. 84 зв.
- <sup>9</sup> Див. Збірник Хліборобської України, — Т. 1. — Прага, 1931. — С. 25-26. — (Примітки від ред.).
- <sup>10</sup> ЦДАЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 373, арк. 88 зв.
- <sup>11</sup> Пояснюючі записки Николи Кочубея //Зб. Хліборобської України. — Т. 2. — Прага, 1933. — С. 66.
- <sup>12</sup> Комунікат пресового відділу гетьманської управи. — Берлін, 05.06.1939. — С. 18.
- <sup>13</sup> Вегеш М., Богів О. Міжнародне становище Карпатської України (1938-1939). — Ужгород, 1997. — С. 114.
- <sup>14</sup> ЦДАЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 374, арк. 1, 159-160.
- <sup>15</sup> ЦДАВО України, ф. 1878, оп. 1, спр. 33, арк. 41.
- <sup>16</sup> Там само, спр. 42, арк. 21.
- <sup>17</sup> Вегеш М. М. Закарпаття в контексті центральноєвропейської кризи напередодні Другої світової війни //Вегеш М. М. Історичні монографії та дослідження. — Т. 1. — Ужгород, 1998. — С. 127, 260.
- <sup>18</sup> ЦДАЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 316, арк. 14, 35, 39, 41 та ін.
- <sup>19</sup> Там само, арк. 39.
- <sup>20</sup> Там само, арк. 40, 42.
- <sup>21</sup> Запорожець. — Ч. 9-10. — Париж, 10. 05. 37. — С. 26.
- <sup>22</sup> ЦДАЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 205, арк. 159-159 зв.
- <sup>23</sup> Там само, арк. 165-167.
- <sup>24</sup> Там само, спр. 316, арк. 32, 41.
- <sup>25</sup> Там само, спр. 337, арк. 28.
- <sup>26</sup> Куциньський А. Гетьман Павло і Гетьманіч Данило Скоропадські. — Чикаго, 1968. — С. 39.
- <sup>27</sup> ЦДАВО України, ф. 1878, оп. 1, спр. 33, арк. 140.
- <sup>28</sup> ЦДАЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 316, арк. 40.
- <sup>29</sup> Державний архів Закарпатської області, ф. 3, оп. 3, спр. 173, арк. 16.
- <sup>30</sup> Росоха С. Народження держави //Карпатська Україна в боротьбі. — Відень, 1939. — С. 5-7.
- <sup>31</sup> ЦДАЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 337, арк. 31.
- <sup>32</sup> Комунікат пресового відділу гетьманської управи. — Берлін, 1939. — С. 4-5.
- <sup>33</sup> Вегеш М., Богів О. Міжнародне становище Карпатської України. — С. 129.
- <sup>34</sup> Шандор В. Спомини. — Т. 1; Карпатська Україна. 1938-1939. — Ужгород, 1996. — С. 306.
- <sup>35</sup> Комунікат пресового відділу гетьманської управи. — С. 5.
- <sup>36</sup> ЦДАЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 337, арк. 17.
- <sup>37</sup> Там само, спр. 316, арк. 55.
- <sup>38</sup> Качуровський В. ...Політичні анальфabetи... //Карпатський край. — № 9-12 (112). — Ужгород, 1995. — С. 77.
- <sup>39</sup> Бірчак В. Карпатська Україна: Спомини й переживання. — Прага, 1939. — С. 36.
- <sup>40</sup> Комунікат пресового відділу гетьманської управи. — С. 4.
- <sup>41</sup> Бірчак В. Карпатська Україна. — С. 39.
- <sup>42</sup> Вегеш М., Богів О. Міжнародне становище Карпатської України. — С. 122-126.
- <sup>43</sup> ЦДАЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 316, арк. 59.
- <sup>44</sup> Там само, спр. 205, арк. 208 зв.
- <sup>45</sup> Куциньський А. Закарпаття в боротьбі: Спогад. — Буенес-Айрес, 1981. — С. 156.
- <sup>46</sup> ЦДАВО України, ф. 1878, оп. 1, спр. 42, арк. 65.
- <sup>47</sup> Пробоєм, часопис національної думки. — Ч. 5-6. — 1939. — С. 34; Ч. 8. — 1939. — С. 65-66.
- <sup>48</sup> Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 4485, оп. 1, спр. 244, арк. 32.
- <sup>49</sup> Іосипенко В. Зимові сутнікні червневих днів. Деякі подробиці перебування Августина Волошина в Лефортово //З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1994. — № 1. — С. 144-146.
- <sup>50</sup> Там само, спр. 240, арк. 17.
- <sup>51</sup> ЦДАЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 316, арк. 66.
- <sup>52</sup> Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 57, оп. 4, спр. 647, арк. 60.

**Зінаїда Яненко**

## ОСОБОВІ ФОНДИ, ВТРАЧЕНІ ДЕРЖАВНИМ АРХІВОМ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Сьогодні, на спліні ХХ ст., у незалежній Україні розпочато повернення на батьківщину розпорошених по світу пам'яток історії та культури українського народу, серед яких писемні займають важливе місце. У зв'язку з цим актуальним є вивчення втрат Державного архіву Полтавської області в роки Другої світової війни. За роки фашистської окупації архів втратив 2 689 фондів, серед яких велика кількість документів особового походження. Однак ця цифра не є остаточною і беззастережною. Дослідження проблеми втрат архівних матеріалів наводить на думку, що частина документів не загинула, а осіла в центральних архівах Москви, Санкт-Петербургу, Києва та інших міст Росії й України. Працівники архіву, які впорядковували документи у повоєнні роки, стверджували, що відсутні фонди згоріли, загинули. Але навіть побіжний перегляд путівників ставить під сумнів подібне твердження. Отже на часі — створення загальноукраїнського каталогу втрачених фондів. На нашу думку, така праця дозволить не лише зібрати всю необхідну інформацію із зазначеної проблематики, а й

провести її експертизу, що в кінцевому результаті сприятиме поваленню з п'єдесталу міфу про «всезгорілий» Полтавський архів. Одним з аргументів на противагу цьому є пропонування розвідка.

В сучасному архівознавстві сукупність документів, що утворилася впродовж життя та діяльності особи (сім'ї, роду) має назву особового архівного фонду. У довоєнні роки такий фонд називався приватним. Не зупиняючись на термінологічному аналізі, зауважимо, що певні відмінності у поняттях «особовий фонд» та «приватний фонд» є. Не завжди приватний фонд є особовим і навпаки. Аналізуючи довоєнні документи особового походження, вживатимемо поширений тоді термін «приватний фонд».

На сьогодні в архіві збереглися описи понад 50 втрачених фондів поміщицьких родин, вчених, громадських діячів. З огляду на те, що відомості про ці описи не включалися до каталогів та довідників, наведемо їх перелік. Назви фондів вказані мовою оригіналу без будь-яких змін.

- 1) ф. 2148 Частный фонд Двиновых: Андрея Николаевича, Александры Николаевны, 1883, 1914, 1917 гг., один опис на 4 справи;
- 2) ф. 2123 Частный фонд помещика Башилова А.И., 1792 г., один опис на 1 справу;
- 3) ф. 2124 Частный фонд помещика Белецкого Б.Л., 1843, 1873, 1916 гг., один опис на 3 справи;
- 4) ф. 2151 Частный фонд графа Безбородько А.Д., 1797 г., один опис на 11 справ;
- 5) ф. 2123 Частный фонд помещика Богданова В.К., 1913 г., один опис на 1 справу;
- 6) ф. 2133 Частный фонд помещика Бразоля С.Е., 1883-1919 гг., один опис на 34 справи;
- 7) ф. 2141 Частный фонд помещика Булюбаша И.П., 1808 г., один опис на 11 справ;
- 8) ф. 2142 Частный фонд Бутовской-Зандер О.Н., жены генерал-майора, 1897, 1910 г., один опис на 4 справи;
- 9) ф. 2147 Частный фонд Бугневича В.Е., члена Полтавской ученой архивной комиссии, 1886 г., один опис на 16 справ;
- 10) ф. 2125 Частный фонд поручика Быстревского С., 1892 г., один опис на 1 справу;
- 11) ф. 2134 Частный фонд дворянина Волкова Михайла Александровича, 1878-1916 гг., один опис на 8 справ;
- 12) ф. 2137 Частный фонд Василевского В.Л., 1808 г., один опис на 1 справу;
- 13) ф. 2136 Частный фонд Раевского С.Л., 1831 г., один опис на 1 справу;
- 14) ф. 2136 Частный фонд Ганько Михайла Петровича, 1862-1914 гг., один опис на 8 справ;
- 15) ф. 2139 Частный фонд помещика Ганько П.Н., 1802-1853 гг., один опис на 8 справ;
- 16) ф. 2144 Частный фонд Гриневича Сергея Ивановича, помещика Полтавской губернии, предводителя дворянства, 1807-1918 гг., один опис на 84 справи;
- 17) ф. 2138 Частный фонд Громеко Н.В., помещика, члена Полтавского окружного суда, 1852-1906 гг., один опис на 2 справи;
- 18) ф. 2128 Частный фонд полковника Дабича М.Ф., 1878-1917 гг., один опис на 14 справ.
- 19) ф. 2131 Частный фонд Животковского Е., 1799-1865 гг., один опис на 1 справу;
- 20) ф. 2186 Частный фонд Кальченко Н.К., отставного генерал-майора, 1853-1914 гг., один опис на 1 справу;
- 21) ф. 2126 Частный фонд Екатерины Васильевны и Алексея Васильевича Капнист, 1833-1919 гг., один опис на 57 справ;
- 22) ф. 2149 Частный фонд воспитателя Полтавского кадетского корпуса фон Кноринча В. И., 1845-1915 гг., один опис на 12 справ;
- 23) ф. 2188 Частный фонд поручика Колонеля Т.М., 1847-1909 гг., один опис на 2 справи;
- 24) ф. 2191 Частный фонд помещика Корольца М.М., 1887-1917 гг., один опис на 2 справи;
- 25) ф. 2192 Частный фонд помещицы Кондарко С.В., 1880-1899 гг., один опис на 5 справ;
- 26) ф. 2196 Частный фонд Лизогуба Ф.А., 1870-1913 гг., один опис на 52 справи;
- 27) ф. 3068 Частный фонд Лысенко С.И., 1878-1904 гг., один опис на 3 справи;
- 28) ф. 2185 Частный фонд князя Мещерского Бориса Борисовича, 1862-1919 гг., один опис на 62 справи;
- 29) ф. 2179 Частный фонд помещиков Новицких, 1735-1853 гг., один опис на 32 справи;
- 30) ф. 2180 Частный фонд Неженцова И.И., 1892-1916 гг., один опис на 8 справ;
- 31) ф. 3065 Частный фонд Олеховского М.О., 1890-1901 гг., один опис на 20 справ;
- 32) ф. 2183 Частный фонд Остроградских, 1795 г., один опис на 1 справу;
- 33) ф. 2181 Частный фонд Орбелини, 1871-1918 гг., один опис на 8 справ;
- 34) ф. 2177 Частный фонд историка И.Ф. Павловского, 1778-1898 гг., один опис на 26 справ, другой опис на 20 справ;
- 35) ф. 3064 Частный фонд Падалки Л.В., 1904 г., один опис на 13 справ;
- 36) ф. 2198 Частный фонд крупных землевладельцев Перцов, 1845-1910 гг., один опис на 3 справи;
- 37) ф. 2202 Частный фонд — Федоровская экономия Петраша Е.В., 1891 г., один опис на 1 справу;
- 38) ф. 3062 Частный фонд рода помещиков Половыч, 1771-1917 гг., один опис на 7 справ;
- 39) ф. 2201 Частный фонд помещика Родзянко, 1798 г., один опис на 1 справу;
- 40) ф. 2160 Частный фонд Сарангова Евгения Евментьевича, 1836-1890 гг., один опис на 6 справ;
- 41) ф. 2165 Частный фонд присяжного поверенного Георгия Павловича Сенютович-Бережного, 1839-1917 гг., один опис на 4 справи;
- 42) ф. 2155 Частный фонд присяжного поверенного Семенченко С.Г., 1812-1919 гг., один опис на 323 справи;
- 43) ф. 2163 Частный фонд Виктора Викторовича Скаржинского, камергера царского двора, 1854-1917 гг., один опис на 15 справ;
- 44) ф. 2162 Частный фонд начальника 34-й пехотной запасной бригады, генерал-лейтенанта Скерского Александра Генриховича, один опис на одну справу;
- 45) ф. 2164 Частный фонд помещика А.П. Сулимы, 1911-1918 гг., один опис на 30 справ;
- 46) ф. 2159 Частный фонд помещика Сухина Модеста Константиновича, 1899-1917 гг., один опис на 3 справи;
- 47) ф. 3061 Частный фонд рода графов фон Сухтелен, 1803-1895 гг., один опис на 4 справи;
- 48) ф. 2157 Частный фонд Устимович, 1856 г., один опис на 1 справу;
- 49) ф. 2170 Частный фонд помещика Фесенко Григория Ивановича, 1907-1916 гг., один опис на 1 справу;
- 50) ф. 2171 Частный фонд епископа Полтавского и Переяславского Феофана, один опис на 1 справу;
- 51) ф. 2169 Приватный фонд Федюшко Миколи Йосиповича (псевдонім Євшан), 1905-1913 рр., один опис на 1 справу;

52) ф. 2172 Частный фонд Хрещатицького Івана Константиновича, командира 26-го Донського козацького полка, 1831-1914 гг., один опис на 9 справ;

53) ф. 2156 Частный фонд Чижевського П. И., 1911-1917 гг., один опис на 6 справ.

У цей перелік не включено описи архівних збірок Диканьського маєтку Кочубеїв та Яготинського маєтку Репніних, про які розповимо окремо.

Більшість документів названих фондів було перевезено до Полтавського історичного архіву з поміщицьких маєтків за ініціативою Полтавського губернського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини (губкопмису). При вилученні документи не описувалися, надходили до архіву в стані розсіпу. Частина з них було відразу опрацьовано. Опис документів поміщиків Новицьких був складений І. Павловським у травні 1919 р. Він цікавий не тільки за змістом, а й як автограф вченого архівіста. Заголовки справ досить повно розкривають зміст документів, наприклад: «Универсал от 13 января 1745 г. Войсковой генеральной канцелярии, данный Андрею и Петру Новицким, служивших в военной службе с 1729 года, и согласно их желанию они зачислены бунчуковыми товарищами». В кінці опису І. Павловський написав підсумкову довідку, яка містить загальний аналіз документів фонду.

На жаль, не всі приватні фонди було таким чином описано. Частина їх зберігалася в неописаному стані до 1930-х років і була втрачена.

У 1930-ті роки в архіві проводилася ревізія та упорядкування документів. Перевірялася наявність справ за описами, а при відсутності описів справи формувалися і описувалися. Підсумки роботи оформлялися актами, які засвідчують, що ревізія та науково-технічне опрацювання особових фондів здійснювалися впродовж 1938 р. Слід зазначити, що на той час висококваліфікованих архівістів було звільнено з роботи як «класово ворожий елемент», внаслідок чого науково-технічне опрацювання документів було неякісним. Форма і зміст складених описів не відповідала вимогам наукової систематизації документів. Такі описи неможливо використовувати як джерела інформації про склад і зміст документів втрачених фондів.

Значно інформативнішими є описи фондів князів Кочубеїв та Репніних.

Описи Диканьського архіву князів Кочубеїв — це 6 томів розгорнутих анотацій 4 286 документів та їх груп за 1606-1890 рр. і мають вигляд рукописного реєстру архівних матеріалів, кожен пункт якого містить розгорнуту характеристику документа: дату, автора, вид, зміст, зазначені також автентичність чи копійність, мова. Слід зауважити, що документи до реєстру вносилися безсистемно і в цьому головний його недолік.

За змістом реєстру можна виділити декілька категорій джерел, що склали Диканьський архів: 1) універсали, підтвердження про надання маєтностей, «купчі кріпості», мінові записи, духівниці (всі ці документи підтверджували майнові права родини Кочубеїв і, навіть, описи дають можливість простежити зростання князівських володінь); 2) звіти про прибутки, стан рухомого майна, витрати на маєткове утримання та ін.; 3) листування князя Віктора Павловича Кочубея (1768-1834 рр.), державного діяча, з Павлом I, Олександром I, Миколою I та їх оточенням; 4) родинне листування; 5) документи, що не стосуються роду князів Кочубеїв, але відклалися в Диканьському архіві. До Другої світової війни історики досить активно опрацьовували документи Диканьського архіву. Частина джерел було опубліковано та використано у наукових працях.

Оскільки описи мають певну історичну цінність, то вже у 1980-х роках були обліковані як архівні справи та виокремлені у фонд.

Дещо меншим за обсягом був фонд 2096 Яготинський архів князів Репніних, який за актом про його ревізію від 14 травня 1938 р. налічував 1175 справ за 1720-1907 рр. Зберігся машинописний примірник опису на вказану кількість справ. Форма опису передбачала: порядковий номер справи, її назву, крайні дати та розгорнуту анотацію документів.

Описані: 1) документи Миколи Васильовича Репніна (1734-1801 рр.), генерал-фельдмаршала, учасника російсько-турецьких війн, зокрема, його дипломатичне листування, листування з питань ведення господарства в Яготинському маєтку та ін.; 2) документи Миколи Григоровича Репніна-Волконського (1778-1845 рр.), генерал-ад'ютанта, малоросійського військового губернатора в 1816-1834 рр.; 3) документи родини Розумовських: універсали, підтвердження про надання маєтків, судові справи та ін.; 4) документи, що стосуються Семена Федоровича та Софії Федорівни Волконських (представлені у незначній кількості).

Слід також зазначити, що ускладнює користування описом й те, що при упорядкуванні справи вносилися до нього безсистемно, без застосування будь-якої схеми систематизації.

Наголосимо, що документи видатних державних діячів Кочубеїв, Репніних та ін. зберігаються також в архівах Росії, але це не зменшує значення описів, що збереглися у Державному архіві Полтавської області. У разі виявлення за межами України значених фондів або окремих документів наявні описи підтвердять право України на втрачені пам'ятки.

*Валентина Смірнова*

**ВІДОБРАЖЕННЯ ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ  
В ЩОДЕННИКОВИХ ЗАПИСАХ ЙОГО УЧАСНИКІВ  
(на основі фондової колекції меморіального комплексу  
«національний музей історії великої вітчизняної війни 1941-1945 років»)**

Різними бувають документи часу — від скупих хронік до хвилюючих оповідей учасників подій. Одне і друге однаково цінне для історика, який намагається найповніше відтворити картини минулого.

Якщо ми хочемо відчутти безпосередній контакт з часом, напругу думок і почуттів його сучасників, то звернімося до неофіційних, суто людських документів — споминів, листів, щоденників. На жаль, серед документів учасників радянського партизанського руху саме таких документів мало. Очевидно, війна в тилу ворога не сприяла розвитку епістолярно-щоденникового жанру. Різними шляхами потрапляли вони до фондів музею: у ході численних пошукових експедицій, листування, а найчастіше через багаторічні контакти з авторами. Одержати суто особистий документ — щоденник — було дуже непросто. Всього в музеї на сьогодні зберігається близько сорока щоденників.

При всій їх неповторності можна помітити спільну рису змісту: незважаючи на винятково складні умови ворожого тилу, в них немає почуття приреченості, навпаки, відчувається глибоке і сильне відчуття свідомої

участі в подіях надзвичайного характеру, жадаба історичної справедливості, відповідальності за долю співвітчизників.

Нам доводилось довго і обережно розбирати авторську руку на пожовклих сторінках блокнотів, зошитів, замислюватися над скороченнями, розшифровувати конспіративні позначки тощо. Але питання «для чого все це?» не виникало. Щоденники учасників руху Опору — це частка людської пам'яті. І в цьому їх головна цінність. Є щоденники, дослідницький інтерес до яких визначається вже наперед самою долею автора, його особистим внеском у народну боротьбу на окупованій території.

До найвідоміших щоденників керівників руху Опору в Україні, безумовно, належить «Щоденник про Карпатський рейд» Героя Радянського Союзу С. Руднева, комісара Сумського партизанського з'єднання. Текст його відомий широкому загалу: починаючи з 1948 р., щоденник неодноразово перевидавався, але тільки в 1990-х рр. вийшов у повному обсязі.

Спостережлива і вдумлива людина, високопрофесійний виховател, С. Руднев мав мужність об'єктивно і чесно занотовувати насамперед те, що бачив. Він мав свій погляд на деякі речі і нерідко викладав свої спостереження в незвичному для посади політпрацівника ракурсі.

Ось як описує С. Руднев свої враження від відвідання прикарпатського містечка Більшовці: «Чудове, культурне містечко. Давно я не бачив гарних будівель, скверів, клумб і не ходив тротуарами. У вітринах крамниць видно продукти і промтовари. Ми, проходячи цим містечком, нічого не зачепили: ні електроосвітлення, ні водопроводу. Повітря сповнене ароматом квітів. Я зірвав пучечок нічних фіалок і пройшов тротуаром з букетом квітів через усе містечко.

Ця прогулянка збудила якесь дивне почуття. Два роки блукали по лісах, болотах і селах. Пройдено мало не 7000 кілометрів, щодня тривога і небезпека, мандрівне життя, сповнене пригод, а тут живуть такі ж люди в цілком іншій обстановці»<sup>1</sup>.

Оригінал щоденника С. Руднева зберігається в Центральному державному архіві громадських об'єднань України. Національний музей історії війни має його копію, яку зробив узимку 1944 р. Платон Воронько, мінер-підрильник, майбутній відомий поет, під час лікування у партизанському госпіталі. Саме тут відвідувачі музею мають можливість прочитати ось такі спостереження С. Руднева щодо ситуації в Карпатах улітку 1943 р.: «Оказывается, националисты воюют с немцами. Вот здесь и лавируй, и думай»<sup>2</sup>.

Під час Карпатського рейду вів щоденник і С. Ковпак, командир Сумського партизанського з'єднання. Уславлений партизанський ватажок, двічі Герой Радянського Союзу, «Дід», як його з любов'ю називали партизани, був не дуже охочий «мазати папір». Робити щоденні записи його спонукав подарунок Т. Строкача, начальника Українського штабу партизанського руху. В зошиті, майбутньому щоденнику С. Ковпака, перед виходом у рейд Т. Строкач зробив напугній дарчий напис, побажавши Сидору Артемовичу бойових успіхів та відтворення хроніки подій<sup>3</sup>. Суворо дійсність Карпат улітку 1943 р., постійні короткі сутички з противником, величезна фізична і моральна втома, дощова, «негостинна» погода викликали у «Діда» «натхнення» писати коротко, соковитою народною мовою. Ось і маємо в літописі історії радянського партизанського руху унікальний випадок — відвертий погляд і командира, і комісара одного з найбільших партизанських з'єднань в Україні на досить суперечливі події Карпатського рейду.

Викликає інтерес щоденник М. Шеремета, редактора газети «Комуніст» Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання. З документальною достовірністю майбутній поет змальовує картини партизанського буття, свідком яких він був з березня по квітень 1943 р. Саме в цей період партизани з'єднання здійснювали рейд з Чернігівщини на Правобережну Україну. Щоденник так і називається — «В глибокому тилу»<sup>4</sup>, його передано до музею ще за життя автора, 1979 р.

З перших сторінок щоденника переконалися, як багато робилось у з'єднанні, щоб перетворити його на справжню бойову одиницю. Докладно описується командирська нарада, яку проводив М. Попудренко, на той час заступник командира з'єднання, де підбивались підсумки бойової операції в райцентрі Корюківка. Операція була проведена блискуче. Разом з тим Микола Микитович покритикував за вогневу недисциплінованість декотрих партизанів, що влаштували «зайву стрілянину». Командир поставив також питання про посилення уваги до прийому в лави народних месників місцевого населення, «бо дійшло до того, що брали всіх, хто присівся, а людей треба перевіряти і до того ж озброювати».

«Кожен партизан, що Гонта в Умані», — пише Шеремет, і це порівняння з відомою історичною постаттю надає багатьом радянським партизанам рис особливої величі й звитяги. Тепло, з великою симпатією згадує він Л. Карастоянову, відому болгарську патріотку, журналістку «Комсомольской правды», яка в січні 1943 р. прийняла присягу в Чернігівсько-Волинському з'єднанні, а наприкінці лютого загинула під час бойової операції. Пишається автор і бойовими досягненнями Ж. Арутюнянца, який пустив під укіс 10 ворожих ешелонів — «я б віддав йому всі ордени, які є». Співчуває уславленому О. Федорову, який командував справжньою партизанською армією в умовах глибокого тилу противника, але майже на кожну бойову операцію отримував дозвіл нелегального ЦК КП (б) У, що перебував у Москві.

Схвильовано пише М. Шеремет про свої почуття до дружини Віри, яка була для нього «найдорожчою на світі людиною». Автор передає загострене сприйняття красивид Правобережної України, настрою місцевого населення. «Люди змінились, — відзначає Шеремет. — Вони тут залякані німцями і бояться відкривати душу». На сторінках щоденника М. Шеремета чимало різних прізвищ — і не лише партизанів, а й місцевих жителів, географічних назв. А ще постійно присутній ліс — він як рідна домівка, як жива істота, з якою можна поговорити, поскаржитися, навіть порадитися.

Про ліс є вірші, які автор присвятив О. Федорову на «теплого Олексія», 30 березня 1943 р.:

«Ліси поліські — це твій дім,  
Поляна кругла — замість столу,  
З вогню угору в'ється дим  
І штаб сидить крайком навколо».

І зовсім ліричні рядки: «Весна. Дятел в лісі стукає дзьобом ніби автомат. Березовий сік п'ємо як воду, до сходу...»

Ліс, на жаль, завдавав і багато клопоту. В один із «чорних днів», після невдалого бою в Хайниківському лісі, коли партизани втратили одинадцять своїх товаришів, М. Шеремет був змушений писати з боєм і гіркотою:



«Правду сказав Олексій Федорович: «Після війни десять років не захочу бачити лісу, води. За півтора роки партизанщини вони увійшли нам в душу».

До щоденника М. Шеремета можна звертатися і як до джерела з історії Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання, і як до документально-художнього твору.

Так, автор передав гумор працівників редакційної друкарні і відділу радіозв'язку. Вони часто жартували над Яшою, Я. Давидзоном, фотокореспондентом з'єднання. Він дійсно був колоритною фігурою, до своєї справи фотолітописця ставився серйозно, навіть із запалом, що і слугувало предметом гумору. Людина творча, він, природно, і мислив художніми образами. Він був у захопленні, коли в березні 1943 р. йому передбачалось зняти історичну зустріч одразу трьох ватажків партизанського руху — С. Ковпака, О. Федорова, О. Сабурова. Він говорив Олексію Федоровичу: «Я зніму вас трьох на конях, як на картині Васнецова, Олексій Федорович, Ви будете за Іллю Муромця».

Нерідко свої записи М. Шеремет робив поспіхом, але у цілому в тексті щоденника відчувуються і літературний хист, і професійні навички автора. Місцями чуєш інтонації живої мови героїв його розповіді.

Чільне місце належить записам П. Ямпольського, одного з організаторів і керівників руху Опору в Криму<sup>5</sup>. Щоденник датований 7 жовтня — 20 листопада 1943 р. — саме тоді П. Ямпольський очолив Кримський обласний підпільний центр.

За бісерним почерком П. Ямпольського, його стислими, чіткими записами, зробленими гострим олівцем, постає образ людини, що звикла до постійного самоконтролю, впевненої у своїй справі.

1943 р. П. Ямпольському виповнилося 36 років, за його плечима був достатній життєвий досвід. Служив у лавах Червоної армії, звільнився в запас майором, напередодні війни займався організацією народної освіти, багато уваги приділяв ремісничим училищам. 1941 р. його обрали секретарем Кримського обкому партії. Із середини 1942 р. перебував у партизанських лісах.

Робота обласного підпільного центру йшла напружено. П. Ямпольський намалював схему організації однієї з головних патріотичних організацій Криму — підпільного комітету Сімферополя, визначав основні напрямки його роботи. Сторінка за сторінкою він з педантичною акуратністю фіксує кожну свою інструкцію і завдання численним керівникам антифашистських груп, що постійно направлялись обласним Центром у степові райони Криму, де знаходились великі населені пункти і головні дороги півострова. П. Ямпольський називає прізвища патріотів, уповноважених Центру, перелічує особовий склад декількох антифашистських організацій, у тому числі відомої організації сімферопольської молоді на чолі з Б. Хохловим, а також багато географічних назв місцевостей і населених пунктів.

Пильну увагу обласний підпільний центр приділяв діяльності т.з. «мусульманських комітетів» та «добровольчих комітетів». Хвилювала активність цих націоналістичних утворень, наприклад, поїздка делегації одного з «комітетів» до Берліну, а також збільшення числа «батальйонів» (саме в цей період були створені 147-й і 154-й «добровольчі батальйони», а всього таких підрозділів було створено 16). Відчувався брак видань, спрямованих проти кримсько-татарських націоналістів, зокрема, газет «Голос Крима» (російською мовою) і «Азак Крым» (татарською мовою).

В листі до Б. Османова П. Ямпольський ставить завдання розвіднику здобути більше інформації про «мусульманські комітети», дізнатися, з якою «специфікою» створені нові «батальйони» — для охорони гарнізонів чи тільки для знищення народних месників.

Позиція самого П. Ямпольського у цьому надзвичайно складному і суперечливому питанні з'ясовується в листі до Т. Емірова, відомого татарського письменника: «Немцы обманут татар, пообещав самостоятельность. Они этого не сделают, а трудовой татарский народ уже два года томится под гнетом немцев. Продажные люди из мусульманского комитета помогают немцам грабить и бесчестить свой народ... Разьясните «добровольцам» нашу позицию...»

Відомо, що до 20% загальної чисельності кримських партизанів були представниками татарського народу<sup>6</sup>. Можна навести багато переконливих цифр, фактів про їхню активну участь в антифашистському русі Опору в Криму (в контексті даної теми не беремо до уваги участі багатьох кращих синів татарського народу в бойових діях на фронтах Великої Вітчизняної війни). Безсумнівно, що записи П. Ямпольського, який безпосередньо керував кримськими партизанами і підпільниками, є ще одним переконливим документальним свідченням складності політичної ситуації в Криму в роки німецько-фашистської окупації.

Більшість щоденникових записів радянських партизанів започатковувалась 1943 р. Це зрозуміло: 1943 рік — час найбільшого розмаху боротьби народу України проти фашистських загарбників, початку визволення рідної землі радянськими військами. В багатьох партизанських загонах, майже в усіх партизанських з'єднаннях велись книги обліку бойових справ, в основному рукописні, але зустрічаються і машинописні. При викладі результатів диверсійної діяльності від авторів тексту не вимагалось емоційного забарвлення фактів. Писали за схемою: сухо, по-штабному, з прізвищами виконавців та деякими примітками, і лише частина з таких «книг обліку» ставала дійсно щоденниковою хронікою партизанських формувань. Це залежало, в першу чергу, від особистості автора, його ставлення до дорученої справи, літературних здібностей. Розглянемо три таких цікавих щоденники, що зберігаються у фондах Меморіалу.

Щоденник партизанського загону ім. М.І. Кутузова Рівненської області. Автор невідомий. Записи датовані з 27. 04. 1943 р. по 17. 06. 1944 р.<sup>7</sup>

Протягом 14 місяців загін діяв, в основному, на залізничях Брест — Ковель і Ковель — Сарни, де майже кожен день партизани висаджували в повітря ешелони противника, руйнували мости. Постійні сутички і бої з українськими націоналістами, інформація про які досить суперечлива. Ось кілька прикладів.

«За время с 17. 07 по 21. 07. 1943 г. проделан боевой марш против украинских националистов в Дубровицком районе. Взято оружия — винтовок 2 шт. Патронов — 21 шт. Повозок — 2 шт.»

«10. 09. 1943. Встречный бой с националистами в с. Кривица Липники. Убито — 4. Трофей — 1 автомат ПШШ».

«17. 10. 1944 — в с. Крымна поймано 3 украинских националиста. Взято трофеи: автомат — 1, пистолет — 1, гранаты — 4».

Так, в Рівненській області радянські партизани досить часто зустрічались з учасниками національно-визвольного руху і, на жаль, патріотами рідної землі один одного не вважали.

Невеликий за обсягом щоденник партизанів-«мюдівців», що діяли у Бородянському районі Київської області з 7.09 по 10.11.1943 р., тобто напередодні і під час боїв за визволення столиці України<sup>8</sup>. Реліквія, яка безпосередньо стосується краєзнавства, — завжди цікаво.

МЮД<sup>9</sup> — це відома у довоєнний час організація «Міжнародний Юнацький День». Загін «мюдівців» складався виключно з молоді. Начальник штабу загону Іван Іщенко і сам себе не називав побатькові (вів записи у щоденнику, підписував його загальний текст). Спочатку загін дислокувався в с. Бабинці, а наприкінці жовтня 1943 р., коли бої йшли безпосередньо у приміських районах Києва, перебазувався у Пуща-Водицький ліс. Чисельність загону досягала 100 чоловік. Іщенко перелічує усі диверсійні акції «мюдівців». Пишається успіхами своїх побратимів: між Димером і Катюжанкою вирізали 40 м кабелю, підірвали міст через р. Ірпінь, біля станції Буча пустили під укiс ворожий ешелон. 18 жовтня, після передачі здобутих розвідданих у «дивізію полковника Петренко», загін передбачалось розформувати, але, мабуть, вчасно наказ про це «мюдівці» не отримали і продовжували активно «бить фрицев». І. Іщенко називає всіх своїх бойових товаришів, яких він вважав гідними високих урядових нагород.

На Вінниччині активно діяло партизанське з'єднання ім. Хрущова, яке народилося із невеликого спецзагону. Щоденник підписаний командиром з'єднання О. Кравченком і комісаром загону В. Нижником. Василь Єрмолайович, який по війні працював у Верховній Раді України, людина дуже відповідальна, пише щоденник самостійно, відредагував його разом з командиром, а потім і оформив належним чином. Зразковому з'єднанню — зразковий щоденник партизанських справ. Текст машинописний, викладений цікаво, багатий на різноманітну інформацію.

У свій час спецзагін виконував відповідальний рейд у Вінницьку область. З кінця жовтня 1943 р. вийшов у похід і весь час передислокувався. Бійці успішно здійснювали акції по підриву ворожих комунікацій, але особливу увагу приділяли вивченню настроїв місцевого населення, їх потреб, досить спокійно «сусідили» з «бандерівцями». Роздавали людям хліб, гас, сіль. Організували медичну допомогу, для чого залучили місцевих медпрацівників, зокрема, лікаря Чуднівської лікарні. Той розповів партизанам, що купує ліки на свої кошти. Лікар сказав, відзначає автор щоденника, що він байдужий до політики, а сам «с жадністю» кинувся читати радянські газети і листівки, що друкувались в загоні. По 50-60 примірників листівок щоденно розповсюджувалось партизанами, в них містилися повідомлення Радінформбюро, а також заклик до поліцаїв переходити на бік народних месників. Результати були чималі: «Люди идут целыми группами, с лошадьми, повозками, орудием». Наводить факт, коли з с. Сиряни прибув духовий оркестр, його теж прийняли, а через кілька днів сільським музикантам знайшлась робота «за фахом» — вони виконали марш на честь розвідників-червоноармійців, які прибули до партизанів на допомогу.

У березні 1944 р. партизанське з'єднання під командуванням О. Кравченка з'єдналося з частинами гвардійської стрілецької дивізії. Відбувся з цієї нагоди і урочистий мітинг, який детально описаний у щоденнику В. Нижника. 69 партизанів з'єднання були представлені до урядових нагород.

Є у фондах музею окрема група щоденників, написаних нашими співвітчизниками за межами України, коли вони брали участь у Русі Опору. Серед них два невеличких зошити з розповідями про бойові дії Молдавського партизанського з'єднання. Перший належить М. Осадному, уродженцю Київської області, командирі диверсійної групи, другий — М. Переходюку з Житомирщини, бійцю 6-го батальйону партизанського полку ім. Лазо цього ж з'єднання<sup>10</sup>. Записи стислі, досить конкретні, хронологічно доповнюють один одного. М. Переходюк наводить узагальнюючі цифри бойової діяльності партизанів загону ім. Лазо на січень 1944 р. На жаль, зміст щоденників не розкриває того, як зустрічали місцеві жителі Хмельницької, Рівненської областей молдавських партизанів, як самі українці — партизани почували себе у складі цього з'єднання.

Закінчувалась Друга світова війна, складні морально-політичні процеси відбувались в цей час у військах противника, воєнні перемоги радянських військ надавали віри і надії усім, хто боровся проти гітлерівців у загальноєвропейському Русі Опору. Саме в морально-психологічному аспекті слід розглядати ці щоденники наших співвітчизників, які закінчували війну за межами рідної України. Тут все не так однозначно, особливо стосовно колишніх воїнів-оточенців і військовополонених, які брали участь у Русі Опору на території країн Західної Європи.

Щоденник Д. Ломаченка з Київщини, комісара партизанського загону «Мстителі», що діяв у Карелії з 1941 по 1944 рр.<sup>11</sup>, дає можливість поміркувати над специфікою боротьби карельських партизанів проти фінських військових частин. Назва загону в реаліях повсякденного життя партизанів, за описом Д. Ломаченка, не дає підстав говорити про жадобу помсти. Характер записів досить буденний. В умовах суворой довготривалої карельської зими партизани загону були постійно залучені до бойових дій, ходили на лижах з «тихою деревни» до «Шуми городок» (це, здається, був Сегеж). А про фіннів, з якими протистояли, — усього кілька бойових сюжетів,

«Финны, в т.ч. женщины, пришли на наш берег. Взорвалась мина, все живы, веселые. Пели песни (мы и они). Утром отправили пленных в штаб». І додає: «Подготовка к выпуску газеты. Чистка оружия. Починка валенок».

У квітні 1944 р. партизани загону «Мстителі» перейшли державний кордон з Фінляндією і рухались з гори Вяри Тунтури, де відбулась сутичка: «Подошли к хутору. Взводы расположились на перекрестке лыжни. В 10 ч. утра показали 6 финнов с собакой и лодкой. 5 — в плен. Оружие бросали в реку, вылезли все мокрые. Одеты в нателные рубахи. И в маскхалатах. Кружил самолет, но нас не обнаружил...»

Д. Ломаченко безпосередньо брав участь в усіх рейдуваннях партизанів загону — це для політкерівника має найважливіше значення. Навантажений на 23 дні рейду, в жорстоких умовах переходів по горах, крізь ріки і болота, коли день за ніч, а ніч за день, Д. Ломаченко розумів, як потрібні людям тепле слово, організація художньої самодіяльності, кіно і, навіть, танці. Люди не були занадто жорстокими, тому і співали разом з фіннами пісні.

Надзвичайно хвилююче свідчення про боротьбу партизанів-антифашистів на території Словаччини 1944 р. — щоденник Д. Вознюка з Рівненщини<sup>12</sup>. Він має вигляд невеличкого за розмірами, але пухлого блокнота, де густо списані акуратним почерком всі його 322 сторінки. Зміст — це не просто замальовки бойового життя партизана, а його живий нерв, зболіла душа, перший особистий друг. Це пояснюється, думаємо, тим, що Д. Вознюку треба було розібратися в самому собі, в умовах боротьби, в усьому пережитому за роки війни, щоб і далі «діяти гідно радянської людини».

Дем'ян Петрович був родом з Житомирщини, напередодні війни закінчив артилерійське училище, брав участь в оборонних боях на Південно-Західному фронті у складі 6-ї армії, під час прориву оточення в районі Харкова у червні 1942 р. був контужений і потрапив у німецький полон. Пройшов концтабори в Умані, Володимирі-Волинському, Ченстохові (Польща), Хоммельбурзі (Німеччина). Працював на цегельних заводах Німеччини, втік, але був схоплений на території Чехословаччини, перебував у пражській в'язниці, потім в концтаборі Заган (Німеччина). На будівництві оборонних споруд в Оляу есесівці мали намір всіх в'язнів після закінчення робіт знищити. Вознюк втік з концтабору Заган, але був схоплений словацькою жандармерією і в липні 1944 р. був ув'язнений в м. Ружомберок. В середині серпня 1944 р. повставали проти гітлерівців місцевий гарнізон вчинив напад на в'язницю. Звільнені політв'язні і радянські військовополонені сформували партизанський загін, де командиром став радянський лейтенант Д. Вознюк. Через кілька днів загін приєднався до десантової з України групи Е. Бісліка. Так виникла партизанська бригада ім. Яношика.

Партизани третього загону під командуванням Д. Вознюка одними з перших вступили до м. Банська Бистриця — центру національно-визвольного повстання словацького народу. Найстаршою партизану в загоні «партизана Димки» було 25 років, а самому командиру — тільки 22. Вистояли хлопці — виходили з оточення проти танків і мінометів у районі с. Шум'янець, тримали 15-денну оборону за м. Турчанський Мартін.

Починається щоденник з роздумів про поведінку бійців під час тимчасового відпочинку у визволеному м. Турчанський Мартін: як важливо залишатися «культурною людиною», де б ти не був, «з повагою і простою ставитись до оточуючих людей».

Д. Вознюк, як командир загону, проводив бесіди з місцевими жителями. Ставлення до партизанів було настільки гарним, що навіть у церкві с. Шум'янець відслужили молебень за здоров'я партизанів.

Про своїх підлеглих, людей різних національностей, Д. С. Вознюк пише тепло і навіть задушевно. Поляки, словаки, чехи, росіяни, українці, білоруси, французи, бельгійці. За плечима майже кожного з них був дуже складний шлях життєвих випробувань, концтабори і в'язниці, а тут, у Словаччині, вони були вільними і чесно боролись за свободу усіх пригнічених фашизмом народів Європи. Здається, що саме тут, в горах Словаччини, у цих людей, і в тому числі у Д. Вознюка, вперше за роки війни виникає почуття душевного утихомирення, лагідності, внутрішньої гармонії.

«Со своим отрядом тех людей, которые прошли со мной все бои на протяжении двух месяцев, которые не боялись ничего и уважали меня, я пройду все. Я останусь действовать в сердце Словакии до конца...»

Ані героєм, ані легендою «партизан Димка» себе не вважав. Але такого, що почалося пізніше, він не очікував. Допити у майора контррозвідки — про партизанів загону, особливо про іноземців, «спрашивал о моем прошлом, назвал фантазией случай моего побега из плена...». Далі в щоденнику все більше теплих, зворушливих споминок про Словаччину, красивих і доброзичливих її жителів: «Я счастлив, что мог видеть уважение со стороны этих людей и больше счастлив увидеть быт и жизнь этого народа».

І хоча Д. Вознюк був, так би мовити, «у відставці», в його щоденнику, як і раніше, — інтелектуальна наповненість і щирість почуттів. Він сам собі ставить неприємні питання і не завжди знаходить на них відповіді. Так, за 5 квітня 1945 р. маємо такий запис: «Наши войска взяли г. Братиславу и подошли к Вене. Но сегодня я почему-то очень неспокойный. Спокойствие исчезает, когда я слышу что-нибудь о наших союзниках. Они продвигаются почти без боя. Некоторые части проходят до 50 км без единого выстрела. Почему это так? Почему англичане так быстро и спокойно занимают важнейшие промышленные центры Германии: Франкфурт, Мюнстер, Карлсруе, Кассель, подошли к Нюрнбергу и Гамбургу... Все так просто без боя им отдают, а почему русские ведут большие бои при взятии даже малейшего пункта противника?».

Для Д. Вознюка, здається, зупинився час і він залишився сам по собі, зі своїми проблемами потенційного «ворога народу». «Что теперь буду я? Какие узлы жизни будут вязаться впереди меня. побыстрее бы уйти на фронт».

Витривав Дем'ян Петрович, пішов і далі дорогою духовності, вірності самому собі. 1946 р. демобілізувався, працював директором середньої школи в м. Корці на Рівненщині. Всі тут добре знали заслуженого вчителя України, невтомного дослідника історії рідного краю Дем'яна Петровича Вознюка. Після війни він багато разів зустрічався зі своїми побратимами і в Словаччині, і в Україні.

Диво дивне творить людська пам'ять. Чим далі спливають роки, чим менше залишається серед нас живих свідків минулої світової війни, тим виразніше оживає історія ратної звитяги наших співвітчизників. Щоденники радянських партизанів, людей нескорених, незламних духом — приклад живих документів, які, на жаль, і досі залишаються майже непрочитаними сторінками історії. Так, їх не багато, але вони є, і в зіставленні думок, почуттів їх авторів, як ушлюблених партизанів, так і мало відомих учасників народної боротьби проти фашистських окупантів, впевнені, є той самий історичний момент істини, який завжди — у наших наукових пошуках.

### Примітки

<sup>1</sup> Руднев С.В. Щоденник про Карпатський рейд. — К.: Укрполітвидав, 1948. — 74 с.

<sup>2</sup> Фонди МІВВВ — КН-160766, Д-22584.

<sup>3</sup> Там само. — КП-41676, Д-9543.

<sup>4</sup> Там само. — КН-54991, Д-11808.

<sup>5</sup> Там само. — КН-66760, Д-13884.

<sup>6</sup> Україна у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність: Матеріали міжнародної наук. конф., 27-28 жовтня 1994 р. — К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. — 274 с.

<sup>7</sup> Фонди МІВВВ — КН-13166, Д-2571.

<sup>8</sup> Там само. — КН-16745, Д-3466.

<sup>9</sup> Там само. — КН-20897, Д-4498.

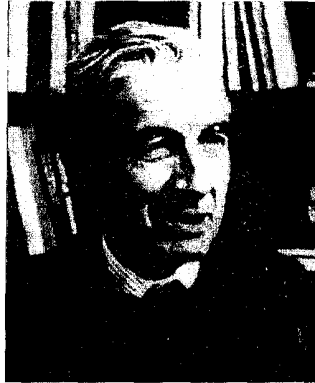
<sup>10</sup> Там само. — КН-59550, Д-12331; КН-25874, Д-14795.

<sup>11</sup> Там само. КН-61175, Д-12947.

<sup>12</sup> Там само. — КН-206280а, Д-32996а.



## VII. Видатні архівісти України



HOC ERAT IN FATIS\*

Пішов із життя Орест Ярославович Мацюк. Важко збагнути до кінця що приголомшляву звістку. Пішов раптово у сонячний день, 17 липня, коли сама природа закликала до радісного відпочинку у вихідні дні. Пішов, виконавши свої людські та громадські обов'язки, залишивши нам розпач та скорботу.

Життєвий шлях цієї непересічної людини розпочався на древній землі Галичини, серед лагідної природи та шлющих джерел Трускавця. 24 червня 1932 р. у родині українських інтелігентів-патріотів, учителів Ярослава та Розалії Мацюків, знайшовся син, який отримав ім'я Орест-Нестор. Напевне, долею судилося, щоб ім'я легендарного літописця України стало дороговказом для майбутнього історика, архівіста, краєзнавця, єдиного в нашій державі історика паперу та воляних знаків на папері, члена багатьох наукових товариств України та зарубіжжя, у тому числі Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, Міжнародного товариства істориків паперу, Міжнародного товариства фортифікацій, професора Львівського державного університету ім. Івана Франка, заслуженого працівника культури України — титули та звання годі перелічувати. Але, мабуть, головною справою його життя, якій він присвятив майже 40 років, був архів — Центральний державний історичний архів України у Львові, куди Орест Мацюк прийшов рядовим архівістом і звідки відійшов назавжди як директор. Директор, який вивів архів на широкий міжнародний шлях, показав, що архів є неочіпненою скарбницею століть, пам'яттю історії народу України та багатьох держав Європи. Залишився колосальний творчий доробок: біля 200 наукових і науково-популярних статей, повідомлень, збірників документів, матеріалів конференцій, 6 монографій, у тому числі два унікальні альбоми воляних знаків українського паперу, подорож по замках і фортецях Західної України. Задуми та плани були великими, але долі судилося інакше... Залишилися популярні повідомлення про цікаві архівні матеріа-

ли, кадри телефільмів, залишилися казки, написані для улюбленої доні Наталі. Залишилися ширі спогоди про висококультурну ерудовану людину, справжнього галицького інтелігента, патріота рідної землі.

Великим є внесок Ореста Мацюка у справу духовного відродження, за що він був удостоєний пам'ятної медалі митрополита Андрея Шептицького. Ім'я професора Мацюка добре відоме вченим України, Польщі, Росії, Литви, Білорусії, Австрії, Німеччини, Франції, Португалії, Ізраїлю, Сполучених Штатів Америки, де публікувалися його праці і куди він неодноразово приїздив, щоб ще і ще раз розкрити світові досягнення української науки та показати багатства архіву. Архівісти ніжно називали його між собою «татом», який був доброзичливим порадником, знав усі архівні проблеми. Одна з пам'ятних публікацій нагадала про те, що його називали «рицарем забутих замків», красу яких він відкривав народові, закликаючи до відновлення і збереження перлин рідної землі.

Уже не чути веселого: «Добридень, колего!», не розривається телефон у кабінеті, не гурбляться люди, які завжди отримували вичерпні відповіді. Але є архів — найстаріший в Україні, є людська пам'ять і пам'ять століть, яка прийняла до своїх анналів ще одне славне ім'я — Ореста Ярославовича Мацюка.

Наталія Царьова

\*\*\*

Минає час, віддаляючи нас від того фатального дня 17 липня 1999 р., коли громом вдарила страшна звістка про смерть Ореста Ярославовича Мацюка.

«Оресту-Нестору Мацюку судилося стати людиною дивовижно рідкісною і найменш поважаною, на жаль, у нас професії — архівіста. Саме цієї професії, яка покликана берегти нашу пам'ять від забуття про нашу велич і падіння, героїзм і споконвічні гріхи.

\* Так судилося долею.

Він був архівістом з Божої ласки...»<sup>1</sup>.

«Орест Мацюк. У галузі історії — дивовижна людина-енциклопедія, велика недописана й незбагнена книга. Дуже відкритий та демократичний зовні, з почуттям гумору і глибокий у собі, у своїх замисленнях і праці»<sup>2</sup>.

«Він не нагромадив майна чи достатків ні для себе, ні для рідні, зате протягом багаторічної невтомної праці в архівах не тільки України, але і багатьох країн Центральної та Західної Європи і Росії, повернув Україні багато цінностей, що мають непересічну вартість, повертав своїм землякам історичну пам'ять...»<sup>3</sup>.

«Був одним з небагатьох учених, який найперше працював для науки, а не наука працювала на нього. Не любив пишності, чванькуватості, таких, на жаль, дуже характерних рис наших учених різного рівня і категорій. Щедро ділився знаннями, заохочував до пошуку, провокував нові пошуки, допомагав, був дивовижно виrozumілий»<sup>4</sup>.

«О. Мацюк, працюючи в галузі філігранології, опублікував понад 70 наукових праць. Можна сказати, що він знав усе (або майже все) про папірні та філіграні в Україні, мав світовий авторитет в історії книгодрукування, папірних філіграні. І, на жаль, не мав послідовників. Без нього філігранологія осиротіла, хоча завше житимуть його публікації»<sup>5</sup>.

«Коло зацікавлень та джерелознавчих досліджень Ореста було, звичайно, значно ширше. Ольга Кобилянська, Іван Федоров, Ярослав Домбровський, меліорація земель до 1939 року, Стратинська друкарня, українсько-вірменські зв'язки, історія багатьох міст і сіл, а також будівель — ось тільки невеличка частина...»<sup>6</sup>.

«А ще Орест Мацюк написав розділи в підручниках спеціальних історичних дисциплін, в енциклопедіях, статті в колективних збірниках на пошану колег, десятки рецензій на праці інших істориків. Залюбки давав статті в газети, інтерв'ю і виступи. Через його руки пройшли десятки монографій інших істориків.»<sup>4</sup>

«Як людина Орест Мацюк відзначався великою працювистістю, науковою наполегливістю, завжди намагався довести пошуки до результату, знав де і що шукати. Молодшим він радив: «Ніколи не пишіть — «відомості відсутні», кажіть просто «не виявлені». Ану ж їх виявлять за п'ять чи за сто років?». Сміявся (в колі друзів) з людей, які недооцінювали складностей архівістики і вважали, що історія їхнього села чи міста вже написана й лежить у якійсь шухляді, що всі документи давно перекладені українською мовою й архівісти просто не хочуть дати їм переклади. Був надзвичайно безкорисливим і всі заощадження й гонорари тратив на експедиції, поїздки в інші архіви, бібліотеки, музеї, на купівлю книг. Був ерудитом у багатьох галузях, тому з ним радилися не лише архівісти й історики, але й численні гості архіву — археологи, мистецтвознавці, літератори, медики, краєзнавці. Двері його кабінету буквально не зачинялися за відвідувачами, для всіх мав час і терпіння. Для власної праці залишалися вечори, вихідні. Брав роботу й додому, й у відрядження, й на село. Ставши директором, нітрохи не зменшив наукової активності, постійно працював над статтями, готував виступи, вчив студентів»<sup>4</sup>.

«В цей кабінет с надziejою входили американський політолог польського походження Збигнев Бжезинський і просте селяне из українских деревень. Всяк уносил отсюда если не то, на что сразу рассчитывал, то на-

дежду, что надо подождать, и нужное отыщется. В этом кабинете систематически появлялись журналисты, священники, студенты, ученые с непредсказуемыми вопросами. И, как правило, получали исчерпывающий ответ. Это был кабинет директора Центрального государственного исторического архива во Львове, доктора исторических наук, профессора Ореста Мацюка»<sup>5</sup>.

Кабінет залишився. Завмерли численні монографії, альбоми, путівники, словники, довідники. Стоси акуратно надписаних папок з робочими матеріалами, великий стелаж, щільно заставлений ящиками з унікальною картотекою оборонних споруд України. Безліч візиток, запрошень, листів, які вже не дочекаються відповіді... Архів працює, як і два століття тому. Продовжується копійка робота над документами, до яких недовзі буде долучено величезну наукову спадщину видатного вченого, директора архіву, просто прекрасної людини. «De mortuis aut bene, aut nihil», — говорили древні. В особі Ореста Ярославовича Мацюка маємо яскраве заперечення хрестоматійної цитати — бо ж сказати є що, а тим паче багато доброго. Про це свідчать наведені вище окремі уривки з пропам'ятних публікацій, які тепер теж стали набутокм історії.

#### О.Я. МАЦЮК — ДОСЛІДНИК ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Боляче, що ця стаття пишеться не з нагоди ювілею, а як відгук на смерть талановитого організатора архівістики, визначного вченого, зразкового громадянина. В другій половині XIX і перших десятиріччях нашого століття посаду директорів архівів довіряли лише провідним історикам, які користувалися величезним авторитетом у громадськості і державі. Потім настав час, коли керівниками архівних установ призначали надто часто людей з-поза науки і тому, — навіть попри безперечні заслуги деяких з них у архівній практиці, — архіви поступово переставали бути науковими установами. В таких умовах Орест Ярославович усією своєю діяльністю сприяв поверненню справжньої престижності і архівові, як установі, і високому званню директора архіву — організатора науки й хранителя національної культурної спадщини.

Коло наукових зацікавлень О. Мацюка було надзвичайно широким. Він був знавцем усіх періодів історії України, розумів значення як загальнонаціональної, так і локальної проблематики. Проте основні напрями своїх студій історії обрав у перші роки своєї наукової діяльності. 1956 р. вийшла з друку його перша наукова розвідка з філігранології, 1963 р. — перший краєзнавчий нарис про одне з міст Підкарпаття, 1964 р. — стаття про важливу архівну знахідку і про початки українського друкарства. Дослідження з цих тем автор продовжуватиме з гідною подиву наполегливістю і цілеспрямованістю впродовж наступних 35 років, аж до останніх днів свого працювистого життя. При цьому він завжди починатиме з одиничних і часткових тем, а одночасно будуватиме бази даних для майбутніх зведених каталогів і наукових узагальнень.

Головне, що об'єднує праці О. Мацюка, це те, що практично всі вони побудовані на основі джерел, знайдених ним самим або, принаймні, врятованих ним від забуття.

При цьому джерелами для нього служили не тільки архівні документи, зберсження й популяризація яких



## VII. Видатні архівісти України

були для нього головною справою впродовж всього відомого життя, але й історичні будівлі та усна інформація наших сучасників — очевидців подій або носіїв легенд та переказів. Серед сучасних істориків України важко назвати когось, хто надавав би такого великого, майже рівнорядного значення всім трьом напрямам пошукової діяльності: фронтальні пошуки в архівах, фронтальне експедиційне обстеження пам'яток старовини, пошуки інформаторів і творення нових джерел на підставі записів їхніх розповідей. З давніших істориків приходить на гадку хіба що Дмитро Яворницький, який аж будував свої праці на підставі вивчення архівних, обстеження матеріальних решток давнини, залучення до наукового обігу зафіксованих дослідником усних спогадів, переказів легенд. Певну аналогію можна вбачити в спадщині відомого польського архівіста Олександра Чоловського, який був знавцем і колекціонером документів й одночасно дослідником замків та фортець.

Вивчення паперу (включаючи в це історію його виробництва і класичну філігранологію) і вивчення давнього воєнного будівництва — це дві галузі, в яких О. Машок створив на порожньому місці і впродовж свого життя наполегливо розвивав відсутні раніше в Україні наукові дисципліни. Звичайно, з цих тем були вже й раніше окремі розвідки, але не було жодної спроби масштабних узагальнень на підставі максимально повної джерельної бази. В підсумку Орест Машок створив фундаментальні праці, які гідно репрезентують Україну у світовій філігранології, а також опрацював ряд розвідок до зведеної праці про замки й фортеці.

Праці про виробництво паперу і з філігранології становлять понад третину всіх публікацій О. Машока: вісім десятків з 234 зареєстрованих в його бібліографії. Високим науковим рівнем відзначалися вже його перші розвідки з цих питань — «До історії українських папірень XVI ст. та їх водяних знаків» (Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. — 1962. — № 5) і «Водяні знаки деяких українських папірень XVI — початку XX ст.» (там само. — 1964. — № 1). Це вже був підсумок значної проведеної роботи. Названі статті і ті, що з'явилися після них, не були б такими ґрунтовними, якби дослідник не створив перед тим унікальну колекцію зразків старого паперу з водяними знаками.

А одночасно він влаштував експедиції — переважно одноособові і завжди за власний рахунок — не тільки до всіх місцевостей, де за архівними та літературними даними було колись виробництво паперу, але також і до тих, де зафіксовано слова з коренем «папір» (найпростіше «папірня») як топоніми (назви населених пунктів, річок тощо), або ойконіми (назви хуторів, полів, вулиць і т. ін.). І ось врешті вийшла з друку значна, як на той час, за обсягом (296 стор. великого формату) книга О. Машока «Папір та філіграні на українських землях». До речі, така назва народилася під тиском залаяного на той час видавництва: змушенням до самоцензури редакторам видавалось, що визначення «український папір» або навіть «виробництво паперу

на Україні» могли б спровокувати звинувачення в націоналізмі. Без згоди автора було викреслено згадку про те, що один з репродукованих водяних знаків був зображенням герба гетьмана Івана Мазепи. Не з вини автора, а навпаки, всупереч його волі дозволено опублікувати матеріали лише в межах кордонів Української РСР. Але, за виключенням цього аспекту, авторові вдалося відстояти основний зміст своєї праці.

Книга стала зібранням ґрунтовних довідок-нарисів про старовинні папірні і механізовані фабрики паперу, що прийшли їм на зміну<sup>6</sup>. Обсяг цих статей був різним залежно від кількості наявних матеріалів. Але кожна з них, навіть найменша, була підсумком самостійного сумлінного дослідження. У всіх випадках, де були відповідні матеріали, використано архівну документацію, матеріали обстеження підприємств чи їх залишків і, врешті, інформації від тих, хто щось пам'ятав про давнє виробництво паперу. Наприклад, у Вербі (колишнього Дубенського повіту Волинської губернії) Орест Машок довдався, що на початку нашого століття майстром-папірником на місцевій фабриці був його однофамільськ. Виробник паперу не був родичем майбутнього дослідника: співпадання пояснюється поширеністю по всій Україні прізвищ, що пов'язані з ім'ям Маш(ко) — давньою здрібнілою формою імені Матвій.

Великою заслугою дослідника було зібрання ним малюнків та фотографій фабрик паперу. Особливо ж цінним став альбом філіграней — всього 841 одиниця. Вихід книжки О. Машока з радістю привітали як українські науковці (вони прийняли її як внесок в дослідження історії й культури рідного народу), так і дослідники паперу з інших країн. Орест Машок став визнаним авторитетом в міжнародному гоні дослідників. Треба сказати, що їх у світі небагато, але більшість — висококваліфіковані фахівці. Природно, що вони призначили молодого українського науковця за свого колегу, його стали запрошувати на світові конгреси, згодом прийняли членом Міжнародного товариства дослідників паперу.

Якщо перша книга О. Машока була внеском у вивчення однієї з важливих галузей промисловості, то праця «Філіграні архівних документів України 18 — 20 ст.» (К., 1992. — 349 с. — 3 іл.) стала незамінним посібником для визначення часу виникнення документів, які в тексті не датовані. Тут відтворено із застосуванням розробленої дослідником оригінальної методики репродукування 714 знаків. Це справжня копальня наукової інформації.

Особливою згадки заслуговують студії О. Машока над папером стародруків — видань Франциска Скорини, Івана Федорова, Гedeона Балабана та інших видавців. Оскільки в архіві Львівського Ставропігійського братства збереглися матеріали про закупівлю паперу місцевого виробництва (Жашківської, Кутківської, Равської та інших папірень), це дало змогу на підставі виявлення надрукованих на такому папері книжок встановити з абсолютною точністю філіграні цих папірень.

Підсумком багаторічних студій стала книжка «Історія українського паперу» (К., 1994), а також німецькомовні статті, опубліковані в Німеччині і Португалії.

<sup>6</sup> Орест Ярославич дуже дбав про культуру мови своїх праць, про вдосконалення української наукової термінології. Він, всупереч опорові деяких редакторів, відновив у вжитку старовинне слово «папірня» на позначення мануфактурного підприємства, принципово відмінного від фабрики, що приводилася в рух машиною. Негативно ставився до словосполучення «паперова фабрика». «Адже вона не з паперу зроблена, — говорив він, — треба говорити про фабрику паперу».

Значення цих статей іноземними мовами, як і доповідей вченого на міжнародних конгресах полягає в тому, що автор інформував світову наукову громадськість про українську філігранологію, створену насамперед його зусиллями. Якщо йдеться про книжку «Історія українського паперу», яку доцільно перевидати більшим тиражем, то цінні всі її розділи — про історіографію питання, історію виробництва паперу, філіграні.

З 1980-их років все частішими стають праці О. Мацюка про окремі замки й фортеці, згодом створюються узагальнюючі написи про оборонне будівництво Поділля й Галичини. А головне — підготовлена величезна база даних, яка включає численні виписки з архівних документів, малюнки, фотографії, записи інформації обізнаних людей. Все це стало підставою для фундаментальної праці, публікацію якої автор вже не побачив за свого життя.

Поряд з науковими і науково-популярними творами про замки, великою заслугою дослідника стала діяльність, спрямована на рятування і реставрацію пам'яток старовини. В цьому плані він плідно працював як активіст Українського товариства пам'яток історії та культури. Спираючись на це товариство, наполегливо готував матеріали для майбутнього музею паперу, його мрією було створення при ньому діючої папірні за давнім зразком. Реалізація цього задуму була б гідним внеском у вшанування пам'яті визначного дослідника.

Цілком природно, що одне з центральних місць в науковій діяльності О. Мацюка становили узагальнюючі нариси про рідний архів, праці про його окремі фонди. Не тільки наукове, але й національно-культурне значення мали його повідомлення — самотійні, або разом з колегами — про знахідки нових цінних матеріалів про Ольгу Кобилянську, Михайла Драгоманова, Свєгена Петрушевича та інших визначних діячів. Особливо цінними є його огляди історичних документів з історії України, що зберігаються в Польщі.

Відштовхуючись від архівних знахідок, вчений створив змістовні статті про ряд міст і сіл Підкарпаття, а також про Львів. Надзвичайно плідними були його дослідження про історичне минуле Трускавця. Створена спільно з відомим медиком О. Машівським бібліографія публікацій про Трускавець, низка статей, врешті підготована але ще не видана підсумкова історична праця — все це було даниною поваги і любові до міста, де майбутній вчений народився і провів дитячі роки.

Окреме місце в наукових зацікавленнях О. Мацюка становила історія друкарства. Знайшовши документ кінця XVIII ст. про те, що Степан Дропан ще в XV ст. начебто подарував Львівському Онуфрійському монастиреві друкарню, О. Мацюк вважав своїм обов'язком опублікувати цей документ. Очевидно він вважав, що і легендарні версії заслуговують на популяризацію з огляду на свій можливий суспільний резонанс. Це стосується і публікації припущень І. Вагилевича щодо можливості виробництва паперу в Галицько-Волинському князівстві. Публіцистичний талант автора виявився в його полеміці з тими критиками його гіпотез, які керувалися не знанням матеріалів, а своїми уявленнями про політичну правильність тих чи інших тверджень. В усякому разі, високої оцінки заслуговує внесок О. Мацюка

у вивчення надійних джерел з історії друкарства. Досить згадати про виявлення ним невідомих раніше документів про Івана Федорова та Спиридона Соболя, участь у підготовці збірника документів «Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні».

Орест Мацюк був також талановитим популяризатором науки, блискучим лектором. А насамперед він був великим патріотом, людиною з розвиненим почуттям громадянського обов'язку. В короткому нарисі неможливо повно схарактеризувати всі його заслуги для історичної науки, практичної архівістики, рятування культурної спадщини. Він був активним учасником державотворчих процесів, будівництва у нас справжнього громадянського суспільства.

Важко повірити, що Ореста Мацюка нема між нами, що ми не побачимо його чарівної усмішки, не почувемо забарвлених неповторним гумором, завжди глибоких і принципових виступів. Його свіжа могила виросла на Личаківському кладовищі, для дослідження якого він багато зробив. Символічно, що історик України, борець за її національні інтереси спочив вічним сном поруч з могилами вояків Української Галицької армії, героїв визвольної війни 1918-1919 рр.

Вчений пішов від нас. Але залишилися зібрані ним матеріали, залишилися написані ним фундаментальні праці. Вони з вдячністю будуть використовуватися наступними поколіннями науковців, за ними вчитимуться студенти. І в цьому справжнє безсмертя вченого.

4 жовтня 1999 р

Ярослав Ісаєвич

**БІБЛІОГРАФІЯ ПУБЛІКАЦІЙ О.Я. МАЦЮКА  
(1956-1999 рр.)\*  
(СКЛАДЕНА О. МАЦЮКОМ, ПІДГОТОВЛЕНА  
ДО ДРУКУ І. СВАРНИКОМ)**

1. Чим незадоволені «болільники» міста //Серп і молот. — Золочів, 1956. — 14 вер. — № 111 (1659).
2. Рахунок 2:0 //Серп і молот. — Золочів, 1956. — 30 вер. — № 118 (1666).
3. Високий замок: (до 700-річчя Львова) //Серп і молот. — Золочів, 1956. — 28 жов. — № 130 (1678).
4. Семінар секретарів комсомольських організацій //Серп і молот. — Золочів, 1956. — 26 лист. — № 142 (1690). — Підп.: О. Ярославенко.
5. Комсомольські вечори //Серп і молот. — Золочів, 1956. — 28 лист. — № 142 (1690).
6. Керувати із знанням справи //Серп і молот. — Золочів, 1956. — 14 груд. — №149 (1697). — Підп.: О. Лідін.
7. Є з кого брати приклад //Серп і молот. — Золочів, 1956. — 23 груд. — №153 (1701). — Підп.: М. Гошак.
8. Бібліотека могла б працювати краще //Серп і молот. — Золочів, 1956. — 26 груд. — № 154 (1702).
9. Про що говорили на зборах //Серп і молот. — Золочів, 1957. — 4 січ. — №2 (1706).
10. Дружнє листування //Серп і молот. — Золочів, 1957. — 8 лют. — № 17 (1721).
11. Працювати так, як тт. Масник і Челак! //Серп і молот. — Золочів, 1957. — 13 вер. — № 109 (1813).
12. Знищувати ріпакового шкідника: (поради агро-

\* Бібліографія праць О. Мацюка з філігранології 1962-1994 рр. (67 позицій), складена Н. Царьовою, подана у виданні: Мацюк О. Історія українського паперу. — К., 1994. — С. 180-186.



## VII. Видатні архівісти України

- нома) //Сerp і молот. — Золочів, 1957. — 6 жовт. — № 119 (1823).
13. Знищуйте хлібну жуличку: (поради спеціаліста) //Сerp і молот. — Золочів, 1957. — 15 лист. — № 156 (1840).
14. Боротися з шкідниками сільгоспрослин: поради спеціаліста //Сerp і молот. — Золочів, 1958. — 28 лют. — № 26 (1884).
15. До історії українських папірень XVI ст. та їх воляних знаків //Науково-інформаційний бюлетень Архівного Управління УРСР. — К., 1962. — № 5. — С. 10-21.
16. Історія з трамваєм: (сторінки минулого) //Прикарпатська правда. — Івано-Франківськ, 1963. — 13 січ. — № 9 (5357). — У співавт.: з Р. Шевчуком.
17. ...І Тисмениця відзначила ювілей //Прикарпатська правда. — Івано-Франківськ, 1963. — 24 бер. — № 59 (5407). — У співавт.: з Р. Кулачковським.
18. Перлини архівних скарбів: Нове про Ольгу Кобилянську //Львівська молодь. — Л., 1963. — 29 лист. — № 104. — У співавт.: з Я. Сенником.
19. Рец.: Цінне дослідження //Науково-інформаційний бюлетень Архівного Управління УРСР. — К., 1963. — № 6. — С. 69, 70.
20. Чому «Трускавець»? (До видання «Історії міст і сіл Української РСР») //Радянське слово. — Дрогобич, 1964. — 11 січ. — № 7 (4737).
21. Водяні знаки деяких українських папірень XVI — початку XX ст. //Науково-інформаційний бюлетень Архівного Управління УРСР. — К., 1964. — № 1. — С. 13-26.
22. Документи про видатного просвітителя: (До 400-річчя початку книгодрукування на Русі) //Львівська правда. — Л., 1964. — 1 бер. — № 44 (5460). — (Те саме в рос. вид.)
23. Архівні документи — важливе джерело до вивчення життя і діяльності Івана Федорова: (До 400-річчя книгодрукування) //Науково-інформаційний бюлетень Архівного Управління УРСР. — К., 1964. — № 2. — С. 23.
24. Як народився львівський трамвай: (з історії нашого міста) //Львівська правда. — Л., 1964. — 10 трав. — № 92 (5528). — У співавт.: з Р. Шевчуком. — (Те саме в рос. вид.)
25. З історії нашого міста //Львівський електрогазотранспорт. — Л., 1964. — 30 трав. — № 21-22 (318-319). — У співавт.: з Р. Шевчуком.
26. Водяні знаки на папері друків Івана Федорова //Науково-інформаційний бюлетень Архівного Управління УРСР. — К., 1964. — № 3. — С. 37-46.
27. Рец.: Іще раз про книгу проф. З.В. Участкіної //Науково-інформаційний бюлетень Архівного Управління УРСР. — К., 1964. — № 3. — С. 84.
28. Минуле і сучасне Тухольки: (з історії міст і сіл) //Вільна Україна, 1964. — 7 жовт. — № 199 (6382).
29. Замітка про книгу А.А. Герасілітова //Науково-інформаційний бюлетень Архівного Управління УРСР. — К., 1964. — № 5. — С. 91, 92.
30. Лист зі Львова [грузин. мовою] //Сло. — Тбілісі, 1964. — 16 лист. — № 227 (2590). — У співавт.: з Р. Шевчуком, О. Марковичем, І. Дмитерком.
31. Історія одної заборони // Жовтень. — Л., 1965. — № 2. — С. 156. — У співавт.: з Р. Шевчуком.
32. Водяні знаки документів — джерело для вивчення історії паперової промисловості України кінця XVIII — першої половини XIX ст. //Друга республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Матеріали. Друга секція. — К., 1965. — С. 239-260.
33. «Упірив» палили: (З історії класової боротьби селян Прикарпаття) //Радянське слово. — Дрогобич, 1963. — 19 трав. — № 79 (5015).
34. Виставка про легендарного ватажка //Вільна Україна. — Л., 1963. — 19 лист. — № 227 (6668).
35. Солецький літопис: Цінна історична знахідка //Радянське слово. — Дрогобич, 1963. — 21 груд. — № 201 (5137).
36. Виставка документів про Олексу Довбуша //Архіви України. — К., 1966. — № 1. — С. 93-95.
37. Медвежанський скарб //Вільна Україна. — Л., 1966. — 4 бер. — № 44 (6743). — У співавт.: з В. Зваричем.
38. Медвежанський скарб: [Передрук з «Вільної України» за 04. 03. 1966] //За радянську науку. — Львів: ЛДУ, 1966. — 11 бер. — № 8 (739). — У співавт.: з В. Зваричем.
39. Як козаки здобули Дрогобич //Радянське слово. — Дрогобич, 1966. — 25 бер. — № 47 (5190).
40. Матеріали з історії України в бібліотеках і архівах Варшави //Архіви України. — К., 1966. — № 2 (76). — С. 73-74.
41. З архівних джерел: Як обирали до парламенту //Літературна Україна. — К., 1966. — 27 трав. — № 41 (2325). — У співавт.: з Р. Кулачковським.
42. Рец.: Nicola Milano fu Filippo. Della carta in Amalfi. Amalfi, 1965 //Архіви України. — К., 1966. — № 3 (77). — С. 97.
43. 22 травня 1921 року... //Літературна Україна. — К., 1966. — 6 вер. — № 70 (2354). — У співавт.: з Р. Кулачковським.
44. Найстаріша кулінарна книга //Друг читача. — К., 1966. — 20 груд. — № 51 (349).
45. Публікації Міжнародного товариства по виданню праць з історії паперу і філіграней //Архіви України. — К., 1966. — № 6 (80). — С. 81-84.
46. Роль філігранології у встановленні часу написання недованих документів //Історичні джерела та їх використання. — К., 1966. — Вип. 2. — С. 256-268.
47. Що криє архів: (минуле служить сучасному) //Вільна Україна. — Л., 1967. — 25 січ. — № 18 (6974).
48. Видання М. Драгоманова //Друг читача. — К., 1967. — 21 лют. — № 8 (358). — У співавт.: з Р. Шевчуком.
49. Істочниковедческое значення філіграней документів львовських армян XVI—XVII вв. //Історическіє зв'язи й дружба армянского и украинского народов: Тезиси докладов научной сессии. — Ереван, 1967. — С. 46-48.
50. Чи було книгодрукування на Україні до Івана Федорова //Архіви України. — К., 1968. — № 2 (88). — С. 3-14.
51. Філігранологія як спеціальна історична дисципліна //Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Друга секція. — К., 1966. — С. 167-202.
52. До історії папірень і водяних знаків на Україні періоду Жовтневої революції і громадянської війни //Історичні джерела та їх використання. — К., 1966. — Вип. 3. — С. 290-298.



53. Водяные знаки на бумаге армянских рукописных книг на Украине XIV-XIX вв. //Вестник общественных наук АН Армянской ССР. — Ереван, 1968. — № 11. — С. 92-107.
54. Головецьк //Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — К., 1968. — С. 716. — [Без підп.]
55. Опоরেць //Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. — К., 1968. — С. 718. — [Без підп.]
56. Тухля //Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. — К., 1966. — С. 719. — [Без підп.]
57. Тухолька //Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. — К., 1966. — С. 720. — [Без підп.]
58. З історії трамвая //Львівський електротранспорт. — Л., 1969. — 5 черв. — № 21-22 (584-585). — У співавт.: з Р. Шевчуком.
59. Джерелознавче значення філіграней документів львівських вірмен XVI– XVII ст. //Історичні джерела та їх використання. — К., 1969. — Вип. 4. — С. 267-289.
60. Україніка в бібліотеках та архівах Варшави //Наша культура. — Варшава, 1970. — № 1 (141). — С. 5-6.
61. Картографирование бумажной промышленности Украины: XVI– начало XX ст. //Комплексное картографирование Украинской ССР: Материалы III научной конференции по комплексному картографированию УССР. — Киев, 1970. — Вып. II. — С. 159-161.
62. Першопечатки українського книгодрукування //Наука і суспільство. — К., 1970. — № 9. — С. 49-32.
63. Музей паперу //Літературна Україна. — К., 1970. — 27 жовт. — № 85 (2782).
64. Дві автобіографії //Жовтень. — Л., 1970. — № 12. — С. 110 — 112.
65. Друкарні на Україні в XV ст. //Український календар 1971. — Варшава, 1971. — С. 340-345.
66. Ще про печатки книгодрукування на Україні //Архіви України. — К., 1971. — № 1. — С. 26-32.
67. Перші папірні Житомирщини //Радянська Житомирщина. — Житомир, 1971. — 3 жовт. — № 195 (12022).
68. Производство бумаги в армянских колониях в XVI– XVII веках //Историко-филологический журнал. — Ереван, 1971. — № 3 (54) — С. 295-297.
69. Папірні нашого краю //Червоний прапор. — Держинськ, 1971. — 23, 25 лист. — № 138 (5288), 139 (5289).
70. Нові документи про заснування друкарні і папірні в Стратині //Зоря. — Рогатин, 1971. — 21 груд. — № 150 (3212).
71. Характеристика бумаги львовских армянских рукописей XVI– XVII вв. //Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. — Ереван, 1971. — Вып. III. — С. 369-375.
72. Найдавніші папірні //Прикарпатська правда. — Івано-Франківськ, 1972. — 29 січ. — № 20 (7680).
73. Цікава знахідка //Беларусь. — Мінск, 1972. — № 1 (318). — С. 28. — У співавт.: Р. Шевчуком.
74. У паперу своя історія //Радянське Поділля. — Хмельницький, 1972. — 15 лют. — № 32 (11512).
75. Паперові промисли на Закарпатті //Закарпатська правда. — Ужгород, 1972. — 20 квіт. — № 93 (8797). — (Те ж у російському випуску).
76. Трускавец за 500 лет (1469-1969): Библиографический указатель — Л., 1972. — 159 с. — У співавт.: з О. Мацієвським.
77. 450 лет бумажной промышленности Украины /Бумажная промышленность. — М., 1972. — № 6. — С. 28.
78. Нове видання з філігранології //Архіви України. — К., 1972. — № 3 (113). — С. 85, 86.
79. Пам'ятки історії паперової промисловості України //Пам'ятники України. — К., 1972. — № 2. — С. 39-41.
80. Виробництво паперу на Ровенщині //Червоний прапор. — Рівне, 1972. — 8 серп. — № 156 (7666).
81. З приводу повідомлення А. Д. Смідовича //Архіви України. — К., 1972. — № 4. — С. 94, 95.
82. З історії книгодрукування на Україні //Наша культура. — Варшава, 1972. — Вересень. — № 9 (173).
83. Найдавніші українські папірні: (до 450-річчя паперової промисловості) //Наука і Культура України 1972. — К., 1972 — С. 378-382.
84. З літопису єднання //Жовтень. — Л., 1972. — № 12. — С. 151, 152. — У співавт.: В. Васильвим.
85. Філігранологія //Радянська енциклопедія історії України. — К., 1972. — Т. 4. — С. 388.
86. До історії виготовлення паперу на Україні: До 450-річчя паперових промислів України //Середні віки на Україні. — Вип. 2. — К., 1973. — С. 134-137.
87. Товсте //Історія міст і сіл Української РСР: Тернопільська область. — К., 1973. — С. 262-270. — У співавт.: з М. Золотим, В. Мудрим.
88. Папір та філіграні на українських землях: XVII–початок XX ст. — К., 1974. — 296 с. — Іл.
89. Спиридон Соболев і русско-українсько-білоруські зв'язі //Книговедение и его задачи в свете актуальных проблем советского книжного дела: Вторая Всесоюзная научная конференция по проблемам книговедения: Секция истории книги: Тезисы докладов. — М., 1974. — С. 46-48.
90. До історії книгодрукування на Прикарпатті в першій чверті XVII ст. //Архіви України. — К., 1974. — № 3. — С. 70-72.
91. Рец.: Немировский Е. Л. Начало книгопечатания на Украине. Иван Федоров. — М.: Книга, 1974. — 224 с. //Архіви України. — К., 1974. — № 4. — С. 78-80
92. Рец.: Каменцева Е. И., Устюгов Н. В. Русская сфрагистика и геральдика. — М.: Высшая школа, 1974. — 204 с. — Іл. //Архіви України. — К., 1974. — № 5. — С. 85-86.
93. Виявлення та описання водяних знаків у рукописних джерелах XVIII – початку XIX ст. //Архіви України. — К., 1974. — № 6. — С. 49-53.
94. У світлі найновіших документів //Жовтень. — Л., 1975. — № 1. — С. 151-154.
95. Першодрукар Іван Федоров і його послідовники на Україні: XVI– перша половина XVII ст. 36. документів — К., 1975. — 342 с. — У співавт.: з Я. Ісаєвичем, О. Купчинським, Е. Ружицьким.
96. Dziwny tekst I księgi «Pana Tadeusza» pisany własnoręcznie przez Mickiewicza //Czerwony Sztandar. — Wilnius, 1975. — № 204. ... — У співавт.: з Р. Кулачковським.
97. Літературні новинки: [Передрук з «Czerwonego Sztandaru»] //Наше слово. — Варшава, 1975. — № 44 (1003). — 2 л.



## VII. Видатні архівісти України

98. Dziwny tekst I księgi «Pana Tausza» pisany własnoręcznie przez Mickiewicza... [Передрук з «Czerwonego Sztandaru»] //Ekspres Wieczorny. — Warszawa. 1975. — 10 p. — У співавт.: з Р. Кулачковським. — [Без підп.]
99. Новые документы о типографе Спиридоне Соболе //Федоровские чтения 1973: (400-летие книгопечатания на Украине). — М., 1970. — С. 59-67.
100. Автограф Адама Мілкевича //Архіви України. — К., 1976. — № 3. — С. 80, 81. — У співавт.: з Р. Кулачковським.
101. Побут релігійників паперових фабрик на Україні. — У співавт.: з В. Васильком //Народна творчість та етнографія — К., 1977. — № 3. — С. 71-75.
102. На чому писали наші предки //Наша культура. — Варшава. 1978. — №№ 6 (242), 7 (243), 8 (244), 9 (245).
103. Вклад учених прибалтійських республік в розвиток філігранології //Матеріали міжреспубліканської наукової конференції по історичнознавчому і етнографічному вивченню Прибалтійських республік Союзу ССР. Історіографія. — Вільнюс, 1976. — С. 68-71.
104. Папірні доби феодалізму та їх водяні знаки (1-3) //Наша культура. — Варшава, 1976. — №№ 10 (246), 11 (247), 12 (248).
105. Головець //Історія городів і сіл Української ССР. Львівська область. — К., 1978. — С. 577-578. — [Без підп.]
106. Опоpec //Історія городів і сіл Української ССР. Львівська область. — К., 1978. — С. 581. — [Без підп.]
107. Тухля //Історія городів і сіл Української ССР. Львівська область. — К., 1978. — С. 583. — [Без підп.]
108. Тухолька /Без підп. //Історія городів і сіл Української ССР. Львівська область. — К., 1978. — С. 583-584. — [Без підп.]
109. Папірні доби феодалізму та їх водяні знаки (4) //Наша культура. — Варшава, 1979. — № 1 (249).
110. Папірні періоди зародження і розвитку капіталізму (5) //Наша культура. — Варшава, 1979. — № 2 (250). — С. 11-13.
111. Дністрівські пригоди //Світанок: Додаток «Нашого Слова» для шкільної молоді. — Варшава, 1979. — № 1 (370), 2 (371), 3 (372), 5 (374).
112. Заметки о бумаге пражских изданий Франциска Скорина //Федоровские чтения 1977. Белорусский просветитель Франциск Скорина и начало книгопечатания в Белоруссии и Литве. — М., 1979. — С. 189-191.
113. Замки і фортеці Поділля: Проблематика наукового дослідження //Тези доповідей V Подільської історико-краєзнавчої конференції. — Кам'янець-Подільський, 1980. — С. 98, 99.
114. По замках і фортецях Львівщини //Наша культура. — Варшава, 1980. — №№ 4 (264), 5 (265), 6 (266).
115. Бумага изданий Ивана Федорова //Федоровские чтения 1978. — М., 1961. — С. 21-34.
116. Місяця Івана Федорова на Україні: Путівник. — Л., 1982. — 122 с. — У співавт.: М. Видащенко, Я. Ісаєвичем.
117. Львівські стародруки: Книгознавчий нарис — Л., 1983. — 175 с. — У співавт.: Я. Запаском.
118. Значення філігранології для дослідження історії міжслов'янських економічних і культурних зв'язків //З історії міжслов'янських зв'язків: 36. наук. праць. — К., 1963. — С. 73-77.
119. Бумага заблудовских изданий //Иван Федоров и восточнославянское книгопечатание. — Минск, 1964. — С. 130-136.
120. К истории Острожской бумажной мельницы //Федоровские чтения 1981. — М., 1963. — С. 144-148.
121. Картошка оборонних споруд Західного Поділля //Тези доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції: (секція історії дожовтневого періоду). — Кам'янець-Подільський, 1965. — С. 84, 85. — У співавт.: П. Штойком.
122. Невідоме про Івана Федорова //Вільна Україна. — Л., 1985. — 21 груд. — № 243 (11795).
123. Нововиявлена печатка 1176 р. у фондах ЦДІА УРСР у м. Львові //Архіви України. — К., 1965. — № 3. — С. 65, 66.
124. Де народився Амвросій Бучма? //Вільна Україна. — 1986. — 19 квіт. — № 80 (11882).
125. Невідомий документ про перебування Івана Федорова на Вінничині //Тези доп. четвертої обласної істор.-краєзнавчої конф. — Вінниця, 1986. — С. 54-55.
126. Замок у старому Селі //Вільна Україна. — Л., 1986. — № 210 (12012). — 1 л.
127. Іван Федоров в Мізяхіві //Вінницька Правда. — Вінниця, 1967. — 3 бер. — № 52 (17476).
128. На чому писали пращури //Вільна Україна. — Л., 1987. — 28 бер. — № 60 (12112).
129. Не сьогодні, то колись? Як на Львівщині виконується наказ Міністерства культури УРСР про створення музеїв науки і техніки //Культура і життя. — К., 1967. — 5 квіт. — № 14 (2874). — У співавт.: В. Проскуряковим, Б. Чайковським, В. Косиєм.
130. Стрийський замок //Вільна Україна. — Л., 1987. — 25 квіт. — № 80 (12132).
131. Ще про Луцьку фортецю //Молодий ленинець. — Луцьк, 1987. — 7 лип., 14 лип. — №№ 81, 84.
132. Замки й фортеці Вінничини: Проект каталога /Тези доп. п'ятої Вінницької обласної істор.-краєзнавчої конф. — Вінниця, 1987. — С. 78-79.
133. Трамвай мого міста //Вільна Україна. — Л., 1987. — 20 вер. — № 180 (12232).
134. Свідчать документи: До 200-річчя Поніківської картонно-паперової фабрики //Новий шлях. — Полонне, 1987. — 5 вер. — № 107 (7195).
135. Кроки крізь століття: Знай свій край //Вільна Україна. — Л., 1987. — 5 груд. — № 232 (12284).
136. «Новий» і «старий» стилі: Розмову ведає Л. Марчук //Вільна Україна. — Л., 1987. — 26 груд. — № 247 (12299).
137. К вопросу о переезде Ивана Федорова на Украину в 1566 г. //Федоровские чтения 1983. — М., 1987. — С. 165-168.
138. Яка назва вулиці? //Вільна Україна. — Л., 1988. — 2 квіт. — № 64 (12366).
139. Перлини історії: (18 квітня — Міжнародний день охорони пам'яток) //Вільна Україна. — Л., 1988. — 17 квіт. — № 74 (12376).
140. З минувшини розмов «по дроту» //Вільна Україна. — Л., 1988. — 7 трав. — № 88 (12390). — У співавт.: з Р. Шевчуком.
141. Телеграф у Львові //Вільна Україна. — Л., 1966. — 25 черв. — № 120 (12422). — У співавт.: з Р. Шевчуком.

142. Іван Федоров на Поділлі //Пам'ятки України. — 1988. — №4. — С. 37-38.
143. Герб Надвірної /У співавт. з В. Байляком //Радянська Верховина. — Надвірна, 1988. — 26 лпст. — № 141 (6266).
144. Замки і фортеці України від найдавніших часів до XVIII ст.: Проект каталога //Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку: Тези доповідей республіканської наради. — К., 1988. — С. 225-227.
143. Нові проблеми старого Трускавця //Вільна Україна. — Л., 1988. — 24 груд. — № 245 (12547).
146. Замки і фортеці Нестеровщини //Нове життя. — Нестеров, 1988. — 29 січ., 1 груд., 6 груд. — №№ 143, 144, 146.
147. Водяний знак //Українська літературна енциклопедія. — К., 1988 — Т. 1. — С. 344.
146. Буський папір: (до 900-річчя Буська) //Прапор Жовтня. — Буськ, 1969. — 17 січ. — № 8 (4778).
149. Одним розчерком пера: Знай свій край //Вільна Україна. — Л., 1989. — 19 бер. — № 54 (12606).
150. У пошуках водяних знаків (невипадкові зустрічі): [Розмову вела Л. Марчук] //Вільна Україна. — Л., 1989. — 2 квіт. — № 64 (12616).
151. Куткірська папірня: (Люби і знай свій рідний край) //Прапор Жовтня. — Буськ, 1969. — 21 січ. — № 10 (4780).
152. Куди подівся музей «Бойківщина»? Знай свій край //Вільна Україна. — Л., 1969. — 13 черв. — № 113 (12665).
153. Використання документів архіву в галузі історичного краєзнавства. при підготовці статей до зводу пам'яток історії та культури //Архіви України. — К., 1989. — № 3. — С. 34-36.
154. Папірні Вінниччини XVIII– початку XX ст. // Тези доп. восьмої Вінницької обласної істор.-краєзнавчої конф. — Вінниця, 1969. — С. 33-34.
155. Там, де Ватутіна, 36 //Вільна Україна. — 1989. — 14 жов. — № 1 96 (12748).
156. Коли історія розсудить... //Вільна Україна. — 1989. — 26 груд. — № 247 (12799).
157. Замки, вежі і фортеці //Курортний Вісник. — Трускавець, 1990. — 6 січ., 23 січ. — №№ 1, 2.
136. Замки і фортеці Тернопільщини від найдавніших часів до XVIII ст. //Тези доп. і повідомлень 1-ої Тернопільської обласної наук. істор.-краєзнавчої конф. Частина II. — Тернопіль, 1990 — С. 22-23.
159. Нові назви львівських вулиць //Вільна Україна. — 1990. — 22 квіт. — № 77 (12879).
160. Сютрог. Меджибіж //Пам'ятки України. — К., 1990. — № 2. — С. 17, 19. — Підп.: Ярослав Орестів.
161. Оборонне зодчество України //Пам'ятки України. — К., 1990. — № 2. — С. 42-47.
162. Замки Вінниччини: Проекти реконструкції //Тези доп. дев'ятої Вінницької обласної істор.-краєзнавчої конф. — Вінниця, 1990. — С. 28.
163. З висоти віків //Воля Народу. — Буськ, 1990. — 18 жов., 27 лист. — №№ 125 (5051), 142 (5068).
164. Метрика Євгена Петрушевича //Воля Народу. — Буськ, 1990. — 27 жов. — № 129 (5055).
165. Хто ці герої: Резонанс //Курортний Вісник. — Трускавець, 1990. — 16 трав. — № 18.
166. Папірня //Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. — К., 1990. — С. 594-595.
167. Не в своїх саях: Репліка //За Вільну Україну. — Л., 1991. — 9 лют.
168. Галицьке Намісництво (1772-1921): Архівно-бібліографічний фондний показник. — К.: Наукова думка, 1990. — 210 с. — У співавт.: з У.Я. Єдліською.
169. Замки і фортеці Дніпропетровщини: Проект каталога //36. рефератів доп. обл. наук.-практич. конф. з історичного краєзнавства. — Дніпропетровськ, 1990. — С. 47-49.
170. Филигранология: история и задачи исследования на Украине //Филигранологические исследования: Теория: Методика: Практика. — Ленинград: БАН, 1990. — С. 128-136. — У співавт.: з О.О. Дзьобаню.
171. Замки в руїні //За Вільну Україну. — 1991. — 3, 4, 5 квіт. — №№ 57 (182), 58 (183), 59 (184). — У співавт.: з М. Козураком.
172. Фортеці й замки України //Пам'ятки України. — К., 1991. — № 2. — С. 536-60.
173. Замки і фортеці Прикарпаття //Тези доповідей та повідомлень регіональної науково-теоретичної конференції, присвяченої 105-річчю з дня народження визначного історика України академіка Івана Крип'якевича. — Івано-Франківськ, 1991. — С. 45-46.
174. Експедиція «По замках і фортецях Вінниччини» //Тези доп. десятої Вінницької істор.-краєзнавчої конф. — Вінниця, 1991. — С. 25.
175. Замки і фортеці Дрогобиччини //900 років Дрогобичу: Історія і сучасність. — Дрогобич, 1991. — С. 10-11.
176. Найдавніша газета в Україні //Старожитності — К., 1991. — № 9 (13). — С. 10-12.
177. Die Entwicklung der Papierindustrie in Galizien zur zeit der österreichisch-hungarischen Monarchie (1772-1918) //IPH-Kongressbuch IPH elemals Jahrbuch der Papiergeschichte. — Marburg, 1992. — № 9. — Band 9. — S. 84-85. — (Те ж англ. мовою).
178. Karol Badecki jako historyk Lwowa //Lwow. Miasto-Spolczestwo-Kultura. Polsko-Ukrainska Konferencija Naukowa. Streszczenie referatów, Kraków, 18-21 listopada 1992. — Kraków, 1992. — S. 27-28.
179. Филигранология //Специальные исторические дисциплины. — К., 1992. — С. 250-282.
180. Повернути давні нагни //Старожитності. — К., 1992 — № 13 (29). — С. 11.
181. Італійський папір у Давній Русі та в Україні в XIII– XIV ст. //Український археографічний щорічник: Нова серія. — Вип. 1. Український археографічний збірник, т. 4. — К., 1992. — С. 129-133.
182. Філіграні архівних документів України XVIII– XX ст.: Альбом. — К.: Наукова думка, 1992. — 347 с.
183. Міста-фортеці України XVI– XVIII ст. //Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія і сучасність): Тези міжнар. наук.-практич. конф. — Рівне, 1993. — С. 92-93.
184. Замки і фортеці Галицької землі //Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. — Л., 1993. — С. 73-74.
185. Dokumenty Komisji Namiestnictwa w Krakowie //«Ojczyzna Blizsza i Dalsza». Studie historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w szescdzies ata rocznice urodzin. — Kraków, 1993. — S. 651-652.
186. Замки і фортеці України: Стан та проблематика дослідження //Фортифікація України. — Кам'янець-Подільський, 1993. — С. 3. — Вкладка.



## VII. Видатні архівісти України

187. Папір з гербом міста Львова //Третя наукова геральдична конференція: 36. тез повідомлень та доповідей. — Л., 1993. — С. 55-56.
188. Карби похмурих мурів //За Вільну Україну. — Л., 1994. — 21 січ. — № 13 (630).
189. Львівські папірні XVI–XIX ст. //Львів. Історія-населення-культура: Українсько-польська наукова конференція. Тези доп. та повідомлень. — Л., 1994. — С. 11-12.
190. Архівні документи з історичного краєзнавства //Історичне краєзнавство і національне виховання: Матеріали наук.-практич. конф. — Л., 1994. — С. 62-63.
191. До 500-річчя з дня смерті Юрія Дрогобича //Київська Старовина. — К., 1994. — № 3. — С. 109-110. — У співавт.: Л. Тимошенко.
192. Кам'яні фортеці //Літопис Червоної Калини. — Л., 1994. — Ч. 7-9 (37-39). — С. 39-41.
193. Эдмундас Ляуцвичюс и украинская филология //Международный семинар, посвященный видному книговеду Эдмундасу Ляуцвичюсу. — Вильнюс, 1994.
194. Історія українського паперу. — К., 1994. — 250 с.
195. Замки і фортеці України в трактуванні Михайла Грушевського //Михайло Грушевський: 36. наук. праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конф., присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. — Л., 1994. — С. 195-197.
196. Archiwum Metropolity Andrzeja Szepczyckiego we Lwowie //Metropolita Andrzej Szepczyk. Studio i materiały. Pod red. A.A. Zieby. — Kraków, 1994. — S. 213-215.
197. Пам'ятки оборонного будівництва Трускавця //Дрогобицький Краєзнавчий Збірник. — Дрогобич, 1995. — Вип. 1. — С. 28-32.
198. До історії українського паперу: Сторінки монографії //Палітра Друку. — Л., 1995. — № 1. — С. 39-43.
199. Miejsce zamku w socjotopografii miast //Kwartalnik historii kultury materialnej. — Warszawa, 1995. — Z. 1. — S. 75-76.
200. Замки і фортеці Трускавця //Галицька брама. — Л., 1995. — № 5. — С. 14; 1996. — № 17. — С. 14.
201. Замки і фортеці Рогатинщини //Рогатинська земля: історія та сучасність. — Львів-Рогатин, 1995. — В. 1. — С. 100-102.
202. Замки і фортеці Трускавця //Франкова Криниця. — Трускавець, 1995. — № 42 (562). — С. 4; 1996. — № 5 (577). — С. 4.
203. Пам'ятки оборонного будівництва Самбірщини //Бойківщина: історія та сучасність. — Самбір, 1995. — С. 62-63.
204. Герби в філігранях //П'ята наукова геральдична конференція. Л., 10-11 листопада 1995 року: 36. тез повідомлень та доповідей. — Л., 1995. — С. 45-46.
205. Острозька папіря кінця XVI–початку XVII ст. //Острозька давнина. — Острів, 1995. — № 1. — С. 37-39.
206. Трускавець. Кадастри і метрики: з історії краю //Франкова Криниця. — Трускавець, 1996. — №№ 11 (583), 14-17 (586-589).
207. Zespoly archiwalne Władysława-Lozinskiego i Franciszka Jaworskiego w SPAH we Lwowie //Lwów. Miasto-Spoleczenstwo-Kultura (polsko-ukrainska konferencja naukowa). — Kraków, 1996. — S. 47-48.
208. Zespoly Biblioteki Centralnego Panstwowego Archiwum Historycznego we Lwowie (komunikat) //Kraków-Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX w. — Kraków, 1996.
209. Papiergeschichte in Ukraine als Hilfswissenschaft (Zusammenfassung) //Papiergeschichte als Hilfswissenschaft. 23 Kongress der internationalen Arbeits-gemeinschaft der Papierhistoriker. — Leipzig, 1996.
210. Магдебурзьке право //Галицька брама. — Л., 1996. — № 19. — С. 3.
211. Źródła do dziejów eparchii Przemyskiej w zasobie Centralnego Panstwowego Archiwum Historycznego we Lwowie //Polska-Ukraina. 1000 lat sasiedztwa. T. 3. Studia z dziejów greckokatolickiej diecezji Przemyskiej. — Przemysl, 1996. — S. 291-296.
212. «Jaroslawiana» w Centralnym Panstwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie //Muzeum w Jaroslawiu. Zeszyty muzealne. — Jaroslaw, 1996. — № 1. — S. 33-35.
213. Проект реконструкції Перемиського замку 1800-1811 рр. //Перемишль і Перемиська земля протягом віків: 36. наук. праць і матеріалів Міжнародної наук. конф., організованої Науковим товариством ім. Т. Шевченка в Польщі 24-25 червня 1994 р. в Перемишлі. — Перемишль, Л., 1996. — С. 329-331.
214. З історії Трускавця //Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Дрогобич, 1997. — Вип. II. — С. 13-18.
215. Замки і фортеці Західної України. Мандрівки історичні. — Л., 1997. — 160 с. — Іл.
216. Жовківський замок //Галицька брама. — Л., 1997. — № 4 (20). — С. 4.
217. Короткий нарис історії Трускавця. — Трускавець; Л., 1997. — 32 с. — 16 с. іл. — У співавт.: З. Гузаром, І. Скибаком.
218. Пам'ятки оборонного будівництва Косівщини: замки і фортеці //Старожитності Косівщини. — Л., 1997. — С. 83-127. — У співавт.: З. М. Бандрівським, Л. Мащевим, П. Сипелжуком.
219. Unia Brzeska w dokumentach CRDH we Lwowie //Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. — Warszawa, 1997. — № 4-5. — S. 351-356. — У співавт.: З. О. Гайковою.
220. Деятельность Государственного исторического архива в городе Львове в посткоммунистический период: Научное сообщение //Archiwa Europy srodkowej i wschodniej w dobie przekształcen prawnoustrojowych. Materiały międzynarodowej konferencji archiwalnej 28-30 czerwca 1996 r. w Pulawach. — Warszawa, 1997. — S. 152-154.
221. Нове слово в українській історичній науці //Студії з архівної справи та документознавства. — К., 1997. — Т. 2. — С. 151-153.
222. Zespoly archiwalne Karola Badeckiego, Władysława Lozinskiego i Franciszka Jaworskiego w Centralnym Panstwowym Archiwum Historycznym we Lwowie //Lwów. Miasto-spoleczenstwo-kultura. — Lwów, 1998. — Т. II. — S. 498-504.
223. Фонды Центрального государственного исторического архива Украины во Львове как часть общего архивного наследия стран Центральной и Восточной Европы //The common archival Heritage of States and Nations of Central and Eastern Europe. Materials of

the international Conference, Golawice, October 22-24, 1997. — Warsaw, 1998. — P. 140-144.

224. Чи виробляли папір у Галичі в XII– XIII ст.? // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України: Матеріали ювілейної конференції. — Івано-Франківськ, 1998. — С. 66-69.

225. Каталог пам'яток оборонного будівництва Львова // Галицька брама. — Л., 1998. — № 3 (39). — С. 14-16.

226. До питання про Тустановицький замок // Борислав: минуле і сучасне: Перша наукова історико-краєзнавча конференція, 25 вересня 1997 р. — Дрогобич, 1998. — С. 22-23.

227. Замки і фортеці Стрийщини // Україна: культура спадщина, національна свідомість, державність: Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. — Л., 1998. — № 5. — С. 399-412.

228. Пам'ятки оборонного будівництва Дрогобича: короткий історіографічний огляд // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Дрогобич, 1998. — Вип. III. — С. 158-163.

229. A Sketch from a History of Papermaking in Ukraine // Paper: History, Heritage, Technology. 24<sup>o</sup> Congresso I.P.H./98. Portugal. — Porto, 1998. — P. 1-5. — (Нім. мовою: с. 1-4).

230. Історія паперу як спеціальна історична дисципліна // Студії з архівної справи та документознавства. — К., 1998. — Т. 3. — С. 69-72.

231. Ars discemendi vera ac falsa // Студії з архівної справи та документознавства. — Київ, 1996. — Т. 3. — С. 171-181. — У співавт.: з Н. Царьовою, Н. Шестаковою, В. Кметем.

232. Хто в Україні був першодрукарем? Інтерв'ю О. Стецишина // Глядень. — Л., 1998. — 13-19 лют. — № 7.

233. Пам'ятки оборонного будівництва Острога і околиць: Короткий історіографічний огляд // Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. — Острог: Нью-Йорк, 1999. — С. 361-369.

234. Пам'ятки оборонного будівництва Львова: Короткий історіографічний огляд // Львів. Місто суспільство культура. — Л., 1999. — Т. 3. — С. 117-122.

235. Пам'ятки оборонного будівництва Жидачева / Галицька брама. — Л., 1999. — № 3-4 (51-52).

#### ПРО НЕЗАБУТНЬОГО ОРЕСТА МАЦЮКА

Це був блискучий науковець, ерудицію якого творили не аспірантури і докторанти, а ґрунтовне знання історичних джерел, природний допитливий розум, глибоке проникнення в предмет своїх дослідницьких уподобань.

Пригадується захист Орестом докторської дисертації, яка власне зафундувала українську філігранологію. Неординарність цієї долі полягала в тому, що він одразу здобув ступінь доктора наук, оминувши кандидатство. Це й сьогодні залишається величезною рідкістю в науці, особливо гуманітарній.

Орест Мацюк кращі роки життя віддав архівній справі. Але керманічем одного з найповажніших архівосховищ став у переломному 1991 р. Його покликана нова епоха. Вона вимагала високого професіоналізму і енергії, динамізму і комунікабельності, людяності

і патріотизму. І він якнайповніше уособлював симбіоз прекрасних людських якостей.

Нам залишається жалкувати, що Доля не відвела передчасну кончину цієї світлої постаті. Жалкувати і пам'ятати його. Завжди.

*Руслан Пиріг*

#### ВРАЖАЛА ЙОГО ЕРУДИЦІЯ

Якщо правда, що на долю людини впливає його ім'я, то на мій погляд, таке шляхетне старовинне слов'янське ім'я, яке мав Орест Ярославович, мало бути саме у такої інтелігентної, скромної глибоко порядної людини, якою він був. Його людську гідність було видно кожному, але вона не зачіпала й не прикичувала гідності інших людей. Відстоюючи інтереси свого архіву, він не був агресивним, а розповідаючи про успіхи — не мав на меті підкреслити свої особисті заслуги, хоча, мабуть, так і було. Мене особисто вражала його ерудиція. Він так добре знався в історії, що мені здавалося, ніби він пропускав наше минуле через своє серце, тобто був постаттю, яка не тільки вивчала історичний процес, а сама була його часткою. Таке сприйняття історії, навіть при позитивних результатах досліджень, мусить нести великі емоційні навантаження.

Про те, яким талановитим професіоналом в архівній справі був Орест Ярославович Мацюк — нема чого й казати: дай Боже, щоб в нашій галузі й надалі з'являлися рівні йому фахівці. В архівній справі України його ім'я залишиться назавжди, воно внесено в історію галузі золотими літерами.

*Вікторія Резнікова*

#### ХРАНИТЕЛЬ І ЗНАВЕЦЬ СТАРОЖИТНОСТЕЙ

Важко осягнути розумом слова «згадайте Ваші зустрічі з Мацюком». Я ще не можу його згадувати, я ще не зрозуміла, що його немає.

Вперше побачила Ореста Ярославовича 1990 р. на I з'їзді архівістів України. Практично не знала нікого з директорів, враження складалася за їхніми виступами. Коли виступив Орест Ярославович, подумала: «який високий рівень у львівського директора, європейський інтелігент». Тому прагнула познайомитися ближче: інтерес до Мацюка й його архіву був надзвичайним.

1992 р. з двома співробітниками поїхали до Львівського історичного архіву, як мовиться, «по обміну досвідом». І потрапили до казки. Львів захоплював середньовічною архітектурою, а Бернардинський монастир-архів хвилював своєю таємничістю. І співробітники його виявились надзвичайними архівістами. І ночувати в знаменитих келіях для гостей під бій годинника — також було незвично: в монастирі вночі панували привиди і духи...

Та ось вранці з'являється директор — Орест Ярославович, хранитель і знавець старожитностей. Цілком можливо, ми заважали і директору, і співробітникам, відволікали їх від справ, вимагали уваги. Але ми цього не відчували — нам було все показано й розказано. І персонально директором після «доброї кави» проведена екскурсія по Личаківці.

Від'їжджали ми захопані й зачаровані директором і працівниками. Все нам у Львівському архіві видалося



## VII. Видатні архівісти України

ся незвичайним. Любив Орест Ярославович людей і як міг, попри свою зайнятість, знаходив для них час і допомагав їм.

Пошастило мені отримати запрошення на святкування 210-ліття Львівського історичного архіву. Граніозним було свято і організатор його — Орест Ярославович, як щирий господар, не міг тоді не показати нам всі «фортеці» Львівщини, історичною долею яких переймався. Як прагнув він розгадати їхні таємниці і написати про них.

Залишилася в мене і речова пам'ять про Ореста Ярославовича: подаровані ним два альбоми фліграней з дарчими підписами. Не думала я, що так швидко їх перегляд буде викликати біль втрати.

*Надія Метальникова*

### ПРО ДОКТОРА ОРЕСТА МАЦЮКА

Не можна повірити, не можна змиритися, не можна і збагнути, що серед нас вже немає Ореста-Нестора Мацюка — людини, абсолютно неординарної як за своїми науковими, так і за особистими якостями. Спількування з ним завжди приносило задоволення, як від розмови з високо інтелектуальною людиною. Для мене ж особисто воно ставало школою уваги до співрозмовника, гарних вишуканих манер, нарешті — й мови, чудової, соковитої, витонченої української мови доктора Мацюка, справжнього галицького інтелігента.

Можна багато писати про те, як любили його у рідному колективі, для більшості членів якого він дійсно був татом: можна говорити і про те, яким авторитетом, пошаною й увагою користувався він у закордонних колег, особливо, звичайно, польських. Для них доктор Мацюк був справжнім обличчям українських архівів доби незалежності. Я мав щастя лише один раз відвідати Польщу разом з ним, але про цю поїздку залишилися не забути спогади.

Доктор Мацюк був не лише фаховим архівістом, закоханим у свій рідний архів, вченим-палерознавцем зі світовим ім'ям, унікальним спеціалістом із замкового й фортифікаційного мистецтва України — це все так, але не повністю характеризує його особистість. Він був і залишиться в нашій пам'яті винятково широго, приязного людиною, відкритою для всіх й для всього, готового допомогти у будь-якій справі — відразу і негарно. Мабуть, це і є його заповіт усім нам, хто зберігає вдячну пам'ять про нього.

*Георгій Панакин*

### СВІТЛА ПАМ'ЯТЬ І ДОБРІ СПОГАДИ

У колективі ЦДІМРД ЦДА України добре знали директора ЦДАЛ Мацюка Ореста Ярославовича.

З ним завжди цікаво було поспілкуватися стосовно збереженості документів або мікроклімату сховищ і про складнощі у придбанні необхідних матеріалів, обладнання, що необхідні для роботи лабораторій.

Він був різнобічним знавцем, неординарною, але водночас простою, комунікабельною людиною.

Пам'ятаю, в нашому архівному комплексі у Києві було організовано поїздку по Закарпаттю, коли Орест Ярославович був тільки завідувачим відділом архіву, але він провів екскурсію, як досвідчений екскурсовод, який любив свій край і добре знав його, як працівник

архівної системи, що «прикипів» до історичних пам'яток Львівського історичного архіву.

Чотири десятиліття, майже все своє життя, він беззаперечно віддав служінню справі, і закономірно з рядового архівіста виріс до директора архіву, став відомим вченим-істориком.

Світла пам'ять про Ореста Мацюка, добрі спогади залишаться назавжди.

*Емма Петренко*

### ПРО МОГО ДРУГА, ТОВАРИША, КОЛЕГУ

З великим сумом дізнався, що пішов з життя Орест Мацюк.

Майже чверть століття я спілкувався з цією унікальною людиною, одним із кращих представників архівістів країни. Це був історик-архівіст із божим даним талантом.

За тривалий час роботи архіваріусом він здобув неабияку професійну і теоретичну підготовку, великий практичний досвід роботи, які вмело застосовував до вирішення проблеми архівної справи в Україні. Наші неформальні зустрічі, а також на колегіях у ІАУ, семінарах, нарадах запам'яталися доброзичливістю.

Двічі на запрошення Ореста Ярославовича я побував у ЦДА України м. Львова, детально ознайомився з роботою архіву. Багато чого там мені сподобалося, робилося все на високому рівні, з любов'ю і справжнім ситуацізмом. Багато запозичив із його директорського досвіду роботи.

Як найкращий репрезентант системи Орест Ярославович неодноразово виїжджав у закордонні відрядження для участі у симпозіумах з питань архівознавства, а також обміну досвідом роботи з зарубіжними колегами щодо комплектування, організації, зберігання, опрацювання і використання архівної інформації, чим він щиро дивився з нами — директорським корпусом, архівістами України.

Його праця є достойним прикладом відданості обраній справі. Ми були великими друзями і я любив що добро, життєрадісну людину.

*Михайло Коротков*

### ЗАВЖДИ УВАЖНИЙ І ГРЕЧНИЙ

Не уявляю собі, як то відчинивши двері кабінету Ореста Ярославовича, я не побачу його за великим, вічно закиданим книгами і паперами столом і не почуву: «О-о-о, колега! Мос шанування! Як ся маєте?»

Заплющую очі і так виразно бачу його невелику постать, усміхнений погляд, сиве волосся і кожну зморшку на обличчі.

Згадую його в різних ситуаціях і мимоволі посміхаюся. Ці згадки милі і теплі... Ось він заходить на засідання Колегії зі своєю знаменитою сумкою через плече і всі погляди звернені на нього... Ось він на вечірці в колі архівістів тільки йому притаманною львівською говіркою розповідає одну зі своїх численних бувальщин...

Завжди уважний і гречний, він викликав захоплення у всього архівного жіноцтва. З ним було приємно і цікаво.

І найсмачніша кава, яку мені довелося пити, була кава в його архіві і в його товаристві. Шкода, що так скоро опорожнила його фліжанка.

Кажуть, що кого Бог любить, того скоро забирає до себе.

Ну що ж, хай йому земля пухом і добра пам'ять в усіх, хто його знав.

*Катерина Мицан*

### **ЗАЛИШИТЬСЯ ЛИШЕ ПАМ'ЯТЬ.**

Який то був блискучий вчений, архівіст Орест Мащок, ще скажуть люди. Не поспіхом, а зважено, аргументовано, коли схлине гострого болю втрати. А яка то була людина...

Мабуть, найсуттєвішою рисою його особистості була порядність, інтелігентність — повага до людини, до її думки, навіть якщо ця думка й неприйнятна. Тому іронія, гостре слівце, які відомі всім колегам, ніколи не були образливими.

Взагалі він уособлював багато привабливих рис національного характеру: ту ж увагу до людей, прагнення їм добра, щирість у стосунках, розважливість у думках, словах, діях, укоріненість у народну культуру.

Йому була притаманна легкість на підйом. Як у справах, так й у мандрях, поїздках. Хоча дедалі все важче ставало ходити... Ці мандри, уважний, глибокий погляд на світ і людей збагачували його нескнижкове знання життя.

Він був одним з найскравіших носіїв духу архівного співтовариства. Тому, коли на рубежі 1980-их і 1990-их років, нарешті, ідея професійної організації архівістів наблизилася до здійснення, серед перших, хто стояв біля коліски спілки архівістів, був Орест Мащок.

Загальна симпатія колег до Ореста Ярославовича ґрунтувалася, як я думаю, на двох нерозривних складових його особистості: безприкладній відданості справі і рівному доброзичливому ставленні до людей.

Радісно було його зустрічати, дивитися у прищур його очей, чути тепле «Добридень, колего!». Тепер цього не буде. Залишиться лише пам'ять.

Спливатиме час, але, впевнений, у багатьох, хто знав Ореста Мащока, Центральний державний історичний архів у Львові буде асоціюватися з його ім'ям. І справедливо було б архіву це ім'я присвоїти.

*Костянтин Новохатський*

### **З НЕВИЧЕРПНИМ ПРАГНЕННЯМ ТВОРЧОСТІ**

Пішов з життя Орест Ярославович. Ми втратили чудового колегу, друга, людину, яка завжди була готова простягнути руку тому, хто потребує допомоги, підтримки чи просто розуміння і співчуття.

Для всіх нас, хто багато років його знав, він був взірцем працьовитості, щедрості почуттів у відкритому добру і правді серці.

Гірко, боляче, важко говорити «був» про Ореста Ярославовича. Не віриться, що він більше не з'явиться серед нас, колег-архівістів з щирою, доброю посмішкою на привітному обличчі. Невгамовний, з невичерпним прагненням творчості — таким залишиться він в нашій пам'яті.

*Тамара Зуб*

### **ІДУЧИ З ЖИТТЯ, ВІДХОДЯТЬ У ВІЧНІСТЬ...**

Тиха, м'яка хода і негучний голос, до якого, між тим, завжди дослухалися, чутливе серце і притаманна лише небагатьом тонка й гостра, але водночас позбавлена злісності іронія, інтелігентність в усьому без винятку — у поглядах, вчинках, способі життя... Таким був Орест Мащок. Таким він залишиться, мабуть, не лише в моїй пам'яті.

Життя збіднюється, надовго набуває присмаку гіркоти, коли назавжди йдуть від нас люди, схожі на Ореста Мащока (свідомо не називаю пана Мащока по-батькові, пам'ятаючи його ж слова з цього приводу: «У нас так не говорять»). Шкода, що його земний вік був надто коротким, що не судилося йому здійснити з омріяного ще так багато. Але впевнена: його пам'ятимуть, про нього згадуватимуть не лише сучасники, не одне покоління істориків звертатиметься до його наукових розвідок, а його живий дух, попри все, завжди буде присутнім у ЦДІАЛ. Ідучи з життя, відходять у вічність...

*Людмила Васько*

### **ЛЮДИНА, ЯКУ ПОВАЖАЛИ І ЛЮБИЛИ**

Виникає безліч асоціацій з видатними людьми, бо нещодавно пішов з життя саме наш, історик-архівіст, Орест-Нестор. Про подвійне ім'я ми дізналися напередодні Дня архівіста. Людина неабиякої вдачі, Людина з великої літери. В пам'яті залишився образ тільки живого, коли суворого, коли усміхненого. Не можу повірити, що під час Колегії або якоїсь наради, конференції не відчиняться двері і поволі не зайде саме він. У нього ж в Києві залишилися невідкладні справи, ділові зустрічі.

З ним завжди було приємно спілкуватися як в суто діловій обстановці, так і в неофіційній. Орест Ярославович приваблював увагу як людина енциклопедичних знань, справжній фахівець. Консультації, поради давав будь-які. Допомогали і йому, коли знадобився матеріал стосовно монастирів і фортець Сумщини. На Сумщині він бував на початку 90-их років з експедицією. Розповідав, що коли приїздили на село, люди не дуралися жовто-блакитного прапора, спілкувалися залюбки. Це було влітку, тому пригощали усім, чим багата Сумщина.

Та пробачать мені мої колеги, але вбачався мені він ще і як чоловік минулої епохи, бо був собі таким левом-аристократом, дуже галантним, красиво їв, розумівся на винах... У компанії полюблив анекдоти з перцем, багато їх знав і добре розповідав. Іноземними державами дуже не захоплювався, розповідав мало, а чомусь вразила його Португалія, точніше архіви в цій державі. Одного вечора ми часто чули: Порто, Порто... Це була наша передостання зустріч. Пішла від нас людина, яку поважали, яку любили...

*Лариса Заїка*

### **ЗУСТРІЧІ З НИМ ВРАЖАЛИ**

Важко повірити, що з нами не буде Ореста Ярославовича, який так любив життя, з жаргом сприймав його негаразди, завжди був душею колективу. Він ніколи не скажівся на життя, а був у ньому творцем кожен день.



## VII. Видатні архівісти України

Зустрічі з Орестом Ярославовичем на нарадах, конференціях, у колі колег-архівістів завжди вражали його вмінням згуртувати навколо себе слухачів, зробити сухі документальні факти поємою, а невтомна праця історика, архівіста, оптимізм керівника — додавали більше сили в подоланні будь-яких труднощів.

І в нашій пам'яті Орест Ярославович назавжди залишиться з усмішкою на обличчі і добрим поглядом очей.

*Людмила Гурбова*

### ЕРУДОВАНИЙ ЗНАВЕЦЬ СПРАВИ

Вперше Ореста Ярославовича я побачила на засіданні колегії Головархіву з підсумків роботи за 1993 рік. На мене він справив враження своєю ерудицією та інтелігентністю, вишуканістю мови, знанням справи. А далі з роками, чим більше я його пізнавала, тим більше переконалася у правильності першого свого враження. Орест Ярославович був не тільки досвідченим фахівцем, але й обдарованим керівником. Він зміг створити дружній колектив, в якому працюють люди, котрі не тільки досконало володіють питаннями архівної справи, а й палко в неї захопані, до речі, як і сам Орест Ярославович.

Ще в ньому вражало — це готовність прийти на допомогу у вирішенні будь-яких питань.

Світла пам'ять про Ореста Ярославовича назавжди залишиться з нами.

*Світлана Кононенко*

### З НИМ ЛЕГКО БУЛО СПІЛКУВАТИСЯ...

Знав Ореста Ярославовича більше 10-ти років, з часу роботи на архівній ниві. Як спеціаліст, знавець своєї справи, науковець — незаперечний факт. Проте мене приємно вражало його простота, доброзичливість, ширість, рівність в стосунках з колегами незалежно від досвіду роботи. І я впевнений, що це підтвердить весь директорський корпус.

З ним було надзвичайно легко і просто спілкуватися. Після обміну думками з проблемних питань вирішення їх здавалося не такою вже безнадійною справою.

Архівна галузь втратила людину надзвичайної щедрості, багаті душі і порядності. І, мабуть, найкращою даниною його пам'яті буде примноження добрих починань в архівній галузі, якій він віддав всього себе, без останку.

*Володимир Гика*

### ГРАНД УКРАЇНСЬКОЇ АРХІВІСТИКИ, ВЧЕНИЙ ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

Я познайомився з Орестом Ярославовичем влітку 1994 р. Знайомство було заочним, по телефону. Він просив допомогти його колегам з Краківського архіву та Вищої педагогічної школи стосовно архівної інформації. Моє особисте знайомство з ним відбулося в травні 1995 р., коли Центральний державний історичний архів у м. Львові відзначав 210-ту річницю з дня свого заснування. Організація свята продемонструвала, яким досвідом та організаційним талантом володіє ця людина. В подальшому такі взаємні контакти в нас відбу-

валися щонайменше раз у квартал. Мене дивувала географія його знайомств в наукових та архівних колах, зокрема, в Польщі, США, Канаді, Австрії, Німеччині, країнах Прибалтики.

Моя велика повага до Ореста Ярославовича сформувалася підсвідомо. Коли в Кам'янці-Подільській архів приїздили науковці і посилалися на те, що він просив допомогти в отриманні певної інформації — їм забезпечувалося найбільше сприяння. Для мене особисто, як молодого архівіста, його звернення з будь-якого питання було як наказ, належне виконання якого було справою честі. Варто відмітити, що Мацюк Орест Ярославович був прибічником того, щоб архів залишався в м. Кам'янці-Подільському. Він був моїм старшим порадиником, до якого я звертався з різних питань.

Кого ми втратили в особі Ореста Ярославовича, архівісти зможуть оцінити в повному обсязі лише з плином часу.

*Сергій Борисевич*

### УНІКАЛЬНИЙ ІСТОРИК

Пішов із життя унікальний історик, прекрасна, весела й життєрадісна людина. Доля звела мене з ним недавно, але він залишився в пам'яті надовго.

В 1999 р. він подарував нашому архіву результат свого 30-річного захоплення — книгу «Замки й фортеці Західної України». Отримавши в подарунок журнал № 3 «Крымский архив», присвячений повністю історії нашого міста, він широким зацікавився історією фортеці «Севастополь» і середньовічних фортець Криму, і на цьому ґрунті у нас зав'язало листування. На його прохання було підготовлено літературу за темою його захоплення, але життя Ореста Мацюка обірвалося, залишилися незавершеними його праці.

*Валерій Крест'янінко*

### VENITE ADOREMUS (СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ О. Я. МАЦЮКА)

У кожної людини буває такий день, коли вперше радіє сонцю, тишішся деревами, збагнувши, що вони гарні, коли тихі радість, збуджені в душі красою листка чи пелюстки, переходять у здивування, а здивування — в почуття, яке можна назвати щастям. Однак справжніми щасливими днями можна назвати й ті, коли Бог нагороджує нас зустрічами із особистостями неординарними, незабутньо яскравими, високодуховними. Для мене таким став січневий день 1995 р., коли до кімнати № 48 Головархіву, з котрої починала свій шлях нова наукова галузьва інституція, зайшов невисокий чоловік, посміхнувшись й промовив: «Нарешті і ми розродилися... а як же ви називаєтеся?». На що В. Боднар, який нас знайомив, чітко продекламував довгу назву інституту. Зустрінувшись поглядом з Орестом Ярославовичем, я відчув надзвичайну енергію доброти, мудрості, глибокий інтелект. Вже перші тривалі за часом бесіди засвідчили унікальність цієї постаті. Його ерудиція вражала, викликала відчуття надзвичайної зацікавленості у спілкуванні. Він виявляв глибокі знання з історії України, як в цілому, так і окремого її регіону, містечка, селища, пам'ятки, багатьох держав планети, насамперед Італії, Німеччини, Польщі, Португалії, Франції. Володів багатограним арсеналом знань спеціальних історичних дисциплін. Тон-



ко відчував музику, живопис, знався на архітектурі. Не залишав поза увагою жодної книжкової новинки, зібрав унікальну бібліотеку, скарби якої розміщував скрізь, де був у нього свій куточок: в квартирі, на дачі (в селі Куличів Сокальського району), у директорському кабінеті.

Кожне спілкування з О. Мацком супроводжувалося новим відкриттям. Одного разу мене вразили ґрунтовні знання львівського вченого-архівіста з історії мого рідного міста (Фастів Київської області), в якому вчений побував в одній із краснзавчих експедицій. Із захопленням розповідав про його історичні пам'ятки, гостинність і щиросердечність фастівчан. Він натхненно переповідав про знахідки на фастівській землі, дивувався пам'яттю на дати, факти. Коли, перелічуючи всі історичні назви міста впродовж чотирьох століть його існування (деякі з них були мені невідомі), він помітив моє здивування, одразу (розмова відбувалася у його кабінеті) звернувся до давніх польських довідкових видань, довідавши мені безпомилковості сказаного.

Він любив рідну землю, природу Львівщини, прагнув передати свої почуття гостям, колегам, друзям. Коли в травні 1995 р. на святкуванні 210-річчя ЦДІАЛ України за кілька днів перебування, крім величнього Львова, завдяки Оресту Ярославовичу, я відчув справжню красу Прикарпаття, неповторність архітектури його сіл і міст, культових споруд, палаців і фортець, красу душі галичан, залишив частину свого серця там навіки.

Від перших кроків становлення інституту Орест Ярославович став його другом і наставником, сприявши колективній молоді установа без жодного вияву недобррозуміння, неприязні чи докору.

А скільки критичних епізодів із власного досвіду адміністратора оповів мені, початківцю. Розкривав історію формування, специфічні риси архівної системи, щедро ділився порадами, відверто відповідав на всі запитання. Тим самим допоміг визначити орієнтири шляху нової професії.

Ми завжди відчували його увагу, зацікавленість у результатах роботи.

Саме О. Мацок, в час розроблення моделі реформування архівної системи, підтримував ідею створення шляхом об'єднання всіх центральних архівних установ Національного архіву України, застерігаючи лише від поспішності і форсування її реалізації без визрівання і створення відповідних умов.

Він був з нами і в один із найпам'ятніших днів в історії інституту — 3 березня 1997 р., коли увечері з друкарні Національного університету «Києво-Могилянська академія» надійшов наклад першого тому щорічника «Студії з архівної справи та документознавства». На засідання колегії Головархіву до Києва з'їжджалися директори державних архівних установ, але учасниками свята стали тільки ті, хто затримався після роботи, хто виявляв неформальну увагу до становлення інституту: член редакційної колегії О. Мацок та члени редакційної ради М. Делеган (Ужгород) і Б. Хаварівський (Тернопіль), мої соратники по інституту Г. Любовець, І. Матяш, Н. Марченко, В. Шевченко.

Всі зустрілися в маленькому (кімната № 52) директорському кабінеті, радіючи появи першого серйозного видання, яке в ту щасливу мить здавалося нам ідеальним. Апогеем урочистості були посвяги, підписані на примірниках «Студій», які як реліквія зберігаються в кожного із учасників цієї події. У моєму примірнику, в

центрі, під назвою видання, Орест Ярославович залишив надпис: «Слава творцеві цього збірника. О. Мацок», так вчений висловлював хвалу кожному, хто дотичний був до цього історичного, в рамках галузі, а можливо й не тільки, акту.

Нині цей том, як і настінний календар, присвячений ювілею архіву, інші його дарунки, серед найдорожчих пам'яток мого приватного архіву — згадка про найкращі епізоди життя.

Вражала його готовність завжди прийти на допомогу, «вишуканість», з якою він її надавав. Якось мені не вдалося отримати на копіювання листи Івана Огієнка до Іларіона Свенціцького в Національному музеї м. Львова. Ділюся з Орестом Ярославовичем. Стаю свідком його телефонної бесіди із завідувачкою відділу рукописів Неонією Родіонівною Вергун. Манера розмови свідчила про давнє знайомство співрозмовників, довіру. Цікаво було спостерігати за поведінкою Ореста Ярославовича, як співрозмовника. Незрівнянне задоволення надавали його бесіди з жінками. Він враз «перетворювався», неначе скидав із себе вантаж прожитих років, і демонстрував зразок світської вишуканості, етикету і шарму.

Даремно думати, що з усіма, з ким спілкувався, працював, він був у дружніх стосунках. Природно, ні. Але, якщо між ним і опонентом існував конфлікт, Орест Ярославович незмінно прагнув позитивно залагодити справу, зберегти такт, при цьому наполегливо обстоюючи власні принципи, інтереси справи. Як можна було не захоплюватися тим, не вчитися у нього.

Щиро випромінюючи світ людяності, він дарував всім приємність знайомства, не приховував «потрібних» зв'язків, завжди сприяв розвитку і налагодженню, найперше, професійних контактів й співпраці, товариських відносин. Важко нині перелічити, з ким познайомив мене Орест Ярославович. Серед них, зокрема, відомі українські, польські, російські вчені, архівісти: заступник директора інституту археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, керівник його львівської філії Я. Дашкевич, директор інституту українознавства у Львові Я. Ісаєвич, директор та завідувачка Національного музею у Львові В. Откович і Н. Вергун, голова та вчений секретар НТШ О. Романів і О. Купчинський, Апостольський Екзарх, єпископ УГКЦ Михаїл Гринчишин, декан історичного факультету ЛДУ ім. І. Франка Р. Шуст, заступник керівника державної архівної служби Росії В. Тарасов, заступник начальника дирекції архівів Польщі Владислав Стемпняк, ректор вищої педагогічної школи у Кракові Фелікс Кірик, директор наукового Південно-Східного інституту в Перемишлі Станіслав Стемпень та ін. З багатьма відтоді у мене зав'язалися приятні відносини, ділові стосунки.

Характерна риса О. Мацка, як і колективу, який він очолював — гостинність. Львівські архівісти завжди вміли створити ту особливу атмосферу, в якій людина почувала себе комфортно. Завжди пригощав друзів, колег, гостей незмінним келишком кави. Щедро дарував нові видання.

Незаперечним є факт його неформального лідерства серед директорського корпусу архівістів. До нього ставилися з особливою шанобою. У стосунках, офіційних і неофіційних, до слова Ореста Ярославовича прислухалися уважно. Воно завжди мало особливу вагу,



## VII. Видатні архівісти України

як слово корифея. Орест Ярославович виховав плеяду видатних науці і архівній справі професіоналів, вчених, серед яких О. Гайова, Д. Пельц, Г. Сварник, Н. Франко, Н. Царьова та ін. Цілісна особистість директора, відомого вченого, архівіста високого гатунку, людини тонкого розуміння краси спонукала його колеги до розширення наукового й фахового горизонтів.

\*\*\*

Людська доля... В одних вона цвіте хрещатим барвінком на рідному ґрунті, а в інших — колочим терном. Саме друга життєва стежка судилася Оресту Ярославовичу Мацюку. Чи не тому є глибоко символічним, що відійшов у вічність в середину липневої пори літа, в буняні природи, як і його талант, досягнувши вершин, не реалізувався вповні.

Жадлива звістка вразила всіх, хто знав його. Я довідався про трагічну подію дев'ятнадцятого, вранці, від колеги І. Гирича. Ще п'ятнадцятого, у четвер, мав із Орестом Ярославовичем телефонну розмову, голос якого дзвонив відчуттям повноти життя, радості і щастя за дитину, його Наталочку, яка щойно стала студенткою. «Тепер, — радів Орест Ярославович, — буде кому передати справу. Всього, що зібрав для дослідів, досить не тільки на мене, але й на її життя». Як і завжди, він випромінював особливу енергію, що створювала спокій і затишок. Важко осмислити, що його більше немає. Ми раптово, з особливою гостротою, відчули, що він для кожного з нас був зірменням гнечності, шлюхетності, людиною високої культури, професіоналізму, інтелігентності. Пригадувалось його невчирне почуття гумору, жовість розуму. Він мав щасливу рису людської душі: любити все живе навколо себе, насамперед, людину, здатність співпереживання, співчуття, розуміти драматизм моменту. Допомагав з великою делікатністю, ненав'язливо, щиро. Дружбу його иниували всі, кому він її дарував. Для нього ніколи не існувало рангів, соціальної градації. З усіма був надзвичайно уважний. Ніколи і ні в кого під час спілкування чи співпраці з Орестом Ярославовичем не виникало відчуття відчуженості. Навпроти, викликало захоплення. Його дії, поведінка, вчинки приваблювали. Спостерігати за ним в ці хвилини було надзвичайно цікаво. Щоразу, коли він захоплювався розповіддю про справу, якій видавався, про тих кого любив, його відкрите обличчя змінювалося від звичайного і стало якимсь іншим, нахвищеним. Голос набував цілком нових інтонацій, лунав чисто, посилено, засвідчуючи його внутрішню бурлість, а уважні, пронизливі, з якоюсь хитринкою, глибокі, живі очі — очі вчителя — виблискували азартними вогниками. Вражала логічність і ясність його міркувань, жива мова, яку часто густо прикрашали діалектні галичанські слова, доповнюючи колорит викладу. Звичайний, простий, аж ніякий надверх, та який же великий душею!

У ньому все життя жив нетіхаючий шал молодого натхнення. Жадоба пізнання, оптимізм, життєлюбство, здавалось, ніколи його не полишали. При цьому йому не зраджувала врівноваженість, скромність, вибачливість, вміння бути собою.

Володіючи багатьма мовами, постійно спілкуючись колегами багатьох країн світу, він пишався своєю національного приналежністю.

Світогляду ніколи не змінював, не гнувся перед жодним конкурентом, мав сталі принципи, ними керувався, по них звіряв своє буття. Життя його було позначене настроєністю на найвищі реєстри сприйняття світу, що сприяло породженню самобутнього всесвіту наукової зворності, гнаній вперед вічною мукою серця, завдяки

чистоті і вогню якого і вирізьбився як видатний вчений і громадянин. Вчений-шукач, одержимий пристрасною революціонер і систематик, творчість якого позначена високим гуманізмом й моральною активністю. Все це виводило О. Я. Мацюка із звичайного рангу співгромадян, науковців в розряд постатей непересічних, тих, що визначають перед історією дух епохи, обличчя покоління. Його життя є незаперечним свідченням того, що талант обов'язково проб'ється крізь тернові хащі ідейних манівців і хитань на дорогу передових думок, яка послудує серце вченого і серце народу.

Він вражав особливою, виключною глибиною й фундаментальністю, гідно презентуючи історичну школу І. Крип'якевича. Працював з такою нестримністю, непомітністю в зусиллях, як дощова квітнева ніч творить першу зелену моругів та беріз. Багата поліфонія творчих уподобань, їх оригінальність вражає, компетентність — викликає шану. Він ніколи не скаржився на життя, незадоволення в нього викликали лише умови, які перешкоджали робити справу. Подолавши їх, щиро радів. Орест Ярославович часто, розриваючись між наукою, адміністративною й громадською діяльністю, прагнув матеріалізувати всі свої задуми й ідеї. Відчуваючи над собою владу часу, він поспішав творити... і не встигав. З цього приводу його раз у раз брав смутком, проте знову відкладав «на потім» студювання, цілковито віддався справам буденним, які теж вважав край необхідними. Завдяки цьому світ побачили путівники по заповідних місцях України, розповіді про його батьківське гніздо м. Трускавець, персьміновано тільки у м. Львові понад 400 вулиць і провулків (які нині називають Мацюківськими).

Не можна оминнути увагою ще один важливий фактор духовного життя блаженної пам'яті Ореста Ярославовича — Віру. Сдиному Богу довіряв найотамніші почуття і думи. Як і в усьому, він був справжнім християнином, скромним, вільним від будь-якого позування. Віра в Бога завжди була у нього глибоко в серці. Ця сторона життя його залишалася в зоні інтимності, зачинена, за окремими виключеннями, від сторонніх. Щирий син Української Греко-Католицької Церкви, він з однаковою шанобливістю ставився до всіх християнських віросповідань України...

Вірю, що недовзі з'являться біографи Ореста Ярославовича, ті, хто продовжить і збагатить справу, якій він присвятив своє життя. Певен, Орест Ярославович, його науковий доробок заслуговують на увагу сучасників, пам'ять і розвій послідовників. Зроблене на народній ниві ніколи не пропадає — засіяне зерно сходить колосом. Лише тепер я зрозумів, якою несправедливою нерідко буває доля до людей великого духу.

*Venite adoremus* (прийдемо поклонімося) йому та збережемо для нащадків.

17 серпня 1999 р.

Володимир Ляхощкий

### Примітки

<sup>1</sup> *Горак Роман*. Нехай пропаде моє ім'я, але нехай живе і розвивається народ український: До сороковин відходу Ореста Мацюка // Франкова криниця. — Трускавець, 1999. — Ч. 32-34. — С. 7.

<sup>2</sup> *Реманюк Павло*. Трагедія небесний // Молода Галичина. — Львів, 1999. — Ч. 86. — С. 3.

<sup>3</sup> Замість квітів на могилу Орестові Мацюку на сороковини / Дрогобицьке міськрайонне товариство «Рідна ниво», Гімназійне братство колишніх учнів Дрогобицької гімназії ім. І. Франка // Галицька зоря. — Дрогобицьк, 1999.

<sup>4</sup> *Сварник Іван*. Орест Ярославович Мацюк (1932-1999). — (Подано до друку в «Український історичний журнал»).

<sup>5</sup> *Марчук Лариса*. Его называли рыцарем забытых замков // Комсомольская правда (в Украине). — 1999. — 30 июля. — С. 14.

**ГОЛОВНЕ АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ****НАКАЗ**26. 07. 99

м. Київ

№ 50

1. Для увічнення пам'яті відомого українського архівіста, колишнього директора ЦДІА України у м. Львові Ореста-Нестора Мацюка створити комісію у складі:

**Пиріг Руслан Якович** – начальник Головного архівного управління України, Голова

**Пельц Діана Іванівна** – т. в. о. директора Центрального державного історичного архіву України у м. Львові

**Іваненко Борис Васильович** – голова Спілки архівістів України

**Боряк Геннадій Володимирович** – заступник директора Інституту української археографії та джерелознавства

**Ляхоцький Володимир Павлович** – директор Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства

**Гика Володимир Михайлович** – директор Державного архіву Волинської області

2. Основні зусилля комісії спрямувати на популяризацію творчого доробку вченого, і видання його праць, реалізацію започаткованих ним проектів, сприяння створенню пам'яника на його могилі, надання допомоги сім'ї тощо.

Начальник Головного управління

підпис

Р. Я. Пмріг

## АРХІВОЗНАВСТВО ЗА КОРДОНОМ

*Михайло Ларін*

**ВСЕРОСІЙСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ  
ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА І АРХІВНОЇ СПРАВИ НА МЕЖІ СТОЛІТЬ**

Понад 30 років тому, у березні 1966 р., на базі Центральної науково-дослідної лабораторії (ЦНДЛ) Головархіву СРСР було створено Всеросійський науково-дослідний інститут документознавства та архівної справи (ВНДІДАС).

Створений на хвилі активізації інтересу до проблем управління, викликаного спробами проведення в 1960-х рр. господарсько-економічних реформ, інститут в основу свого наукового методу заклав розуміння проблематики наукових досліджень як комплексної наукової дисципліни на стику документознавства, архівознавства, фізичних, хіміко-біологічних наук та ін., а також питань, що стосуються управління архівною справою, у тому числі розроблення правових організаційних, економічних основ архівної справи, організації справочинних процесів.

Закладені в перші роки роботи ВНДІДАС наукові методи, створення своєрідної школи роботи з документами в справочинстві архівних установ, дозволили інституту, з одного боку, позитивно вирішити питання про включення до 1970 р. двох наукових дисциплін — архівознавства і документознавства до номенклатури наукових спеціальностей. Тим самим було закладено основи підготовки власних наукових кадрів у системі архівних установ. Результати досліджень склали підґрунтя для дальшої розробки проблем документознавства й архівної справи в умовах переходу до таких методів організації роботи з документами, котрі дозволяють оптимізувати систему управління народним господарством. Саме в цей період зв'язки ВНДІДАС із міністерствами та відомствами були найтривкішими. На підставі розроблених інститутом нормативно-методичних документів і за його безпосередньою допомогою міністерства і відомства розробили й впровадили на підприємствах, в установах і організаціях своїх систем відповідні регламентуючі документи.

Дослідження проблем роботи зі спеціальними видами документів (у тому числі й на магнітних носіях) мали практичне завершення, насамперед, в правилах роботи з науково-технічною документацією, кінофотофонодокументами тощо.

Серед найважливіших і добре відомих спеціалістам — наукові розробки та практичні посібники в галузі експертизи цінності документів, інформаційно-пошукових систем, диференційованого опису архівних документів, організації користування архівною інформацією, а також із питань, пов'язаних із управлінням і економікою архівної справи. Серед них і розробки, що стосуються діяльності державних архівів у нових економічних умовах. Різномасштабність наукової діяльності ВНДІДАС засвідчує анотований покажчик видань інституту. Він включає понад 250 найменувань наукових розробок: 19 випусків праць інституту, 17 збірників матеріалів наукових конференцій і семінарів, 2 термінологічних словника, 5 монографій, 39 нормативних документів та ін.

Результати діяльності ВНДІДАС свідчать не лише про те, що інститут, проводячи наукові дослідження в галузі документознавства, архівознавства, археографії, інших, суміжних з архівною справою галузей знань, зумів на високому науковому рівні систематизувати і розвинути архівознавство та документознавство, але і про те, що інститут став авторитетним, визнаним науковим центром із підготовки наукових кадрів і підвищення фахового рівня спеціалістів у Російській Федерації та за її межами.

Друга половина 1970-х рр. була періодом інтенсивної переорієнтації сформованих взаємин між керівниками, спеціалістами й працівниками справочинства. Після ЄГСД із 1977 р. інститут приступив до розробки Типової системи документального забезпечення управління. Вона була спрямована на удосконалення документального забезпечення управління апаратів міністерств та відомств. Ця робота, що включала автоматизовані технології, програмні, технічні й інформаційні підсистеми, тривала майже 10 років й проходила досить складно, значною мірою орієнтована на загальнодержавну програму автоматизації. Вона, як і багато інших проектів у нашій країні, у другій половині 1980-х рр. виявилася в ситуації, коли громіздкі і вартісні нетехнологічні ЕОМ замінили персональні комп'ютери та нові засоби ділової комунікації і репрографії, що зробили революцію в технології управління і документального забезпечення.

Дослідження проблем археографії і наукового використання архівної інформації велося за трьома основними напрямками: розроблення теоретичних і методичних основ археографії, вивчення питань розвитку археографії, підготовка і видання науково-інформаційних довідників.

Із середини 1970-х рр. ВНДІДАС розробляв склад і структуру Єдиної системи науково-довідкового апарату з урахуванням взаємозв'язку традиційних видів довідників із новими формами пошуку інформації. У підготовлених 1981 р. «Основних положеннях розвитку системи науково-довідкового апарату до документів державних архівів СРСР» розглянуто основні принципи побудови, функціонування й удосконалення системи НСА, висвітлено склад і структуру системи для архівів різних ланок і профілю, визначено роль, місце і значення автоматизованих засобів пошуку інформації в системі, викладено питання спадкоємності обліково-довідкового апарату установ і науково-довідкового апарату відомчих архівів.

Важливі завдання вирішував інститут у галузі автоматизації архівної справи. Первісно робилися спроби застосування перфораційних обчислювальних машин для створення інформаційно-пошукових систем по

архівних фондах. У 1970-1980 рр. ці роботи були цілком актуальні і узгоджувалися з дослідженнями, що проводились у багатьох галузевих органах науково-технічної інформації.

Були проведені теоретичні дослідження з розроблення лінгвістичного, інформаційного, математичного й економічного забезпечення системи, що склала основу для підготовки техноробочого проекту АСНТІ.

Проте початок його промислової експлуатації співпав з появою нового покоління ЕОМ — персональних комп'ютерів, що вимагало перегляду концептуальних положень зі створення архівних автоматизованих інформаційних систем. Було прийнято рішення створити Автоматизований банк даних (АБн) з документів ДАФ СРСР. Техноробочий проект АБн було виконано, але промислова експлуатація системи не проводилася.

Коротко резюмуючи результати роботи інституту цього періоду, можна дійти висновку, що в цілому, його наукова діяльність відповідала ідеї централізації архівної справи, котра існувала в радянській адміністративно-командній системі; запитам щодо уніфікації, стандартизації, організації процесів роботи з документами в справочинстві й архівах; питанням науково-методичного забезпечення архівної системи в плані відбору, пошуку, описування та публікації архівних документів; а також потребам бюджетної економіки архівної справи. У цих же напрямках розвивалися спільні з архівістами країн колишнього соціалістичного табору теми інституту, найзначимішою з яких став спільний словник архівних термінів.

Спочатку 1990-х р. ВНДДАС провів аналіз теоретико-методичної бази робіт з оцінки і відбору на збереження управлінських документів. Дослідження історіографії, сучасного стану, проблем і перспектив розвитку експертизи і комплектування показало спадкоємність їхніх базових положень, закладених майже 30 років тому.

Досягнувши доволі високого рівня, теорія і методика експертизи і комплектування не вирішили в попередній період усіх своїх проблем. Вивчення багатьох із них тільки розпочато. Наприклад, проблеми відбору масових документів, первинних і зведених документів, документів особового походження. Потребує дослідження проблема повторюваності документаційної інформації в нових умовах управління і його документування. Необхідно спеціальне дослідження окремих документаційних систем. Практично всі дослідження в галузі оцінки й відбору документів потребують правового підкріплення, тобто застосування і розвитку загальних архівознавчих норм. Результати цієї роботи будуть відбиті в Переліку типових документів, що утворюються в діяльності держкомітетів, міністерств, відомств та інших установ, із зазначенням термінів зберігання. Ми плануємо закінчити цю розробку 1999 р.

В рамках іншого наукового напрямку — створення і розвиток системи науково-довідкового апарату до документів Архівного фонду — інститутом вирішуються завдання дальшого розвитку питань описування архівних документів та фондів. Інститутом уже завершено величезну роботу з дослідження сучасних проблем описування архівних документів. На базі фундаментального наукового звіту цього року інститут підготував методичні рекомендації «Основи диференційованого підходу при створенні архівних довідників і АБД про склад і утримання документів державних архівів».

Водночас відчутні особливі труднощі з науково-дослідними роботами, пов'язаними з забезпеченням збереженості документів. Для їхнього проведення не вистачає необхідних матеріально-технічних ресурсів, тому ми зосередилися на роботах, що не потребують серйозних матеріальних витрат. Це дозволило розробити конкретні оригінальні методики невитратного характеру щодо забезпечення збереженості архівних документів.

Становлення ринкових відносин, архівна реформа вимагали нових методичних розробок для ефективного функціонування архівних установ у нових умовах, у тому числі в галузі ліцензійної діяльності державних архівних установ, маркетингу, організації праці. З урахуванням закордонного досвіду розроблялися питання ціноутворення в сфері оцінки архівних документів і здійснюваних архівами послуг, страхування архівних документів, зокрема, при організації виставок, проблеми маркетингу на ринку архівних документів.

Нині простежується корпус законодавчих динамічно змінюваних нормативних актів, що прямо чи опосередковано стосуються архівної справи, в яких аналізується загальнодержавна правова база галузі. Ми розробляємо зараз галузеву базу даних з правового й організаційно-методичного забезпечення архівної справи та ДЗУ, що буде включати правові нормативні акти, методичні матеріали, доступні всім зацікавленим особам та установам. Створюються практичні посібники з тих чи інших проблем управління архівами, інформаційному менеджменту та маркетингу.

У галузі ДЗУ ВНДДАС зберігає позиції головного наукового центру країни. Зараз необхідно перебороти кризу в розвитку документознавства як наукової дисципліни. Воно має яскраво виражене прикладне значення, оскільки на практиці не склався стійкий попит на документознавчі розробки. Потрібно переосмислення багатьох теоретичних і практичних положень документознавства у зв'язку з кардинальними змінами в технічному і технологічному забезпеченні роботи з документами, проблемою «електронних» документів, появою недержавних структур. При цьому необхідно враховувати й світові тенденції розвитку документознавства. Зараз немає перешкод у їхньому вивченні за винятком фінансових.

Перспективи дальших досліджень в галузі управління документацією сформульовано в концепції документаційного забезпечення управління, підготовленої інститутом 1992 р. (автор А. Сокова).

Основними результатами роботи останнього року є введення в дію стандартів на ОРД і термінологію в галузі документознавства та архівної справи, завершення розроблення Державної системи ДЗУ, правил роботи архівів організацій (відомчих архівів), підготовка аналітичного огляду «Документознавчі та архівознавчі проблеми електронних документів».

Найважливішою працею останніх двох років стало перероблення Правил роботи державних архівів. Незважаючи на наявність законодавства в галузі архівної справи, ми вважаємо, що в сучасних умовах потрібно законодавче регулювання всіх життєвих стадій документа. Тому інститут виступив ініціатором розроблення Закону про документацию РФ. Роботу над законопроектом в ініціативному порядку за підтримкою Росархіву в інституті вже розпочато.

Слід зазначити, що всі названі науково-методичні роботи здійснено завдяки високій кваліфікації колективу учених. У цей важкий час такі спеціалісти як В. Привалов, В. Банасюкевич, А. Сокова, М. Жукова і багато інших залишилися вірні науці й своєму інституту. Можна високо оцінити діяльність співробітників інституту: колективів відділу забезпечення збереженості документів, архівознавства й археографії, ГЦНТІ та інших підрозділів. Слід зазначити, що їхні співробітники не тільки ведуть наукові дослідження, але й активно беруть участь в організаційних процесах. Адже розвиток документознавства й архівознавства як прикладних дисциплін у сучасному світі неможливий без організації наукових досліджень, що враховує сьгоднішні реалії. На сучасну організацію досліджень впливає так багато зовнішніх і внутрішніх чинників, що це саме по собі потребує системного осмислення як актуальної проблеми засобів залучення в процес організації не тільки адміністраторів науки, але і самих виконавців, спеціалістів, науковців.

ВНДІДАС поступово розширює міжнародне співробітництво. 1993 р. було закінчено підготовку російсько-німецького термінологічного словника з інформації та документації (спільно з Університетом Потсдама, Німеччина). Інститут представляє Федеральну архівну службу в Міжнародному інституті архівознавства (м. Марибор, Словенія), а також у термінологічній групі МСА, беручи участь у розробленні словника архівної термінології МСА. Важливою залишається роль ВНДІДАС і в міжнародній співпраці країн СНД. Згідно з наявною домовленістю на базі ВНДІДАС функціонує Інформаційний центр з архівної справи (ІЦАС) для країн-учасників СНД. Він регулярно публікує «Інформаційний вісник», що відбиває організаційні, правові і методичні питання архівної справи і ДЗУ з практики різних держав на території колишнього СРСР.

Інститут багато уваги приділяє питанням підготовки та перепідготовки кадрів. Сформована в інституті система підвищення кваліфікації робітників архівної галузі має такі складові: проведення наукових конференцій і семінарів; участь у курсах підвищення кваліфікації, зональних науково-методичних радах, науковопрактичних конференціях і семінарах, надання безпосередньої практичної і методичної допомоги установам із виїздом на місце, стажування, лекції, консультації і т.п.

Використовуючи напрацьовані форми навчання робітників, зайнятих в архівах і справочинстві, з огляду на нові технічні можливості створення документа і пошуку інформації, а також інтереси споживача в цьому напрямку, ВНДІДАС істотно змінив змістовну частину проведення навчальних заходів. Їх підґрунтя склали проблеми автоматизації діловодства і документообігу, організації і ведення архіву у фірмі, банку, управління документацією в муніципальних органах.

Новою формою ознайомлення і навчання сучасним методам організації документаційного забезпечення управління стало комплексне інформаційно-довідкове і методичне забезпечення організацій, установ і підприємств різноманітного профілю і форм власності з проблем документаційного забезпечення управління.

Всі ці роки інститут проводив велику роботу з налагодження й розвитку галузевої служби науково-технічної інформації, регулярно видавав різного виду інформаційні видання: збірники рефератів, перекладів, огляди, інформаційні листи оперативної інформації, експрес-інформацію. Пропагувався передовий вітчизняний і закордонний досвід.

Важливими подіями в житті ВНДІДАС, що відбивають на сучасному етапі результати його діяльності, є одержання інститутом акредитації в Міннауці РФ, державної ліцензії з підготовки наукових кадрів (відкриття аспірантури), а також створення можливостей здобуття додаткової освіти. Наказом Держкомвуза Росії ВНДІДАС отримав ліцензію на право ведення освітньої діяльності в напрямку підвищення наукового фаху за спеціальністю 05.25.02 «Документалістика, документознавство й архівознавство» із терміном навчання 3 роки з очною і 4 роки з заочною формами навчання на базі вищої спеціальної освіти, а також додаткового навчання з підвищення кваліфікації з терміном навчання від 72 до 500 годин із відривом і без відриву від виробництва, також на базі вищої спеціальної освіти з отриманням відповідних сертифікатів.

Безперечно, інститут має ще чимало зробити, щоб постійно крокувати в ногу з науково-технічним прогресом. Одним із найважливіших і найактуальніших завдань є кадрове забезпечення наукових досліджень, проблема передавання накопиченого досвіду і знань від покоління до покоління. За умови її вирішення, інститут зустрине ХХІ ст. з надією на збереження й розвитку кращих традицій і досягнень вітчизняної архівної справи та документознавства.

**Володимир Федосов**

### **РОЛЬ БІЛОРУСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА ТА АРХІВНОЇ СПРАВИ У РОЗВИТКУ АРХІВНОЇ ГАЛУЗІ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ**

Здобуття Білоруссю статусу незалежної держави на порядок денний серед найважливіших національних проблем поставив розвиток білоруського архівознавства та документознавства. Йдеться про необхідність формування національної архівної науки на підставі чинного законодавства, насамперед Закону «Про Національний архівний фонд і архіви в Республіці Білорусь».

Координаційним центром розроблення теоретичних і методичних проблем архівознавства покликаний стати Білоруський науково-дослідний інститут документознавства та архівної справи (БілНДІДАС), створений на базі колишнього Інституту історико-політичних досліджень Компартії Білорусі (до жовтня 1990 р. — Інститут історії партії при ЦК КПБ). На підставі розпорядження Ради Міністрів Республіки Білорусь від 11 грудня 1991 р. його підпорядковано Головному архівному управлінню при Раді Міністрів Республіки Білорусь як Білоруський науково-дослідний центр документознавства і ретровінформації. У зв'язку з розширенням науково-дослідної діяльності 1994 р. розпорядженням Ради Міністрів Республіки Білорусь центр одержав назву Білоруський науково-дослідний центр документознавства, археографії та архівної справи, а 1996 р. із метою удосконалення

його роботи і структури наказом Комітету по архівах і діловодству Республіки Білорусь перетворено на БілНДЦДАС.

Першим директором інституту був призначений доктор історичних наук, професор В. Михнюк, із січня 1997 р. установу очолив кандидат економічних наук, доцент В. Федосов. Заступниками директора інституту за різного часу були кандидати історичних наук М. Шумейко, В. Скалабан. У січні 1997 р. цю посаду обійняв доктор історичних наук, професор Е. Савицький. Обов'язки ученого секретаря виконували кандидати історичних наук В. Ракашевич, А. Макаревич, А. Рібаков, із лютого 1998 р. — Н. Дятчик.

Основні напрями наукової діяльності інституту як самостійної наукової установи державної архівної служби визначені Статутом. Це розвиток теорії документознавства, архівознавства, археографії та джерелознавства; комплексний аналіз ведення документації в органах управління, визначення шляхів скорочення потоків ділових паперів, включаючи створення системи уніфікації документів; розроблення наукових принципів публікації документів і матеріалів Національного архівного фонду (НАФ) Республіки Білорусь. Нині БілНДЦДАС розробляє також проблеми економіки архівної справи, створення автоматизованих систем в архівах республіки. Інститут проводить виявлення документів з історії Білорусі в закордонних архівах, підготовку довідників щодо їхнього складу і змісту, надає методичну і практичну допомогу установам республіки з організації справочинства й відомчого зберігання документів.

Для успішного проведення наукових досліджень в інституті створено п'ять відділів: архівознавства, документознавства, автоматизованих архівних технологій, археографії та редакційно-видавничий. Тут працює 40 наукових співробітників (із них — два доктори наук, дев'ять кандидатів). Великий внесок у розроблення наукових проблем, публікацію результатів досліджень, рішення практичних завдань діяльності інституту зробили В. Михнюк, Я. Павлов, Е. Савицький, С. Жумар, р. Платонов, М. Шумейко, В. Скалабан, П. Левчик, А. Рібаков, В. Сорока, Є. Фалей, В. Ракашевич, М. Бондаренко, П. Журкевич, Г. Л. Горбачов, Ф. Сороговец, І. Дударь, С. Павлович, А. Гесь, Я. Янушкевич, Г. Олійник, В. Федосов, К. Сеченова, Н. Дятчик, Є. Пригунова, Н. Климович, О. Синькевич, Г. Ткачевич, Т. Лубська і багато інших співробітників.

Гордістю нашої установи є бібліотека, що налічує понад 20 тис. примірників книг. Вона періодично поповнюється не тільки новітніми вітчизняними виданнями, але і російськими, українськими, зрідка (через брак фінансового забезпечення) — литовськими, польськими й ін. Та й сам інститут за час існування розробив і видав понад 60 науково-дослідних праць, які через невеликі накладі стали раритетними.

Видання останніх років одержали широке визнання. Це: «Архіўная справа на Беларусі ў дакументах і матэрыялах (1921-1995 рр.)». Упорядники: С. Жумар, А. Лебедев, О. Гесь, Н. Дятчик; «Оккупационная периодическая печать на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны». Упорядник С. Жумар; «Бунд у Беларусі (1897-1921). Документи і матэрыялы» Упорядник Е. Савицький; «Русско-белорусский словарь делопроизводственной и архивной терминологии. Беларуско-руські слоўнік справаводчай і архіўнай тэрміналогіі». Упорядники: В. Сорока, Т. Мальцева, А. Запартіко; «Документы по истории Великой Отечественной войны в государственных архивах Республики Беларусь». Упорядники: С. Жумар, Л. Александрова, О. Добичина, Н. Редкозубова, В. Селеменев; «Архіў уніяцкіх мітрапалітаў. Документы па гісторыі царквы в Беларусі XV-XIX ст.ст. у фондзе «Канцелярыя мітрапаліта грэка-уніяцкіх царкваў у Расіі». Упорядники: С. Павлович, Т. Мальцева; «Архіўна справа в Беларусі» (навчальний посібник). Авторы М. Шумейко, С. Жумар; «Делопроизводство» (учебно-практическое пособие). Авторы С. Давидова, А. Рібаков.

Найсерйознішу увагу колектив БілНДЦДАС приділяє розробленню нормативно-правової бази діяльності державної архівної служби. Разом із Держкомархівом він брав участь у підготовці Закону «Про внесення змін і доповнень до Закону Республіки Білорусь «Про Національний архівний фонд і архіви в Республіці Білорусь». За участю республіканських архівів підготовлено проект «Основні правила роботи державних архівів Республіки Білорусь». Видані «Рекомендації по організації роботи з історичними документами» (автори-розробники р. Платонов, Й. Яцкевич). Завершено підготовку «Правил видання історичних документів» (керівник творчого колективу В. Скалабан). Затверджена «Концепція інформатизації архівної галузі РБ» (розробник Г. Горбачов). Тобто, в інституті багато уваги приділяється розробленню нормативних документів з економічних проблем архівної галузі, приведенню архівного законодавства у відповідність із новими реаліями державного і суспільно-політичного життя республіки, із змінами організаційно-правових і економічних засад формування, обліку, збереження документів НАФ та організації користування архівною інформацією.

Нині на підставі Закону від 06.01.1999 № 236-3 «Про внесення змін і доповнень до Закону Республіки Білорусь «Про Національний архівний фонд і архіви в Республіці Білорусь» затверджено перспективний план розроблення нормативних і методичних документів на 1999-2005 р., де визначено чіткі терміни підготовки таких найважливіших документів, як Коментар до нової редакції Закону; Положення про порядок визначення вартості документів НАФ Республіки Білорусь і нанесеної їм шкоди; Норми визначення чисельності співробітників державних архівів Республіки Білорусь; Основні правила роботи державних архівів Республіки Білорусь; Методичні рекомендації по роботі з документами особового походження; Методичні рекомендації по оцінці вартості документів особового походження XVIII-XX вв.; Галузева програма по розробці нових і удосконаленню чинних нормативних і методичних матеріалів по праці; Перелік управлінської документації, що утворюється в результаті діяльності органів державної влади і управління, установ, організацій і підприємств Республіки Білорусь із зазначеннями термінів зберігання; перелік документів суспільних об'єднань із зазначенням термінів зберігання; Положення про порядок і критерії віднесення державних архівів Республіки Білорусь до особливо цінних і унікальних об'єктів культурної спадщини; Правила роботи державних архівів Республіки Білорусь із кінофотофоновідеодокументами; Методичні рекомендації по експертизі цінності кінофотофонодокументів і відеозаписів; Методичні рекомендації щодо удосконалення описування справ постійного зберігання в держархівах Республіки Білорусь; Нова редакція ДСТ-55.7-85. Документи на паперових носіях. Правила державного зберігання; Зразкові списки видів установ, організацій і підприємств, що не є джерелами комплектування державних архівів; Методичні вказівки щодо застосування систем безпеки при

зберіганні та використанні НАФ Республіки Білорусь; Положення про єдиний галузевий довідково-інформаційний фонд із проблем документознавства та архівної справи; Забезпечення збереженості архівних документів, що потерпіли від радіоактивного забруднення, і техніка безпеки при роботі з ними. Методичні рекомендації; Перелік матеріально-технічних засобів щодо забезпечення збереженості НАФ Республіки Білорусь; Методичні вказівки щодо застосування штрихового кодування архівних справ; Основні правила роботи держархіву науково-технічної документації Республіки Білорусь. Для здійснення цього проекту сформовано творчий колектив на чолі з заступником директора з наукової роботи, професором Е. Савицьким, із залученням кваліфікованих співробітників Держкомархіву і державних архівів республіки.

1996 р. згідно з Положенням БілВАК «Про Ради з захисту дисертацій» при інституті було створено спеціалізовану раду з захисту кандидатських дисертацій за спеціальністю 07.00.09. — історіографія, джерелознавство і методи історичного дослідження. Вже пройшли перші два захисти, а 1999 р. відбувся захист дисертації з двох спеціальностей — історіографія, джерелознавство і методи історичного дослідження та документалістика, документознавство та архівознавство. За допомогою російських колег розроблено програму кандидатського іспиту зі спеціальності 05.25.02. — документалістика, документознавство й архівознавство. У поточному році планується відкриття аспірантури за цими спеціальностями. Співробітникам інституту, працівникам державної архівної служби, пошукачам учених ступенів інституту відповідно до Положення, затвердженого Постановою Ради Міністрів Республіки Білорусь від 26.05.1997 № 582, надано право депонування наукових праць.

Інститут був одним із фундаторів історичного часопису «Беларуская мінувшчына», а нині заснував галузеве науково-практичне видання «Архивы і справаводства», перший номер якого вийшов у березні 1999 р. Співробітники інституту та інших архівних установ на його сторінках обговорюють внутрігалузеві проблеми, подають інформацію про найзначніші події архівного та історичного життя нашої республіки і зарубіжжя.

БілНДІДАС у вирішенні своїх завдань спирається на співробітництво та кооперацію зі спорідненими інституціями. Наприклад, показовий результат дала співпраця Держкомархіву й нашого інституту з історичним факультетом Білдержуніверситету. Результатом стало відкриття архівознавчого відділення, на якому готують істориків-архівістів для галузі. Випускники його активно вивчають практичні аспекти безпосередньо на місцях майбутньої роботи, окремі з них обрали відповідні теми кандидатських дисертацій. Багато співробітників інституту читають лекції для студентів, здійснюють наукове керівництво та рецензування робіт з документознавства і архівознавства, виступають опонентами при захисті дисертацій.

Для розвитку архівної справи в Білорусі, підготовки висококваліфікованих спеціалістів необхідно, на наш погляд, ширше залучати до обговорення й участі в рішенні цих питань не тільки істориків, але й економістів, хіміків, соціологів, інших учених.

У рамках співробітництва Держкомархіву, БілНДІДАС з історичним факультетом Білдержуніверситету виник спільний грандіозний задум про відтворення Білоруської археографічної комісії (БАК). Через брак коштів та з деяких інших причин БАК вирішено утворити в складі Держкомархіву. При цьому базовою організацією є інститут, котрий вже розробив Національну програму публікації історичних матеріалів, що передбачає вивчення, пошук і видання (перевидання) усіх значних архівних джерел з історії Білорусі.

За час своєї діяльності інститут провів ряд міжнародних наукових конференцій: Архівознавство, джерелознавство й історіографія Білорусі: стан і перспективи (Мінськ, 1993); Армія Крайова на території Західної Білорусі (червень 1941– липень 1944) (Гродно, 1994); М. М. Улащик і проблеми білоруської історіографії, джерелознавства й археографії (до 90-ліття вченого) (Мінськ, 1996); Закордонна архівна Білорусіка (Мінськ, 1996); Брестська церковна унія (до 400-ліття) (Брест, 1996); Проблеми білоруської археографії (до 175-ліття виходу у світ «Білоруського архіву древніх грамот») (Мінськ, 1999).

Практично не перериваються зв'язки з російськими архівістами. Керівники Держкомархіву, інституту беруть участь у засіданнях колегій Росархіву, Наукової ради, міжнародних наукових конференцій. Результатом білорусько-російської співпраці стало затвердження положення про Координаційну раду державних архівних служб Російської Федерації і Республіки Білорусь, прийняття плану спільних дій Федеральної архівної служби Росії і Державного комітету по архівах і справочинству Республіки Білорусь на 1998-2000 р. На спільних засіданнях розглядалися також питання уніфікації та зближення законодавчої і нормативної бази для архівних служб двох держав, питання поглиблення співробітництва між БілНДІДАС та Всеросійським науково-дослідним інститутом документознавства й архівної справи.

Ми сподіваємося на тісну співпрацю з Українським державним науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства, що принесе безумовну користь архівній справі Білорусі й Україні.

Проблем у БілНДІДАС також існує чимало. Насамперед вони пов'язані зі слабкою матеріальною базою, недостатньою насиченістю комп'ютерною технікою, низкою заробітною платою співробітників. Безсумнівно, з поліпшенням економічної ситуації в Республіці Білорусь зміниться становище архівної галузевої науки.



Розділ 9  
ПУБЛІКАЦІЇ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ

Катерина Климова

«ИНСТРУКЦИЯ МНЕ О АРХИВАРИУСКОЙ ДОЛЖНОСТИ ДАНА...»  
(до історії архіву Київської духовної консисторії у XVIII ст.)

Відомий архівіст, архіваріус Московського архіву міністерства юстиції Микола Оглоблін у своїй праці «Провинциальные архивы в XVII веке (Очерк из истории архивного дела в России)», яка побачила світ у 1886 р., вказуючи на досягнення в галузі архівної справи (упорядкування архівів, складання описів і каталогів, видання архівних документів), підкреслював: «Одна только сторона архивоведения остается у нас почти несколько незатронутой. Мы разумеем историю архивов и архивного дела в России. До сих пор мы не имеем ни одной истории какого-либо архивного собрания. Еще менее посчастливилось истории архивного дела»<sup>1</sup>.

Аналогічна ситуація склалася і в сучасному архівознавстві. Переважно дослідники зосереджували увагу на вивченні складу архівів та архівних фондів (джерелознавчий аспект), складанні науково-довідкового апарату до архівних колекцій. Менш дослідженими залишалися історія формування, побутування (міграції) архівів, порядкування в архівах. Особливо так можна сказати стосовно архівної справи в Україні давніх часів.

Про порядкування в архівах XVIII ст. ми маємо мало документальних свідчень. Джерельна база вивчення організації архівної справи, зокрема, управління архівами, способів зберігання та систематизації документів, їхнього описання в архівах є дуже обмеженою. Тому виявлення документів про порядок роботи архівів і їхня публікація мають неочіненне значення для дослідника історії архівної справи.

Інструкція архіваріусу, яку ми публікуємо, виявлена в невеликій за обсягом архівній справі, що подає відомості про упорядкування архіву Київської духовної консисторії у XVIII ст. Згадана архівна справа стала об'єктом особливої уваги дослідників ще з XIX ст. Її матеріали використані у дослідженні Юхима Крижановського «Киевская духовная консистория в XVIII веке»<sup>2</sup>, на документах цієї справи ґрунтується стаття В. Модзалевського «З історії архівної справи в Україні».

Перші відомі на сьогодні інструкції, які визначали статус службових осіб та обов'язки архіваріусів і офіційно регламентували дії та заходи останніх, датуються 20-ми роками XVIII ст. Із таких настанов (від латинського *instructio*) заслуговують на увагу дві: інструкція, надана 1720 р. архіваріусу колегії закордонних справ А. Почайнову, та інструкція під назвою «Пунктів», того ж року призначена для вотчинної колегії<sup>3</sup>. Походження інструкцій пов'язане із заходами, які передбачали покращання організації роботи, введення чіткого розпорядку в канцеляріях та їхніх структурних підрозділах. Інструкції як пам'ятки діловодної документації мало вивчалися та аналізувалися в історичній літературі<sup>4</sup>. Вони склалися зі вступу, де вказувалися адресант, мотив і обставини створення цих настанов та їхнє призначення, головної частини — статей, які мали, або не мали заголовків, а також висновків де були вимоги «неукоснительного» виконання інструкції.

Класичними можна вважати інструкцію, надану 1 червня 1761 р. бібліотекарю академічної бібліотеки при Києво-Братському монастирі ієродіакону Яссону «какъ ему въ содержаніи библиотеки справляться»<sup>5</sup>, інструкцію першому «генеральному архіварію» Семену Дівовичу від 6 березня 1763 р., яка зобов'язувала останнього «содержать в найприлежнейшемъ береженіи и сохранныи» архів Генеральної військової канцелярії<sup>6</sup> та інструкцію «определенному въ должность архиваріуса» ієромонаху Мелхіседеку Вербицькому, датовану 15 вересня 1768 р., що визначала, як архіваріусу «поступать въ должности той»<sup>7</sup>. Пункти (статті) інструкцій, підготовлених в Київській духовній консисторії та Генеральній військовій канцелярії, передбачали конкретні заходи щодо влаштування бібліотеки та архівів. Статті згруповані в окремі блоки (частини), кожен з яких деталізує характер порядкування у фондосховищах (бібліотеці або архівах), умови зберігання книг чи архівних документів, порядок їх видачі для користування, створення науково-довідкового апарату для «скорейших по случаю надобности справок» (п. 6 інструкції Генеральної військової канцелярії), штат архівів. Окрім зазначених частин, інструкція архіваріусу Мелхіседеку містить ще й пункти про правила поведінки канцелярських службовців, які були у віданні архіваріуса.

Вимоги щодо порядкування в відомчих архівах XVIII ст. продемонструємо на прикладі двох інструкцій — консисторської та Генеральної військової канцелярії. В пунктах інструкцій помічаємо спільні підходи до упорядкування і зберігання архівних документів.

<i>Инструкция надана Вербицькому</i>	<i>Инструкция надана Дзювичу</i>
Вси изъ <u>святѣйшого</u> правительствующаго <u>Синода</u> и того изъ канторы и изъ другихъ <u>местъ</u> полученныхъ... <u>указы</u> ... <u>собрать</u> ... <u>обстоятели</u> реестры <u>сочинивъ</u> ... переплестъ и за замкомъ <u>хранить</u> (п. 1)	Все оригинальные имяне и правительствующаго <u>Сената указы</u> , грамоты, разнихъ званий книги и писменне дела... поручить со <u>обстоятельно</u> всему тому <u>описью</u> и роспискою (п. 1)
... указы подлинныи въ архиве или въ консисторской избе за замкомъ <u>хранить</u> <u>прилежно</u> , дабы они чрезъ неосмотреніе въ какую либо <u>порчь</u> <u>прійти</u> , а въ случай и <u>утрагитись</u> не могли (п. 1)	Принятие въ архиву указы, грамоты, книги и дела... содержать въ <u>наиприлежнейшемъ</u> береженіи и сохранности, дабы оныя никакимъ случаемъ <u>не токмо</u> <u>потеряны</u> , но и малейше повреждены или помараны быть не могли (п. 3)
... дела... расположить... и впредь <u>подобныя</u> к подобнымъ <u>вносить</u> в реестры (п. 23)	... дела старатся разобравъ сложить <u>что къ</u> <u>чему</u> принадлежить (п. 3)
... Когда <u>дела</u> ... востребуются, <u>оніе</u> с <u>росписками</u> поветчикамъ <u>выдавать</u> (п. 27)	... без росписокъ отнюдь <u>ничего</u> <u>не</u> <u>давать</u> (п. 5)
... когда же тое дело решенно будетъ... <u>делу</u> ему арварію <u>у поветчика</u> отобрать... <u>росписку</u> поветческую <u>уничтожить</u> <u>отметкою</u> (п. 28)	... что взятое изъ архива <u>обратно</u> въ архиву <u>отдано</u> <u>будеть</u> , тогда и <u>росписку</u> канцелярскую <u>возвращать</u> (п. 5)
... по прошествіи <u>двухъ</u> <u>месяцевъ</u> <u>требовать</u> отъ канцелярскихъ служителей... отпускни протоколи справок... (п. 30)	Ежели бы что взятое... изъ архива <u>долговременно</u> <u>не</u> <u>было</u> <u>возвращено</u> , то <u>напоминать</u> старшому канцелярсте (п. 5)
... резолюціи подлненныя отъ дель отобрать реестры имъ сочинивъ, съ теми реестрами и въ переплестъ дать <u>для</u> <u>удобнейшихъ</u> и <u>безостановочныхъ</u> <u>справок</u> (п. 5)	... учинилъ би изъ описей и реестровъ примечанія и <u>для</u> <u>скорейшихъ</u> <u>по</u> <u>случаю</u> <u>надобности</u> <u>впредь</u> <u>справокъ</u> (п. 6)

Підготовка директивно-розпорядчих документів (саме до цієї групи активних джерел належать інструкції) вимагала досконалого знання відомчих канцелярських порядків, врахування тривалої практики ведення канцелярських справ. Чорновий варіант обширної і докладної (налічує 40 пунктів) інструкції архіваріусу Мелхиседеку цікавий тим, що надає змогу прослідкувати процес створення документа: складання тексту, його редагування. Правки тексту, зміни і дописки на полях, між рядками свідчать про серйозне і уважне ставлення автора і редакторів до підготовки документу. Безперечно, автор інструкції був добре обізнаний зі справочинством, характером документів, які зосереджувалися в канцелярії та архіві консисторії.

Духовні консисторії під безпосереднім начальством єпархіальних архієреїв здійснювали адміністративне управління і духовний суд в єпархіях. Консисторії склалися із присутствія і канцелярії. Діловодство духовних консисторій зосереджувалося в канцеляриях. Розгляд консисторським присутствием справ і рішення з різних питань записувалися в протоколах, журналах. Вхідні й вихідні документи реєструвалися в журналах. Склалися доповідні реєстри, які зазначали короткий зміст паперів чи справ, що доповідалися консисторії, і резолюції про рішення справ.

Протоколи, журнали, закінчені справи, непотрібні для поточного діловодства, передавалися до архіву. До консисторських архівів, крім діловодної документації канцелярії, надходили метричні книги, сповідальні розписи, клірові відомості церков, які входили до єпархії, ревізські «сказки» (переписи духовенства єпархії), описи церковного і монастирського майна, майна архієрейського дому. Окремі єпархіальні канцелярії видали церковними інституціями, які знаходилися поза межами єпархії. Зокрема, в канцелярії Київської духовної консисторії існував окремий стіл (повіття), який вирішував питання щодо «закордонних» православних монастирів, що входили до складу Польсько-Литовської держави і до кінця XVIII ст. були підпорядковані Київському митрополиту. Справи духовних учбових закладів – академії, семінарії до реформи 1808 року (утворення Комісії духовних училищ) також вирішувалися місцевими консисторіями.

Систематизація документів в консисторських архівах здійснювалася за хронологією, за категоріями («родами», «разрядами») справ або столами (структурними підрозділами канцелярії); виокремлювалися справи повітів, міст, церков, монастирів. Справи зберігалися в окремих зв'язках за кожний рік окремо. Інструкція, надана архіваріусу Мелхиседеку Вербицькому, дає багатий матеріал про тогочасні уявлення щодо систематизації документів в межах відомчого архіву. В інструкції зроблена спроба класифікувати консисторські справи та книги за змістом, видами документів та хронологією. Зміст інструкції свідчить про те, що порядок в архіві визначався канцелярськими потребами. Систематизація документів за змістом, складання реєстрів необхідні були для «удобнейших и безостановочных справок» (п. 5).

Вже у XVIII ст. усвідомлювали, що порядок в архіві залежав від порядку в канцелярії. Саме тому інструкція зобов'язувала консисторського архіваріуса вести і канцелярські справи («стараніє имѣть во всегдашней чистоте въ консисторской избе» (п. 34)), слідкувати, щоб «дела самимъ действомъ и какъ скоро возможно исполняемы были» (п. 35). Архіваріусу, згідно з інструкцією, належало зберігати два реєстри — один закінченим («вершеннымъ») справам, інший — «темъ деламъ, которые вершены но действомъ не исполнены» (п. 37). В об'єм язи архіваріуса входив не тільки нагляд за розпорядком робочого дня «канцелярскихъ служителей», їхньою працею, але й «надзираніє» за поведінкою та поступками останніх («къ добродетели и ... любочестию, ... къ хожденію в церковь божию, ... къ пенію и чтенію въ неи побуждать» (п. 38)).

Для упорядкування і описання архівних справ і книг на допомогу архіваріусу призначали одного-двох писців. Забезпечити порядок в консисторському архіві можна було при наявності осіб, компетентних в архівній справі. В «доношенні» Київській духовній консисторії ієромонах Мелхиседек зазначав, що маючи академічну освіту, він не мав досвіду в канцелярських порядках. З канцелярським статутом не знайомі були і помічники архіваріуса. Однак, запропонований Мелхиседеком Вербицьким структурно-хронологічний принцип систематизації архівних документів, не передбачений інструкцією, свідчить про високий рівень архівознавчого мислення першого консисторського архіваріуса. Початком для групування справ ієромонах Мелхиседек вибрав розподіл їх за повіттями, яких тоді в консисторській канцелярії було п'ять: ніжинське, лубенське, полтавське, кийське і генеральне (розглядало справи закордонних монастирів, полкових священиків). В межах повіття справи архіваріус поділяв за змістом. Майже за чотири роки роботи в архіві архіваріусу вдалося

систематизувати та описати справи лише трьох повіттів: генерального, лубенського та ніжинського. Решта документів, у т.ч. повіття київського і полтавського, залишилися нерозібраними.

Своєчасне надання довідок вимагало від архіваріуса «неотлучно быть отъ своего места», що було несумісним з чином ієромонаха. За наказом митрополита Київського і Галицького Гавриїла 1772 р. Мелхіседек був звільнений з посади консисторського архіваріуса і мав передати всі справи, які були в його віданні, копію («пожалованному в подканцелярISTRY») Якову Христіяновичу. Встановлювався порядок передавання архівних справ. Інструкція не передбачала процедури приймання-передавання архівних справ при зміні архіваріуса.

Архівні справи і книги передавалися і приймалися за реєстрами, засвідченими двома підписами (хто здає і хто приймає архів). Зазначені реєстри передавалися в духовну консисторію «при доношенні». Якщо під час передавання виявлялося, що деякі справи втрачені, на них складався окремий реєстр, також засвідчений двома підписами і передавався «при обоихъ доношеніяхъ» в консисторію. Справи повіттів, а також сповідальні розписи, метричні книги, на які не були складені реєстри і які були прийняті архіваріусом від повітчиків без реєстрів, передавалися підканцелярISTRY Христіяновичу також без реєстрів.

Чи практикувалося в архіві Київської духовної консисторії у XVIII ст. знищення старих, не потрібних для діловодства справ, нам невідомо. Принаймні статті інструкції про це не повідомляють і не встановлюють загальних і постійних правил щодо такого знищення. Інструкція не могла передбачити всі можливі практичні потреби архіваріусів. Знищення старих справ, яке набрало широкого розмаху у XIX ст., спричинило непоправні втрати в консисторських архівах, в тому числі і в архіві Київської духовної консисторії. Наприкінці XIX ст., як зазначали дослідники, «консисторські архиви, находящиеся по закону на ответственномъ хранении определенныхъ чиновниковъ не могутъ похвалиться не только правильнымъ строениемъ и порядкомъ въ нихъ, но и даже своею сохранностью»<sup>8</sup>.

Упорядкування консисторського архіву, започатковане у XVIII ст. і обґрунтоване в інструкції, яке переслідувало суто практичні, а не наукові цілі, разом з тим сприяло успішним пошукам, виявленню і оприлюдненню церковно-історичних джерел. Систематичне вивчення консисторських архівів почалося з моменту виникнення в середині XIX ст. єпархіальних історико-статистичних комітетів, на які покладалися обов'язки складання історико-статистичних описів єпархій на основі оригінальних документів із церковних архівів. Програма опису єпархій включала виявлення документів про час заснування єпархій, складання життєписів архієреїв, описання монастирів та їхніх рукописних збирань.

З XIX ст. архів Київської духовної консисторії став об'єктом наукових пошуків і досліджень. За його документами були написані історичні праці В. Аскоченського, Ф. Титова<sup>9</sup>. Архівом консисторії користувалася її столоначальник Л. Похилевич у своїй капітальній праці «Сказание о населенныхъ местностяхъ Киевской губернии» (К., 1864). Церковно-історичне і археологічне товариство при Київській духовній академії в 1898 році створило комісію для розбору, описування і «ученої разработки» архіву Київської духовної консисторії. За рік комісія ретельно переглянула архів, виокремила всі справи XVIII і перших трьох років XIX ст. (адміністративні і судові) і відзначила відсутність у консисторському архіві описів справ і книг за XVIII ст. Від попередніх описів залишилися на той час лише уривки. Тому комісія знову систематизувала старі справи за хронологією, спочатку за періодами правління київських митрополитів, а потім за роками<sup>10</sup>.

Архів Київської духовної консисторії пройшовши шлях від відомчого зберігання до теперішнього архівного фонду в ЦДАК України (ф. 127), майже за двісті років зазнав пересистематизації. Спроба відновити первісну структуру консисторського архіву XVIII ст., запропоновану в інструкції та здійснену на практиці ієромонахом Мелхіседеком Вербицьким, є проблематичною.

Сподіваємося, що введення до наукового обігу інструкції архіваріусу сприятиме всебічному дослідженню цієї унікальної історичної пам'ятки XVIII ст.

\* \* \*

Текст публікуємо згідно з сучасними методичними рекомендаціями щодо передачі текстів документів XVI-XVIII ст. При передачі тексту ми намагалися зберегти лексику, фонетику, орфографію та пунктуаційні особливості оригіналу. Українські слова в російськомовному тексті залишені для збереження мовної специфіки джерела. Разом з тим проведено археографічне опрацювання документа. Текст інструкції транслітеровувався за допомогою сучасного російського шрифту з додаванням відсутніх у ньому літер і, є, ъ, ѝ, џ. Графічний варіант літери ь передано сучасним літеросполученням кс. М'який і твердий знаки в середині і в кінці слів передано відповідно до їх написання в оригіналі.

Залишено помилки, які трапляються в тексті. Пропущені літери, наявні в оригіналі скорочені слова подано в рядок у квадратних дужках. Виносні літери і розкриті титла, варіанти лігатур на позначення літеросполучень внесені в рядок і набрані курсивом.

Пунктуаційні знаки, вживання великої і малої літери, написання разом і окремо префіксів і приєдників проставлені з наближенням до вимог сучасного правопису. Неясні написання, пошкодження тексту, непрочитані слова зазначаємо трикрапкою в квадратних дужках (...). Слова, правильність прочитання яких викликає сумнів, позначені в кінці знаком запитання в квадратних дужках (?).

Правки і доповнення тексту, здійснені іншим почерком, в тексті підкреслюємо. виправлення окремих слів, що залишені у бажаному для автора інструкції варіанті, закреслення в тексті, допущені описки відмічені в підрядкових примітках. Архівна пагінація аркушів (лицевих і зворотних) оригіналу подана на полях відповідно до знаку закінчення сторінки (//).

### Примітки

<sup>1</sup> Оглобин Н. Провинциальные архивы в XVII веке (Очерк из истории архивного дела в России) // Вестник археологии и истории, издаваемый Археологическим институтом: 1886. — Вып. VI. — СПб., 1886. — С. 75.

<sup>2</sup> Крыжановский Е. Киевская духовная консистория в XVIII веке // Киевские епархиальные ведомости. — 1862. — №1. — С. 8-29; №14. — С. 471-486; №15. — С. 511-524.

<sup>3</sup> Маяковский И. Л. Очерки по истории архивного дела в СССР. — М., 1960. — С. 143.

<sup>4</sup> Бураковская Н. И. Вотчинные инструкции середины XVIII в. как источник по истории крепостного хозяйства (характеристика инструкций Голыцына 1767 г.) // Труды МГИИИ. — Т. 16. — М., 1961. — С. 371-388.

<sup>5</sup> ІР НБУВ, ф. 1, од. зб. 4226. Оpubлікована: Діловодна документація Гетьманщини XVIII ст. — К., 1992. — С. 66-69.

<sup>6</sup> ЦДАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 4021, арк. 1-13в, 11-12.

<sup>7</sup> ЦДАК України, ф. 127, оп. 1020, спр. 3866, арк. 18-32 зв.

<sup>8</sup> ІР НБУВ, ф. XIII, од. зб. 4829, арк. 5.

<sup>9</sup> Аскоченский В. Киев с его древн. училищем и академиею. — К., 1856. — Ч. 1, 2; Титов Ф. И. Русская православная церковь в Польско-Литовском государстве в 17-18 вв. — Т. 3. Заграничные монастыри Киевской епархии в 17-18 вв. — Ч. 1. Общие сведения о заграничных монастырях Киевской епархии 17-18 вв. — К., 1916.

<sup>10</sup> ЦДАК України, ф. 1396, оп. 1, с пр. 78, арк. 4-5 зв.

\*\*\*

По указу ея императорского величества изъ духовной м[итрополии] к[иевской] консисторіи опредѣленному въ должность архивариуса ієромонаху Мелхіседеку

Инструкция

которой за принятіємъ поступать ему въ должности той по ниже слѣдующему:

1

Вси изъ святѣйшаго правительствующаго Сѣнода, и того изъ канторы и изъ другихъ мѣстъ полученныи въ Кіевской кафедрѣ антecessорами его ясне в богу Пресвященства и его Пресвященствомъ такожъ и духовною

консисторією полученні указы собравъ по годам и мѣсяцямъ и числамъ расположить и онымъ по годамъ обстоятельныя реестры силу указовъ заключающіи сочинивъ, в книги<sup>12</sup> переплестъ и тѣмъ указъ подлинный въ архивѣ или въ консисторской избѣ за замкомъ хранить прилѣжно, дабы они чрезъ неосмотрѣніе в какую-либо порчь прийтти<sup>13</sup>, а въ случай и утратитись не могли.

По указу ея императорскаго величества изъ духовной м[итрополии] к[иевской] консисторіи опредѣленному въ должность архивариуса іеромонаху Мелхиседеку

Инструкція

которой за принятіемъ поступать ему въ должности той по ниже слѣдующему:

2

Для употребленія жъ въ отправленіи дѣлъ съ тѣхъ указовъ въ мѣсное опредѣленіе вышедших и изъ [...] // въ отправленіи дѣлъ за примѣръ быть могущихъ вѣрныя и исправныя копии снятъ и потому жъ въ книги переплестъ и оныя<sup>14</sup> въ консисторской избѣ по судейскомъ столу или в шкафу особливомъ добропорядочно въ конторѣ консисторской содержать.

3

Если по которому изъ полученных или въ полученіи быть имѣющихъ указу надлежать будетъ<sup>15</sup> производство какому дѣлу чинить то для такого по тому<sup>16</sup> указу дѣла производства съ того указа<sup>17</sup> справочную копию снятъ<sup>18</sup>, а подлѣнный указъ вмѣстѣ съ таковыми жъ хранить<sup>19</sup>.

4

При<sup>20</sup> дачи въ переплестъ оныхъ Указовъ смотрѣть чтобъ кои указы изъ святѣйшаго правительствующаго Сѣнода, или того изъ канторы и изъ другихъ мѣстъ въ резолюцію на доношенія и репорты антецессоровъ его ясне въ богу Преосвященства и его Преосвященства резолюціи подлѣнныя<sup>21</sup> отъ дѣла отобравъ и по годамъ, мѣсяцямъ и числамъ расположить и реестры имъ сочинивъ съ тѣми реестрами и въ переплестъ дать для удобнѣйшихъ и безостановочныхъ<sup>24</sup> справокъ. При дѣлахъ же тѣхъ оныхъ приговоровъ и опредѣленій и мнѣній и послѣдовавшихъ по оныхъ архипастырскихъ<sup>25</sup> резолюціяхъ, термины или за неимѣніемъ терминъ<sup>26</sup> копии по всему исправныя съ отмѣткою подписанныхъ<sup>27</sup> на подлѣнныхъ рукъ и положенного на подлинныхъ номера // оставить и при тѣхъ дѣлахъ хранить и по тому жъ нынѣшняго и послѣдующихъ годовъ съ приговорами и опредѣленіями и мнѣніями<sup>28</sup> и резолюціями<sup>29</sup> поступать неотмѣнно.

5

Во исполненіе опредѣленія духовной м[итрополии] К[иевской] консисторіи Его Преосвященствомъ 1758 года февраля 5 д[ня] подтвержденнаго ему архиварию всеи прошедшихъ годовъ по дѣламъ въ духовной консисторіи состоявшися приговоры и опредѣленія и приложенныя<sup>21</sup> мнѣнія и послѣдовавшія по нимъ антецессоровъ<sup>22</sup> его ясне въ богу Преосвященства и его Преосвященства резолюціи подлѣнныя<sup>23</sup> отъ дѣла отобравъ и по годамъ, мѣсяцямъ и числамъ расположить и реестры имъ сочинивъ съ тѣми реестрами и въ переплестъ дать для удобнѣйшихъ и безостановочныхъ<sup>24</sup> справокъ. При дѣлахъ же тѣхъ оныхъ приговоровъ и опредѣленій и мнѣній и послѣдовавшихъ по оныхъ архипастырскихъ<sup>25</sup> резолюціяхъ, термины или за неимѣніемъ терминъ<sup>26</sup> копии по всему исправныя съ отмѣткою подписанныхъ<sup>27</sup> на подлѣнныхъ рукъ и положенного на подлинныхъ номера // оставить и при тѣхъ дѣлахъ хранить и по тому жъ нынѣшняго и послѣдующихъ годовъ съ приговорами и опредѣленіями и мнѣніями<sup>28</sup> и резолюціями<sup>29</sup> поступать неотмѣнно.

6

Всеи<sup>30</sup> резолюціи архипастырскія<sup>31</sup> въ черняхъ имѣющіяся а изъ собственноручно писанныхъ резолюціи копии списавъ собрать и по годамъ мѣсяцямъ и числамъ расположить въ переплестъ отдать<sup>32</sup> и впредь по тому жъ поступать а дабы в книгу тѣ черни и копии резолюцій способно было переплестъ тѣ черни и копии на листахъ<sup>33</sup> писать.

7

По тѣмъ резолюціямъ, приговорамъ, опредѣленіямъ и мнѣніямъ послѣдовавши такъ за подписаніемъ архипастырскія<sup>34</sup> яко и присутствующихъ въ духовной консисторіи рукъ отпуски всеи кромѣ печатныхъ<sup>35</sup> указовъ экземпляровъ отъ слова до слова списать и по краткой записке въ реестръ съ тѣми реестрами погодно // въ книги переплестъ дать.

8

Всеи<sup>36</sup> антецессоровъ его ясне въ богу Преосвященства и его Преосвященства резолюціи во всегдашнее опредѣленіе вышедшія<sup>37</sup> тако жъ консисторскіи приговоры, опредѣленія и мнѣнія по конфирмаціи и безъ конфирмаціи архипастырской<sup>38</sup> во всегдашнее жъ опредѣленіе вышедшіе и по оныхъ бывшіе отпуски списавъ тѣ списки для всегдашней памяти и употребленія въ случающихся дѣлахъ по годамъ, мѣсяцямъ и числамъ расположить и предположивъ онымъ отпускать списки съ тѣхъ резолюцій, приговоровъ, опредѣленій и мнѣній по коимъ тѣ отпуски послѣдовали въ книгу переплестъ дать и впредь какъ с таковыхъ резолюцій, приговоровъ,

<sup>12</sup> Далі закреслено *погодно*.

<sup>13</sup> Далі закреслено *стертись и обвѣщать*.

<sup>14</sup> Літера *ы* дописана зверху над закресленою *і*.

<sup>15</sup> Далі закреслена літера *и*.

<sup>16</sup> Далі закреслено *дѣлу*.

<sup>17</sup> Далі закреслено *к такому дѣлу*.

<sup>18</sup> Далі закреслено *дать*.

<sup>19</sup> Далі закреслено *ему архиварию*.

<sup>20</sup> Після закресленого *ему архиварию*.

<sup>21</sup> Дописана *ы* над закресленою *і*.

<sup>22</sup> Дописано *и* над закресленою *і*.

<sup>23</sup> Літера *ы* над закресленою *і*.

<sup>24</sup> Після літери *з* закреслений *ь*.

<sup>25</sup> Выправлено із *архієрейскихъ*.

<sup>26</sup> Закінчення слова виправлене.

<sup>27</sup> Закінчення слова виправлене.

<sup>28</sup> Остання літера виправлена.

<sup>29</sup> Далі закреслено *ему архиварию*.

<sup>30</sup> Выправлено з *всѣ*.

<sup>31</sup> Выправлено із *архієрейскія*.

<sup>32</sup> Після першої *т* закреслено *ь*.

<sup>33</sup> Далі закреслено *всѣмъ*.

<sup>34</sup> Выправлено із *архієрейскія*.

<sup>35</sup> Далі закреслено *сь*.

<sup>36</sup> Написано після закресленого *кромѣ того*.

<sup>37</sup> Остання літера *я* виправлена з *е*.

<sup>38</sup> Выправлено з *архієрейской*.

опредѣлений и мнѣній и по ним отпусковъ, списки или копии соберутся немалымъ числомъ, онія въ книгу переплетать давать сколко можно<sup>39</sup> въмѣститъ годовъ. //

9

Дѣла о опредѣленіи духовной митрополіи Кіевскія консисторіи консистористовъ и къ присудствію, въ экспедиціи и въ кафедральной канторѣ, такожъ о опредѣленіи кафедральныхъ и консисторскихъ писарей, бывшихъ реэнтовъ, аэптовъ и всякаго званія канцелярскихъ служителей яко то повѣчиковъ, канцеляристовъ, подьяканцеляристовъ, копистовъ и протчихъ канцелярскихъ служителей, всѣ собрать по годамъ, месяцамъ и числамъ расположивъ въ реестръ вписать, и впредь въ тотъ реестръ вводить и въ одномъ мѣстѣ тѣ дѣла съ реестромъ хранить.

10

Дѣла и репорты о собираемыхъ на кафедральную канцелярію денгахъ и книги о приходахъ и расходахъ тѣхъ денегъ собрать<sup>40</sup> и тѣ книги по годамъ а дѣла и репорты по годамъ, месяцамъ и числамъ расположивъ въ реестръ ввѣсть и въ одномъ мѣстѣ какъ тѣ дѣла и репорты такъ и книги съ реестромъ хранить и впредь по тому жъ в тот же реестръ вносить. //

11

Дѣла о опредѣленіи въ академію Кіевскую ректоровъ, префектовъ, учителей и библіотекарей а особливо академическій всѣ уставы и напечатанныи латинскіи новіи грамматики, о выдачи изъ скарбу войскового жалованя и прочіе до академіи касающіеся собрать и по годамъ месяцамъ и числамъ расположивъ въ реестри вписать и впредь въ тѣ реестри вводить и въ одномъ мѣстѣ тѣ дѣла съ реестрами хранить а особливо реестръ или книгу на то нарочно здѣланную при тѣхъ же дѣлахъ имѣть сколко которого года, месяцу и числа и чрезъ кого именно и по какому дѣлу штрафнихъ и изъ вакансовихъ парохій собранихъ и другихъ денегъ въ академію отсилано изъ духовной К[онсисторіи] или изъ учрежденной при ней экспедиціи, или изъ кафедральной кантори и впредь отсилано будетъ при справкахъ який въ тотъ реестръ или книгу вписывать и кто таковіе денги будетъ принимать въ той же книгѣ росписывался бѣ.

12

Вѣдомости особливо о учащихся въ академіи Кіевской изъ оной академіи присланныя; особливо о родившихся, бракомъ сочетавшихся и умерших; // особливо о наличи церквей и священно и церковно служителей; особливо о умершихъ монахахъ и монахиняхъ; особливо о монастырскихъ церквяхъ въ коихъ по вся и въ коихъ не повся дни служби бываютъ; особливо о наличи въ монастырахъ монашествующихъ; особливо о новопостриженныхъ монахахъ и монахиняхъ изъ епархіи присланныя и въ кафедральной канцеляріи сочиненныя з репортами въ святѣйшій Сѣнод посланными в черняхъ оставшимися собрать и предположить имъ указовъ по какимъ они сочиняются, копии справочныя по годамъ расположить и в реестри ввѣсть и впредь в тѣ же реестри вносить и въ одномъ мѣстѣ с тѣми реестрами содержать и хранить въ переплетныхъ по годамъ какъ въмѣститъ удобно книгахъ.

13

Имянные о исповѣдавшихся и причастившихся росписи или книги о томъ изъ епархіи присланныя и по онимъ экстракты в кафедральной канцеляріи учиненныи и прочое по нимъ слѣдовавшее собрать и предложивъ указовъ по коимъ оніе росписи и экстракты сочиняются // копии справочныя по годамъ расположить и в реестръ ввѣсть и впредь въ тотъ же реестръ вносить и въ одномъ мѣстѣ съ тѣмъ же реестромъ содержать въ цѣлости<sup>41</sup>.

14

Вѣдомости о ново положенныхъ на жалованье по апробованнымъ штатамъ статскимъ чинамъ зборахъ о которыхъ опубликованныи декабря 15 дня 763 года Указомъ<sup>42</sup> велено сколко ихъ въ которомъ году въ зборѣ будетъ присылатъ въ Сенатъ изъ всѣхъ мѣсть по прошествіи каждого года особливя вѣдомости; собрать и предположивъ имъ указовъ по коимъ они сочиняются, копии справочныи по годамъ расположить и в реестръ ввѣсть и впредь в тотъ же реестръ буди бы что касалось вносить и въ одномъ мѣстѣ с тѣмъ реестромъ<sup>43</sup> хранить.

15

Вѣдомости<sup>44</sup> ежели кто гдѣ въ епархіи Кіевской изъ другихъ вѣрѣ греческого исповѣданія вѣру и с тоѣмъ миропомазаніе приметъ для сообщенія // святѣйшаго Сѣнода в делахъ [?] академію о томъ для извѣстія и напечатанія<sup>45</sup> в газетахъ собрать и предположивъ имъ указа по коему они сочиняются; копию справочную по годамъ расположить, и в реестръ ввѣсть и впредь въ тотъ же реестръ вносить и в одномъ мѣстѣ съ тѣмъ реестромъ содержать и хранить.

16

Дѣло и репорты святѣйшему правительствующему Сѣноду не было ль от имѣющейя протопопіи Воронѣжской мѣстечка Воронежя церкви Успенія Пресвятія Богородици въ олтарѣ святія иконы Пресвятія Богородици Треручици каковыхъ чудесъ и исцѣленій по годамъ, месяцамъ и числамъ расположивъ сшить и в реестръ внести<sup>46</sup> въ одномъ мѣстѣ хранить и что по тому дѣлу впредь будетъ туда жъ сообщать и въ реестръ вносить.

17

Дѣло и репорты святѣйшему Сѣноду сколко во всей епархіи Кіевской по церквамъ въ кошелки и съ монастырей здешнихъ на снабдѣніе заграничныхъ Монастырей и церквей въ каждомъ году собрано // и оногъ жъ въ каждой монастырь и церковь дано по годамъ, месяцамъ и числамъ расположивъ, сшить и в реестръ внести; въ одномъ мѣстѣ хранить, и что по тому дѣлу впредь будетъ туда жъ сообщать и въ реестръ вписывать.

18

39 Далі закреслено *доз*.

40 Після літери *б* закреслена *и*.

41 Далі закреслено *и* *хранить*.

42 ПСЗ-1, №11989 – Декабря 15 [1763] Манифест разнымъ Присутственнымъ мѣстамъ.

43 Далі закреслено *содержать* *и*.

44 Далі закреслено *о томъ*.

45 Закінчення слова виправлене.

46 Літера *в* виправлена з *въ*.

Дѣло о репортованіи в святѣйшіи правительствующій Сѣнодь съ показаніемъ какія въ Кіевской консисторіи<sup>47</sup> находятся<sup>48</sup> консистористы по годамъ, мѣсяцамъ и числамъ расположивъ шить и в реестръ внести въ одномъ мѣстѣ хранить и что по тому дѣлу впредь<sup>49</sup> будетъ туда жь сообщать реестровно.

19

Дѣло о репортованіи в святѣйшіи правительствующій Сѣнодь о сочиняемыхъ всему Виленского монастыря приходу и росходу годовыхъ с подлежащею вѣроятностію и исправностію // щетахъ и присылаемыхъ ко усмотренію къ его яснѣ въ богу преосвященству, по годамъ мѣсяцамъ и числамъ расположивъ, шить и в реестръ внесши в одномъ мѣстѣ хранить и что по тому дѣлу впредь будетъ, туда жь сообщать порядочно.

20

Описи вси монастырскимъ добрамъ при дѣлахъ имѣющихся<sup>50</sup> отъ тѣхъ дѣлъ съ роспискою на тѣхъ дѣлахъ отъ кого надлежитъ отобрать и на тѣхъ описяхъ съ которого дѣла какая винята и принята и какого года мѣсяца и числа при доношеніи и подь какимъ номеромъ въ протоколъ записанномъ присланна отмѣтивъ кокия описи по годамъ мѣсяцамъ и числамъ расположивъ, въ реестръ внести и впредь по тому жь въ реестры вводить и въ одномъ мѣстѣ хранить и<sup>51</sup> в переплеть датъ<sup>52</sup>. //

21

Особливо же дѣла о опредѣленіи настоятелей и намѣстниковъ въ мужескій а игуменій въ женскій монастыри;

особливо дѣла о произведеніи протопоповъ и опредѣленіи протопопскихъ и священническихъ намѣстниковъ и въ духовніе протопопии и намѣстниі правленія къ присутствію іереевъ;

особливо дѣла о выдачи грамматъ или указовъ на заложеніе вновь и на мѣсто обветшалыхъ каменныхъ или деревянныхъ церквей и на подчинку такъ жь<sup>53</sup> во всякихъ случаяхъ на освященіе онихъ да<sup>54</sup> на поставленіе и освященіе походныхъ церквей и иконостасовъ, престоловъ и жертвенниковъ;

особливо дѣла о перемѣненіи новими и о собраніи обветшалыхъ антиминовъ тако жь о печатаніи ихъ и о употребленіи на ихъ кошту;

особливо дѣла о выдачи здешнимъ и постороннимъ на испрошеніе милостини грамматъ или указовъ; //

особливо репорты и доношенія о умертвіи священниковъ<sup>55</sup> и другими случаями вибитія зъ приходовъ;

особливо дѣла о выдачи концессовъ или указовъ вдовимъ попадемъ и священническимъ дѣтямъ на взиманіе доходовъ, такожъ и студентамъ и прочимъ на полученіе парохіальныхъ мѣстъ и на происканіе какъ священникамъ, діаконамъ такъ и студентамъ и прочимъ онихъ мѣстъ<sup>56</sup> особливо о вдовыхъ<sup>57</sup> попадяхъ коимъ велѣно викаріевъ содержать, но они тѣхъ викаріевъ не имѣютъ и отъ коего времени и за чимъ и кто тѣхъ приходовъ надсматриваетъ съ репортами забирать справки и въ реестръ вносить къ дѣлу;

особливо дѣла о вѣхъ священникахъ, монахахъ и мирскихъ вышедшихъ изъ заграници въ Россію во вѣчное ея императорскому величеству подданство и в православную греческого исповѣданія вѣру введенныхъ<sup>58</sup>;

особливо дѣла о отнятіи на унию по защищеніи и снабженіи заграничныхъ благочестивыхъ монастырей и церквей къ епархіи Кіевской принадлежащихъ; //

особливо дѣла о опредѣленіи въ кафедру и въ кафедралномъ монастыру и по прочимъ монастырямъ и протопопиямъ духовниковъ;

особливо дѣла ставленническіе или презента о рукоположеніи вѣхъ ставленниковъ во діакони и священники такожъ монаховъ о рукоположеніи во діакони и иереи.

22

Дѣла о бывшей выдачи протопопамъ, попамъ и діаконамъ епитрахилныхъ и постихарныхъ грамматъ собрать и копію съ указа по коему оныя<sup>59</sup> выдавали тѣмъ дѣламъ предложить а потомъ копію указа по которому тѣ грамоты отставлены заключить и реестръ имъ сочинивъ, въ одномъ мѣстѣ сложить.

23 //

Дѣла особливо в извѣстномъ титулѣ;

особливо дѣла о небытіи священно и церковнослужителей на указныхъ всенощныхъ бдѣніяхъ, молебняхъ и панихидахъ;

особливо дѣла о сказиваніи неупотребляемаго нынѣ<sup>60</sup> слова и дѣла;

особливо дѣла о агнцахъ и о случаяхъ при священнодѣйствіи;

особливо дѣла о чудотворныхъ иконахъ;

особливо дѣла о требующихъ разлученія о брачномъ союзе или дозволеніе ко вступленію в брачное супружество;

особливо дѣла тяжебные яко то о бояхъ, дракахъ, ссорахъ и грабительствахъ;

особливо дѣла консистенскихъ дачахъ;

особливо дѣла о высылки зъ монастырскихъ маестностей людей на указніе работы;

особливо дѣла о составленіи святаго мир[р]а и о выдачи онаго;

особливо дѣла о учиненіи переписи<sup>61</sup> священно и церковнослужителскимъ дѣтямъ; //

особливо дѣла о ревизіи при церквахъ дворовъ и бездворныхъ хатъ;

особливо дѣла о сказиваніи іерейскаго и діаконскаго чина учителными людьми: проповѣдей и присилаемыхъ<sup>62</sup> отъ нихъ проповѣди<sup>63</sup>;

особливо дѣла о невхожденіи въ олтарь въ женскихъ монастирахъ монахиняхъ;

особливо дѣла о опредѣленіи намѣстниковъ в протопопии;

47 Далі закреслено одѣ

48 Далі закреслено в консисторіяхъ.

49 Літера в виправлена з въ.

50 Так в тексті.

51 Написано після закресленого.

52 ь виправлений з ъ.

53 Далі закреслено.

54 Далі закреслено.

55 Далі закреслено всі собрать.

56 Далі в тексті закреслено а ос.

57 Виправлено із вдовствующихъ.

58 Виправлено іншим почерком із вводимыхъ.

59 Літера ы виправлена з і.

60 Дописано між рядками.

61 Закінчення виправлене.

62 Виправлено із присилаемыхъ.

63 Закінчення виправлене.

особливо дѣла о том в коих мѣстах скудость священниковъ и при какихъ церквахъ способно быть вѣкаріямъ;  
 особливо дѣла о том нѣтъ ли гдѣ при церквахъ безъ усиновителныхъ грамотъ священниковъ;  
 особливо дѣла о избраніи по умертвіи священниковъ на ихъ мѣста изъ учительныхъ [?];  
 особливо дѣла о присилки вѣдомостей о всѣхъ безмѣстныхъ священникахъ кто и от ка[к]ого времени и почему скитається безмѣстно;  
 особливо дѣла о присылки собираемыхъ по измершихъ [?] иереяхъ и по другимъ случаямъ выбившихъ с приходу денегъ;

особливо дѣла о неприниманіи и неопредѣленіи самимъ протопопамъ собою викаріевъ;  
 особливо дѣла о собираемыхъ зъ вакансовихъ парохій и о штрафнихъ денгахъ; //  
 особливо дѣла о томъ дабы духовныя власти наблюдали чтобъ во время бракомъ сочетающихся богопротивныхъ дѣйствъ не происходило собравъ по годамъ мѣсяцямъ и числамъ расположить и въ реестръ внести и впредъ подобныя къ подобнымъ вносить въ реестры и на своихъ мѣстахъ съ тѣми реестрами хранить.

24

Особливо книги въ катедрѣ заведенніи на записку собираемыхъ денегъ с епархіи Кіевской с пчоловихъ, мировихъ и солодовихъ;

особливо книги квитовіи отъ протопоповъ и монастырскихъ настоятелей присиланія зъ видѣніями священническими;

особливо книги метричнія;  
 особливо книги о собраніи кондиціальныхъ денегъ отъ ставлениковъ собрать і по годамъ расположивъ въ реестръ ввести і в особливомъ мѣстѣ съ на то учиненнимъ реестромъ содержать и впредъ // въ тотъ реестръ вводить<sup>64</sup>.

25

По записки в протоколный реестръ всѣхъ входящихъ челобитень, доношеній, прошеній и репортовъ такожъ промеморій и другихъ разнаго званія входящихъ писемъ, оныя вси челобитнія, доношенія, прошенія и репорты, такожъ и промеморіи и другиі разнаго званія входящія писма с роспискою на томъ протоколномъ реестрѣ, архиварію принимать і что требуетъ резолюція тое все каковымъ порядкомъ в реестръ протоколный записати, такимъ порядкомъ то есть что старѣйшіе подачею а не выборомъ записывать въ настолный реестръ.

26

Репорты і другіе писма въ новы вшедшіе резолюціи не требующія принявъ, якіи куда слѣдуетъ вписывать въ архивныя реестры. // А кои къ прежнимъ дѣламъ надлежать тѣ кои<sup>65</sup> куда слѣдуетъ к тѣмъ дѣламъ сообщать а под какии номеромъ котораго года къ якимъ дѣламъ что сообщено на ономъ протоколномъ реестрѣ для скорого в потребномъ случаі сыску оныи годъ і номеръ отмѣчать или по примѣру оного протоколного реестра имѣть для того. Реестръ зъ самими толко номерами, противъ которыхъ отмѣчать, въ которіи годы і подъ какии номеры тѣ репорты і другіе писма въ ономъ протоколномъ реестрѣ подъ тѣми номерами записанныя<sup>66</sup> сообщены.

27

Когда требующіе резолюціи, дѣла по оному настолному реестру востребуются къ докладу въ духовную Консисторію, оніе съ росписками повѣтчикамъ выдавать.

28

Для оныхъ росписокъ имѣть при всѣхъ дѣлахъ кромѣ настоящихъ // реестровъ и другиі реестры, на которыхъ бы толко номеры были, между линійками рѣдко написанни, по числу дѣль и на тѣхъ ре[е]страхъ противъ тѣхъ номеровъ въ приемѣ росписыватись повѣтчикамъ и давать такъ: принял /:[имя рекъ]:/ такого то года мѣсяца і числа і та росписка значить будетъ, что принято имъ повѣтчикомъ дѣло подъ тѣмъ номеромъ записанное в настоящемъ реестрѣ, когда же тое дѣло рѣшено будетъ і въ немъ въ канцеляріи уже нужди нѣтъ і оной не предвидится, то тое дѣло ему архиварію у повѣтчика отобрать, и в приемѣ оного на повѣтческомъ реестрѣ росписатся і въ своемъ реестрѣ росписку повѣтческую уничтожить отмѣткою.

29

Когда дѣла по рѣшеніи онихъ въ архиву возвратятся, то онъ архиварій при томъ, кто принималъ і отдавать будетъ написавъ бы отданно обратно, такого то года, мѣсяца і числа а в приемѣ на такомъ же // повѣтческомъ ре[е]стрѣ ему архиварію по тому, какъ и повѣтчики на архивномъ реестрѣ росписуются, росписатся.

30

По пришествіи двухъ мѣсяцевъ<sup>67</sup> требовать отъ канцелярскихъ служителей держащихъ по консисторіи і по учрежденной при ней экспедиціи і канторѣ отпускниі протоколы справокъ на кои указы или ордеры по отпуски ихъ чрезъ мѣсяць репортовъ въ полученіи не имѣется і такові справки о томъ, на кои указы или ордеры репортовъ по отпуски<sup>68</sup> ихъ чрезъ мѣсяць въ полученіи не имѣется, собравъ представлять писарямъ, для доклада о посланиі дубликатовъ или триплекатовъ.

31

Справитись каковы по указамъ должны битъ въ присилки повсягодно вѣдомости і репорты і о тѣхъ // вѣдомостяхъ указы на таблицу вписать і по тѣмъ указамъ вѣдомости і репорты подобныя къ подобнымъ собрать і впредъ собирать, а ежели откудова каковыхъ вѣдомостей і репортовъ на сроки по тѣмъ указамъ не будетъ прислан[н]ихъ о томъ безотлагателства представлять писарямъ для доклада в духовной консисторіи і требовать разсмотренія і резолюціи неупускно.

32

Для покою канцелярскимъ служителямъ опредѣляется по полудни 10, 11, 12 і съ полночи 1, 2 і 3 часы а в протчіи часы чтобъ никто съ канцелярскихъ служителей не спалъ і дѣла отправлялъ ему архиварію смотрѣть і от сна всѣхъ вранки по прошествіи оныхъ часовъ побудить[,] а о ослушникахъ і противу дѣлающихъ представлять кому подлежить для поступленія съ ними по надлежащому.

33

<sup>64</sup> Перша літера в виправлена.

<sup>65</sup> Написано надъ закресленимъ что.

<sup>66</sup> Закінченія слова виправленіе.

<sup>67</sup> Закінченія слова виправленіе.

<sup>68</sup> ь виправлений зъ ъ.

Однако жь надлежитъ ему въ томъ осторожно и разсмотрительно поступать и никого безвинно // в подозрѣніе не приводить, а ежели по какой страсти винних и обойдетъ или невинних в подозрѣніе приведетъ, то будетъ тому жь повиненъ чему достоинъ билъ тотъ на кого онъ доносилъ или обошолъ.

34

Стараніе имѣть о всегдашней чистотѣ въ консисторской избѣ, такожъ о бумагахъ, пер[ъ]яхъ и о протчих канцелярскихъ надобностяхъ, чтобъ канцелярія во всякомъ порядки быть могла.

35

Когда отъ консистористовъ по дѣламъ голоси даны и собраны и въ журналъ записаны будутъ и потомъ тѣ и протчіе ко исполненію дѣйствомъ подлежащія дѣла, яко то его Преосвященствомъ подтвержденіе // приговоры его Преосвященства резолюціи изъ святѣйшаго Правительствующаго Сѣнода<sup>69</sup> и изъ сѣнодалной канторы<sup>70</sup> и изъ другихъ мѣстъ присилаеміе указы по записи въ реестръ<sup>71</sup> для отправления отпусковъ въ канцелярію отданны и между канцелярскими служителями по должности каждого раздѣленни будутъ, то ему архиварию съ онимъ журналомъ и реестрами справясь настоевать<sup>72</sup> и накрѣпко смотрѣть чтобъ тѣ дѣла вершились самимъ дѣйствіемъ и какъ скоро возможно исполняеми были и для того спрашивать у тѣхъ, кому онія рѣшеніе дѣла в резолюціи для исполненія дѣйствомъ даны исполнены ль в такое время в которое оны исполнены быть могли, и буди неисполнен[н]ии то зачѣмъ невозможность ли какая помѣшала или небреженіемъ // упущенны и что будетъ исполнено на журналѣ отмѣчати.

36

Смотрѣть накрѣпко, чтобъ канцелярскіе служители всякъ до послѣдняго должность свою хранили и о повѣренныхъ имъ дѣлахъ и въ приказанномъ имъ смотреніи съ надлежащимъ стараніемъ и прилѣжаніемъ попеченіе имѣли и безъ потеранія времени по званію своему истинно и ревностно дѣла и порядочно, то есть кои старѣе докладомъ а не виборомъ отправляли, развѣ когда дѣла такіе между протчими случатся, которіе остановки имѣть не могутъ но вскорѣ отправлены быть имѣютъ, и въ такомъ случаи порядокъ они уже оставить и объ тѣхъ которіе нужнѣе напередъ а потомъ о прочихъ спрашивать у тѣхъ, кому оніе даны исполнены ль въ такое время // въ которое исполнены быть могли и буди неисполнены, то зачѣмъ, не возможность ли какая помѣшала или небреженіемъ опущенно и ежели что будетъ пренебрежено и опущено и по остереженіи неисполнено, о томъ немедленно ему архиварию съ яснымъ доказательствомъ представлять писарямъ для доклада въ духовной консисторіи и разсмотренія.

37

Того ради надлежитъ ему архиварию два реестри держать, одинъ вершеннымъ и по онимъ исполненнымъ, а другой тѣмъ дѣламъ, которіе вершены, но дѣйствомъ не исполнены.

38

Не токмо надъ дѣлами и трудами, върностію и прилѣжностію онихъ служителей, но и надъ поступками и обхожденіемъ всякаго особливое надзираніе имѣть и каждого къ добродѣтели и достохвалному любочестію а притомъ найпаче къ хожденію в свободныя отъ дѣлъ // дни въ церковь божію и кои могутъ к пѣнію и чтенію въ ней побуждать и чтобъ безбожнаго житія не имѣли, также отъ питья и игръ, лжи и обманства, а особливо табакокурения удерживались и чтобъ въ одеждѣ чисто содержались, а въ обхожденіи постоянно и неподозрительно поступали буди же сіе увѣщаніе и обученіе не поможетъ и надежды ко исполненію не будетъ, то о ихъ таковой неисправности писарямъ, а въ потребномъ случаи и духовной консисторіи представлять для разсмотренія.

39

Долженъ еще онъ архиварій всякаго дни рано писарямъ об[ъ]являть<sup>74</sup> все ли добре в канцелярії или нѣкое неисправленіе и вси ли канцелярскіе служители въ канцелярії дневали и ночевали, или кто и зачѣмъ и когда отлучался, а ежели что важное случится и писменно представлять<sup>75</sup> повѣтчиковъ побуждать // чтобъ они съ подчиненными своими въ тіе дни въ кои в консисторской избѣ засѣданіе биваетъ вси непремѣнно в противную консисторской канцелярскую избу в шестомъ по полночи часу собирались и дѣла отправляли и сидѣли неотлучно до 2 по полудни или и далѣе ежели потребно будетъ под страхомъ вичету тому жалованья по генеральному регламенту кто би не былъ въ той канцелярской избѣ в тоѣ время.

40

Когда общій канцелярскій столъ становится для канцелярскихъ служителей смотрѣть ему архиварию чтобъ при томъ всякое благочиніе било и без шумовъ и безъ криковъ они при столѣ обходились и посуды какъ то водилось не били и не ламали а ежели противное что тому за кѣмъ онъ архиварій усмотрѣть, заразъ кому надлежитъ представлять безъ упущенія. // А какъ и самія установленія бивають безплодны, когда въ точной ихъ силѣ хранены не будутъ, то для отвращенія всего того долженъ архиварій при концѣ каждого года сію Инструкцію въ духовную консисторію представлять для усмотренія в семъ по написан[н]ии в ней пунктамъ исполненію и естли что упущенно оногo впредъ для непремѣннаго поправленія.

ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1020, спр. 3866, арк. 18-32 зв.

*Володимир Сергійчук*

## УКРАЇНСЬКІ ДОКУМЕНТИ У ФОНДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ВІЙСЬКОВОГО АРХІВУ У ВАРШАВІ

Протягом багатьох століть за межами нашої країни нагромадилась велика кількість документів українського походження. Частина їх потрапила туди в результаті дипломатичних відносин України з далекими і близькими

<sup>69</sup> Виправлено із *Сената* іншим почерком.

<sup>70</sup> Виправлено із *Консисторіи* іншим почерком.

<sup>71</sup> Дописано іншим почерком на полях.

<sup>72</sup> Дописано іншим почерком над закресленим *инстиговать*.

<sup>73</sup> Дописано після закресленого в *духовной консисторіи не на столѣ толко*.

<sup>74</sup> Написано над закресленим *репортовать*.

<sup>75</sup> Далі закреслено *ему архиварию*.



сусідами, частина — як свідчення діяльності різних еміграційних інституцій, окремим масивом є особисті архіви тих, хто змушений був залишити рідну землю.

Одним з важливих таких зібрань є для нас фонд 380 (Ukrain (ska Armia Sojuznicza), що зберігається в Центральному військовому архіві у Варшаві. Документи, що переховуються в ньому, нараховують 1270 справ у 20 описах, охоплюють період 1918-1939 років (Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie. — Warszawa, 1996. — S. 89).

Документи вказаного фонду, треба зазначити, все активніше починають вводитися до наукового обігу сучасними українськими дослідниками. Так, широко користувалися матеріалами фонду 380 львівські дослідники М. Литвин і В. Голубко, котрі опублікували монографії й захистили докторські дисертації відповідно про українсько-польську війну в 1918-1919 роках і армію УНР в 1917-1918 роках.

Окремі документи з вказаного фонду опублікував і автор цих рядків, зокрема, про становище українців у Криму та на Далекому Сході в 1917-1920 роках (Сергійчук В. Українська соборність. — К., 1999).

Однак для дослідників минулого України в Центральному військовому архіві у Варшаві ще залишається невикористаним великий пласт матеріалів, які можуть суттєво доповнити багато сторінок нашої історії. Скажімо, крім свідчень про військове будівництво армії УНР, а це — накази Головного Отамана, різні доповідні, тут відклалося значне дипломатичне листування Уряду Директорії з своїми посольствами в європейських країнах, зокрема в Латвії, Фінляндії, Туреччині, Німеччині, Румунії, Бельгії, Чехословаччині. Окремі документи показують цілеспрямовану діяльність Уряду УНР в екзилі щодо об'єднання в еміграції не лише власне української діаспори, а й кубанського козацтва, прилучення до антибільшовицької боротьби також донських та інших козацьких частин Північного Кавказу.

Українські документи в ЦАВ у Варшаві є досить цінним джерелом до вивчення біографії Голови Директорії та Головного Отамана військ УНР Симона Петлюри. Так, саме тут можна зустріти селянські листи з України, що пробілися через більшовицький кордон до еміграційного осідку Петлюри в Польщі. В одному з них, з Полтавщини, датованому 7 квітня 1921 року, підкреслюється: «Надія у всій Полтавщині тільки та, що прийшла весна, зійшло сонце, а за сонцем зійде і Петлюра, кажуть селяни» (ф. 380, оп. 3, спр. 103, арк. 65).

Чимало документів висвітлюють правдиво справу єврейських погромів в Україні в період УНР і позицію в цьому питанні Петлюри, котрий завжди виступав на захист невинного мирного населення, в тому числі і єврейського.

На наш погляд, без використання згаданого фонду не можна оцінити всебічно постать відомого українського воєначальника генерала Павла Шандрука, оскільки саме тут збереглося кілька десятків справ з його особистим листуванням.

Великий інтерес викликають документи, що висвітлюють життя українців у багатьох країнах світу, зокрема, в Канаді, Аргентині. У цьому плані також непересічне значення мають ті листи, в яких подається стан українців, що опинилися в складі армії Врангеля на чужині в 1920 році. Збереглися також статистичні дані про їхню кількість у різних таборах, як і в цілому в Сербії, Болгарії, Греції, Румунії і на узбережжі Північної Африки.

Це — одна з маловідомих сторінок нашої історії, а тому публікація окремих документів з варшавського архіву, стиль і орфографія яких в основному збережені, допоможе певною мірою її заповнити.

#### № 1

*Копія інформаційного повідомлення до МЗС УНР про становище українців з армії Врангеля, що потрапили до Туреччини*

8 березня 1921 р.

Копія.  
Тасмне.

Врангель  
і його Військо 8/Ш  
1921 р. ч. 109

До пана Директора Департаменту Політичної Інформації М. В. С.

#### Д о к л а д

#### Настрій війська, його моральне і матеріальне становище

1. Прибувши з Константинополю поручик фльоти армії Врангеля п. Олексій передає наступуюче:

Настрій війська дуже подавлений з приводу багатьох перенесених невдач, дуже поганого харчування і поганого відношення французьких і англійських влад. На добу французи видають по 1 пуделку консервів вагою в півтора фунта на 2 чоловік, а хліба 1 фунт на чоловіка. Багато хворіє на малярію, чахотку і інші грудні хвороби. Військо більшістю живе в палатках за браком помешкань. Клімат дуже сирий і йдуть без перерви дощі, так що все це і слугує поводом до хвороб. Військо не одержує ніякої платні. Має дуже обношене старе обмундіровання, бо нічого нового не дають. Дуже багато козаків і старшин тікають з таборів, куди тільки представляється для того можливість, но французькі війська, котрі розташовані в Турції, ловлять їх і відправляють їх до таборів. Багато кубанців повтікало до греків, де устроїли окрему колонію.

2. Життя в таборі.

Завдяки режиму, котрий установили французи, життя в таборі неможливе. Французи і англичане инакше не дивляться на врангелівське військо, як за дармоїдів, силком їм навязаних. Цей погляд вони навіть вимовляють і публічно серед війська, а тому користуються ним, себ-то врангелівським військом, як їм, французам і англичанам, побажається. Посилають на самі тяжкі роботи, а їсти не дають, не тільки що одягу і платні. Крім того, французи і англичане вимагають від командування, щоб у війську Врангеля провадилась муштра, що й робиться, але наслідки цього дуже погані. Козаки і старшини на французів і англичан дивляться як на найлютіших своїх ворогів, так що не можна рахувати за диво, коли серед війська йде балачка про те, що як тільки буде зброя в руках, то після большевиків вони будуть бити французів і англичан. Вся зброя забрана французами. Торговельний флот Врангеля французи використовують для своїх комерційних цілей, а військовий флот стоїть в Бізерті (Африка).

## 3. Де Врангель.

Врангель і його вище командування живе на броненосці в порті Константинополя. Що дня улаштовуються п'янства, гульбища на тому броненосці, навіть і з музикою. За увесь час евакуації ні Врангель, ні хто з вищого командування в таборах не був. Все військо дуже погано ставиться до Врангеля і як судити по ситуації, то Врангелю з його колишнім військом нічого не можна буде зробити, бо ніхто не за ним, не з ним не піде.

## 4. Відношення Антанти до українських справ.

Які відношення Антанти до українських справ определити не має можливості. В Константинополі урядом Українське Посольство, до якого звертається багато українців з армії Врангеля про поміч виїхати на Україну, або до українських таборів в Польщі. Завдяки відсутності коштів Посольство нічого не може в цьому напрямку зробити. Зверталось до Посольства приблизно біля 7.000 чоловік.

## 5. Населення Турції.

Турки вороже ставляться до греків, а також французів і англичан. В Турції народ має дуже погане враження про большевиків і взагалі про російське і українське питання. Це їх зовсім не цікавить, бо вони заняти своїми подіями. В Константинополі чекають приходу уряду Кемаль-Паша, у котрого за останній час були дуже великі успіхи.

Він дуже побив греків, так що, рахуючись з відомостями часописів, англичане вступили з Кемаль-Пашою в переговори і ведеться до того, що його Антанта визнає, а окупаційне військо Антанти примушене буде покинути Константинополь. Кемаль-Паша веде боротьбу не як большевик, а як націоналіст виключно проти влади і засилля чужоземного війська, головним чином проти греків, які дуже гноблять турків.

## 6. Сербія.

При переїзді через Сербію закріпив я слідуюче. В Сербії військовий стан, по кордонах скупчено багато війська. Відношення до Болгарії вороже. Приєднані до Сербії області, як хорвати і словаки, (очевидно, словени — В. С.) не дуже, як видно цим задоволені, бо ці округи багато культурніші, чим стара Сербія і замітно тягнуться до Австрії.

## 7. Болгарія і Австрія.

При переїзді через Болгарію і Австрію я помітив, що відношення до українців дуже гарне. Місцева влада, чим тільки можливо при пред'явленні українських документів всім допомагає навіть дають безкоштовний переїзд по залізницях і їжу.

## 8. Чехія.

При переїзді через Чехію закріпив я слідуюче: при балачках з населенням виявилось, що Чехи вороже ставляться до поляків завдяки спорам за територію. Готуються до війни. Чехи також, не дивлячись на те, що гарно ведеться провокація і агітація, дуже вороже на строєні проти большевиків; вони гарно освідомлені про те, що з себе уявляють большевики, позаяк багато чехів повернулось з армії Колчака. Крім того, вони обвинувачують німців в тому, що якими вони способствують і підтримують большевизм в Росії.

Від усього переїзду саме кепське вражіння в персональному відношенню як до українця произвело це при переїзді з Чехії в Польщу. Переїхав від самої Сербії до Польщі безкоштовно по листу Українського Червоного Хреста, а в Польщі не тільки не можна було їхати, але де тільки була для того можливість, чинили перешкоди і припинення.

З оригіналом згідно:

За начальника Канцелярії ДИРЕКТОРІЇ [підпис нерозбірливий]

*Машинопис з окремими вписуваннями від руки.  
ЦАВ у Варшаві, ф. 380, оп. 3, спр. 103, арк. 32-32 зв.*

№ 2

*Лист керуючого посольством УНР в Туреччині до міністра закордонних справ УНР про становище українців.*

28 серпня 1921 р.  
Копія

ПОСОЛЬСТВО  
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В ЦАРГОРОДІ

28 Серпня 1921 року.

Ч. 472.

До Міністерства Справ Закордонних.

М. Тарнів.

Прикладаючи при сьому таємні статистичні відомости Біженецького Відділу ген. Врангеля про кількість військових та біженців на 15 липня 1921 року, Посольство має честь повідомити, що за останній місяць зміни в осередку біженців мали лише де-які зміни, а саме:

**Галіполі.** З загальної кількості військових та біженців в 19.142 чол. готуються до відправки 7.000 чол. до Болгарії, дозвіл на що вже одержано.

По приватним відомостям в Галіполі рахується зараз:

Військових-Кавалерії..... 1.500  
Піхоти..... 4.000  
Тилових установ..... 2.500

**Лемнес.** З загальної кількості військових (кубанців та донців) та біженців в 5.200 чол. на 25 Серпня с. р. вивезене до Сербії 1.300, до Болгарії — 2.300, а всього 3.600 чол.

Лишаються на Лемносі до сеї пори лише донці в кількості до 1.600 чол. З Лемноса головним чином виїжають до Совдепії.

**Царгород.** Кількість біженців за останній час мало змінилося, бо тільки з 3 Серпня розпочалося Рос. черв. Хрестом регулярна відправка до Білграда біженців кожного тижня по суботам по 3 вагона на 38 чол. кожний. Зараз головним чином відїзжають біженці, які одержали (1.400) візи на Угорщину.

Крім реєстрації біженців врангелівськими установами, в Царгороді існують Загально-Козачі організації Кубані і Терека — «Обще-Казачья Помощь» з ген. Бар[прізвіще нерозбірливо — В.С.] на чолі (єдине-неділимці) та «Обще-Казачье Сельское Общество», де на чолі стоять гол. чином Кубанці.

Прикладаємі статистичні відомости «Обще-Казачьей Помощи» дають на 1 Серпня с.р. самі певні цифри про кількість Кубанців, Донців та терців. Головний осередок кубанців зараз в Болгарії, де перебуває Л. Л. Бич.

Другий уряд Кубанців, на чолі якого стоїть Скеопов, який перебуває у Парижі, сконцентровує людей в Сербії. Для сеї мети ген. Шкуро одержав від французів 160.000 франків і зараз привіз гроші з Парижу до Царгороду.

Ще до обрахунку кількості українців серед показаних у вищезазначених відомостях біженців, то за відсутності в Царгороді українських організацій, які могли б перевести реєстрацію, та за браком для того людей і коштів у Посольства — підрахувати їх кількість більш-менш теж неможливо.

З часу евакуації Крима вибране в Посольстві українцями паспортів коло 3.000. Базацьке українців не вибрало національних паспортів, позаяк користування ними позбавляло їх права на одержання біженецької допомоги — хлібом, одягом та помешканням.

З другого боку Посольство відмовляє всім українцям, які вибрали російські паспорти в Царгороді, у видачі українського паспорта.

З 23.000 українців з українськими паспортами виїхало коло 2000-2500 чол. Решта лишається в Царгороді та околицях.

В Галіполі, куди виїзд не вільний, серед військових можна рахувати (гол. чином з тилових установ) українців національно свідомих — дуже мало, несвідомого, але користного материялу 10 або 15%.

В Царгородському районі серед біженців в 37.017 чол. українців приблизно 20-25%, всього в Туреччині передбачається українських громадян коло 10.000 чол. Найкращі військові українські сили перевезені до Сербії.

Посольство гадає самою негайною справою відчинення в Царгороді діяльності Українського Червоного Хреста та поширення діяльності його організацій на Балканах, аби скупчити українців, зорганізувати їх та не дати можливості Врангелю їх використати у власних цілях. Так саме уявляється потрібним присутність тут військового представника як не на Туреччину, то навіть на всі Балканські країни.

Доклад в цій справі було надіслано Посольством в своєму листі від 24 Березня с.р., Ч. 230, витяги з якого, відносно потрібних для сього коштів, при сьому прикладаються.

Що до Червоного Хреста, то заходами Посольства 14 Серпня с.р. в Царгороді засновано філію Укр. Черв. Хреста, головою якої обрано п. Сергія Веселовського, бувш. Ген. Консула України в Петрограді, а нині перебуваючого тут і займаючого посаду Директора Гол. Електричної Станції в Царгороді Бельгійського Анонімного Товариства.

На жаль, за абсолютним браком коштів Червоний Хрест до цієї пори не може почати своєї діяльності і без допомоги негайно від Уряду ця організація мусить загинути.

Уповноважений Міністр

Керуючий Посольством в Царгороді /підпис/

Додаток: 2 стат. відомости в справах біженців та проект кошториса на утримання в Царгороді військового агента.

З оригіналом згідно.

За Нач. Дипл. Відділу [підпис нерозбірливий]

*Машинопис.*  
ЦАВ у Варшаві, ф. 380, оп. 3, спр. 122, арк. 21-22.

*Ірина Матяш*

**«НАДІЮСЯ, ЩО ЦЯ СТОРІНКА З ІСТОРІЇ АРХІВНОЇ СПРАВИ НА ВКРАЇНІ БУДЕ  
ЦІКАВА ДЛЯ ФАХОВЦІВ ЦЬОГО ДІЛА...»  
(маловідомий сюжет історіографії архівознавства)**

*Carpent tua roma nepotes<sup>1</sup>*

*Вергілій Марон Публій (70-19 до н.е.)*

За влучним висловом професора Є. Старостіна, історіографія архівознавства досі знаходиться в «ембріональному стані<sup>2</sup>». Вповні це стосується, зокрема, архівознавства українського. Як спеціальна наукова дисципліна, що розробляє теоретичні, методологічні, організаційні питання архівної справи, вивчає її історію, архівознавство в Україні зародилося в другій половині ХІХ ст. Його розвитку активно сприяла діяльність Київської археографічної комісії, Харківського історико-філологічного товариства, губернських вчених архівних комісій (Чернігівської, Катеринославської, Полтавської, Таврійської), Одеського наукового товариства історії та старожитностей, Наукового історичного товариства Нестора-літописця<sup>3</sup>. Ці громадські інституції більшою чи меншою мірою долучилися до виявлення, описування, упорядкування, видання архівних джерел та збирання й систематизації відомостей про склад і зміст фондів, стан окремих архівів. Їхні завдання були найширшими: комплексне вивчення й охорона історико-культурної спадщини, дослідження місцевої історії, збирання етнографічних матеріалів тощо. Велика увага приділялася питанням археографії (польової, камеральної, едиційної) та джерелознавства. При цьому історія архівної справи тривалий час не була належно висвітлена. Студії названої тематики не мали першочергового значення, хоч саме ґрунтовне вивчення історичного досвіду в царині архівістики сприяло б попередженню окремих прорахунків і помилок у стратегії й тактиці діяльності архівних установ. Можливо, «молода» наука (котра, власне, на той час остаточно не сформувалася) не була готова до вирішення таких завдань, як «вироблення наукової періодизації розвитку архівознавчих знань, виявлення вагомих наукових концепцій, з'ясування персонального вкладу вчених у

розвиток архівознавства»<sup>4</sup>. Історіографічні дослідження М. Довнар-Запольського, В. Іконнікова, І. Каманіна, І. Павловського та ін. були спорадичними й не давали цілісної картини розвитку архівної справи в Україні.

Систематичного характеру такі студії набули від середини 1920-х рр., коли активний розвиток архівознавства, попри об'єктивно визначений пріоритет практичних проблем перед теоретичними, стимулював науковий інтерес дослідників і громадськості до історії архівної справи. Визначаючи завдання Укрцентрархіву «по архивоведческой части», професор В. Веретенников у грудні 1926 р. назвав шість «основних ліній»: а) наукове консультування архівних установ мережі Укрцентрархіву і архівних частин підприємств, установ, організацій; б) завідування принциповими питаннями розподілу архівних документів по архівах, підпорядкованих Укрцентрархіву; в) науково-дослідне, «лабораторне» вивчення питань раціонального розміщення та обліку архівних документів, боротьби з пиллом, історії українських установ; г) популяризація архівної справи шляхом встановлення зв'язків із пресою та участі в конференціях, семінарах, з'їздах; д) розроблення питань експертизи; е) робота з обліку та реєстрації ЄДАФ<sup>5</sup>. Суттєві зрушення відбулися й у розробленні питань історіографії архівознавства.

Спроби привернути увагу до окремих сюжетів історії архівної справи робилися редакційними колегами архівознавчих науково-популярних журналів: «Архівна справа» (1925-1931), «Радянський архів» (1931), «Архів Радянської України» (1932-1933)<sup>6</sup>. Донині, зокрема, не втратила наукової вартості стаття співробітників Укрцентрархіву (членів редколегії журналу) О. Водолажченко та В. Барвінського «Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархіву за 1924 р.»<sup>7</sup>, котра включала два розділи: «Коротка історія архівної справи», де висвітлювалися основні віхи архівного будівництва в Україні» (про роботу архівних комісій, ВУКОПІСу, ОВАКів, ВУКОПМІСу), і «Діяльність Укрцентрархіву та його місцевих органів у 1924 р.», що фіксував результати певного етапу розвитку української архівістики. Історіографічні публікації, детерміновані необхідністю поширення відомостей про фонди архівних установ<sup>8</sup>, у 1920-1930 рр. систематично з'являлися на сторінках архівної періодики. Завдяки уніфікованій структурі (історія створення та структура архіву, склад і зміст фондів) вони водночас відігравали роль перших архівних путівників й свідчили про становлення та розвиток науково-довідкового апарату.

Першою в радянській історіографії спробою систематичного викладення історії архівної справи стала праця завідувача Київського архіву давніх актів В. Романовського «Нариси з архівознавства: Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах» (Х.: ЦАУ, 1927). Свідомо порушуючи усталені канони літератури такого типу, вчений-історик і архівіст-практик включив до своєї книги великий розділ «Архіви на Україні» (від Київської Русі до утворення історичного архіву в Харкові). Нехарактерне для класичних підручників архівознавства об'єднання двох частин, названих у підзаголовку, автор пояснив у передмові бажанням «підкреслити по змозі все те корисне, що дає нам досвід минулого»<sup>9</sup>. Вагомим внеском у історіографію архівознавства став збірник статей «Центральний архів стародавніх актів у Києві» (К., 1929), у якому висвітлювалися різні аспекти діяльності КЦАДА. Отже, є підстави вважати 1925-1931 рр. важливим періодом розвитку історіографії архівознавства.

Однак виявлений нами в особовому фонді видатного українського архівіста, джерелознавця, літературознавця Володимира Варлаамовича Міяковського (1888-1972) (ЦДАВО України, ф.3966) документ дещо зміщує нижню хронологічну межу цього періоду. У справі 3 поспіль із рукописами його відомих публікацій («Архів і революція», «Архівний з'їзд у Москві 14-19 березня 1925 р.») зберігається автограф праці «З історії архівної справи на Україні», не згаданої ні в статтях про вченого, ні в його бібліографії. Це викликало певні сумніви щодо авторства тексту, переписаного рукою В. Міяковського, й на цій підставі включеного під час науково-технічного опрацювання документів фонду до названої справи. Відтак постала проблема атрибуції, датування та встановлення спонукальних мотивів створення виявленого джерела. Задля об'єктивної оцінки персонального внеску українських учених в історіографію архівознавства з метою уточнення авторства названої статті застосовувалися різні методи джерелознавчої критики, а саме: порівняння з творами ймовірних авторів; аналіз стилю, мовних особливостей, почерку та ін. Визначення часу створення джерела було суттєвим не лише для розуміння конкретно-історичних обставин появи джерела та оцінки вміщеної в ньому інформації, а й сприяло точнішій періодизації розвитку архівознавства. Зрештою, розуміння усвідомлених і позасвідомих стимулів і намірів автора джерела уможливило висвітлення причин його появи. Щоб відповісти на поставлені питання, необхідно було встановити окремі деталі життя та діяльності В. Міяковського (зокрема, коло основних занять, наукових інтересів та спілкування протягом 1918-1925 рр.) та продовжити архівний пошук. Відомі публікації, присвячені окремим аспектам життєпису вченого<sup>10</sup>, ширше показували його працю періоду еміграції й лише згадували про діяльність на ниві архівної справи за доби визвольних змагань. Конкретні результати дала архівна евристика: наслідком цілеспрямованого виявлення стали аналогічний документ у справі 20 (ф. 3966, арк. 48-51), справа 3866 «О состоянии и архивной работы консистории 1768-1773», оп. 1020, ф. 127 (Киевская духовная консистория) Центрального державного історичного архіву України в Києві, спр. 7, ф. 14 (Головне архівне управління України) ЦДАВО України та ін.

Документ — текст розвідки про організацію та стан архіву Київської духовної консисторії в 1768-1773 рр. за виявленими автором у архіві консисторії джерелами, найцікавіше з яких — «курйозна інструкція, яку дано було архиварію Духовної Консисторії»<sup>11</sup> — становить собою цілісний рукопис (автограф В. Міяковського), у котрому можна умовно виділити дві частини: першу (С. 24-33) — без суттєвих помарок і виправлень; другу (С. 34-45) — з численними виправленнями, що засвідчують копітку редакційну роботу. Візуально можна зафіксувати незначне розпливання чорнила в першій частині. Друга частина, писана іншим чорнилом, продовжується на новому аркуші паперу. Це дає підстави для припущення про те, що дві частини написано за різного часу. Відсутність чернеток чи підготовчих записів для створення статті в цій та інших справах фонду й деякі нехарактерні особливості стилю підтвердили сумніви в авторстві В. Міяковського. Грунтовні знання про склад документів багатьох особових фондів, переконаність у державному значенні архівної справи («архівному майну» надавалася в давній Україні велика увага не лише урядом та урядовими установами, але й окремими особами)<sup>12</sup>, відомий інтерес вченого (ще з часів роботи у складі Чернігівської вченої архівної комісії та на

посаді комісара з охорони пам'яток старовини на Чернігівщині) до монастирських архівів наводили на думку, що автором статті є видатний український історик, знавець генеалогії й геральдики, архівіст, мистецтвознавець — В. Модзалевський (1882-1920). Виявлений у справі 20 названого фонду документ вже однозначно фіксував його авторство: в машинописі рукою В. Міяковського зазначено прізвище автора — «В. Модзалевський». Співставлення текстів (підписаного прізвищем В. Модзалевського і анонімного — з рукописів В. Міяковського) засвідчило їх різний обсяг і певні (зокрема, стилістичні) розбіжності. Один із варіантів (рукописний, із справи 3) позначимо як «варіант Р», другий (машинопис із справи 20) — «варіант М». Враховуючи, що варіант Р майже вдвічі коротший за варіант М, а в останньому присутні численні редакційні виправлення, можна припустити, що В. Міяковський доопрацював записи В. Модзалевського, підготувавши їх до друку. Зважаючи на дані обставини, авторами остаточного варіанту тексту можна назвати В. Модзалевського і В. Міяковського. Вважаємо правомірним також припущення про безпосереднє відношення до цієї праці дружини В. Модзалевського — Наталії Лаврентіївни Нарбут, котра, за його спогадами, не лише була йому справжнім другом, а й «допомагала в науковій праці, розбираючи й копіюючи різні старовинні акти, з котрими мені доводилося мати діло в моїх дослідженнях»<sup>13</sup>.

Інші виявлені нами у фонді 14 (Головного архівного управління) ЦДАВО України джерела також переконували в авторстві В. Модзалевського і безпосередньому відношенні до цього тексту В. Міяковського. Так, один із документів зберіг інформацію про те, що 13 вересня 1920 р. на засіданні Архівної Ради, яке відбулося після перерви, пов'язаної із передчасною смертю в серпні 1920 р. голови Ради — В. Модзалевського, присутні вшанували пам'ять видатного архівіста, проголосили некролог та обговорили його останній *незакінчений* (виділено автором — *І.М.*) твір «До історії архівної справи на Україні»<sup>14</sup>. Інше джерело свідчить, що ця праця була запланована до друку в 1924-1925 рр. Київським відділом Редколегії Укрцентрархіву (О. Гермайзе, В. Міяковський, В. Романовський). Надісланий киянами до відома керівництва у Харкові перелік готових до публікації збірників включав такі праці: «Повстання Чернігівського полку 1825-1826» зі вступною статтю Л. Добровольського (7 друк. арк.); «Відозви до Шевченківських роковин» (вступ О. Гермайзе, 3 друк. арк.), «Архівознавство. Підручна книга для архівістів» В. Романовського (7 друк. арк.), «Матеріали до біографії В. Антоновича» (вступна стаття і примітки В. Міяковського, 4 др. арк.), «З обсягу архівознавства. Статті і матеріали В. Модзалевського» (вступна стаття й примітки В. Міяковського, 3 друк. арк.)<sup>15</sup>. Цікаво, що у виявленому нами документі вказано на додатки до тексту, якими мали стати кілька документів: згадувана інструкція, дві доповідні записки о. Мельхиседека про передачу архіву, реєстр речей (в тому числі й архівних документів) Михайлівського золотоверхого монастиря в Києві<sup>16</sup>. Отже, текст, що публікується, це лише частина матеріалів збірки, підготовленого до друку колегами В. Модзалевського на вшанування його пам'яті й задля належного поцінування внеску в розвиток архівної справи в Україні. Слід втім зазначити, що видання так і не було здійснене. Оскільки виявлення решти матеріалів (тексту вступної статті, коментарів, документів) є доволі проблематичним (хоч евристична робота ведеться), вважаємо правомірним репрезентувати історіографічну працю В. Модзалевського та В. Міяковського сучасним архівістам, архівознавцям, історикам. Суттєво доповнює й промовисто ілюструє її публікація кандидата історичних наук К. Климової<sup>17</sup>.

Щоб зрозуміти, чому саме В. Міяковський взявся за впорядкування названого збірника й доопрацювання статті, слід бодай коротко згадати про стосунки цих осіб, чий внесок в архівістику 1920-х рр. важко переоцінити. Два роки найекстремальніших умов розвитку архівної справи в Україні (1918-1920 рр.) вони працювали пліч-о-пліч, долаючи труднощі й плекаючи надію на втілення найсмисливіших ідей щодо цивілізованих підходів до архівного будівництва й збереження документальної пам'яті українського народу. Не можна не погодитися зі справедливою думкою відомого київського вченого С. Білоконя: «В українському архівному світі 20-х років немає постаті, вагомійшої за Володимира Варлаамовича Міяковського»<sup>18</sup>. Однак, лише почасти... Адже до передчасної смерті свого друга, колеги, вчителя — Вадима Львовича Модзалевського, котрий пішов із життя 38-річним, але встиг зробити стільки, що інші не спромоглися за все життя, він завжди мав перед собою взірць самовідданої праці.

Багато спільного було у них і на життєвих шляхах: дворянське походження, гуманітарна освіта, праця в Петербурзі, арешт, участь у роботі Історичного товариства Нестора-літописця, Українського наукового товариства в Києві; розробленні концепції Українського археологічного інституту; підготовці журналу «Наше минуле» та ін., і найголовніша справа життя — праця на ниві архівістики. «Сам факт двухлетнього існування на Україні спеціального архівного урядування — ... большой шаг вперед в отношении хода и развития архивных идей, и я счастлив, что мне пришлось быть около этого дела в течение полутора лет», — писав В. Модзалевський про свою роботу на посаді голови Бібліотечно-архівного відділу й Головного архівного управління (травень 1918 р. — жовтень 1919 р.)<sup>19</sup>. «Архіви, це та справа, якій присвятив я ліпші роки свого життя. Це теж потішає мене. Все-таки щось зробив, прожив не марно — я завжди був захоплений цією працею. В цьому ж житті, в цьому ж щастя», — стверджував навіть у скрутні хвилини свого життя В. Міяковський<sup>20</sup>. В усіх документах того часу, пов'язаних із проблемами архівістики, їхні імена стоять, як правило, поспіль.

Співпраця цих двох неординарних особистостей розпочалася в травні 1918 р., коли В. Модзалевський щойно прибув із Чернігова до Києва на запрошення Міністерства народної освіти, щоб очолити Архівно-бібліотечний відділ, а В. Міяковський після повернення 1917 р. із Петербурга обійняв у цьому відділі посаду «фаховця по архівознавству»<sup>21</sup>. Тоді відділ мав у своєму складі, крім них, ще двох штатних співробітників: О. Грушевського (голова бібліотечної секції), Ю. Іванова-Меженка («фаховець по бібліотекознавству»). Ця «могутня купка» не лише спромоглася остаточно завершити розроблення архівної реформи в Україні, основними цілями та завданнями якої були проголошення державної власності на архівні документи, централізація архівної справи, концентрація архівних матеріалів загальнодержавного значення у Національному архіві, створення оптимальної мережі архівних установ та наукове розроблення архівних документів, а й розпочати її реалізацію. Доля Архівно-бібліотечного відділу, визначальним принципом діяльності якого була аполітичність, позапартійність, зосередженість на завданні збереження архівних скарбів, під час «бурного хаотического періода історії»<sup>22</sup> не могла не залежати від зміни влади. У березні 1919 р. після приходу до влади більшовиків і переїзду до Києва

радянського уряду В. Модзалевський очолив Архівну секцію ВУКОПМИСу<sup>23</sup>, котра розпочала підготовчу роботу з організації Єдиного державного архівного фонду. Міяковський взяв відповідальність за найскладнішу ланку роботи — став завідувачем описової підсекції. Коли, в липні 1919 р. секцію було реорганізовано в Головне архівне управління. Начальником управління, директором Всеукраїнського головного архіву і завідувачем Головної книжної палати став В. Модзалевський, завідувачем бібліотечної секції та бібліографічного інституту Книжної палати — В. Міяковський<sup>24</sup>. Як свідчить останній, «за часи більшовиків робота архівного управління перейшла виключно на охорону архівів і перевезення їх до управління»<sup>25</sup> — йшла систематична концентрація архівів ліквідованих установ. Зокрема, «в відання управління ... було взято архиви губернального правління, присуствія по селянських справах, духовної консисторії, духовної академії, семінарії, земської управи та всіх судових установ»<sup>26</sup>. Ймовірно, саме тоді В. Модзалевський виявив справу, котра не мала «ні нумеру, ні обгортки, ні початку, ні кінця», була «розбита, брудна, залита атраментом, написана поганим почерком»<sup>27</sup>. Проте досвідченому архівістові це не завадило зрозуміти унікальність інформації, яка й стала підґрунтям його недописаної статті про архів Київської духовної консисторії. Відтак часом збирання й опрацювання джерельної бази до статті «З історії архівної справи на Україні» можна вважати березень-червень 1919 р., а з огляду на те, що до початку серпня 1920 р. вона не була закінченою, є підстави встановити такі хронологічні межі написання праці: березень 1919 р. — липень 1920 р.

Ще більше зблизили Модзалевського і Міяковського труднощі, які їм доводилося долати разом. Найскладнішим періодом діяльності Головного архівного управління стали осінні місяці 1919 р. — час протистояння з Комітетом охорони пам'яток історії й мистецтв на чолі з професором М. Довнар-Запольським (В. Модзалевський назвав його «Комітетом для разрушення памятников истории и искусства при Университете св. Владимира»)»<sup>28</sup>. Як представники архівного управління в засіданнях комітету незмінно брали участь Модзалевський і Міяковський, витримуючи несправедливі звинувачення в роботі «на більшовиків», друкуванні українських прокламацій, бездіяльності й некомпетентності... «Бывая на этих заседаниях я чувствовал себя сидящим в застенках, где не брезгают инсинуациями, лишь бы достигнуть каких то мелких личных целей, которых часто нельзя было даже сразу уразуметь», — змушений був констатувати В. Модзалевський. Після обмеження стану і діяльності архівного управління головою архівної секції комітету професором М. Ясинським його існування постановою Управління народної освіти при «Особом совещании при Главнокомандующем вооруженными силами Юга России» в жовтні 1919 р. було припинено. Після повернення до Києва більшовиків «Архівне управління, відновлене у структурі Київської губнаросвіти, втратило свій загальноукраїнський статус. В. Модзалевський до нього так і не повернувся»<sup>29</sup>. Головне архівне управління очолив В. Міяковський і як представник від управління увійшов до складу Архівної ради, головою якої став В. Модзалевський (тепер уже «як представник від Академії Наук»<sup>30</sup>). Передчасна смерть перервала плідну діяльність В. Модзалевського на ниві архівної справи, залишилися недописаними наукові праці, невітленими оригінальні ідеї. У докладних вказівках щодо своєї спадщини, вчений просив бути виконавцями заповіту «друзів: Івана Тихоновича Волянського, Павла Олександровича Баліцького й Володимира Варлаамовича Міяковського»<sup>31</sup>. Більше того, В. Міяковський став його духовним спадкоємцем, котрий самовіддано оберігав від замулення джерело пам'яті про друга, опікувався виданням його праць, втіленням ідей. Зусилля В. Міяковського в цьому напрямку, здавалося, були невичерпними. Численні зібрання, присвячені пам'яті В. Модзалевського, засвідчували великий авторитет ученого серед наукової громадськості.

У день півріччя смерті В. Модзалевського в Софійському соборі було відправлено панахиду. 16 січня 1921 р. на засіданні історичної секції Академії наук про праці В. Модзалевського докладно розповідав О. Грушевський<sup>32</sup>. 3 серпня 1921 р. у роковини дня смерті видатного архівіста й генеалога в приміщенні Академії наук (Володимирська, 56) в бібліотеці ім. В. Антоновича на відкритому спільному засіданні Архівної ради АН і Товариства Нестора-літописця з доповідями виступили М. Василенко «Пам'яті В. Модзалевського», В. Романовський «Історичні праці В. Модзалевського», Д. Щербаківський «Праці В. Модзалевського по історії українського письменства», В. Міяковський «Науково-організаційна робота В. Модзалевського», В. Базилевич «В. Модзалевський — генеалог»<sup>33</sup>.

Грунтовними були й наміри В. Міяковського щодо публікації праць В. Модзалевського, яким не зрадив, навіть пройшовши крізь жорна сталінських таборів. Крім згаданого збірника, він переклав українською мовою й готував до друку в відділі «Наше минуле» 8-ї книги журналу «Український засів» щоденник Модзалевського з передмовою О. Оглоблина<sup>34</sup>. Та й цей проєкт залишився невітленим, як і спроби відновити видання журналу історії, літератури, культури «Наше минуле» (що видавався впродовж 1918-1919 рр. П. Зайцевим, В. Модзалевським, Г. Нарбутом, В. Міяковським) та укласти ґрунтовний науковий збірник, присвячений 100-літтю Археографічної комісії та Архіву давніх актів та 25-літтю Головного історичного архіву<sup>35</sup>. Отже, пропонувана увазі читача публікація історичного джерела, основним спонукальним мотивом створення якого було прагнення належно поцінувати наукові здобутки видатного українського архівіста й закликати до продовження його справи, є лише частиною невітленої програми вшанування пам'яті В. Модзалевського. Розпочата його колегою і соратником, вона мусять бути завершена сучасниками.

Документ подано мовою оригіналу із збереженням авторського правопису, стилістики, лексичних і граматичних особливостей тексту.

### Примітки

<sup>1</sup> З лат.: Нащадки зберуть твої плоди.

<sup>2</sup> Старостин Е. В. Отечественная историография зарубежного архивоведения // Труды Историко-архивного института. — М.: Российский гос. гуманитарный университет, 1996. — Т. 33. — С. 160.

<sup>3</sup> Див.: Журба О. І. Київська археографічна комісія (1843-1921): Нарис історії і діяльності. — К.: Наукова думка, 1993. — 185 с.; Довнар-Запольський М. В. Обзор деятельности ученых губернских архивных комиссий 1896-1898 // Труды XI Археологического съезда в Киеве 1899 г. — М., 1902. — Т. 2. — С. 90-99; Гринберг А. И. Архивні комісії на Україні // КДУ ім. Т. Г. Шевченка: Науковий щорічник за 1956 р. — К., 1957. — С. 115-116; Курас Г. М. Черниговская архивная комиссия и ее вклад в изучение истории Украины: Дисс. ... канд. ист. наук. — К., 1992. — 256 с.; Потехин Д. В. Вклад Таврической вченой архивной комиссии и Таврического товариства истории, археологии та этнографии у вивчення

історії Криму: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 1994. — 19 с.; *Семергей О.Л.* Діяльність Полтавської вченої архівної комісії (1903-1919): Дис. ... канд. іст. наук. — К., 1995. — 203 с. та ін.

<sup>4</sup> *Калакура Я. С.* Архівознавство; наука чи система наукових знань? //Студії з архівної справи та документознавства. — 1996. — Т. 1. — С. 46.

<sup>5</sup> ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 249, арк. 299.

<sup>6</sup> До складу редколегії журналу "Архівна справа" (в 1931 р. — "Радянський архів"), в основному входили співробітники Укрцентрархіву — кращі наукові сили в галузі архівної справи: Д.І. Багалій, М.В. Гливінко, В.О. Барвінський, Є.М. Іванов, В.І. Веретенников, О.Г. Водолажченко, М.А. Рубач, Р.М. Шпунт. До співпраці з журналом активно залучалися знані архівісти-практики: Л.І. Кангун, В.В. Міяковський, М.Ф. Тищенко, П.К. Федоренко, І.М. Шабатін та ін. Редколегію "Архіва Радянської України" очолював С.М. Семко (гол. ред.) та О.Т. Данилюк (відп. секретар).

<sup>7</sup> *Водолажченко О., Барвінський В.* Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархіву за 1924 р. //АС. — 1925. — Кн. 1. — С. 45-72.

<sup>8</sup> *Романовський В.* Київський центральний архів давніх актів //Архівна справа. — 1925. — Кн.1. — С. 86-100; *Міяковський В.* Центральний архів ім. Антоновича в Києві (1922-1925 рр.) //Там само. — С. 101-118; *Іванов Є.* Центральний історичний архів у Харкові (1880-1924 рр.) //Там само. — С. 119-143; *Романовський В.О.* До історії архівних фондів старої Гетьманщини //Там само. — 1927. — Кн. 2-3. — С. 55-65; *Ющенко Г.І.* Центральний архів праці УСРР //Там само. — С. 85-88; *Герасименко Х.* До історії архівної справи на Полтавщині (Короткий історичний нарис) //там само. — 1928. — Кн.5-6. — С. 64-73; *Рябінін-Склярєвський О.* Одеський крайовий історичний архів //Там само. — С. 73-86; *Федоренко П.* Чернігівський крайовий історичний архів та його фонди //Там само. — 1928. — Кн. 7. — С. 22-36; *Герасименко Ф.* Полтавський крайовий історичний архів //Там само. — 1928. — Кн. 8. — С. 22-39; *Греков В., Чуїченко А., Мірська Л.* Дніпропетровський крайовий історичний архів та його фонди //Там само. — 1929. — Кн. 9-10. — С. 86-97 та ін.

<sup>9</sup> *Романовський В.О.* Нариси з архівознавства: Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. — Х.: ЦАУ, 1927. — С. 3.

<sup>10</sup> *Залеська-Ониськевич Л.* Володимир Міяковський (1888-1972) //125 років Київської академічної традиції (1861-1986): Збірник /Ред. М. Антонович. — Нью-Йорк, 1993. — С. 526; *Білокінь С.І.* Архівіст Володимир Міяковський //Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917-1921 рр.). — К., 1998. — С. 213-221; *Бутич Г.Л.* Міяковський Володимир Варлаамович //Українські архівісти: Біобібліографічний довідник /Упор. О.М.Коваль, І.Б.Матяк, В.С.Шандра: У 3-х вип. — Випуск перший (XIX ст.- 1930-ті рр.) — К., 1999. — С. 227-231 та ін.

<sup>11</sup> ЦДАВО України, ф. 3966, оп. 1, спр. 3, арк. 24.

<sup>12</sup> ЦДАВО України, ф. 14, оп.1, спр.7, арк.1.

<sup>13</sup> ЦДАВО України, ф. 3966, оп.1, спр.3, арк.47.

<sup>14</sup> Там само.

<sup>15</sup> ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 153, арк. 3 зв.

<sup>16</sup> ЦДАВО України, ф. 3966, оп. 1, спр. 33, арк. 1.

<sup>17</sup> Див. у цьому випуску публікацію ...

<sup>18</sup> *Білокінь С.І.* Архівіст Володимир Міяковський //Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917-1921 рр.). — К., 1998. — С. 213.

<sup>19</sup> Лист В.Модзалевського професору Київського університету св.Володимира В.Данилевичу про діяльність і ліквідацію Головного архівного управління //Пам'ятки. — 1998. — Т. 1. — С. 143.

<sup>20</sup> *Залеська-Ониськевич Л.* Володимир Міяковський (1888-1972) //125 років Київської української академічної традиції 1861-1986: Збірник /Ред. М. Антонович. — Нью-Йорк, 1993. — С. 526.

<sup>21</sup> ЦДАВО України, ф. 3689, оп. 1, спр. 7, арк. 34.

<sup>22</sup> Лист В.Модзалевського... С. 140.

<sup>23</sup> *Коваленко Олександр.* Модзалевський Вадим Львович //Українські архівісти: Біобібліографічний довідник. — Вип.1. — К., 1999. — С. 235.

<sup>24</sup> Список співробітників Головного архівного управління та Архівного фонду //Пам'ятки. — 1998. — Т. 1. — С. 136.

<sup>25</sup> *Міяковський В.* Доля архівної справи //Слово. — 1919. — 19 жовтня.

<sup>26</sup> Там само.

<sup>27</sup> ЦДАВО України, ф. 3966, оп. 1, спр. 3, арк. 24.

<sup>28</sup> Лист В. Модзалевського... С. 140.

<sup>29</sup> *Коваленко О.Б.* Вадим Модзалевський і розвиток архівної справи на Північному Лівобережжі України за доби визвольних змагань //Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917-1921 рр.): Зб. наук. праць. — К., 1998. — С. 212.

<sup>30</sup> ДА м.Києва, ф. Р-93, оп.2, спр.168, арк. 33-33 зв.

<sup>31</sup> ЦДАВО України, ф. 3966, оп.1, спр. 33, арк. 2.

<sup>32</sup> ЦДАВО України, ф. 3966, оп.1, спр. 21, арк. 190, 217.

<sup>33</sup> ЦДАВО України, ф. 3966, оп. 1, спр. 6, арк. 197.

<sup>34</sup> Передмова до щоденника, написана О.П. Оглобліним, видрукувана у Львові в газеті "Наші дні" у жовтні 1943 р.

<sup>35</sup> Видати ювілейний збірник передбачалося в двох томах. До першого тому "Дослідження та публікації в галузі історії архівів" планувалося включити розвідки та документи, що мають відношення до історії архівної справи чи окремих архівів, мемуари архівних діячів та дослідження про відомих архівістів. Другий том "Дослідження в галузі методики архівознавства, бібліографії архівної справи, словник архівних діячів" мав включити оригінальні статті з проблем архівознавства, "стисли огляди сучасного стану того чи іншого питання", бібліографію архівознавчої літератури, біографічний словник (Про це детальніше див.: ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 45, арк. 1-3).

\* \*

**В.Л. Модзалевський, [В.В. Міяковський]**

### З ІСТОРІЇ АРХІВНОЇ СПРАВИ НА УКРАЇНІ

Про улаштування архівів в давній Україні ми знаємо дуже мало, майже нічого; принаймні до цього часу не було опубліковано, коли не помиляємося, ні одного розпорядження, ні одної справи, яка б торкалася питання про заходи влади, або окремих установ і приватних осіб що до улаштування архівів і переховування у них документів за часи XVII– XVIII віків. Між тим, не може бути сумніву у тім, що такі заходи повинні були бути, бо архівному майну надавалася в давній Україні велика вага не лише урядом та урядовими установами, але й окремими особами. Ті родинні та інші архиви, які зберігалися до нашого часу без значного псування, мають на собі цілком яскраві сліди давнього упорядкування, що свідчать нам про певний погляд на значіння архівних документів, принаймні як на такі речі, які потрібні для практичних цілей. Але, з другого боку, тому, що серед паперів офіційного та юридичного значіння ми зустрічаємо по родинних архівах папери виключно приватного характеру (наприклад, листування) показує нам, що й вони зберігалися старанно поруч з документами, потрібними для практичного життя. Отже той порівнюючи високий культурний рівень життя українських вищих верств XVII– XVIII віків очевидно надавав документам і старим паперам не лише утилітарне значіння, але й історичне.

Не думаючи у цій розвідці ставити собі завданням історію архівної справи на Україні, бо це потребує довгих, уважних та клопітних розшуків по українських архівах, які й досі знаходяться в страшному безпорядкові,

дозволяю собі реферувати справу, знайдену мною в архіві Київської Духовної Консисторії<sup>1</sup>, про упорядкування її архіву в 1768-1773 роках. Надіюся, ця сторінка з історії архівної справи на Україні буде цікава для фахівців цього діла<sup>2</sup>. Зовнішній вигляд зшитку дуже неохайний: справа не має ні номеру, ні обгортки, ні початку, ні кінця, розбита, брудна, залита атраментом, написана паганим почерком і складається майже виключно з одних чернеток, яких читати досить важко. Отже немає тому певности, що справа зберіглася вся, а не лише її уривок, але й те, що мається під рукою, уявляє з себе цікавий матеріал, центральне місце в якому займає незвичайно докладна й в де-якій мірі курйозна інструкція, яку дано було архіварію Духовної Консисторії. Проте, раніш, ніж перейти до неї, треба сказати, яким чином почалася справа, чому вона виникла, чим закінчилася й т[ак]е[и]нше[.]

Як можна уявити собі з діла, питання про становище Консисторського архіву повстало не органічно, а з наказу від начальства. Генерал-прокурор князь Олександр Олексієвич Вяземський звернув увагу Сенату на те, що «в присутственных местах архивы содержатся не в нужном порядке», как то нинѣ до сведения его дошло, что принадлежащая Вотчинной Канторѣ книга найдѣна на Петровскомъ острову в снѣгу, о чем і следствие произвествѣно, і что таковыя приключеніи происходят могут к немалому вреду для общества, в разсужденіи чего і благоволено бѣ было в предупрежденіе того всѣмъ присутственнымъ местамъ, такожъ губернскимъ провинциальнымъ и воеводскимъ канцеляріямъ о содержаніи архивовъ в надлежащемъ порядкѣ сделать найстрожайшее подтвержденіе». У відповідь на цю пропозицію генерал-прокурора Сенат постановив розіслати по всіх установах укази, в яких приписував: «1) чтобъ в каждомъ местѣ ко определению архивариуса присутствующими выбираемы были люди трезваго житія и неподозрительніе і в порокахъ і инихъ пристрастіяхъ непримеченные; 2) дабы архивы непременно в каждой годъ одинъ разъ самими присутствующими с прилѣстнимъ наблюдениемъ сведетельствованы были, ібо в противномъ случае за непорядочное содержаніе архива, такъ, какъ і за несмотреніе над находящимися при нихъ архивариусами, подтверждены будут по законамъ ответу сами они, присутствующія, по мере учиненнаго ими в семь случаев пренебрежения і послѣдовавшаго от того какого либо раждающего злоупотребления и непорядка». Цей сенатський указ, датований 15 вересня 1768 р., під ч. 955 був одержаний і в Київській Консисторії 4 жовтня. Консисторія ухвалила через два дні звернутися до писарів кафедрального ієромонаха Ієремії та консисторського протоієрея Лохвицького Якова Білявського<sup>3</sup> з запитанням «где для производимыхъ в Духовной Консисторіи дель состоитъ архив{а}, в чіємъ смотреніи, и в какомъ порядкѣ дела содержатся, и какимъ порядкомъ выдаются и принимаются, и кто от нея ключъ содержитъ, такожъ место для содержанія дель способно-ль? «29 жовтня ієромонах Ієремія та протоієрей Яків Білявський подали до Консисторії такі сумні відомости про Консисторський архив:

«1) Дела Канцеляріи Духовной Консисторіи состоятъ въ большой Кафедральной Києво-Софійской церквѣ на хорахъ, въ придельѣ Воскресенія Христова за перегородкою и за замкомъ, толко поелику мѣсто не пространное, чтобъ всѣ дела порядочно разложит, быть тамо деламъ непристойно и неспособно, да и от імѣвшейся во время дождей течи дела многіе гниlostію попортились»;

2) дела архивніе состоятъ въ надсмотреніи за неимѣніемъ архивариуша, которого и не было доннынѣ<sup>4</sup>, повытчиковъ, и как ни от кого не принимаются, так и никому не отдаются, но по прописанному въ повытчиков, равно и ключъ содержится, и оніе дела для справокъ самими ими по надобности взимаются і паки на своихъ местахъ полагаются, точію съ нихъ некоторіе остаются въ непорядки, а нѣкоторіе разброшенніе по долу, а наипаче протоколніе, кои и собрать съ немалою трудностію»...

Не вважаючи на м'яккість тону цієї відповіді писарів, треба визнати, що архів знаходився в повному безладі та занепаді: діла були розкидані по долівці, де-які підмокли від дощу, ніхто за ними не доглядав і, очевидно, архів був розтягнений. випадок, про який згадував князь Вяземський, безсумнівно, міг не один раз трапитися й з справами консисторського архіву. Нерішучість тону рапорту писарів викликана була певно лише тим, що вони не хтіли зробити неприємности повитчикам, у фактичному розпорядженні яких був архів. Але ці урядовці певно дбали про цілість та порядок в архіві дуже мало, бо найбільш потрібні для них справи (протоколи), тому, що з них часто бралися справки, були навіть розкидані по долівці й так розбиті, що їх важко було й упорядкувати знову...

Треба думати, що становище архіву Консисторії налякало членів Консисторії, бо вже на другий день з одержання рапорту Ієремії та Білявського, власне 24 жовтня, Консисторія розглянула цю справу дуже детально, прийшовши до висновку, що «ежели архивариуса въ силѣ онаго указа и определить, да места для архивы способного не будетъ, то дѣль въ добромъ порядкѣ содержать не можно, почему для архивы способного места необходимо нужно потребно».

Отже треба було це приміщення знайти. Члени Консисторії висловили думку, що таким приміщенням може бути «тотъ единъ покой, которій подъ покаями, въ коихъ Консисторіи присутствіе внизу состоитъ», але ... на цьому справа чомусь затрималася, хоч для того, щоб її посунути далі потрібна була лише згода митрополіта Арсенія<sup>5</sup> та призначення архивариуса. Останній був призначений Консисторією лише 11 вересня 1769 року в особі ієромонаха Києво-Софійського монастира Мельхиседека Вербицького<sup>6</sup>, «кой въ порокахъ и инихъ пристрастіяхъ не примѣченъ и кромѣ содержания оной здешней бібліотеки никакимъ послушаніемъ не занятъ». Ієромонах Мельхиседек повинен був прийняти по реєстрам ці діла Консисторського архіву<sup>7</sup> й почати працю по упорядкуванню його на підставі окремої інструкції, яку мала розробити Консисторія. Митрополіт Арсеній затвердив ієромонаха Мельхиседека на посаді архивариуса й поклав таку резолюцію на доклад Консисторії про місце для архіву: «Место для архивы иное, яко нынѣшнее въ балшой церквѣ в придельѣ Воскресенія Христова состоитъ, коимъ и тотъ придель стѣсненъ, определить неотмѣнно». Консисторія наказала намістнику Софійського монастира розшукати для архіву інше приміщення, й духовний собор цього монастира дав на це відповідь, що «инного пристойного мѣста для содержанія той архивы не усмотруется, кромѣ подчиненного каменнымъ строеніемъ і железною связью и покритого нинѣ братерской трапезы верхняго департамента, где дождевой течи, а от того деламъ порчи ненадежно, і тамо, по пространности того департамента, дела Духовной



Консistorії расположить можно». Але це приміщення використовувати зараз же було неможливо, бо воно ще не було закінчено будуванням, «Но як тот департаментъ, — читаємо далі в відповіді Софійського монастира, — еще требуетъ внутрѣ надлежащего помосту и поставке новых окошекъ і подбитя стели шалювицами, на помост же деревяніе матеріали хотя и имѣются, стекла-жь для іздѣлки окошекъ і мало не имѣется, а потому, чтоб все то іздѣлать в скором времени за монастирскіе денги, за малими под нинѣшное время денежными монастирскими приходами невозможно». Софійський монастир згадувався для закінчення цього приміщення будуванням дати матеріал деревляний, решту ж витрат просив Консistorію взяти на себе. Ця відповідь була підписана 20 серпня 1769 р., але чи було це приміщення віддано під архив, — в ділі відомостей не маємо. Грошей в Консistorії на шкло не знайшли, й тому ще в січні 1770 р. наказивала наміснику Софійського монастира відшукати для архива нове приміщення.

Інструкція, складена Консistorією для ієромонаха Мельхиседека, була передана йому 30 вересня 1768 р., і з того часу він почав працювати над упорядкуванням консistorського архиву, одержуючи по 20 карб. річного утримання. Залишаючи розгляд інструкції надалі, подамо тут відомости про працю ієромонаха Мельхиседека, використовуючи для цієї мети його «доношенія» в Консistorію<sup>8</sup>. Архиваріус, на якого були накладені згаданою інструкцією дуже, як побачимо, складні обовязки, у перший раз обізвався до Консistorії 18 січня 1772 року. До цього часу він прийняв архивні справи і по «матеріаламъ, по наставленію інструкції, разбирать и вновь описивать началь, къ чему для вспомошествованія мнѣ иногда по два, а иногда по одному опредѣляемы были писци». Правда, як доносив ієромонах Мельхиседек в Консistorію, «опредѣление въ помощь писци были саміе новоприставшіе в канцелярію и никакой сили дѣлѣ вовси почти не знающіе», та и сам архиварь, «кромѣ академическаго ученія, в приказныхъ канцелярскихъ порядкахъ предъ тѣмъ нѣгдѣ упражненія не имѣлъ». Проте де який лад в архиві він встиг зробити. «Разобрал же я уже и описаль по матеріямъ дѣла повѣт генеральное, дубенское и нежинское. А другіе двое повѣтя кievское и полтавское еще прежнемъ порядки неразобранныя и неописанныя по матеріямъ остаются и поныне; учинить онымъ двумъ как и первымъ скорой порядок самому мнѣ крайне невозможно, потому что для вспомошествованія нетолко исправныхъ, но никакихъ по крайности для одного писанья писцовъ (коихъ прежде рѣдко опредѣляемо было) ни единого не имѣю».

Згідно інструкції архиварю Духовної Консistorії доводилося одночасно провадити и канцелярську працю, наприклад вести реєстр «всѣхъ входящихъ в Духовную Консistorію дѣлѣ, требующихъ резолюції». Розуміється, що для ієромонаха Мельхиседека, який не звик до «приказної» справи важко було сполучати й порядкування архиву і ведення канцелярії, яка вимагала від нього багацько часу, особливо через те, що він не мав в ній досвіду. Сам архиварь бачив, що йому «исправится по онымъ пунктамъ (інструкції) крайне неудобно». «А ежели, додавав він, прийняся мнѣ за исполненіе оныхъ пунктовъ, то архива и чрезъ долгое время (яко я самъ нынѣ без писцовъ нахожусь) приведенна быть не можетъ».

З цих труднощів визволила ієромонаха Мельхиседека зміна митрополита<sup>9</sup>. Преосвященный Арсеній, який поставив ієромонаха Мельхиседека архиварем, — помер. Новий митрополит Гавріил<sup>10</sup> звернув увагу на те, що «духовнимъ персонамъ светскими чинами именоваться и подписываться неприлично и съ Генеральнымъ Регламентомъ несходно<sup>11</sup>», як зауважив в свій час Синод, коли до нього надішов з Київської Духовної Консistorії папер за підписом «Канцеляриста ієромонаха Петра». Митрополит Гавріил послався на цей прецедент, що стався ще в р[оці] 1862<sup>12</sup> і в наказі своєму від 13 грудня 1772 р. постановив ієромонаха Мельхиседека з посади архиваря звільнити, «а на мѣсто ево Духовной Консistorії определить по своему рассмотренію, кого изъ приказныхъ консistorскихъ служителей». Здати справи ієромонахові Мельхиседекові наказано було не пізніше 1-го січня нового 1773 р.

Духовна Консistorія призначила замісником йому<sup>13</sup> «копеиста Якова Християновича», який перебрав архив лише<sup>14</sup> в вересні р[оку] 1773.

Що до самої інструкції, яка власне і уявляє цікаву сторінку в історії архивної справи на Україні<sup>15</sup> то вже з самого розміру інструкції видно, оскільки докладно розглянуто в ній справу впорядкування Консistorського архиву.

Всю інструкцію написано одною людиною, що добре тямилі ті «приказні» канцелярські порядки та правила, в яких не знався зовсім ієромонах Мельхиседек. В деяких місцях вставлені невеличкі поправки і пороблені зміни іншою рукою<sup>16</sup>, а в середині й кінці помітно ще третю руку. Очевидно<sup>17</sup> розглядали інструкції уважно.

Інструкція ясно розпадається на трі часті: 1) упорядкування канцелярських справ і приведення їх до того вигляду, в якому вони мають зберігатися в архиві ((1-24 правил), 2) прийому та видачі справ з архиву ((25-31) та 3) загальні правила поведінки канцелярських служників, що підлягали віданню архиваря ((32-40).

Остання частина найменш торкається архивної справи, але найбільш цікава з загально історичного боку. Вона малює характерне оточення колишнього архиваря Духовної Консistorії. Мав він під своїм доглядом кількох канцеляристів, на яких накладалася вся праця по копіюванню наказів і інших паперів згідно інструкції при упорядкуванні справ. Та й взагалі здається канцелярська робота по Консistorії припадала теж на їх долю і провадилася під доглядом архиваря. Цікаві і курйозні ті обовязки, що входили в круг обовязків архиваря. Він був і доглядачем моральної поведінки і старшим урядовцем, що стежив за виконанням канцеляристами своєї праці. Він мусив стежити аби вони додержували чистоти, не піячили, не лінувалися. Більше того, мав він за обовязок — «надъ поступками и обхожденіемъ всякаго особливое надзираніе имѣть и каждаго к добродѣтели и достохвальному любочестію, а притомъ найпаче къ хожденію в свободныя отъ дѣлѣ дни въ церков божію и как могут к пѣнію и чтенію в ней побуждат, и чтобъ безбожнаго житія не имѣли, а также опитія и игръ, лжи и обманства, а особливо табакокурения удерживались и чтоб в одесьть чисто содержались, а в обхожденіи постоянно и неподозрительно поступали; буди же сіе увѣщание и обученіе не поможетъ и надежди ко исполненію не будетъ, то о ихъ таковой неисправности писарямъ, а въ потребномъ случаи и Духовной Консistorії представлять для рассмотрѣнія» ((38).

Ще більш дивовижними здаються правила догляду архіваря за канцеляристами під час обіду ((40). Ця сувора регламентація повсякденного канцелярського життя довершалася тим, що для відпочинку канцеляристам було залишено тільки 6 годин — з 10 вечора і до 3-ї ранку. Решту годин мусли вони уважно й ретельно працювати.

А працювати було над чим. Перша частина інструкції таким же докладним чином регламентувала роботу по упорядкуванню архиву.

Основні прийоми, що були покладені в основу цього упорядкування йшли від канцелярської практики і канцелярських потреб. Може сказати, що канцелярська точка погляду панує тут цілком. Практичний вжиток диктує ті чи інші правила упорядкування. Але цікаво, що практичний вжиток сам не підготував авторів інструкції завести раніше свої порядки, і потрібен був наказ з Петербургу, щоб зайнятися приведенням до ладу справ, навіть тих, що були в постійному, можна сказати, щоденному користуванні. І те що не практичний вжиток, а зовнішній імпульс були ісходним мотивом нашої інструкції дозволяє нам шукати хоч мимоволі сказаного слівця про архівальну справу, яко історичний документ, про науковий, а не практичний підхід до архівного матеріалу. Де які елементи наукового підходу можна було б вбачати в спробі класифікації справ та в тому значінні, яке надавалося оригіналу, порівнюючи з копіями, належним чином посвідченими. Оригінали важливих наказів, як історичні документи, як безумовна наукова цінність, мали зберігатися з особливою обережністю «в архівь или в консисторской избѣ за замкомъ, дабы они чрезъ несмотреніе в какую либо порчь прійтять, а вь случаи и утратитись не могли» ((1). Оригінали «указів», паперів з резолюціями, постанов, за інструкцією треба було підбирати до купи, в хронологічному порядку, складати їм реєстри та оправити їх усі разом. Так малося на думку зберігати найбільш важливі документи. Як що вони потрібні були для якогось діла, з оригіналів знімалася копія. Цю роботу з оригіналами поставлено в інструкції в початку, висунуто наперед, підкреслено<sup>18</sup>.

Далі поставлено в інструкції — збереження матеріалу, що мав більш статистичне значіння, аніж практичне — різних відомостей, які складалися по вимогах Синода по різних питаннях ((12-15). Де які з цих відомостей надсилалися крім Синода до Академії Наук (Десіанс Академії) «для известія и напечатанія в газетах». Ці відомости, що мали без сумніву, зовсім невеличкий практичний вжиток, за інструкцією теж повинні були зберігатися, як і оригінали важливих документів.

Далі як важливі документи йдуть «репорти Консисторії до Синоду», в інструкції їх розбито по відповідних матеріалах ((16-19).

Нарешті що до упорядкування архівних матеріалів, знаходимо в інструкції дуже детальний розподіл їх на різні категорії, так би мовити, спробу класифікації всіх нерозібраних і несистематизованих справ консисторського архиву ((20-24) крім оригіналів, відомостей та рапортів<sup>19</sup>.

Придивляючись до цього розподілу, ми не знайдемо певної ідеї, покладеної в основу його. Групи справ перераховані в порядку, в якому просто здавалися, під час складання інструкції, і як звичайно буває в таких випадках порядок груп є продиктований випадковими асоціаціями. Довгу череду груп та пунктів не занумеровано, але розбито по параграфах інструкції, і та низка пунктів розподілу що опинилася в одному (лишається майже нічим не звязаною між собою. З всього загалу відокремлюється лише (20 та 24; в першому мові йде про описи монастирського добра, в останньому про різні книги — «квитові и метричнія» и інші.

Решта параграфів вміщає в собі 35 класифікаційних рубрик в досит хаотичному підборі<sup>20</sup>.

Таким чином упорядкування Консисторського архиву за інструкцією 1772 р. складалося з відокремлення різних справ і паперів по групах, складання підібраних паперам і справам реєстрів та описів, справлення підібраних одного роду документів в книжки та переховування в доброму порядку всього архівального майна.

Дальші параграфи ((25-31), як ми вже зазначали торкаються правил прийому та видачі паперів і справ, так мовити, зовнішніх зносин архиву з інституціями, урядовими особами та приватними просителями<sup>21</sup>. Як легко помітити з цього місця інструкції, на архіваря покладалася частина й біжучої канцелярської роботи. Усі вступні папери — «челобитни, доношенія, прошенія и репорти, також прошеморія и других разного рода званія входящих писемъ» після запису підканцеляристами во вступні реєстри передавалися архіварю, який далі передавав їх по черзі для внесення у відповідний настольний реєстр на розгляд, резолюцію и т[ак]е] ин[ше]. Як що вступні папери резолюцій не вимагали вони зараз же заносилися до архівальних реєстрів, а самий папер приєднувався до відповідної категорії документів, в протокольному ж реєстрі зазначався рік та число справи, до якої прилучено було новий папер. Далі докладно зазначалася форма і зміст справочних реєстрів при передачі архіварем нових паперів «повитчикам» для розв'язання справи. Зазначалася також форма росписок «повитчиків» на архівальних реєстрах, і архіваря на «повитческих». На обовязки архіваря покладено було також стежити щоб усі рапорти, відомости надсилалися до Консисторії згідно з указами Синоду. Як що якоїсь з відомостей в свій час не надходило, або не прийшло «репорта» про одержання якогось наказу, архіварь мусив «без отлагательства представлять писарямъ для доклада в Духовной Консисторіи и требовать разсмотрения и резолюції неупускно».

Таким чином обсяг діяльності архіваря Духовної Консисторії за інструкцією 1772 р., був дуже широкий: спеціально архівні функції його, де переважав практичний бік справи, було цілком поглинуто канцелярським формалізмом, який відбирав час і при великій кількості справ Духовної Консисторії заважав упорядкуванню консисторського архиву, а він, як знаємо, знаходився в дуже поганому стані.

Не диво, що ієромонах Мельхидесек скаржився на те що він не справляється з своєю роботою: невеликий досвід його в «приказних» справах, та відсутність в нього помішників, тих канцелярських служників, за якими належало його доглядати — стояли на перешкоді виконання даної інструкції.

Не відомо, як справився з своєю роботою «копейст», а потім «підканцелярист» Яків Християнович. Але напевно можна сказати що практичні нотки інструкції в Християновичу знайшли значно більш відгуків ніж в ієромонаха] Мельхидесека. Він прийшов до архиву, з того самого осередка, в якому складено було інструкцію, з лона приказної братії.

Архівна справа, що вміщує в собі використовувані нами подробиці, нажалі уривається на передачі архиву від ієромонаха] Мельхидесека новому архіварю і про діяльність останнього немає ніяких відомостей. Зараз

же після інструкції ми друкуємо два «доношения» о[тця] Мельхидесека про цю передачу архива; бо вони дають деякі нові дані що до складу самого архиву.

Нарешті подаємо також хоч і значно раніший документ, але уривковий і випадковий, який проте малює зміст ще одного<sup>22</sup> духовного архиву — архиву Михайлівського Золотоверхого Монастиря у Києві.

Список справ, що входили в склад цього останнього архиву, увійшов в реєстр річей монастиря, що р. 1735 подано було до Духовної Консисторії. Спосіб, яким описано було архивні матеріали показує що ніяких прийомів опису, ніякої класифікації справ при реєструванні не додержувалися.

Матеріали зазначені були по роду<sup>23</sup> переховування їх та по зовнішніх ознаках: книга, пакет, тека, гаман, звязка, стужки, кювети то що. Але принаймні розмір архиву та де які окремі документи (кріпости, грамати) з'ясовується й з такого короткого опису. Поверховість опису оправдується ще й тим, що «реєстр річей» робився наспіх; на прикінці списку архивних матеріалів зазначено: «стужка соломяная також з многими і різними шпарталами, в котрих стужках числа тимъ вѣтъмъ писаніямъ не располагали, бо времени не доставало».

І лежали так по архивах духовних в «стужках» тих та в бибули, в теках за гаманах дорожочинні історичні документи. При потребі брав їх до себе о. архимандрит знаходив потрібну росписку або інший документ, знову «скринку» або «чеку» клали на місце. Ні опису ні систематизації справ не додержувалися.

Ці рідкі уривки, як справа про Консисторський архив і опис паперів Михайлівського монастиря, свідчать про старі прийоми наведення поведження з архивними документами, але дають не багато матеріалу для того, щоб можна було зробити цілком ясні і певні висновки, змалювати ясну і певну картину стародавнього монастирського, взагалі духовного архиву. Проте й ті невеличкі рисочки, що подає нам консисторська справа кінця XVIII віку будуть на користь при бідності наших відомостей до історії архивної справи на Україні.

Варіант Р — ЦДАВО України, ф. 3966, оп. 1, стр. 3, арк. 24-45.

Рукопис (чорнило) із виправленнями, автограф.

Варіант М — ЦДАВО України, ф. 3966, оп. 1, стр. 20, арк. 48-51.

Машинопис, копія; притиска від руки прізвища автора: В. Л. Модзалевський.

### Примітки

<sup>1</sup> Нині ця справа «О состоянии и архивной работе консистории 1768-1773 гг.» зберігається у фонді Київської духовної консисторії (ф. 127, оп. 1020, спр. 3866) в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ.

<sup>2</sup> У варіанті М речення продовжується: «а далі може ще щось буде знайдено, й тоді буде матеріал, щоб поставити все питання ширше й повніше».

<sup>3</sup> Яків Більявський отримав освіту в Київській духовній академії; після шести років служби повитчиком у київській духовній консисторії, де він вправно перекладав із грецької мови, обраний намісником ніжинської протопопії й присутнім у протопопському правлінні, згодом — лохвицьким протопопом; 1765 р. його призначено писарем (а 1769 р. — членом) київської духовної консисторії; 1772 р. він стає настоятелем київо-подольської притиско-миколаївської церкви й залишається членом консисторії; 1778 р. — протопопом київо-подольським із збереженням посади члена консисторії (Детальніше див.: *Крыжановский Е.* Киевская духовная консистория в XVIII веке // *Київські єпархіальні весті. — 1862. — № 1. — С. 15-16.*)

<sup>4</sup> Підкреслено в рукописі.

<sup>5</sup> Митрополит Арсеній Могиланський, як зазначає Ю. Крижановський, опікувався організацією справочинства Консисторії, віддав для консисторії дві кімнати в своїх покоях (згодом там розмістилася софійська бурса, пізніше — Київський археологічний інститут та інші заклади, нині — Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України) під канцелярію та «приказную ізбу», напроти було розміщено архів (Див.: *Крыжановский Е.* Киевская духовная консистория в XVIII веке // *Київські єпархіальні весті. — 1862. — № 1. — С. 20-21.*)

<sup>6</sup> Мельхиседек Вербицький — перший архівар Київської духовної консисторії, ієромонах, до призначення — бібліотекар софійського монастиря в Києві, згодом ігумен видубицького монастиря (Див.: *Крыжановский Е.* Киевская духовная консистория в XVIII веке // *Київські єпархіальні весті. — 1862. — № 1. — С. 15-16.*)

<sup>7</sup> У варіанті М після цього слова є продовження: «а також дати своє заключення про приміщення для архіву».

<sup>8</sup> Тут закінчуються текст у варіанті М.

<sup>9</sup> У варіанті Р викреслено: «Помер Преосвященный Арсеній його місце заступив митрополит Гавриїл».

<sup>10</sup> Йдеться про Гавриїла Кременецького.

<sup>11</sup> У варіанті Р викреслено: «Митрополит послався в підтвердженні думок своїх на прецедент, як синод 1762 р. поставив на вид Київській Духовній Консисторії те, що під одним офіційним папером стояв підпис «Ієромонах Петр», а для духовної особи це здалося Синодові цілком непристойним».

<sup>12</sup> Описка автора, правильно — 1762 р.

<sup>13</sup> У варіанті Р викреслено: «ієромонаху Мельхиседеку».

<sup>14</sup> У варіанті Р викреслено: «від попереднього архиваря».

<sup>15</sup> У варіанті Р викреслено: «то її зміст розпадається на три головні частини то треба зазначити...».

<sup>16</sup> У варіанті Р викреслено: «а в одному місці видно поправки ще й третьою рукою рукою».

<sup>17</sup> У варіанті Р викреслено: «редагування справи пройшло...».

<sup>18</sup> У варіанті Р викреслено: «Далі поставлено в інструкції роботу по збиранню статистичного матеріалу, який має значіння ріжних, який збирався по вимогах Синоду...».

<sup>19</sup> У варіанті Р викреслено: «що за інструкцією мають бути розібрані по питаннях, іде низка справ і рапортів груп і пунктів, по яким можна було б систематизувати архивні матеріали».

<sup>20</sup> У варіанті Р викреслено: «(25-31, як ми вже зазначали, дають правила прийому та видачі справ, так би мовити зовнішні зносини архіву з інституціями, урядовими та приватними особами».

<sup>21</sup> У варіанті Р викреслено: «Як легко помітити з першого параграфу (25), на обов'язку архиваря лежав прийом та внесення в протокольний реєстр...».

<sup>22</sup> У варіанті Р викреслено слово «церковного».

<sup>23</sup> У варіанті Р викреслено: «зовнішніх ознаках своїх: книга, пакет, тека, гамак».

**Микола Чабан**

## КРЕМЕНЕЦЬКІ СТОРІНКИ БІОГРАФІІ ВАСИЛЯ БІДНОВА (за архівними документами)

Відомий український історик професор Василь Біднов (1874-1935) належить до числа найславетніших катеринославських архівістів. Недаремно Д. Дорошенко назвав його «одним із найкращих архівістів щодо запорізької старовини». Початок наукової праці В. Біднова пов'язаний із переїздом 1903 р. з Астрахані до Катеринослава. У перші роки він зосередився виключно на дослідженні церковної історії, результатом якої стала поява 1904 р. кількох розвідок з нагоди столітнього ювілею Катеринославської духовної семінарії.

Василь Олексійович був у числі організаторів XIII археологічного з'їзду в Катеринославі (1905), на якому оприлюднив результати своєї праці в архівах Катеринославської духовної консисторії й Самарського Пустинно-Миколаївського монастиря.

Зі створенням у Катеринославі вченої архівної комісії В. Біднов стає її активним членом, а з 1906 по 1909 рр. виконує обов'язки секретаря комісії. За дорученням комісії разом із А. Синявським знайомиться з церковними архівами губернії, працює самовіддано і захоплено. В органі комісії — її щорічному «Літописі» вчений видрукував три десятки своїх праць, що ґрунтувалися на документах місцевих архівів. Друкувався він і поза Катеринославом. 1905 р. в «Кіевской старине» опублікував кілька документів з вісімнадцятого століття, а 1914 р. підготував для «України» документи 1778-1780 рр. до історії Задунайської Січі.

Як наголосив дослідник наукової спадщини В. Біднова Симон Наріжний: «В основі цілої наукової праці Біднова лежала, цю працю одухотворяла, її об'єднувала і направляла національно-українська теза... скрізь бачимо в Біднова одно: його наукова праця була про Україну й для України<sup>1</sup>.»

1912 р. В. Біднов здійснив подорож на Волинь. Ось як згадував про це Д. Дорошенко: «Мої оповідання про Волинь так захопили катеринославіців, що на слідуєче літо 1912 року вибралася невеличка компанія: проф. В. Біднов, лікар Ю. Павловський і я, в подорож, знов таки на західно Волинь<sup>2</sup>.»

Подорож почалася з Кременця (сучасні словники подають назву міста як Кременець, але ми послуговуватимемося історичною назвою Кременець) — невеликого, надзвичайно мальовничого міста в долині річки Ікви, з усіх боків оточеного горами, відрогами недалеких вже звідси Карпат. Мандрівники оглянули високу круту гору Бона з руїнами замку королеви Бони, дружини короля Сігзмунда-Августа. Колись це була така неприступна фортеця, пише Д. Дорошенко, що її не міг здобути Батий і обминув її. Кременець був відомий своїм ліцеєм, заснованим на початку XIX ст. на Правобережній Україні. Навчальний заклад, що став вогнищем польської культури проіснував з 1805 по 1831 рік, коли російська влада закрила його разом з польським університетом у Вільні. Натомість було відкрито університет у Києві й перенесено до його колекції й кабінети з Кременця й Вільні. Поляки дуже пишалися Кременецьким ліцеєм, називаючи його «волинськими Атенами». Проте ця пишна квітка, за визначенням Д. Дорошенка, зрощена на українському ґрунті, жидя працюю українського мужика й нічого не давала українському народу, хіба вартий згадки тісний зв'язок із Кременцем так званої «української школи» в польській літературі.

Від ліцею на 1912 р. залишилися величезні муровані будинки, в яких тоді містилася православна духовна семінарія, і розкішний парк, насаджений, мабуть, ще на початку XIX ст. В Кременці мешкало багато чехів-колоністів. Катеринославіці ночували в готелі, власником якого був чех, і обідали в чеському ресторані. «Одним словом чехи грали в Кременці роллю культуртрегерів, — підсумовує враження з поїздки Д. Дорошенко. — Більш нічого не було цікавого дивитись у Кременці і ми рушили до Почаєва, яких 30 верств<sup>3</sup>.»

Чи міг думати В. Біднов, що за якихось десять років доли закине його знов, цим разом на триваліший час до Кременця?

Восени 1918 р. В. Біднов назавжди виїхав з Січеслава — його було запрошено на посаду екстраординарного професора історії української церкви історико-філологічного факультету щойно відкритого Державного українського університету у Кам'янці-Подільському. Наприкінці 1920 р. В. Біднов разом з сином Арсеном покидає Кам'янець перед вступом більшовицьких військ. Вояки інтернованої української армії опиняються в таборах на території Польщі, там же деякий час живуть батько і син Біднови.

Ось як пишуть про наступний період у житті професора дослідники його життєвого і наукового шляху: «У вересні 1921 р. Біднова запросили викладати історію церкви у Кременецькій духовній семінарії. Викладацьку роботу вчений намагався поєднувати з науковою (обслуговування архівів, музейних колекцій) та громадською (редагування двотижневика «Православна Волинь»). Однак Біднов одразу вступає у конфлікт з місцевою адміністрацією і навесні 1922 р. залишає Кременець<sup>4</sup>.»

Виявлені нами архівні документи дозволяють докладніше поглянути на природу згаданого конфлікту В. Біднова з місцевою адміністрацією.

Але перед цим — кілька слів про редагування В. Бідновим у Кременці часопису «Православна Волинь». Подвійне число (№ 1-4) датоване 1 січня-15 лютого 1922 року. Вихідні дані такі — Видання Волинської Духовної Консисторії в Кременці. Виходить двічі на місяць: 1-го і 15-го. На примірнику, з яким я познайомився в публічній бібліотеці у Варшаві, зазначено: Із книгозбірні Проф. Др. Івана Огієнка № 2604. (Рештки довоєнної варшавської книгозбірні професора Івана Огієнка можна зустріти і інших варшавських бібліотеках — скажімо, в бібліотеці Інституту слов'янознавства Польської Академії наук). Іван Огієнко відіграв значну роль в біографії Василя Біднова — це він запросив його 1918 р. до Кам'янець-Подільського університету, а через десять років запросив викладати у Варшавському університеті.

Ім'я Василя Біднова як автора «Православної Волині» практично не зустрічається (можливо, то була одна з умов його редакторства?). Цікаво, що у списку наукових публікацій проф. В.О. Біднова, вміщеному в збірнику «Пам'яті професора Василя Біднова» (Прага, 1936), не подано жодної його публікації в «Православній Волині», хоча згаданий список має дуже багато бібліографічних прогалів, але цей факт по-своєму промовистий. Можемо лише здогадуватися, що деякі невідомі статті в неофіційній частині «Православної Волині» належали перу В. Біднова. До них можна віднести рецензію на книжку Дмитра Дорошенка «Курс історії України для вищих клас середніх шкіл». (Видання т-ва «Вернігора». — Відень; К., 1921. — С. 231). Рецензія з'явилася у восьмому номері «Православної Волині» за 1922 рік.

Привертає увагу також стаття «Пам'яті великого оборонця православ'я Петра Конашевича-Сагайдачного, гетьмана війська Запорозького» («ПВ», № 9-10 і 11, 1922) і думки В. Степового про автокефалію української церкви. («ПВ», № 21-22, 1922). В. Степовий — давній, ще дореволюційний псевдонім В. Біднова<sup>5</sup>.

Тепер переходимо до архівних документів, виявлених автором цієї публікації два роки тому — у червні 1995 р. у Варшаві. Це було, як висловлюється професор Микола Ковальський, під час джерельної евристики, здійсненої завдяки сприянню канадського Центру досліджень історії України ім. Петра Яцика при Альбертському університеті. У Варшавському Архіві нових актів знаходиться фонд «Міністерства визнань релігійних і освітніх публічного» (в перекладі з польської — Міністерства релігійних вірувань та народної освіти). Професору М. Ковальському, який працював за два роки перед мною і шукав документи, пов'язані з професором Д. Дорошенком, пощастило більше — у травні 1993 р. у фонді Варшавського університету він виявив особову справу Д. Дорошенка<sup>6</sup>.

Там же можна знайти особові справи професорів Олександра Лотоцького (№ 4086), Івана Огієнка (№ 4692) та інших українців, які викладали на відділі православної теології. А персональної справи В. Біднова немає! Оскільки він був двічі викладав в учбових закладах Речі Посполитої (1921-1922 і 1929-1935 рр.), довелося звернутися до інших справ. І мені пощастило. У справі № 1161 «Духовна семінарія в Кременці (1920-1933 р.)» нами виявлено документи, які проливають світло на причини конфлікту В. Біднова з місцевою кременецькою адміністрацією.

На формальній підставі, що професор Біднов не є польським підданним, йому заборонялося викладання церковної історії в Кременецькій духовній семінарії, куди його запросив Кременецький єпископ Діонісій. Головна ж причина, як побачимо, полягала в тому, що професор не приховував своїх політичних поглядів і відтак трактувався польською адміністрацією як «політичний дяч самостійно-українського напрямку». Такий міг загрожувати «цілісності» Польської держави. Тому «присутність професора Біднова в Кременці є найвищою мірою некорисною для загально-державних політичних справ Речі Посполитої Польщі». На кількох документах стоїть гриф «Таємно».

Якою ж трагедійною виглядає в світлі цих документів постать нашого земляка! 1911 р. обер-прокурор не затвердив Біднова на посаді доцента Київської духовної академії. Причиною теж була його «неблагонадійність», доказом чого став лист безневинного змісту, але писаний українською мовою. Історія повторюється в Кременці — теж українському місті (нинішня Тернопільська область), але під владою Польщі. І знов звинувачення в «самостійництві». У цьому трагедія цілого життя українського інтелігента: у Катеринославі до революції він левову частку своєї наукової продукції мусив друкувати російською мовою (лише децимо українською в «Дніпрових хвилях») і то під псевдонімом), а за те, що викладав рідною мовою в Кременці був по суті звільнений з посади. Драма життя емігранта-вигнанця виявилася і в тому, що діставши на схилі життя працю на відділі православної теології Варшавського університету, знов таки мусив читати лекції для майбутніх українських священників ...польською мовою. А ще згадати особисті трагедії вченого, пов'язані з загибеллю сина, з судом в Україні над дружиною Любов'ю Бідною (Жигмайло)... Усе це не могло не вкоротити віку професору, який заледве переступив поріг 60-річчя.

Треба відзначити позитивну роль, яку прагнув відігравати в долі проф. В. Біднова православний митрополит Діонісій (Валединський, 1876-1960). Це був росіянин родом з Мурому Владимирської губернії, предки якого походили з Закарпаття. Церковна діяльність Діонісія тісно пов'язана з Україною і Українською Православною Церквою, відродженню якої він сприяв. Подаю короткі біографічні відомості про Діонісія. 1900 р. він закінчив Казанську духовну академію. 1901 р. отримав науковий ступінь магістра теології. Потім призначається професором духовної семінарії в Сімферополі, а згодом інспектором. З 1911 р. — священник посольської церкви в Римі, де пробує два роки і видрукував дві наукові праці «Путівник російської православної подорожника в Римі. Опис св. місць в Римі з планом базиліки св. Петра» (1912) і «Святощі м. Барі» (1912). У квітні 1913 р. митрополит Діонісій повернувся в Рим і був висвячений на кременецького єпископа, керуючого Волинською єпархією. Висвячення відбулося в Почаївській лаврі за участю Антіохійського патріарха Григорія IV. 1918 р. — член Всеукраїнського Церковного Собору в Києві, 1919 р. — правлячий єпископ Волині. У вересні 1922 р. призначений архієпископом Волинським і Кременецьким. По десятирічному перебуванні в Кременці в березні 1923 р. обраний митрополитом православної церкви в Польщі з постійним місцем перебування у Варшаві. Домігся 1924 р. одержання автокефалії Православної церкви в Польщі від Царгородської патріархії.

Російська емігранська газета «Руль», що виходила в Берліні, 8 липня 1926 р. в замітці «Українізація православного факультета» панічно писала: «В начале будущего учебного года большинство кафедр на факультете будет в руках украинцев, что, при благожелательном отношении митрополита Дионисия к украинизации, обеспечит влияние украинизаторского течения на деятельность факультета». Страху були явно перебільшені, але все ж митрополит симпатизував українській церкві. Хоча йому діставалося і з протилежного боку — 5 липня 1929 р. львівський український щоденник «Діло» вийшов з великою статтею «Польська і московська наука для українських православних священників. Про студію православної теології у Варшаві», де автор громив «самодержавний» режим митрополита Діонісія.

До речі, обидві газети акуратно підшиті в одній із справ у фондах Міністерства релігійних вірувань та народної освіти. Польський уряд уважно стежив за виступами преси різних напрямів і вмів маневрувати у власних інтересах.

У справі О. Лотоцького є цікавий документ: після смерті у Варшаві В. Біднова, що сталася 1 квітня 1935 р., митрополит Діонісій листом від 16 квітня того ж року клопочеться через ректора варшавського університету перед міністерством релігійних вірувань та народної освіти про допомогу в сумі 1000 злотих для О. Лотоцького, який допоміг би вдові В. Біднова, яка лишилася за кордоном — в Україні.

Сам митрополит Діонісій в 1939-1940 рр. був інтернований німцями. 24 грудня 1941 р. він затвердив Адміністрацію Автокефальної Православної Церкви на українських землях, окупованих німцями.

Очолюючи православну церкву в Польщі, він висвятив українських єпископів Полікарпа (Сікорського), Іларіона (проф. Огієнка), Палладія (Видибіду-Руденка). 1944 р. митрополит виїхав до Австрії, звідки повернувся назад до Польщі. 1945 р. польська комуністична влада насильно усунула його від керування Православною церквою. До 1952 р. був інтернований або перебував під поліційним наглядом. 1958 р. переїхав до Варшави, де 1960 р. закінчився його страдницький шлях<sup>7</sup>.

Я більше, ніж належало б, зупинився на постаті митрополита Діонісія, бо саме він залучив українців (у тому числі В. Біднова) до викладання в Кременецькій духовній семінарії, видавав богослужбові тексти українською мовою, українські церковні видання «Православна Волинь» тощо, шкільні підручники, виступав з протестами проти переслідувань українців на Холмщині й Волині, дав благословення на відновлення УАПЦ. То ж, говорячи про кременецький період у житті В. Біднова, годі обійти увагою митрополита Діонісія.

Що ж послужило причиною виїзду В. Біднова з Волині? Відповідь на це запитання дає Панас Феденко, сучасник тих подій:

«Протягом 1922 р. відносини на українських територіях під польською окупацією все більше загострювалися. Польський сойм розписав вибори до сойму, але українці в Галичині вибори збойкотували. Українці на Волині, Поліссі і ін. взяли участь у виборах. Щоб мати вільну руку при виборах, польська адміністрація заарештувала на Волині і вислала під Варшаву активних українців, що не були польськими громадянами, наших земляків із Катеринослава: Ів. Романченка, проф. В. Біднова і ін. Члена УСДРП, теж катеринославець, фельдшера Василя Гаращука, польська поліція тоді ж таки заарештувала в Бережцях на Волині і передаю в руки большевиків, через Ризький кордон. Наші протести проти цього злочину польської поліції були марні<sup>8</sup>».

Долею В. Біднова у цей період цікавився Симон Петлюра, а, можливо, і взяв участь у вирішенні його подальшої долі. Як згадує той же Панас Феденко, у листопаді 1922 р. він знаходився у польській столиці в справі засланих з Волині під Варшаву Романченка і Біднова. Зайшов до С. Петлюри, який жив там у приміщенні одного адвоката. «Петлюра читав тоді книжки польських емігрантів із України, що були видані в Варшаві. Казав мені: «Які ж вони імперіалісти, ненависники всякої думки про свободу і рівноправність українського народу! Шляхетчина заразила польську націю своїми мряями про панування. Для більшості поляків ми все будемо «збунтованим хлопством<sup>9</sup>».

Але і під Варшавою В. Біднов продовжує працювати для України. З-під його пера виходить стаття «Дбаймо про автокефалію своєї Церкви!», написана 30(17) вересня 1922 року і опублікована в 4-5 числі «Релігійно-наукового вістника» за листопад 1922 р. Під статтею стоїть назва міста, де її написано і де тоді жив учений, —

Макув над Ожицем — невелике місто на північ від Варшави, де професор жив до виїзду у Чехословаччину. Про його від'їзд з Польщі повідомив у своїй хроніці той же «Релігійно-науковий вістник»:

«Від'їзд проф. В. Біднова з Польщі

Церковний діяч і письменник професор В. Біднов переїхав до Чехословаччини, де в Українській Сільсько-Господар[ській] Академії буде викладати лекції<sup>10</sup>».

У листі до Дмитра Яворницького, писаного з Праги 4 листопада 1923 р., сам В. Біднов так підбив підсумок своїй кременецькій одісеї:

«Сюди я поїхав з Польщі<sup>11</sup>. Там був арештований, висланий в глухий закуток і з трудом вирвався звідти. Поляки залишилися історичними поляками. Якою була колись шляхта, такою є й польська демократія та соціалісти. Релігійні утиски над православними та колонізація такі самі, як і в XVI-XVII стол. Нема нічого нового на території Польщі». Новознайдени архівні документи підтверджують правоту цих слів.

## № 1

1921 р. вересня 29. — *Прохання єпископа Кременецького Діонісія до міністерства вірувань Польщі про дозвіл В. Біднову зайняти посаду професора православної духовної семінарії у Кременці.*

До Міністерства Вірувань<sup>76</sup> у Варшаві

Згідно дозволу Міністерства вірувань від 1 липня б.р. за № 5069 в Крем'янці існує духовна православна семінарія, в якій 14 б.м. було відновлено навчання в новому шкільному 1921/22 році.

Маючи потребу в наукових силах для Крем'янецької духовної семінарії, я запросив обійняти посаду вчителя церковної історії цієї семінарії вихідця з України пана Василя Біднова — магістра теології, к[олишнього] вчителя духовної семінарії в Катеринославі.

Повідомляючи про це Міністерство вірувань ласкаво прошу дозволити п. Біднову викладати в поточному році в Крем'янецькій духовній семінарії.

Діонісій, Єпископ Крем'янецький, керуючий Волинською єпархією.

29 вересня 1921 р. № 6738 Крем'янець на Волині

*Archiwum akt nowych w Warszawie, zespol akt MWR i OP, sygn. 1161, s. 144.  
Оригінал. Переклад з польської мови.*

## № 2

1922 р. січня 17. — *Відношення управління Волинського шкільного округу до міністра вірувань Польщі про своє заперечення на призначення проф. В. Біднова викладачем Кременецької православної духовної семінарії.*

Округ № 236 / 22

Предмет: Професори  
православної семінарії в Крем'янці

До пана міністра релігійних вірувань і народної освіти в Варшаві

Долучаючи при цьому список професорів, які викладають в православній духовній семінарії в Крем'янці, Управління Волинського шкільного округу сповіщає цим, що жоден з професорів названої семінарії не був призначений за погодженням з Волинським воєводським урядом, а також, що управління має серйозні заперечення проти деяких професорів, особливо проти проф. Біднова та інших непольських підданих.

І додаток. Делегат міністра В.Р. і Н.О.\*

[підпис]

Луцьк, 17 січня 1922 р.

*Archiwum akt nowych w Warszawie, zespol akt MWR i OP, sygn. 1161, s. 140.  
Оригінал. Переклад з польської мови.*

## № 3

1922 р. січня 25. — *Відношення в.о. воєводи Волинського воєводства уряду до міністерства вірувань Польщі про його категоричне заперечення на призначення В. Біднова професором духовної семінарії в Кременці.*

Предмет:

Василь Біднов — призначення професором духовної семінарії в Крем'янці

Таємно

До міністерства релігійних вірувань і народної освіти в Варшаві

На рескрипт від 5 жовтня м.р. № 7082, роз'яснюю, що згідно з наявними інформаціями щодо професора Біднова як політичного діяча самостійно-українського напрямку і неприхильного до Польщі, а також з огляду на те, що він прибув до Польщі після 12 жовтня, я наказав застосувати до нього постанову обіжника Міністерства внутрішніх справ від 8/VI м.р. № Т. ВВ. 396, як до особи, яка не має прав польського громадянства.

Виконання цього розпорядження Крем'янецьким старостою було затримане з тієї причини, що в паспорті Біднова знаходиться примітка Центрального бюро емігрантів у Тарнові, що польський кордон він перетнув до 12 жовтня. Вищезгадана примітка не відповідає заяві Єпископа Діонісія, який повідомив, що приїзд Біднова до Польщі відбувся в листопаді 1920 р.

Для з'ясування точної дати прибуття Біднова до Польщі я наказав провести спеціальне розслідування і від результатів цього розслідування узалежню питання про залишення Біднова в Польщі і зокрема на території Крем'янецького повіту. Натомість у відповідності з моєю розмовою з п. віце-міністром релігійних визнань і громадської освіти в справі недопущення осіб, які не мають польського громадянства, до займання службових постів в інституціях православної церкви, я категорично висловлююсь за відхилення проекту Єпископа Діонісія про призначення Василя Біднова професором в Крем'янці як чужоземного підданого.

В.О. воєводи [підпис]

<sup>76</sup> Релігійних вірувань і народної освіти

Луцьк, 25 січня 1922 р.  
№ 251 / Pr/T

*Archiwum akt nowych w Warszawie, zespol akt MWR i OP, sygn. 1161, s. 139.  
Оригінал. Переклад з польської мови.*

## № 4

1921 р. лютого 3. — *Лист дедегата міністра вірувань і народної освіти на Волинський округ до міністра релігійних вірувань Польщі, що він поділяє думку воєводи про непризначення В. Біднова на посаду професора духовної семінарії в Кременці.*

Предмет: п. Василь Біднов, призначення професором духовної семінарії в Крем'янці.

Таємно

До пана міністра релігійних вірувань і народної освіти в Варшаві.

У зв'язку з листом Волинського воєводського уряду від 25/1.1922 р. за № 251/Т, управління, поділяючи цілком думку пана воєводи, зазначав, що присутність професора Біднова в Крем'янці є найвищою мірою некорисною для загально-державних політичних справ Речіпосполитої Польщі.

Делегат міністра Р.В. і Н.О.

[підпис].

Луцьк, 3/III 1922 р.

*Archiwum akt nowych w Warszawie, zespol akt MWR i OP, sygn. 1161, s. 137.  
Оригінал. Переклад з польської мови.*

## № 5

1922 р. червня 19. — *Повідомлення шкільного інспектора Кременецького повіту Міністерству вірувань і народної освіти про результати іспитів в Кременецькій духовній семінарії.*

В справі делегації

До Управління волинського шкільного округу в Луцьку.

Сповідіаю управління ВШО, що на підставі розпоряджень управління від 14/V 1922 р. № 2261 (телеграф) і від 7/VI б.р. № 6117 / 22 був присутній на іспитах на атестат зрілості у православної духовній семінарії в Крем'янці.

Іспити розпочалися 15 травня, а закінчилися 8 червня б.р. і проводилися пополудні. Письмовий іспит відбувся 15 травня. Тема твору звучала: «Наука до вірних для застереження їх від Штунди» («Поучение предостереженію пастви против Штунды»). Писано по-російськи і лише двома вихованцями по-русинськи. Праця мала характер казана (проповіді). Як твір в цілому був задовільний, але як рід красномовства слабкий.

До вступного екзамену після письмового було допущено 22 чи усі вихованці. 8 травня відбувся іспит зі Святого Письма. Цей предмет викладає ректор Громадський. Запитували і відповідали русинською мовою, з чим вихованці не завжди давали собі раду. Помітним було, що нова мова в теології є їм накиненою і що не всі з того задоволені. Сам ректор слабо володіє тією мовою. Загалом знання були непогані.

20 травня екзамен з пастеральної теології, тобто науки про практичну поведінку священників при таїнстві і сповіді. Відповідали добре. Притому я почув неймовірно характерне визначення церкви «як зв'язку людей, поєднаних національністю чи державністю», з чим погодилися усі екзаменатори (католицьке визначення прямо протилежне).

23 травня відбувся іспит з історії церкви. Це предмет п. Біднова. Приймали іспити і відповідали русинською мовою. Звертав увагу поділ церкви на московську і київську, т. зв. українську. Докладно мовилося про діяльність православних братств на Волині, Поділлі і в Галичині проти підступів унії і католицизму. Предмет вихованці знають.

24 травня іспит з дидактики. Загальні знання з цього предмету досить слабкі.

26 травня іспит з польської мови. Екзаменував я сам. (...)

1 червня був іспит з порівняльної теології, метою якої є захист православ'я проти католицизму, протестантських вчень. У мене склалося враження, що майбутні православні священники не дуже підготовлені до захисту своєї релігії від різних «ретиків». З червня відбувся іспит з гомілетики, тобто церковної мови.

Знання слабкі. 6 червня іспит з моральної теології, а 8-го з літургії.

В тих предметах учні орієнтуються.

Усі екзамени за винятком польської мови (по-польськи), Св. Письма і історії церкви (по-русинськи) відбувалися російською мовою.

Загальний розвиток кандидатів на духовне звання невисокий. Вони являють собою різномірні типи щодо віку, переконань та інтелектуального рівня.

У семінарії бракує підручників, бібліотеки, наочного приладдя і взагалі найнеобхідніших речей. Однак працю як вчителів, так і учнів видно. Спочатку мою появу прийнято досить холодно і з підозрою.

Однак коли я переконав їх, що відрядження одного з функціонерів М.Р.В. і Н.О.<sup>77</sup> є свідченням турботи уряду про дану школу і санкціонування її, повірено мені і надалі наші стосунки були надзвичайно коректними.

Шкільний інспектор

В. Сцебура.

Вірно: начальник канцелярії.

№ 1864. 19 червня 1922 р.

відп. на № 6117 / 22

*Archiwum akt nowych w Warszawie, zespol akt MWR i OP, sygn. 1161, s. 135.  
Копія. Переклад з польської мови.*

<sup>77</sup> Міністерство релігійних вірувань і народної освіти.

1922 р. червня 21. — *Повідомлення в.о. куратора Волинського шкільного округу до міністра релігійних вірувань про невиконання наказу уряду усунути проф. В. Біднова із духовної семінарії в Кременці.*

В справі: 1) екзамену в православній семінарії; 2) професора Біднова.

До пана міністра релігійних вірувань народної освіти в Варшаві

Доводжу до відома, на виконання відповідного рескрипту пана міністра, і звертаю увагу на те, що дивовижним нехтуванням розпоряджень польського уряду є залишення в Крем'янецькій православній духовній семінарії проф. Біднова, якого вже давно департамент визнань наказав усунути з закладу.

Г додаток. В. о. куратора Волинського шкільного округу

[підпис]

Луцьк 21 червня 1922 р. № 6680 / 22

*Archiwum akt nowych w Warszawie, zespol akt MWR i OP, sygn. 1161, s. 134.*

*Копія. Переклад з польської мови.*

## № 7

1922 р. вересня 16. — *Вимога Міністерства релігійних вірувань Польщі до єпископа Діонісія звільнити проф. В. Біднова з православної духовної семінарії в Кременці.*

Предмет: у справі професора духовної семінарії у Крем'янці В. Біднова

До Преосвященного Єпископа Діонісія в Крем'янці.

Міністерство просить Вашу Ексцеленцію про швидке вирішення справи з листом від 22 липня ц.р. № 5490 у вище зазначеній справі.

За міністра

Начальник відділу

[підпис].

Варшава, 16 вересня 1922 р.

Департамент вірувань № 5490

*Archiwum akt nowych w Warszawie, zespol akt MWR i OP. — Sygn. 1161. — S. 132.*

*Оригінал. Переклад з польської мови.*

## № 8

1922 р. жовтня 5. — *Повідомлення архієпископа Діонісія міністерству релігійних вірувань Польщі про те, що проф. В. Біднов у Кременецькій духовній семінарії лекцій не читає.*

До міністерства релігійних вірувань і народної освіти

У відповідь на лист від 16 вересня 1922 р. за № 5490 маю честь повідомити, що професора В. Біднова зараз в Крем'янці немає і він зараз у семінарії жодних лекцій не дає. До часу зголошення відповідного кандидата на кафедру професора церковної історії, яку викладав п. Біднов, цей предмет був розділений між нинішніми професорами семінарії — пп. Булгаковим і Данилевичем.

Діонісій,

Архієпископ Волинський і Крем'янецький.

5 жовтня 1922 р.

№ 10394 Крем'янець

*Archiwum akt nowych w Warszawie, zespol akt MWR i OP, sygn. 1161, s. 131.*

*Оригінал. Переклад з польської мови.*

## Примітки

<sup>1</sup> Наріжний С. Наукова праця проф. В. О. Біднова: Памяти професора Василя Біднова. — Прага, 1936. — С. 18.

<sup>2</sup> Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901-1914 роки). — Вінніпег, 1949. — С. 136.

<sup>3</sup> Там само. — С. 137.

<sup>4</sup> Українська культура / Лекції за ред. Дмитра Антоновича. — К.: Либідь, 1993. — С. 522.

<sup>5</sup> Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів: (XVI-XX ст.). — К.: Наукова думка, 1969. — С. 355.

<sup>6</sup> Ковальський М. Невідоме джерело про історика Дмитра Дорошенка. Д. Дорошенко як професор Варшавського університету. — Д.: Бористен, 1993. — № 10. — С. 8-9.

<sup>7</sup> Біографічні відомості про митрополита Діонісія мною почерпнуті з таких джерел: Енциклопедія українознавства. — Т. 2. — Перевид. в Україні. — Л., 1993. — С. 523. Мартирологія українських церков у чотирьох томах: Том 1. Українська Православна Церква / Упорядкували і зредагували Осип Зінкевич, Олександр Воронин. — Торонто; Балтимор, 1987. — С. 1059-1060. Curriculum Vitae і prace naukowe Metropolity Dyonizego // Archiwum akt nowych w Warszawie, zespol akt MWR i OP, sygn. 1110, s. 31. (Власноручно складена автобіографія митрополита Діонісія і список його наукових праць датовані 2 січня 1924 року).

<sup>8</sup> Феденко П. Ісаак Мазепа — борець за волю України. — Лондон: Наше слово, 1954. — С. 107.

<sup>9</sup> Там само. — С. 111.

<sup>10</sup> Релігійно-науковий вістник. — 1923. — Січень. — Ч. 6. — С. 35.

<sup>11</sup> Дніпропетровський історичний музей, КП-70266 / Арх-12851.



**Розділ 10**  
**БІБЛЮГРАФІЯ. РЕЦЕНЗІЇ. ІНФОРМАЦІЯ**

*Сергій Кулешов*

**НОВІ НАВЧАЛЬНІ ВИДАННЯ З ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА**

***Палеха Ю.І. Документаційне забезпечення управління: Підручник***  
**/ Міжрегіональна акад. упр. персоналом. — К., 1997. — 343 с.**

Видання першого в Україні вузівського підручника з історії, теорії та практики справочинства викликано самим життям. Ця потреба зумовлена як введенням у навчальні плани багатьох середніх спеціальних навчальних закладів і вузів курсів «Діловодство», «Документознавство», «Документаційне забезпечення управління» так і започаткуванням в Україні підготовки фахівців у межах спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність». З іншого боку, рецензоване видання стало виконувати функцію практичного посібника і використовуватись безпосередньо в діяльності підрозділів, пов'язаних із управлінням документацією.

Підручник складається з двох частин: «Ведення загальної документації» та «Ведення спеціальної документації». Виклад матеріалу в першій починається з історії діловодства в Україні. Основну увагу тут сконцентровано на різних аспектах аналізу документа як об'єкта справочинних процесів, зокрема, створенні організаційно-розпорядчої документації та роботи з нею, а також розгляду напрямів діяльності діловодної служби та умов її функціонування. Зміст зазначених розділів у цілому відбиває технологію традиційних справочинних процесів, фіксує той позитивний досвід, накопичений у цій сфері в Україні і, власне, є вислідом системи, яка склалася свого часу в СРСР («Государственная система документационного обеспечения управления»). Наявність опису таких «ідеальних» схем цілком відповідає потребам викладу матеріалу та організації навчального процесу, оскільки практика життя, безперечно, вносить певні корективи і має відхилення як у бік прогресу, так і у зворотному напрямі. Водночас автор подає результати власних досліджень, зокрема, пов'язані з трактуванням термінології справочинства та класифікацією документів. Остання привертає увагу принципом побудови за багатьма ознаками поділу і фактично представляє фасетну (блокову) класифікацію. Подібні класифікаційні схеми з високою мірою ефективності використовують у загальному документознавстві.

Друга частина присвячена створенню та веденню спеціальної документації, серед якої документація з господарської діяльності, обліково-фінансова, документація з особового складу. Також висвітлено питання кадрового справочинства (тут варто було б згадати про останні інструктивні матеріали щодо ведення трудових книжок), документування діяльності з атестації, призначення допомоги і пенсій. Розглядається практика оформлення міжнародної кореспонденції з прикладами англомовних словесних краще, що використовуються у листах.

Особливу цінність має ілюстративний матеріал, вміщений в тексті обох частин чи у додатках. Це, переважно, зразки форм та приклади фіксації інформації за реквізитами документів, що спрямовує підручник на забезпечення не тільки теоретичної, а й практичної частини навчального курсу. Мова і стиль викладення матеріалу цілком відповідають жанру видання: текст легко сприймається і буде зрозумілим студентам. У цілому підручник підготовлено на високому науковому рівні, він містить необхідні відомості практичного характеру і враховує педагогічні засади оформлення та побудови матеріалу. Варто було б порушити питання про надання йому грифу підручника Міністерством освіти України, оскільки у представленому вигляді він має статус внутрішньовузівського.

Наклад цього видання (він становив 3500 примірників) не зміг задовольнити попит у компендіумі з такої актуальної сьогодні проблематики, як документаційне забезпечення управління. Тому на часі вирішення питання про його перевидання і розповсюдження через книготорговельну мережу. Водночас є ряд пропозицій і зауважень, які варто було б врахувати у наступному виданні чи в тих посібниках, які можуть бути похідними з матеріалу підручника. Його матеріал є значним за обсягом і якісє поради щодо внесення доповнень, на нашу думку, не можуть виглядати конструктивними. Але при збереженні тексту даного видання, доцільно підготувати на його основі два чи навіть більше навчальних видань (хоча, зрозуміло це залежить від обсягу годин, що відводиться на читання дисципліни). По-перше, це підручник, який враховував тільки історію та теорію справочинства (можливо навіть окремо). Тоді б історична частина не виглядала штучно приєднаною до розділів, присвячених веденню загальної документації. Теоретичний підручник бажано було б зробити проблемним з врахуванням матеріалу вітчизняних, російських та інших закордонних публікацій. Тут знайшли б місце питання щодо нормативної бази справочинства, використані матеріали Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи», ДСТУ 2732-94 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення», враховані останні нормативні документи у галузі справочинства та документації, видані в Україні («Примірна інструкція з діловодства у міністерствах...», «Державний класифікатор управлінської документації», «Перелік типових документів, що утворюються в діяльності...» та ін.), аналіз теорії типологізації та класифікування документації, а також проблем, пов'язаних з розробленням систем комп'ютерного справочинства. В комплекс посібників могли б увійти видання присвячені організації роботи діловодної служби, спеціальним видам документації, документній лінгвістиці, оргтехніки, навчальний альбом форм документів тощо.

Найбільш дискусійними моментами в підручнику є виокремлення деяких класів документів або віднесення їх до конкретних видів. Це стосується, зокрема, понять «загальна документація», «спеціальна документація», «довідково-інформаційні документи» та ін. Потребує конкретизації і поняття «документаційне забезпечення управління» та його співвідношення з таким терміном як «діловодство» (автор використовує і більш прийнятний для української мови його заміник — «справочинство»). У підручнику вони вживаються як синоніми. Варто було б розглянути у цьому аспекті також поняття «управління документацією». На жаль, нічого

не сказано про закордонний досвід «управління документацією» і про сучасні підходи до вирішення її проблем з використанням методів управління інформацією та інформаційного менеджменту.

Врахування цих пропозицій при перевиданні підручника, на нашу думку, значно б підвищило його цінність як узагальнюючого джерела інформації у галузі документаційного забезпечення управління.

**Швецова-Водка Г. М. Типологія документа: Навч. посібник для студентів ін-тів культури / Рівн. держ. ін-т культури. — К.: Кн. палата України, 1998. — 80 с.**

Навчальний посібник призначається для студентів інститутів культури, що навчаються за спеціальностями «Документознавство та інформаційна діяльність» і «Бібліотекознавство та бібліографія», зокрема, для забезпечення теоретичної частини курсу «Документознавство». Матеріал посібника у стислій формі (відповідно до жанру цього навчального видання) узагальнює результати багаторічних досліджень авторки у галузі теорії документа. Хоча за назвою посібник присвячений тільки одному з її розділів — типології документа, авторка вважає за необхідне навести ряд концептуальних положень, які повинні передувати викладу класифікаційних та типологічних схем. Ця попередня частина починається з аналізу історичного розвитку значень поняття «документ». Розглядається походження терміну «документ», зроблено огляд емпіричних уявлень про документ, подаються різні значення цього поняття. Окремий розділ містить обґрунтування функціональної сутності поняття «документ» через трактування понять «інформація» та «соціальна інформація», а також структурування процесу соціальної комунікації. Особлива увага Г. Швецовою-Водкою приділяється визначенню документа у різних документально-комунікаційних сферах, наприклад, справочинстві, архівній та бібліотечній справі, а також в інформатиці.

Ключовим у посібнику є, безперечно, розділ присвячений класифікації документа. Перш за все сформульовано завдання класифікування документів як засобу теоретичного пізнання об'єкта та інструментарію в різних процесах практичної діяльності. Потім викладено класифікації документа за основними групами ознак. Найзагальнішими в типології документа є класифікації за ознаками основних його складових: матеріального носія та інформації.

Види документів за особливостями носія інформації Г. Швецовою-Водкою поділено за такими сьома ознаками: 1) за матеріалом носія інформації; 2) за формою запису інформації; 3) за матеріальною конструкцією носія інформації; 4) за засобами запису (створення документа); 5) за призначенням до сприйняття; 6) за каналом сприйняття людиною; 7) за способом декодування інформації людиною.

Типологічною характеристикою інформаційної складової авторка вважає знакову систему запису інформації. Серед її ознак виділяє характер знакових засобів передачі інформації (види документів — символічний, іконічний та записаний шляхом зміни структури носія), характер мовної системи (види — вербальний, образотворчий, музичний, комплексний, матричний та іншомовний) та за належністю знаків запису до певних знакових систем (види — писемний, ізографічний, картографічний, нотний та технічно-кодований).

Г. Швецова-Водка відзначає наявність класифікаційних схем за змістом, семантикою (переважно це диференціація за галузями знань, тематикою, зокрема реалізованих за допомогою УДК, ББК, СЕК, різних класифікаторів, рубрикаторів тощо), але виводить проблеми їх побудови за межі типології. Відтак типологія документа, за її думкою, це розділ наукового знання («наука про типи»), який визначає типи, види та інші типологічні підрозділи чи різновиди документів і який не стосується семантики (тобто змісту) документа (с. 39). Відзначаючи наявність типологічної класифікації, вона, однак, не пояснює різницю між типологією та класифікацією.

Якщо поділ за складовими у цілому не викликає заперечень, то вже з деякими підходами до визначення сутності і назв видів документів погодитись навряд чи можна. Наприклад, це стосується віднесення до рукописних документів машинописних та віддрукованих на принтері ЕОМ (с. 44-45). Їх скоріше можна зарахувати до «механічних» документів, хоча цю як і назву виду «автоматичні» документи (с. 44), навряд чи можна назвати вдалими. Сама ж авторка далі наводить більш прийнятний термін, позначаючи ці документи як «друковані» (с. 45). Рукописними<sup>78</sup> можуть вважатися тільки документи написані рукою (можна було б їх назвати узагальнено манускриптами, але ця назва закріпилася за стародавніми рукописами), причому безвідносно зроблено це на чистому аркуші паперу чи на бланку. Ще раз слід зазначити, що віднесення і назви деяких видів документів пов'язані не з типологічною, а з термінологічною чи скоріше з сутнісно-понятійною проблемою.

Зокрема, можна відзначити умовність терміну «машинозчитувальні документи», оскільки сучасна комп'ютерна техніка «читає» (тобто ЕОМ копіює через сканер) як друкований, так і рукописний текст. Навряд чи прояснює ситуацію порівняння машинозчитувального та машиносприйманого документів. Європейська термінологія зараз оперує поняттям «електронний документ». Однак тоді зникає важлива відмінність між електронними документами фіксованими на вінчестері і дискеті. А саме остання — дискретний носій комп'ютерної інформації, виступає як одиниця зберігання у справочинстві, архівній та бібліотечній справі.

Досить неоднозначно трактовано поняття «тривимірний документ» поряд з існуванням одномірного (лінійного) та двомірного (площинного), оскільки за великим рахунком весь наш *земний* світ тривимірний (без міри часу) і у такому разі будь-який запис інформації повинен мати свої об'ємні параметри. Це зазначає, до речі, і сама Г. Швецова-Водка. Наведений у посібнику приклад голографічного зображення як тривимірного (об'ємного) документа навіть з погляду характеристики запису інформації, навряд чи можна вважати вдалим, оскільки об'ємне зображення об'єктів характерне і для образотворчих документів, які за думкою авторки відносяться до двомірних. А ілюзія об'ємності фотографованих об'єктів сприймається нашим оком так само як перспектива у живопису.

За думкою Г. Швецовою-Водки в класифікації документа важливе значення має диференціація на такі види: первинний і вторинний; опублікований і неопублікований; оригінал та копія.

<sup>78</sup> Слід зауважити, що тут є критика нашої позиції з цього питання (с. 54), але свого часу ми розглядали не рукописні документи, а документи, яким надавався статус «рукопису» у наукових комунікаціях.

Слід погодитись з Г. Швецовою-Водкою про умовність поділу документів на первинні та вторинні і що він є відносним, бо залежить від того місця в інформаційній системі, що його посідає певний документ (с. 49). Вона аналізує підходи до такої диференціації в бібліотечно-бібліографічній практиці та інформатиці. Доцільно було б також навести приклади вирішення цього питання в інших науках документально-комунікаційного циклу, зокрема, архівознавстві та археографії.

Відзначається також і дискусійність поділу документів на опубліковані та неопубліковані. Між тим, здається, певне зміщення понять стало вислідом прийняття ряду умовностей. Зокрема, до публікацій свого часу стали офіційно зараховувати депоновані рукописи наукових праць, хоча за всіма ознаками вони аж ніяк не є виданими роботами, які і є справжніми публікаціями (це цілком правильно відзначає Г. Швецова-Водка на с. 67). Такі ж спроби (досить невдалі) намагалися зробити при включенні наукових текстів до наукових комп'ютерних комунікацій. Не сприяло однозначному трактуванню терміну «публікація (процес)» («його розгляд як синоніма терміну «оприлюднення»). Саме це, мабуть, дозволяє авторці посібника вважати неопублікований документ опублікованим (але ж не публікацією) коли він буде експонований на виставці в архіві чи музеї, чи після того, як він буде продемонстрований на телебаченні або прочитаний по радіо (с. 53). Зараз у зв'язку із розсекречуванням архівних фондів, окремих справ та документів або зниженням грифу секретності постало питання про міру «публічності» архівного документа. Між тим організація доступу до документа, його використання у будь-яких формах, крім видання, може свідчити лише те, що він є публічним, однак ніякою мірою, не публікацією. Слід зауважити, що в архівознавстві та археографії публікація документів розуміється тільки як їх видання.

Слід погодитись з характеристикою відмінностей документів-оригіналів та документів-копій, наведеною у посібнику (с. 55-56). Однак, слід зауважити, що розрізняючи оригінал, який має певне правове значення, від його копії, остання теж може мати підписи і печатки як правове засвідчення копії зробленої з оригіналу.

У підсумку побудовано таблицю, що узагальнює типологічну класифікацію документа (с. 57), яка представляє фасетну схему, де можливе суміщення різних видів за викладеними вище чотирима ознаками класифікації. На нашу думку, доцільно було навести відомості про диференціацію документів за номіналами (жанрами), а також показати можливості поділу документів за основною функціональною орієнтацією (цільовим призначенням, соціальним призначенням), спрямованою на забезпечення певної сфери соціальної діяльності. Це дало б виокремлення таких типів документів, як управлінських, наукових, виробничих, довідкових тощо (такий принцип диференціації, однак вже типів літератури авторкою застосовується в іншому посібнику, присвяченому типології книги).

Останній розділ посібника коротко характеризує різні аспекти розгляду книги як виду документа. Зокрема, аналізуються різні значення поняття «книга» у порівнянні з класифікацією документів, місце книги в соціально-комунікаційному процесі, розглядається співвідношення книги з документами первісними та архівними, а також співвідношення понять «документ», «книга», «видання», «твір друку», «література», «публікація».

Як висновок слід відзначити, що матеріал посібника є значним внеском у загальну теорію документа і водночас він демонструє першу вдалу спробу підготовки навчального видання з даної тематики. Його зміст показує наскільки повинен бути високим рівень наукових узагальнень та проблемності сучасного навчання у вищій школі фахівців з дисциплін документально-комунікаційного циклу.

**Кушнарєнко Н.Н. Документоведение: Учеб. для студентов ин-тов культуры / Отв. ред. В. Н. Шейко. — Харьков. гос. ин-т культуры; — Х., 1997. — 384 с.**

Книга Н. М. Кушнарєнко — перший в Україні вузівський підручник з документознавства. Зміст цього навчального видання свідчить, що він забезпечує навчальний процес з дисципліни, що відповідає науковому напрямку, який можна назвати загальним документознавством. Структурно матеріал підручника поділено за трьома частинами: «Теоретичні основи документознавства», «Характеристика окремих видів і типів документів» та «Документи на новітніх носіях інформації». Слід відзначити, що у даному компендіумі вдало скомпановано результати досліджень різних вчених у галузі загального документознавства, відбито найновіші погляди з різних його аспектів, а також викладено теоретичні положення, сформульовані самим автором. Зокрема, ґрунтовно розглядаються теоретичні основи документознавства, складовим яких відповідають розділи, присвячені поняттю документ, аналізу документа як системи, методам та способам документування, класифікації документів, розгляду соціальної документно-комунікаційної системи та характеристиці документознавства як науки. Це найнаситеніша концептуальною інформацією частина підручника, яку викладено проблемно, що цілком зрозуміло, враховуючи молодий вік документознавства як науки і дискусійний характер та невирішеність багатьох її теоретичних питань. Позитивним є показ альтернативних думок та викладення варіантів формулювань (наприклад, трактувань документа), однак, на жаль, такий прийом використовується при викладенні не всіх тем. Наприклад, в розділі «Класифікація документів» сутність співвідношення видової та типологічної класифікації документа трактована однозначно. І хоча авторська позиція щодо класифікації як диференціації документів за однією найсуттєвішою ознакою, а типологізації — як за певною їхньою сукупністю (с. 81), що визначає тип документа, є цілком прийнятною у межах навчання, однак є й інші погляди на ці процеси. Зокрема, класифікування об'єктів дослідження можна визначити як їхню диференціацію і групування за будь-якою їхньою характеристикою. Власне, це ілюструє фасетно-блочна схема класифікації документів (схема № 1) на с. 94-95 підручника. І тут ми погоджуємося з Н. М. Кушнарєнко, що «типологізація є частковим проявом класифікації документів» (чи, краще сказати «класифікування документів» — *С.К.*) (с. 81). Бо типологізація може розглядатися як класифікування за найсуттєвішою ознакою (чи їхньою сукупністю) для окремого дослідження, певної галузі знань або сукупності наукових дисциплін. Тобто для одних найважливіші ознаки характеристики зовнішньої форми, для інших — інформаційні характеристики документа або ж якісь «ідеальні» на кшталт, «цільового призначення документа».

Найбільш дискусійним у цій частині, на нашу думку, є матеріал щодо структури документознавства як науки (с. 124-126). І якщо з поняттям загального документознавства можна у цілому погодитись, то поділ на складові спеціального і часткового документознавства потребує, здається, обговорення і уточнення. Інакше нам доведеться погодитись з концепцією документознавства як комплексу наук, що включає архівознавство, бібліографознавство, бібліотекознавство, справочинство і навіть музеєзнавство. Відзначаючи, що «документознавство — узагальнююча, інтегративна наукова дисципліна щодо інших дисциплін

документознавчого циклу», Н. М. Кушнарєнко, запевняє, що це не означає, що воно «поглинає» дисципліни, пов'язані з певними галузями документно-комунікаційної діяльності (с. 128). Однак у такому разі, наприклад, архівознавство чи книгознавство не будуть ні напрямками, ні видами, ні складовими спеціального або часткового документознавства. І документознавство матиме зв'язки з іншими науками документально-комунікаційного циклу (як це відзначено на с. 126-128), а не буде уособленням цього циклу. Можна погодитись, що документознавство виступає як метанаука для всіх дисциплін документально-комунікаційного циклу (с. 127), але тільки тоді, коли мова йде про загальне документознавство, тобто ту його частину, яка представляє загальну теорію документа (вчення про сутність, властивості, функції, класифікацію документа, а також закономірності утворення та функціонування документів, їхніх систем та документальних комунікацій).

На сьогодні існує тільки один конституційований напрям документознавства, який ми могли б назвати спеціальним — це наукова дисципліна, яка вивчає різні типи документації. З його галузей домінує управлінське документознавство, якому приділяється найбільша увага, враховуючи суспільну вагу, масштабність потоків і значення управлінських документів не тільки у «динамічному» стані, а й як засобу свідчення та історичного джерела при архівному зберіганні. Меншою мірою розроблені теоретичні основи таких важливих напрямів спеціального документознавства, як картографічне, науково-технічне, кінофотофонодокументознавство та ін.

Цінними для студентів є розділи частин підручника, присвячені характеристикам різних видів та типів документів, у тому числі на так званих новітніх носіях. Зокрема, розглянуті видання як види документів, книга як основний вид видання, патентні і нормативно-технічні документи, нотні, картографічні, ізографічні видання, ділові та неопубліковані документи, кінофотофонодокументи та документ як артефакт. Документи на новітніх носіях (права, краще було сказати — з новітніми носіями) представлені перфорованим документом (сьогодні вже не застосовується і в історії засобів комунікації поки є тупиковою гілкою), мікрографічним, магнітним, оптичним та голографічним документом. Цей матеріал може з користю використовуватись не тільки як навчальний, а й довідковий, оскільки він насичений визначеннями та фактичними даними щодо різних видів документів. Цікавим є представлення видів документа за ознакою соціально-культурної значимості в контексті розгляду документа як артефакту. Однак цей матеріал більш доцільно було б викласти у теоретичних основах документознавства, а саме у § 2.2 «Властивості документа», оскільки поняття цінного чи унікального документа характеризують не тільки його вид за певною якісною ознакою, а більшою мірою властивість документа. Вона повинна розглядатись у взаємозв'язку з наданням йому такого статусу (пам'ятки історії та культури, унікального, особливо цінного, цінного документа), пам'ятаючи, що такі характеристики мають не тільки об'єктивну природу, а й визначення їх залежить від суб'єктивного чинника.

Може здатися, що матеріал цих частин певною мірою дублює інші курси за характеристикою об'єктів вивчення (наприклад, «Інформатики», «Архівознавства», «Справочинства», «Бібліографознавства»). Однак, слід зазначити, що «Документознавство» читається переважно студентам першого курсу і з пропедевтичною дисципліною, так би мовити, вступом до ряду інших дисциплін, де вже розширено розглядаються різні види документів. Більш проблемно виглядає співвідношення змісту підручника з курсом «Книгознавство» (безперечно за умови його читання цим студентам), оскільки розділи 7-9, 11-14 фактично запозичені з матеріалу цього предмета.

У передмові автор підручника зазначила, що він є першим досвідом систематизованого викладу теоретичних, історичних, методичних і організаційних проблем документознавства як наукової дисципліни і предмета викладання. Вона люб'язно запропонувала висловити пропозиції і зауваження для удосконалення його змісту і структури при підготовці наступного видання. Висловлене нами вище не можна розглядати ані як пропозиції, ані як зауваження. Це скоріше розмірковування про варіантність рішень щодо складових теоретичних основ документознавства. І в цьому полягає також значущість цього навчального видання і як наукової праці, здатної ініціювати пошук альтернативних положень не тільки студентом, а й дипломованим дослідником. Перший досвід видання такого підручника став напрочуд вдалим, але одна пропозиція для наступного видання все ж є — зробити його україномовним і видати більшим накладом, оскільки 300 примірників аж ніяк не задовольнили попит на таке необхідне і цінне джерело інформації.

*Ірина Матяш, Костянтин Новохатський*

## ПЕРШИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ БІЛОРУСЬКИЙ ПІДРУЧНИК З АРХІВОЗНАВСТВА

*Шумейко М.Ф., Козак К.И., Селеменев В.Д.* Архивоведение Беларуси: Учебное пособие для студентов исторических факультетов вузов. В 2-х ч. — Часть 1. История и организация архивного дела / Минск.: Издательский центр РИВШ, 1998. — 216 с.; Часть 2. Теория и методика архивного дела // Минск.: Издательский центр РИВШ, 1998. — 196 с.

Минулий (1998-1999) навчальний рік студенти історичних факультетів білоруських і українських вузів зустріли з новими підручниками архівознавства. В Україні й Білорусі одночасно побачили світ два навчальні видання, робота над підготовкою яких велася від 1995 р.: «Архивоведение Беларуси» (Мінськ) та «Архівознавство»<sup>1</sup> (Київ). Закономірність їх виходу зрозуміла: поступ національної архівістики можливий лише за умови забезпечення державних архівів висококваліфікованими кадрами, підготовка яких має проводитись в найтіснішій взаємодії вищих навчальних закладів із державними архівними установами. Вітаючи білоруських колег із завершенням надто важливої праці, дозволимо собі висловити кілька міркувань з цього приводу, не вдаючись до порівняльного аналізу названих посібників.

Архітектоніка навчального посібника «Архивоведение Беларуси», підготовленого на кафедрі джерелознавства та музеєзнавства Білоруського державного університету і покликаного «замінити изданные в 1960-1980-е годы в Москве учебники, которые не всегда отражали особенности развития архивного дела в Беларуси»<sup>2</sup>, відповідає, як зазначено у вступі, структурі архівознавства як науки про архіви Білорусі. Автори — М. Шумейко, К. Козак, В. Селеменев — свідомо обходять проблеми зарубіжного архівознавства, питання публікаторської діяльності державних архівів, методи обліку, зберігання тощо кінофотофоно — та машинопрочитуваних документів, плануючи видати спеціальні посібники з цих питань. Отже, рецензоване видання відкриває нову серію навчальної літератури для студентів.

Це максимально наближений до практики архівної роботи посібник, у якому викладено історію архівної справи Білорусі, методику виконання основних видів робіт в архівній установі, спрямованих на забезпечення збереженості документів і організацію використання архівної інформації в усіх сферах суспільного життя. Посібник складається з двох частин (томів): 1) «История и организация архивного дела»; 2) «Теория и методика архивного дела». У вступі подано стисле визначення архівознавства як науки, вказано на її зв'язок із іншими дисциплінами, окреслено сукупність дисциплін, які має опанувати майбутній історик-архівіст, зроблено огляд структури навчального посібника.

Перша частина знайомить з історією і практикою архівної справи в Білорусі від часів Великого Князівства Литовського (ВКЛ) та Речі Посполитої до 1996 р. Відтак закономірним видається обраний авторами проблемно-хронологічний принцип подачі матеріалу, викладеного в 9-и розділах: 1) «Источники и литература по архивоведению Беларуси»; 2) «Формирование хранилищ документальных материалов в период образования государственности (IX– XVIII вв.)»; 3) «Белорусские архивы времен Великого Княжества Литовского и Речи Посполитой (XIV– XVIII вв.)»; 4) «Белорусские архивы в структуре учреждений Российской империи»; 5) «Конфессиональные и частновладельческие архивы Беларуси XV– XX в.»; 6) «Архивное дело в Беларуси в 1917-1941 гг.»; 7) «Архивы Беларуси накануне и в годы Великой Отечественной войны»; 8) «Архивное дело в Беларуси в 1945-1990 гг.»; 9) «Архивы республики Беларусь. Состояние и перспективы развития». Така доволі скурпульозна деталізація дала можливість авторам ґрунтовно висвітлити розвиток архівної справи та процеси архівного будівництва Білорусі. Серед інших виокремлюється розділ, присвячений огляду джерельної бази та історіографії білоруського архівознавства. За своїм універсальним значенням він тісно пов'язаний як з питаннями історії, так і практики діяльності архівних установ. Тому раціональніше було б не включати до нього частини про історію та організацію архівної справи, а подати їх одразу після вступу. Крім того, деякі неточності допущено в розмежуванні джерел і літератури (зокрема, путівники, описи віднесено до літератури), що може завадити засвоєнню знань студентами. В інших розділах розглянуто питання, пов'язані з історією перших архівів на території Білорусі, подано характеристику основних видів білоруських архівів часів ВКЛ та Речі Посполитої, розкрито основні напрямки діяльності центральних історичних (Віленського та Вітебського), місцевих відомчих архівів, а також проаналізовано внесок в архівну справу архівно-археографічних, статистичних, історико-церковних товариств і установ, що існували в Білорусі після приєднання її земель до Російської імперії. Значну увагу приділили автори причинам виникнення природних і штучних прогалін у Національному архівному фонді Республіки Білорусь, висвітлили питання втрат значних масивів документів, пов'язаних із соціальними катаклізмами. Завершується перша частина розділом, названим авторами «Архивы Республики Беларусь. Состояние и перспективы развития», в якому висвітлено процеси реорганізації системи архівних установ упродовж 1990-1996 рр. Слід, втім, зазначити, що «перспективи» розвитку архівної справи Республіки Білорусь автори оминули увагою. Та навряд чи доцільно вибудовувати такі прогнози в навчальному посібнику, їм швидше місце в науковій статті. А згідно з законами жанру навчальної літератури, в підручнику мають бути відтворені апробовані методики, висвітлені усталені факти, подані загальноприйняті поняття, терміни тощо. Крім того, нераціонально виділяти в розділі єдиний параграф. Отже, варто було б у наступних виданнях дещо змінити назву розділу в цілому й виокремити два параграфи, адже перший (за обсягом рівнозначний другому — про Національний архівний фонд Республіки Білорусь) міг би мати назву «Реформування системи архівних установ Білорусі в 1990-1996 рр.». Передаючи основні пункти Закону Білорусі «Про Національний архівний фонд», доцільно проілюструвати їх фактами із сучасної архівної практики.

Друга частина «Теория и методика архивного дела» включає такі розділи: 1) «Классификация архивных документов»; 2) «Экспертиза ценности документов и комплектование государственных архивов Беларуси»; 3) «Организационно-методическое руководство и контроль за работой ведомственных архивов и организацией документов в делопроизводстве учреждений»; 4) «Учет и обеспечение сохранности документов Национального архивного фонда Беларуси»; 5) «Система научно-справочного аппарата к документам Национального архивного фонда Республики Беларусь»; 6) «Организация использования документов Государственного архивного фонда Беларуси»; 7) «Организация работы архивных учреждений». Автори зосередили увагу в основному на методичній практиці архівної роботи «применительно к белорусским архивам»<sup>3</sup>, використавши значний досвід архівістів Білорусі, а також численні законодавчі, нормативні документи, що регламентують діяльність архівної служби Республіки Білорусь. При цьому, як зазначено у вступі, вони керувалися принципами історизму, неподільності архівного фонду, «доступности и гласности архивной информации»<sup>4</sup>. Дещо спрощено подано розділ, присвячений організації роботи архівних установ: його фактично зведено до висвітлення принципів науково-дослідної та методичної роботи архівів. З трьох параграфів у першому подано загальний огляд структури державної архівної служби Білорусі, другий присвячено питанням науково-дослідної роботи, третій — методичної. Звужено й назву глави 6 «Организация использования документов», в якій розглядається не лише організація роботи з документами, а й форми використання документної інформації, шляхи інформування зацікавлених установ і громадян про наявність у фондах державних архівів документів певної тематики та засоби популяризації архівної інформації. Побіжно названо сфери суспільного життя, де могла б використовуватися така інформація. Слід відзначити й позитивні сторони глави 4: а) детальну регламентацію дій співробітників при проведенні внутріархівних видів робіт щодо забезпечення збереженості документів; б) чіткий виклад критеріїв та принципів відбору особливо цінних справ; в) послідовність та повнота рекомендацій щодо заповнення облікових документів для централізованого обліку НАФ Республіки Білорусь. Однак деякі недоліки заважають цілісному сприйняттю матеріалу. Зокрема, нечітко розмежовані близькі, але нетотожні поняття «одиниця обліку» та «одиниця зберігання»; недостатньо висвітлена методика заповнення облікової документації на об'єднані архівні фонди тощо. В цілому друга частина містить багато цінної практичної інформації, засвоєння якої студентами є запорукою їхньої кваліфікованої самостійної роботи в державних архівних установах Білорусі.

Важливою позитивною рисою видання є багатоаспектність наведеної в додатках інформації, яка, без сумніву, стане належним орієнтиром при самопідготовці студентів. Так, бібліографічний список (104 позиції), без

сумніву, допоможе при підборі літератури. Його цінність була б ще вищою за умови систематизації бібліографічних записів та застосування повного опису (з вказівкою на видавництво, обсяг тощо). Важливі відомості, подані в додатку «Перечень государственных архивных учреждений Республики Беларусь», стануть у нагоді студентам, викладачам, а також пересічним дослідникам. Корисно й те, що тут вміщено не лише повну та скорочену назву державних архівних установ, а й стисло викладено історію їх створення. «Краткий словарь основных архивных терминов и определений» (17 позицій) варто було доповнити хоча б термінами й поняттями, використаними в посібнику. В словничку відсутні поняття «архівознавство», «архівна установа», «архівне законодавство», «забезпечення фізичної збереженості архівних документів» тощо. Повніший словник сприяв би повторенню засвоєних знань і водночас позбавляв би необхідності розшукувати визначення окремих термінів у тексті. Виробленню практичних навичок роботи з архівною документацією допоможуть заповнені форми документів, що утворюються в процесі функціонування архівної установи: «Список № 1 організацій-джерел комплектування Національного архіву Білорусі», «Картка обліку», «Книга обліку надходжень документів Національного архіву Республіки Білорусь», «Аркуш фонду», «Аркуш використання документів» тощо (всього 18 документів). З метою полегшення сприйняття студентами навчального матеріалу доцільно активізувати їхню зорову пам'ять: подати найважливіші визначення іншими (порівняно з основним текстом) шрифтами, використати систему умовних знаків, таблиць. Значно допомогли б засвоєнню прочитаного матеріалу питання для самоконтролю чи запитання і завдання, які, на жаль, відсутні в посібнику.

В цілому посібник підготовлено на високому фаховому рівні, написано чіткою й доступною для студентів мовою. Переконані, що поява цього видання — визначне явище в історичній науці та системі вищої освіти Білорусі. Однак через надто невеликий наклад (300 примірників) навчальний посібник одразу після виходу, як і більшість малотиражних видань, став раритетом. Сподіваємося, що незабаром побачить світ нове, доповнене, видання. Дуже важливим для незалежної Білорусі було б видати національний підручник державною мовою. Як свідчать архівні документи, українські й білоруські архівісти мають значний досвід співпраці щодо забезпечення архівних установ навчальною літературою. Так, створивши в січні 1924 р. гурток архівознавства при Центрархіві БСРР, голова бюро гуртка Барашко звертався до завідувача Чернігівським губернським архівним управлінням з проханням надати шойно видану брошуру «Занятия историко-архивного кружка студентов Черниговского ИНО при Губархиве». «Это послужит залогом дальнейшей плановой работы в пользу одного общего дела», — наголошував він<sup>5</sup>. А підготувавши практичний підручник з архівознавства 1931 р., Центральне архівне управління України запропонувало ЦАУ БСРР: «принимая во внимание, что родственность украинского и белорусского языков делает наш учебник доступным работникам Ваших учреждений»<sup>6</sup>, придбати його для мережі архівних установ Білорусі. Вважаємо, що настав час для відновлення історичного досвіду, встановлення систематичного обміну літературою, взаєморецензування, поглиблення співробітництва задля поступу архівознавства й розвитку архівної справи наших держав.

#### Примітки

<sup>1</sup> Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України /Редкол.: Я.С. Калакура (гол. ред.) та ін. — К., 1998. — 316 с.

<sup>2</sup> Введение //Шумейко М.Ф., Козак К.И., Селеменев В.Д. Архивоведение Беларуси. Учебное пособие для студентов исторических факультетов вузов. В 2-х ч. — Часть 1. История и организация архивного дела /Минск.: Издательский центр РИВШ, 1998. — С. 9.

<sup>3</sup> Там само, с. 8.

<sup>4</sup> Там само.

<sup>5</sup> ДА Чернігівської області, ф. Р-651, оп. 5, спр. 4, арк. 6.

<sup>6</sup> ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 995, арк. 32.

*Анатолій Буравченко,  
Євген Стуканов*

#### ЗНАНИЙ І НЕЗНАНИЙ АКАДЕМІК В. ІКОННИКОВ

Історія української джерелознавчої думки увібрала в себе величезне розмаїття імен її фундаторів та будівничих, які залишили помітний слід на терені національної культури. Останні роки збагатилися низкою наукових розвідок, присвячених видатним історикам-джерелознавцям, серед яких значне місце посідає Володимир Іконников — доктор російської історії, академік Української АН, який все своє життя працював в Київському університеті і пройшов у ньому шлях від студента до професора.

Про В. Іконникова є низка науково-популярних розвідок, але такої пильної уваги до творчості вченого, як у І. Войцехівської, до сьогодні не приділяв ніхто. Дослідниця підготувала два цікавих, ґрунтовних видання, які репрезентують місце вченого в історичній науці та його внесок у становлення вітчизняного джерелознавства, архівознавства, історіографії та інших споріднених галузей історичної науки.

Зазначимо, що така пильна увага обумовлена не тільки особистим інтересом авторки, але й вимогами часу. Саме зараз, в період національного відродження стає необхідним зняти негативний присмак визначень «буржуазний історик», «історик ліберального напрямку» і розпочати неупереджений всебічний аналіз забутих або вимушено вилучених здобутків наших співвітчизників на науковій ниві. Як влучно зазначила І. Войцехівська, ім'я В. Іконникова не повертається до нас з небуття. Воно дійсно ніколи не вилучалось з нашої національної історіографії. Як же трапилось так, що і досі, після майже 80 років від дня смерті вченого, його спадщина залишилась недослідженою?

Тим актуальніше, тим необхідніше є поява двох рецензованих нами видань:

- Академік Володимир Іконников. Життєпис та бібліографія (К., 1998; 5, 2 д. а.);
- Володимир Іконников. Джерелознавчі студії. (К., 1999; 15, 2 д. а.).

Розглянемо ці два видання у хронологічній послідовності їх виходу у світ. Хоча обидві монографії поєднані однією метою, дослідницькою проблемою і логічно доповнюють одна одну, перше видання (1998 р.) все ж таки слугує основою, канвою другої книги І. Войцехівської, яка значно більша за обсягом, ширша за проблематикою та інформаційною насиченістю.

Цікаво відмітити, що перше рецензоване нами видання — 2-й випуск нещодавно започаткованої серії «Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки», яку ведуть Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства і Історичне товариство Нестора-літописця, ученим секретарем якого є І. Войцехівська. Тим вагомніше і актуальніше виглядає передмова до видання, яку написав відомий український історик, президент Історичного товариства Нестора-літописця, доктор історичних наук, професор Я. Дашкевич.

«Життєпис та бібліографія» В. Іконникова має розгорнуту побудову. Твір складається з 6-и розділів з підрозділами, які розкривають життєвий і творчий шлях вченого і подають його в стислий, але повний хронології.

Досліджуючи різні напрями діяльності В. Іконникова, авторка головну увагу приділяє двом: науковому і викладацькому. Короткий огляд їх подається в першому розділі рецензованої роботи. Слідом іде розділ «Дати життя і діяльності». На перший погляд, ця частина здається науково-допоміжним додатком до першої і стисло повторює хроніку подій і явищ. В дійсності, другий розділ далеко виходить за межі такого уявлення. Побудований як окремий хронологічно-допоміжний матеріал, він найтісніше пов'язаний з життєписом, дає численні доповнення до попереднього змісту, де відомості подані узагальнено. Лише один приклад. Характеризуючи авторитет В. Іконникова серед колег, І. Войцехівська відмічає, що він обирався «дійсним і почесним членом майже всіх існуючих на той час товариств, комісій і установ. За видатні досягнення в галузі науки вченого нагороджено орденами та медалями» (с. 10); і далі: «Він був на той час почесним членом шести університетів країни, членом практично всіх існуючих на той час наукових історичних товариств і комісій» (с. 22). Знайомство ж з другим розділом дає змогу конкретно перелічити і підрахувати всі установи, дійсним і почесним членом яких був В. Іконников. Принаймні їх налічується 46. Саме за даними другого розділу можна прослідкувати шлях його по державній «Табелі о рангах» — від губернського секретаря до таємного радника. Це дуже висока державна посада, яка дорівнювала генерал-лейтенантові у військах і була важливим фактором, який позначився на його біографії.

Хронологічний покажчик (третій розділ) — це перелік праць В. Іконникова, поданих у певній системі, з 1865 до 1918 рр. В межах року матеріали, як і обумовила авторка, перелічуються в такій послідовності: книги, статті, редагування; в разі, коли на ці праці В. Іконникова є рецензії або відгуки вчених, вони названі безпосередньо після його робіт; завершується щорічний перелік списком бібліографічних нотаток. Всі назви пронумеровано валою і налічується їх 716, з яких 632 належать безпосередньо вченому, решта — праці, які він редагував.

Цей розділ найбільш об'ємний (50 сторінок) і «стержневий». Кілька подальших розділів спираються на його нумерацію. Зокрема, алфавітний покажчик праць (четвертий розділ) і покажчик імен мають посилання на номери хронологічного покажчика. Хоча для покажчиків типу «іменного» більш властиві посилання на сторінки книги, такий відступ від канону нам вважається цілком доцільним.

Завершуючи розгляд змісту перших чотирьох розділів, вважаємо доречним звернути окрему увагу на такий напрямок діяльності В. Іконникова як історична бібліографія. В історіографічній та історико-бібліографічній літературі згадується і певною мірою висвітлюється внесок В. Іконникова в історичне бібліографування (А. Шапіро, М. Машкова, І. Войцехівська та ін.). Однак, лише після осмислення матеріалу рецензованої книги остаточно формується погляд на вченого як видатного історика-бібліографа. Так склалося, що остання чверть минулого і перші роки нинішнього століття, не забезпечені фундаментальними розвідками з історичної бібліографії, якими були, скажімо, посібники В. Межова, братів П. та Б. Ламбіних тощо. І хоча порівнювати внесок В. Іконникова в розвиток історичної бібліографії з внеском вищезазначених особистостей буде певним перебільшенням, — все ж таки він суттєво заповнив прогалину. Кажучи так, ми маємо на увазі сукупність кількох напрямків історико-бібліографічних зусиль вченого. По-перше, підготовка і видання власних об'ємних книжкових посібників; по-друге, рецензії і відгуки на посібники, складені іншими авторами; по-третє, рецензії і відгуки В. Іконникова на історичні праці; по-четверте, це численні бібліографічні нотатки, яких ми нарахували 527 (на відміну від вказаних авторкою 521). Нарешті, історіографічні праці в значній мірі являють собою також історико-бібліографічну категорію.

Отже, сукупність різноманітних історико-бібліографічних праць В. Іконникова складає вагомий інформаційно-довідковий арсенал. Серед інших істориків і бібліографів, які також працювали в цьому напрямі в останню третину XIX і на початку XX ст. (С. Каратаєв, К. Дерунов, Ю. Готьє, В. Бенешевич та ін.) — нашому герою належить найвагомніше місце. Це яскраво доведено в рецензованій праці змістом її четвертого розділу.

На розгляді останнього розділу зупинимось трохи більше. Цей розділ має 4 таблиці, яким передують аналітична частина, де авторка виділяє п'ять творчих десятиліть вченого, характеризуючи його творчу активність поетапно, класифікує науковий доробок вченого (монографії, статті тощо). Дослідниця спостерігає особливості наукового і творчого розвитку В. Іконникова у порівнянні з іншими видатними істориками того часу. Зміст шостого розділу, не дивлячись на його невеликий обсяг, представляє значний інтерес для читача, для фахівців різних галузей історичної науки, при тому він має не тільки суто бібліографічні складові, але й певний біографічний аспект. Вважаємо, не буде перебільшенням, якщо цей розділ назвати «Біобібліометричний аналіз наукової творчості В.С. Іконникова».

Огляд змісту книги, навіть такий загальний, підтверджує тезу, що рецензований твір викликає значний інтерес широкого загалу читачів, перш за все істориків-біографістів.

Друга монографія І. Войцехівської щойно побачила світ. І вона, мабуть, на сьогодні є першою і єдиною в українській історіографії спробою узагальненого аналітичного дослідження творчості одного з визначних вчених-істориків кінця XIX–початку XX ст. В. Іконникова.

Вчений-джерелознавець, архівіст, бібліограф, автор більше 700 наукових публікацій залишив величезну наукову спадщину, яка досі не досліджена на належному рівні і не проаналізована з огляду на інформативність, новизну і авторський внесок в розвиток сучасної йому історичної науки, хоча вона охоплює практично всі напрями історичного джерелознавства і найповніше віддзеркалює стан та досягнення цієї галузі знань у кінці XIX–початку XX ст.

Саме ці завдання і поставила перед собою автор.

Дослідниця слушно, на наш погляд, структурувала роботу, концентруючи увагу на розробленні вченим теоретичних проблем джерелознавства, джерелознавчої практики та окремих галузей історичних знань, серед яких пріоритетними були архівістика, археографія, музейництво, бібліотекарство та ряд спеціальних історичних дисциплін: хронологія, сфрагістика, палеографія та ін. Такий підхід свідчить про ґрунтовне знання автором наукового доробку вченого, джерельної бази та історіографії проблеми.

На значному архівному та історіографічному матеріалі І. Войцехівській вдалося реконструювати генеалогію дворянського роду Іконникових, простежити рідні зв'язки прямої і непрямої лінії родоводу академіка, а відтак побудувати генеалогічну схему родини.

Не викликає заперечень і метод викладання наукової біографії вченого, де на фоні його викладацької, дослідницької і громадської діяльності в ряді наукових та навчальних установах простежуються особисті наукові інтереси вченого, втілення його задумів у власних працях, напружена пошукова робота у вітчизняних та зарубіжних бібліотеках та архівах.

Два розділи монографії (2-й та 3) присвячені дослідженню вченим проблем теоретичного та практичного джерелознавства, де увага сконцентрована на питаннях визначення поняття «історичного джерелознавства», «класифікації джерел» та «джерелознавчої критики». Місце практичного джерелознавства у творчій лабораторії вченого розглядається на прикладі вивчення ним літописів, мемуарів та епістолярії. Цінним і важливим у даному випадку є використання І. Войцехівською неопублікованого наукового доробку В. Іконникова, а саме рукопису 3-го тому «Опыта русской историографии», який зберігається в Санкт-Петербурзькому філіалі архіву РАН.

Четвертий розділ, найбільший за обсягом, присвячений досліддам В. Іконникова в галузі спеціальних історичних дисциплін: сфрагістики, хронології, палеографії та окремим науковим знанням, серед яких архівістика, археографія, музейництво.

Свої теоретичні висновки та узагальнення автор обґрунтовує численними архівними документами, матеріалами рукописних відділів бібліотек України та Росії.

Досить вдало застосовані у роботі наукометричні методи дослідження, що базуються на комплексному аналізі бібліографії В. Іконникова, яка яскраво свідчить про позитивний внесок вченого у розвиток історичного джерелознавства.

Цінною частиною праці є додатки: документи генеалогічних пошуків та складені родовідні таблиці, епістолярні та іконографічні матеріали.

Оцінюючи позитивно монографію І. Войцехівської, зупинимося на кількох зауваженнях рекомендаційного характеру та побажаннях автору.

На нашу думку, доцільно було б окремим підрозділом виділити «бібліографічні студії» В. Іконникова, як напрямок, якому вчений приділяв велику увагу і залишив значний науковий доробок. Адже дослідниця пише, що історична бібліографія була пріоритетною серед наукових інтересів вченого.

В кількох місцях є нечіткі висловлювання, які викликають непевне тлумачення змісту. Скажімо, на стор. 16-й йдеться про заслугу В. Іконникова «у створенні в 1872 Історичного товариства Нестора-літописця». Дійсно, воно створювалося протягом 1872 р., але створене і офіційно відкрите в січні 1873 р. Із контексту на 22-й сторінці витікає, що вже в кінці XIX ст. вчений був почесним членом шести університетів країни. В той же час матеріали книги свідчать, що цей факт треба відносити і до початку XX ст.

Основні ж зауваження стосуються низки розбіжностей між покажчиками: хронологічним, алфавітним, іменним. Виявлено, що імена шести авторів рецензії на т. II «Опыта русской историографии» (див. № 690, с. 81) не ввійшли до іменного покажчика.

Назва бібліографічної нотатки до книги (чи статті ?) французькою мовою, яка зазначена під № 327 (с. 56) у хронологічному покажчику, — не попала до відповідної частини алфавітного покажчика. Тому авторка в бібліометричному розділі (с. 114) вказує 13 нотаток іноземними мовами, в дійсності їх має бути 14. До речі, кількість праць вченого, які перелічені в алфавітному покажчику, повинна співпадати з відповідною кількістю в хронологічному покажчику. В останньому пронумеровано 716, в алфавітному ми нарахували на дві одиниці більше.

Як бачимо, вказані погрішності стосуються формальних моментів праці і не зачіпають суттєвий її бік.

Вивчення життя, діяльності, творчості кожної видатної людини — надзвичайно складне завдання. Це процес, який потребує колосальних моральних, інтелектуальних і фізичних зусиль.

Авторка усвідомлює це і тому розкриває у кількох положеннях широкі можливості для подальшого дослідження життя і творчості В. Іконникова. Ми погоджуємося з таким розумінням перспектив проблеми і висловлюємо ширі побажання творчих успіхів колезі у нелегкій науковій праці.

*Петро Радько*

## **НАЦІОНАЛЬНІ ТРАДИЦІЇ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: КОНЦЕПЦІЇ, ІДЕЇ ТА РЕАЛІЇ**

*Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XI – початок XX століття). — К., 1998. — 350 с.*

Сьогодні історико-політична думка покликана сприяти консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, творенню бази прогнозування і визначенню шляхів нашого подальшого розвитку, суттєво впливати на стан суспільної думки, як у себе в країні, так і за її межами, допомагати своїй державі у виробленні оптимального внутрішнього та зовнішнього курсу, осмисленні складних процесів минулого і теперішнього.

Дослідження ідей державності в історико-політичній думці дає можливість проаналізувати внесок інтелектуалів-українців в оцінку ними політичних, соціально-економічних та культурно-духовних процесів, простежити основні етапи формування державницьких концепцій, ідей і, водночас, зрозуміти реалії



державницьких борін українського народу з їх конструктивними і руйнівними тенденціями. Дослідження теоретичної спадщини інтелектуальної еліти, різних суспільно-політичних течій, народно-демократичних, консервативних, національно-державницьких поглядів сприятиме глибокому осмисленню нашої багатой і складної минувшини, розширенню горизонтів національної свідомості, послужить піднесенню політичної культури.

У цьому аспекті помітним науковим доробком є монографія М. Кармазіної, присвячена малодослідженому феномену української інтелектуальної історії — політичній думці кінця XIX- початку XX ст. та питанню відображення в ній рефлексій представників національної еліти над проблемою створення української держави. На багатій документальній базі простежується процес формування та особливості розвитку державницького мислення інтелектуалів-українців, аналізуються погляди на перспективи українського державотворення провідних представників нації, серед яких В. Антонович, Б. Грінченко, М. Грушевський, Д. Донцов, М. Драгоманов, С. Єфремов, Б. Кістяківський, В. Липинський, О. Назарук, С. Рудницький, П. Стеблицький, М. Туган-Барановський, М. Шаповал та інші як досить відомі, так і менш значні діячі. Важливим є те, що в дослідженні зроблена спроба осмислення державницьких ідей, задекларованих у програмах політичних партій, закріплених у конституційних актах.

Рецензована монографія привертає увагу з науково-теоретичної точки зору тим, що в ній, як на нашу думку, ґрунтовно досліджується той період, який характеризувався значним поступом вперед всієї української культури, що виявила свою здатність синтезувати багатоглибий духовний розвиток людства; запропонувати самобутнє вирішення важливих суспільних, етико-філософських і художніх проблем, які хвилювали світ; створювати художні цінності, які поступово висували її на світовий рівень, що засвідчувало внутрішню інтелектуальну розвиненість культурного організму. Саме в цей період українська інтелігенція самовизначилась, формуючи українську державницьку ідеологію, досягла вищого ступеня політичної організованості, що знайшло свій вияв у формуванні політичних партій, у спробі створення національної ідеології. Інтелігенція України перебрала роль політичного ферменту, у завершальному вигляді відображаючи численні соціальні, класові, національні суперечності суспільства, створивши самодержавству опозицію, насамперед — інтелектуальну. Зацікавлення викликає дослідження в рамках окресленого періоду відзеркалення в українській політичній думці державотворчої проблематики, ідейної боротьби свідомого українства з «москвофілами», з «австрофілами», ролі польських революційно-демократичних та російських соціалістичних впливів і т.п. на формування концепцій державотворення в українській інтелектуальній спадщині. У монографії вдало простежується процес становлення державницької ідеології, інтелектуального вивільнення нового покоління від впливів народництва, для якого проблеми державотворення ще не були актуальними, поступаючись питанням, пов'язаним із історією народу, його духовно-культурним, економічним розвитком, та ступінь сприйняття інтелектуального багажу, напрацьованого довкола ідей народництва, федералізму.

Монографія дає можливість ознайомитись з історіографією проблеми та ґрунтовною характеристикою джерел, що дозволяє зрозуміти вагомий внесок дослідниці в розробку визначеної теми. У розвитку історіографії проблеми виділено чотири періоди з їх доцільною орієнтацією. Зауважуючи, що історіографія проблеми бере свій початок безпосередньо на межі століть, М. С. Кармазіна наголошує, що найперше вона представлена працями самих українців, як досить відомих (С. Єфремов, М. Грушевський, Б. Кістяківський, Д. Донцов, Л. Юркевич, І. Франко, Леся Українка), так і менш знайомих (І. Кревецький, В. Старосольський, О. Назарук, Т. Зіньківський, Л. Цегельський, В. Садовський), а то й зовсім невідомих.

Найбільше зацікавлення дослідниці викликала праця М. Грушевського «Движение политической и общественной мысли в XIX столетии» (1907), де відомий вчений простежив основні віхи розвитку української політичної думки у XIX ст. і дійшов висновку, що галицька література і суспільство «в прискореному темпі» пройшли стадії розвитку української суспільної думки від найвогнілого козакофілства до романтичного, потім — до «більш реального народництва» і, врешті-решт, — до радикально-прогресивних напрямів, що дозволило Галичині 90-х років стати «горнилом української політичної і суспільної думки для всієї України». У монографії акцентовано увагу на тому, що М. Грушевський наголосив роль ідей, випродукованих М. Драгомановим, у розвитку національної свідомості, відзначивши демократичний конституціоналізм і федералізм як сутнісні риси драгомановського політичного світогляду, а також охарактеризував українське «культурництво», представлене гуртком «Киевской старины» і М. Костомаровим, яке мало «общерусский характер». Разом з тим виділяється у культурництві «радикально-національний» напрям. (С. 24).

Вдаючися до характеристики історіографічної спадщини Д. Донцова, аналізуючи його працю «Історія розвитку української державної ідеї» (1917), дослідниця зауважує, що насправді Д. Донцов розкриває не власне розвиток «ідей», а практичні форми втілення державницьких змагань українського народу. Звертаючись до інтелектуальної спадщини І. Франка, в монографії зауважується, що він подав багато фактичного матеріалу, без якого не обійтись при характеристиці української політичної думки в цілому XIX ст., а також конкретних напрямів її розвитку. (С. 26). Розглядаючи публіцистичну спадщину письменника і громадського діяча Т. Зіньківського, дослідниця звертає увагу на аналіз ним настроїв та течій в середовищі української інтелектуальної еліти, посиляючись на те, що ці течії течуть «в різні моря, доповнюють здебільшого чужі води, лишають Україну без усякого духовного напою». (С. 26). Аналізуючи спадок С. Єфремова, відзначає, що він розкрив ставлення самодержавного імперського режиму до українських вимог державності і наголосив, що Україна є «полігоном і оплотом ... гнусного російського націоналізму». (С. 27). У монографії згадується про те, що праці В. Дорошенка подають стислу характеристику політичної думки 80-90-х років XIX ст., яка «не мала вираженого характеру», а в українських «громадах» гуртувались найрізномірніші люди, котрих об'єднувала спільна всім свідомість, любов до рідного народу й бажання так чи інакше йому служити, проте «політичні й навіть національні домагання громадян були різної сили, різної ... напруженості, — радикальні й умірковані, непримиренні й угодовні». (С. 28).

У полі зору дослідниці стали праці, присвячені аналізу суспільно-політичних (в т.ч. державницьких) поглядів найбільш визначних сучасників — М. Драгоманова, Б. Кістяківського, В. Антоновича, П. Куліша, які дали об'єктивну позитивну оцінку дічам українства. Позитивна оцінка українців українцями була, як зазначає М. Кармазіна, особливо важлива з огляду на те, що російській публіцистиці бракувало об'єктивності в поцінуванні представників української інтелектуальної еліти.

Важливим історіографічним джерелом рецензованої монографії стали праці, в яких простежується своєрідна реакція на поразку української національної революції. Це перш за все — «Націоналізм» Д. Донцова і праця В. Липинського «Листи до братів-хліборобів». Увагу дослідниці привернули авторські негативні оцінки інтелектуально-політичної еліти кінця XIX–початку XX ст.: обидва автори дійшли висновків, що українська еліта була інтелектуально і політично неспроможною, не готовою стати на чолі нації, що й перешкодило виникненню української державності, спроби виявлення причин поразки української революції, а відтак аналізу інтелектуального стану еліти в часи, що передували їй, М. Кармазіна запрошує знайти в працях В. Кучабського, Ю. Липи, С. Рудницького, С. Томашівського, С. Шелухіна.

Ознайомлення з радянською історіографією проблеми підвело дослідницю до думки, що, кажучи словами М. Брайчевського, впродовж багатьох століть український народ боровся, головним чином, проти власної національної незалежності, а всі ті, хто кликав його на боротьбу за цю незалежність, були найлютішими його ворогами.

У монографії дається характеристика нового періоду розвитку історіографії, який розпочався з 90-х років. Дослідниця виділила його характерні ознаки: 1) розширення тематики досліджень, звернення вітчизняних науковців до питань і персоналій інтелектуальної історії України, які за радянського часу не піддавались аналізу із суто наукових, а не ідеологічних позицій; 2) розширення джерельної бази досліджень за рахунок можливостей опрацювання матеріалів, що перебували на спецзберіганні в архівах, а також літератури, поверненої з режиму спецфондів бібліотек; 3) поліпшення умов дослідницької праці завдяки отриманню науковцями можливостей попрацювати у бібліотеках, що відкрилися в архівах Заходу; 4) вільна співпраця українських вчених і зарубіжних українознавців Заходу, що сприяє не лише активному обміну думками, матеріалами, а й, врешті-решт, наближенню до істини (С. 60).

Відзначається вклад у наукову розробку проблеми, який зробили вчені «Нарисів з історії українського національного руху» (1994), «Нарисів історії української інтелігенції (перша половина XX століття)» (1994), а також автори книг «Україна XX століття: культура, ідеологія, політика» (К., 1993), «Українська державність у XX столітті» (К., 1996). Окремо відзначаються праці Я. Грицака, присвячені питанню розвитку політичної думки в Західній Україні, а також В. Потульницького, де аналізуються суспільно-політичні погляди М. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова, М. Грушевського, концепція якого викладена найбільш ґрунтовно. У колі історіографічного інтересу знаходиться навчальний посібник Б. Кухти, хоча на думку М. Кармазіної, у посібнику відсутні нові, власне авторські ідеї, висновки, оцінки поглядів на українську державність української інтелектуальної еліти кінця XIX–початку XX ст. Більш ґрунтовним на її думку є інший посібник — «Українська політологія: витоки та еволюція» (К., 1995). Звернена увага і на такий посібник, як «Нариси з історії українського державотворення» (К., 1995), авторами якого стали С. Грабовський, С. Ставрович, Л. Шкляр. Зауважується, що цікаві думки, оцінки явищ інтелектуальної сфери, висновки з різноманітних питань проблеми містять статті О. Пріцака, Р. Шпорлюка, Я. Пеленського, інших українознавців.

Взагалі слід зауважити, що дослідити актуальну і практично важливу проблему М. С. Кармазіній вдалося завдяки залученню широкого кола джерел. Політичну інтелектуальну спадщину дослідниця структурно розділила і вдало використала на основі, по-перше, наукових праць і публіцистики; по-друге, епістолярних джерел; по-третє, широкого використання споминів, автобіографій, щоденників; по-четверте, дослідження програм політичних партій, організацій, їх звітів, різноманітних видань, а також введення в обіг конституційних проектів.

Важливим джерельним підґрунтям монографії М. Кармазіної стали документи, що містяться в архівах, відділах рукописів бібліотек. Так, у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві матеріали з проблеми відклалися у численних фондах органів поліції, жандармерії і охоронки, органів суду і прокуратури (фонди №№ 274, 275, 276, 304, 316, 317, 320, 321, 336, 348, 349 та ін.). Можуть привернути увагу листування, документи політичних партій, організацій, окремих осіб, а також документи жандармерії, які дають відомості про діячів української еліти, про діяльність політичних організацій. Звичайно, вони хибують на певний відомчий суб'єктивізм, неточність даних, а тому поданий в них фактологічний матеріал потребує перевірки, уточнень. Певний інтерес викликають особові фонди: Ф. Матушевського (№ 587), М. Ковалевського (№ 1678), О. Кістяківського (№ 263), М. Стороженка (№ 261), а також фонд Управління Київського навчального округу (№ 707) та ін. Документи, які дають змогу розкрити проблему, наявні і використані у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові. Зокрема у фондах: № 309 (НТШ), № 331 (редакція журналу «Молода Україна»), № 357 (І. Крип'якевич), № 359 (О. Назарук), № 360 (В. Старосольський), № 365 (В. Дорошенко), № 368 (С. Томашівський), № 372 (В. Охримович), № 504 (О. Барвінський), № 522 (В. Липинський), № 663 (М. Павлик) та ін. Таким чином, якраз сукупне використання різних джерел дало змогу дослідниці виявити ті провідні ідеї в українській політичній думці стосовно держави та державотворення, які побутували в політичній свідомості української спільноти кінця XIX–початку XX ст., вичленення яких із різноманітного комплексу текстів, врешті-решт, дало змогу М. Кармазіній дослідити ідею української державності в українській політичній думці на рубежі віків.

Таким чином, монографічне дослідження М. Кармазіної має вагоме значення як в теоретичному, так і в практичному значенні. Воно дає можливість переосмислити ідеї державності, які популяризувалися українськими вченими на рубежі XIX–початку XX ст., оцінити внесок сучасних дослідників проблеми. Матеріали книги можуть бути використані в теоретичних розробках та програмах сучасних політичних партій України, а також в гуманітарних курсах з історії, політології, правознавства вищих навчальних закладів.

*Вікторія Рєзнікова, Сергій Куделко*

### КНИГА, ЩО ПОСЛУЖИТЬ ДОБРІЙ ПАМ'ЯТІ ХАРКІВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ ШКОЛИ

Історія навчальних закладів є невичерпним джерелом фундаментального дослідження вітчизняної історії. Сьогодні нам бракує наукової літератури, присвяченої розвитку середньої та вищої школи в Україні, окремим навчальним закладам, а ті роботи, які маємо, як правило, носять популярний або парадно-реklamний характер, оскільки створювалися вони до певних ювілейних подій, писалися зацікавленими особами, часто-густо з метою не посоромити «честь мундира».

Від таких робіт вигідно відрізняється монографія доцента Харківського педагогічного університету ім. Г. Сковороди Л. Посохової «Харківський колегіум (XVIII– перша половина XIX ст.)»<sup>1</sup>. Перш за все звертає на себе увагу той факт, що авторка взялася за тему, яка в певному розумінні наприкінці минулого — на початку нинішнього століття виявилася вичерпаною. У працях А. Лебедева, Д. Багалія, П. Солнцева, Н. Стеллецького та інших авторів історія Харківського колегіуму була проаналізована на рівні розвитку науки того часу. Пройшло майже століття відносного забуття теми дослідження — й перед нами робота, автору якої вдалося пройти значно вперед, по-новому висвітлити завдання, пов'язані із функціонуванням найважливішого (після Києво-Могилянської академії) навчального закладу в Україні XVIII ст. По суті, тема була знову відкрита, що безперечно зробити складніше, аніж навіть йти, як кажуть, «по цілині».

Для написання монографії авторка провела велику попередню роботу в архівах та рукописних фондах бібліотек Києва, Петербурга, Москви та Харкова, продемонструвавши добру школу в галузі історіографії та джерелознавства. На тлі кон'юнктури, теоретичної безпорадності, реанімації (під виглядом «новітніх» поглядів) схем, які віджили свій вік, дослідження Л. Посохової зроблено на високому науковому рівні.

Достойно оцінивши праці попередників, Л. Посохова по-новому проаналізувала роль та місце Харківського колегіуму в розвитку освіти і культури України та Росії XVIII– першої половини XIX ст., показала традиції української школи, які знайшли відображення в його історії. Дослідниця аргументовано показала значення Харківського колегіуму як одного з важливих центрів формування вітчизняної інтелігенції, відтворила навчальний та виховний процес, надала вичерпні характеристики учнівському та викладацькому складу. Впродовж всього дослідження підкреслювався та був високо оцінений внесок вихованців Києво-Могилянської академії у заснування та розвиток Харківського колегіуму. Особливий інтерес викликає III розділ — «Взаємозв'язки Харківського колегіуму з іншими навчальними закладами та просвітницька діяльність його вихованців». У ньому проведений аналіз величезної роботи, що проводив колегіум та його вихованці на сході та півдні України та Росії, яка підготувала ґрунт перш за все для заснування Харківського університету. Безперечно, основні положення праці збагатять українську історіографію, вони привернуть увагу кожного, хто цікавиться історією вітчизняної культури. Серед нових й цікавих ідей автора — з'ясування характерних рис колегіуму як особливого типу навчальних закладів України XVIII ст.; показ того, що процес переходу від переважно церковної форми організації освіти до світської у XVIII ст. не був різким, а супроводжувався виникненням перехідних форм, тісно пов'язаних із церквою, тобто переплетенням світського та духовного в освітніх закладах. У монографії наводиться чимало нового фактичного матеріалу, з'ясовуються ряд спірних питань. Слід зазначити, що навіть в літературі останнього часу (див., наприклад: *Костирко А. П.* Про заснування Харківського колегіуму: Зб. наук. праць: історичні науки //Наук. вісник ХДПУ. — Х., 1998. — Вип. 1. — С. 58-61) зустрічаються помилкові твердження, зокрема, про заснування колегіуму.

Особливу увагу у праці приділено ролі православної церкви в розвитку цього закладу, при цьому автор переконливо доводить, що багатьох діячів церкви можна вважати просвітителями Слобідської України. Після десятиліть забуття на сторінках цієї книги відтворено багато яскравих епізодів з історії церкви.

На жаль, Л. Посохова не змогла повною мірою висвітлити ті проблеми, що зумовлюються проведенням паралелей та співставлень з іншими православними колегіумами, оскільки відсутні аналогічні праці, які їм були б присвячені.

Монографія Л. Посохової видана на кошти Харківського єпархіального управління Української православної церкви до 200-річчя Харківської єпархії. Так відроджується добра традиція взаємодії церкви та освіти. Сьогодні, як ніколи, загострилася проблема відродження духовності, яку вирішувати необхідно усім миром.

У передмові до книги митрополит Харківський та Богодухівський Никодим відмітив: «У 1726 році в Харкові був запалений смолоскип знань..., нехай же ця книга послужить добрій пам'яті Харківської духовної школи...»

#### Примітки

<sup>1</sup> *Посохова Л.Ю.* Харківський колегіум (XVIII– перша половина XIX ст.) — Х.: Бізнес Інформ, 1999. — 168 с.

*Наталія Христова*

## АРХІВ І ОСОБА

Під такою назвою 21 вересня 1999 р. у конференц-залі головного корпусу споруд центральних державних архівів України було відкрито наукову конференцію молодих дослідників, ініціатором та організатором якої виступила Спілка архівістів України за підтримкою Головного архівного управління України, Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (УДНДІАСД), Українського біографічного товариства, кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мета конференції полягала у залученні молоді до розроблення пріоритетних тем архівознавства, вивчення історії архівної справи, розширення діапазону використання архівної інформації.

У конференції взяли участь молоді науковці і спеціалісти архівних установ м. Києва та багатьох областей України.

Конференцію відкрив заступник начальника Головного архівного управління України, к.і.н. В. Лозицький, який наголосив на необхідності найширшої участі молоді у архівознавчих студіях і побажав всім присутнім цікавого і плідного спілкування з окресленою назвою конференції тематики.

Президент Українського біографічного товариства, доктор історичних наук, В. Чишко привернув увагу учасників конференції до проблем використання архівної інформації в біографічних дослідженнях та відзначив цікаву ініціативу Спілки архівістів України як таку, що має продовжуватись.

Далі слово було надано голові Спілки архівістів України Б. Іваненку. Він визначив мету конференції як прагнення привернути увагу молодих вчених до вивчення і створення об'єктивної історії архівної справи України, плідність якого залежить від всіх учасників.

Наукову доповідь на тему «Архів і особа: аспекти виміру» зробив завідувач організаційно-аналітичного відділу ГАУ К. Новохатський, в якій значну увагу приділив багатоаспектності співвідношення понять «архів» і «особа».

Проблемам культури наукового дослідження і місця в ньому архівних джерел було присвячено виступ завідувачки відділу УДНДІАСД, к.і.н. В. Шандри, зацікавлено сприйнятий молодими дослідниками.

У доповіді завідувача відділу інституту, д.і.н. С. Кулешова розглядалися проблеми українського документознавства, його здобутки та перспективи.

Професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д.і.н. Б. Корольов висвітлював проблеми архівознавчої бібліографії.

На секційних засіданнях конференції відбулося жваве обговорення бачення молоддю перспектив розвитку архівістики, персонального внеску українських учених в історичну науку, проблем дослідження документів особового походження як важливої складової джерельної бази історії України тощо.

22 вересня конференція продовжила роботу в червоному корпусі Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серед виступів на пленарному засіданні учасникам запам'яталися доповіді завідувача кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, д.і.н., професора Я. Калакура «Особистість архівіста третього тисячоліття» та заступника директора УДНДІАСД, к.і.н. І. Матяш «Особа в архівній науці й освіті 1920-1930-х рр. як чинник поступу та методи дослідження персонального внеску».

Для учасників конференції були проведені екскурсії до музею та архіву Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

На підсумковому засіданні виступили керівники та секретарі секцій К. Климова, І. Войцехівська, А. Волинець, В. Шандра, завідувач кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки КНУ імені Тараса Шевченка — Я. Калакура, заступник голови Спілки архівістів України І. Матяш. Робота конференції була позитивно оцінена не лише учасниками-доповідачами, а й численними гостями.

Виступи учасників конференції відзначалися високим науковим рівнем, висловлювалася зацікавленість доробками своїх колег. Думка про необхідність постійного проведення подібних наукових спілкувань була одностайною. За матеріалами конференції планується видати збірник наукових праць.

*Олена Павлова*

## ПАМ'ЯТІ ПОЕТА

У січні 1999 р. у Молодіжному театрі Києва відбувся літературно-музичний вечір з нагоди 100-річчя від дня народження українського поета, драматурга Євгена Павловича Плужника (1898-1936). З доповіддю про життєвий та творчий шлях поета виступили Юрій Мушкетик та Леонід Череватенко. Директор архіву-музею літератури та мистецтва України Микола Крячок ознайомив присутніх з новими надходженнями документів від Державного архіву Служби безпеки України до архіву-музею Євгена Плужника. Спогадами про письменника поділилася сестра Миколи Бажана — Алла Платонівна.

Присутні — студенти, актори, науковці — оглянули виставку документів Євгена Плужника з фондів архіву-музею, на якій були представлені поетичні, драматургічні та прозові твори митця 1920-1930 рр., документи Державного архіву служби безпеки України: ордер на арешт, протоколи допитів, постанова Військової колегії Верховного суду СРСР про скасування вироку і про припинення справи «за відсутністю складу злочину» (4 серпня 1956 р.).

Виставка документів Є. Плужника експонується в приміщенні ЦДАМЛМ України.

Олена Загорецька

ЮВІЛЕЇ ВЧЕНОГО ІСТОРИКА-АРХЕОГРАФА  
ІВАНА ЛУКИЧА БУТИЧА

Восени цього року архівна і наукова громадськість широко вітала з визначними ювілеями — 80-річчям від дня народження та 50-річчям наукової діяльності — вченого-історика, архівіста, археографа, нині провідного співробітника Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України Івана Лукича Бутича, людину з енциклопедичними знаннями, вели-

ким розумом й благородною, широкою душею.

Народився І.Л. Бутич 21 вересня 1919 р. у селі Усівка Пирятинського району Полтавської області в родині заможного селянина Луки Прокоповича Бутича. Після закінчення Пирятинської середньої школи 1938 р. відразу вступив до Київського державного університету на історико-архівне відділення. Воєнні роки на деякий час призупинили студентське життя молодого науковця, але з 1944 р. він знову продовжив навчання. Після закінчення університету 1945 р., Іван Бутич отримав призначення до Архівного Управління МВС УРСР (тепер — Головного архівного управління України) на посаду старшого наукового співробітника науково-видавничого відділу. Слід зазначити, що, навчаючись в університеті, Іван Лукич з лютого 1945 р. почав працювати науковим співробітником цього відділу й захопився дослідженням документальних джерел з історії України. Того ж року вступив до аспірантури при Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Києві. 1948 р. закінчив аспірантуру і деякий час працював науковим співробітником відділу давніх актів ЦДА УРСР у м. Києві. 1950 р. здобув науковий ступінь кандидата історичних наук, захистивши дисертацію на тему «Селянський рух на Слобідській Україні у другій половині XVIII ст.». 16 лютого 1953 р. Івана Лукича було переведено на посаду начальника науково-методичного відділу, а з 16 липня того ж року — на посаду начальника науково-видавничого відділу Архівного Управління УРСР.

Редакторська діяльність І.Л. Бутича розпочалася 1950 р. у «Науково-інформаційному бюлетені Архівного Управління» (що з 1958 р. дістав назву «Архіви України»), з посади відповідального секретаря, а з 1958 р. — відповідального редактора видання. Бюлетень видавався з 1947 р. обмеженим тиражем, розсилався лише архівним установам і призначався для службового користування, а згодом перетворився у передплатне видання й набув значної популярності у науковців. На сторінках видання І.Л. Бутич опублікував низку добірок документів, повідомлень і статей з архівознавства, джерелознавства, археографії, дипломатики, історії установ, рецензій, нотаток, бібліографічних покажчиків, довідок про діячів науки і культури тощо. Впродовж 1957–1972 рр. І.Л. Бутич брав участь у роботі редколегії «Українського історичного журналу» і виступав зі статтями на його сторінках.

Як фахівця, що добре розуміється на археографії та має досвід роботи у підготовці документальних збірників, І.Л. Бутича неодноразово направляло Архівне Управління до різних міст України для читання лекцій з археографії на курсах підвищення кваліфікації керівників і наукових працівників архівних органів. На тих курсах у Львові звела доля Івана Лукича з майбутньою дружиною Марією Іванівною Лозинською, яка розділила з ним творчі інтереси в галузі архівознавства та джерелознавства, стала вірною подругою життя й найближчим соратником у науковій діяльності.

У численних доповідях на республіканських нарадах керівних працівників архівних органів і державних архівів Української РСР та власних публікаціях у бюлетені, ще у ті «небезпечні» 50-ті роки, коли переслідувалася будь-яка національна думка, Іван Лукич пропонує в необхідність дослідження української історії. Особливо хвилював його той факт, що у післявоєнні роки не з'явилось в Україні жодної фундаментальної праці з допоміжних історичних дисциплін. Постійно закликав істориків-архівістів до активної участі у розробленні проблем історії державних установ в Україні, джерелознавства, архівознавства, історіографії, палеографії, дипломатики, хронології та інших дисциплін. Підкреслював важливість використання архівних документів у наукових та народногосподарських цілях, а саме, виявлення й видання документів з історії міст і сіл України, історії промисловості, історії революційного руху, військового минулого українського народу тощо. Вважав необхідним постійне удосконалення форм і методів використання документальних матеріалів, що зберігаються в архівах. Завдяки його зусиллям центральні та переважно більшість обласних архівів розгорнули широку наукову та видавничу діяльність. Іван Лукич, в свою чергу, займався рецензуванням документальних збірників та путівників, які готувалися держархівами до друку. Власне від тоді і до сьогодні в архівах ще працюють кваліфіковані науковці, які одержали науку і підтримку від Івана Лукича в галузі архівознавства, археографії та видавничої діяльності.

1961 р. вийшла в світ фундаментальна праця «Документи Богдана Хмельницького», яку разом з академіком І. Крип'якевичем підготував І.Л. Бутич. За ініціативою Івана Лукича на початку 60-х рр. була започаткована серія археографічних видань про визначних українських діячів літератури та культури. Дружком вийшли лише три видання із цієї серії — про Тараса Шевченка (1963), Івана Франка (1964) та Лесю Українку (1971); четвертим мав вийти збірник, присвячений Володимиру Гнатюкові, але документи і матеріали, що склали цей збірник «не витримали» рецензування у політичній ситуації 70-х рр. і видання побачило світ лише через 25 років, завдяки ініціативі Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові. Така ж доля ще двох видань, підготовлених у найбільшій мірі зусиллями Івана Лукича — три томного корпусу документів «Сиріло-Мефодіївське товариство» (К., 1990) та двотомного «Щоденника О. Ф. Кістяківського (1874–1885)» (К., 1994–1995), за високопрофесійну підготовку до друку та наукове опрацювання якого І.Л. Бутичу президентом НАН України присуджено премію імені М. Грушевського.

Позиція щодо неупередженого дослідження проблем історії України, на якій непоступливо перебував

І.Л. Бутич, не приймалася тогочасною партноменклатурою та керівництвом Архівного управління, яке звинуватило науковця у буржуазному націоналізмі. Він був змушений піти з Архівного управління й залишити плідну редакторську діяльність в «Архівах України». Та, на щастя, не сталося вченому опинитися без роботи. Головна редакція Української радянської енциклопедії запросила Івана Луквича до себе на посаду старшого наукового редактора редакції «Історії міст і сіл Української РСР», де він з великим натхненням пропрацював двадцять років — з лютого 1971 р. до грудня 1991 р. Під керівництвом І.Л. Бутича та за його безпосередньою участю у редакційній роботі були підготовлені та видані томи: «Черкаська область», «Житомирська область», «Харківська область», «Львівська область», «Сумська область», «Закарпатська область» та ін. За участь у виданні «Історії міст і сіл Української РСР» І.Л. Бутичу 1975 р. удостоєний Грамоти Пре-

зидії Верховної Ради Української РСР 15 грудня 1992 р. Його обрано дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові.

Сьогодні Іван Луквич Бутич працює в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, займається улюбленою археографічною справою — підготовкою до публікації універсалів українських гетьманів у серії «Матеріали до українського дипломатію». Нещодавно вийшов друком перший випуск цієї серії під назвою «Універсали Богдана Хмельницького. 1648-1957».

Із ширшою повагою колектив Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства бажає Вам, Іване Луквичу, міцного здоров'я, довгих щасливих років життя, постійного творчого натхнення й невичерпної енергії! Ми чекаємо на Ваші нові публікації у нашому виданні.

*Людмила Федорова*

#### ПРИКЛАД ТВОРЧОГО НАТХНЕННЯ



Так сталося, що свій ювілей відзначає в осередку архівістів професіонал — бібліотекар і науковець, колишній директор Миколаївської обласної наукової бібліотеки та викладач Київського державного інституту культури (тепер — Київський національний університет культури і мистецтв), а нині — завідувач відділу теорії та технології формування Національного архівного фонду УДНДІАСД Катерина Трифонівна Селівєрстова.

Народилася вона 1939 р. у м. Миколаєві.

Життєвий шлях у професію визначила досить рано, коли після закінчення 7-ми класів прийшла до Миколаївського технікуму підготовки культосвітніх працівників на бібліотечне відділення. Двадцять років (1954-1975) відбувалось її становлення і сходження до вершин бібліотечної професії — від бібліотекаря до керівника обласної наукової бібліотеки, наступні двадцять (1975-1996) — віддані науково-педагогічній діяльності — від навчання в аспірантурі до доцента кафедри документознавства і керівника науково-дослідного центру бібліотечно-інформаційних систем; нині вже четвертий рік, як вона присвятила себе служінню архівній справі.

У науковому доробку К. Селівєрстової понад 70 праць, серед яких підручник, термінологічний словник, монографія, навчальні посібники, наукові статті, вступи на наукових конференціях, семінарах тощо. Написані у різні періоди вони завдяки своїй практичній спрямованості зберігають свою актуальність до цього часу, сприяють «вростанню» бібліотек і архівів у контекст інформаційного суспільства.

К. Селівєрстова стала одним з перших вітчизняних фондознавців в Україні, фундатором у теоретичному

розробленні проблем формування регіональних бібліотечно-інформаційних ресурсів. Усвідомлення необхідності інтеграції для кращого задоволення інформаційних потреб суспільства сприяло її успішній роботі над дисертацією, в якій знайшла наукове обґрунтування концепція інтегрованого фонду бібліотек та інформаційних служб на всіх рівнях від регіонального до загальнодержавного. Ідея системного розвитку бібліотечних фондів в Україні стала реальністю з прийняттям у 1995 р. Закону України «Про бібліотеки та бібліотечну справу», одним з головних соціальних завдань якого проголошено створення Державного бібліотечного фонду (стаття 17). Його визначення базується на концепції інтегрованого бібліотечного фонду, теоретичне розроблення якої здійснила К. Селівєрстова у другій половині 1970-х рр. і винесено на захист як кандидатська дисертація 1980 р. Сьогодні можна говорити про розв'язі ідеї єдиного фонду в концепції єдиного інформаційного простору.

К. Селівєрстова стояла у витоків створення нової, незвичної для радянських часів недержавної структури — Української бібліотечної асоціації (1995 р.), де очолила роботу «Круглого столу» з проблем комплектування й зберігання бібліотечних фондів.

Робота над спільними для бібліотечної і архівної галузей проблемами (збереження фондів, підготовки кадрів) привели К. Селівєрстову 1996 р. до новоствореного Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, де вона очолила відділ теорії і технології формування Національного архівного фонду. Таким чином вона опинилася біля витоків формування сучасної вітчизняної архівної науки.

Науковий досвід разом з глибоким проникненням у специфіку суміжної галузі дали плідні наслідки. Значним внеском у архівознавство є робота К. Селівєрстової над українським термінологічним словником з архівної справи — першої, за словами керівника цієї роботи К. Новохатського, серйозної, цілеспрямованої спроби упорядкувати сучасну українську архівну термінологію, чим закладено основи вітчизняного архівознавчого термінознавства. При її безпосередній участі як

координатора теми організовано авторський колектив та експертизу термінів на високому фаховому та науковому рівні, створено умови для плідної термінознавчої роботи, покладено початок систематичних студій у цьому напрямку. Як член авторського колективу вона зробила внесок у формування блоків з архівного описування, принципів архівної діяльності, деяких основних понять архівознавства, адаптувавши їх до міжнародних стандартів. Нею подано обґрунтовані пропозиції щодо розведення понять «опис», «описання» та «описування», які знайшли підтримку серед авторів та експертів і включені до словника.

К. Селіверстова є одним з авторів національного підручника «Архівознавство» (К., 1998). Її розділ «Архівне описування та обліково-пошукові засоби архівів» — цілком оригінальна праця, в якій, відійшовши від традиційного висвітлення правил описування архівних документів у радянських підручниках з архівної справи, авторка подала матеріал як теорію архівного описування та визначила його місце у циклі архівних технологій. Завдяки роботі над перекладом Міжнародного стандарту з архівного описання ISAD (G) -94 його основні положення увійшли до складу навчального матеріалу підручника і стали основою для розроблення національного стандарту.

У сучасній Україні створюється оновлена концепція освіти. Адже з появою нових соціальних реалій мають з'явитися адекватні їм зміст і організація освіти в усіх проявах. Дослідження автором питань професійної освіти бібліотекарів та архівістів дещо розходяться у часі, але має однаковий висновок щодо спорідненості обох професій та доцільності підготовки цих фахівців у межах одного фахового напрямку — документологічного. Пошуки наукового підґрунтя для реформування навчальних планів підготовки бібліотечного фахівця відбувалися у другій половині 1980-х рр. Саме тоді було виявлено органічне поєднання бібліотечної з інформаційними професіями.

Водночас аналіз світових тенденцій архівної освіти, яку архівісти багатьох країн Заходу отримують на факультетах бібліотечної та інформаційної підготовки, підтвердив висновок про спорідненість професій архівіста і бібліотекаря. Базовими (або фундаментальними) знаннями для них є дисципліни про інформацію та документ, а спеціальними — про технології збирання, зберігання, нау-

ково-технічного опрацювання, пошуку та використання документної інформації. Поява нових інформаційних технологій зберігання й використання інформації великою мірою сприяла стиранню відмінностей між інформаційними професіями. Нині інформаційних фахівців в усьому світі розглядають як панівну професію майбутнього. Завершений вигляд ці дослідження набули у Концепції підготовки та післядипломної освіти кадрів для архівних установ України (1998), що побудована на новій парадигмі інтеграції спеціальностей, споріднених документом та новими інформаційними технологіями, і закладає можливості поєднання їх у новому напрямі професійної освіти «Документно-комунікаційні системи». К. Селіверстовою розроблені навчальні програми підготовки в Україні фахівців в галузі документно-інформаційних комунікацій — реставраторів документальних пам'яток, які зможуть працювати у бібліотеках, архівах, музеях. Монографія «Архіви і бібліотеки — інформаційний ресурс суспільства» (1999) також «працює» на формування нового наукового напрямку документних комунікацій з інтеграцією знань споріднених документом дисциплін, який має стати шляхом виживання для архівів і бібліотек в умовах інформатизації суспільства та напливу нових інформаційних технологій.

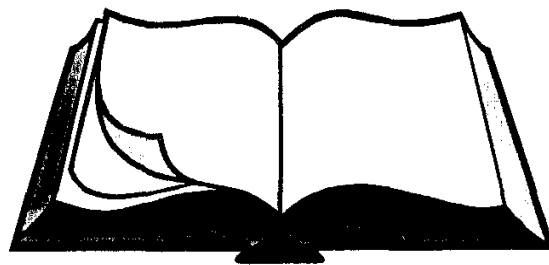
У складі робочих груп К. Селіверстова брала участь у розробленні Державної програми збереження бібліотечних і архівних фондів, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 15 вересня 1999 р., та головного регламентуючого документа галузі — «Основних правил роботи державних архівів України».

Енергійна, багатогранна, обдарована особистість, яку характеризує невсипущий потяг до нового, Катерина Трифонівна — провідний науковець УДНДІАСД — є прикладом для підростаючого покоління.

В день досягнення зрілості ми сердечно вітаємо нашу колегу!

Хай завжди зігриває Вас душевне тепло і турбота дорогих і близьких людей, а щира, добра посмішка завжди прикрашає Ваше обличчя!

У цей прекрасний ювілей — Вам наші найкращі побажання: здоров'я міцного, щастя земного, радості великої, неба мирного, хліба запашного, джерельної води і ніякої біди!



## НЕКРОЛОГ

*Микола Крячок*

## СЛОВО ПРО АРХІВІСТА, ЩО ПЕРЕДЧАСНО ПШОВ З ЖИТТЯ



1937–1999

21 вересня 1999 р. на 63-му році життя відійшов у вічність відомий архівіст Сендик Захарій Олександрович.

Родом з селянської родини с. Тростянця на Волині, він 1959 р. закінчив історичний факультет Львівського державного університету ім. Івана Франка. Розпочавши роботу архіваріусом у Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Львові, він все своє трудове життя, за винятком 2-х років служби в армії та біля 3-х освітнянської роботи у школі, віддав розвитку архівної справи в Україні.

Шість років працював науковим співробітником у Ровенському обласному архіві. Як фахівець тяжів до практичного ведення діловодства документів, вивчення набутоків з цього питання в установах у попередні роки. Першими пробами його пера були статті «Про формування справ у поточному діловодстві», «Питання діловодства й архівної справи в організаційній діяльності райкомів Ровенщини (1919-1920)», опубліковані у шостих числах «Архівів України» за 1961, 1968 рр.

Прагнучи розширити свій кругозір, молодий спеціаліст намагався ознайомитись з архівознавством не лише в нашій державі, а й в інших країнах. В «Архівах України» № 1 за 1969 р. та № 4 за 1970 р. він публікує рецензії на збірники архівних праць «Mezinárodní azchivní bibliografie 1963-1965» (Praha, ročník XVII, 1967/1) та «Slovenská rchivistika» (Bratislava, ročník II, III, 1967, 1968).

Вагомий науковий доробок вносить З. Сендик у підготовку до друку путівника «Ровенський обласний державний архів» (К., 1970). Він безпосередньо складає довідки на фонди для 1-го розділу праці, редагує машинописи, вичитує коректуру, входить до складу редакційної колегії.

Його помітили і, як здібного працівника, запросили 1971 р. на роботу до Архівного управління при Раді Міністрів України старшим інспектором. Незабаром З. Сендика було переведено на посаду начальника відділу комплектування, обліку і експертизи цінності документів. Тепер коло його обов'язків та інтересів до архівної справи значно розширюється. Він практично відповідає за формування Національного архівного фонду у всій Україні, облік документів, що надходять на державне зберігання в архіви. Його обирають головою Експертно-перевірочної комісії (ЕПК) Главку.

Відповідно розширюється й творчий доробок публікацій статей в «Архівах України»: «Листи трудящих як історичне джерело» (1971, № 1), «Стандарты и качество» (1972, № 1), «Бібліографічний довідник до журналу «Вестник архивов Армении» (1972, № 4).



Він інформує архівістів України про важливі фахові наради, семінари, конференції, що проводилися в Москві: «Всесоюзна нарада-семінар з питань роботи державних архівів з кінофотофонодокументами» (1974, № 1), «Всесоюзна наукова конференція архівістів» (1975, № 1).

Маючи нахил до дослідницької роботи, З. Сендик прагне працювати якнайближче до архівних джерел. Тож 1976 р. залишає престижну посаду начальника відділу в Архівному управлінні і з червня місяця переходить на роботу до Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України заступником директора. На цій посаді він працював до вересня 1995 р., майже 20 років.

Тут найповніше розкрився талант З. Сендика як архівіста, організатора роботи з документами у державному архіві. Він очолив ЕПК архіву-музею, налагодив діяльність госпрозрахункового відділу з упорядкування на науковому рівні документів в установах, організаціях, творчих спілках профілю комплектування ЦДАМЛМ України. Працюючи тут, вніс у розвиток архівної справи ряд новинок, що виходили за рамки практичної роботи Центрального державного архіву літератури і мистецтва СРСР з документами особового походження, досвід якого поширював Головархів СРСР. За ініціативою З. Сендика архів-музей вносить на розгляд ЕПК акти документів особового походження при прийманні їх на державне зберігання від фондоутворювачів. Отже, береться під колективний контроль спеціалістів, членів ЕПК якість складання актів, посилюється відповідальність за рівень підготовки актів — цих важливих документів первісного обліку пам'яток, що надходять до державного архіву.

За його ініціативою при впорядкуванні документів фонду вводиться порядок, за яким номери і дати всіх актів приймання документів від фондоутворювача обов'язково зазначаються зверху графічної форми опису. Це посилює контроль з боку ЕПК над тим, чи всі документи фонду, які надійшли до відділу комплектування, а також до проміжного сховища, потрапили в поле зору архівіста, який впорядковує їх, складає описи справ постійного зберігання фонду.

За пропозицією З. Сендика архів-музей відмовився від практики складання так званих здавальних описів документів (описів первинної обробки) і перейшов до впорядкування фондів за повним циклом, до складання описів з належним довідковим апаратом. Це було кроком вперед у вітчизняній архівістиці.

До новинок, впроваджених у практику роботи ЦДАМЛМ України, слід також віднести й паспортизацію архівосховищ, введення паспортів на каталоги архіву-музею. Роботу ЦДАМЛМ України З. Сендик систематично висвітлює на сторінках «Архівів України», де з'являються його статті: «Діяльність ЕПК ЦДАМЛМ УРСР по організації комплектування документами особового походження» (1978, № 4), «Упорядкування нових надходжень документів особового походження» (1979, № 4). Він підготував огляд фонду «До 50-річчя Спілки письменників України (огляд документів ЦДАМЛМ України)» (1984, № 5). Надіслав до згаданого журналу інформаційні повідомлення «Навчання та підвищення кваліфікації архівістів» (1984, № 6), «Нарада з відомствами у ЦДАМЛМ УРСР» (1985, № 1).

З проголошенням України незалежною державою З. Сендик ставить за мету підготувати методичні посібники українською мовою. Він, зокрема, вносить до річних планів методичної роботи архіву-музею розроблення спеціалістами з архівної справи нового посібника на основі «Методических рекомендаций по работе с документами личного происхождения (литература и искусство)» (М., 1990) з урахуванням багаторічного досвіду роботи ЦДАМЛМ України. В цьому йому знадобився і власний досвід, оскільки під науковим керівництвом З. Сендика співробітники архіву-музею підготували для згаданих методичних рекомендацій розділ 12 «Музейная работа в государственном архиве-музее» (стор. 176-188).

Водночас З. Сендик бере й безпосередню участь у підготовці до друку першого випуску «Путівника по фондах ЦДАМЛМ України», що з часом вийде у світ.

Із заснуванням у Києві Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства З. Сендик у вересні 1995 р. переходить працювати до цього закладу ст. науковим співробітником. За його авторством опубліковано передмову в інститутській праці з історії архівної справи «Збірник на пошану С. Д. Пількевича» (К., 1998). В часопису Головархіву України та згаданого інституту «Студії з архівної справи та документознавства» (К., 1998. — Т. 3) з'являється виважена, глибока стаття З. Сендика «Унікальний документальний комплекс з історії літератури і мистецтва: історія формування».

Разом з архівістами ЦДАМЛМ України він продовжує працювати над методичним посібником для роботи з документами особового походження літературно-мистецького профілю. Ця тема увійшла до плану роботи інституту і посіла важливе місце у науковому доробку З. Сендика.

Науковець З. Сендик водночас працює над кандидатською дисертацією. Успішно складає екзамени з кандидатського мінімуму.

Послаблення здоров'я змушує З. Сендика повернутися з 1 червня 1999 р. до ЦДАМЛМ України. Його зараховують архівістом до відділу упорядкування документів у відомствах на договірних засадах. І тут він працює з повною віддачею сил, з сумлінням ставиться до своїх обов'язків, як і завжди робив це.

Відчувши погіршення стану здоров'я, він на кілька днів потрапив до лікарні, та вже звідти живим йому не судилося вийти.

Архівна галузь втратила чесний і дужий талант, що залишить глибокий слід у серцях тих, хто із Захарієм Сендиком працював, знав його особисто. Нехай увіллється у вінок пам'яті про нього і моє слово.

## НАШІ КОНСУЛЬТАЦІЇ

На запитання читачів «Студій з архівної справи та документознавства» щодо правильного вживання скорочень назв галузевих державних архівів відповідає **Г. Панакін**:

Згідно з відомостями, отриманими від міністерств і відомств, яким за указами Президента України доручено постійне зберігання документів Національного архівного фонду України, галузеві державні архіви мають такі назви:

1. Державний архів Міністерства внутрішніх справ України — ДА МВС України;
2. Галузевий державний архів Міністерства Оборони України — ГДА МО України;
3. Державний архів Служби безпеки України — ДА СБУ;
4. Галузевий державний архів Комітету України з питань гідрометеорології — ГДА Гідрометкому України;
5. Державний картографо-геодезичний фонд України Укркартгеофонд.

Останніми часами суттєві зміни відбулися у мережі державних архівів Російської Федерації. Подасмо відомості щодо нової мережі федеральних архівів Росії (за станом на 15 березня 1999 р.):

1. Державний архів Російської Федерації (Государственный архив Российской Федерации);
2. Російський державний архів давніх актів (Российский государственный архив древних актов);
3. Російський державний історичний архів (Российский государственный исторический архив);
4. Російський державний військово-історичний архів (Российский государственный военно-исторический архив);
5. Російський державний архів економіки (Российский государственный архив экономики);
6. Російський державний архів соціально-політичної історії (Российский государственный архив социально-политической истории), створений шляхом злиття Російського центру зберігання та вивчення документів новітньої історії (РЦХИДНИ) та Центру зберігання документів молодіжних організацій (ЦХДМО);
7. Російський державний архів новітньої історії (Российский государственный архив новейшей истории), перейменований з Центру зберігання сучасної документації (ЦХСД);
8. Російський державний військовий архів (Российский государственный военный архив), створений шляхом приєднання Центру зберігання документальних колекцій (ЦХДК) до РГВА;
9. Російський державний архів військово-морського флоту (Российский государственный архив военно-морского флота);
10. Російський державний архів літератури і мистецтва (Российский государственный архив литературы и искусства);
11. Російський державний архів науково-технічної інформації (Российский государственный архив научно-технической информации);
12. Російський державний архів кінофотодокументів (Российский государственный архив кинофото-документов);
13. Російський державний архів фонодокументів (Российский государственный архив фонодокументов);
14. Російський державний історичний архів Далекого Сходу (Российский государственный исторический архив Дальнего Востока);
15. Центр зберігання страхового фонду (Центр хранения страхового фонда).

## СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

1. **ISAD** — Міжнародний стандарт з архівного описання
2. **АБД** — Автоматизована база даних
3. **АБД** — Автоматизований банк даних
4. **АЗ** — Археологічний з'їзд
5. **АК** — Археологічна комісія
6. **АСНТИ** — Автоматизована система науково-технічної інформації
7. **БАК** — Білоруська археографічна комісія
8. **ББК** — Бібліотечно-бібліографічна класифікація
9. **БІЛВАК** — Вища атестаційна комісія Республіки Білорусь
10. **БІЛНДІДАС** — Білоруський науково-дослідний інститут документознавства та архівної справи
11. **БСЭ** — Большая Советская энциклопедия
12. **ВАК** — Вища атестаційна комісія
13. **ВВВ** — Велика Вітчизняна війна
14. **ВІНО** — Вчительський інститут народної освіти.
15. **ВКЛ** — Велике князівство литовське
16. **ВНДІДАС** — Всеросійський науково-дослідний інститут документознавства та архівної справи
17. **ВНІИДАД** — Всеросійський Научно-исследовательский институт документоведения и архивного дела
18. **ВНК-ОГПУ** — Всеросійська надзвичайна комісія — Об'єднане державне політичне управління
19. **ВООЗ** — Всесвітня організація охорони здоров'я
20. **ВР ЛНБ ім. В. Стефаніка** — Відділ рукопису Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка
21. **ВУАН** — Всеукраїнська Академія наук
22. **ВУКОПМИС** — Всеукраїнський комітет охорони пам'яток архітектури та мистецтва
23. **ВУНК** — **ВУЧК** — Всеукраїнська надзвичайна комісія — Всеукраїнская чрезвычайная комиссия
24. **ВУЦВК** — Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
25. **ВЧК** — Всероссийская чрезвычайная комиссия
26. **ГАУ** — Головне архівне управління
27. **ГДА Гідрометкому України** — Галузевий державний архів Комітету України з питань гідрометеорології
28. **ГДА МО України** — Галузевий державний архів Міністерства Оборони України
29. **ГІЦ МВС** — Галузево-інформаційний центр Міністерства внутрішніх справ
30. **ГНІЦ** — Галузевий науково-інформаційний центр
31. **ГР** — горючі рідини
32. **ГУ МВС** — Головне управління Міністерства внутрішніх справ
33. **ГУВВ** — Головне управління внутрішніх військ
34. **ГЦНТИ** — Галузевий центр науково-технічної інформації
35. **ДА** — Державний архів
36. **ДА МВС України** — Державний архів Міністерства внутрішніх справ України
37. **ДА СБУ** — Державний архів Служби безпеки України
38. **ДАКО** — Державний архів київської області
39. **ДАМК** — Державний архів м. Києва

40. **ДАФ** — Державний архівний фонд
41. **ДАХО** — Державний архів Херсонської області
42. **ЕКС** — Дирекція по експлуатації комплексу споруд центральних державних архівів України
43. **ДЗУ** — Документаційне забезпечення управління
44. **ДФ** — Довідково-інформаційний фонд
45. **ДКУД** — Державний класифікатор управлінської документації
46. **ДПУ** — Державне політичне управління
47. **ДСТУ** — Державний стандарт України
48. **ЕОМ** — електронно-обчислювальна машина
49. **ЕПК** — Експертно-перевірна комісія
50. **ЄДАФ** — Єдиний державний архівний фонд
51. **ЄПА** — Єдиний партійний архів
52. **ЗНТШ** — Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка
53. **ЗУНР** — Західноукраїнська Народна Республіка
54. **ІАІРДГУ** — Історико-архівний інститут Російського державного гуманітарного університету
55. **ІМАС** — інформаційний менеджмент архівної справи
56. **ІМЕЛ** — інститут Маркса-Енгельса-Леніна
57. **ІПС** — інформаційно-пошукова система
58. **ІР НБУВ** — Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського
59. **ІІАС** — Інформаційний центр з архівної справи
60. **КВО** — Київський військовий округ
61. **КДБ** — Комітет державної безпеки
62. **КНУ** — Київський Національний Університет ім. Тараса Шевченка
63. **КПБ** — Колгоспний пологовий будинок
64. **КС** — Київська старовина
65. **КЦАДА** — Київський центральний архів давніх актів
66. **ЛДУ ім. І. Франка** — Львівський державний університет ім. І. Франка
67. **ЛЗР** — легкозаймисті рідини
68. **МВС** — Міністерство внутрішніх справ
69. **МДБ** — Міністерство державної безпеки
70. **МДАІ (МГІАІ)** — Московський державний історико-архівний інститут
71. **МЗС УНР** — Міністерство зовнішніх справ УНР
72. **МНС** — Міністерство з надзвичайних ситуацій
73. **МРА** — Міжнародна Рада архівів
74. **МФІД** — Міжнародна федерація з інформації та документації
75. **НА** — Національні архіви
76. **НАІС** — Національна архівна інформаційна система
77. **НАНУ** — Національна Академія наук України
78. **НАФ** — Національний архівний фонд
79. **НБ** — Національні бібліотеки
80. **НДА** — Науково-довідковий апарат
81. **НДР** — Науково-дослідна робота
82. **НКВС** — Народний комісаріат внутрішніх справ
83. **НКДБ** — Народний комісаріат державної безпеки
84. **НКО** — Народний комісаріат освіти
85. **НСД** — Система запобігання несанкціонованого доступу
86. **НТД** — науково-технічна документація
87. **НТІ** — науково-технічна інформація
88. **НТШ** — Наукове товариство ім. Т. Шевченка
89. **ОВАК** — Особлива Всеукраїнська архівна комісія
90. **ОДПУ** — Об'єднане державне політичне управління
91. **ООН** — Організація об'єднаних націй
92. **ОРД** — Організаційно-розпорядча документація
93. **ОУН** — Організація українських націоналістів
94. **ОУН-УПА** — Організація українських націоналістів Українська повстанська армія
95. **ПВ** — Православна Волинь
96. **ПГУАК** — Полтавська губерньська учена архівна комісія
97. **ПЕОМ** — Персональна електронно-обчислювальна машина
98. **ПСЗ** — Полное собрание законов
99. **РАН** — Російська Академія наук
100. **РГВА** — Російський державний військовий архів
101. **РНК** — Рада народних комісарів
102. **РС** — Русская старина
103. **РЦХІДНІ** — Російський центр зберігання та вивчення документів новітньої історії
104. **САУ** — Спілка архівістів України
105. **СВУ** — Спілка визволення України
106. **СГД** — Союз гетьманців-державників
107. **ССК** — Схема єдиної класифікації
108. **СКД** — Системи комп'ютерного діловодства
109. **СНБУ** — Служба національної безпеки України
110. **ТУП** — Товариство українських поступовців
111. **УАПЦ** — Українська автокефальна православна церква
112. **УГКЦ** — Українська греко-католицька церква
113. **УДК** — Універсальна десятична класифікація
114. **УДНДІАСД** — Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства
115. **УІЖ** — Український історичний журнал
116. **УкрІНТЕІ** — Український інститут науково-технічної і економічної інформації
117. **УЛЕ** — Українська літературна енциклопедія
118. **УМВС** — Управління Міністерства внутрішніх справ
119. **УПСР** — Українська партія соціалістів-революціонерів
120. **УСДРП** — Українська соціал-демократична робітничка партія
121. **УСС** — Українські січові стрільці
122. **УСХД** — Український союз хліборобів-державників
123. **УШПР** — Український штаб партизанського руху
124. **ФАП** — Фельдшерсько-акушерський пункт

125. ХДПУ — Харківський державний політехнічний університет  
 126. Ц. С. — Царське Село  
 127. ЦА ГУВВ МВС України — Центральний архів Головного управління внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України  
 128. ЦАВ — Центральний військовий архів у Варшаві  
 129. ЦАУ — Центральне архівне управління  
 130. ЦДА — Центральні державні архіви  
 131. ЦДАВО України — Центральний державний архів вищих органів влади та управління  
 132. ЦДАГО України — Центральний державний архів громадських об'єднань України  
 133. ЦДАЖР УРСР — Центральний державний архів Жовтневої революції  
 134. ЦДАК — Центральний державний історичний архів в м. Києві  
 135. ЦДАЛ — Центральний державний історичний архів України в м. Львів  
 136. ЦДКФФА — Центральний державний кінофотофоноархів ім. Г. Пшеничного  
 137. ЦДАМЛМ — Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України  
 138. ЦДНТА — Центральний державний науково-технічний архів України  
 139. ЦКК КП (б) У — Центральна Контрольна Комісія Комуністичної партії (більшовиків) України  
 140. ЦЛМРД ЦДА України — Центральна лабораторія мікрофотокопювання і реставрації документів центральних державних архівів України  
 141. ЦНДЛ — Центральна науково-дослідна лабораторія Головархіву СРСР  
 142. ЦПА — Центральний партійний архів  
 143. ЦХДК — Центр зберігання документальних колекцій  
 144. ЦХДМО — Центр зберігання документів молодіжних організацій  
 145. ЦХСД — Центр зберігання сучасної документації  
 146. ЧАЕС — Чорнобильська атомна електростанція  
 147. ЧОИДР — Чтения общества истории и древностей российских  
 148. ЧСР — Чехословацька Соціалістична Республіка

### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Бажан Ольга Вікторівна* — заступник директора Центрального державного архіву громадських об'єднань України (Київ)  
*Белій Дементій Васильович* — магістр філології, провідний спеціаліст державного архіву Херсонської області (Херсон)  
*Борисевич Сергій Олександрович* — кандидат історичних наук, директор Кам'янець-Подільського міського державного архіву (Кам'янець-Подільський)  
*Бугера Григорій Петрович* — начальник Державного архіву Міністерства оборони України (Київ)  
*Буравченков Анатолій Олександрович* — доктор історичних наук, професор кафедри новітньої історії історичного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка (Київ)  
*Васько Людмила Михайлівна* — заступник головного редактора журналу «Архіви України» (Київ)  
*Войцехівська Ірина Нінеївна* — кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства та спеціальних історичних дисциплін Київського університету імені Тараса Шевченка (Київ)  
*Волинець Анжела Андріївна* — кандидат історичних наук, завідувач сектору довідково-інформаційного фонду Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (Київ)  
*Володина Олена Павлівна* — кандидат біологічних наук, завідувач відділу фізико-хімічних та біологічних досліджень Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (Київ)  
*Гальченко Сергій Анастасійович* — кандидат філологічних наук, завідувач відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Тараса Шевченка НАН України  
*Гика Володимир Миколайович* — директор Державного архіву Волинської області (Луцьк)  
*Гончарова Наталія Іванівна* — кандидат економічних наук, професор кафедри архівознавства Київського національного університету культури і мистецтв (Київ)  
*Гурбова Людмила Віталіївна* — директор Державного архіву при Раді Міністрів Автономної Республіки Крим (Сімферополь)  
*Довбищенко Михайло Володимирович* — кандидат історичних наук, старший викладач кафедри архівознавства Київського державного університету культури і мистецтв (Київ)  
*Жулинський Микола Григорович* — академік НАН України, доктор філологічних наук, професор, директор Інституту літератури ім. Тараса Шевченка НАН України (Київ)  
*Загорецька Олена Михайлівна* — науковий співробітник відділу документознавства Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (Київ)  
*Зайка Лариса Якимівна* — директор Державного архіву Сумської області (Суми)  
*Зуб Тамара Іванівна* — директор Державного архіву Чернігівської області (Чернігів)  
*Ісаєвич Ярослав Дмитрович* — академік НАН України, доктор історичних наук, професор, директор інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів)  
*Калакура Ярослав Степанович* — академік АН вищої школи України, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ)  
*Качкан Володимир Атаназійович* — академік АН вищої школи України, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства Івано-Франківської державної медичної академії, лауреат премії ім. Ярослава Мудрого в галузі науки і техніки (Івано-Франківськ)  
*Коваль Елеонора Захарівна* — доктор біологічних наук, провідний науковий співробітник відділу фізико-хімічних та біологічних досліджень Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (Київ)  
*Кононенко Світлана Іванівна* — директор Державного архіву Черкаської області (Черкаси)  
*Коротков Михайло Олександрович* — заслужений працівник культури України, колишній директор державного архіву м. Севастополя (Севастополь)  
*Крест'яніков Валерій Васильович* — директор Державного архіву міста Севастополя (Севастополь)  
*Крячок Микола Іванович* — провідний архівіст Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (Київ)  
*Куделко Сергій Михайлович* — кандидат історичних наук, професор Харківського державного університету, заслужений працівник культури України (Харків)  
*Кулешов Сергій Георгійович* — доктор історичних наук, доцент, завідувач відділу документознавства Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (Київ)  
*Ларін Михайло Васильович* — академік Міжнародної академії інформатизації, кандидат історичних наук, доцент, директор Всеросійського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи (Москва)

*Ляхоцький Володимир Павлович* — академік Української технологічної академії, кандидат історичних наук, доцент, директор Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (Київ)

*Матяш Ірина Борисівна* — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, заступник директора Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (Київ)

*Метальникова Надія Борисівна* — директор Державного архіву Донецької області (Донецьк)

*Мицан Катерина Петрівна* — директор Державного архіву Івано-Франківської області (Івано-Франківськ)

*Мутафян Габріель Акопович* — старший науковий співробітник науково-інформаційного відділу Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (Київ)

*Новохатський Костянтин Євгенович* — начальник організаційно-аналітичного відділу Головного архівного управління України (Київ)

*Павлова Олена Федорівна* — провідний науковий співробітник музейного відділу Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (Київ)

*Папакін Георгій Володимирович* — кандидат історичних наук, начальник відділу інформації, використання Національного архівного фонду та зовнішніх зв'язків Головного архівного управління України (Київ)

*Петренко Емма Аркадіївна* — директор Центральної лабораторії мікрофотокопювання і реставрації документів державних архівів України (Київ)

*Пиріг Руслан Якович* — доктор історичних наук, професор, начальник Головного архівного управління України (Київ)

*Платонова Надія Володимирівна* — начальник Архіву Міністерства внутрішніх справ України (Київ)

*Пищенков Олександр Михайлович* — начальник Державного архіву Служби безпеки України (Київ)

*Радько Петро Григорович* — кандидат історичних наук, доцент кафедри політекономії Полтавського педагогічного інституту ім. В. Короленка (Полтава)

*Рева Лариса Григорівна* — кандидат філологічних наук, науковий співробітник інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (Київ)

*Резнікова Вікторія Вікторівна* — директор Державного архіву Харківської області, заслужений працівник культури України (Харків)

*Савченко Максим Борисович* — аспірант Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського (Київ)

*Сварник Іван Іванович* — завідувач сектору спеціальних історичних дисциплін Центрального державного історичного архіву України, м. Львів

*Семистяга Володимир Федорович* — доцент Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Шевченка (Луганськ)

*Сергійчук Володимир Іванович* — доктор історичних наук, професор кафедри давньої та новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ)

*Скрицька Лариса Олександрівна* — старший науковий співробітник Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (Київ)

*Скуратівський Вадим Леонтійович* — доктор мистецтвознавства, професор Київського театального інституту ім. І. Карпенка-Карого (Київ)

*Смірнова Валентина Ігорівна* — завідувач сектору меморіального комплексу Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років (Київ)

*Стуканов Євген Михайлович* — кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії історичного факультету Донецького університету (Донецьк)

*Федорова Людмила Миколаївна* — старший науковий співробітник науково-інформаційного відділу Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (Київ)

*Федосов Володимир Васильович* — кандидат економічних наук, доцент, директор Білоруського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи (Мінськ)

*Ходоровський Михайло Дмитрович* — завідувач музейного відділу Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (Київ)

*Царьова Наталія Миколаївна* — завідувач відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів

*Чабан Микола Петрович* — завідувач відділу культури дніпропетровської обласної газети «Зоря», член спілки письменників України (Дніпропетровськ)

*Шакало Валентина Геннадіївна* — старший науковий співробітник науково-інформаційного відділу Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (Київ)

*Швецова-Водка Галина Миколаївна* — кандидат педагогічних наук, професор кафедри бібліотекознавства і бібліографії Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне)

*Шевченко Любов Олегівна* — науковий співробітник відділу фізико-хімічних та біологічних досліджень Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (Київ)

*Шурубуря Анатолій Костянтинович* — кандидат хімічних наук, вчений секретар Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (Київ)

*Яненко Зінаїда Павлівна* — завідувач відділу інформації та використання документів Державного архіву Полтавської області (Полтава)

**Студії з архівної справи  
та документознавства**

**Том четвертий**

Художнє оформлення: Н.В. М'яковська, О.Я. Остапов  
Комп'ютерний набір: Л.М. Федорова, В.Г. Шакало  
Макет і верстка: Г.А. Мутафян  
Коректори: С.Ф. Лозова, Федорова Л.М.  
Редактор: І.І. Глизь

Оригінал-макет виготовлено на комп'ютерному обладнанні УДНДІАСД

Зареєстровано у Міністерстві України у справах преси та інформації 04. 07. 1996 р.  
Серія КВ № 2110

Підписано до друку 25. 11. 99 р. Формат 60x84/8  
Умовн. друк. арк. 24,7  
Тир. 400 прим. Зам. №16 від 26. 10. 99  
Надруковано ЦЛМРД ЦДА України  
252601, Київ - 110, вул. Солом'янська, 24

**Студії з архівної справи та документознавства.** — К., 1999. — 224 с.  
ISBN 966-7250-19-9

У збірнику публікуються праці з архівознавства, документознавства, джерело-  
знавства та інших спеціальних історичних дисциплін, висвітлюються проблеми су-  
часного архівного будівництва, подаються неопубліковані документи, огляди архі-  
вних фондів та біографічні дослідження про видатних архівістів України.

Для істориків, архівістів, викладачів, аспірантів та студентів.

ББК 79.3я 53



**Н. П. Марченко**  
*ст. наук. співр.*



**О. В. Підлубна**  
*гол. бухгалтер*



**З. О. Сендик**  
*ст. наук. співр.*



**Г. Я. Позняк**  
*бухгалтер*



**В. Г. Шакало**  
*ст. наук. співр.*



**Н. М. Христова**  
*ст. наук. співр.*



**Л. В. Кузнецова**  
*ст. наук. співробітник*



**Н. І. Московченко**  
*ст. наук. співр.*



**Л. М. Вуек**  
*ст. наук. співр.*



**Н. П. Павловська**  
*ст. наук. співр.*



**М. І. Кузнецова**  
*ст. наук. співр.*



**Т. В. Портнова**  
*ст. наук. співр.*



**В. П. Боднар**  
*ст. наук. співр.*



**Л. О. Скрицька**  
*ст. наук. співр.*



**Л. М. Федорова**  
*ст. наук. співр.*



**С. Ф. Лозова**  
*ст. наук. співр.*



**С. А. Мугафян**  
*ст. наук. співр.*



**А. Л. Маньковський**  
*провідн. наук. співр.*



**А. В. Місюра**  
*провідн. наук. співр.*



**Ю. Л. Балько**  
*ст. наук. співр.*



**О. М. Загорецька**  
*наук. співр.*



**О. М. Коваль**  
*наук. співр.*



**М. Б. Савченко**  
*наук. співр.*



**Л. В. Сизько**  
*наук. співр.*



**І. С. Корчемна**  
*наук. співр.*